

TURAN
UNIVERSITY

Қазақстан Республикасының
білім және ғылым министрлігі

**«ТУРАН»
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**
Ғылыми журнал

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА

**«ТУРАН»
Научный журнал**

**№ 4 (96)
2022
Алматы**

НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

1. Алшанов Р.А. - ректор университета «Туран», д.э.н., профессор, академик Международной инженерной академии, вице-президент Национальной инженерной академии РК, президент Академии экономических наук Казахстана (**председатель совета**)
2. Разакова Д.И. - проректор по стратегическому развитию, науке и инновациям университета «Туран», к.э.н., PhD (**зам. председателя совета**)
3. Алиев У.Ж. - вице-президент корпорации «Туран», д.э.н., профессор
4. Александрова А.Ю. - профессор Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова (РФ), д.г.н.
5. Акимжанов Т.К. - директор Научно-исследовательского института права, д.ю.н., профессор
6. Арупов А.А. - директор Института мировой экономики и международных отношений, д.э.н., профессор, академик МАИ
7. Аханов С.А. - почетный председатель Совета Ассоциации финансистов Казахстана, д.э.н., профессор университета «Туран»
8. Абдиев К.С. - директор Научно-исследовательского института информатизации образования университета «Туран», д.п.н., профессор университета «Туран»
9. Баишев Ж.Н. - председатель Суда Евразийского экономического союза, к.ю.н., профессор университета «Туран»
10. Гизе Р. - Университет прикладных наук Циттау-Герлиц (Германия), член университетского надзорного совета Hochschulrat, д.э.н., профессор
11. Дан Джим - Государственный Пенсильванский университет (США), PhD, профессор
12. Джапаров Б.А. - генеральный директор Ассоциации пользователей научно-образовательной компьютерной сети Казахстана «КазРЕНА», д.т.н., профессор
13. Зоркальцев В.И. - Институт систем энергетики им. Л.А. Мелентьева СО РАН (РФ), д.т.н., профессор
14. Ержанов М.С. - сопредседатель Форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, д.э.н., профессор
15. Калимолдаев М.Н. - директор Института проблем информатики и управления МОН РК, д.ф.-м.н., профессор
16. Козлов В.В. - профессор Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова (РФ), д.психол.н.
17. Мукамбаева Г.А. - Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына, д.ю.н., профессор
18. Петров П.С. - Великотырновский университет (Болгария), PhD
19. Попков В.К. - профессор кафедры сетевых информационных технологий Новосибирского государственного технического университета (РФ), д.ф.-м.н.
20. Тазабеков К.А. - президент Казахстанской ассоциации маркетинга, профессор университета «Туран»

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

1. Алшанов Р.А. - **главный редактор**, ректор университета «Туран» (Scopus h-index – 2)
2. Разакова Д.И. - **зам. главного редактора**, проректор по стратегическому развитию, науке и инновациям университета «Туран» (Scopus h-index – 2)
3. Алиев У.Ж. - вице-президент корпорации «Туран»
4. Тазабеков К.А. - первый проректор университета «Туран»
5. Тусупова Л.А. - проректор по академической деятельности, д.э.н., профессор университета «Туран» (Scopus h-index – 1)
6. Таяуова Г.Ж. - проректор по внешним связям и докторантуре, PhD (Scopus h-index – 2)
7. Абдиев К.С. - директор Научно-исследовательского института информатизации образования университета «Туран»
8. Барышева С.К. - зав. кафедрой учета и аудита, к.э.н., доцент
9. Бузело А.С. - зав. кафедрой журналистики и переводческого дела, к.филол.н.
10. Вуколов В.Н. - директор Научно-исследовательского института туризма университета «Туран», д.п.н., профессор
11. Дадабаева Д.М. - зав. кафедрой мировой и национальной экономики, к.э.н.
12. Жаппар К.З. - **редактор**, руководитель редакционно-издательского отдела, к.ф.н., PhD
13. Ералина Э.М. - зав. кафедрой менеджмента, PhD (Scopus h-index – 1)
14. Ерубаяева Г.К. - декан гуманитарно-юридического факультета, к.б.н. (Scopus h-index – 3)
15. Мухамедьярова-Левина Т.Т. - декан экономического факультета, к.э.н. (Scopus h-index – 1)
16. Саурукова А.К. - директор отдела науки, PhD
17. Селезнёва И.В. - зав. кафедрой финансов, д.э.н., профессор (Scopus h-index – 3)
18. Төлен Ж.М. - зав. кафедрой регионоведения и международных отношений, PhD
19. Файзуллина Г.Ш. - зав. кафедрой туризма и сервиса, к.ист.н.
20. Чакеева К.С. - зав. кафедрой маркетинга и логистики, к.т.н.

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінің
2008 ж. 22 шілдедегі № 9394-Ж куәлігі

Меншіктенуші: «Тұран»
Университеті» мекемесі

1999 ж. қаңтарынан бастап
тоқсанына бір рет шығады

ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

1. Алшанов Р.А. - «Тұран» университетінің ректоры, э.ғ.д., профессор, Халықаралық инженерлік академияның академигі, ҚР Ұлттық инженерлік академияның вице-президенті, Қазақстанның экономикалық ғылымдар академиясының президенті
(кеңес төрағасы)
2. Разакова Д.И. - «Тұран» университетінің стратегиялық даму, ғылым және инновациялар жөніндегі проректоры, э.ғ.к., PhD **(кеңес төрағасының орынбасары)**
3. Алиев У.Ж. - «Тұран» корпорациясының вице-президенті, э.ғ.д., профессор
4. Александрова А.Ю. - М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің профессоры (РФ), г.ғ.д.
5. Акимжанов Т.К. - Құқық ғылыми-зерттеу институтының директоры, з.ғ.д., профессор
6. Арупов А.А. - Әлемдік экономика және халықаралық қатынастар институтының директоры, э.ғ.д., профессор, ХАА академигі
7. Аханов С.А. - Қазақстан қаржыгерлері қауымдастығы кеңесінің құрметті төрағасы, э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
8. Абдиев К.С. - «Тұран» университетінің білім беруді ақпараттандыру ғылыми-зерттеу институтының директоры, п.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
9. Баишев Ж.Н. - Еуразиялық экономикалық одақ соты төрағасы, з.ғ.к., «Тұран» университетінің профессоры
10. Гизе Р. - Циттау-Герлицт қолданбалы ғылымдар институты (Германия), Hochschulrat университеттік қадағалау кеңесінің мүшесі, э.ғ.д., профессор
11. Дан Джим
12. Джапаров Б.А. - Пенсильвания мемлекеттік университеті (АҚШ), PhD, профессор
13. Зоркальцев В.И. - «КазРЕНА» Қазақстанның ғылыми-білім беру компьютерлік желісін пайдаланушылар қауымдастығының бас директоры, т.ғ.д., профессор
14. Ержанов М.С. - Л.А. Мелентьев атындағы энергетикалық жүйе институты СБ РФА (РФ), т.ғ.д., профессор
15. Калимолдаев М.Н. - Орталық Азия елдері бухгалтерлері мен аудиторлары форумының қосарлас төрағасы, э.ғ.д., профессор
16. Козлов В.В. - ҚР БҒМ информатика және басқару мәселелері институтының директоры, ф.-м.ғ.д., профессор
17. Мукамбаева Г.А. - П.Г. Демидов атындағы Ярославль мемлекеттік университетінің профессоры (РФ), психол.ғ.к.
18. Петров П.С. - Ж. Баласағұн атындағы Қырғыз ұлттық университеті, з.ғ.д., профессор
19. Попков В.К. - Великотырнов университеті (Болгария), PhD
20. Тазабеков К.А. - Новосибирск мемлекеттік техникалық университетінің желілік ақпараттық технологиялар кафедрасының профессоры (РФ), ф.-м.ғ.д.
20. Тазабеков К.А. - Қазақстан маркетинг қауымдастығының президенті, «Тұран» университетінің профессоры

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

1. Алшанов Р.А. - **бас редактор**, «Тұран» университетінің ректоры (Scopus h-index – 2)
2. Разакова Д.И. - **бас редактордың орынбасары**, «Тұран» университетінің стратегиялық даму, ғылым және инновациялар жөніндегі проректоры (Scopus h-index – 2)
3. Алиев У.Ж. - «Тұран» корпорациясының вице-президенті
4. Тазабеков К.А. - «Тұран» университетінің бірінші проректоры
5. Тусупова Л.А. - академиялық қызмет жөніндегі проректор, э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры (Scopus h-index – 1)
6. Таяуова Г.Ж. - сыртқы байланыс және докторантура жөніндегі проректор, PhD (Scopus h-index – 2)
7. Абдиев К.С. - «Тұран» университетінің білім беруді ақпараттандыру ғылыми-зерттеу институтының директоры
8. Барышева С.К. - есеп және аудит кафедрасының меңг., э.ғ.к., доцент
9. Бузело А.С. - журналистика және аударма ісі кафедрасының меңг., филол.ғ.к.
10. Вуколов В.Н. - «Тұран» университетінің Туризм ғылыми-зерттеу институтының директоры, п.ғ.д., профессор
11. Дадабаева Д.М. - әлемдік және ұлттық экономика кафедрасының меңг., э.ғ.к.
12. Жаппар К.З. - **редактор**, редакциялық-баспа бөлімінің басшысы, ф.ғ.к., PhD
13. Ералина Э.М. - менеджмент кафедрасының меңг., PhD (Scopus h-index – 1)
14. Ерубасева Г.К. - гуманитарлық-заң факультетінің деканы, б.ғ.к. (Scopus h-index – 3)
15. Мухамедьярова-Левина Т.Т. - экономика факультетінің деканы, э.ғ.к. (Scopus h-index – 1)
16. Саурукова А.К. - ғылым бөлімінің директоры, PhD
17. Селезніва И.В. - қаржы кафедрасының меңг., э.ғ.д., профессор (Scopus h-index – 3)
18. Төлен Ж.М. - аймақтану және халықаралық қатынастар кафедрасының меңг., PhD
19. Файзуллина Г.Ш. - туризм және сервис кафедрасының меңг., тар.ғ.к.
20. Чакеева К.С. - маркетинг және логистика кафедрасының меңг., т.ғ.к.

«Тұран» университетінің жеке материалдарды қайта басуға, журналды басып шығаруға және коммерциялық пайдалануға айрықша құқығы бар

Certificate № 9394-Zh from July 22, 2008
Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan
Committee for Information and Archives

Owner: Establishment
Turan University

Issued from January 1999
once in quarter

SCIENTIFIC AND EDITORIAL BOARD

1. Alshanov R.A. - rector of Turan University, doctor of economic sciences, professor, academician of the International Engineering Academy, vice-president of the National Engineering Academy of the Republic of Kazakhstan, president of the Academy of Economic Sciences of Kazakhstan (**chairman**)
2. Razakova D.I. - vice-rector for Strategic Development, Science and Innovation of Turan University, candidate of economic sciences, PhD (**chairman deputy**)
3. Aliev U.Z. - vice-president of Turan Corporation, doctor of economic sciences, professor
4. Alexandrova A.U. - professor of Lomonosov Moscow State University (Russia), doctor of geographical sciences
5. Akimzhanov T.K. - director of the Research Institute of Law, doctor of judicial sciences, professor
6. Arupov A.A. - director of the Institute of World Economy and International Relations, doctor of economic sciences, professor, Academician of the MAI
7. Akhanov S.A. - honorary chairman of the Council of the Association of Financiers of Kazakhstan, doctor of economic sciences, professor of Turan University
8. Abdiyev K.S. - director of the Research Institute of Informatization of Education of Turan University, doctor of pedagogical sciences, professor of Turan University
9. Baishev Zh.N. - chairman of the Court of the Eurasian Economic Union, candidate of judicial sciences, professor of Turan University
10. Gize R. - University of Applied Sciences Zittau-Gerlitz (Germany), Member of the University Supervisory Board Hochschulrat, doctor of economic sciences, professor
11. Dan Jim - State University of Pennsylvania (USA), PhD, professor
12. Dzhabarov B.A. - general director of the Association of Users of the scientific and educational computer network of Kazakhstan "KazRENA", doctor of technical sciences, professor
13. Zorkaltsev V.I. - Melentev Energy Systems Institute SB RAS (Russia), doctor of technical sciences, professor
14. Yerzhanov M.S. - co-chairman of the Forum of Accountants and Auditors of Central Asia, doctor of economic sciences, professor
15. Kalimoldaev M.N. - director of the Institute of Problems of Informatics and Management of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, doctor of physical and mathematical sciences, professor
16. Kozlov V.V. - professor of Demidov Yaroslavl State University (Russia), doctor of psychological sciences
17. Mukambaeva G.A. - Balasagyn Kyrgyz National University, doctor of judicial sciences, professor
18. Petrov P.S. - Velikotyrnovsky University (Bulgaria), PhD
19. Popkov V.K. - professor of the department of Network Information Technologies of the Novosibirsk State Technical University (Russia), doctor of physical and mathematical sciences
20. Tazabekov K.A. - president of the Kazakhstan Association of Marketing, professor of Turan University

EDITORIAL BOARD

1. Alshanov R.A. - **editor-in-chief**, rector of Turan University (Scopus h-index – 2)
2. Razakova D.I. - **deputy of the editor-in-chief**, vice-rector for Strategic Development, Science and Innovation of Turan University (Scopus h-index – 2)
3. Aliev U.Z. - vice-president of Turan Corporation
4. Tazabekov K.A. - first vice-rector of Turan University
5. Tussupova L.A. - vice-rector for academic affairs, doctor of economic sciences, professor of Turan University (Scopus h-index – 1)
6. Tuyanova G.Zh. - vice-rector for external affairs and doctoral studies, PhD (Scopus h-index – 2)
7. Abdiyev K.S. - director of the Research Institute of Informatization of Education of Turan University
8. Barysheva S.K. - head of the department of accounting and audit, candidate of economic sciences, associate professor
9. Buzelo A.S. - head of the department of journalism and translation, candidate of philological sciences
10. Vukolov V.N. - director of the Research Institute of Tourism of Turan University, doctor of pedagogical sciences, professor
11. Dadabaeva D.M. - head of the department of world and national economy, candidate of economic sciences
12. Zhappar K.Z. - **editor**, head of the editorial and publishing department, candidate of philological sciences, PhD
13. Yeralina E.M. - head of the department of management, PhD (Scopus h-index – 1)
14. Yerubaeva G.K. - dean of the faculty of humanities and law, candidate of biological sciences (Scopus h-index – 3)
15. Mukhamedyarova – Levina T.T. - dean of the faculty of economics, candidate of economic sciences (Scopus h-index – 1)
16. Saurukova A.K. - head of the department of Science, PhD
17. Selezneva I.V. - head of the department of finance, doctor of economic sciences, professor (Scopus h-index – 3)
18. Tolen Zh. M. - head of the department of regional studies and international relations, PhD
19. Faizullina G.Sh. - head of the department of Tourism and Service, c.h.s.
20. Chakeeva K.S. - head of the department of marketing and logistics, candidate of technical sciences

Turan University owns the exclusive rights to reprint
certain materials, publish and use the journal commercially

© Turan University, 2022

В НОМЕРЕ

1 ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

Байдыбекова С.К., Сауранбай С.Б., Ермекбаева Д.Д. Аграрный сектор экономики как основа продовольственной безопасности страны	11
Кажиева Ж.Х., Жайлаубаева Ш.Д. Проблемы обеспечения эффективности государственной поддержки сельского хозяйства Восточно-Казахстанской области	26
Карабасов Р.А., Пягай А.А., Беспяева Р.С. Экономическая эффективность ведения органического сельского хозяйства в Казахстане	39
Тлесова Э.Б. Анализ факторов, влияющих на уровень доступности жилья в Республике Казахстан	50
Рахимбердинова М.У., Закимова А.М., Кабиева А.Т., Бюлент ШЕН Приоритеты развития производственной инфраструктуры агропромышленного комплекса	64
Азретбергенова Г.Ж., Сыздыкова А.О., Кенжегалиева А., Есенали А. Определяющие факторы прямых иностранных инвестиций в странах Центральной Азии	76
Альпеисова Ш.Е., Булхаирова Ж.С., Саймагамбетова Г.А., Косымбаева Ш.И. Современное взаимодействие государства и населения в реализации жилищного кредитования	89
Калиакпарова Г.Ш., Гриднева Е.Е., Беспальй С.В., Гусева О.С. Влияние пандемии на экономику Казахстана	102
Ахметова З.Б., Кожамкулова Ж.Т., Ким И.А. Трансформация поведения потребителей в условиях цифровизации экономики на основе количественного анализа	116
Рахметулина Ж.Б., Урекешова А.Б., Айдарова А.Б. Рынок труда в условиях цифровизации	130
Асылтаева Э.Б. Экономический фактор в формировании гражданской идентичности в Казахстане	143

2 ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ

Глеубердинова А.Т., Tanja Mihaljč, Кальменов Б.Т. Туристские инновации: значение, формы и уровень ответственности за реализацию	154
---	-----

3 ТРИБУНА МОЛОДОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ

Маханова А.Б., Быкова О.Н., Смагулова Г.С. Государственное регулирование и поддержка сельского хозяйства в Республике Казахстан	168
---	-----

Кибеева А.Б., Тусупова Л.А., Рональд Гизе Влияние человеческого капитала на развитие экономики	184
Абикенова Н.А., Разакова Д.И. Инновационная модель цепочки поставок на основе блокчейн в условиях продовольственной безопасности.....	200
Саденова А.М., Рахимова С.А., Суйеубаева С.Н. Адаптация успешных мировых практик в целях повышения инновационного потенциала предпринимательских структур Казахстана	211
Саркытова А.А., Ряховская А.Н., Кобырбеков М.Ж. Проблемы конкурентоспособности региональной экономики.....	226
Джаксыбекова Г.Н., Кишибаева Б.С. Методы оптимизации структуры капитала АО «КазТрансГаз Аймак»	239
Степанов М.С., Легостаева А.А. Системы управления государственно-частного партнерства: анализ зарубежного опыта	249
Самиева Г.Т., Молдакенова Е.К., Утегенова Ж.С. Комплексный анализ состояния транспортной инфраструктуры Республики Казахстан	262
Амангожаева А.Б., Маркелова М.А., Джарикбаева Д.Т. Анализ реформирования национальной платежной системы Республики Казахстан	275

4 ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

Келесбаев Д.Н., Бекебаева М.О., Тайжанов Л.Т., Таяуова Г.Ж. Изменение роли университетов в социально-экономических трансформационных процессах городов	288
Зарубина В.Р., Зарубин М.Ю., Васильчук Е.В. Продвижение образовательных услуг вуза в условиях цифровизации	300
Закирова Д.И. Развитие цифровой экосистемы вуза в современных условиях	311

НӨМІРДЕ

1 ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

Байдыбекова С.К., Сауранбай С.Б., Ермекбаева Д.Д. Экономиканың аграрлық секторы елдің азық-түлік қауіпсіздігінің негізі ретінде	11
Кажиева Ж.Х., Жайлаубаева Ш.Д. Шығыс Қазақстан облысының ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың тиімділігін қамтамасыз ету мәселелері.....	26
Карабасов Р.А., Пягай А.А., Беспяева Р.С. Қазақстандағы органикалық ауыл шаруашылықты жүргізудің экономикалық тиімділігі	39
Тлесова Э.Б. Қазақстан Республикасындағы тұрғын үйдің қолжетімділік деңгейіне әсер ететін факторларды талдау.....	50
Рахимбердинова М.У., Закимова А.М., Кабиева А.Т., Бюлент ШЕН Агроөнеркәсіптік кешен өндірістік инфрақұрылымын дамытудың басымдықтары	64
Азретбергенова Г.Ж., Сыздыкова А.О., Кенжегалиева А., Есенали А. Орталық Азия елдеріндегі шетелдік тікелей инвестицияларды анықтайтын факторлар	76
Альпеисова Ш.Е., Булхаирова Ж.С., Саймагамбетова Г.А., Косымбаева Ш.И. Тұрғын үйді несиелендіруді жүзеге асырудағы мемлекет пен халықтың қазіргі заманғы өзара әрекеттесуі.....	89
Қалиақпарова Г.Ш., Гриднева Е.Е., Беспалый С.В., Гусева О.С. Пандемияның Қазақстан экономикасына әсері	102
Ахметова З.Б., Қожамқұлова Ж.Т., Ким И.А. Сандық талдау негізінде экономиканы цифрландыру жағдайында тұтынушылардың мінез-құлқының трансформациялануы.....	116
Рахметулина Ж.Б., Урекешова А.Б., Айдарова А.Б. Цифрландыру жағдайындағы еңбек нарығы.....	130
Асылтаева Э.Б. Қазақстанда азаматтық бірегейліктің қалыптасуындағы экономикалық фактор	143

2 ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ

Тлеубердинова А.Т., Танја Мihalіћ, Кальменов Б.Т. Туристік инновациялар: іске асырудың мәні, формалары және жауапкершілік деңгейі	154
--	-----

3 ЖАС ЗЕРТТЕУШІНІҢ МІНБЕСІ

Маханова А.Б., Быкова О.Н., Смагулова Г.С. Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеу және қолдау	168
--	-----

Кибаева А.Б., Тусупова Л.А., Рональд Гизе Адами капиталдың экономиканың дамуына әсері.....	184
Абикенова Н.А., Разакова Д.И. Азық-түлік қауіпсіздігі жағдайындағы блокчейнге негізделген жеткізілім тізбегінің инновациялық моделі	200
Саденова А.М., Рахимова С.А., Сүйеубаева С.Н. Сәтті әлемдік тәжірибелерді Қазақстанның кәсіпкерлік құрылымдарының инновациялық әлеуетін арттыру мақсаттарында бейімдеу	211
Саркытова А.А., Ряховская А.Н., Конырбеков М.Ж. Аймақтық экономиканың бәсекеге қабілеттілік мәселелері.....	226
Джаксыбекова Г.Н., Кишибаева Б.С. «ҚазТрансГаз Аймақ» АҚ капитал құрылымын оңтайландыру әдістері	239
Степанов М.С., Легостаева А.А. Мемлекеттік-жекешелік әріптестікті басқару жүйелері: шетелдік тәжірибені талдау	249
Самиева Г.Т., Молдакенова Е.К., Утегенова Ж.С. Қазақстан Республикасы көлік инфрақұрылымының жағдайын кешенді талдау.....	262
Амангожаева А.Б., Маркелова М.А., Джарикбаева Д.Т. Қазақстан Республикасының ұлттық төлем жүйесін реформациялауды	275

4 БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОҚЫТУ: ӘДІСТЕМЕ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

Келесбаев Д.Н., Бекебаева М.О., Тайжанов Л.Т., Таяуова Г.Ж. Қалалардың әлеуметтік-экономикалық трансформациялану үрдісіндегі университеттердің рөлінің өзгеруі	288
Зарубина В.Р., Зарубин М.Ю., Васильчук Е.В. Цифрландыру жағдайында жоғарғы оқу орындарының білім беру қызметтерін ілгерілету.....	300
Закирова Д.И. Қазіргі жағдайда жоғары оқу орынының цифрлық экожүйесін дамыту.....	311

IN THE ISSUE

1 ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

<i>Baidybekova S.K., Sauranbay S.B., Yermekbayeva D.D.</i> Agricultural sector of the economy as the basis of the country's food security	11
<i>Kazhiyeva Zh.H., Zhailaubayeva Sh.D.</i> Problems of ensuring the effectiveness of state support for agriculture in east Kazakhstan Region	26
<i>Karabasov R.A., Piagay A.A., Bespaeva R.S.</i> Economic efficiency of organic farming in Kazakhstan	39
<i>Tlessova E.B.</i> Analysis of factors affecting the level of housing affordability in the Republic of Kazakhstan	50
<i>Rakhimberdinova M.U., Zakimova A.M., Kabyeva A.T., Bulent SEN</i> Priorities for the development of the production infrastructure of the agro-industrial complex	64
<i>Azretbergenova G.Zh., Syzdykova A.O., Kenjegalieva A., Yessenali A.</i> Determinants of foreign direct investments in Central Asian countries	76
<i>Alpeissova Sh.E., Bulkhairova Zh.S., Saimagambetova G.A., Kossymbayeva Sh.I.</i> Modern interaction between the state and the population in the implementation of housing loans	89
<i>Kaliakparova G.Sh., Gridneva Y.E., Bepaly S.V., Guseva O.S.</i> Impact of the pandemic on the economy of Kazakhstan	102
<i>Akhetmetova Z.B., Kozhamkulova J.T., Kim I.A.</i> Consumer behavior transformation in the digital economy on the basis of quantitative analysis	116
<i>Rakhmetulina Zh.B., Urekeshova A.B., Aidarova A.B.</i> Labor market in the context of digitalization	130
<i>Assyltayeva E.B.</i> Economic factor in the formation of civic identity in Kazakhstan	143

2 TOURISM: WORLD EXPERIENCE

<i>Tleuberdinova A.T., Tanja Mihalič, Kalmenov B.T.</i> Tourism innovations: meaning, forms and level of responsibility for implementation	154
---	-----

3 PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER

<i>Makhanova A.B., Bykova O.N., Smagulova G.S.</i> State regulation and support of agriculture in the Republic of Kazakhstan	168
--	-----

A.B. Kibayeva, L.A. Tussupova, Roland Giese, Impact of human capital on the development of an economy	184
Abikenova N.A., Razakova D.I. An innovative blockchain-based supply chain model in the context of food security	200
Sadenova A.M., Rakhimova S.A., Suieubayeva S.N. Adaptation of successful world practices for increasing the innovative potential of Kazakhstan business structures	211
Sarkytova A.A., Ryakhovskaya A.N., Konyrbekov M.Zh. Problems of competitiveness of the regional economy	226
Jaxybekova G.N., Kishibaeva B.S. Methods of optimization of the capital structure of jsc «KazTransGaz Aimak»	239
Stepanov M.S., Legostaeva A.A. Public-private partnership management systems: analysis of foreign experience	249
Samiyeva G.T., Moldakenova Y.K., Utegenova Zh.S. Comprehensive analysis of the state of the transport infrastructure of the Republic of Kazakhstan	262
Amangozhaeva A.B., Markelova M.A., Dzharikbaeva D.T. Analysis of reforming the national payment system of the Republic of Kazakhstan	275

4 EDUCATION AND TRAINING: METHODOLOGY, THEORY, TECHNOLOGY

Kelesbayev D.N., Bekebayeva M.O., Taizhanov L.T., Tayauova G.Zh. Changing role of universities in the socio-economic transformation processes of cities	288
Zarubina V.R., Zarubin M.Y., Vasilchuk E.V. Promotion of educational services of the university in the conditions of digitalization	300
Zakirova D.I. Development of the university digital ecosystem in modern conditions	311

ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА
ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА
ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

МРНТИ 06.61.33
УДК 338.43
JEL Q01, Q13, Q18

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-11-25>

С.К. БАЙДЫБЕКОВА,*¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: b-saltanat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7974-1236

С.Б. САУРАНБАЙ,²

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: bss0609@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7567-6900

Д.Д. ЕРМЕКБАЕВА,³

PhD, доцент.

e-mail: ermekbaevad@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8910-6239

¹Жетысуский университет им. И. Жансугурова,
г. Талдыкорган, Казахстан

²Алматы Менеджмент Университет,
г. Алматы, Казахстан

³Университет международного бизнеса им. К. Сагадиева,
г. Алматы, Казахстан

**АГРАРНЫЙ СЕКТОР ЭКОНОМИКИ КАК ОСНОВА
ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ**

Аннотация

Тема статьи является актуальной в связи с тем, что обеспечение продовольственной безопасности влияет на экономическое состояние стран и регионов, поэтому решение данной проблемы является наиболее важным и приоритетным. Для этого необходимо в первую очередь развитие аграрного сектора. Основной целью при проведении исследования явилось изучение современного состояния аграрного сектора экономики в стране, отражение основных проблем и перспектив обеспечения продовольственной безопасности. Для достижения поставленной цели были поставлены задачи, основными из которых являются: отражение современного состояния аграрной сферы как одной из составляющих продовольственной безопасности на 2017–2021 гг. в странах Евразийского экономического союза, в том числе Казахстана; поиск оптимальных вариантов роста сельскохозяйственного производства и обеспечения продовольственной безопасности страны на основе проведенных исследований. При проведении исследования в работе применялись различные методы, основными из которых являются метод абстракции, дедукции и индукции, статистический анализ показателей, логическое мышление, прогнозирование. Материалами научного исследования послужили статистические данные Евразийского экономического союза, Департамента статистики Республики Казахстан на 2017–2021 гг. Результаты исследований могут применяться при разработке программ развития экономического состояния как в целом по стране, так и по отдельным регионам.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, экономическая безопасность, сельское хозяйство, аграрный сектор, самообеспечение, агропромышленный комплекс, импортозамещение.

Введение

Обеспечение населения качественными и доступными продуктами питания было и остается в настоящее время наиболее актуальной проблемой во всем мире, от этого зависит качество и уровень жизни людей. Проблема продовольственного обеспечения в мире с каждым годом обостряется, особенно в последние годы, в период пандемии коронавируса, в результате которого численность населения, страдающего от голода, в 2020 г. увеличилась по сравнению с 2014–2019 гг. По данным Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН, в 2020 г. количество людей, страдающих от голода, колебалось в пределах 720–811 млн человек. Неполюценное и некачественное питание является проблемой глобального масштаба, особенно после последствий пандемии, и ее решить за короткий срок невозможно. Для восстановления экономики стран необходимо длительное время и значительные финансовые ресурсы. Последствия пандемии показали, что агропродовольственная система по сравнению с другими наиболее уязвима к потрясениям и привела к ухудшению ситуации продовольственной безопасности и недоеданию. Для улучшения ситуации по продовольственной безопасности необходимо принимать меры для того, чтобы аграрная система была более эффективной, устойчивой. Предотвращение глобальной продовольственной катастрофы возможно только при интенсификации аграрного сектора экономики, т.е. при повышении урожайности сельскохозяйственных культур и продуктивности животных, повышении плодородия почв и др. [1].

Продовольственная безопасность стран является одной из составляющих экономической безопасности, и ее обеспечение на должном уровне становится в настоящее время приоритетным направлением развития экономики стран и регионов.

Для обеспечения продовольственной безопасности стран необходимо проведение комплекса мер, основными из которых являются:

- ♦ самообеспечение продуктами питания собственного производства;
- ♦ обеспечение продовольственной безопасности за счет собственного производства, а также частичное приобретение недостающих продуктов питания, производство которых в стране ограничено или они не производятся.

При применении первого подхода обеспечение продовольствием производится за счет собственного производства продуктов питания, таким образом, обеспечивается внутренний рынок. Примерами применения первого подхода можно отметить США и Китай, которые создают все условия для поддержки отечественных производителей сельхозпродукции и тем самым защищают внутренний рынок, обеспечивая продовольственную безопасность страны.

Второй подход применяют большинство развитых и развивающихся стран, когда наряду с собственным производством сельскохозяйственной продукции возникает необходимость в закупе недостающих продуктов питания. При этом возникает зависимость от импорта такой продукции, производство которой невозможно или ограничено из-за природно-климатических условий: кофе, чай, бананы, растительное масло, экзотические фрукты и др. [2].

Укрепление продовольственной безопасности в странах и регионах возможно при соблюдении нескольких условий, основными из которых являются следующие:

- ♦ когда экономика государства в состоянии обеспечить продовольственную независимость и стабильность;
- ♦ государство гарантирует каждому человеку доступность к качественным продуктам питания в соответствии с принятыми нормами;
- ♦ гарантия безопасности потребляемых продуктов питания.

Обеспечение продовольственной безопасности является одним из приоритетных направлений экономической политики Казахстана, которая влияет на благосостояние населения, в частности на качество и уровень жизни людей. Прямое и непосредственное влияние на продовольственную безопасность страны оказывает сельское хозяйство, обеспечивающее население страны продуктами питания и сырьем для промышленности [3].

В Послании Президента Республики Казахстан К.К. Токаева от 1 сентября 2022 г. «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» отмечено, что сельское хозяйство является основным ресурсом, но он не используется в полной мере. Основной упор Президент сделал на поддержку сельскохозяйственных товаропроизводителей

на государственном уровне и насыщение внутреннего рынка продуктами питания собственного производства. В Послании отмечается необходимость перехода от сырьевой направленности экспорта сельскохозяйственной продукции, удельный вес которой в настоящее время составляет 70%, в свою очередь, предприятия по переработке продукции загружены на 40%. Президент указал на важность развития сельского хозяйства и поддержки фермерских и крестьянских хозяйств в сбыте и реализации сельскохозяйственной продукции на внешнем рынке [4].

Сельское хозяйство является одной из основных отраслей народного хозяйства, а также секторов экономики, обеспечивающих население необходимыми продуктами питания и сырьем для легкой и пищевой промышленности. Основными отраслями сельского хозяйства являются животноводство и растениеводство, которые, в свою очередь, в зависимости от производимой продукции подразделяются на различные отрасли. В животноводстве различают следующие виды: скотоводство, овцеводство, свиноводство, птицеводство, верблюдоводство и др. В растениеводстве: производство зерновых и зернобобовых культур, картофелеводство, овощеводство, бахчеводство и др. Практически во всех странах и регионах, где развито сельское хозяйство, занимаются выращиванием сельскохозяйственных животных и растений. Одной из основных отраслей животноводства является скотоводство, которое занимается выращиванием крупного рогатого скота на убой, производством молока и молочных продуктов, влияющих на уровень продовольственной безопасности стран и регионов [5].

В последние годы в стране наблюдается положительная тенденция в развитии сельскохозяйственного производства: увеличивается количество сельскохозяйственных производителей, повышается объем производства сельскохозяйственной продукции, развивается аграрный бизнес и др. Но несмотря на положительную тенденцию, в стране все еще остается актуальной проблема развития аграрного сектора в связи с тем, что в данном секторе экономики имеются специфические особенности, характерные для аграрной сферы. Одной из особенностей аграрного сектора является зависимость от природно-климатических условий, которая заключается в том, что некоторые сельскохозяйственные работы можно проводить только в определенные периоды времени.

Одним из основных направлений развития аграрного сектора является дальнейшая специализация сельскохозяйственных предприятий путем осуществления межхозяйственного кооперирования, а также агропромышленной интеграции. Применение данного направления на практике отразится на повышении производительности труда, фондоотдачи, а также на окупаемости затрат [6].

Основные положения

Одной из основных целей аграрного сектора является внутреннее обеспечение населения страны отечественными продуктами питания. Для решения поставленных задач и проблем необходима всесторонняя поддержка аграрного сектора со стороны государства путем разработки различных программ, в том числе и социальных.

В республике в последние годы проводится комплекс мер по развитию и совершенствованию аграрной сферы, т.е. разрабатываются различные программы по поддержке сельскохозяйственных производителей. В то же время необходимо проводить дальнейшую работу по популяризации села, для выполнения которой в стране осуществляется комплекс мер поддержки аграрного сектора экономики.

Научная новизна. Проблема обеспечения продовольственной безопасности всегда была и остается одной из актуальных в мире. Многие ученые занимаются проблемами продовольственной безопасности, но тем не менее, несмотря на то, что имеется множество публикаций о решении данной проблемы, еще недостаточно разработаны вопросы устойчивого снабжения стран продуктами питания. Для развития теории продовольственной безопасности предлагается применение концепции развития на региональном уровне, когда будут учитываться региональные особенности, климатические условия, национальные предпочтения в продуктах питания и др.

В настоящее время значительная часть сельскохозяйственной продукции поставляется от домашних хозяйств. В связи с этим предлагается проведение выборочного обследования домашних хозяйств, при котором можно определить количество произведенной продукции и какова доля домашних хозяйств в решении продовольственного обеспечения населения.

Аграрный сектор Казахстана занимает незначительную долю в общей структуре экономики, т.е. доля валового внутреннего продукта составляет около 7%, что является невысоким показателем.

Для развития аграрного сектора экономики со стороны государства разрабатывается стратегия развития отрасли с учетом опыта развитых стран с передовой технологией применительно к условиям казахстанской экономики. Одной из мер развития аграрного сектора и моделей экономического механизма регулирования является применение подхода «зеленой корзины», широко применяемого в развитых странах, сущность которого заключается в следующем:

- ◆ применение научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработок;
- ◆ проведение контроля за продовольственной безопасностью страны и регионов;
- ◆ расходы на подготовку сельскохозяйственных кадров;
- ◆ расходы на помощь малоимущим;
- ◆ расходы на окружающую среду;
- ◆ страхование сельскохозяйственных растений и животных и др.

В современных условиях хозяйствования большое внимание уделяется научному подходу в решении проблем, основными из которых являются выделение средств на научно-исследовательские разработки и конструкторские работы. Применение научных подходов позволяет сельскохозяйственным производителям приобретать более передовую и современную технику, высококачественные сорта сельскохозяйственных растений, более продуктивные породы животных и др.

Постановка проблемы. Вопросы продовольственной безопасности на мировом и национальном уровне всегда были и остаются актуальными, особенно в условиях глобального экономического кризиса.

Для обеспечения продовольственной безопасности необходимо проводить глубокие исследования в области аграрного сектора. Основным направлением развития конкурентоспособности сельского хозяйства является проведение комплекса мер, к которым относятся следующие: развитие биотехнологии, которая способствует улучшению качества сельскохозяйственных культур; разработка инновационных стратегий по переработке продукции; внедрение новых передовых технологий в пищевой промышленности.

Одной из важных составляющих экономического развития является стабильное функционирование аграрного сектора экономики. В последние годы в аграрном секторе существуют проблемы, оказывающие влияние на его развитие и совершенствование, основными из которых являются: недостаточность финансовых ресурсов, устаревшая материально-техническая база, высокие проценты по кредитным ресурсам, недостаточное развитие земельных отношений, слабая инфраструктура сельской местности и др. Для решения всех проблем необходима всесторонняя финансовая поддержка со стороны государства путем разработки различных программ.

Аграрный сектор обладает огромным ресурсным потенциалом, который используется недостаточно эффективно, например, низкий уровень автоматизации и цифровизации производственных и технологических процессов, недостаточный уровень производительности и эффективности труда. Основными проблемами являются следующие:

- ◆ снижение доли сельского населения в сравнении с городским, т.е. наблюдается активный процесс урбанизации населения;
- ◆ сокращение численности сельской молодежи в структуре сельского населения;
- ◆ снижение доли трудоустройства выпускников вузов аграрного направления [7].

Материалы и методы

Теоретической и методологической основой при проведении исследований послужили данные Евразийского экономического союза за 2017–2021 гг., данные Национального бюро статистики Агентства Республики Казахстан по стратегическому планированию и реформам за 2017–2021 гг.

Проблемами развития и совершенствования предприятий аграрного сектора экономики занимаются многие зарубежные и отечественные ученые-экономисты. Но в то же время сегодня еще остаются нерешенные проблемы в аграрной сфере. В частности, не до конца решена

проблема сравнительной оценки экономической эффективности деятельности предприятий по таким критериям, как: размеры, производственное направление, расположение сельскохозяйственных предприятий.

Для решения проблем эффективности деятельности аграрного сектора предлагается применение методологических подходов, направленных на рассмотрение основных факторов роста доходности и устойчивости предприятий аграрной сферы.

Одним из направлений развития аграрного сектора, которому уделяется недостаточное внимание, является создание маркетинговой службы. Задачей маркетинговой службы является изучение спроса и предложения на продукцию, тем самым изучение конкурентоспособной среды и нахождение потенциальных покупателей и заказчиков, а также налаживание связей с клиентами, изучение запросов населения и предприятий. Большое внимание в последние годы уделяется рекламе, которая является двигателем прогресса. В аграрном секторе экономики также необходимо развивать работу по продвижению продукции путем проведения рекламной кампании.

Для эффективного функционирования предприятий агропромышленного комплекса необходимо применение комплексного методического подхода.

Обзор литературы

Проблемы укрепления продовольственной безопасности отражены в работах и исследованиях многих зарубежных и отечественных ученых-экономистов. Ведущий шотландский ученый-экономист А. Смит в своих исследованиях разработал концепцию продовольственной безопасности как со стороны производства, так и потребления продуктов питания. В своей работе А. Смит отмечал, что в странах необходимо производить такую продукцию, которая будет дешевле, чем в других странах, таким образом, возникнет международное разделение труда. Автор отметил, что такое международное разделение труда будет выгодно всем странам [8].

Английский ученый-экономист Т. Мальтус в своих работах большое внимание уделял проблемам народонаселения. Он отмечал, что народонаселение является основным источником трудовых ресурсов. Одна из основных проблем, изучению которой автор уделил особое место, – это связь между рождаемостью и нехваткой продуктов питания. Ученый отмечал, что для регулирования численности населения необходимо обеспечить продовольственную безопасность и безопасность питания, когда количество продуктов питания соответствует их качеству [9].

Зарубежный ученый Чыонг Конг Б. в своей работе большое внимание уделил проблемам структурной трансформации сельской экономики с точки зрения региональных связей. При проведении исследования автором были применены методы систематического обзора и мета-анализа, по результатам которого были определены связи между городскими и сельскими районами. Полученные автором результаты подтверждают, что региональные связи между городскими и сельскими регионами оказывают воздействие на структурные преобразования в сельской местности [10].

Зарубежные ученые-экономисты Серрано Р., Фернандес-Ольмос М., Пинилла В. в своих исследованиях большое внимание уделили вопросам интернационализации и эффективности работ агропродовольственных фирм. Авторы в своих исследованиях отметили необходимость применения интернационализации сельскохозяйственных предприятий, сущность которой заключается в расширении международных связей, а также выхода на международный рынок [11].

Тимберлейк М. в своих исследованиях рассмотрел проблемы и перспективы мировой системы и урбанизации. Автор отметил, что урбанизация является одной из составных частей социально-экономического развития стран, уровень и темпы которой в последние годы увеличиваются, то есть происходит увеличение городского и сокращение сельского населения, что сказывается на снижении доли сельскохозяйственного производства [12].

Систо Р., Марсельян А., Сика Э. в своей работе рассмотрели применение сетевого подхода к экспорту на зарубежные рынки сельскохозяйственной продукции, произведенной в небольших регионах. Авторы в своих исследованиях рассмотрели необходимость процесса интернационализации, которая является одним из основных условий успешности и выживания на рынке продовольственных товаров [13].

Известный российский ученый-экономист Ушачев И.В. в своей работе отразил основные научные методы совершенствования государственного регулирования в АПК на современном этапе. Особое внимание автор уделил проблеме обеспечения продовольственной безопасности, развитию импортозамещения, а также проблеме ценового регулирования в аграрной сфере. Автор на основе проведенных исследований разработал механизм регулирования аграрного сектора путем применения рациональной стратегии и тактики на уровне стран и регионов, а также отметил необходимость внесения изменений в программу развития аграрной сферы с учетом изменившихся условий [14].

Вопросы продовольственной безопасности отражены в работах российских ученых-экономистов. Так, Кривенко Н.В., Епашникова Д.С. в своей работе большое внимание уделили импортозамещению сельскохозяйственной продукции как одному из инструментов стабилизации социально-экономического развития регионов. В работе рассмотрен зарубежный опыт внедрения импортозамещения на примере России [15].

Лимонов Л.Э., Несена М.В. в своих исследованиях проанализировали и дали оценку влияния государственных инвестиционных программ на экономический рост сельской территории. В работе авторы отметили, что применение всех рассмотренных инвестиций будет способствовать снижению безработицы, в частности в сельской местности [16].

Ученые Хейфец Б.А., Чернова В.Ю. в своей работе большое внимание уделили проблемам роста и развития потенциала экспортно ориентированного импортозамещения в агропромышленном комплексе на примере стран Евразийского экономического союза в связи с тем, что импортозамещение является приоритетным направлением экономической политики стран. В своих исследованиях авторы отметили, что одним из основных направлений экономической политики стран должна быть политика замещения импортной продукции на отечественные аналоги. В этой связи учеными разработана методика оценки эффективности импортозамещения как одной из основных частей структурной политики. Также авторы отметили необходимость модернизации аграрной отрасли как основной и важной в экономике стран [17].

Казахстанские авторы Сатыбалдин А.А., Тлеубердинова А.Т., Кулик К.В. в своей работе на основе проведенных исследований разработали модель развития сельских территорий в республике. В работе авторы отметили, что сельские районы имеют низкий уровень доходов, недостаточное развитие инфраструктуры в селах, отсутствие или низкий уровень бытовых условий сельского населения, недостаточный уровень социально-культурного развития, т.е. образования, культуры, здравоохранения и др. Все эти факторы влияют на общее состояние развития аграрного сектора экономики и приводят к оттоку сельского населения в крупные города и мегаполисы, что является в настоящее время глобальной проблемой. В связи с этим авторами приводятся основные меры по улучшению ситуации в аграрной сфере, в первую очередь вопросы развития сельских районов страны [18].

Егизбаева Г.К., Егизбаев Б.К., Карибаев М.Б., Жарылкасын Ж.К. в своих исследованиях рассмотрели теоретические аспекты кооперации и состояния аграрного сектора в Казахстане. Авторы отметили, что одним из основных путей оптимизации социально-экономического положения в сельской местности является сельскохозяйственная кооперация, дальнейшее развитие которой позволит решить аграрные проблемы в стране. В статье авторами проанализирован опыт развитых стран по созданию и развитию сельскохозяйственных кооперативов и на основе проведенных исследований даны рекомендации по развитию кооперации в контексте практики и науки [19].

Керимова У.К., Касенбаев Г.С. в своей работе большое внимание уделили основным проблемам развития агропромышленного комплекса в республике, а также путям решения проблем. Авторами отмечено, что для решения проблем продовольственной безопасности и обеспечения населения качественными и доступными продуктами питания необходимо развивать сельскохозяйственное производство. Особое внимание в работе уделено применению в современных условиях инновационных технологий и новых знаний [20].

Казахстанские авторы Курманова Г.К., Суханбердина Б.Б., Уразова Б. в своих исследованиях особое внимание уделили основным факторам производства сельского хозяйства Республики Казахстан. Авторы указали, что сельское хозяйство относится к одному из основных ре-

сурсных потенциалов, оказывающих влияние на экономический рост экономики в целом. Рассмотрены и исследованы такие основные факторы, влияющие на аграрный сектор экономики, как: трудовые, природно-климатические, предпринимательство и другие. Авторами проведен анализ состояния аграрного рынка в республике за последние годы, а также отмечена необходимость и важность увеличения инвестиций для дальнейшего развития и совершенствования аграрного сектора экономики [21].

Тажибаева Р.М. в своей работе особое внимание уделила важности государственной поддержки аграрного сектора экономики Казахстана. Автор отметила, что для развития аграрного сектора экономики в республике разработан механизм обеспечения эффективной деятельности аграрной сферы, который включает такие меры, как: выделение беспроцентных кредитных ресурсов сельскохозяйственным производителям, налоговые льготы, а также другие льготы для создания благоприятных условий для развития и совершенствования аграрной отрасли [22].

Авторы Нарынбаева А.С., Шахман Е.Т. в своей статье отразили развитие аграрного рынка как основного фактора роста конкурентоспособности экономики Казахстана. В работе авторы отметили, что основная проблема аграрного сектора заключается в том, что существует проблема сырьевой направленности в аграрной сфере, которую необходимо решить. Также авторы на основе проведенных исследований сделали вывод о необходимости развития и совершенствования мер, направленных на увеличение экспортного потенциала аграрного сектора экономики [23].

Результаты и обсуждение

Продовольственная безопасность является одним из основных элементов национальной безопасности стран. Основная цель экономической и аграрной политики государств заключается в обеспечении продовольственной безопасности, для выполнения которой необходимым условием является производство не менее 80 процентов собственной сельскохозяйственной продукции. Для укрепления продовольственной безопасности необходимым условием является развитие и совершенствование предприятий аграрного сектора, что является в настоящее время актуальной и приоритетной задачей в экономической политике государств.

В настоящее время во многих странах, в частности в Республике Казахстан, сельскохозяйственные производители находятся в тяжелом финансовом положении в связи с глобальным экономическим кризисом. Для эффективного развития предприятий аграрного сектора необходима государственная поддержка в связи с тем, что сельское хозяйство имеет специфические особенности по сравнению с другими сферами экономики: зависимость от природно-климатических условий; в процессе производства используются живые организмы: животные и растения; основным средством производства является земля и др.

Сельское хозяйство оказывает прямое влияние на уровень продовольственной безопасности, который зависит от различных факторов, основными из которых являются: обеспеченность государств продуктами питания собственного производства; независимость от импорта продукции извне; объемы стратегических запасов продуктами питания на ближайшую и среднесрочную перспективу в соответствии с потребностями; размеры производства продуктов питания; доступность продуктов питания для населения; качество производимой продукции и др.

Основным приоритетным направлением политики государства в настоящее время является развитие и совершенствование аграрной политики, которая направлена на создание высокоэффективного и конкурентоспособного аграрного сектора экономики, которое может быть достигнуто при финансовой поддержке сельскохозяйственных производителей. Для достижения эффективности деятельности аграрного сектора применяются различные механизмы и рычаги, основными из которых являются: осуществление льготной налоговой и кредитной политики, выделение субсидий и др.

Применение механизмов развития и регулирования в комплексе в аграрном секторе окажет влияние на уровень продовольственной безопасности как одного из основных элементов национальной безопасности стран [24].

Основным показателем, отражающим обеспечение продовольственной безопасности, является производство сельскохозяйственной продукции.

В таблице 1 отражены данные по производству сельскохозяйственной продукции в целом по странам ЕАЭС, а также в Казахстане за 2017–2021 гг.

Таблица 1 – Производство продуктов сельского хозяйства в странах ЕАЭС за 2017–2021 гг. млн долл. США

	2017	2018	2019	2020	2021	Откл. 2021 г. от			
						2017	2018	2019	2020
ЕАЭС	114 391,0	112 715,3	118 053,4	119 578,9	135 747,7	21356,7	23032,4	17694,3	16168,8
в том числе:									
Казахстан	1228,5	13047,6	13 528,1	15 411,0	17 318,2	16089,7	4270,6	3790,1	1907,2

Примечание: Составлено авторами на основании источника [25].

На основании данных таблицы 1 видно, что производство сельскохозяйственной продукции в странах Евразийского экономического союза за последние пять лет – с 2017 по 2021 гг. – увеличилось. Так, производство сельхозпродукции в ЕАЭС в 2017 г. составило 114 391,0 млн долл., тогда как в 2021 г. – 135 747,7 млн долл., т.е. наблюдается увеличение производства продукции сельского хозяйства на 21 356,7 млн долл. В Казахстане производство продукции сельского хозяйства за период с 2017 по 2021 гг. увеличилось. Так, в 2017 г. производство продукции с/х составляло 1228,5 млн долл., в 2018 г. – 13 047,5 млн долл., в 2019 г. – 13 528,1 млн долл., в 2020 г. – 15 411,0 млн долл., в 2021 г. – 17 318,2 млн долл. Увеличение в 2021 г. составило соответственно 16 089,7 млн долл., 4270,6 млн долл., 3790,1 млн долл., 1907,2 млн долл. Увеличение производства сельскохозяйственной продукции может быть связано как с увеличением объема производимой продукции, так и с увеличением цен на продукцию, на уровень которой повлиял рост затрат на сырье и материалы, а также других затрат [25].

По данным проведенного анализа таблицы 1, видим, что в странах ЕАЭС в 2021 г. по сравнению с 2017 г. процент выполнения производства сельскохозяйственной продукции составил 118,7%, т.е. процент перевыполнения – 18,7%, с 2018 г. – 20,4%, с 2019 г. – 14,9%, с 2020 г. – 13,5%.

В Казахстане в 2021 г. по сравнению с 2017 г. процент выполнения производства сельскохозяйственной продукции составил 409,7%, с 2018 г. – 32,7%, с 2019 г. – 28,0%, с 2020 г. – 12,4%.

Основным экономическим показателем, отражающим обеспеченность населения необходимыми продуктами питания, является валовой внутренний продукт на душу населения, динамика изменения которого отражена в таблице 2.

Валовой внутренний продукт является основным экономическим показателем и включает весь объем произведенной продукции, товаров и услуг.

Таблица 2 – Валовой внутренний продукт на душу населения (долл. США)

	2017	2018	2019	2020	2021	Откл. 2021 г. от			
						2017	2018	2019	2020
ЕАЭС	9 891,6	10 448,0	10 656,1	9 477,3	11 219,9	1 328,3	771,9	563,8	1 742,6
в том числе:									
Казахстан	9 247,6	9 812,5	9 812,5	9 121,7	10 157,4	909,8	344,9	344,9	1 035,7

Примечание: Составлено авторами на основании источника [25].

На основании данных таблицы 2 можно сделать вывод о том, что сумма валового внутреннего продукта на душу населения в странах ЕАЭС за последние годы увеличилась с 9891,6 долл. в 2017 г. до 11 219,9 долл., т.е. наблюдается увеличение на 1328,3 долл., или на 13,4%. Наибольшее увеличение произошло по сравнению с 2020 г. на 1 742,6 долл., или на 18,4%.

В Казахстане сумма валового внутреннего продукта на душу населения в 2021 г. по сравнению с 2017 г. увеличилась на 909,8 долл., или на 9,8% и составила 10 157,4 долл., тогда как в 2017 г. – 9 247,6 долл. Наибольшее увеличение произошло по сравнению с 2020 г. на 1 035,7 долл., или на 11,4%.

В стране проводится большая работа по наращиванию производства животноводческой продукции, но тем не менее наименьшее увеличение поголовья скота наблюдается последние

два года, особенно в последний, 2020 г., на который повлияли последствия экономического кризиса [25].

Одним из основных видов продукции, получаемой от животноводческой отрасли, является производство скота и птицы на убой, анализ производства которой за 2017–2021 гг. проведен в таблице 3.

Таблица 3 – Производство скота и птицы на убой (хозяйства всех категорий)

	2017	2018	2019	2020	2021	Отклонения 2021 г. от			
						2017	2018	2019	2020
ЕАЭС	12 870	13 244	13 560	14 014	14 175	1 305	931	615	161
в том числе:									
Казахстан	1 017	1 060	1 121	1 168	1 231	214	171	110	63

Примечание: Составлено авторами на основании источника [25].

На основании проведенного анализа таблицы 3 можно сделать вывод о том, что на увеличение производства животноводческой продукции влияет рост поголовья сельскохозяйственных животных. Несмотря на то, что по данным таблицы 3 видно, что в странах ЕАЭС поголовье крупного рогатого скота снизилось, производство скота и птицы за последние пять лет увеличилось. Так, в 2021 г. производство скота и птицы в 2021 г. составило 14 175 тыс. т, тогда как в 2017 г. – 12 870 тыс. т, т.е. увеличение составило 1305 тыс. т, или на 10,1%. Наименьшее увеличение производства скота и птицы в хозяйствах всех категорий наблюдается по сравнению с 2020 г., которое составило 161 тыс. т.

В Казахстане наблюдается тенденция к уменьшению производства скота и птицы по всем категориям хозяйств. Так, наибольшее увеличение произошло по сравнению с 2017 г. на 214 тыс. т (21,0%), наименьшее увеличение произошло по сравнению с 2020 г. на 63 тыс. т (5,4%). Снижение производства скота и птицы за последние годы связано в основном с экономическим кризисом, который оказал влияние практически на все сферы экономики, в том числе и на сельское хозяйство.

Одним из основных показателей, отражающих уровень продовольственной безопасности стран и регионов, является потребление основных продуктов питания. В таблице 4 отражены данные по потреблению продуктов питания на душу населения в Казахстане за 2017–2021 гг.

Таблица 4 – Потребление основных продуктов населением в Республике Казахстан в среднем на душу, кг

	2017	2018	2019	2020	2021	Отклонения 2021 г. от			
						2017	2018	2019	2020
Хлебопродукты и крупяные изделия	33,7	34,8	34,3	35,5	34,3	0,6	-0,5	-	-1,2
Мясо и мясопродукты	19,3	20,1	20,3	21,3	21,3	2,0	1,2	1,0	-
Рыба и морепродукты	2,9	3,6	3,9	4,0	4,0	1,1	0,4	0,1	-
Молоко и молочные продукты	60,2	64,4	62,4	63,4	62,2	2,0	-2,2	-	-1,2
Яйца (штук)	41,7	47,7	48,7	49,2	48,8	7,1	1,1	0,1	-0,9
Масла и жиры	5,0	4,5	4,3	4,3	4,0	-1	-0,5	-0,3	-0,3
Фрукты	13,6	16,7	17,8	18,0	17,1	3,5	0,4	-0,8	-0,9
Овощи (без картофеля)	22,4	23,5	22,2	21,2	19,9	-2,5	-3,6	-2,3	-1,3
Картофель	12,4	12,7	12,6	12,5	11,7	-0,7	-1,0	-0,9	-0,8
Сахар, кондитерские изделия	10,3	11,2	10,7	10,6	11,1	0,8	-0,1	0,4	0,5

Примечание: Составлено авторами на основании источника [26].

В таблице 4 использованы данные по потреблению основных продуктов питания в среднем на душу населения за последние пять лет: хлеба и хлебобулочных изделий, мяса и мясопродуктов, рыбы и морепродуктов, молока и молочных продуктов, яиц, фруктов, овощей, картофеля, сахара и кондитерских изделий. По данным проведенного анализа можно сделать вывод о том, что в 2021 г. по сравнению с предыдущими годами потребление основных продуктов питания сократилось. Наибольшее потребление продуктов питания в 2021 г. наблюдается по таким видам, как: молоко и молочные продукты – 62,2 кг на душу, яйца – 48,8 кг, хлеба и хлебобулочных изделий – 34,3 кг, мясо и мясопродукты – 21,3 кг, овощи – 19,9 кг, фрукты – 17,1 кг. На основании данных проведенного анализа можно сделать вывод о том, что наименьшее потребление наблюдается по таким видам продуктов питания, как: масла и жиры – 4,0 кг, рыба и морепродукты – 4,0 кг.

По многим продуктам питания за последние годы наблюдается увеличение потребления. Например, в 2021 г. по сравнению с 2017 г. потребление продуктов питания можно увидеть по следующим видам: хлеб и хлебобулочные изделия – на 0,6 кг, мясо и мясопродукты – на 2,0 кг, молоко и молочные продукты – на 2,0 кг, яйца – на 7,1 кг, фрукты – на 0,4 кг, сахар и кондитерские изделия – на 0,8 кг. Снижение потребления продуктов в 2021 г. по сравнению с 2017 г. наблюдается по таким видам, как: масла и жиры – на 1 кг, овощи – на 2,5 кг, картофель – на 0,7 кг [26].

На основании проведенных исследований можно отметить, что проблемы продовольственной безопасности все еще являются актуальными. Для обеспечения продовольственной безопасности необходимо в первую очередь проводить работу по поддержке сельского хозяйства, так как данная отрасль обеспечивает население страны необходимыми и доступными продуктами питания.

Для решения проблем продовольственной безопасности в Казахстане разработаны программы развития и поддержки сельского хозяйства, основными из которых являются следующие:

1. Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 гг. Основной задачей государственной программы является проведение комплекса мер, направленных на развитие сельского хозяйства, а также на поддержку сельскохозяйственных производителей. Программа направлена на обеспечение внутренних потребностей населения в необходимых и востребованных продуктах питания [27].

2. Проект «Ауыл – ел бесігі». Проект направлен на улучшение качества жизни сельского населения, проведение модернизации сельскохозяйственных предприятий, улучшение социальной и инженерной инфраструктуры сельских территорий, создание комфортных условий для жизни на селе и др. Для реализации данного проекта из республиканского бюджета на 2019–2021 гг. выделено 90 млрд тенге [28].

Несмотря на то что в стране проводится работа по поддержке сельскохозяйственных производителей, проблема обеспечения продовольственной безопасности остается все еще актуальной и полностью нерешенной. Необходимо проведение дальнейшей работы по укреплению продовольственной безопасности, основными пунктами которой являются: поддержка сельскохозяйственных предприятий, увеличение объема отечественных продуктов питания, сокращение доли импорта за счет импортозамещения, а также привлечение инвестиций в аграрный сектор экономики, который позволит повысить инвестиционную привлекательность аграрного сектора экономики.

Заключение

Продовольственная безопасность стран и регионов является основным и главным инструментом обеспечения социально-экономического развития стран и регионов, на уровень которой оказывает влияние сельское хозяйство.

Сельское хозяйство является основной из динамично развивающихся отраслей страны, но тем не менее еще остаются основные проблемы в аграрном секторе экономики, в частности вопросы популяризации села. В республике в последние годы проводится комплекс мер по развитию и совершенствованию аграрной сферы, т.е. разрабатываются различные программы

по поддержке сельскохозяйственных производителей. В то же время необходимо проводить дальнейшую работу по популяризации села, для выполнения которой в стране необходимо осуществить комплекс мер поддержки аграрной сферы. Наряду с государственными программами необходимо разрабатывать различные социальные программы, которые должны быть направлены на решение следующих проблем:

- ♦ улучшение качества жизни сельского населения;
- ♦ строительство спортивных сооружений;
- ♦ развитие культуры и др.

Внедрение социальных программ будет способствовать привлечению молодых семей в сельскую местность и тем самым увеличению фермерских, крестьянских хозяйств.

Также одной из основных проблем аграрного сектора экономики является недостаток квалифицированных сельскохозяйственных кадров, которую необходимо также решать на государственном уровне, т.е. разрабатывать программы по финансовой поддержке молодых специалистов для закрепления на селе.

Одним из основных решений проблем в аграрной отрасли является модернизация аграрного сектора экономики, которая заключается в обеспечении аграрного сектора достижениями научно-технического прогресса: новейшей техникой, автоматизированными системами, а также передовой технологией.

На основе проведенных исследований предложены основные направления по повышению уровня продовольственной безопасности, основными из которых являются:

- ♦ систематическое проведение мониторинга, прогнозирования и контроля за состоянием продовольственной безопасности;
- ♦ развитие агропромышленных кластеров по отдельным направлениям (мясной, молочной, пищевой), которые будут способствовать развитию агропромышленного комплекса; повышению инвестиционной привлекательности сельских территорий;
- ♦ модернизация устаревшей материально-технической базы предприятий агропромышленного комплекса, заключающаяся в замене устаревшей сельскохозяйственной техники новой, более современной; обновление и модернизация технических средств за счет развития отечественного сельскохозяйственного машиностроения;
- ♦ применение инновационных технологий в аграрном секторе экономики: ресурсосберегающих технологий выпуска и переработки первичного сырья; технологий утилизации отходов сельскохозяйственной продукции;
- ♦ финансовая поддержка на государственном уровне фермерских крестьянских хозяйств как одного из основных поставщиков продуктов питания;
- ♦ применение политики импортозамещения в связи с тем, что по некоторым видам продуктов питания в стране все еще есть зависимость от ввоза из других стран: мясо и мясные продукты, консервы, колбасные и кондитерские изделия, которые завозятся из России и их доля составляет 70–10%. С Украины завозятся такие виды продовольствия, как: подсолнечное и сливочное масло, какао, сахар и др.
- ♦ внедрение в сельское хозяйство возобновляемых источников энергии, применение которых позволит сократить расходы предприятий, увеличить производство качественной сельскохозяйственной продукции;
- ♦ строительство в республике заводов по производству биоэнергетической продукции, что позволит решить экологическую проблему;
- ♦ привлечение иностранных и отечественных инвестиций для развития и совершенствования аграрного сектора экономики, например для приобретения высокопроизводительной сельскохозяйственной техники, строительство животноводческих комплексов, приобретение технологического оборудования и др.;
- ♦ создание продовольственных стабилизационных фондов, основной целью которых является сглаживание сезонных колебаний на основные продовольственные товары и др.

Применение перечисленных мер в комплексе будет способствовать развитию и совершенствованию аграрного сектора экономики и повышению уровня продовольственной безопасности страны и регионов.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ершов М.В. Мир в 2020 году: новые проблемы обнажают системные изменения в экономике // Вопросы экономики. – 2020. – № 12. – С. 5–23.
- 2 Стукач В.Ф., Байдалинова А.С., Сулейманов Р.Е. Развитие аграрного сектора как фактор обеспечения продовольственной безопасности Казахстана в условиях ЕАЭС // Экономика региона. – 2022. – № 18(1). – С. 223–236.
- 3 Мау В.А. Экономическая политика в условиях пандемии: опыт 2021–2022 гг. // Вопросы экономики. – 2022. – № 3. – С. 5–28.
- 4 Послание Президента Республики Казахстан К.К. Токаева от 1 сентября 2022 года «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана». URL: <https://www.akorda.kz/ru/>
- 5 Полбицын С.Н. Роль предпринимательства в устойчивом развитии сельских территорий России // Экономика региона. – 2021. – Т. 17. – № 2. – С. 619–631.
- 6 Ершов М.В., Танасова, А.С., Соколова Е.Ю. О механизмах стимулирования внутреннего спроса как ключевого фактора роста экономики // Экономика региона. – 2021. – № 1. – С. 114–129.
- 7 Миронов В.В. О диагностике текущего состояния российской экономики и среднесрочных перспективах ее роста // Вопросы экономики. – 2019. – № 2. – С. 5–35.
- 8 Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов // Вступительная статья и комментарий В.С. Афанасьева. – М.: Издательство социально-экономической литературы. – 1962. – 684 с.
- 9 Мальтус Т.Р. Опыт закона о народонаселении. Перевод И.А. Вернера. – М., 1895.
- 10 Чыонг Конг Б. Исследование структурной трансформации сельской экономики с точки зрения региональных связей // Экономика региона. – 2022. – Т. 18. – № 2. – С. 312–323.
- 11 Serrano R., Fernández-Olmos M., Pinilla V. Internationalization and performance in agri-food firms // Spanish Journal of Agricultural Research. 2018, no. 16(2), pp. 459–470.
- 12 Timberlake M. The world-system perspective and urbanization // The Globalizing Cities Reader. 2017, pp. 77–82.
- 13 Систо Р., Марселья А., Сика Э. Сетевой подход к экспорту на зарубежные рынки продовольственных товаров, произведенных в небольшом регионе // Экономика региона. – 2021. – Т. 17. – № 2. – С. 607–618.
- 14 Ушачев И.Г. Научные подходы к совершенствованию государственного регулирования в АПК на современном этапе // И.Г. Ушачев, В.В. Маслова // АПК: Экономика, управление. – 2022. – № 4. – С. 3–10.
- 15 Кривенко Н.В., Епанешникова Д.С. Импортзамещение как инструмент стабилизации социально-экономического развития регионов // Экономика региона. – 2020. – Т. 16. – № 3. – С. 765–778.
- 16 Лимонов Л.Э., Несена М.В. Оценка воздействия государственных инвестиционных программ на показатели социально-экономического развития территорий // Вопросы экономики. – 2019. – № 1. – С. 109–123.
- 17 Хейфец Б.А., Чернова В.Ю. Потенциал экспортно ориентированного импортзамещения в агропромышленном комплексе ЕАЭС // Вопросы экономики. – 2019. – № 4. – С. 74–89.
- 18 Сатыбалдин А.А., Тлеубердинова А.Т., Кулик К.В. Концептуализация развития сельских территорий // Economics: the strategy and practice. – 2021. – № 16(3). – С. 6–21.
- 19 Егизбаева Г.К., Егизбаев Б.К., Карибаев М.Б., Жарылкасын Ж.К. Теоретические аспекты кооперации и состояния аграрного сотрудничества в Казахстане // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 2. – С. 117–124.
- 20 Керимова У.К., Касенбаев Г.С. Ключевые проблемы развития агропромышленного комплекса в Казахстане и пути их решения // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 4. – С. 85–92.
- 21 Курманова Г.К., Суханбердина Б.Б., Уразова Б.А. Факторы производства сельского хозяйства Республики Казахстан // Economics: the strategy and practice. – 2022. – № 17(1). – С. 93–109.
- 22 Всемирная организация здравоохранения. Состояние продовольственной безопасности и питания в мире 2020: преобразование продовольственных систем для обеспечения доступного здорового питания / Продовольственная и сельскохозяйственная организация. – 2020. URL: <https://doi.org/10.4060/ca9692en>
- 23 Нарынбаева А.С., Шахман Е.Т. Развитие аграрного рынка как фактор роста конкурентоспособности экономики Казахстана // Проблемы агорынка. – 2021. – № 1. – С. 91–100.
- 24 Алексеев А.О., Коваленко А.И., Светлаков А.Г. Методический инструментарий оценки уязвимости участников регионального продовольственного рынка // Экономика региона. – 2021. – Т. 17. – № 3. – С. 769–783.

25 Евразийский экономический союз в цифрах: краткий статистический сборник. Евразийская экономическая комиссия. – Москва: 2022. – 189 с. URL: <https://eaeu.economy.gov.ru>. (дата обращения: 12.10.2022)

26 Официальный интернет-ресурс Национального бюро статистики Агентства Республики Казахстан по стратегическому планированию и реформам. Stat.gov.kz. (дата обращения: 14.10.2022)

27 Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 годы. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423>. (дата обращения: 25.09.2022)

28 Программа Ауыл-ел бесірі. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities> (дата обращения: 20.09.2022)

REFERENCES

1 Ershov M.V. (2020) Mir v 2020 godu: novyye problemy obnazhayut sistemnyye izmeneniya v ekonomike // Voprosy ekonomiki. No. 12. P. 5–23. (In Russian).

2 Stukach V.F., Baydalinova A.S., Suleymanov R.E. (2022) Razvitiye agrarnogo sektora kak faktor obespecheniya prodovolstvennoy bezopasnosti Kazakhstana v usloviyakh EAES // Ekonomika regiona. No. 18(1). P. 223–236. (In Russian).

3 Mau V.A. (2022) Ekonomicheskaya politika v usloviyakh pandemii: opyt 2021–2022 gg. // Voprosy ekonomiki. No. 3. P. 5–28. (In Russian).

4 Poslaniye Prezidenta Respubliki Kazakhstan K.K. Tokayeva ot 1 sentyabrya 2022 goda «Konstruktivnyy obshchestvennyy dialog – osnova stabilnosti i protsvetaniya Kazakhstana». URL: <https://www.akorda.kz/ru> (In Russian).

5 Polbicyan S.N. (2021) Rol' predprinimatel'stva v ustojchivom razvitii sel'skikh territorij Rossii // Ehkonomika regiona. Vol. 17. No. 2. P. 619–631. (In Russian).

6 Ershov M.V., Tanasova, A.S., Sokolova E.Yu. (2020) O mekhanizмах stimulirovaniya vnutrennego sprosa kak klyuchevogo faktora rosta ehkonomiki // Ehkonomika regiona. No. 1. P. 114–129. (In Russian).

7 Mironov V.V. (2019) O diagnostike tekushchego sostoyaniya rossijskoj ehkonomiki i srednesrochnykh perspektivakh ee rosta // Voprosy ehkonomiki. No. 2. P. 5–35. (In Russian).

8 Smit A. (1962) Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov // Vstupitel'naya stat'ya i kommentarij V.S. Afanas'ev. M.: Izdatel'stvo social'no-ehkonomicheskoy literatury. 684 p. (In Russian).

9 Mal'tus T.R. (1895) Opyt zakona o narodonaselenii. Perevod I.A. Vernera. M. (In Russian).

10 Chyong Kong B. (2022) Issledovanie strukturnoj transformacii sel'skoj ehkonomiki s tochki zreniya regional'nykh svyazey // Ehkonomika regiona. Vol. 18. No. 2. P. 312–323. (In Russian).

11 Serrano R., Fernández-Olmos, M. & Pinilla V. (2018) Internationalization and performance in agri-food firms // Spanish Journal of Agricultural Research. No. 16(2). P. 459–470. (In English).

12 Timberlake M. (2017) The world-system perspective and urbanization // The Globalizing Cities Reader. P. 77–82. (In English).

13 Sisto R., Marsel'ya A., Sika E. (2021) Setevoy podkhod k ehksportu na zarubezhnye rynki prodovol'stvennykh tovarov, proizvedyonnykh v nebol'shom regione // Ehkonomika regiona. Vol. 17. No. 2. P. 607–618. (In Russian).

14 Ushachev I.G. (2022) Nauchnyye podkhody k sovershenstvovaniyu gosudarstvennogo regulirovaniya v APK na sovremennom etape // I.G. Ushachev, V.V. Maslova // APK: Ekonomika. upravleniye. No. 4. P. 3–10. (In Russian).

15 Krivenko N.V., Epaneshnikova D.S. (2020) Importozameshchenie kak instrument stabilizacii social'no-ehkonomicheskogo razvitiya regionov // Ehkonomika regiona. Vol. 16. No. 3. P. 765–778. (In Russian).

16 Limonov L.E.H., Nesena M.V. (2019) Ocenka vozdeystviya gosudarstvennykh investicionnykh programm na pokazateli social'no-ehkonomicheskogo razvitiya territorij // Voprosy ehkonomiki. No. 1. P. 109–123. (In Russian).

17 Hejfec B.A., Chernova V.Yu. (2019) Potencial ehksportoorientirovannogo importozameshcheniya v agropromyshlennom komplekse EAEHS // Voprosy ehkonomiki. No. 4. P. 74–89. (In Russian).

18 Satybaldin A.A., Tleuberdinov A.T., Kulik K.V. (2021) Konceptualizaciya razvitiya sel'skikh territorij // Economics: the strategy and practice. No. 16(3). P. 6–21. (In Russian).

19 Egizbaeva G.K., Egizbaev B.K., Karibaev M.B., Zharylkasyn Zh.K. (2022) Teoreticheskie aspekty kooperacii i sostoyaniya agrarnogo sotrudnichestva v Kazakhstane // Vestnik universiteta «Turan». No. 2. P. 117–124. (In Russian).

20 Kerimova U.K., Kasenbaev G.S. (2021) Klyuchevye problemy razvitiya agropromyshlennogo kompleksa v Kazakhstane i puti ikh resheniya // Vestnik universiteta «Turan». No. 4. P. 85–92. (In Russian).

21 Kurmanova G.K., Sukhanberdina B.B., Urazova B.A. (2022) Faktory proizvodstva sel'skogo khozyajstva Respubliki Kazakhstan // Economics: the strategy and practice. No. 17(1). P. 93–109. (In Russian).

22 World Health Organization. (2020). The state of food security and nutrition in the world 2020: transforming food systems for affordable healthy diets (Vol. 2020). Food & Agriculture Org... <https://doi.org/10.4060/ca9692en> (In Russian).

23 Narynbaeva A.S., Shakhman E.T. (2021) Razvitie agrarnogo rynka kak faktor rosta konkurentosposobnosti ehkonomiki Kazakhstana // Problemy agrorynka. No. 1. P. 91–100. (In Russian).

24 Alekseev A.O., Kovalenko A.I., Svetlakov A.G. (2021) Metodicheskij instrumentarij ocenki uyazvimosti uchastnikov regional'nogo prodovol'stvennogo rynka // Ehkonomika regiona. Vol. 17. No. 3. P. 769–783. (In Russian).

25 Evrazijskij ehkonomicheskij soyuz v cifрах: kratkij statisticheskij sbornik. Evrazijskaya ehkonomicheskaya komissiya. – Moskva: 2022. – 189s. [https://eaeu.economy.gov.ru/\(data obrashcheniya: 12.10.2022\)](https://eaeu.economy.gov.ru/(data obrashcheniya: 12.10.2022)) (In Russian).

26 Oficial'nyj internet-resurs Nacional'nogo byuro statistiki Agentstva Respubliki Kazakhstan po strategicheskomu planirovaniyu i reformam. Stat.gov.kz. (data obrashcheniya: 14.10.2022) (In Russian).

27 Gosudarstvennaya programma razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2017–2021 gody. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423>. (data obrashcheniya: 25.09.2022) (In Russian).

28 Programma Auyl-el besigi. <https://www.gov.kz/memleket/entities> (data obrashcheniya: 20.09.2022) (In Russian).

С.К. БАЙДЫБЕКОВА,*¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: b-saltanat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7974-1236

С.Б. САУРАНБАЙ,²

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: bss0609@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7567-6900

Д.Д. ЕРМЕКБАЕВА,³

PhD, доцент.

e-mail: ermekbaevad@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8910-6239

¹І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,

Талдықорған қ., Қазақстан

²Алматы Менеджмент Университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³К. Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес Университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ЭКОНОМИКАНЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫ ЕЛДІҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Андатпа

Мақаланың тақырыбы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету елдер мен аймақтардың экономикалық жағдайына әсер ететіндігіне байланысты өзекті болып табылады, сондықтан бұл мәселені шешу маңызды және басымдыққа ие. Ол үшін бірінші кезекте аграрлық секторды дамыту қажет. Зерттеуді жүргізудегі негізгі мақсат елдегі экономиканың аграрлық секторының қазіргі жай-күйін зерделеу, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі мәселелері мен перспективаларын көрсету болды. Осы мақсатқа жету үшін міндеттер қойылды, олардың негізгілері: 2017–2021 жж. арналған азық-түлік қауіпсіздігінің құрамдас бөліктерінің бірі ретінде Еуразиялық экономикалық одақ елдеріндегі, оның ішінде Қазақстанда аграрлық сектордың ағымдағы жағдайының көрінісі; зерттеулер негізінде ауыл шаруашылығы өндірісінің өсуінің және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің оңтайлы нұсқаларын іздеу. Зерттеу жұмысын жүргізу кезінде әртүрлі әдістер қолданылды, олардың негізгілері абстракция, дедукция және индукция әдісі, көрсеткіштерді статистикалық талдау, логикалық ойлау, болжау. Ғылыми зерттеудің зерттеу материалдарын Еуразиялық экономикалық одақтың, Қазақстан Республикасы Статистика департаментінің 2017–2021 жж. статистикалық деректері құрайды. Зерттеу нәтижелерін экономикалық жағдайды дамыту бағдарламаларын жалпы ел бойынша да, жекелеген аймақтар бойынша да әзірлеуде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, экономикалық қауіпсіздік, ауыл шаруашылығы, аграрлық сектор, өзін-өзі қамтамасыз ету, агроөнеркәсіптік кешен, импортты алмастыру.

S.K. BAIDYBEKOVA,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: b-saltanat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7974-1236

S.B. SAURANBAY,²

PhD, associate professor.

e-mail: bss0609@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7567-6900

D.D. YERMEKBAYEVA,³

PhD, associate professor.

e-mail: ermekbaevad@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8910-6239

¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan

²Almaty Management University,
Almaty, Kazakhstan

³K. Sagadiyev University of International Business,
Almaty, Kazakhstan

AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY AS THE BASIS OF THE COUNTRY'S FOOD SECURITY

Abstract

The topic of the article is relevant because food security affects the economic condition of countries and regions, so the solution of this problem is the most important and a priority. For this purpose, it is necessary first to develop the agrarian sector. The main purpose of the research was to study the current state of the agrarian sector of the economy in the country, the reflection of the main problems and prospects of food security. To achieve the goal, tasks were set, the main of which are: reflection of the current state of the agrarian sector as one of the components of food security for 2017–2021 in the countries of the Eurasian Economic Union, including Kazakhstan; search for optimal options for the growth of agricultural production and food security of the country based on the conducted research. When conducting research in the work various methods were used, the main of which are the method of abstraction, deduction and induction, statistical analysis of indicators, logical thinking, forecasting. The materials of the scientific research were statistical data of the Eurasian Economic Union, the Department of Statistics of the Republic of Kazakhstan for 2017–2021. The results of the research can be used in the development of programs for the development of the economic condition in the country as a whole, as well as for individual regions.

Key words: food security, economic security, agriculture, agricultural sector, self-sufficiency, agro-industrial complex, import substitution.

МРНТИ 06.71.07
УДК 338.28
Q14

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-26-38>

Ж.Х. КАЖИЕВА,*¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: zhaniya.kazhieva@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4575-7838

Ш.Д. ЖАЙЛАУБАЕВА,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: zhaylaubaeva.shynar@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7483-3185

¹НАО «Университет имени Шакарима г. Семей»

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Сегодня вопросы обеспечения эффективности государственной поддержки сельского хозяйства имеют особенно важное значение, поскольку напрямую влияют на состояние продовольственной безопасности страны. В Казахстане применяются различные меры государственного регулирования, но их объемы недостаточны для эффективного функционирования отрасли. Активная государственная поддержка способна обеспечить устойчивое социально-экономическое развитие и высокий уровень конкурентоспособности аграрного сектора. Учитывая резко континентальный климат Восточно-Казахстанской области, затрудняющий ведение хозяйственной деятельности, для аграрного сектора региона особенно важна поддержка государства. В статье представлены анализ и оценка уровня государственной поддержки аграрного сектора ВКО. Цель научной статьи состоит в выявлении основных проблем в реализации государственной поддержки и определении путей их решения. В качестве объекта исследования рассмотрена деятельность региональных органов управления сельского хозяйства, данные отчетов управления сельского хозяйства ВКО. Проведен анализ эффективности реализации государственных мер поддержки аграрного сектора на основе оценки целевых индикаторов выполнения Государственной программы развития АПК региона за 2017–2021 гг. В результате выявлены главные проблемы и причины, препятствующие повышению конкурентоспособности АПК Восточно-Казахстанской области. Так, в сфере государственной поддержки сельского хозяйства можно выделить неэффективность некоторых субсидий по причине слабой чувствительности; несбалансированная система субсидирования, создающая преимущества для крупных сельхозформирований, на долю которых приходится менее 30% всей сельхозпродукции; завышенные требования к получению субсидий мелкими сельхозформированиями сдерживают развитие отрасли; направленность на финансирование животноводческого сектора; принцип остаточности в реализации мер государственной поддержки.

Ключевые слова: государственная поддержка, агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, субсидии, инвестиции, сельхозпроизводство.

Введение

В экономике каждого государства одной из главных задач является обеспечение продовольственной безопасности страны. Поэтому сельское хозяйство относится к одной из важнейших сфер экономики Казахстана, требующей особого внимания и поддержки со стороны государства. В 2021 г. в структуре ВВП на долю сельского хозяйства приходилось лишь 5,4% [1].

Для повышения конкурентоспособности аграрной сферы государство использовало различные способы финансирования, разрабатывало и реализовывало несколько программ развития АПК. Так, с 2017 по 2021 гг. была реализована Государственная программа развития агропромышленного комплекса, одной из главных целей которой являлось повышение производительности труда, рост инвестиций в отрасль, обновление сельскохозяйственной техники, рост производства перерабатывающей промышленности. Однако всех вышеперечисленных целей достигнуть не удалось [2].

Целью исследования является выявление основных проблем в развитии государственной поддержки АПК ВКО и определение путей их решения.

Задачей исследования является анализ уровня государственной поддержки АПК региона и определение ее эффективности на основе оценки целевых индикаторов выполнения Государственной программы развития АПК региона за 2017–2021 гг. В результате выявлены главные проблемы и причины, препятствующие повышению конкурентоспособности АПК Восточно-Казахстанской области.

Так, в сфере государственной поддержки сельского хозяйства можно выделить неэффективность некоторых субсидий по причине слабой чувствительности; несбалансированную систему субсидирования, создающую преимущества для крупных сельхозформирований, на долю которых приходится менее 30% всей сельхозпродукции; завышенные требования к получению субсидий к основным производителям сельхозпродукции (мелким сельхозформированиям) сдерживают развитие отрасли; направленность на финансирование животноводческого сектора; принцип остаточности в реализации мер государственной поддержки [2].

Материалы и методы

Анализ и оценка реализации Государственной программы развития агропромышленного комплекса ВКО на 2017–2021 гг. осуществлялись на основе данных статистических показателей, представленных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, материалов и отчетов Управления сельского хозяйства Восточно-Казахстанской области, исследований научных организаций и предприятий региона, а также научных трудов ученых в области развития АПК.

В работе были применены различные методы экономического исследования. Среди которых можно выделить методы синтеза и анализа, монографический, абстрактно-логический, статистико-экономический, расчетно-конструктивный и другие. Так, при проведении анализа и оценки уровня финансирования и кредитования сельхозпредприятий области использовался балансовый метод. Для оценки факторов, влияющих на реализацию программы, использовались логистический метод и метод систематизации.

В свою очередь, для определения и обоснования основных проблем и причин, сдерживающих развитие конкурентоспособности АПК Восточно-Казахстанской области, были применены монографический и абстрактно-логический методы.

Основные положения

В последние годы в сельскохозяйственном производстве заметна положительная динамика роста, однако отрасль все еще относится к низкорентабельному сектору отечественной экономики с большим количеством нерешенных проблем. Сегодня АПК Казахстана обеспечивает менее 5,5% ВВП государства, в то время как в 1991 г. на долю АПК приходилась практически треть ВВП (29,5%). Одной из главных проблем, по мнению экспертов, является несовершенство системы государственного регулирования аграрного сектора [3].

Несмотря на огромное количество реализуемых государством программ, направленных на развитие АПК, ситуация в аграрном секторе существенно не улучшается. Каждый год увеличиваются государственные средства на поддержку агропромышленного комплекса страны. Средний годовой объем субсидий, выделяемых на развитие сельского хозяйства из республиканского бюджета, составляет более 300 млрд тенге [4].

Одними из наиболее востребованных направлений субсидирования являются субсидирование процентных ставок, инвестиционное субсидирование, в результате которых за последние четыре года рост объема кредитования увеличился в 3 раза. Значительную часть полученных средств сельхозтоваропроизводители расходуют на покупку сельхозтехники, сельскохозяйственных животных, на пополнение основного и оборотного капитала.

Однако несмотря на данные меры, в хозяйствах продолжает остро стоять проблема нехватки сельхозтехники, доля обновления парка сельхозтехники не превышает 4,5%. Также низкий темп роста производительности труда в условиях, когда основным источником инвестиций яв-

ляются собственные средства сельхозпроизводителей, поскольку основная часть субсидий не доходит до мелких сельхозпроизводителей ввиду их несоответствия требованиям, предъявляемым для субсидирования [4]

При этом доля аграрного сектора в ВВП остается на низком уровне, а механизмы субсидирования вызывают критику со стороны сельхозпроизводителей.

Одной из основных проблем субсидирования является отсутствие конкретных индикаторов по направлениям субсидирования, которых существует большое количество в агропромышленном комплексе (животноводство, растениеводство, кредитование, строительство и другие), что приводит к рассредоточению финансовых средств.

Обзор литературы

Эффективность государственной поддержки АПК является одной из актуальных тем исследований отечественных и зарубежных ученых. Данная тема затрагивает не только подзаконные нормативно-правовые акты, государственные программные документы, но и вопросы субсидирования АПК.

Проблемы государственного регулирования и государственной поддержки аграрного сектора представлены в исследованиях многих зарубежных ученых, таких как Б. Бергман, J.H. Davis, Дж. Гэлбрейт, А.В. Szerb, И. Андреева, В. Башмачников, И. Ушачев, И. Котляров, А. Алтухов, В. Кузнецов, С. Кустова, А. Боговиз, К. Монголева, Т. Кравченко, И. Кублен, Д. Самыгин, В. Телегин, Ж. Моисеенко, М. Метелева и др. [5, 6].

Среди отечественных экономистов следует отметить экономистов Г.У. Акимбекову, К.А. Ахметову, А.З. Дадашева, Х.Е. Ертазина, Т.И. Есполова, Г.А. Калиева, А.Б. Молдашева, Ж.М. Омарханову, Г.К. Сапарову, Г.Т. Султанову, Ж.Ж. Сулейменова и других ученых, в трудах которых были заложены основы государственного регулирования аграрного производства, определены закономерности и тенденции его развития в Республике Казахстан [7]. Тем не менее в современных условиях проблема обеспечения эффективности государственной поддержки аграрного сектора в Республике Казахстан остается актуальной и требует системного решения.

По мнению Г.Т. Султановой и Г.К. Сапаровой, сущность государственной поддержки аграрного хозяйства заключается в совокупности методов и форм экономического влияния государства, направленных на создание условий, обеспечивающих экономический рост сельскохозяйственной сферы и создание эквивалентного межотраслевого обмена в системе АПК [8].

А.И. Алтухов и другие авторы под системой государственной поддержки понимают «совокупность финансово-экономических, организационных и правовых мер создания и обеспечения паритетных отношений в рамках народно-хозяйственного комплекса» [9].

Ж.Н. Моисеенко и Г.П. Литвинцева под объектами государственной поддержки подразумевают отдельные отрасли, производственные отношения, процессы, территории, отдельные хозяйствующие субъекты [10].

При этом следует отметить слабую, низкую изученность вопроса инвестиционного субсидирования АПК, отечественными учеными в данном направлении исследования практически не проводились, так как в Казахстане программа инвестиционного субсидирования действует только с 2014 г.

В отечественном законодательстве понятие «субсидирование» определяется как «финансирование конкретных получателей субсидий на безвозмездной и невозвратной основе, осуществляемое за счет бюджетных средств» [3]. В законодательстве РК нет четкого и развернутого понятия эффективности в целом. Но есть понятие «эффективность центральных государственных органов», которая оценивается на основе «Методики оценки эффективности достижений целей», где критериями выступают достижения целей стратегического плана; показатели эффективности исполнения бюджетных стратегических программ; взаимосвязь целей с бюджетными программами стратегических планов [8]. Показатель эффективности «исполнения бюджетной программы – достижение поставленных целей с наименьшими издержками, определяется соотношением (отношением) результатов с затратами». Также одним из критериев оценки эффективности государственной политики является позиция Казахстана в Глобальном индексе кон-

курентоспособности Всемирного экономического форума по показателю «Обременительность аграрной политики» (в 2015 г. – 70-е место) [11].

А. Цветков эффективность измеряет на основе соотношения результатов к затратам на их получение, при этом разделяя эффективность по экономическим, экологическим, технологическим и социальным показателям. В результате автором предлагается использовать следующие показатели эффективности: производительность труда, рентабельность продукции, рентабельность производства, фондоотдача основных производственных фондов, эффективность производства, эффективность организации [9].

Этого же мнения придерживается З. Гаврилова, используя для оценки эффективности соотношение использованных ресурсов для достижения цели с полученными результатами. Так, для расчета эффективности государственной поддержки сельского хозяйства предлагается взять за основу, к примеру, соотношение вложенных бюджетных расходов к росту валовой стоимости полученной продукции АПК, а также увеличение прибыли реализованных готовых продуктов [10].

Таким образом, государственная поддержка сельского хозяйства – это неотъемлемая составляющая государственного регулирования всей отрасли, представленная разнообразными методами, приемами, формами и инструментами, воздействующими на социально-экономические условия, способствующие эффективному развитию аграрного производства. Современные ученые-экономисты осознают необходимость осуществления государственного регулирования и оказания помощи малому и среднему бизнесу, и, рассмотрев труды ученых, мы выявили ряд основных причин, по которым понятно, что такое вмешательство важно и необходимо как для развития отрасли, так и для развития экономики в целом.

Результаты и обсуждение

В последние годы в сельском хозяйстве ВКО и республики в целом отмечается положительная динамика роста производства, тем не менее сельскохозяйственный сектор относится к малорентабельным секторам экономики с большим числом проблем.

За годы независимости доля АПК в ВВП страны сократилась более чем в 6 раз. При этом одной из главных причин, по оценкам экспертов, является неэффективное государственное регулирование АПК. За данный период государством было реализовано множество программ по развитию АПК, но ни одна из них не принесла ожидаемого экономического эффекта. Так, в республике было реализовано девять программ, направленных на развитие АПК и сельских территорий:

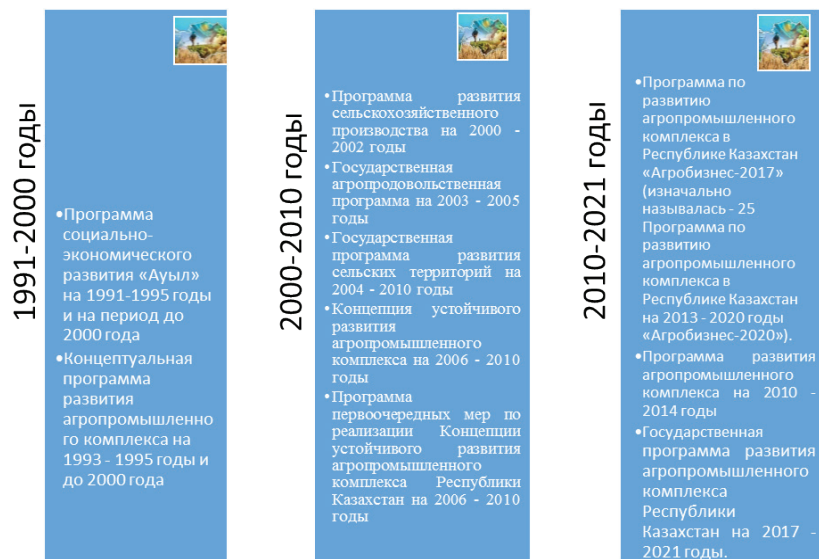

Рисунок 1 – Программы, направленные на развитие АПК и сельских территорий РК, в период с 1991 по 2021 гг.

Примечание: Составлено авторами по данным источников [2, 3].

С июля 2018 г. реализуется новая актуализированная Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 гг.

Основной целью всех программ является повышение конкурентоспособности сельхозпроизводителей и АПК в целом. Но из-за частой смены приоритетных направлений развития АПК изменению подвергался сам механизм государственной поддержки, правила и условия субсидирования, что отразилось на результатах развития всей отрасли [12].

Государственная поддержка сельского хозяйства ВКО реализуется через различные направления финансирования. Рассмотрим эффективность реализации региональной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 гг.

Главными задачами реализации региональной программы развития АПК на 2017–2021 гг. являлись рост производительности труда в отрасли, увеличение вложений инвестиций и, как следствие, увеличение экспорта продукции.

В период с 2017 по 2021 гг. валовой региональный продукт ВКО вырос на 64,4% и составил 5217,8 млрд тенге, при этом в сравнении с 2020 г. индекс физического объема составил 104,0%, а в объеме валового регионального продукта республики на его долю приходится 9,9% [14].

По объему валового выпуска сельскохозяйственной продукции ВКО занимает 4-е место в Республике Казахстан, на долю области приходится 11,6% всей сельхозпродукции страны [15].

На республиканском уровне Восточно-Казахстанская область является лидером и занимает 1-е место в производстве молока, масла семян подсолнечника, меда и пантов, 2-е место в производстве мяса, 4-е место по картофелю.

В 2021 г. валовой выпуск продукции сельского хозяйства ВКО составил 875,6 млрд тенге, индекс физического объема – 105,6%, в том числе продукции растениеводства – 108,0% и животноводства – 103,5%. В отраслевой производственной структуре сельского хозяйства на долю животноводческой продукции приходится 48%, а на долю продукции растениеводства – 52%.

За анализируемый период в АПК Восточно-Казахстанской области прослеживается положительная динамика увеличения объемов производства сельскохозяйственной продукции, что связано с ростом производства мяса КРС и птицы, яиц, надоев молока, продукции растениеводства.

Так, за пять лет производство мяса (в живом весе) выросло на 14%, или на 38 тыс. т, и составило в 2021 г. 309,0 тыс. т; производство мяса в убойном весе выросло на 13%, или на 20 тыс. т, составив 180,0 тыс. т в 2021 г.; производство молока выросло на 18%, или на 159 тыс. т; яиц – на 7,8%, или на 11,6 млн штук, достигнув в 2021 г. 159,4 млн штук [15].

За анализируемый период в ВКО отмечается также рост продукции растениеводства, производство зерновых и бобовых культур (в весе после доработки) выросло на 49% и составило 980,7 тыс. т в 2021 г.; семян маслиничных культур увеличилось на 26% – до 667,8 тыс. т, в том числе производство семян подсолнечника (в весе после доработки) выросло на 28% – до 633,2 тыс. т; картофеля – на 6,8%, или на 28,5 тыс. т; овощей открытого грунта – с 236,5 тыс. т до 285,0 тыс. т, рост составил 21% [15].

Следует отметить, что увеличение производства сельскохозяйственной продукции наблюдается во всех регионах области. Одной из причин роста является государственная финансовая поддержка АПК, ее увеличение в последние годы повлияло на сокращение доли мелкотоварного производства, однако ее удельный вес в общем объеме сельхозпроизводства все еще велик.

По данным статистического Агентства, доля домашних хозяйств в производстве мяса снизилась за пять лет лишь на 1% – с 46% в 2017 г. до 45% в 2021 г., молока – на 4%, поголовья КРС, МРС и лошадей – на 3% [15].

По данным управления сельского хозяйства ВКО, для реализации данных задач на развитие АПК региона в течение пяти лет – с 2017 по 2021 гг. было направлено бюджетных средств государства на общую сумму 131,4 млрд тенге, из них 65,9 млрд тенге (50,1%) из республиканского бюджета и 65,5 млрд тенге (49,9%) из местного бюджета. При этом 99,7% выделенных средств, или 130,9 млрд тенге, направлено на субсидирование сельхозтоваропроизводителей [13].

Согласно данным таблицы 1, за анализируемый период рост финансирования из местного бюджета на поддержку сельхозтоваропроизводителей за пять лет увеличился на 31,1%, или на сумму 3 595,5 млн тенге, а в 2021 г. в сравнении с предыдущим годом вырос на 5,2%, или на 753,5 млн тенге. Также заметно выросло финансирование из республиканского бюджета: за

пять увеличилось более чем в 2 раза, или на 9544,6 млн тенге. В 2021 г. в сравнении с 2020 г. данный показатель вырос на 20%, или на 1895,6 млн тенге. В целом рост бюджетных средств государства на поддержку СХТП в регионе вырос на 66,5% и продолжает ежегодно уверенно расти, в 2021 г. по отношению к 2020 г. объем финансирования вырос на 8,8% и составил 17727,9 млн тенге.

Так, по данным управления сельского хозяйства ВКО в последние годы в области реализуются следующие программы поддержки сельхозпроизводителей.

Программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017–2021 гг. «Еңбек», в рамках которой за два года в регион из республиканского бюджета выделены бюджетные кредиты в объеме 7111 млн тенге. Основной целью данной программы является создание новых производственных мощностей, расширение действующих производств. Средства программы распределялись в ВКФ АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» и филиал АО «Аграрная кредитная корпорация» по ВКО. Так, в 2019 г. в фонд было направлено 68% всех выделенных средств и 32% в кредитную корпорацию. Всего по итогам 2019 г. по Программе продуктивной занятости рассмотрено и выдано кредитов по 1054 заявкам, и выданная сумма составила 3985 млн тенге. В 2020 году в рамках данной программы было выделено 3126 млн тенге, что ниже уровня 2019 г. на 21,5%.

С целью стимулирования привлечения инвестиций в аграрный сектор в области реализуется программа по возмещению части расходов, понесенных сельхозпроизводителями при инвестиционных вложениях. В рамках данного вида государственного регулирования из республиканского бюджета выделена сумма 16 820 млн тенге. В 2019 г. было одобрено 3034 заявки на сумму 9094 млн тенге, выделенные средства освоены на 100%, но к 2020 г. объем финансирования снизился на 15% [13].

Тем не менее следует отметить, что доля государственной поддержки в объемах валовой продукции сельского хозяйства в последние годы имеет тенденцию к снижению. Так, в 2021 г. в сравнении с 2017 г. показатель снизился на 0,4%, а в сравнении с предыдущим годом – на 0,6% [13].

Рассмотрим основные индикаторы выполнения Государственной программы развития агропромышленного комплекса ВКО на 2017–2021 гг. Как уже было отмечено выше, одной из главных целей реализации программы являлось увеличение объемов экспорта продукции АПК. Так, согласно данным таблицы 1, объем экспорта переработанной сельскохозяйственной продукции за пять лет вырос более чем в 2,2 раза и составил 83,5 млн долларов США. В 2021 г. в сравнении с 2020 г. данный показатель вырос на 30,1%, или на 19,3 млн долларов. Также положительная динамика наблюдается в росте экспорта продукции растениеводства, за отчетный период объем экспорта увеличился на 61%, или на 90,7 млн долларов США, в 2021 г. данный показатель вырос в сравнении с 2020 г. на 5,2%. Но в экспорте продукции животноводства в регионе наблюдается обратная тенденция: в 2021 г. по сравнению с 2017 г. данный показатель снизился на 5,7%, лишь в 2019 г. был отмечен рост, в 2020 г. государство вынуждено было ввести полный запрет на экспорт живого скота, что привело к сокращению вывоза продукции животноводства практически на 40% [13].

Следующим показателем, отражающим эффективность реализации Государственной программы развития АПК ВКО, является рост объемов инвестиций в основной капитал сельского хозяйства. По данным управления сельского хозяйства области, за анализируемый период объем инвестиций в основной капитал вырос практически в 4 раза (на 52 674,3 млн тенге) и составил в 2021 г. 71 038,6 млн тенге, в сравнении с 2020 г. увеличился на 89%.

Данный фактор повлиял на рост приобретения сельскохозяйственной техники (СХТ). Так, в 2017 г. сельхозтоваропроизводители области приобрели 761 единицу СХТ на общую сумму 5380,7 млн тенге. В 2021 г. данный показатель увеличился до 1624 единиц СХТ на сумму 20 184,7 млн тенге, в результате доля обновления парка сельхозтехники увеличилась с 2,1% в 2017 г. до 4,5% в 2021 г. (таблица 1, стр. 32).

С 2017 по 2021 гг. было приобретено 330 зерноуборочных комбайнов, 1678 тракторов, 66 посевных комплексов, 344 зерновые сеялки и 3282 единицы прочей техники. Следует отметить, что значительная часть техники приобретена в лизинг через АО «КазАгроФинанс» с 2017 по 2021 гг.: 2271 единица СХТ на общую сумму 25 064,3 млн тенге [13].

В целом по ВКО за анализируемый период отмечается рост производительности труда на одного занятого в сельском хозяйстве в 2 раза с 2550,6 тыс. тенге в 2017 г. до 4995,2 тыс. тенге в 2021 г.

Однако темпы роста производительности труда в АПК имеют тенденцию к снижению. Так, в 2018 г. данный показатель составил 120,7%, а в 2021 г. – 117,6%.

Таблица 1 – Анализ основных показателей реализации Государственной программы развития агропромышленного комплекса ВКО за 2017–2021 гг.

№	Наименование	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2021 г в % к	
							2017 г.	2020 г.
1	Из местного бюджета на поддержку СХТП, млн тенге	11 568,5	11833,1	12 501,4	14 410,5	15 164	131,1	105,2
2	Из республиканского бюджета на поддержку СХТП, млн тенге	8183,3	5789,1	18 329,8	15 832,3	17 727,9	216,6	120
3	Итого, млн тенге	19 751,8	17 622,2	30 831,2	30 242,8	32 891,9	166,5	108,8
4	Доля государственной поддержки в объемах валовой продукции сельского хозяйства, %	4,2	3,4	5,2	4,4	3,8		
5	Объемы экспорта переработанной сельскохозяйственной продукции, млн долларов США	37,7	50,6	54,9	64,2	83,5	221,5	130,1
6	Экспортировано продукции животноводства, млн долларов США	3,5	3,2	3,6	2,3	3,3	94,3	143,5
7	Экспортировано продукции растениеводства, млн долларов США	148,1	248,2	255,2	227,1	238,8	161,2	105,2
8	Инвестиции в основной капитал в сельском хозяйстве, млн тенге	18364,3	27104,9	29622,4	37570,9	71038,6	386,8	189,1
9	Приобретено сельскохозяйственной техники (СХТ), единиц	761	837	1250	1229	1624	213,4	132,1
	млн тенге	5380,7	4276,7	17 462,6	15 115	20 184,7	375,1	133,5
10	В том числе через АО «КазАгроФинанс», единиц	222	370	570	618	491	221,2	79,5
	млн тенге	1680	1698	7698,4	6372	7615,9	453,3	119,5
11	Доля обновления парка, %	2,1	2,4	3,5	3,3	4,5		
12	Темп роста в производительности труда АПК к соответствующему периоду предыдущего года, %	-	120,7	113,3	121,9	117,6	-3,1	-4,3
Примечание: Составлено по данным Управления сельского хозяйства ВКО.								

Основными факторами роста показателей производительности труда являются ежегодная модернизация (реконструкция) предприятий отрасли переработки, ввод инвестиционных проектов с высокой добавленной стоимостью и обновление технического парка [14].

При этом техническая оснащенность сельского хозяйства по уровню технологического оборудования и технологии не соответствует современным требованиям, имеющиеся предприятия по переработке сельскохозяйственной продукции требуют реконструкции и модернизации, темпы обновления парка сельскохозяйственной техники остаются крайне низкими, доля обновления парка составила в 2017–2021 гг. соответственно 2,1%; 2,4%; 3,5%; 3,3% и 4,5% [13].

К сожалению, выделение значительных бюджетных средств на поддержку аграрного сектора не принесло реально ощутимых положительных результатов, по которым можно было бы оценить эффективность вложений.

Согласно данным управления сельского хозяйства ВКО, в структуре бюджетных средств в 2021 г. удельный вес субсидий, направленных на развитие растениеводства, составил 17,3%, на развитие животноводства – 40,9%, возмещение части расходов при инвестировании – 25,8%, субсидирование затрат перерабатывающих предприятий – 1,6% и другие направления – 14,4% (таблица 2). В 2021 г. общая сумма субсидий, выделенных государством для поддержки АПК Восточно-Казахстанской области, составила 32,9 млрд тенге. При этом средства республиканского бюджета составили 18,1 млрд тенге, или 54,8%, средства местного бюджета – 14,9 млрд тенге, или 45,2% [13].

Таблица 2 – Структура бюджетных средств, выделенных на развитие сельского хозяйства ВКО в 2021 г.

№	Направления субсидирования	Доля, %	Объем субсидий, млн тенге	В том числе средства	
				республиканского бюджета	местного бюджета
1	На развитие растениеводства	17,3	5702,4	220,2	5482,2
2	На развитие животноводства	40,9	13 458	4592,9	8865,1
3	Возмещение части расходов, понесенных субъектом агропромышленного комплекса при инвестиционных вложениях	25,8	8474	8474	
4	Субсидирование затрат перерабатывающих предприятий	1,6	515,5		515,5
5	Другие направления	14,4	4742	4742	
6	Итого	100	32 891,9	18 030,1	14 862,8

Примечание: Составлено автором на основе источника [13].

Как видно из данных рисунка 2, значительные средства финансирования направлены на развитие животноводческого сектора. Следует отметить, что 49% (6550 млн тенге) выделенных средств направлено на субсидирование мясного и мясо-молочного скотоводства, 19% (2550 млн тенге) – на субсидирование молочного и молочно-мясного скотоводства, на развитие овцеводства и свиноводства – 11% (1470 млн тенге) и 1% (158 млн тенге) – на субсидирование птицеводства 19% (2550 млн тенге).

В настоящее время развитие животноводческой отрасли осуществляется только благодаря поддержке данного бизнеса за счет государства. При этом основная цель, направленная на повышение эффективности отрасли за счет укрупнения и увеличения поголовья на основе стимулирования развития высокопродуктивного животного и качественной кормовой базы, никак не может быть достигнута [16]. Например, одним из видов субсидирования является развитие племенного животноводства, повышение продуктивности и качества животноводческой продукции. По правилам предоставления данных субсидий предусмотрено удешевление стоимости производства молока для сельхозкооперативов и хозяйств в зависимости от фуражного поголовья коров. Так, для хозяйств с поголовьем коров от 50 голов сумма удешевления стоимости производства составляет 20 тенге за литр молока, а от 400 и 600 голов – 30 и 45 тенге соответственно. Однако данная программа субсидирования так и не принесла ожидаемого эффекта [13].

Одной из причин, приводящей к неэффективной реализации программ развития животноводческой отрасли, является отсутствие сохранности просубсидированного маточного поголовья. Так, в течение последних двух лет с момента получения субсидии в 9 субъектах падеж поголовья составил на общую сумму 27 250,0 тыс. тенге, в том числе:

- ТОО «Рулиха» (47 голов) – 18 800,0 тыс. тенге;
- КХ «Коцыр» (21 голова) – 3150,0 тыс. тенге;
- КХ «Отау» (2 головы) – 300,0 тыс. тенге;
- КК «Акжар-2» (1 голова) – 150,0 тыс. тенге;
- КХ «Нур» (7 голов) – 1050,0 тыс. тенге;
- КК «Римма» (11 голов) – 650,0 тыс. тенге;
- КХ «Бфжан» (10 голов) – 500,0 тыс. тенге;
- КК «Бера» (1 голова) – 200,0 тыс. тенге;
- ИП «Набиев» К.К. КХ «Айжигит» (3 головы) – 450,0 тыс. тенге [13].

Несвоевременность в утверждении объемов субсидий по направлениям субсидирования также ведет к снижению эффективности государственной поддержки. Например, на 2021 г. из-за несвоевременности субсидий на развитие племенного животноводства, повышения продуктивности и качества продукции животноводства оплата заявок была произведена по поступившим в резерв (согласно листу ожидания текущего года).

В то же время в некоторых направлениях государство ежегодно сокращает финансирование, например, мясное птицеводство. Так, в области птицефабрики в 2018 г. недополучили субсидий на произведенную продукцию на сумму 1,4 млрд тенге, или 49% от потребностей.

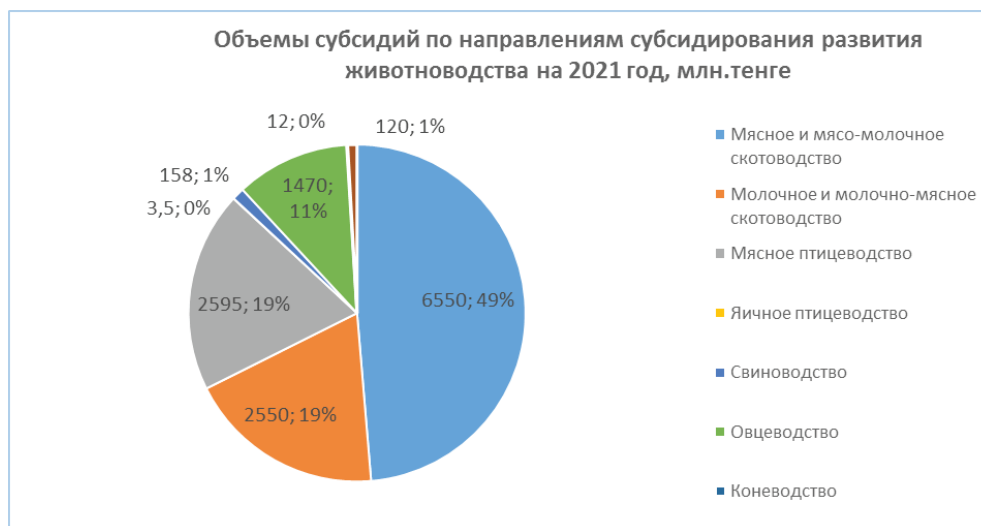

Рисунок 2 – Объемы субсидий по направлениям субсидирования развития животноводства ВКО на 2021 г., млн тенге

Примечание: Составлено авторами по данным источника [13].

На рынке кредитования сельского хозяйства доминируют финансовые институты АО «НУХ «КазАгро», предоставляющие услуги кредитования и лизинга по ставкам вознаграждения значительно ниже рыночных, они финансируют половину реализуемых в АПК инвестиционных проектов. В результате долгосрочные инвестиции в сельское хозяйство стали в основном зависеть от государственного финансирования [8].

Заключение

Таким образом, несмотря на достаточно высокий уровень государственной поддержки, отмечается ряд недостатков:

- ♦ некоторые субсидии неэффективны ввиду низкой чувствительности к ним сельхозтоваропроизводителей;

- ♦ несбалансированная система субсидирования, создающая преимущества для крупных сельхозформирований, на долю которых приходится менее 30% всей сельхозпродукции;
- ♦ завышенные требования к получению субсидий к основным производителям сельхозпродукции (мелким сельхозформированиям) сдерживают развитие отрасли;
- ♦ направленность на финансирование животноводческого сектора;
- ♦ принцип остаточности в реализации мер государственной поддержки.

Пути решения:

Предусмотреть в обязательном порядке согласование стратегических программных документов с основными отраслевыми ассоциациями и парламентскими группами.

Внести запрет на внесение изменений и корректировок в стратегические программные документы до истечения срока их исполнения.

Создание при Правительстве РК постоянного совета в АПК из представителей ассоциаций и общественных организаций, независимых экспертов, в функционал которых кроме вопросов развития отрасли будет входить контролирование реализации стратегических программных документов по аграрному сектору [15].

Ужесточение контроля за точностью предоставляемых хозяйствами статистических данных посредством введения цифрового контроля над достоверностью данных.

Применение инструментов стратегического планирования при распределении государственных средств в АПК, направленных на выпуск сельхозпродукции, производство которой будет наиболее прибыльным с учетом условий хозяйствования конкретного региона и доступной для потребителей, что позволит повысить эффективность их использования.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Доля сельского хозяйства в ВВП. Статистическая база данных ЕЭК ООН. URL: <https://w3.unece.org/PXWeb/ru/Table?IndicatorCode=6/> (дата обращения: 18.10.2022)
- 2 Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 годы: утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 июля 2018 года, № 423. URL: <http://adilet.zan.kz/> (дата обращения: 15.10.2022)
- 3 Закон Республики Казахстан. О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий: принят 8 июля 2005 года, № 66-III ЗПК. URL: <http://adilet.zan.kz/> (дата обращения: 15.10.2022)
- 4 Итоги развития сферы сельского хозяйства за 2021 год и планы на предстоящий период. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-razvitiya-sfery-selskogo-hozyaystva-za-2021-god-i-plany-na-predstoyashchiy-period-22422> (дата обращения: 17.10.2022)
- 5 Szerb A.B., Csonka A., Fertő I. Regional trade agreements, globalization, and global maize exports // *Agricultural Economics*, 2022, no. 68, pp. 371–379.
- 6 Staniszewski J., Borychowski M. The impact of the subsidies on efficiency of different sized farms. Case study of the Common Agricultural Policy of the European Union // *Agricultural Economics*, 2020, no. 66, pp. 373–380.
- 7 Молдашев А.Б., Никитина Г.А., Гусева Г.Я. Повышение роли агропромышленного производства Казахстана на общем рынке стран-участниц ЕАЭС: рекомендации. – Алматы, 2017. – 35 с.
- 8 Султанова Г.Т. Проблемы и перспективы развития аграрного производства в Республике Казахстан в современных условиях: дис. ... на соискание степени доктора философии (PhD): 6D050600. – Нур-Султан, 2020. – 18 с.
- 9 Алтухов А.И. Совершенствование организационно-экономического механизма устойчивого развития агропромышленного производства // *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. – 2016. – № 7. – С. 15–17.
- 10 Моисеенко Ж.Н. Направления государственной поддержки малых форм рхозяйствования: монография / Ж.Н. Моисеенко; Донской ГАУ. – Персиановский: Донской ГАУ, 2021. – 175 с.
- 11 В рейтинге конкурентоспособности Казахстан занял 55-е место. URL: <https://kapital.kz/economic/81795/v-reytinge-konkurentosposobnosti-kazakhstan-zanyal-55-ye-mesto.html> (дата обращения: 15.10.2022)

12 Информационно-аналитический обзор к проекту Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования агропромышленного комплекса». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000268> (дата обращения: 15.10.2022)

13 Отчеты управления сельского хозяйства ВКО за 2019–2021 годы.

14 Chunyan H., Funing Z., Jun H. Income vs price subsidy: policy options to help the urban poor facing food price surge / *China Agricultural Economic Review*, 2013, no. 5(1), pp. 89–99.

15 Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан 2021: стат. сб. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/publication/> (дата обращения: 16.10.2022)

16 Kossymbayeva S., Atkociuniene V., Nukesheva A., Balkibayeva A. Peculiarities of rural social infrastructure management // *Research for Rural Development*, 2019, vol. 2, pp. 139–145.

REFERENCES

1 Dolja sel'skogo hozjajstva v VVP. Ctatisticheskaja baza dannyh EJeK OON URL: <https://w3.unece.org/PXWeb/ru/Table?IndicatorCode=6/> (data obrashhenija 18.10.2022). (In Russian).

2 Gosudarstvennaja programma razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017–2021 gody: utv. Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 ijulja 2018 goda, no. 423 URL: <http://adilet.zan.kz/> (data obrashhenija 15.10.2022). (In Russian).

3 Zakon Respubliki Kazahstan. O gosudarstvennom regulirovanii razvitija agropromyshlennogo kompleksa i sel'skih territorij: prinjat 8 ijulja 2005 goda, No. 66-III ZRK. URL: <http://adilet.zan.kz/> (data obrashhenija 15.10.2022). (In Russian).

4 Itogi razvitija sfery sel'skogo hozjajstva za 2021 god i plany na predstojashhij period) URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-razvitiya-sfery-selskogo-hozyaystva-za-2021-god-i-plany-na-predstoyashchij-period-22422> (data obrashhenija 17.10.2022). (In Russian).

5 Szerb A.B., Csonka A., Fertő I. (2022) Regional trade agreements, globalization, and global maize exports/ *Agricultural Economics (scopus)*, no. 68. pp. 371–379. (In English).

6 Staniszewski J., Borychowski M. (2020) The impact of the subsidies on efficiency of different sized farms. Case study of the Common Agricultural Policy of the European Union / *Agricultural Economics (scopus)*, 66. pp.373–380. (In English).

7 Moldashev A.B., Nikitina G.A., Guseva G.Ja. (2017) Povyshenie roli agropromyshlennogo proizvodstva Kazahstana na obshhem rynke stran-uchastnic EAJeS: rekomendacii. – Almaty: 35 p. (In Russian).

8 Sultanova G.T. (2020) Problemy i perspektivy razvitija agrarnogo proizvodstva v Respublike Kazahstan v sovremennyh uslovijah: dis. ... na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD): 6D050600. – Nur-Sultan, 18 p. (In Russian).

9 Altuhov A. (2016) Sovershenstvovanie organizacionno-jekonomicheskogo mehanizma ustojchivogo razvitija agropromyshlennogo proizvodstva // *Jekonomika sel'skohozjajstvennyh i pererabatyvajushhijh predpriyatij*. No. 7. P. 15–17. (In Russian).

10 Moiseenko Zh.N. (2021) Napravlenija gosudarstvennoj podderzhki malyh form phozjajstvovaniya: monografija – Persianovskij: Donskoj GAU, 175 p. (In Russian).

11 V rejtinge konkurentosposobnosti Kazahstan zanjat 55-e mesto URL: <https://kapital.kz/economic/81795/v-rejtinge-konkurentosposobnosti-kazahstan-zanyal-55-ye-mesto.html> (data obrashhenija: 15.10.2022). (In Russian).

12 Informacionno-analiticheskij obzor k proektu Zakona Respubliki Kazahstan «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye акты Respubliki Kazahstan po voprosam regulirovanija agropromyshlennogo kompleksa» URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000268>(data obrashhenija: 15.10.2022). (In Russian).

13 Otchety upravlenija sel'skogo hozjajstva VKO za 2019–2021 gody. (In Russian).

14 Chunyan H., Funing Z. and Jun H. (2013) Income vs price subsidy: policy options to help the urban poor facing food price surge/ *China Agricultural Economic Review*, no. 5(1), pp. 89–99. (In English)

15 Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozjajstvo v Respublike Kazahstan 2021: stat. sb. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/publication/> (data obrashhenija: 16.10.2022). (In Russian).

16 Kossymbayeva S., Atkociuniene V., Nukesheva A., Balkibayeva A. (2019) Peculiarities of rural social infrastructure management / *Research for Rural Development*, vol. 2, pp. 139–145. (In English).

Ж.Х. КАЖИЕВА,*¹

Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: zhaniya.kazhieva@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4575-7838

Ш.Д. ЖАЙЛАУБАЕВА,¹

Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: zhaylaubaeva.shynar@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7483-3185

¹«Семей қаласының Шәкәрім

атындағы университеті» КЕАҚ

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың тиімділігін қамтамасыз ету мәселелері ерекше маңызды, өйткені олар елдің азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйіне тікелей әсер етеді. Қазақстанда мемлекеттік реттеудің түрлі шаралары қолданылады, бірақ олардың көлемі саланың тиімді жұмыс істеуі үшін жеткіліксіз. Белсенді мемлекеттік қолдау, тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуды және аграрлық сектордың бәсекеге қабілеттілігінің жоғары деңгейін қамтамасыз етуге қабілетті. Шығыс Қазақстан облысының экономикалық қызметті жүргізуді қиындататын континенталды климатын ескерсек, өңірдің аграрлық секторы үшін мемлекетті қолдау ерекше маңызды болып табылады. Мақалада ШҚО аграрлық секторын мемлекеттік қолдау деңгейін талдау және бағалау ұсынылған. Ғылыми мақаланың мақсаты – мемлекеттік қолдауды жүзеге асырудағы негізгі мәселелерді және оларды шешу жолдарын анықтау. Зерттеу нысаны ретінде ауыл шаруашылығын басқарудың өңірлік органдарының қызметі, ШҚО ауыл шаруашылығы басқармасының есептерінің деректері қаралды. Өңірдің АӨК дамытудың 2017–2021 жж. мемлекеттік бағдарламаны орындаудың нысаналы индикаторларын бағалау негізінде аграрлық секторды қолдаудың мемлекеттік шараларын іске асырудың тиімділігіне талдау жүргізілді. Нәтижесінде Шығыс Қазақстан облысының АӨК-нің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға кедергі келтіретін негізгі мәселелер мен себептер анықталды. Мәселен, ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау саласында сезімталдықтың төмендігінен кейбір субсидиялардың тиімсіздігін ерекше атап өтуге болады; барлық ауыл шаруашылық өнімдердің 30%-дан азын құрайтын ірі ауыл шаруашылық құрылымдарға артықшылық беретін субсидиялардың теңгерілмеген жүйесі; шағын ауыл-шаруашылық құрылымдарын субсидиялауға қойылатын шектен тыс талаптар саланың дамуына кедергі келтіреді; мал шаруашылығы саласын қаржыландыруға көңіл бөлу; мемлекеттік қолдау шараларын жүзеге асырудағы қалдықтық қағидасы.

Тірек сөздер: мемлекеттік қолдау, агроөнеркәсіптік кешен, ауыл шаруашылығы, субсидиялар, инвестициялар, ауыл шаруашылық өндірісі.

ZH.H. KAZHIYEVA,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: zhaniya.kazhieva@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4575-7838

SH.D. ZHAILAUBAYEVA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: zhaylaubaeva.shynar@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7483-3185

¹Shakarim Semey University

PROBLEMS OF ENSURING THE EFFECTIVENESS OF STATE SUPPORT FOR AGRICULTURE IN EAST KAZAKHSTAN REGION

Abstract

Today, the issues of ensuring the effectiveness of state support for agriculture are particularly important, since they directly affect the state of food security in the country. Various measures of state regulation are applied in Kazakhstan, but their volume is insufficient for the effective functioning of the industry. Active state support can

provide sustainable socio-economic development and a high level of competitiveness of the agricultural sector. Taking into account the sharply continental climate of the East Kazakhstan region, which makes it difficult to conduct economic activities, the state support is especially important for the agrarian sector of the region. The article presents the analysis and evaluation of the level of state support of the agrarian sector of East-Kazakhstan region. The purpose of the scientific article is to identify the main problems in the implementation of state support and to determine the ways to solve them. The activity of regional agricultural management bodies and data of agricultural management reports of East-Kazakhstan oblast are considered as an object of research. The analysis of the effectiveness of the implementation of state support measures of the agricultural sector on the basis of the evaluation of target indicators of the implementation of the State program of development of the agroindustrial complex of the region for 2017–2021 was carried out. As a result, the main problems and reasons preventing the increase of competitiveness of the agro-industrial complex of the East Kazakhstan region were revealed. Thus, in the sphere of state support of agriculture, inefficiency of some subsidies due to weak sensitivity; unbalanced system of subsidies, which creates advantages for large agricultural entities, which account for less than 30% of all agricultural products; overstated requirements for obtaining subsidies for small agricultural entities restrain the development of the industry; focus on financing the livestock sector; residual principle in implementing state support measures.

Key words: state support, agro-industrial complex, agriculture, subsidies, investments, agricultural production.

FTAXP 06.71.07
ЭОЖ 338.439.4
JEL Q12

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-39-49>

Р.А. КАРАБАСОВ,*¹

Э.Ф.К., доцент.

*e-mail: rasul.karabasov@bk.ru

ORCID ID: 0000-0003-1963-3097

А.А. ПЯГАЙ,¹

Э.Ф.Д., профессор.

e-mail: pyagay72@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1590-872X

Р.С. БЕСПАЕВА,¹

Э.Ф.К., доцент.

e-mail: brs_@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3955-9237

¹С. Сейфуллин атындағы Қазақ
агротехникалық университеті,
Астана қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОРГАНИКАЛЫҚ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚТЫ ЖҮРГІЗУДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ

Андатпа

Соңғы жылдары Қазақстанда, сондай-ақ бүкіл әлемде органикалық ауыл шаруашылығын дамытуға қызығушылық айтарлықтай артты, бұл жоғары табысты ауыл шаруашылығы өндірісін құруға және АӨК-де экономикалық өсу сапасын арттыруға ықпал етеді. Мақала Қазақстандағы органикалық егіншілікпен айналысатын ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының экономикалық тиімділігін бағалауға бағытталған. Органикалық фермалардың өміршеңдігін және олардың тұрақты ауыл шаруашылығы мен қоршаған ортаға қосқан үлесін талдау мүмкіндігі беріледі. Мақаланың мақсаттарының бірі – соңғы органикалық ауыл-шаруашылық деректерінің базалары және олардың құрылымы жоғарыда көрсетілген мақсаттарға қол жеткізудегі ықпалын талдау. Экономикалық тиімділікті жан-жақты бағалау үшін алдымен өндірістік базаға (меншікті капитал, активтер, пассивтер) талдау жасалды. Пайда көрсеткіші пайданың әртүрлі түрлерін және таңдалған қаржылық коэффициенттерді бақылауда пайдаланылды. Органикалық шаруашылықтар туралы деректер 2009 жылдан алынған. Бастапқы деректер органикалық егіншілікпен айналысатын шаруашылықтардың материалдары негізінде алынды. Салыстыру үшін шаруашылықтардың деректер базасы да, Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының жыл сайынғы статистикалық шолулары да пайдаланылды. Жинақталған тәжірибе мен жаңа технологияларды ескере отырып, қаңырап бос жатқан жерлердің бір бөлігін қауіпсіз экологиялық деңгейде егістік алқаптарға айналдыруға болады. Құнарлылығы жоғары жерлерді органикалық егіншілікке пайдалануға болады. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының экономикалық және қаржылық жағдайын бағалау үшін келесі қаржылық коэффициенттер қабылданды: активтер рентабельділігі, меншікті капиталдың табыстылығы, өтімділік, қарыз, пайыздық өтелу және активтердің жалпы айналымы.

Тірек сөздер: органикалық ауыл шаруашылығы, экономикалық тиімділік, органикалық егіншілік, агро-өнеркәсіп кешені, ауыл шаруашылығы кәсіпорындары.

Кіріспе

Қазіргі жоғары бәсекелестік ортада және жаһанданған нарықтарда бизнестің барлық талпыныстарында экономикалық тиімділік пен тұрақтылыққа деген қажеттілік артып отыр. Барлық салалардағы кәсіпорындардың барлық түрлері табысқа, дамуға және инновацияларға, нарықтағы жақсы позицияға немесе көшбасшылыққа ұмтылады.

Дегенмен, ауыл шаруашылығының, халық шаруашылығының басқа салаларындағы орны азық-түлік қауіпсіздігі, тамақтану, күтім және қоршаған ортаны қорғаудағы маңыздылығымен ерекшеленеді. Бұл секторда экономикалық тиімділікке қол жеткізу өндірістік процестің және нарықтық процестердің ерекшеліктеріне байланысты қиынырақ деп айтуға болады [1].

Шын мәнінде, жоғарыда айтылғандар одан да көп факторлар қатысатын органикалық егіншілікке де қатысты (мысалы, өндіріс шығындарының жоғарылауы, өндіріс процесінің қатан ережелері, органикалық өнімдерді сатуға қатысты ережелер және т.б.), экономикалық тиімділікке кедергі келтіруі мүмкін. Дегенмен, органикалық ауылшаруашылық секторын қолдау мен субсидиялау қажет болып көрінеді, өйткені адамдардың сапалы және қауіпсіз азық-түлікке, жануарлардың әл-ауқатына және табиғи ресурстардың тұрақтылығына деген қызығушылығы мен сұранысы соңғы уақытта артты.

Қазіргі уақытта арзан табиғи ресурстар дәуірі аяқталып, барлық дерлік кәсіпорындар қолда бар ресурстарды барынша тиімді және ұтымды пайдалануға тырысуда. Қоршаған ортаға әсерді барынша азайту үшін бұл ресурстарды тұрақты түрде пайдалану өте маңызды. Осылайша, органикалық егіншілікті дамыту және оны қолдау мүмкіндіктері негізінен өз орнында қалады [2].

Зерттеудің негізгі мақсаттары:

- ♦ Органикалық ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының (заңды тұлғалардың) экономикалық тиімділігін бағалау мақсатында олардың өндірістік базасына мониторинг жүргізу және бағалау. Өндірістік база меншікті капитал, активтер және міндеттемелер негізінде бағаланды. Нәтижелер дәстүрлі ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының нәтижелерімен салыстырылды;

- ♦ Келесі көрсеткіштерді пайдалана отырып, кәдімгі шаруашылықтармен салыстырғанда органикалық шаруашылықтардың экономикалық тиімділігін бағалау жүзеге асырылды:

1. Пайда (абсолюттік мәнде де, ауыл шаруашылығы жерінің гектарына да);

2. Таңдалған қаржылық коэффициенттер.

- ♦ Органикалық ауыл шаруашылығының рентабельділігі мен экономикалық көрсеткіштеріне қатысты ақпарат пен хабарлар ағынын жақсартатын шараларды ұсыну (мемлекеттік басқару үшін де, фермерлер үшін де).

Материалдар мен әдістер

Қазақстанда экологиялық және қоршаған ортаны қорғауға маманданған қоғамдық және халықаралық ұйымдар мен жобалар органикалық өндірістің пайда болуында маңызды рөл атқарған негізгі топтарға айналды. 2000 жылдардың басында органикалық нарықты дамыту бағытында жүйелі жұмыс істей бастаған алғашқы экологиялық ұйым Еуропалық Одақ жобасы аясында Қазақстанның Органикалық орталығын құрып, нақты экологиялық мәдениетті қалыптастырған Экологиялық мәдениет интеграциясы қоры (FIEK) болды. Тұрақты бәсекеге қабілетті органикалық секторды дамытудың алғышарттары. 2011 ж. Қазақстанның елордасы Астана қаласында «Орталық/Шығыс Еуропа мен Орталық Азиядағы органикалық секторды дамытудың» 3-ші халықаралық конференциясы өтті. 2012 ж. Органикалық орталықтың негізінде IFOAM EURO-ASIA халықаралық кеңесінің мүшесі болып табылатын Қазақстандық органикалық ауыл шаруашылығы қозғалыстары федерациясы (KAZFOAM) құрылып, ресми түрде тіркелді. Басқа да қоғамдық ұйымдар тіркелген, олардың бағыты органикалық секторды дамыту болып табылады, атап айтқанда: Органикалық ауыл шаруашылығы қауымдастығы (Қостанай), «Жасыл экономика» коалициясы, Органикалық өндірушілер одағы, сондай-ақ бірқатар іскерлік компаниялар. Соңғы жылдары бұл салаға халықаралық ұйымдар белсенді түрде қызығушылық таныта бастады, олар органикалық нарықты дамыту саласындағы жобаларға бастамашылық етуде. Ең маңыздыларына USAID өңірлік экономикалық ынтымақтастық жобасы, Германия-Қазақстан аграрлық-саяси диалогы жобасы, FAO-ның «Қазақстанда органикалық ауыл шаруашылығын дамытуды және институционалдық әлеуетті арттыруды қолдау» жобасы және органикалық ауыл шаруашылығына тікелей немесе жанама қатысы бар басқа да бірқатар жобалар жатады. Қоршаған ортаның сапасын жақсарту арқылы тұрақты дамудың негізін қалаған «Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшу тұжырымдамасы жасылдандыруға елеулі қадам болды. Тұжырымдаманың негізгі басым міндеттері суды, жерді, биологиялық ресурстарды тиімді пайдалану, тыңайтқыштар мен өсімдіктерді қорғау құралдары арқылы қоршаған ортаға әсер етуші зиянды барынша азайту болды. Негізінде, концепцияның өзінде органикалық ауыл шаруашылығы туралы сөз болған жоқ, бірақ оны жүзеге асырудың кейінгі шараларында мұндай міндетті жүзеге асыру алға қойылды [3]. Органикалық өндірісті дамытуға

еліміздің салалық ғылыми ұйымдары мен аграрлық университеттері айтарлықтай үлес қосты. Ауыл шаруашылығын, көкөніс шаруашылығын, бау-бақша шаруашылығын биологизациялау жөніндегі зерттеулер саланы жасылдандыруға және жасыл экономиканы дамытуға қосқан елеулі үлес болды. Ауыспалы егістерді, жасыл тыңайтқыштарды, синтезделген химиялық тыңайтқыштар мен пестицидтерге балама биологиялық текті тыңайтқыштар мен өсімдіктерді қорғау құралдарын пайдалана отырып, дақылдарды өсірудегі технологиялық әзірлемелер органикалық егіншілік жүйесінің экологиялық және экономикалық тиімділігін көрсетті. Қазақ агроөнеркәсіптік экономика және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институтының ұйымдық-экономикалық жүйені қалыптастыру және өндіріс пен органикалық өнім нарығын құқықтық реттеу жөніндегі зерттеулері ерекше мойындауға лайық. Көптеген оқу семинарлары, кеңес беру қызметтері, ғылыми конференцияларда, бұқаралық ақпарат құралдарында сөйлеген сөздері фермерлерді органикалық қозғалысқа қатысуға ынталандырды. Қазір біздің зерттеу тобымыз Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің тапсырысы бойынша «Қазақстан Республикасында халықаралық және шетелдік стандарттар мен талаптарға және басым нарықтарға сәйкес органикалық өндірісті дамытуды нормативтік-әдістемелік қамтамасыз ету» атты жоба бойынша жұмыс істеп жатыр.

Зерттеудің негізгі мақсатына жету үшін келесі аналитикалық құралдар мен әдістер қолданылды:

- ◆ бастапқы деректерді талдау және ақпаратты жинау;
- ◆ соңғы ғылыми көзқарастарды салыстыруға және сектордағы алдыңғы зерттеулердің нәтижелерін бағалауға бағытталған құжаттарды (зерттеулерді, зерттеулерді) талдау;
- ◆ корпоративтік қаржылық есептіліктегі, жалпыға қолжетімді деректер базасындағы экономикалық мәліметтерді талдау;
- ◆ кәсіпорынның орналасқан жерін және егіс алқабын (органикалық, дәстүрлі, аралас) нақтылау мақсатында жеке және телефон арқылы сауалнама жүргізу;
- ◆ техникалық талдаудың қарапайым әдістері шеңберінде іріктеудегі кәсіпорындар үшін тандалған коэффициенттерді (өндірістік базаны және экономикалық тиімділікті бағалау үшін) есептеу;
- ◆ ғылыми саладағы бұрынғы зерттеулердің әдістемелік тәсілдері мен нәтижелерін салыстыру;
- ◆ синтез;
- ◆ индукция.

Қолданылатын бағдарламалық құрал MS Word 2019 және есептеулер MS Excel 2019 бағдарламасында орындалды.

Әдебиетке шолу

Экономикалық тиімділік көптеген авторлар талқылайтын негізгі тақырыптардың бірі болып табылады. Фаррелл бірінші болып өндіріс тиімділігі мәселесін қарастырды: «Егер компания бір уақытта өндірістің екінші факторының мөлшерін көбейтпестен, бір өндіріс факторын азырақ пайдалана отырып, бірдей көлемдегі тауар өндіруді жалғастыра алса, техникалық өндіріс тиімдірек болады» [4]. Манкиу жалпы тиімділік туралы: «Тиімділік қоғамдағы тапшы ресурстарды барынша тиімді пайдалануды білдіреді» [5] деген. Самуэльсон мен Нордхаус үшін тиімділік «берілген шығындар мен технологияларға қол жеткізуге болатын ең жоғары қанағаттану деңгейін қамтамасыз ететін экономикалық ресурстарды пайдалану» [6]. Хиндлес және басқалары компания деңгейіндегі экономикалық тиімділікті келесідей анықтайды: «Экономикалық тиімділік әдетте компанияның бизнесте пайдаланылатын ресурстарды бағалау қабілетін білдіреді» [7]. Петрачкова тиімділік туралы былай дейді: «...өндірісте қолданылатын ресурстардың тиімділігі нәтиже бойынша бағаланады» [8].

Органикалық шаруашылықтардың экономикалық тиімділігіне және оларды дәстүрлі ауылшаруашылық кәсіпорындарымен салыстыруға қатысты шетелдік зерттеулер көптеген түрлі салаларды қамтиды. Сондықтан экономикалық табысты немесе сәтсіздікті растау немесе жоққа шығару үшін нәтижелерді жалпылау өте қиын. Әрбір зерттеуде өзіндік мониторинг (әртүрлі климаттық және өндірістік жағдайларда шаруашылықтарды таңдау, бағалау

үшін қолданылатын әдістер мен тәсілдерді таңдау және т.б.) қолданылады. Бұл салыстыруды қиындатады.

Тиімділік мәселесі әсіресе фермерлердің дәстүрлі егіншіліктен органикалық шаруашылыққа көшуіне байланысты өзекті болып отыр.

Кәдімгі фермерлермен жүргізілген бірнеше сауалнамалар органикалық егіншілік секторының экономикалық әлеуетін айтарлықтай білмеушілік пен бағаламауды көрсетті. Органикалық ауылшаруашылықпен байланысты шектеулер міндетті түрде кірістердің төмендеуіне әкеледі деген көзқарас сақталады. Де Кок бұл жағымсыз күтуді бельгиялық фермерлердің дәстүрлі егіншіліктен органикалық егіншілікке көшуді қаламауының негізгі факторы ретінде қарастырады [9]. Керселлер моделі [10] Бельгияның ауыл шаруашылығынан да алынған. Органикалық және дәстүрлі фермалардың нақты бухгалтерлік деректерін пайдалана отырып, Керселлер органикалық егіншілікке көшумен байланысты кіріс құрылымындағы ықтимал өзгерістерге назар аударады. Оның үлгісі бойынша, Мадау [11,12], Кумбхакар және т.б. [13] өз зерттеулерінде дәстүрлі шаруашылықтармен салыстырғанда органикалық шаруашылықтардың төмен экономикалық тиімділігін растайды. Бұл зерттеулер сондай-ақ органикалық егіншілікке көшу туралы өте төмен ұстанымды ұстанады және экономикалық пайданы нақты деп санамайды.

Екінші жағынан, бірнеше зерттеулер (мысалы, Nieberg [14], Diafe [15], Offermann және Nieberg [16]) органикалық егіншілікке көшу негізінен жоғары пайда күтулеріне негізделген және бұл үміттер орындалған фермаларды қарастырады. Дегенмен, жоғарыда келтірілген мәлімдемелерге сақтықпен қарау керек, өйткені талданған үлгілерге әрқашан кірістілік деңгейі кәдімгі шаруа қожалықтарына қарағанда төмен кәсіпорындарда болды.

Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының (органикалық және дәстүрлі) экономикалық тиімділігін зерттеу нәтижелері де өте алуан түрлі.

Кейбір авторлар тиімділікті тұтас деп қарастырады – мысалы, В.В. Григорук, Е.В. Климов [17], екінші жағынан, Р. Жазықбаева [18] таңдалған ауылшаруашылық кәсіпорындарында (органикалық және дәстүрлі) экономикалық тиімділікті өлшеуге қатысты. Жоғарыда аталған авторлар іріктелген өсімдік және мал шаруашылығы өнімдерінің тиімділігін бақылайды (органикалық шаруашылықтар әдетте сүтті сиырлар мен мал шаруашылығында сауын сиырларға және бидайға, өсімдік шаруашылығында картоп пен сұлыға бағытталған).

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының экономикалық көрсеткіштерін де мемлекеттік органдар мен ұйымдар бақылайды және есепке алады. CERES (Қоршаған ортаны қорғау стандарттарын сертифициттау) өзінің FADN CZ (Farm Accounting Data Network) дерекқорында егжей-тегжейлі экономикалық профильдерді жүргізеді. Бұл экономикалық категорияларға заңды тұлғалар үшін шығындар/табыстар және жеке тұлғалар үшін кірістер/шығыстар жатады. Дегенмен, бұл жиынтық дерекқор дәстүрлі және органикалық бизнеске арналған деректерді қамтиды. Оның үстіне, ол органикалық егіншілікпен айналысатын барлық ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының шамамен 8%-ын ғана қамтиды. Нәтижесінде бұл деректерді жалпылауға немесе бүкіл сектордың өкілі деп санауға болмайды.

Ауыл шаруашылығы саласындағы сәйкестікті бағалау жөніндегі халықаралық органның (CERES) – Қазақстандағы өкілдігі (2020 ж. бастап) – Ауыл шаруашылығы министрлігі үшін жыл сайын органикалық ауыл шаруашылығы секторын дамытуға қатысты ақпаратты жинайды [19]. Өндірістік базаға қатысты жалпы статистикалық мәліметтерден басқа органикалық шаруашылықтардың экономикалық көрсеткіштері қадағаланып, 2016 ж. бастап табысты органикалық шаруашылықтардың үлесі де (өндірістік бағытқа қатысты) тіркеледі. Дегенмен, егжей-тегжейлі экономикалық көрсеткіштердің айтарлықтай жетіспейтінін айта аламыз.

Осылайша, бұл зерттеу осы шындықты көрсетуге тырысады. Экономикалық талдау арқылы зерттеудің нәтижелері кәдімгі ауыл шаруашылығымен салыстыруға болатын, біздің жағдайымызда органикалық егіншіліктің тиімділігі мен кейінгі өміршеңдігі мен тұрақтылығын қарастырады. Талдау нәтижелеріне сүйене отырып, авторлар бүкіл органикалық ауыл шаруашылығы секторының кірістілігі туралы ақпарат ағынын жақсарту шараларын ұсынуға тырысуда. Алынған нәтижелер органикалық ауыл шаруашылығы секторын дамытуды субсидиялайтын мемлекеттік органдар үшін де пайдалы кері байланыс болуы керек. Яғни, қаржының тиімді игерілген-игерілмегенін сауалнама нәтижесі анық көрсетеді.

Автор ұзақ мерзімді перспективада осы тақырыпқа арнаған болса да (Р.А. Қарабасов) [20], органикалық егіншілік секторын одан әрі экономикалық бағалауға мүмкіндік бар. Соңғы уақытта авторлар Қазақстандағы шаруа қожалықтарының картографиялық порталы жасаған алдыңғы зерттеулерді жалғастыруға ұмтылуда. Бұл зерттеулер басқа зерттеушілермен (А.А. Пягай, Р.С. Беспяева) тығыз ынтымақтастықта жүргізілді [21]. Авторлар осы мәселенің экономикалық аспектілерін дамытуды жалғастырғысы келеді.

Жоғарыда аталған факторларды ескере отырып, авторлар Солтүстік аймақты бүкіл органикалық ауыл шаруашылығы секторының экономикалық көрсеткіштері туралы есеп беруге қолайлы деп санайды.

Нәтижелер мен талқылау

Әлемде, әсіресе органикалық қозғалысты басқаратын елдерде органикалық ауыл шаруашылығының жетістіктері өте табысты. Жыл сайын органикалық белсенділік процесіне көбірек елдер тартылуда. 2018 ж. деректер негізінде әлемнің 186 елі органикалық өнім өндірді (1-кесте).

Кесте 1 – Әлемдегі органикалық ауыл шаруашылығы: негізгі көрсеткіштер және жетекші елдер, 2022 ж.

Көрсеткіш	Саны	Көшбасшы елдер
Органикалық белсенділігі бар елдер	189	-
Органикалық ауыл шаруашылығы жерлері, млн га	71,5	Австралия (35,7) Аргентина (4,5), Қытай (2,4)
Ауыл шаруашылығы жерлерінің жалпы алаңының органикалық үлесі, %	1,6	Лихтенштейн (41,6%), Австрия (26,5%), Эстония (22,4%)
Жабайы алқаптар және басқа да ауыл шаруашылығына арналмаған жерлер, млн	28,5	Финляндия (5,5), Мексика (5,3), Замбия (3,2)
Өндірушілер (шаруашылық субъектілері), мың бірлік	3369	Үндістан (1599,0), Танзания (148,6), Эфиопия (219,6)
Органикалық нарық, миллиард еуро	120,6	АҚШ (49,4), Германия (15,0), Франция (12,7)
Жан басына шаққандағы тұтыну, еуро	15,8	Швейцария (418), Дания (384), Люксембург (285)
Ескертпе: [22] дереккөз негізінде құрастырылған.		

Органикалық жер 2022 ж. 2009 жылмен салыстырғанда 71,5 миллион гектарды құрады немесе 4,2 есеге өсті, нарық көлемі 120,6 миллиард еуроға жетті. Органикалық диверсификацияның ең жылдам қарқыны Еуропаның дамыған елдерінде байқалады. 2022 ж. ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердегі сертификатталған жер үлесі Лихтенштейнде 41,6%-ға, Австрияда 26,5%-ға, Эстонияда 22,4%-ға жетті. Бұл көрсеткіш 16 елде 10%-дан, ал 31 елде 5%-дан асты. Жекелеген елдер ауыл шаруашылығын толығымен органикалық егіншілік жүйесіне көшіру жөнінде өтініштер беріп, шаралар қабылдауда (мысалы, Дания, Балтық жағалауы елдері, кейбір арал мемлекеттері). Органикалық нарықтағы көшбасшылар АҚШ, Германия және Франция болып табылады. Бұл елдерде органикалық ауыл шаруашылығы саласындағы қатынастарды құқықтық реттеудің нақты жүйесі әзірленген және ол органикалық өндірісте жоғары деңгейге жеткен елдердегі экофермерлерді де, тұтынушыларды да белсенді түрде қолдайды. Мысалы, Францияда фермерлер органикалық егіншілікке көшкен алғашқы бес жылда қосымша субсидиялар алады. Алғашқы екі жылда субсидия көлемі ең жоғары: мысалы, көкөніс өндірісінде 1 гектарға жылына 511 еуроны құрайды. Алдағы екі жылда мемлекеттік қолдау екі есеге – 255 еуроға дейін қысқарады. Ал соңғы жылы ол – 170 еуроны құрайды. Аустрияда көкөніс өсіруге 1 гектарға субсидия – 800 еуро, 1 гектар бақшаға – 508 еуро, 1 гектар егістікке – 327 еуроға тең. ЕО-ның басқа елдері туралы ақпарат бірдей, біздің көзқарасымызша бұл елдердегі экофермерлерді мемлекеттік қолдау айтарлықтай жоғары [23]. Еуропалық органикалық фермерлер ауылшаруашылық өндірушілерінің қатарында ЕО үкіметтері мен нақты ЕО мемлекеттерінен ең жоғары қаржылық қолдауды алушылары бар. Айта кету керек, мемлекеттік қолдау

міндетті түрде қаржылық инъекцияларға қатысты емес. Органикалық саланы дамыту бойынша консультациялық жүйенің жұмыс істеуі және қалыптасуы үшін толыққанды құқықтық өрісті құру бірдей маңызды бағыт болып табылады. Көптеген штаттар органикалық егіншілікке көшу кезінде фермерлерді жаңадан бастаған балалар мен мектеп тағамдары үшін органикалық өнімдерді сатып алуды қолдайды.

Органикалық өсімдік шаруашылығының даму деңгейі 2-кестеде көрсетілген 2009 жылдан бергі органикалық жерлердің сертификатталған алаңының динамикасымен дәлелденеді. Органикалық жер көлемінің шыңына 2015 ж. жетті және келесі жылдары ол үш есеге жуық қысқарды.

Кесте 2 – Қазақстандағы органикалық ауыл шаруашылығы жерлері, мың га

Жыл	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ауданы, мың га	134,9	133,6	196,2	291,2	291,2*	291,2*	303,4	303,4*	277,1	192,1	294,3	114,9	112,6	117,2
2009 ж. %-бен	100	99	145	216	216	216	225	225	205	142	218	85	83,3	86,7

Ескертпе: [22] дереккөз негізінде құрастырылған.

Қазіргі таңда Қазақстанда 294 өсімдік өндіруші, 22 өңдеуші кәсіпорын, 7 импорттық және 14 экспорттық ұйым бар. Органикалық дақылдар алқабы 117,2 мың га, оның ішінде: дәнді дақылдар 90,9 мың га, майлы дақылдар 15,1 мың га, бұршақ дақылдары 8,9 мың га. Органикалық ауданы бірнеше гектармен өлшенетін Батыс Еуропадағы және басқа елдердегі (Үндістан, Қытай) шағын органикалық шаруашылықтардан айырмашылығы, Қазақстандағы органикалық оператордың орташа ауданы 3000 гектардан асады. Экспорт 40 892 миллион тонна табиғи өнімге жетті. Негізгі органикалық дақылдар: майлы зығыр, дәнді және бұршақ дақылдары, дәрілік шөптер. Егістік жерлердің құрамындағы органикалық алқап 0,7% алып жатыр [22]. 2021 жылдың соңында Қазақстан ЕО елдеріне 35,0 мың тонна органикалық шикізат экспорттау арқылы Еуропаға органикалық өнімдер экспортын қысқартты және оны 14,1%-ға төмендетті (2020 ж. 40,7 тонна) [24]. Қазақстан үшін бұл аграрлық сектордың әлеуетіне қатысты салыстырмалы түрде қарапайым көрсеткіш болып табылады. Әлемдік және ішкі органикалық азық-түлік нарығына қосқан үлесі айтарлықтай үлкен болуы мүмкін. Айта кетерлігі, елімізде органикалық өнім өндіру бойынша статистикалық деректер құрылмаған, органикалық өнім өндірушілердің, сертификаттау компанияларының, экспорт пен өнімнің ішкі тұтынуының тізілімі жоқ. 3-кестеде Қазақстанда 2019–2022 жж. аралығындағы органикалық өнімнің жалпы жиналуының деректері келтірілген.

Кесте 3 – Органикалық өсімдік шаруашылығының жалпы өнімі 2019–2022 жж., мың тонна

Аймақ	Дәнді дақылдар (соның ішінде күріш және бұршақ дақылдары)				Соның ішінде								Майлы дақылдар			
					Бидай				Кептірілген бұршақ көкөністері							
	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022
Қазақстан Республикасы	143,9	165,7	135,2	141,4	105,9	131,9	109,3	120,2	0,08	0,084	0,07	0,075	0,57	0,56	0,52	0,59
Ақмола	8,1	9,8	7,5	8,7	8,1	10,2	8,3	9,7	0,08	0,076	0,09	0,08	0,57	0,6	0,71	0,75
Солтүстік Қазақстан	135,8	139,1	112,7	149,6	97,8	112,2	95,3	117,2	0,3	0,31	0,23	0,3	0,13	0,12	0,1	0,13
Органикалық өсімдік шаруашылығының үлесі	0,8	0,92	0,75	0,78	0,9	1,1	0,93	1,02	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

* басқа дәнді дақылдар (қарақұмық, тритикале, дәнді дақылдар қоспасы)
Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша авторлармен құрастырылған.

Кестедегі мәліметтер тек екі облыс бойынша берілген: Ақмола және Солтүстік Қазақстан облысы. Өткен жылдары органикалық заттар бойынша көшбасшылықты Қостанай облысының диқандары атқарған, бірақ статистика органдарының кінәсінен олардың көрсеткіштері есепке алынбай қалған. 2022 ж. арналған зерттеу нәтижелері бойынша, Қостанай облысында 30-ға жуық органикалық өнім өндіруші болды. Олар сонымен қатар оның негізгі экспорттаушылары болды.

Органикалық ауыл шаруашылығының даму деңгейі бойынша елдердің рейтингінде халықаралық статистика көрсеткіштердің кең спектрін салыстырады, атап айтсақ: органикалық жер (дақылдарды, жайылымдарды, жабайы өсімдіктерді (шөптер, жидектер, саңырауқұлақтар және т.б.), олардың жалпы аудандағы ауыл шаруашылығы жерлеріндегі үлесі (органикалық ауыл шаруашылығы жерлерінің ауданын қоса алғанда); органикалық өндірушілер мен операторлардың басқа түрлері (ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер, өндеушілер, импорттаушылар, экспорттаушылар саны); бөлшек сауда және халықаралық сауда бойынша деректер және басқа да бірқатар көрсеткіштерді қамтиды [25]. Қазақстан толық ақпарат бермегендіктен әлемдік рейтингте 37-орында тұр, бұл оның нақты рөліне сәйкес келмейді. Рейтингтегі бірінші орындар Австралия мен Аргентинаға тиесілі. Мұнда экологиялық таза мал шаруашылығы өнімдерін өндіруге арналған органикалық жердің 80% дейін жайылымдық жерлер алып жатыр. Жайылымдары мен шабындықтары кең Қазақстанға да осындай мүмкіндік бар. Сонымен қатар, біздің бақылауларымыз елде әдепкі органикалық қағидаттарды ұстанатын, бірақ сертификаттаудың күрделілігіне, отандық сертификаттау компанияларының, тәжірибенің және ішкі органикалық нарықтың болмауына байланысты сертификатталмаған шаруашылықтардың үлкен санының бар екенін көрсетеді және түрлендіру процесін бастауды ұсынады.

Қорытынды

Жоғарыдағы кестелерден көріп отырғанымыздай, қорытындылар мен нәтижелер айтарлықтай әртүрлі. Дегенмен, зерттеулер органикалық ауылшаруашылық кәсіпорындарының экономикалық жағдайы қолайлырақ екенін көрсетеді.

Мақалада келтірілген барлық нәтижелер орташа екенін есте ұстауымыз керек. Бұл біз әрқашан тіркелген орташа көрсеткіштерден алыс болатын кәсіпорындарды таба алатынымызды білдіреді. Сондықтан барлық нәтижелерді мұқият түсіндіру керек. Барлық ескертпелер мен сәйкес деректер базасының жоқтығына қарамастан, авторлар зерттеу нәтижелерін репрезентативті деп санайды. Қорытындылай келе, авторлар бүкіл органикалық ауылшаруашылық секторы үшін өзекті және сенімді экономикалық деректерді қамтитын сапалы деректер базасын әзірлеу қажеттілігін атап өткісі келеді.

Жоғарыда аталған секциялық экономикалық ақпарат пен деректердің жетіспеушілігін келесідей шешуге болады:

- ◆ органикалық шаруашылықтарды көбірек қамту үшін мәліметтер базасын кеңейту; дәстүрлі шаруашылықтардан бөлек органикалық ауылшаруашылық кәсіпорындарының мониторингін жүргізу;
- ◆ экономикалық деректермен қолда бар деректер қорын кеңейту. Мұндай деректер базасы Қазақстан Республикасындағы барлық органикалық шаруашылықтарды қадағалауға, сонымен қатар одан әрі талдауға мүмкіндіктер береді.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Зерттеу «Органикалық ауыл шаруашылығы» мамандандырылған бағыты бойынша «халықаралық және шетелдік стандарттар мен талаптарға және басым өткізу нарықтарына сәйкес Қазақстан Республикасында органикалық өндірісті дамытуды нормативтік-құқықтық және әдістемелік қамтамасыз ету» тақырыбында баяндама дайындау негізінде жүргізілді. Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрілігі (BR10765064) қаржыландырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Singh M. Organic farming for sustainable agriculture // *Indian Journal of Organic Farming*, 2021, v. 1, no. 1, pp. 1–8.
- 2 Van der Werf H.M.G., Knudsen M.T., Cederberg C. Towards better representation of organic agriculture in life cycle assessment // *Nature Sustainability*, 2020, v. 3, no. 6, pp. 419–425.
- 3 Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдама. Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 Жарлығымен бекітілген. – 2013. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000577> (өтініш берілген күн: 10.09.2022)
- 4 Farrell M.J. The Measurement of Productive Efficiency // *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)*, 1957, no. 3, pp. 253–290.
- 5 Mankiw N.G. *Zásady ekonomie*. Praha: Grada publishing, spol. s r.o. 2000. 768 p.
- 6 Samuelson P.A., Nordhau W.D. *Economics*. 17th ed. Boston: McGraw – Hill, xxii. 2001. 452 p.
- 7 Hindls R., Holman R., Hronová S. et al. *Ekonomický slovník*. Praha: C.H. Beck. 2003. 519 p.
- 8 Petráčková V. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia. 1995. 445 p.
- 9 De Cock L. Omschakeling naar biologisme landbouw: Een innovatieproces // Van Huylenbroeck G., De Cock L., Krosenbrink E., Lauwers L., Mondelaers K., Kerselaers E., Govaerts W. *Biologische landbouw: Mens, Markt en Mogelijkheden*, LannooCampus, Leuven, Belgium. 2005. P. 69–94.
- 10 Kerselaers E., De Cock L., Lauwers L., Huylenbroeck G. Modelling farm – level economic potential for conversion to organic fading // *Agricultural Systems*, 2007, no. 3, pp. 671–682.
- 11 Madau F.A. Technical Efficiency in Organic Farming: an Application on Italian Cereal Farms using a Parametric Approach // *XI Congress of the European Association of Agricultural Economics*. Copenhagen. 2005. P. 1–15.
- 12 Madau F.A. Technical Efficiency in Organic Farming: Evidence from Italian Cereal Farms // *Agricultural Economics review*, 2007, no. 1, pp. 5–21.
- 13 Kumbhakar S.C., Tsionas E.G., Sipiläinen T. Joint Estimation of Technology Choice and Technical Efficiency: an Application to Organic and Conventional Dairy Farming // *Journal of Productivity Analysis*, 2009, no. 3, pp. 151–161.
- 14 Nieberg H. *Produktionstechnische und wirtschaftliche Folgen der Umstellung auf ökologischen Landbau – empirische Ergebnisse aus fünf Jahren ökonomischer Begleitforschung zum Extensivierungsprogramm* // Braunschweig: Bundesforschungsanstalt für Landwirtschaft, Institut für Betriebswirtschaft, Arbeitsbericht, 1997, no. 1/97, pp. 33–40.
- 15 Diafe V. *Account Statistics of organic farming, 1997/98*. Danish Institute of Agricultural and Fisheries Economics. Ministry of Food, Agriculture and Fisheries. Serie G, 1999, no. 1, pp. 11–25.
- 16 Offermann F., Nieberg H. *Economic Performance of Organic Farms in Europe*. Organic Farming in Europe: Economics and Policy. Nieberg – Stuttgart – Hohenheim, 5, 2000, 195 p.
- 17 Григорук В.В., Климов Е.В. Развитие органического сельского хозяйства в мире и в Казахстане / Под общей редакцией д.с.-х.н., профессора Муминджанова Х. – Анкара, ФАО, 2016. – 151 с.
- 18 Жазыкбаева Р., Шарипов З. Производство органической продукции в Казахстане: комментарии к Законопроекту «О производстве и обороте органической продукции». URL: www.zakon.kz (өтініш берілген күн: 02.08.2022)
- 19 Григорук В.В., Климов Е.В. Органическое сельское хозяйство: концептуальная позиция // *Проблемы агрорынка*. – 2020. – № 3. – С. 88–101.
- 20 BR10765064 «Нормативно-правовое и методическое обеспечение развития органического производства в Республике Казахстан в соответствии с международными и иностранными стандартами и требованиями приоритетных рынков сбыта» URL: <https://kazatu.edu.kz/webroot/js/kcfinder/upload/files/%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0%D0%98%D0%BD%D1%84%20%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%20%D0%A0.%20%D0%90.-ru.pdf> (өтініш берілген күн: 10.08.2022)
- 21 Руагау А.А., Беспаяева Р.С., Искакова М.К. Strategic directions and ensuring food security of the Republic of Kazakhstan // *Bulletin of Karaganda University Economics Series*, 2022, no. 2(106), pp. 128–139.
- 22 FiBL & IFOAM – Organics international. *The World of organic agriculture statistics & emerging trends*. 2022. URL: <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1344-organic-world-2022.pdf> (өтініш берілген күн: 15.09.2022)
- 23 Милованов Е.В. Найкращі світові практики державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва та перспективи для України / Е.В. Милованов // *Механізм регулювання економіки*, 2018, no. 1, pp. 14–31.

- 24 EU imports of organic agri-food products // Key developments in 2021. 2020, June. No. 19. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2022-09/agri-market-brief-19-organic-imports_en.pdf (өтініш берілген күн: 15.09.2022)
- 25 Willer H. et al. The world of organic agriculture 2021: statistics and emerging trends. 2021. 336 p.

REFERENCES

- 1 Singh M. (2021). Organic farming for sustainable agriculture. *Indian Journal of Organic Farming*, no. 1(1), 1–8. (In English).
- 2 Van der Werf H.M., Knudsen M.T., & Cederberg C. (2020). Towards better representation of organic agriculture in life cycle assessment. *Nature Sustainability*. No. 3(6), 419–425. (In English).
- 3 Qazaqstan Respublikasynyñ «jasyл ekonomikağa» köşui jönindegi tüjyrymdama turaly Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniñ 2013 jylғы 30 мамырдағы No. 577 Jarlyғы. 2013. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000577> (өтініш берілген күн:10.09.2022) (In Kazakh).
- 4 Farrell M.J. (1957) The Measurement of Productive Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)*, no. 3, pp. 253–290. (In English).
- 5 Mankiw N.G. (2000) *Zásady ekonomie*. 1. vyd. Praha: Grada publishing, spol. s r. o., 768 p. (In English).
- 6 Samuelson P.A., Nordhau, W.D. (2001) *Economics*. 17th ed. Boston: McGraw – Hill, xxii, 452 p. (In English).
- 7 Hindls R., Holman R., Hronová S. et al. (2003) *Ekonomický slovník*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 519 p. (In English).
- 8 Petráčková V. (1995) *Akademický slovník cizích slov*. 1. vyd. Praha: Academia, 445 p. (In English).
- 9 De Cock L. (2005) Omschakeling naar biologisme landbouw: Een innovatieproces. In: Van Huylenbroeck G., De Cock L., Krosenbrink E., Lauwers L., Mondelaers K., Kerselaers E., Govaerts W. (Eds), *Biologische landbouw: Mens, Markt en Mogelijkheden*, LannooCampus, Leuven, Belgium, pp. 69–94. (In English).
- 10 Kerselaers E., De Cock L., Lauwers L., Huylenbroeck G. (2007) Modelling farm – level economic potential for conversion to organic fading. *Agricultural Systems*. No. 3, pp. 671–682. (In English).
- 11 Madau F.A. (2005) Technical Efficiency in Organic Farming: an Application on Italian Cereal Farms using a Parametric Approach. In: XI. Congress of the European Association of Agricultural Economics. Copenhagen. pp. 1–15. (In English).
- 12 Madau F.A. (2007) Technical Efficiency in Organic Farming: Evidence from Italian Cereal Farms. *Agricultural Economics review*, no. 1, pp. 5–21. (In English).
- 13 Kumbhakar S.C., Tsionas E.G., Sipiläinen T. (2009) Joint Estimation of Technology Choice and Technical Efficiency: an Application to Organic and Conventional Dairy Farming. *Journal of Productivity Analysis*, no. 3, pp. 151–161. (In English).
- 14 Nieberg H. (1997) *Produktionstechnische und wirtschaftliche Folgen der Umstellung auf ökologischen Landbau – empirische Ergebnisse aus fünf Jahren ökonomischer Begleitforschung zum Extensivierungsprogramm*. Braunschweig: Bundesforschungsanstalt für Landwirtschaft, Institut für Betriebswirtschaft, Arbeitsbericht. No. 1/97, pp. 33–40. (In English).
- 15 Diafe V. (1999) Account Statistics of organic farming, 1997/98. Danish Institute of Agricultural and Fisheries Economics. Ministry of Food, Agriculture and Fisheries. Serie G. No. 1, pp. 11–25. (In English).
- 16 Offermann F., Nieberg H. (2000) Economic Performance of Organic Farms in Europe. *Organic Farming in Europe: Economics and Policy*. Nieberg – Stuttgart – Hohenheim, 5, 195 p. (In English).
- 17 Grigoruk V.V., Klimov E.V. (2016) *Razvitie organicheskogo sel'skogo hozjajstva v mire i Kazahstane* [Development of organic agriculture in the world and v Kazakhstan] / Pod obshhej redakciej d. s-h. n., professora Mumindzhanova H., Ankara, 151 p. (In Russian).
- 18 Zhazykbaeva R., Sharipov Z. *Proizvodstvo organicheskoy produkcii v Kazahstane: kommentarii k Zakonoproektu «O proizvodstve i oborote organicheskoy produkcii»* [Organic production in Kazakhstan: comments on the Draft Law «On the production and turnover of organic products»] URL: www.zakon.kz (өтініш берілген күн: 02.08.2022) (In Russian).
- 19 Grigoruk V.V., Klimov E.V. (2020) *Organicheskoe sel'skoe hozjajstvo: konceptual'naja pozicija* [Organic agriculture: a conceptual position]. *Problemy agrorynka*. No. 3, pp. 88–101. (In Russian).

20 BR10765064 «Normativno-pravovoe i metodicheskoe obespechenie razvitija organicheskogo proizvodstva v Respublike Kazahstan v sootvetstvii s mezhdunarodnymi i inostrannymi standartami i trebovanijami prioritetnyh rynkov sbyta» [«Regulatory and methodological support for the development of organic production in the Republic of Kazakhstan in accordance with international and foreign standards and requirements and priority markets»]. URL: <https://kazatu.edu.kz/webroot/js/kcfinder/upload/files/%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0/%D0%98%D0%BD%D1%84%20%20%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%20%D0%A0.%20%D0%90.-ru.pdf> (ötmiş berilgen kün:10.08.2022) (In Russian).

21 Pyagay A.A., Bespayeva R.S., Iskakova M.K. (2022) Strategic directions and ensuring food security of the Republic of Kazakhstan. Bulletin of Karaganda University Economics Series. No. 2(106), pp. 128–139. (In English).

22 FiBL & IFOAM – Organics international. The World of organic agriculture statistics & emerging trends 2022. URL: <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1344-organic-world-2022.pdf> (ötmiş berilgen kün:15.09.2022) (In English).

23 Milovanov E.V. (2018) Luchshie mirovye praktiki gosudarstvennoj podderzhki organicheskogo sel'skhozajstvennogo proizvodstva i perspektivy dlja Ukrainy [Best international practices of state support for organic agricultural production and prospects for Ukraine]/ E.V. Milovanov/ / Mehanizm regulirovaniya jekonomiki. No. 1. P. 14–31. (In Russian).

24 EU imports of organic agri-food products // Key developments in 2021. No. 19 June, 2020. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2022-09/agri-market-brief-19-organic-imports_en.pdf (ötmiş berilgen kün:15.09.2022) (In English).

25 Willer H., Trávníček J., Meier C., & Schlatter B. (2021). The world of organic agriculture 2021-statistics and emerging trends. (In English).

Р.А. КАРАБАСОВ,*¹

к.э.н., доцент.

*e-mail: rasul.karabasov@bk.ru

ORCID ID: 0000-0003-1963-3097

А.А. ПЯГАЙ,¹

д.э.н., профессор.

e-mail: pyagay72@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1590-872X

Р.С. БЕСПАЕВА,¹

к.э.н., доцент.

e-mail: brs_@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3955-9237

¹Казахский агротехнический университет
им. С. Сейфуллина, г. Астана, Казахстан

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВЕДЕНИЯ ОРГАНИЧЕСКОГО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В последние годы в Казахстане, как и во всем мире, заметно возрос интерес к развитию органического сельского хозяйства, способствующего созданию высокомаржинального аграрного производства и повышению качества экономического роста в АПК. Статья направлена на оценку экономической эффективности сельскохозяйственных предприятий с органическим земледелием в Казахстане. Дается попытка проанализировать жизнеспособность органических ферм и их вклад в сельское хозяйство и окружающую среду. Одна из целей статьи состоит в том, чтобы проанализировать, способствуют ли последние базы данных органических ферм и их структура достижению вышеуказанных задач. Чтобы комплексно оценить экономическую эффективность, была проанализирована производственная база (собственный капитал, активы, обязательства). Индикатор прибыли использовался при мониторинге различных видов прибыли и выбранных финансовых коэффициентов. Данные по органическим хозяйствам были взяты с 2009 года. Первичные данные были взяты на основе материалов хозяйств, занимающихся органическим земледелием. Для сравнения использовались как база данных хозяйств, так и ежегодные статистические обзоры Бюро национальной статистики Агентства по

стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. С учетом накопленного опыта и новых технологий имеется возможность часть заброшенных земель реанимировать в пашню на безопасном экологическом уровне. Земли с более высоким потенциалом плодородия могут использоваться под органическое земледелие. Для оценки экономического и финансового положения сельскохозяйственных предприятий были приняты следующие финансовые коэффициенты: рентабельность активов, рентабельность собственного капитала, ликвидность, задолженность, покрытие процентов и общий оборот активов.

Ключевые слова: органическое сельское хозяйство, экономическая эффективность, органическое земледелие, агропромышленный комплекс, сельскохозяйственные предприятия.

R.A. KARABASOV,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: rasul.karabasov@bk.ru

ORCID ID: 0000-0003-1963-3097

A.A. PIAGAY,¹

d.e.s., professor.

e-mail: pyagay72@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1590-872X

R.S. BESPАEVA,¹

c.e.s., associated professor.

e-mail: brs_@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3955-9237

¹Kazakh State Agrarian University
named after S. Seifullin, Astana, Kazakhstan

ECONOMIC EFFICIENCY OF ORGANIC FARMING IN KAZAKHSTAN

Abstract

In recent years in Kazakhstan, as elsewhere in the world, markedly increased interest in the development of organic agriculture, contributing to the creation of high-margin agricultural production and improve the quality of economic growth in the agricultural sector. The article is aimed at assessing the economic efficiency of agricultural enterprises with organic farming in Kazakhstan. An attempt is made to analyze the viability of organic farms and their contribution to agriculture and the environment. One of the purposes of the article is to analyze whether the latest databases of organic farms and their structure contribute to the achievement of the above objectives. In order to comprehensively assess the economic efficiency, the production base (equity, assets, liabilities) was analyzed. Profit indicator was used in the monitoring of different types of profits and selected financial ratios. Data on organic farms were taken from 2009. Primary data was taken from the materials of farms engaged in organic farming. For comparison, both the database of farms and annual statistical reviews of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan were used. Taking into account the accumulated experience and new technologies there is an opportunity to reanimate some of the abandoned land into arable land at a safe ecological level. Land with a higher fertility potential can be used for organic farming. To assess the economic and financial situation of agricultural enterprises the following financial ratios were adopted: return on assets, return on equity, liquidity, debt, interest coverage and total asset turnover.

Key words: organic agriculture, economic efficiency, organic farming, agro industrial complex, agricultural enterprises.

МРНТИ 06.71.05
УДК 332.82
JEL O18

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-50-63>

Э.Б. ТЛЕСОВА,*¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: t.ilvira@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7057-0461

¹Евразийский национальный университет

им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА УРОВЕНЬ ДОСТУПНОСТИ ЖИЛЬЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В настоящее время доступность жилья и обеспеченность жильем граждан страны становятся одними из приоритетных вопросов для Республики Казахстан. При этом при нестабильности экономической ситуации возникает необходимость обеспечения на должном уровне эффективной реализации государственных действий в целях обеспечения граждан страны доступным жильем. Цель исследования заключается в анализе состояния рынка жилья в Республике Казахстан и выявлении факторов, влияющих на уровень его доступности. В оценке современного состояния рынка доступного жилья РК выявлены такие проблемы жилищного фонда, как несоответствие стандарту ООН и несовершенство рынка строительных материалов, что, в свою очередь, показало, что данный рынок еще не полностью созрел, очень чувствителен к новым изменениям и нуждается в дальнейшем развитии. В оценке развития рынка жилья РК математическая модель показала, что фактором, в наибольшей степени влияющим на цену жилья, является среднемесячный доход домохозяйств, и установлено, что рост средней заработной платы домохозяйств на 1 тыс. тенге приведет к росту цен на жилье в среднем на 984 тенге, что, в свою очередь, свидетельствует о необходимости увеличения объема предложения по сравнению с поддержкой спроса на данном рынке. Установлено, что в исследуемых условиях 96,94% общей изменчивости Y объясняется изменением факторов X . Методика исследования включает анализ факторов, влияющих на цену, спрос и предложение на рынке жилья, оценку таких показателей, как НРІ, показывающих, насколько доступно жилье для граждан страны, и качественный показатель – коэффициент обеспеченности жильем.

Ключевые слова: доступное жилье, рынок жилья, социальные группы, коэффициент доступности, ипотечное кредитование, жилищный фонд, инвестиции.

Введение

Проблема обеспечения населения страны доступным жильем в последние годы стоит особенно остро. В мире состояние рынка жилья, в свою очередь, становится индикатором состояния экономики. Это объясняется высокой долей рынка в ВВП государства, поступлениями в бюджет страны от первых продаж, арендой государственной и муниципальной недвижимости и т.д. По сравнению с западными странами, где этот рынок формировался на протяжении тысячелетий и отличается своей зрелостью, уровень социального обеспечения резидентов с низким уровнем заработной платы и уязвимых социальных групп в Республике Казахстан по-прежнему остается низким. Часть населения с низкой заработной платой по-прежнему не в состоянии обеспечить себя индивидуальным жильем из-за увеличения суммы первоначального взноса, а также ряда других вопросов, имеющих место на рынке жилья. Одним из приоритетов государственной социально-экономической политики, направленной на совершенствование качества жизни населения, наряду с модернизацией систем образования и здравоохранения является повышение доступности современного жилья для основной массы населения страны [1].

Рассматривая причины роста цен на жилую недвижимость, особое внимание следует обратить на анализ факторов, определяющих уровень доступности жилья. Возможность улучшить жилищные условия является сложной категорией, в которой тесно переплетаются демографические, социально-экономические характеристики текущего уровня благосостояния населения,

параметры бюджетно-нормативной и кредитно-финансовой системы, ценовой и тарифной политики в сфере жилищного строительства и жилищно-коммунального обслуживания.

Материалы и методы

В качестве теоретико-методологической основы исследования были использованы труды отечественных и зарубежных ученых по проблеме анализа и оценки уровня доступности жилья для отдельных категорий граждан.

Аналізу показателей доступности жилья посвящено множество научных работ, и с практической точки зрения эти показатели можно разделить на две группы.

Показатели первой группы.

Показатель доступности жилья – коэффициент, показывающий, за какой промежуток времени (как правило, год) население страны может накопить средства на покупку определенного жилья. Чем выше значение этого коэффициента, тем ниже доступность жилья.

В мировой практике широко используется показатель НРІ (housing price to income ratio), который определяется отношением медианной цены жилья к годовому медианному доходу населения [2].

Показатель НРІ показывает год, в течение которого весь размер медианной заработной платы населения сберегается на покупку жилья. Этот показатель часто используется для сравнения темпов развития стран в рамках Программы развития ООН (Habitat) и рекомендован для этой цели Всемирным банком:

$$НРІ = Y_{0,5} / X_{0,5} , \quad (1)$$

где:

$Y_{0,5}$ – медианная цена на рынке жилья (типовая цена дома), тенге;

$X_{0,5}$ – среднегодовые доходы домашних хозяйств (типовые доходы семьи), тенге.

Сроки доступности жилья в соответствии с международной классификацией приведены в таблице 1.

Таблица 1 – Классификация рынка жилья по доступности

Категория	Сроки
Доступный (affordable)	$НРІ \leq 3$ года
Среднедоступный (moderately unaffordable)	$3 \text{ года} < НРІ \leq 4$ года
Высокая недоступность (seriously unaffordable)	$4 \text{ года} < НРІ \leq 5$ лет
Значительно недоступен (severely unaffordable)	$НРІ > 5$ лет
Примечание: Составлено автором на основе источника [3].	

В России коэффициент доступности жилья (КДЖ) определяется в соответствии с методикой целевой программы «Жилье» следующим образом: отношение среднегодового дохода домохозяйств не более трех человек к средней цене жилья в соответствии с социальным стандартом на эту семью (18 м² на одного человека, 54 м² на трех человек, соответственно) [4].

$$КДЖ = \frac{P_{орт.} * 54м^2}{X_{орт.}} , \quad (2)$$

где:

$P_{орт.}$ – средняя цена 1 кв. м жилья на рынке жилья, тенге;

$X_{орт.}$ – среднегодовой доход домохозяйств с членами семьи не более трех человек, тенге.

Оба коэффициента НРІ и КДЖ не учитывают сбережения или расходы домашних хозяйств. Согласно статистическим данным, домашние хозяйства Казахстана аккумулируют только 15% своих доходов и, соответственно, 75% расходуют на свои нужды. Отсюда следует, что при определении коэффициентов НРІ и КДЖ необходимо учитывать не только доходы, но и сбережения и расходы населения.

Для получения максимально объективных расчетных данных российские ученые (Кольев А.А., Щетинин Я.В., Логинов М.П., Волков А.А.) предлагают следующую формулу, которая учитывает годовые базовые расходы населения (прожиточный минимум) [5, 6, 7, 8]:

$$КДЖ_m = \frac{S * P_{орт.}}{X_{орт.} - M}, \quad (3)$$

где:

S – площадь дома, м²;

$P_{орт.}$ – средняя цена на рынке жилья за 1 кв. м, тенге;

$X_{орт.}$ – среднегодовой доход домашних хозяйств, тенге;

M – среднегодовой расход домашних хозяйств, тенге.

Исходя из мирового опыта, в результате нескольких исследований, проведенных в США, касающихся потребительской корзины, было выявлено, что семьи с 80% медианного дохода имеют возможность тратить 25% своего дохода на расходы на жилье (накопление первоначального взноса, внесение ипотечных платежей и др.). Согласно рекомендациям Министерства жилищного строительства и городского развития США (U.S. Department of Housing and Urban Development, HUD), доля доходов, расходуемых на жилищные условия, не должна превышать 30% [9].

Основным недостатком данной группы коэффициентов (НПИ, КДЖ) является то, что не учитывается возможность получения жилья через ипотечное кредитование. Этот недостаток исправляет следующая группа коэффициентов.

Показатели второй группы.

Индекс доступности жилья HAI (housing affordability index) характеризуется отношением $X_{0,5}$ (годовой медианный доход) типового домохозяйства к размеру X_c (годовой медианный доход, необходимый для оформления жилья посредством ипотечного кредитования) согласно нормативным требованиям.

$$HAI = X_{0,5} / X_c = \alpha X_{0,5} / 12C_{0,5}, \quad (4)$$

где:

α – часть дохода, которую домохозяйство может потратить на ипотечные платежи, %;

$C_{0,5}$ – размер ежемесячного платежа при получении типового жилья по ипотечному жилищному кредиту, равный сумме за все месяцы выплат (аннуитет), тенге:

$$C_{0,5} = Y_{0,5} (1 - \beta) K_A, \quad (5)$$

$$K_A = \frac{i/12}{1 - (1 + \frac{i}{12})^{-12N}}, \quad (6)$$

где:

$Y_{0,5}$ – цена типового жилья, тенге;

β – доля цены жилья, применяемая в качестве первоначального взноса, %;

K_A – коэффициент аннуитета для ежемесячного платежа;

i – процентная ставка по ипотечному жилищному кредиту, %;

N – срок ипотечного кредита, лет.

Использование индикатора HAI было впервые представлено Национальной ассоциацией риелторов США. Согласно американской методике, ипотечный кредит доступен, когда размер ежемесячного платежа не превышает 1/4 от дохода семьи (т.е. $\alpha=25\%$) и первоначальный взнос составляет 20% (т.е. сумма кредита составляет 80% от цены жилья), а доход домохозяйства превышает степень, необходимую для оформления ипотечного кредита при условии, что срок кредита составляет 30 лет, соответственно, жилье также считается доступным.

Показатель $NAI = 100$ показывает, что доход домохозяйств достаточен для покупки жилья, соответствующего среднестатистической (медианной) цене жилья на рынке в соответствии с вышеуказанными требованиями. Повышение показателя NAI свидетельствует об увеличении финансового состояния населения страны на приобретение жилья, соответственно, при уменьшении степени показателя, имеется в виду снижение финансового состояния населения страны [4].

В целом, как указывалось выше, группируя зарубежные, в том числе западные и отечественные литературные источники, можно получить системную методологию рынка доступного жилья. Здесь необходимо определить и оценить основные показатели, которые показывают, насколько доступен этот рынок, а также проанализировать факторы, влияющие на цену, дополнив алгоритм, в котором показан ход анализа рынка жилья в зависимости от его назначения.

Основные положения

Согласно обзору литературы по исследуемой теме, в англоязычном экономическом анализе встречаются два основных термина: *affordability* и *accessibility*. Значение термина «*affordability*» заключается в обеспечении жильем социально уязвимых групп. Это часто близко к термину «социальное жилье». А термин «*accessibility*» – это обеспечение предложения жилья на свободном рынке для всех рыночных механизмов покупки или аренды жилья [10, 11].

По стандартам современных развитых стран понятие «доступное жилье» означает, что примерно 80% работающих граждан имеют реальную возможность купить или арендовать жилье. Коэффициент обеспеченности доступным жильем измеряется отношением рыночной цены жилья площадью 54 кв. м (по социальным стандартам 18 кв. м на 1 человека) к годовому доходу семьи из 3 человек. Другими словами, коэффициент доступности жилья (НПИ) рассчитывается как отношение медианной цены квартиры на рынке (то есть половина сделок с квартирами имеет цену ниже медианной, а вторая половина – выше) к годовому семейному доходу [12]. Эта цифра показывает, за какой срок домохозяйство может накопить на среднестатистическую квартиру, если бы направило все свои доходы на покупку жилья. Приемлемый срок данного показателя не должен превышать 3 лет, однако на практике среднее домохозяйство (с медианным доходом) может приобрести типовое жилье не более чем за 10 лет, если учесть, что треть его доходов аккумулируется на приобретение жилья, так как показатель НПИ предполагает, что 100% дохода домохозяйств сберегается на покупку жилья.

Согласно показателям Института международных экономических и политических исследований Российской академии наук, индексы доступности жилья в следующих странах составляют: Рио-де-Жанейро – 2,5 года, Мельбурн – 3,6 года, Лондон – 4,7 года, Токио – 5,6 года, Стокгольм – 6 лет и Амстердам – 7,8 года [13]. Известно, что жилищные условия жителей этих городов различны, но для жителей этих стран предусмотрены жилища, отвечающие стандартам проживания. По данным международной консалтинговой компании «Colliers International Kazakhstan», данный показатель для Казахстана составляет 7,4 года. Это считается долгосрочным показателем. Данный показатель для г. Астаны составляет 5,7 года, г. Алматы – 6,6 года, г. Шымкента – 8,9 года [14].

Доступность жилья должна учитывать возможность потребителя приобрести данный вид товара. Основными факторами, влияющими на ее доступность, являются: цена жилья, ставка вознаграждения по ипотечному кредиту, другие условия ипотечного кредитования, доходы домохозяйств, налоги на жилье, платежи за услуги ЖКХ и др. [15].

Обзор литературы

Исследованию проблем формирования и развития рынка жилья уделено весьма значительное внимание в трудах казахстанских и российских ученых, таких как: Шалболова У.Ж. [16], Кулумбетова Л.Б. [17], Стерник Г.М., Стерник С.Г. [3], Косарева Н.Б. [18], Масянова Н.Н. [19]. Отдельные аспекты обеспечения населения доступным по цене жильем изучены Грабовым П.Г. [20], Горшковым Р.К., Дикаревой В.А. [21], Щетининым Я.В., Савинченко В.Е. [6], Кофтиным В.В. [22], Корольковой Д.И., Герасимовой Н.А., Ткаченко Г.И. [23] и др. Среди зарубежных ученых, изучавших проблемы снижения доступности жилья, можно отметить

Вещштейн С. [10], вопросы управления и финансирования доступного жилья исследовались такими авторами, как Норинг Л., Стразерс Д., Гридехой А. [11].

Статистические данные в базах данных Международной организации Всемирного банка и исследовательских агентств, таких как Colliers International Kazakhstan, Forbes Kazakhstan, Nomsters.kz, сыграли важную роль в формировании информационной базы и выявлении проблем с целью исследования доступности жилья.

Результаты

К важным показателям, способствующим росту уровня жизни населения, можно отнести тенденцию изменения показателей жилищного фонда, обеспеченность граждан доступным жильем, удобным для проживания, а также наличие перспектив улучшения условий жизни и др. [24].

По Казахстану в 2021 г. большая часть привлеченных на рынок жилья инвестиций приходится на собственные средства населения и средства строительных компаний (76,6%). Видно, что доля средств государства уменьшилась с 21% в 2020 г. до 17,0% в 2021 г. (рисунок 1).

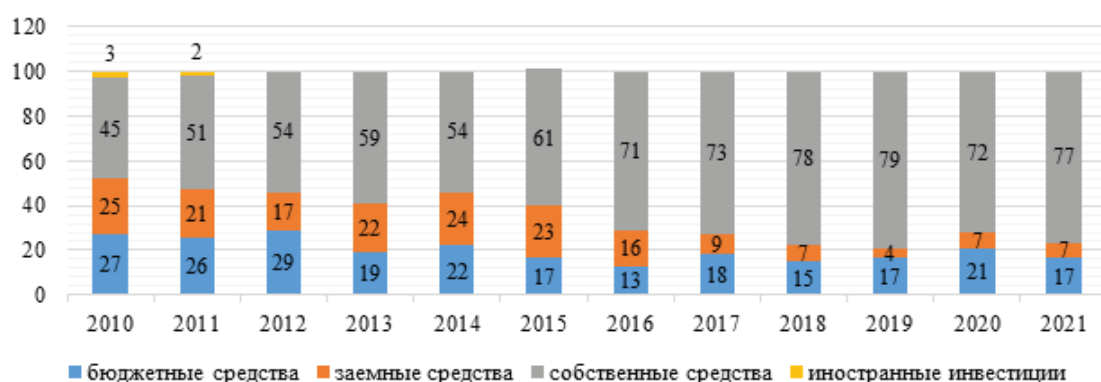

Рисунок 1 – Источники инвестиций в жилищное строительство, %

Примечание: Составлено автором на основе источника [25].

На региональном уровне большая часть инвестиций приходится на г. Астану – 592,9 млрд тенге в 2021 г. (+17,4% к предыдущему году), г. Алматы – 490,1 млрд тенге (+22,2% к предыдущему году), г. Шымкент – 150,8 млрд тенге (+69,9% к предыдущему году).

На рисунке 2 представлены цены за 1 кв. м на первичном и вторичном рынке жилья Республики Казахстан.

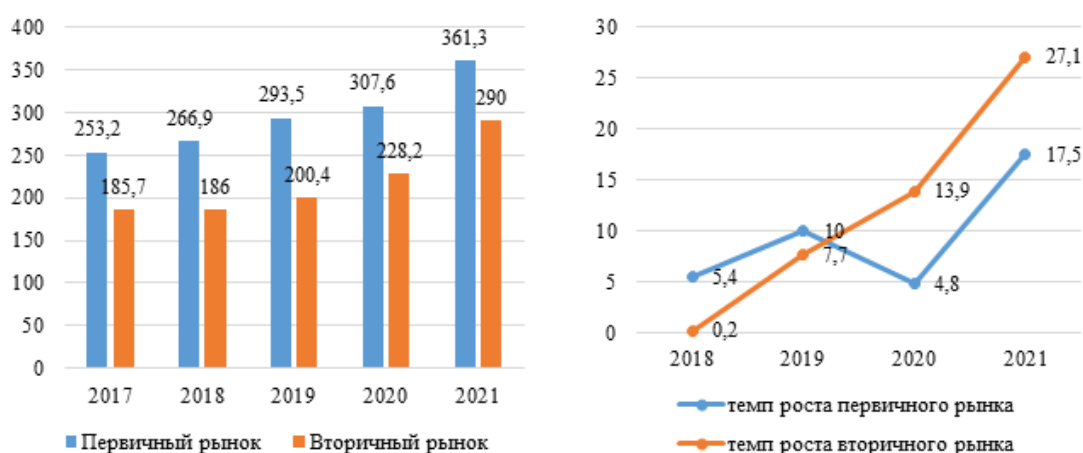

Рисунок 2 – Динамика цен 1 кв. м на первичном и вторичном рынке жилья РК

Примечание: Составлено автором на основе источника [26].

Цена 1 кв. м нового жилья на рынке выросла на 53,7 тыс. по сравнению с 2020 г. и составляет 361,3 тыс. (рост на 17,5). А цена на вторичном рынке показала рекордный рост на 27,1% и составила 290 тыс. тенге.

Рассмотрим основные факторы, вызвавшие рост цен на рынке жилья.

Дефицит жилья. В Казахстане по-прежнему ощущается нехватка жилья. Общая площадь жилищного фонда Казахстана в 2021 г. составила 387,7 млн кв. м, из которых 40% от общего фонда приходится на три крупнейших города страны – Астану, Алматы и Шымкент (рисунок 3).

Рисунок 3 – Общая площадь жилищного фонда РК и коэффициент обеспеченности населения жильем

Примечание: Составлено автором на основе источника [26].

Как видно из рисунка, коэффициент обеспеченности населения жильем в 2021 г. составляет 23,2 кв. м. Это значительно ниже нормы, утвержденной ООН (30 кв. м/ на 1 человека). Чтобы достичь стандартного значения этого показателя, государству нужно будет еще построить 180–200 млн кв. м жилья. Государство планирует до 2025 года построить 103 млн кв. м жилья. Если учесть среднегодовой рост населения на 1,3%, можно предположить, что дефицит еще будет ощущаться в ближайшие 15–20 лет [27].

2. Спрос на «товары» этого рынка увеличивается. Здесь в первую очередь стоит отметить ипотечное кредитование, около 52% которого сосредоточено в гг. Астане и Алматы, а 25% – в Мангистауской, Восточно-Казахстанской, Актюбинской, Карагандинской областях и г. Шымкенте. Самым масштабным фактором роста цен является то, что в начале 2021 г. у граждан появилась возможность снять часть накоплений досрочно из ЕНПФ в целях приобретения либо ремонта жилья.

На рисунке 4 показан порог минимальной достаточности средств для изъятия из Пенсионного фонда в соответствии с возрастными особенностями граждан страны.

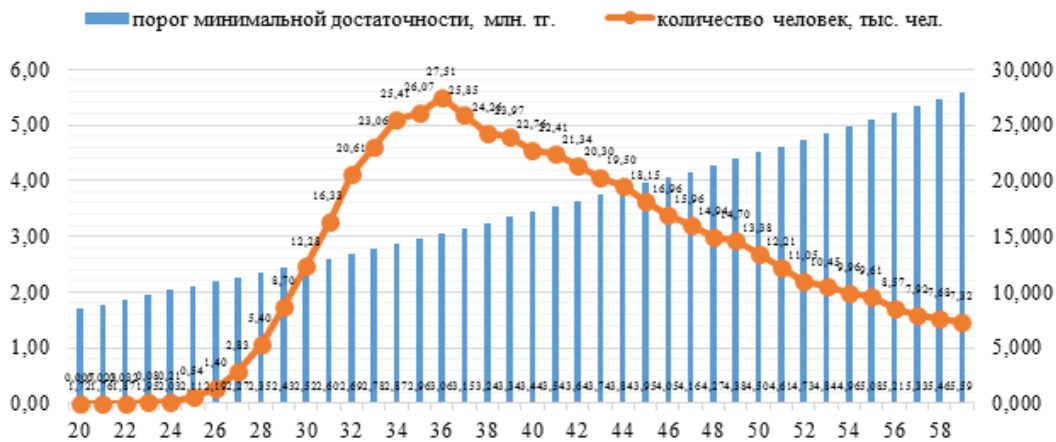

Рисунок 4 – Количество вкладчиков и порог минимальной достаточности средств для изъятия из ЕНПФ

Примечание: Составлено автором на основе источника [28].

3. Рост цен на строительные материалы, вызванный падением мировой экономики из-за пандемии, ростом инфляции по всему миру. В связи с тем, что производители строительных материалов сократили предложение из-за локдауна, а спрос на жилье продолжал расти, несмотря на пандемию, рост цен на эти виды товаров наблюдался во всем мире, что, в свою очередь, вызвало рост цен на жилье.

В 2021 г. произошло резкое повышение цен на строительные материалы, в том числе на арматуру – на 30%, железобетонную продукцию – на 10%, кабельную и кирпичную продукцию – на 30%.

По информации Национального бюро статистики, за первые семь месяцев 2021 г. импорт строительных товаров составил 368,5 млн долл. США, превысив экспорт в 16 раз. Конечно, это, в свою очередь, сильно сказывается на цене жилья.

Несмотря на большие последствия пандемии, рынок жилья быстро восстановился. Главной движущей силой стали государственные льготные ипотечные программы и специальные предложения вкладчикам ЕНПФ. Но следует также учитывать наличие негативных последствий, низкую активность, вызванную карантинными мероприятиями, и рост цен, вызванный инфляцией.

Проанализируем показатели доступности жилья, то есть рассмотрим коэффициенты НРІ, КДЖ, НАІ. Следует отметить, что в соответствии с социальными стандартами за основу показателя в качестве средней площади квартиры для одного человека взято 30 кв. м и для семей, состоящих из двух-трех человек, – 54 кв. м.

В таблице 2 проведен анализ значений НРІ, КДЖ на рынке жилья РК.

Таблица 2 – Динамика показателей НРІ, КДЖ за 2017–2021 гг.

Показатель	Состав семьи, чел.	Площадь, кв. м	Годы				
			2017	2018	2019	2020	2021
Средняя цена 1 кв. м жилья, тыс. тг.	-	1	253,2	266,9	293,5	307,6	361,3
Среднемесячная номинальная заработная плата, тыс. тг.	1	-	150,8	162,7	186,8	213,0	275,6
НРІ ₁ , год	1	30	4,2	4,1	3,9	3,6	3,3
КДЖ ₁ , год	1	30	12,6	12,3	11,8	10,8	9,8
НРІ ₂ , год	2–3	54	3,8	3,7	3,5	3,2	2,9
КДЖ ₂ , год	2–3	54	11,3	11,1	10,6	9,7	8,8

Примечание: Составлено автором на основе источника [26].

Динамику показателей НРІ, КДЖ наглядно можно представить на рисунке 5.

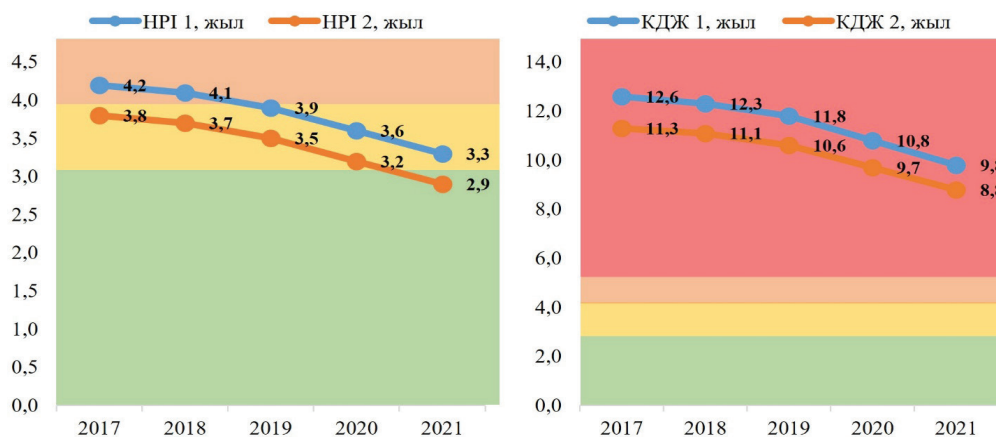

Рисунок 5 – Динамика показателей НРІ, КДЖ по рынку жилья РК

Примечание: Составлено автором на основе источника [26].

Согласно индексу НРІ1, в 2021 г. на приобретение жилья площадью 30 кв. м для одного казахстанца потребуется 3,3 года. Величина этого индекса считается в среднем доступной для жилья.

По данным индекса НРІ1, в 2021 г. на приобретение жилья в районе 30 кв. м на одного казахстанца пришлось 3,3 года. Значение этого индекса означает, что жилье считается умеренно доступным. А если учесть, что житель страны накапливает 1/3 своего дохода, остальные уходят на собственные расходы, то получим значение показателя КДЖ1, который в 2021 г. показал 9,8 года.

С целью определения доступности жилья площадью 54 кв. м для семей из двух или трех человек рассмотрим индекс НРІ2, который в 2021 г. составил 2,9 года и показал результат, что он доступен. А если эта семья откладывает 1/3 своего дохода на жилье, то получаем показатель КДЖ2, составляющий 8,8 года.

В целом, даже если рассматривать показатели КДЖ, НРІ, можно увидеть положительную динамику и сделать вывод, что жилье для населения страны из года в год становится доступным.

Следующий показатель НАІ показывает возможность семьи приобрести стандартный дом с помощью ипотеки. Чем выше значение индекса (должно быть более 100), тем доступнее жилье для семьи, уровень дохода которой соответствует условиям ипотеки.

В таблице 3 приведены значения показателя НАІ по различным группам населения по программе «7–20–25».

Таблица 3 – Показатель НАІ в соответствии с условиями программы «7–20–25»

Дециль (группы населения в зависимости от их благосостояния, 1 – самый бедный, 10 – самый богатый)	НАІ (на примере данных 2020 г.)	Уровень доступности
1-топ	28,5	-
2-топ	35,6	-
3-топ	40,7	-
4-топ	45,8	-
5-топ	51,8	-
6-топ	58,7	-
7-топ	67,7	-
8-топ	80,1	-
9-топ	100	+
10-топ	168,8	+

Примечание: Составлено автором на основе источника [26].

Расчет индекса НАІ с применением условий ипотечной программы по повышению доступности жилья «7–20–25» в разрезе децильных (10-процентных) групп по среднему доходу населения показал, что условия программы «7–20–25» доступны только для 20% граждан страны, то есть для группы населения с высоким доходом.

Расчеты показателя НАІ в разрезе децильных (10-процентных) групп по доходам населения показали, что условия программы «Орда» и Отбасы Банка (программы «Нұрлы жер» и «Свой дом») доступны только для 10% граждан нашей страны, а условия программы АО «Отбасы Банк» («Бақытты отбасы») доступны только 20% граждан, т.е. для группы населения с высокими доходами.

Обсуждение

Основной составляющей доступности является цена. Если цена жилья будет низкой, то, соответственно, она будет доступна для граждан страны. Уровень цен на рынке жилья в 2021 г. резко повысился как на первичном, так и на вторичном рынке, показав темпы роста 17,5 и 27,1 соответственно. В соответствии с этим мы не ошибемся, если скажем, что регулирование цен на жилье является одной из основных потребностей. Поэтому необходимо изучить, какие факторы влияют на цены на жилье. В рамках данного исследования была построена математическая модель (регрессионный анализ).

Основные элементы математического анализа следующие:

Зависимый показатель:

Y – средняя цена 1 кв. м жилья на первичном рынке (тыс. тг.).

Независимые показатели:

X₁ – средний доход домашних хозяйств (тыс. тг.);

X₂ – уровень инфляции (%);

X₃ – средневзвешенная процентная ставка по ипотечным кредитам (%);

X₄ – объем ввода в эксплуатацию жилых домов (кв. м).

В контрольные данные включены официальные статистические данные по стране за последние 14 лет (таблица 4).

Таблица 4 – Перечень расчетных значений, полученных для регрессионного анализа

Годы	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
2008	147,5	60,921	9,5	11,5	6848000
2009	137,3	67,53	6,2	11,3	6398000
2010	143,9	77,611	7,8	11	6408000
2011	154,1	90,028	7,4	11,5	6533000
2012	172,8	101,263	6	12	6742000
2013	189,1	109,141	4,8	11,7	6844000
2014	215,5	121,021	7,4	10,5	7516000
2015	257,6	126,021	13,6	9,7	8940000
2016	247,4	142,898	8,5	9,5	10513000
2017	253,2	150,827	7,1	9,7	11168000
2018	266,9	162,673	5,3	9,3	12521000
2019	293,5	186,815	5,4	8	13134000
2020	307,6	213,003	7,5	7,9	15239000
2021	361,3	275,580	8,4	8,2	17076000

Примечание: Составлено автором на основе источника [14].

Из источников, полученных из таблицы 4, были рассчитаны следующие показатели и сделаны выводы:

1. Корреляционный анализ

Основной целью корреляционного анализа является определение оценки силы связи между случайными величинами, характеризующими некоторый реальный процесс, задачи которого:

- ♦ измерение степени связи двух и более явлений;
- ♦ на основе измерения степени связи между явлениями выбор факторов, существенно влияющих на результативный признак;
- ♦ выявление неизвестных причинно-следственных связей.

В таблице 5 представлен корреляционный анализ.

Таблица 5 – Матрица коэффициентов парной корреляции между факторами, влияющими на цену жилья на первичном рынке

	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
Y	1				
X ₁	0,97	1			
X ₂	0,11	-0,028	1		
X ₃	-0,92	-0,881	-0,103	1	
X ₄	0,95	0,966	-0,009	-0,934	1

Примечание: Составлено автором на основе источника [14].

Как видно из таблицы 5, наибольшее влияние на цены жилья на первичном рынке оказали факторы: X_1 (0,97), X_3 (-0,92), X_4 (0,95).

С целью определения значения корреляционной матрицы (показывает последовательность факторов по степени их влияния) дополнительно определяем β -коэффициенты: $\beta_1 = 0,846$; $\beta_2 = 0,0958$; $\beta_3 = -0,316$; $\beta_4 = -0,16$.

Последовательность уровней влияния (берется по модулю):

$$\beta_1 = 0,846$$

$$\beta_3 = -0,316$$

$$\beta_4 = -0,16$$

$$\beta_2 = 0,0958$$

Таким образом, в результате корреляционного анализа было определено, что среди факторов, влияющих на цену жилья, наибольшее влияние имеют: высокие факторы прямого влияния: X_1 (средний доход домохозяйств), X_4 (объем ввода жилья в эксплуатацию), фактор обратной связи: X_3 (средневзвешенная процентная ставка по ипотечным кредитам).

2. Средняя ошибка аппроксимации

Средняя ошибка аппроксимации показывает среднее отклонение учетных данных от фактических значений. Значение средней ошибки аппроксимации до 15 процентов свидетельствует о правильности выбора модели уравнения. Если ошибка меньше 15 процентов, это уравнение можно использовать в качестве регрессии.

В нашем случае: $A = \frac{\sum|\epsilon:Y|}{n} * 100\% = \frac{0,704}{10} * 100\% = 5,03\%$, поэтому можно сказать, что наше уравнение регрессии надежно.

3. Коэффициент эластичности

Коэффициент эластичности – это показатель, характеризующий силу связи между независимыми и зависимыми факторами в процентном выражении. Данный показатель показывает, на сколько изменится среднее значение Y при увеличении среднего значения фактора X_j на 1 процент, если другие факторы X останутся неизменными, в нашем случае:

$$E_1 = 0,984 * \frac{134,667}{224,84} = 0,59$$

Если X_1 изменится на 1%, то Y изменится на 0,59%;

$$E_2 = 3,027 * \frac{7,493}{224,84} = 0,101$$

Если X_2 изменится на 1%, Y изменится на 0,101%;

$$E_3 = -15,438 * \frac{10,129}{224,84} = -0,695$$

Если X_3 изменится на 1%, Y изменится на -0,695%;

$$E_4 = -3,0E - 6 * \frac{9705714,286}{224,84} = -0,133$$

Если X_4 изменится на 1%, Y изменится на -0,133%;

4. F-статистика. Критерий Фишера

Проверка значимости регрессионной модели осуществляется с помощью F-критерия Фишера, т.е. проверяется адекватность созданной регрессии (чтобы определить, насколько достоверной может быть регрессия).

Если фактическое значение критерия Фишера выше табличного значения, значит, статистические данные достоверны, если ниже, то данные сомнительны.

$$F = \frac{R^2}{1 - R^2} * \frac{n - m - 1}{m} = \frac{0,9694}{1 - 0,9694} * \frac{14 - 4 - 1}{4} = 71,227$$

$$F_{кр} (4;9) = 3,63$$

Поскольку фактическое значение $F > F_{кр}$, коэффициент детерминации статистически значим, а уравнение регрессии статистически достоверно.

5. Коэффициент детерминации

Этот показатель равен $R^2 = 0,956$, а значит, чем ближе он к единице, тем точнее он может объяснить движение значения Y . В нашем случае значение $0,96$ является хорошим показателем, то есть выбранные факторы могут максимально раскрыть значение Y .

Заключение

На основании результатов регрессионного анализа мы можем составить следующее уравнение регрессии и обобщить его:

$$Y = 255,9636 + 0,9843X_1 + 3,0271X_2 - 15,4379X_3 - 3,0E-6X_4$$

1. Увеличение средней заработной платы домохозяйств на 1 тыс. тенге приведет к росту цен на жилье в среднем на 984 тенге.

2. Повышение уровня инфляции на 1% приведет к повышению цен на жилье в среднем до 3027 тенге.

3. Повышение процентной ставки по ипотечным кредитам на 1 процент, обуславливает снижение цен на жилье в среднем до 15 438 тенге.

4. Увеличение объемов ввода жилья на 1 кв. м приведет к снижению цен на жилье в среднем на $3,0E-6$ ($0,000003$) тенге.

5. Учитывая значение $\beta_1 = 0,846$, можно убедиться, что фактором, в наибольшей степени влияющим на цену жилья, является среднемесячный доход домохозяйств.

6. Статистическая достоверность уравнения проверялась с помощью коэффициента детерминации и критериев Фишера, проверка дала положительный результат, то есть данные достоверны.

7. Установлено, что в исследуемых условиях 96,94% общей изменчивости Y объясняется изменением факторов X .

ЛИТЕРАТУРА

1 Концепция социального развития Республики Казахстан до 2030 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000396>

2 Kashina E.V., Saenko I.A., Krelina E.V., Pukhova V.V., Tolochko O.R. Improvement of methodology for assessing housing affordability based on regional characteristics // Theoretical and Empirical Researches in Urban Management. 2022. No. 17(2). P. 57–65

3 Стерник Г.М., Стерник С.Г. Новая методика оценки доступности жилья для населения // Урбанистика и рынок недвижимости. – 2014. – № 2. – С. 31–49.

4 Черепович А.В. Современные методы измерения доступности жилья // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2013. – № 7(145). – С. 39–50.

5 Кольев А.А. Инвестиционные возможности населения на Вологодском рынке жилья // Экономические и социальные перемены в регионе. – ВНКЦ ЦЭМИ РАН. – 2004 (Выпуск 25). – С. 103–106.

6 Щетинин Я.В., Савинченко В.Е. Доступность жилья в Российской Федерации как основной фактор спроса на банковские ипотечные кредиты // Банковское кредитование. – 2006. – С. 14–17.

7 Логинов М.П. Система ипотечного жилищного кредитования в России: проблемы и пути решения // М.П. Логинов. Деньги и кредит. – 2018. – № 4. – С. 22–30.

8 Волков А.А. Ипотека и доступность жилья (на примере Вологодской области) // Жилищные стратегии. – Russian Journal of Housing Research. – 2021. – Том 8. – № 2. – С. 213–228.

9 Бекаури А. Опыт строительства социального жилья на примере программы ЛИТС // Образование и право. – 2018. – № 9. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/opyt-stroitelstva-sotsialnogo-zhilya-na-primere-programmy-lihtc>

10 Wetzstein S. Assessing post-GFC housing affordability interventions: a qualitative exploration across five international cities // International Journal of Housing Policy. 2021. No. 21(1). P. 70–102.

11 Noring L., Struthers D., Grydehøj A. Governing and financing affordable housing at the intersection of the market and the state: Denmark's private non-profit housing system // Urban Research and Practice. 2022. No. 15(2). P. 258–274.

12 Мустафина Л.Р. Определение доступности жилья для населения: методические аспекты // Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов. – 2014. – С. 185–188.

- 13 Бурдин Д.А. Повышение платежеспособности населения в системе доступного жилья России // Наука и современность. – 2011. – С. 18–22.
- 14 Что происходит на рынках недвижимости Алматы, Нур-Султана, Ташкента и Бишкека? // Colliers International Kazakhstan. URL: <https://kz.kursiv.media/2020-10-14/chto-proiskhodit-na-rynkakh-nedvizhimosti-almaty-nur-sultana-tashkenta-i/>
- 15 Крапин А. Доступность жилья в России // Термины и состояние. URL: <http://www.rway.ru>
- 16 Шалболова У.Ж. Развитие городского хозяйства в Республике Казахстан: монография / под общей редакцией Шалболовой У.Ж. – Нур-Султан: ИП «Булатов А.Ж.». – 2020. – 218 с.
- 17 Кулумбетова Л.Б. Ипотечное жилищное кредитование как эффективный механизм решения жилищной проблемы // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – Том 5. – № 3. – С. 130–134.
- 18 Косарева Н.Б., Полиди Т.Д., Пузанов А.С. Жилищная политика и экономика в России: результаты и стратегия развития. – М.: ГУ ВШЭ, 2015. – 387 с.
- 19 Масынова Н.Н. Рынок недвижимости: вопросы теории и методологии: Автореферат Дис. кандидата экономических наук: 08.00.01 (1) – Общая экономическая теория. – М., 2004. – 24 с.
- 20 Грабовый П.Г. Основные направления развития жилищного строительства в России // Недвижимость: экономика, управление. – 2011. – №1. – С. 4–9.
- 21 Горшков Р.К., Дикарева В.А. Формирование рынка доступного жилья в России. – М.: Изд-во АСВ (Ассоциации строительных вузов), 2010. – 152 с.
- 22 Кофтин В.В. Основные направления развития системы управления эффективным рынком доступного жилья // Вестник Волгоградского государственного архитектурно-строительного университета. Серия: строительство и архитектура. – 2006. – № 6. – С. 194–197.
- 23 Королькова Д.И., Герасимова Н.А., Ткаченко Г.И. Доступность жилья как индикатор уровня жизни населения в регионе // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 9–3. – С. 635–638.
- 24 Нұрланұлы А. Қазақстан Республикасының тұрғын-үй нарығын талдау // «Экономиканы және қаржыны реттеу механизмдері: жағдайы, мәселелері және болашағы» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының мақалалар жинағы. – Нұр-Сұлтан. – 2021. – 320–324 б.
- 25 Данные Официального сайта Национального банка РК. URL: <https://www.nationalbank.kz/kz>
- 26 Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Официальный сайт Бюро национальной статистики. URL: <https://stat.gov.kz/>
- 27 Центр деловой информации «Капитал». Электронный ресурс. URL: https://kapital.kz/real_estate/102926/chto-zhdet-rynok-nedvizhimosti-v-2022-godu.html
- 28 Официальный сайт Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek>

REFERENCES

- 1 Konceptija social'nogo razvitija Respubliki Kazahstan do 2030 goda. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000396> (In Russian).
- 2 Kashina E.V., Saenko I.A., Krelina E.V., Pukhova V.V., Tolochko O.R. (2022) Improvement of methodology for assessing housing affordability based on regional characteristics // Theoretical and Empirical Researches in Urban Management. No. 17(2). P. 57–65. (In English).
- 3 Sternik G.M., Sternik S.G. (2014) Novaja metodika ocenki dostupnosti zhil'ja dlja naselenija [A new methodology for assessing housing affordability for the population] // Urbanistika i rynek nedvizhimosti. No. 2. P. 31–49. (In Russian).
- 4 Cherepovich A.V. (2013) Sovremennye metody izmerenija dostupnosti zhil'ja [Modern methods of measuring housing affordability] // Finansovaja analitika: problemy i reshenija. No. 7(145). P. 39–50. (In Russian).
- 5 Kol'ev A.A. (2004) Investicionnye vozmozhnosti naselenija na Vologodskom rynke zhil'ja [Investment opportunities of the population in the Vologda housing market] // Jekonomicheskie i social'nye peremeny v regione. – VNKС СJeMI RAN. – Vypusk 25. P. 103–106. (In Russian).
- 6 Shhetinin Ja.V., Savinchenko V.E. (2006) Dostupnost' zhil'ja v Rossijskoj Federacii kak osnovnoj faktor sprosa na bankovskie ipotechnye kredyty [Housing affordability in the Russian Federation as the main factor of demand for bank mortgage loans] // Bankovskoe kreditovanie. P. 14–17. (In Russian).
- 7 Loginov M.P. (2018) Sistema ipotechnogo zhilishhnogo kreditovanija v Rossii: problemy i puti reshenija [The system of mortgage housing lending in Russia: problems and solutions] // M.P. Loginov – Den'gi i kredit, no. 4. P. 22–30. (In Russian).

8 Volkov A.A. (2021) Ipoteka i dostupnost' zhil'ja (na primere Vologodskoj oblasti) [Mortgage and housing affordability (on the example of the Vologda region)] // Zhilishhnye strategii. – Russian Journal of Housing Research. Vol. 8. No. 2. P. 213–228. (In Russian).

9 Bekauri A. (2018) Opyt stroitel'stva social'nogo zhil'ja na primere programmy LIHTC [Experience in the construction of social housing on the example of the LIHTC program] // Obrazovanie i pravo. No. 9. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/opyt-stroitelstva-sotsialnogo-zhilya-na-primere-programmy-lihtc> (In Russian).

10 Wetzstein S. (2021) Assessing post-GFC housing affordability interventions: a qualitative exploration across five international cities // International Journal of Housing Policy. No. 21(1). P. 70–102. (In English).

11 Noring L., Struthers D., Grydehøj A. (2022) Governing and financing affordable housing at the intersection of the market and the state: Denmark's private non-profit housing system // Urban Research and Practice. No. 15(2). P. 258–274. (In English).

12 Mustafina L.R. (2014) Opredelenie dostupnosti zhil'ja dlja naselenija: metodicheskie aspekty [Determination of housing affordability for the population: methodological aspects] // Jekonomicheskie problemy regionov i otraslevyh kompleksov. P. 185–188. (In Russian).

13 Burdin D.A. (2011) Povyshenie platezhesposobnosti naselenija v sisteme dostupnogo zhil'ja Rossii [Increasing the solvency of the population in the system of affordable housing in Russia] // Nauka i sovremennost'. P. 18–22. (In Russian).

14 Chto proishodit na ryinkah nedvizhimosti Almaty, Nur-Sultana, Tashkenta i Bishkeka? [What is happening in the real estate markets of Almaty, Nursultan, Tashkent and Bishkek] // Colliers International Kazakhstan. URL: <https://kz.kursiv.media/2020-10-14/chto-proiskhodit-na-rynkakh-nedvizhimosti-almaty-nur-sultana-tashkenta-i/> (In Russian).

15 Krapin A. Dostupnost' zhil'ja v Rossii [Housing affordability in Russia] // Terminy i sostojanie. URL: <http://www.rway.ru> (In Russian).

16 Shalbolova U.Zh. (2020) Razvitie gorodskogo hozjajstva v Respublike Kazahstan: monografiya [Development of urban economy in the Republic of Kazakhstan: monograph] / pod obshej redakciej Shalbolovoj U.Zh. Nur-Sultan: IP «Bulatov A.Zh.». 218 p. (In Russian).

17 Kulumbetova L.B. (2007) Ipotecnoe zhilishhnoe kreditovanie kak jeffektivnyj mehanizm reshenija zhilishhnoj problemy [Mortgage housing lending as an effective mechanism for solving the housing problem] // Jekonomicheskij vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta. Vol. 5. No. 3. P. 130–134. (In Russian).

18 Kosareva N.B., Polidi T.D., Puzanov A.S. (2015) Zhilishhnaja politika i jekonomika v Rossii: rezul'taty i strategija razvitija [Housing policy and economy in Russia: results and development strategy]. M.: GU VShJe. 387 p. (In Russian).

19 Masjanova N.N. (2004) Rynok nedvizhimosti: voprosy teorii i metodologii [Real estate market: questions of theory and methodology]: Avtoreferat Dis. kandidata jekonomicheskikh nauk: 08.00.01 (1). Obshhaja jekonomicheskaja teorija. M. 24 p. (In Russian).

20 Grabovyy P.G. (2011) Osnovnye napravlenija razvitija zhilishhnogo stroitel'stva v Rossii [The main directions of housing construction development in Russia] // Nedvizhimost': jekonomika, upravlenie. No. 1. P. 4–9. (In Russian).

21 Gorshkov R.K., Dikareva V.A. (2010) Formirovanie rynka dostupnogo zhil'ja v Rossii [Formation of the affordable housing market in Russia]. M.: Izd-vo ASV (Associacii stroitel'nyh vuzov). 152 p. (In Russian).

22 Koftin V.V. (2006) Osnovnye napravlenija razvitija sistemy upravlenija jeffektivnym rynkom dostupnogo zhil'ja [The main directions of the development of an effective affordable housing market management system] // Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo arhitekturno-stroitel'nogo universiteta. Serija: stroitel'stvo i arhitektura. No. 6. P. 194–197. (In Russian).

23 Korol'kova D.I., Gerasimova N.A., Tkachenko G.I. (2014) Dostupnost' zhil'ja kak indikator urovnja zhizni naselenija v regione [Housing affordability as an indicator of the standard of living of the population in the region] // Fundamental'nye issledovanija. No. 9–3. P. 635–638. (In Russian).

24 Nüranuly A. (2021) Qazaqstan Respublikasynyñ tūrğyn-ūi naryğyn taldau [Analysis of the housing market of the Republic of Kazakhstan] // «Ekonomikany jäne qarjyny retteu mehanizmderi: jağdaiy, mäseleleri jäne bolaşağy» halyqaralyq ğylymi-praktikalıyq konferenciasynyñ maqalalar jinağy. Nür-Sūltan. P. 320–324. (In Kazakh).

25 Dannye Oficial'nogo sajta Nacional'nogo banka RK. URL: <https://www.nationalbank.kz/kz> (In Russian).

26 Agentstvo po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Oficial'nyj sajt Bjuro nacional'noj statistiki. URL: <https://stat.gov.kz/> (In Russian).

27 Centr delovoj informacii «Kapital». Jelektronnyj resurs. URL: https://kapital.kz/real_estate/102926/chto-zhdet-rynok-nedvizhimosti-v-2022-godu.html (In Russian).

28 Oficial'nyj sajt Ministerstva truda i social'noj zashhity naselenija Respubliki Kazahstan. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek> (In Russian).

Э.Б. ТЛЕСОВА,*¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: t.ilvira@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7057-0461

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТҰРҒЫН ҮЙДІҢ ҚОЛЖЕТІМДІЛІК ДЕҢГЕЙІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАРДЫ ТАЛДАУ

Андатпа

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы үшін тұрғын үй қолжетімділігі мен ел азаматтарын тұрғын үймен қамтамасыз ету бірінші кезектегі мәселелердің біріне айналып отыр. Бұл ретте, экономикалық жағдайдың тұрақсыздығы кезінде ел азаматтарын қолжетімді тұрғын үймен қамтамасыз ету мақсатында мемлекет қабылдап жатқан іс-әрекеттерді тиімді іске асыруды тиісті деңгейде қамтамасыз ету қажеттігі туындайды. Зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасындағы тұрғын үй нарығының жай-күйін талдау арқылы оның қолжетімділік деңгейіне әсер ететін факторларды анықтау болып табылады. ҚР қолжетімді тұрғын үй нарығының қазіргі жай-күйін бағалау, оның БҰҰ стандартына сәйкес келмеуі және құрылыс материалдары нарығының жетілмегендігі сияқты тұрғын үй қорының мәселелерін анықтап, нарықтың әлі толық дамымағанын, жаңа өзгерістерге өте сезімтал және одан әрі дамуды қажет ететінін көрсетті. ҚР тұрғын үй нарығының дамуын бағалауда математикалық моделі баспана бағасына ең үлкен дәрежеде әсер ететін фактор – үй шаруашылықтарының орташа айлық табысы екенін көрсетті және үй шаруашылықтарының орташа жалақысының 1 мың теңгеге өсуі, баспана бағасының, орта есеппен 984 теңгеге өсуіне әкелетіні анықталды, бұл өз кезегінде осы нарықтағы сұранысты қолдаудан қарағанда ұсыныс көлемін арттыру қажет екенін көрсетті. Зерттеліп отырған жағдайда Y жалпы өзгеріштігінің 96,94%-ы X факторларының өзгеруімен түсіндірілетіндігі анықталды. Зерттеу әдістемесі тұрғын үй нарығындағы бағаға, сұраныс пен ұсынысқа әсер ететін факторларды талдау мен ел азаматтары үшін баспананың қаншалықты қолжетімді екендігін көрсететін НРІ сияқты көрсеткіштерді бағалауды және сапалық көрсеткіш – тұрғын үймен қамтамасыз ету коэффициентін қамтиды.

Тірек сөздер: қолжетімді тұрғын үй, тұрғын үй нарығы, әлеуметтік топтар, қолжетімділік коэффициенті, ипотекалық несиелеу, тұрғын үй қоры, инвестиция.

E.B. TLESSOVA,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: t.ilvira@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7057-0461

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan

ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE LEVEL OF HOUSING AFFORDABILITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

Currently, the availability and provision of housing for citizens of the country are becoming one of the priority issues for Kazakhstan. With the instability of the economic situation, there is a need to ensure the effective implementation of state actions to provide citizens with affordable housing. The purpose of the study is to analyze the state of housing market and identify factors affecting the level of its availability. In assessing the current state of Kazakhstan's affordable housing market, the following problems were identified: non-compliance with the UN standard and imperfection of the construction materials market, which showed the immaturity of this market and sensitivity to new changes and needs further development. In assessing the development of the Kazakhstan's housing market, the mathematical model showed that the factor most affecting the price of housing is the average monthly income of households and it was found that an increase in average household wages by 1 thousand tenge will lead to an increase in housing prices by an average of 984 tenge, indicates the need to increase the volume of supply compared to the support of demand in this market. It was found that in the studied conditions 96.94% of the total variability of Y is explained by a change in X factors. The research methodology includes an analysis of factors affecting the price, supply and demand in the housing market, an assessment of HPI indicators showing how affordable housing is for citizens, and a qualitative indicator – the housing supply coefficient.

Key words: affordable housing, housing market, social groups, affordability ratio, mortgage lending, housing fund, investment.

FTAXP 06.71.07
ӘОЖ 338.436.33 (045)
JEL Q18, L52

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-64-75>

М.У. РАХИМБЕРДИНОВА,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: rmu_uk@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9009-8686

А.М. ЗАКИМОВА,¹

Э.Ғ.К., қауымдастырылған профессор м.а.

e-mail: zam1001@yandex.kz

ORCID ID: 0000-0003-0413-0542

А.Т. КАБИЕВА,²

PhD, қауымдастырылған профессор м.а.

e-mail: asem_kt_1985@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8465-6984

БЮЛЕНТ ШЕН,³

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: bulent.sen@gop.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1752-1876

¹Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті,
Өскемен қ., Қазақстан

²Қазақ технология және бизнес университеті,
Астана қ., Қазақстан

³Газиосманпаша университеті,
Турхал қолданбалы ғылымдар факультеті,
электрондық коммерция және басқару бөлімі,
Токат қ., Түркия

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕН ӨНДІРІСТІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ДАМУДЫҢ БАСЫМДЫҚТАРЫ

Андатпа

Мақалада инфрақұрылымдық секторлардың ауыл шаруашылығы өнімдері мен шикізатын өндіру процесіне тікелей қызмет ететіндер және ауыл шаруашылығы өнімдерін дайындауды, тасымалдауды және сақтауды қамтамасыз ететін салалар мен ұйымдар сияқты топтары анықталған. Инфрақұрылым салаларын зерттеу, олардың ауылдың даму деңгейіне әсері мен ұлттық экономиканың нығаюындағы маңызын анықтады. Авторлар өңделген жердің өнімділігін арттыруға бағытталған шаралар кешенін бағалайды. Агротехникалық мәселелермен қатар еліміздің ауыл шаруашылығын тұщы сумен қамтамасыз ету, ауылшаруашылық өнімдерін өткізу үшін инфрақұрылымға қажеттілікті арттыру, өнеркәсіптік контейнерлердің жетіспеушілігі, азық-түлік өнімдерін сақтайтын сыйымдылықтың жоктығы, сауда және логистикалық жүйелердің дамымауы, көлік санының жеткіліксіздігі және логистикалық орталықтар, ауыл шаруашылығы салаларын көліктік қолдау, жолдардың нашарлауы сияқты өткір мәселелер туындауда. Бұл мәселелерді шешу жолдарының бірі ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізу инфрақұрылымын жақсарту және ауыл шаруашылығы шикізатының көздері жоғары шоғырланған республиканың барлық ауылдық елді мекендерінде және шалғай аудандарда сатып алу пункттерінің кең желісін құру болды. Мақалада ауыл шаруашылығы салаларын дамытудың мемлекеттік бағдарламаларын жүзеге асыру шаралары да қарастырылған. Атап айтқанда, агроөнеркәсіптік кешенді дамытуды қолдау және ынталандыру, АӨК субъектілерін қаржыландырудың қолжетімділігін арттыру, қаржылық оның құрамына кіретін ұйымдар, несиелік бағдарламалар, олардың жалпы инфрақұрылым мен ауыл шаруашылығын дамытудағы перспективалық мүмкіндіктері жан-жақты зерттеледі.

Тірек сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, өндірістік инфрақұрылым, ауыл шаруашылығы, логистика, АӨК субъектілері, қаржыландыру.

Кіріспе

Қазіргі уақытта инфрақұрылым саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі міндеті экономиканың және қоғамның аграрлық секторының қажеттіліктерін барынша азайту шарымен толық қанағаттандыратын инфрақұрылымдық қызметтердің сапалы және бәсекеге қабілетті нарығын қалыптастыру болып табылады. Осы инфрақұрылымдардың бірі өндірістік инфрақұрылым болып табылады. Ауыл шаруашылығы өнімдеріне сұраныстың артуына байланысты ауылдағы өндірістік инфрақұрылымдардың ескіруі және олардың қазіргі талаптарға сәйкес келмеуі өндіріс деңгейіне кері әсерін тигізуде.

Өндірістік инфрақұрылым елдің бүкіл экономикалық жүйесінің жұмыс істеуі мен кәсіпорындардың жұмыс істеуінің негізі болып табылады. Ол аумақтың барлық процестерімен және оның экономикалық дамуымен тығыз байланысты, шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы тұрақты байланысты қамтамасыз етеді, аумақтың ресурстарын тиімді пайдалануға мүмкіндік береді: атап айтқанда, материалды қамтамасыз ететін құрылыстарды, ғимараттарды, жолдарды, жүйелерді және т.б. қалыпты үздіксіз өндіріс процесі үшін жағдайлар және объектілер жиынын көрсетеді [1]. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ету, оларды өзіне тән емес функциялардан босату және олардың күшжігерін негізгі қызметке шоғырландыру үшін өндірістік инфрақұрылымның міндеті ерекше маңызға ие.

Аграрлық сектор өзінің ерекшеліктеріне байланысты ауыл шаруашылығы құрылымдарында өндірістік инфрақұрылымды дамытуды, экономикалық қолдауды және барлық шаруашылық жүргізуші субъектілердің жұмыс істеуі үшін тең жағдай жасау, лизингтік қатынастарды жетілдіру негізінде мемлекеттік реттеудің рөлін күшейтуді талап етеді. Аймақтың өндірістік инфрақұрылымы мен материалдық өндірісті құрайтын салалар арасындағы тығыз байланыс олардың дамуының қажетті құрылымдық пропорцияларын анықтау және қолдау мәселелерін туындатады. Бұл проблемаларды ғылыми негіздеу үшін зерттеу жұмыстарын жүргізу маңызды.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазу барысында салыстырмалы талдау, аналитикалық талдау, синтез сияқты әдістер қолданылды. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіп кешенінің негізгі проблемалары анықталды. Қазақстанның 2017–2021 жж. арналған ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің серпіні, экономикалық белсенділік бойынша ЖІӨ құрылымы, салалар бойынша ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы өнімінің құрылымы ұсынылды. ДСҰ жағдайында агроөнеркәсіп кешенін басқару мәселелерін шешу, оның ішінде жаңа технологияларды енгізу арқылы өнім көлемін айтарлықтай арттыруды қамтамасыз ету, аграрлық секторда фермерлік және шағын және орта бизнесті дамытуды қолдау бойынша басым міндеттер көрсетілген.

Зерттеу барысында келесі әдістер қолданылды: Қазақстанның аграрлық секторы бойынша мәліметтерді жинау және талдау процедураларын қолдана отырып, мақаланың негізі ретінде авторлар сипаттау әдісін пайдаланды; зерттелетін мәселе бойынша ғылыми мақалалар материалдарын зерделеу кезінде салыстырмалы талдау және жинақтау әдісі қолданылды; зерттеу объектісінің дамуын болжау кезінде авторлар сараптамалық-логикалық әдісті пайдаланды; Зерттеу нәтижелерін қорытындылау және қорытынды жасау үшін абстрактілі логикалық тәсіл қолданылды.

Негізгі ережелер

Бүгінгі таңда кез келген мемлекеттің экономикасының бәсекеге қабілетті дамуының негізгі проблемасы ұлттық экономикалық жүйенің өзін-өзі қамтамасыз етуі болып табылады, бұл оның бір-бірімен үйлесімді әрекеттесетін негізгі элементтерінің прогрессивті жүйеленуін қамтамасыз ету арқылы жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасы агроөнеркәсіп кешенін дамытуда орасан зор әлеуетке ие, соңғы жылдардағы өсудің оң динамикасына қарамастан, аграрлық сектор әлі де болса отандық экономиканың рентабельділігі төмен салаларының бірі болып табылады, онда көптеген теріс үрдістердің әлі де сақталмағаны байқалды.

Бұл зерттеудің әдістемелік негізі ауыл шаруашылығы саласының мемлекеттің экономикалық дамуына экономикалық тиімділігі мен әсерін бағалау саласындағы іргелі жұмыс болды. Сондай-ақ отандық және шетелдік ғалымдардың жетекші экономикалық журналдардағы зерттелетін мәселе бойынша ғылыми мақалалары. Агроөнеркәсіп кешенін қаржыландыру және несиелендіру мәселелері бойынша әлемдік экономикалық әдебиеттің жетістіктерін жинақтайтын еңбектер кеңінен қолданылады.

Әдебиетке шолу

Мақала авторлары мерзімді басылым материалдарын, интернет-ресурстарды, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аграрлық секторының инфрақұрылымын дамытуды зерттеу барысында алынған мәліметтерді пайдаланды.

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасы Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің ресми статистикалық ақпараты, АЭЖ саласындағы мемлекеттік бағдарламалар және олардың жүзеге асырылу барысы қарастырылды.

Экономикадағы саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістер елдің агроөнеркәсіп кешенінің дамуына даусыз әсер етті, бұл ауыл шаруашылығы өнімдерін тұтыну деңгейі мен құрылымына әсер етті. Бұл өз кезегінде тұтыну нарығының қалыптасуына әкелді, ол нарықтың сұраныс пен тауар бағасына байланысты тауарлармен толығуымен сипатталады [3]. Осылайша, тұтыну тауарларына жұмсалатын шығыстардың үлесі өсті, бұл халықтың бюджетінің шектелуіне әкелді. Осыған байланысты агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік қолдау қажеттілігі туындады. Отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік қолдау мәселелеріне арналған.

Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді мемлекеттік қолдауды жетілдіру мәселелеріне отандық және шетелдік экономистердің еңбектері арналған: А.А. Абалкин, Н.А. Алдабергенов, Ж.Б. Балапанов, В.В. Григорук, А.Г. Зельднер, К.А. Сағадиев, Г.А. Қалиев, Ж.Қ. Қорғасбаев, Т.И. Есполов, О. Сәбден, М.И. Сигираев, Е.С. Савас, Ж.Н. Саду, О.Қ. Есқараев, М.Г. Исаева, А.Е. Ковалев, А.Б. Молдашев, М.А. Сажина, У.К. Керімова, Л. Леуцкий, Ж. Сүндетов, П.П. Шевчик, А. Челекбай, А.Қ. Қантарбаева, Ш.А. Смағұлова, Г.Н. Гамарник, т.б.

Бұл авторлардың еңбектерінде мемлекеттің белсенді араласуымен ауыл шаруашылығындағы шаруашылық қызметінің экономикалық механизмін қалыптастырудың негізгі жолдары мен бағыттарымен қатар тұжырымдамалық тәсілдер, әдіснамалық және әдістемелік негіздері ашылады.

Алайда, жоғарыда аталған мәселелердің белсенді дамуына қарамастан, бүгінгі таңда ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді мемлекеттік реттеу мен қолдаудың теориялық және әдістемелік аспектілерінде, атап айтқанда, мал шаруашылығы саласында әлі де белгілі бір олқылықтар бар. Отандық ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді мемлекеттік реттеу мен қолдау қажеттілігі ДСҰ-ның заманауи талаптарымен туындап отыр. Осыған байланысты экономикадағы заманауи шындықтарды, атап айтқанда, ауыл шаруашылығындағы өзгерістерді ескере отырып, осы проблеманы зерттеуді тереңдету қажеттілігін айқындайды [4].

Нәтижелер мен талқылау

Негізгі элементтері экономиканың секторлары болып табылады, олардың ішінде агроөнеркәсіптік кешен стратегиялық және ел экономикасының тұтастығын қамтамасыз етуге бағытталған, ол күрделі, әртараптандырылған өндірістік-экономикалық жүйе және жүйенің маңызды элементтерінің бірі болып табылады. Демек, ауыл шаруашылығы одан әрі дамыту мемлекеттік саясаттың негізгі стратегиялық міндеттерінің бірі, мұнда агроөнеркәсіптік кешеннің жай-күйі бүгінгі күні дамудың жеткіліксіз деңгейімен, технологиялық артта қалуымен, табиғи және моральдық тозуының айтарлықтай дәрежесімен сипатталады.

Тұрақты даму мақсаттары (бұдан әрі – ТДМ) – «Әлемді трансформациялау: 2030 тұрақты даму күн тәртібі» құжаты аясында агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға да үлкен көңіл бөлінеді. SDG – 2015 ж. қыркүйегінде Біріккен Ұлттар Ұйымының 70-ші Бас Ассамблеясы аясында өткен БҰҰ саммитінде, оның ішінде Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев

мүше мемлекеттердің басшылары қабылдаған және қол қойған БҰҰ құжаты. Сондықтан бұл ел дамуының басымдықтары мен міндеттерін ТДМ мақсаттары мен міндеттерімен сәйкестендіру қажеттігін растайды.

Бұл құжат агроөнеркәсіптік кешенге де қатысты, атап айтқанда, «Аштықты жою, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және тамақтануды жақсарту, ауыл шаруашылығының тұрақты дамуына жәрдемдесу» 2-мақсат.

Агроөнеркәсіптік кешенге қатысты ТДМ-ны іске асыру және мақсатқа қол жеткізуді белгілеу үшін ауыл шаруашылығының мемлекеттік шығыстардағы үлесінің ауыл шаруашылығының ауыл шаруашылығы үлесіне қатынасы ретінде айқындалатын «Ауыл шаруашылығына бағдарлау индексі (АОИ)» көрсеткіші есептеледі.

ТМД елдерінде бұл көрсеткіштің айтарлықтай мөлшері Беларусьте байқалады, ол 2015 жылдан бастап 2019 ж. 1,3-тен 0,9-ға дейін төмендеу тенденциясына ие. Сондай-ақ, индикатор – АОИ Қазақстанда 2015 ж. 0,9-дан 2019 ж. 0,8-ге дейін төмендеді. Бұл көрсеткіш еліміздің ауыл шаруашылығын қолдауға бюджеттен бөлінген қаражатты көрсетеді. Осыған сүйене отырып, Қазақстанның дәстүрлі аграрлы ел екенін, онда ел халқының 40%-дан астамы ауылдық жерлерде тұратынын атап өтуге болады, бұл ТЖМ индикаторымен де расталады, бұл экономиканы дамытуға мемлекеттік қолдаудың қомақты қаражатының бөлінуін көрсетеді.

Сонымен қатар, өнеркәсіп салаларында халықтың жұмыспен қамтылуын сипаттайтын көрсеткіштің төмендеуі байқалады. Осылайша, ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылғандардың үлесі 2016 ж. 16,2%-дан (1,4 млн адам) 2020 ж. 13,4%-ға (1,2 млн адам) дейін өзгерді, бұл ауылшаруашылық өнеркәсібіндегі жұмыс орындарының санының азайғанын және ауыл шаруашылығына қызығушылықтың төмендеуін көрсетуі мүмкін.

Қазақстанның агроөнеркәсіп кешені, барлық елдердегі сияқты, негізгі ұзақ мерзімді ұлттық басымдықтардың бірі және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін мемлекеттік саясаттың стратегиялық маңызды бағыты болып табылады. Сонымен, «Қазақстан–2050» Стратегиясы» атты Қазақстан халқына Жолдауында ауыл шаруашылығын ауқымды жаңғыртуды жүргізу және ауыл шаруашылығын, қайта өңдеу және шағын және орта бизнесті дамытуды кешенді мақсат етіп қойды.

Оны жүзеге асыру мақсатында егіс алқаптарын ұлғайту және жаңа технологиялар арқылы өнімділікті арттыру, егіншілік мәдениетін өзгерту, әлемдік деңгейдегі жемшөп базасын құру, ғылым мен техниканың жетістіктері негізінде мал шаруашылығын жандандыру, Қазақстанды мемлекет ретінде тану міндеттері айқындалды. Қабылданған шаралардың нәтижесі 2050 жылға қарай елдің жалпы ішкі өніміндегі ауыл шаруашылығы өнімдерінің үлесін 5 есеге арттыру болуы тиіс.

Тиімді мемлекеттік реттеу тетіктерімен үйлесетін мақсатты аграрлық саясат осы салада жоғары көрсеткіштер мен өнімділік көрсеткіштеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Сәйкесінше, агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау тетіктерінің осы саланың даму ерекшеліктері мен деңгейіне, сондай-ақ елдің ұлттық басымдықтарына байланысты өзіндік ерекшеліктері бар. Сонымен бірге бұл тетіктер елдегі жер ресурстарының қолжетімділігінен бастап, шет елдердегі агроөнеркәсіп кешенінің даму тенденцияларына дейін әртүрлі факторларды ескеруі қажет.

Агроөнеркәсіп кешенінің негізгі буыны ауыл шаруашылығы болып табылады, ол болашақта Қазақстан экономикасының әртараптандырылуын және бәсекеге қабілеттілігінің өсуін қамтамасыз етуі тиіс.

Бақылауды жүзеге асыру мақсаты мемлекеттік органдардың, жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау болып табылатын шаруашылық жүргізуші субъектілер қызметінің барлық түрлері үшін мемлекеттің мемлекеттік басқару және қадағалау функциясының маңызды функцияларының бірі болып табылады [1]. Мемлекеттік биліктің ажырамас атрибуты мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүйесі болып табылады. Оның тиімділігін арттыру қаржылық, бюджеттік және салықтық тәртіпті нығайтуға ықпал етеді. Тексерулер мен бағалау нәтижелері бойынша қабылданған ден қою шаралары мемлекетке, оның азаматтарына және қоршаған табиғи ортаға келтірілген материалдық және қаржылық шығынды жедел азайтуға мүмкіндік береді [2].

Экономикалық тұрақсыздық жағдайында мемлекеттің азық-түлік және экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, елдің ұлттық тәуелсіздігін сақтауға және нығайтуға қабілетті Қазақстан Республикасының аграрлық нарығын тұрақты дамытудың оңтайлы жолын іздеу ерекше маңызға ие. Дегенмен, бұл Тәуелсіздік жылдарындағы аграрлық нарықтың дамуын бағалауды және оның тұрақты дамуына кедергі келтіретін ең өзекті проблемалар мен факторларды анықтауды талап етеді. Осыған байланысты еліміздің агроөнеркәсіптік кешенінің дамудың жаңа инновациялық деңгейіне көшуін қамтамасыз ететін саланы мемлекеттік реттеудің жаңа тетіктері қажет.

Ауыл шаруашылығының инфрақұрылымын біртұтас жүйе ретінде қарастыра отырып, оның функционалдық ерекшеліктеріне қарай оны екі мақсатты топқа бөлуге болады: өндірістік және әлеуметтік. АӨК өндірістік инфрақұрылымы өндіріс, бөлу, айырбастау және тұтыну процесінің барлық фазаларының өзара байланысын қамтамасыз етеді.

Функционалдық сипаты бойынша өндірістік инфрақұрылымға кіретін салалар екі топқа бөлінеді [2]:

Бірінші топқа жататындар: ауыл шаруашылығы өнімдері мен шикізатын өндіру процесіне тікелей қызмет көрсететін, ауыл шаруашылығы машиналары мен жабдықтарын жөндеумен және техникалық қызмет көрсетумен, ауыл шаруашылығы өндіріс процесін материалдық-техникалық және энергиямен қамтамасыз етуді ұйымдастырумен айналысатын инфрақұрылымдық салалар, көлік, мелиорация және сумен жабдықтау мекемелері, агрономиялық, зооветеринарлық, ақпараттық және басқа да қызмет түрлері мен ұйымдар.

Екінші топқа: ауыл шаруашылығы өнімдерін дайындау мен тасымалдауды қамтамасыз ететін, сондай-ақ дайын ауыл шаруашылығы өнімдерін түпкілікті тұтынушыға дейін тасымалдауға ықпал ететін қуаттары бар ауыл шаруашылығы тауарларын сақтауға арналған объектілер (элеватор, тоңазытқыш және қойма, көтерме базалар, т.б.) жатады. орау материалдары, тиеу-түсіру жабдықтары және т.б.) дайындайтын салалар мен ұйымдарды қамтиды.

Мемлекеттік қолдау ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеудің ең маңызды құралы болып табылады. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын қолдау саласындағы мемлекеттік саясат жаңа өндірістерді ашуға және Қазақстан экономикасының экспорттық әлеуетін ашуға серпін береді. Соңғы онжылдықта елімізде Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың 2013-2020 жылдарға арналған бағдарламасы және агроөнеркәсіптік кешендерді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы сияқты ауқымды бағдарламалар әзірленіп, жүзеге асырылды. Агроөнеркәсіптік кешен 2017–2021 жж.

Бұл ретте Ауыл шаруашылығы министрлігі 1-кестеде көрсетілген Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың 2017–2021 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасының индикативтік көрсеткіштеріне қол жеткізу үшін қаржыландырудың сметалық қажеттілігін жүзеге асырды.

Кесте 1 – Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың мемлекеттік бағдарламасының индикативтік көрсеткіштеріне қол жеткізу үшін қаржыландырудың болжамды қажеттілігі, млн теңге

Дереккөздер	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	Барлығы
Қаржыландыру қажеттіліктері	322 554	362 291	357 356	310 396	272 166	1 624 764
Соның ішінде жобалардағы айналым активтері үшін	44 281	43 186	36 470	29 234	25 193	178 363
Ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің және өнеркәсіптің қаражаты	34 919	42 642	42 671	36 334	30 666	187 232
«ҚазАгро» холдингінің қаражаты	178 489	122 306	130 395	138 136	159 932	729 258
Бағдарламаны қаржыландыру тапшылығы	109 147	197 343	184 290	135 926	81 569	708 275
Ескертпе: [14] дереккөз негізінде құрастырылған.						

Ауыл шаруашылығын субсидиялау динамикасы мен оның жалпы өнімі арасында корреляция коэффициентімен сандық және сапалық тығыз оң байланыс бар. $r_{xy} = 0,95$.

Жалпы өнім көлемі 2021 ж. 2008 жылмен салыстырғанда субсидиялар көлемінің төмендеуіне қарамастан ағымдағы бағамен 4 есеге өсті.

2008–2021 жж. өсімдік шаруашылығын субсидиялау үлесі төмендеу тенденциясын, ал 10 жыл ішінде екі есеге жуық азайғанын көрсетеді. Өсімдік шаруашылығын субсидиялау динамикасы мен корреляциялық коэффициенті бар өнімнің жалпы шығарылымы арасында оң корреляция бар. $r_{xy} = 0,91$.

Жалпы өнім көлемі 2021 ж. 2008 жылмен салыстырғанда субсидиялар көлемінің азаюына қарамастан қолданыстағы бағамен 4 есеге өсті.

2008–2021 жж. кезеңінде «ҚазАгро» ҰБХ» АҚ арқылы мемлекеттік бюджеттен субсидиялау динамикасы мен мал шаруашылығы өнімінің жалпы шығарылымы арасындағы байланыс көрсетілген.

Сурет 1 – ҚР 2008–2021 жж. өсімдік және мал шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) жалпы өнімі

Ескертпе: [16] дереккөз негізінде құрастырылған.

2008–2021 жж. субсидиялау және мал шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемі ағымдағы бағамен үш еседен астам тұрақты өсу үрдісін көрсетеді. Қазақстандағы мал шаруашылығын субсидиялау динамикасы мен оның корреляциялық коэффициентпен жалпы өнім шығаруы арасында күшті оң байланыс бар. $r_{xy} = 0,92$.

2020–2027 жж. арналған ұлттық бағдарламасының тұжырымдамасы негізінде ет өнімдерінің экспортын ұлғайту бойынша әзірленіп жатқан бағдарламаны айтуға болады. Бағдарламаны іске асырудың негізі «Сыбаға» және «Асыл тұқымды мал» жобалары арқылы жеңілдетілген несиелендіру механизмі болады.

Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау келесі нысандарда жүзеге асырылады.

1) Тікелей бюджеттік субсидиялар түріндегі тікелей мемлекеттік қаржыландыру, бұл ретте мемлекеттің өзі нарықтың ірі және ықпалды қатысушысы ретінде әрекет етеді: АӨК субъектілерін машиналар мен жабдықтарды сатып алуға мемлекеттік бюджеттен субсидиялау, несиелік және лизингтік міндеттемелер бойынша пайыздық мөлшерлемелерді төмендету; жанар-жағармай, тауарлар мен материалдар, гербицидтер, сақтандыру және т.б. субсидиялар арқылы өнімнің өзіндік құны.

2) Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді бюджеттік субсидиялары бар банктер жүйесі: Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің қаржы институттары және екінші деңгейдегі банктер арқылы несиелендіру.

3) Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді жанама қаржыландыру және басқа көздерден: жеңілдікті салық салу, тауарлық және сатып алу интервенцияларын жүргізу, ішкі және сыртқы нарықтардағы протекционистік саясат.

ДСҰ шеңберінде фермерлерді қолдау саланы қолдау бойынша қабылданған шаралардың саудаға бұрмалаушы әсерінің болуына байланысты үш «себетке» – «жасыл», «сары» және «көк» болып бөлінеді [5].

«Сары қоржын» – бұл өнімнің бағасы мен өзіндік құнына әсер ететін агроөнеркәсіптік кешенге тікелей және жанама қолдау көрсетудің жалпы құны: бағаны қолдау, несиелер бойынша пайыздық мөлшерлемелерді субсидиялау, сақтандыру және лизингтік шығындар, жанар-жағармай материалдарының құнын өтеу, электр қуаты және т.б.

Өндірушілерді қолдауды бағалау жанама субсидияларды немесе нарықтық бағаны қолдауды және тікелей мемлекеттік субсидияларды қамтиды.

Субсидиялардың жылдық көлемі орта есеппен ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің 4–5 пайызынан аспайды, бұл рұқсат етілген деңгейден айтарлықтай төмен – ДСҰ бойынша 8,5% немесе ауыл шаруашылығының ЖІӨ 17%.

Бұл мәселедегі мемлекеттік саясат өндірушілерді қолдаудың жанама шараларын қысқартуға бағытталған, өйткені олар нарықтық бағаның бұрмалануына ықпал етеді және ел тұрғындары үшін регрессивті салық болып табылады.

Мемлекеттік қолдаудың басым бөлігі өсімдік шаруашылығын дамытуға бағытталған, ал мал шаруашылығымен айналысатын ауыл шаруашылығы кәсіпорындары Қазақстандағы баға саясатының төмен көрсетілуіне және субсидиялардың төмен болуына байланысты нашар жағдайда.

Шаруашылық категориялары бойынша жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы өндірісінің кәсіпорындарының экономикалық тиімділігін бағалау.

Ауыл шаруашылығы дақылдарының жоғары қайтарымы жергілікті жердің климаттық жағдайына және тұқымның сортына ғана емес, сонымен қатар егістік жердің өнімділігін арттыру шараларының кешеніне де байланысты, оның бірі тыңайтқыштарды пайдалану болып табылады.

Ауыл шаруашылығын дамытудың жаңа бағдарламасы аясында республиканың 21–22 миллион гектар егістік алқабында органикалық тыңайтқыштарға деген жыл сайынғы қажеттілік шамамен 100–110 миллионды құрайды [3]. Бұл көрсеткішті салыстыратын болсақ, Ресейде гектарына 16 кг, Беларусьте 194 кг дейін жетеді [4]. Агрохимиялық заттарды дұрыс қолданбау ауыл шаруашылығы дақылдарының, әсіресе елдің ауыл шаруашылығы экспортының негізін құрайтын бидайдың өнімділігіне тікелей әсер етеді.

Судың қажетті мөлшері мен сапасын қамтамасыз ету ауыл шаруашылығын дамыту үшін де маңызды. Қазақстанда су ресурстары негізінен жылына орта есеппен 101 текше метр жер үсті суымен қамтамасыз етеді. Оның 56 пайызы жергілікті болса, қалған 44 пайызы Қытайдан, Өзбекстаннан, Ресейден, Қырғызстаннан келетін трансшекаралық өзендердің ағысы есебінен қалыптасады. Тұщы судың қосымша көздері, яғни жер асты сулары, пайдалануға рұқсат етілген 15,4 текше метр су ресурстары [5].

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің көлемінің артуына байланысты өнеркәсіптік ыдыстарға деген қажеттілік артады. Осыған байланысты ыдыс материалдарын дайындауды өнеркәсіптік негізге қою керек. Ауыл шаруашылығы өнімдерін тасымалдауға қажетті өндірілетін контейнерлік материалдың құрылымы әлі де аз. Қазіргі жағдайда ағаш ыдыстардың үлесі жоғары (90%). Бұл құбылысты қалыпты деп тануға болмайды, өйткені ағаш ыдысты пайдаланған кезде оның сыйымдылығы төмен, сондықтан ол қымбат және тиімсіз. Осыған байланысты жеміс-көкөніс өнімдерін тасымалдауға арналған полимер жәшіктер шығаруға баса назар аудару қажет.

Нарық жағдайында ауыл шаруашылығы тауарларын өткізу инфрақұрылымын жақсарту және ауыл шаруашылығы шикізатының көздері жоғары шоғырланған республиканың барлық ауылдық елді мекендерінде және шалғай аудандарда сатып алу пункттерінің кең желісін құру маңызды. Елімізде барлығы 21 көлік-логистикалық орталық жұмыс істейді, бірақ қолда бар қуатты мүмкіндіктер елдегі азық-түлік саласындағы мәселелерді шешуге жеткіліксіз.

Агроөнеркәсіп кешенін дамытудағы маңызды міндеттердің бірі шаруашылықтарды автомобиль жолдарымен және технологиялық жолдардың кең желісімен қамтамасыз ету болып табылады. Олардың болуы шаруашылықтарға мал азығын дер кезінде жеткізуге, тез бұзылатын өнімдерді қабылдау пункттеріне дер кезінде жеткізуге әсер етіп, ауыл шаруашылығындағы орны толмас ысырапты азайтуға да ықпал етеді.

ҚР Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің мәліметтері бойынша, Қазақстандағы жолдардың жалпы ұзындығы 128 мың шақырымды құрайды, оның 85,6 мың

шақырымы жалпы маңызы бар жолдар және 42,4 мың шақырымы экономикалық жолдар [6]. Қазіргі таңда Қазақстандағы республикалық маңызы бар автомобиль жолдарының 87 пайызы, жергілікті маңызы бар жолдардың 68 пайызы қалыпты жағдайда жұмыс істеп тұр. «Нұрлы жол» инфрақұрылымды дамытудың 2015–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру нәтижесінде 2025 жылға қарай республикалық автомобиль жолдары желісі 95%-ға дейін жетеді, жергілікті маңызы бар жолдардың 85%-ға дейін қанағаттанарлық жағдайға келтіру жоспарлануда.

Аграрлық секторда жұмыс істейтін акционерлік қоғамдардың инвестициялық активтерін тиімді басқаруды және корпоративтік мәдениетін дамытуды қамтамасыз ету мақсатында агроөнеркәсіптік кешенді дамытуды қолдау және ынталандыру жөніндегі мемлекеттік саясатты Ұлттық басқарушы холдинг (ҰБХ) жүзеге асырады. АӨК субъектілері үшін қаржыландырудың қолжетімділігі 8 нақты іс-шара арқылы шешілетін болады. Бұл субсидиялардың пайыздық мөлшерлемесін қалпына келтіру; инвестициялық субсидияларды жетілдіру; ауыл шаруашылығы кірістерін енгізу; субсидиялардың тиімділігін арттыру; ауыл шаруашылығын сақтандыруды жетілдіру; несиелік одақ жүйесін дамыту; кепілдік институттарын дамыту.

Ауыл шаруашылығын несиелендіру нарығында қаржы институттарының нарықтық мөлшерлемеден айтарлықтай төмен мөлшерлеме бойынша несиелік және лизингтік қызметтерді көрсетудегі үлесі басым. Нәтижесінде ауыл шаруашылығына ұзақ мерзімді инвестициялар негізінен мемлекеттік қаржыландыруға тәуелді болды. Ресей ЖІӨ-нің 10%-ын, Беларусь ресми түрде 18%-ын, ал Қазақстан ЖІӨ-нің 4,5%-ын ауыл шаруашылығы саласына қаржыландырады.

Еліміздегі ауыл шаруашылығы саласын техникалық қамтамасыз ету үшін жыл сайын техниканың 60 пайыздан астамы сатып алынады. ЕАДБ және басқа да жеке қаржы ұйымдарының аграрлық сектордағы шағын және орта бизнесті қаржыландыруға қатысу үлесі төмен.

Тәжірибеде несиелеу бағдарламаларын жүзеге асыру барысында кездесетін қиындықтар мен кемшіліктер бар. Белгілі болғандай, етті бағыттағы мал шаруашылығының асыл тұқымды табындарын жедел арттыру мақсатында еліміздегі мал шаруашылығына шағын және орта кәсіпкерлікті жұмылдыруға, мал басының үлесін арттыруға бағытталған «Сыбаға» несиелендіру бағдарламасы қабылданған болатын. Бағдарлама бойынша несиелендіруді «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ және «Аграрлық несиелендіру корпорациясы» АҚ жүзеге асырады.

Қазақстан агроөнеркәсіп кешенін дамытуды жан-жақты ынталандырады және мемлекеттік қолдауды жүзеге асыруда, оның мақсаты инвестицияның капитал сыйымдылығын және өзін-өзі төлеуді азайту арқылы тауарлардың, жұмыстардың және қызметтердің қолжетімділігін арттыру болып табылады [8].

Мемлекет ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің кооперативтерге ерікті түрде бірігуін барынша ынталандыруы керек. Ұжымдық кепілдік және дефолт қаупі төмен болғандықтан, банктердің жеке шағын ауылшаруашылық тауар өндірушілеріне қарағанда ауыл шаруашылығы кооперативтерін несиелеу тиімдірек. Бағдарлама операторының функцияларына мыналар жатады: инвесторлардың бағдарламаға қатысуға өтінімдерін қабылдау, инвесторлар ұсынған құжаттардың субсидиялау ережелеріне сәйкестігін тексеру, инвестор жобасының Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген талаптарға сәйкестігі немесе сәйкес келмеуі туралы ұсыныстар дайындау.

Мемлекет сондай-ақ ветеринариялық және фитосанитарлық қызметке, АӨК саласын дамыту үшін селекциялық және сорттық жұмыстарға қолдау көрсетеді, атап айтқанда:

- ◆ вакцинация, фитосанитарлық қауіпсіздік шаралары;
- ◆ ветеринариялық және фитосанитарлық қауіпсіздікті бақылау;
- ◆ аурудан өлген жануарларға өтемақылар мен төлемдер;
- ◆ дезинфекция, мысалы, табан және буын аурулары;
- ◆ жануарларды әкелу кезінде карантин;
- ◆ сорттардың тізілімін жүргізу;
- ◆ жануарларды асылдандыру жұмыстарын және тұқым өндірушілердің қызметін қолдау;
- ◆ өсімдіктердің, жануарлардың жаңа сорттарын аймақтық ерекшеліктерге бейімдеу жұмыстарын әзірлеу және аудандастыру;
- ◆ вакциналарды, дәрілік заттарды дайындау.

Өндірістік инфрақұрылымның маңызды элементі белгілі бір әлеуметтік-экономикалық ақпаратты пайдалану болып табылады. Үздіксіз өндіріс процесін ақпараттық қамтамасыз ету экономиканың қызмет етуінің жалпы шарты ретінде әрекет етеді. АӨК әртүрлі салаларының жоғары, техникалық-экономикалық көрсеткіштерінің жай-күйі туралы уақтылы, толық және шынайы ақпаратсыз жоғары нәтижелерге жету қиын. Ауыл шаруашылығы мәселелеріне арналған техникалық кеңес барысында Ауыл шаруашылығы министрлігін түсірілген суреттердің сапасы қанағаттандырмағаны, суреттердің 75 пайызы жұмысқа жарамсыз екені белгілі болды. Бұл ретте ақпарат (коммуникация) жұмысты ұйымдастыру процесін жеделдететін және ұзартатын инфрақұрылымның маңызды элементі екенін есте ұстаған жөн. Бірақ басым бағыттар бойынша ақпараттың экономикалық тиімділігін есепке алу қиын, өйткені ақпарат ешбір құжатта көрсетілмейді және еш жерде тіркелмейді.

Ауыл шаруашылығында өндіріс көлемінің өсуіне және саланы мемлекет тарапынан қолдаудың ұлғаюына, яғни мол қаржы ресурстарына қарамастан, оларды қайтару тиімділігі төмен. Жалпы саладағыдай, егіншілік пен мал шаруашылығындағыдай бүгінгі күні мынадай жүйелі проблемаларды атап өтуге болады.

1) Агроөнеркәсіптік кешеннің ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының несиелік ресурстар мен субсидияларды тартудан қайтарымы оларды алуға қойылатын қатаң талаптарға байланысты бұл ресурстарға іс жүзінде қол жеткізе алмайды.

2) Мал шаруашылығын дамытуды субсидиялауға үміткерлерге қойылатын талаптардың шектен тыс жоғарылауы. Бұл өндірістік қызметтің кеңеюін және ұдайы өндірісін қамтамасыз етпейді.

Ауыл шаруашылығы министрлігінің сиыр еті, сүті, қой еті, сүт өндірісіне субсидиялар бойынша мәліметі бойынша бүгінгі таңда саланы мемлекеттік қолдаудың жалпы көлемінің 60–95% дейін ірі шаруашылықтар негізгі алушы болып табылады.

Қорытынды

Белсенді мемлекеттік қолдауға және өндіріс ауқымының ұлғаюына қарамастан, аграрлық секторды инфрақұрылыммен қамтамасыз етуде күрделі мәселелер бар. Сондықтан Қазақстанның ауыл шаруашылығын одан әрі сапалы дамыту үшін:

Заманауи агротехникалық технологияларды енгізу негізінде инновациялық белсенділікті және ауыл шаруашылығы өнімділігін арттыру.

Ауыл шаруашылығы тауарларын өткізу инфрақұрылымын жетілдіру, атап айтқанда, көтерме азық-түлік базарларының санын ұлғайту, азық-түлік базарларының инфрақұрылымы объектілерін салуға жеңілдікпен несие беру.

Республиканың барлық ауылдық елді мекендерінде және ауыл шаруашылығы шикізаты көздері жоғары шоғырланған шалғай аудандарда өңдеу пункттерінің тармақталған желісін құру және қосымша қойма инфрақұрылымы объектілерін салу.

Ауыл шаруашылығына агрохимиялық қызмет көрсетудің тиімділігін арттыру; ауыл шаруашылығы дақылдарының сорттарын сынау; ауыл шаруашылығындағы техникалық реттеу жүйелері.

Осы ұсынымдар аясында Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың инфрақұрылымын қалыптастыру ел экономикасының инновациялық дамуына, ауыл шаруашылығында жаңа кәсіпорындар мен жоғары технологиялық жұмыс орындарын құруға ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Khlystun V.N. Development of Land Relations in the Agroindustrial Complex Herald of the Russian Academy of Sciences, 1 July 2019, volume 89, issue 4, pp. 325–332.

2 Rendón-Rendón M.C., Espinoza J.F.N., Soriano-Robles R., Ortiz V.E.E., Pérez L.M.C., Jiménez-Jiménez R.A. The social fabric of cheese agroindustry: Cooperation and competition aspects // View Correspondence (jump link) Sustainability (Switzerland). Open Access, 1 May 2019, volume 11, issue 10, Article number 2921.

3 Kamenova M.Zh. The role of WTO and the Customs Union in the country competitiveness increase // Economic annals-XXI, Research Journal, Kiev, Ukraine. 2019. No. 9–10. P. 28–32. (co-authored).

- 4 Aimurzina B.T., Kamenova M.Zh. et al. Financial Regulation in the Agro-Industry: Evidence from Kazakhstan // *International Journal of Economic Perspectives*, 2021, volume 11, issue 2, pp. 40–44.
- 5 Aimurzina B.T., Kamenova M.Zh. Financial instruments for the regulation of agricultural production in Kazakhstan // *The problems of the agricultural market*, 2021, no. 3, pp. 61–65.
- 6 Khlystun V.N. Development of Land Relations in the Agroindustrial Complex // *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 2019, no. 89(4), pp. 325–332.
- 7 Shashyna M.V., Zakharchenko O.V., Darushyn O.V., Buryk Z.M., Shpinkovska M.I. Agroindustrial complex in the Eastern European countries in the context of sustainable development // *Journal of Social Sciences Research*, 2018, (special) issue 5, pp. 549–562.
- 8 Official Internet resource of the World Trade Organization. URL: <http://www.wto.org>
- 9 Комарова В.Н. Инфраструктурный фактор в конкурентоспособности региона / В.Н. Комарова, О.В. Зяблова // *Современные проблемы науки и образования*. – 2013. – № 3. URL: <http://www.scienceeducation.ru/109-9577>.
- 10 Нукешева А.Ж. Организация и функционирование производственной инфраструктуры в сельскохозяйственных формированиях / Учебное пособие. – Астана: КазАУ. – 2002. – 166 с.
- 11 Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 годы. URL: <https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/gosudarstvennayaprogrammarazvitiya-agropromyshlennogo-kompleksa-respubliki-kazahstan-na-2017-2021-gody-9113518>
- 12 Шейкин Д. Обзор сельского хозяйства Казахстана. URL: <https://halykfinance.kz/download/files/company-documents/research/agr2018.pdf>
- 13 Муминов А. Органическая сельхозпродукция является конкурентным преимуществом АПК Казахстана. URL: <https://kapital.kz/economic/77001/sel-skoye-khozyaystvo-osnova-sil-noy-ekonomiki.html>
- 14 Сайт Министерства индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан. URL: <http://miid.gov.kz/ru>
- 15 Божко указал на недостаточность финансирования сельского хозяйства в Казахстане. URL: <https://kursiv.kz/news/finansy/2019-04/bozhko-ukazal-na-nedostatochnost-finansirovaniya-selskogo-khozyaystva-v>
- 16 Сайт АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства». URL: <https://www.kazagro.kz/web/fond>

REFERENCES

- 1 Khlystun V.N. (2019) Development of Land Relations in the Agroindustrial Complex Herald of the Russian Academy of Sciences. Vol. 89, Issue 4, pp. 325–332. (In English).
- 2 Rendón-Rendón M.C. Espinoza J.F.N., Soriano-Robles R., Ortiz V.E.E., Pérez L.M.C., Jiménez-Jiménez R.A. (2019) The social fabric of cheese agroindustry: Cooperation and competition aspects // *View Correspondence (jump link) Sustainability (Switzerland) Open Access*. Volume 11. Issue 10. Article number 2921. (In English).
- 3 Kamenova M.Zh. (2019) The role of WTO and the Customs Union in the country competitiveness increase. *Economic annals-XXI, Researcy Journal*, Kiev, Ukraine. No. 9–10. P. 28–32 (co-authored). (In English).
- 4 Aimurzina B.T., Kamenova M.Zh. et al. (2021) Financial Regulation in the Agro-Industry: Evidence from Kazakhstan // *International Journal of Economic Perspectives*, vol. 11, issue 2, pp. 40–44. (In English).
- 5 Aimurzina B.T., Kamenova M.Zh. (2021) Financial instruments for the regulation of agricultural production in Kazakhstan // *The problems of the agricultural market*, no. 3, pp. 61–65. (In English).
- 6 Khlystun V.N. (2019) Development of Land Relations in the Agroindustrial Complex // *Herald of the Russian Academy of Sciences*. No. 89(4), pp. 325–332. (In English).
- 7 Shashyna M.V., Zakharchenko O.V., Darushyn O.V. Buryk Z.M. Shpinkovska M.I. (2018) Agroindustrial complex in the Eastern European countries in the context of sustainable development *Journal of Social Sciences Research (Special Issue 5)*, pp. 549–562. (In English).
8. Official Internet resource of the World Trade Organization. URL: <http://www.wto.org> (In English).
- 9 Комарова В.Н. (2013) Инфраструктурный фактор в конкурентоспособности региона / В.Н. Комарова, О.В. Зяблова // *Современные проблемы науки и образования*. No. 3. Rezhim dostupa: <http://www.scienceeducation.ru/109-9577> (In Russian).
- 10 Нукешева А.Ж. (2002) Организация и функционирование производственной инфраструктуры в сельскохозяйственных формированиях / Учебное пособие. Астана: КазАУ. P. 166. (In Russian).
- 11 Gosudarstvennaya Programma razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017–2021 gody <https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/gosudarstvennayaprogrammarazvitiya-agropromyshlennogo-kompleksa-respubliki-kazahstan-na-2017-2021-gody-9113518> (In Russian).
- 12 Shejkin D. Obzor sel'skogo hozjajstva Kazahstana. <https://halykfinance.kz/download/files/company-documents/research/agr2018.pdf> (In Russian).

13 Muminov A. Organicheskaja sel'hozprodukcija javljajutsja konkurentnym preimushhestvom APK Kazahstana. <https://kapital.kz/economic/77001/sel-skoye-khozyaystvo-osnova-sil-noy-ekonomiki.html> (In Russian).

14 Sajt Ministerstva industrii i infrastruktornogo razvitija Respubliki Kazahstan. <http://miid.gov.kz/ru> (In Russian).

15 Bozhko ukazal na nedostatochnost' finansirovaniya sel'skogo hozjajstva v Kazahstane. <https://kursiv.kz/news/finansy/2019-04/bozhko-ukazal-na-nedostatochnost-finansirovaniya-selskogo-khozyaystva-v> (In Russian).

16 Sajt AO «Fond finansovoj podderzhki sel'skogo hozjajstva». <https://www.kazagro.kz/web/fond> (In Russian).

М.У. РАХИМБЕРДИНОВА,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: rmu_uk@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9009-8686

А.М. ЗАКИМОВА,¹

к.э.н., и.о. ассоциированный профессор.

e-mail: zam1001@yandex.kz

ORCID ID: 0000-0003-0413-0542

А.Т. КАБИЕВА,²

PhD, и.о. ассоциированный профессор.

e-mail: asem_kt_1985@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8465-6984

БЮЛЕНТ ШЕН,³

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: bulent.sen@gop.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1752-1876

¹Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

²Казахский университет технологии и бизнеса г. Астана, Казахстан

³Университет Газиосманпаша, факультет прикладных наук Турхал, отдел электронной коммерции и управления, г. Токате, Турция

ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

Аннотация

В статье выделены группы отраслей инфраструктуры: непосредственно обслуживающие процесс производства сельскохозяйственной продукции, сырья; отрасли и организации, обеспечивающие заготовку, транспортировку и хранение сельскохозяйственной продукции. Проведено исследование данных отраслей инфраструктуры, их значения и влияния на уровень развития сельских территорий и укрепление национальной экономики. Авторами дана оценка комплексу мероприятий по повышению урожайности посевных земель. Наряду с агрохимическими проблемами в сельском хозяйстве страны остро стоят проблемы, связанные с обеспечением пресной водой, возрастающими потребностями в инфраструктуре сбыта сельскохозяйственных товаров, нехваткой промышленных контейнеров, дефицитом мощностей хранения пищевой продукции, неразвитостью торгово-логистических систем, недостаточным количеством транспортно-логистических центров, транспортным обеспечением отраслей АПК, ухудшением состояния автомобильных дорог. Одним из путей решения указанных проблем было предложено совершенствование инфраструктуры сбыта сельскохозяйственных товаров и создание широкой сети пунктов закупок во всех сельских населенных пунктах республики и отдаленных районах с высокой концентрацией источников сельскохозяйственного сырья. В статье также рассмотрены мероприятия по реализации государственных программ развития отраслей сельского хозяйства. В частности, подробно изучены действия финансового института, реализующего государственную политику по поддержке и стимулированию развития агропромышленного комплекса, повышению доступности финансирования субъектов АПК, входящие в его состав финансовые организации, кредитные

программы, приведены их перспективные возможности в развитии отраслей инфраструктуры и сельского хозяйства в целом.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, производственная инфраструктура, сельское хозяйство, логистика, субъекты АПК, финансирование.

M.U. RAKHIMBERDINOVA,*¹

PhD, associate professor.

*e-mail: rmu_uk@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9009-8686

A.M. ZAKIMOVA,¹

c.e.s., acting associate professor.

e-mail: zam1001@yandex.kz

ORCID ID: 0000-0003-0413-0542

A.T. KABYEVA,²

PhD, acting associate professor.

e-mail: asem_kt_1985@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8465-6984

BULENT SEN,³

PhD, associate professor.

bulent.sen@gop.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1752-1876

¹East Kazakhstan Technical University

Named after D. Serikbayev,

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

²Kazakh University of Technology and Business,

Astana, Kazakhstan

³Tokat Gaziosmanpasa University,

Faculty of Applied Sciences Turhal Elektronik

Commerce and Management Department,

Tokat, Turkey

PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE PRODUCTION INFRASTRUCTURE OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

Abstract

The article identifies groups of infrastructure sectors: those that directly serve the process of production of agricultural products and raw materials, and industries and organizations that provide procurement, transportation and storage of agricultural products. The study of these infrastructure sectors, their significance and impact on the level of rural development and strengthening of the national economy. The authors evaluate a set of measures to increase the yield of cultivated land, one of which is the use of fertilizers. Along with agrochemical problems, the country's agriculture is facing acute problems with providing fresh water, increasing needs for infrastructure for marketing agricultural products, lack of industrial containers, lack of storage capacity for food products, underdevelopment of trade and logistics systems, insufficient number of transport and logistics centers, transport support for agricultural industries, and deterioration of roads. One of the ways to solve these problems was to improve the infrastructure for selling agricultural products and create a wide network of purchase points in all rural localities of the Republic and remote areas with a high concentration of sources of agricultural raw materials. The article also discusses measures for the implementation of state programs for the development of agricultural sectors. In particular, the actions of financial institution that implements the state policy on supporting and stimulating the development of agroindustrial complex, increasing the availability of funding of the subjects of agriculture, the financial institutions included in it, credit programs, their prospective opportunities in the development of infrastructure industries and agriculture as a whole are studied in detail.

Key words: agroindustrial complex, production infrastructure, agriculture, logistics, subjects of the agroindustrial complex, financing.

IRSTI 06.73.21
UDC 336.7
JEL F21, F40

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-76-88>

G.ZH. AZRETBERGENOVA,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-9070-7055

A.O. SYZDYKOVA,¹

PhD, associate professor.

e-mail: yesevi@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-1377-0026

A. KENJEGALIEVA,²

PhD, Lecturer in Economics.

e-mail: ak3085@bath.ac.uk

ORCID ID: 0000-0003-1636-7117

A. YESSENALI,¹

PhD student.

e-mail: alinayessenali@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4737-6772

¹Khoja Akhmet Yassawi International
Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan.

²University of Bath, Claverton Down,
Bath BA2 7AY, Great Britain

DETERMINANTS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Abstract

The main purpose of this study is to examine the factors that determine FDI inflows to five countries in Central Asia (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan). An empirical analysis covering the period of 1995–2021 was made in the study. Dynamic panel data analysis methods were used in the empirical analysis. The model was created by using five different variables (FDI in the previous period, economic growth, real effective exchange rate, macroeconomic stability and infrastructure) that are thought to affect FDI in Central Asian countries that are close to each other in economic terms. The created model was analyzed with the Generalized Moments Method (GMM) proposed by Arellano and Bond [1]. According to the results of the GMM estimation method, it is seen that the lagged value of FDI, economic growth, real effective exchange rate, macroeconomic stability variables are statistically significant and explain the dependent variable to a large extent. On the other hand, the infrastructure variable does not affect foreign direct investments. This study explores developing Central Asian countries, including Kazakhstan. The results of this study are important in knowing the factors that determine foreign direct investments in Central Asian countries. As a result, it can be thought that the success of the investments in the past period will encourage more foreign investment inflows in the following years. Economic growth of Central Asian countries is an important factor in influencing FDI. Fast-growing economies attract more FDI. Therefore, Central Asian countries need to take steps to create a suitable investment climate by eliminating macroeconomic problems such as inflation, insufficient infrastructure, and exchange rate instability in order to increase the amount of FDI.

Key words: infrastructure, developing countries, foreign investment, direct investment, economic growth, dynamic panel.

Introduction

After Central Asian countries (Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Turkmenistan, Tajikistan and Uzbekistan) gained their independence, their reorganized economic structures and insufficient investment capabilities during the transition to market economy pushed these countries to provide foreign capital and they made various reforms to get a share of the pie shared by the developed

countries in the world. They have implemented. Depending on the policies implemented and the natural resource richness of the countries, the economic growth performances of Central Asian countries follow a different course from each other [2]. On the other hand, there are significant differences in the amount of FDI coming to these countries.

In the first part of the study, which examines the determinants of foreign direct investments in Central Asian countries, an evaluation of the macroeconomic indicators of Central Asian countries is made. In the second part, the development and current situation of foreign direct investments coming to Central Asian countries are given. In the third chapter, the empirical literature on the subject is explained. Then, after the data set and methodology were explained, the analysis findings were evaluated. The study ended with the conclusion part.

Materials and methods

Currently, due to COVID-19, global FDI has decreased by 35 percent in 2020. But despite this, investments in the Central Asian region have increased relatively. In 2021, the volume of direct foreign investment in Asian countries increased by 19% and totaled 619 billion dollars. The pace of direct investment in developing countries in Asia has shown its stability during the pandemic. After COVID-19, in 2021, the amount of investment in many countries of Asia increased.

Kazakhstan accounts for the majority of Central Asia's GDP. Today, Kazakhstan is the largest economy in Central Asia, both in absolute terms and per capita. The country, whose area is equivalent to the territory of Western Europe, provided approximately 60% of the region's GDP in 2020.

Economic growth and growth in Central Asia over the last 30 years, and the scale and scale of recent economic changes have contributed to the growth of Central Asian economies. The states that were formerly under the USSR, after the collapse of the Soviet system, all countries of Central Asia, including the republics of Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan, after a serious transformation, Central Asia became a large, important and rapidly growing region. The world still has to understand this transformation. In 2019, the GDP of Central Asia reached 300 billion dollars. In 2020, the total GDP of Central Asia amounted to 285 billion dollars, having increased by 42 billion dollars compared to 2000. At the end of 2021, this indicator is pre-pandemic. The economic level of the Central Asian countries grew by an average of 6.7% per year over the last twenty years.

This dynamic economic growth contributed to the convergence of incomes in Central Asia and in developed countries. If in 2000 The total GDP per capita in Central Asia was less than one-sixth of the GDP of developed countries in 2020 the gap decreased to 2.6 times.

The growing population of the countries of Central Asia provides a significant market and creates an expanding reserve of labor resources. In 2020, the total population of the countries of Central Asia exceeded 74 million people. Over the past 20 years, the population of the Central Asian countries has increased by an average of 1.5% per year. According to UN estimates, in 2040, the average annual growth rate of the population in the region is predicted at the level of 1.1%. The demographic situation in Central Asia will remain favorable in the next 20 years, which will lead to a model of age distribution that will moderate rapid growth. Demography definitely contributes to economic growth in Central Asia.

In Central Asia, Kazakhstan has the largest economy by GDP. This is, perhaps, the biggest economic success in the entire post-Soviet space for the entire 30 years since the collapse of the USSR. Kazakhstan accounts for 60% of the GDP of Central Asia, while only 25% of its population. In 2021, its economy will grow by 4%, and we predict that in 2022–2026, the average growth rate will be more than 4%. Political instability under the name “January incident” in January 2022 will negatively affect the results of Kazakhstan in 2022, but what will hinder its long-term prospects.

The main goal of the economic policy of the government of Kazakhstan is to transition from the current strategy of growth, based on the export of oil and metals, to a policy based on structural economic reforms. Maintaining stability in the economy and thereby ensuring sustainable development, increasing the country's investment attractiveness and improving its business environment. In Kazakhstan, several state programs are implemented aimed at diversifying the country's economy and improving the well-being of its population. The transition to inflation targeting and the regime of a freely floating exchange rate gave the authorities additional tools to mitigate the negative impact of external shocks and allowed them to conduct a balanced macroeconomic policy. Kazakhstan's

financial reserves help the government maintain a stable external position and give it additional maneuverability during serious shocks. For example, the government responded to the negative impact of the COVID-19 pandemic by applying a complex of anti-crisis measures with a total cost of 8.3% of GDP. As a result, by the end of the II quarter of 2021, the economy of Kazakhstan has recovered to the pre-pandemic level.

Since 2017, the economy of Uzbekistan has been opened to the world with changes in the politics of the state. Uzbekistan is the largest country in Central Asia and produces 20% of Central Asia's GDP, and 45% of the total population lives there. The country is very rich in natural resources. In 2017, the structural transformation initiated by the government of Uzbekistan significantly improved its investment climate and created new opportunities for attracting external financing to finance the country's future economic growth. Inflow of investments began to flow to Uzbekistan. For example, Russian investments for the last four years Russian investments have doubled due to good relations between the countries of Uzbekistan and Russia. (EDB "Monitoring of Mutual Investments"). data). At the moment, the potential of Central Asia as a whole is also increasing, as the government of Uzbekistan has been reviewing its foreign policy to ensure greater openness in the world. First of all, this concerns the implementation of logistics, cross-border transport and energy projects in the region, which in the future will open new corridors to rapidly developing Asian markets. creation of a balanced macroeconomic policy framework in Uzbekistan, the transformation of fiscal and monetary policy was designed to be able to respond flexibly to any challenges and shocks. According to EDB estimates presented in the report "Uzbekistan and the EAEU: Prospects and Potential Impact of Economic Integration", the potential GDP growth rate in Uzbekistan is about 5.5% per year.

Table 1 – Foreign Direct Investments to Central Asian Countries (2022)

Country	Period	meaning Prev.	Fact meaning
Kazakhstan	2 sq./22	7.583 billion USD	6.877
Kyrgyzstan	2 sq./22	0.16 billion USD	-0.018
Tajikistan	2 sq./22	1.17 billion. USD	1.017
Uzbekistan	2 sq./22	7.241 billion. USD	6.712
Turkmenistan	2 sq./22	6.819 billion. USD	5.875

Note: Compiled by the authors based on the source [3].

In the second quarter of 2022, Kazakhstan was 7.583 billion USD, its Fact meaning was 6.877, Kyrgyzstan was 0.16 billion USD in the second quarter, and the Fact meaning degree was -0.018.

Table 2 – Foreign direct investment in Kazakhstan

7583	2 sq./22	08.10.2022
6889	1 sq./22	02.07.2022
4981	4 sq./21	02.04.2022
0	3 sq./21	09.10.2021
4442	1 sq./21	10.07.2021
4446	4 sq./20	10.04.2021
4088	3 sq./20	02.01.2021
4498	2 sq./20	10.10.2020

Note: Compiled by the authors based on the source [3].

Foreign Direct Investment in Kazakhstan increased by 7583 USD Million (7.583 B USD) in the second quarter of 2022. The maximum growth was 8206 USD Million and minimum was 864 USD Million.

Macroeconomic indicators of Central Asian countries. Central Asian countries were governed by a central planning economy for about 70 years during the USSR period. After independence, each country has moved to a new economic system – free market economy. All Central Asian countries declared their economic and political independence between 1993–1995 by issuing their national currencies,

establishing their financial systems and being members of leading international organizations. Central Asian countries, which have significant oil and natural gas deposits with their strategic location in the middle of Europe and Asia, and rich underground resources, are becoming the focus of international attention day by day.

In the first years of independence of all Central Asian countries, macroeconomic instability such as major declines and hyperinflation occurred in their economies. Two years after independence, the period of hyperinflation in Central Asian countries (1660% in Kazakhstan in 1993, 1210% in Kyrgyzstan, 2195% in Tajikistan, 1630% in Turkmenistan and 1230% in Uzbekistan) started. However, since 1996, they have caught the trend of increasing growth rate from positive growth, albeit at a low level. Indicators of Central Asian Countries (Figure 1).

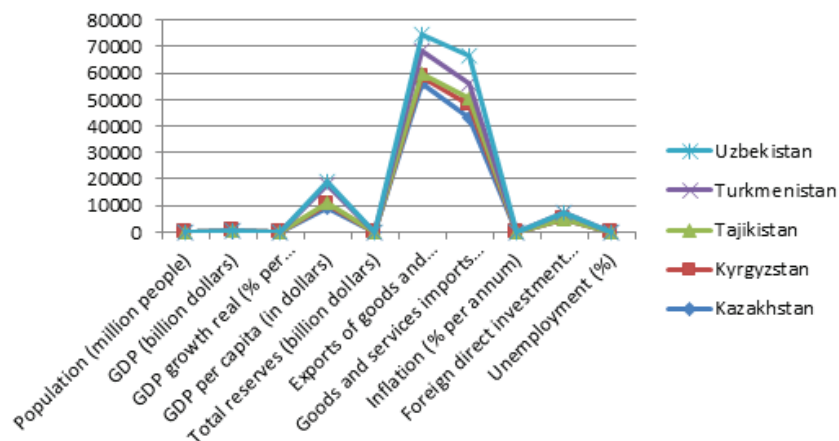

Figure 1 – Indicators of Central Asian Countries (2021)

Note: Compiled by the authors based on the source [3].

Looking at Figure 1, average growth rates in all Central Asian economies, except Uzbekistan, took negative values in the first 10 years of independence. Table 1 below contains information on the main macroeconomic indicators of Central Asian countries.

Table 3 – Main Macro Economic Indicators of Central Asian Countries (2021)

	Kazakhstan	Kyrgyzstan	Tajikistan	Turkmenistan	Uzbekistan
Population (million people)	18,1	6,2	8,9	5,8	32,4
GDP (billion dollars)	162,9	75,7	71,5	37,9	59,93
GDP growth real (% per annum)	4.39	3.21	4.00	2.30	5.30
GDP per capita (in dollars)	9030,3	1220,4	801,0	6586,6	1533,8
Total reserves (billion dollars)	30,7	21,7	12,9	-	26,8
Exports of goods and services (million dollars)	55907,2	2570,1	1129,2	8940,8	5850,8
Goods and services imports (million dollars)	42942,0	5079,2	2764,8	5543,1	10170,8
Inflation (% per annum)	6.70	3.18	8.6	7.60	8.8
Foreign direct investment (million dollars)	4634,9	94,7	141,3	2314,3	96,1
Unemployment (%)	4.90	6.89	10.74	3.69	4.97

Note: Compiled by the authors based on the source [3].

Uzbekistan is the most populous country among the Central Asian countries in terms of population, and the total population of this country is 32.4 million. It is seen that the country with the highest GDP is Kazakhstan with 162.9 billion dollars. Considering the average of national income per capita;

Again, Kazakhstan is the country with the highest per capita income of 9030 dollars. This country is followed by Turkmenistan, Uzbekistan and Kyrgyzstan, respectively. Tajikistan ranks last with a national income of 801 dollars per capita.

Method of research. Foreign direct investments to Central Asian countries. In Table 4 below, FDI to Central Asian countries is shown by years.

Table 4 – Foreign Direct Investments to Central Asian Countries (million dollars)

Years	Kazakhstan	Kyrgyzstan	Tajikistan	Turkmenistan	Uzbekistan
1993	1271.4	10.0	9.0	79.0	48.0
1994	659.7	38.2	12.0	103.0	73.0
1995	964.2	96.1	10.0	233.0	-24.0
1996	1137.0	47.2	18.0	108.1	90.0
1997	1321.4	83.8	18.0	107.9	166.8
1998	1151.4	109.2	29.9	62.3	139.6
1999	1587.0	44.4	6.7	125.0	121.2
2000	1370.5	-2.4	23.5	131.0	74.7
2001	2816.8	5.0	9.5	170.0	82.8
2002	2588.5	4.7	36.1	276.0	65.3
2003	2483.3	45.5	31.6	226.0	82.6
2004	5615.3	175.5	272.0	353.7	176.6
2005	2546.1	42.6	54.5	418.2	191.6
2006	7611.2	182.0	338.6	730.9	173.8
2007	11972.8	207.9	360.0	856.0	705.2
2008	16818.9	377.0	486.6	1277.0	711.3
2009	14275.9	189.4	149.1	4553.0	842.0
2010	7456.1	472.8	93.9	3632.3	1636.4
2011	13760.3	685.8	145.9	3391.1	1635.1
2012	13648.1	260.9	241.7	3129.6	563.0
2013	10011.3	612.0	283.1	2861.4	634.7
2014	7308.1	343.0	326.6	3830.1	808.7
2015	6577.8	1144.1	454.0	3043.0	1041.2
2016	17221.0	619.2	241.6	2243.2	1662.6
2017	4712.6	-107.2	185.8	2085.9	1797.3
2018	83.4	144.2	220.9	1985.1	624.7
2019	3369.9	278.9	212.8	2165.9	2317.2
2020	3370.1	279.5	213.4	2167.2	2319.1
2021	3374.2	280.2	214.1	2168.9	2321.1

Note: Compiled by the authors based on the source [3].

As can be seen from Table 2, Kazakhstan is the country that attracts the most FDI among Central Asian countries over the years. In 2019, Kazakhstan's total FDI stocks are 147 billion dollars. FDIs, which reach a significant size of 5–6% of GDP in Kazakhstan, are generally concentrated in the oil and natural gas sector. The share of 50–70% of the total foreign investments coming to Kazakhstan comes to the energy sector.

Total investment inflows in Kyrgyzstan show an uneven trend. Looking at the last five years, it is seen that foreign investment inflows were the highest in 2015. The amount of FDI coming to Kyrgyzstan in 2015 is approximately 1.2 billion dollars. This situation was realized as a result of the entry of Kazakh investors, who had significant capital accumulation due to the high oil prices

until 2014, to the Kyrgyzstan market. Apart from this, foreign investment inflows are provided to Kyrgyzstan from Canada and China. Foreign investments from Canada generally invest in the mining sector in the country, while investments from China are involved in small and medium-sized projects.

The Republic of Tajikistan is the only Central Asian country where the transition to independence has not been peacefully lived. The civil war continued in the country until 1997 and the long-lasting political instability became a major obstacle for foreign investments to come to the country. One of the areas where Tajikistan can gain a relatively significant advantage can be shown as hydroelectricity. It ranks 8th in the world in terms of the most cost-effective potential for hydroelectricity generation, which is well above the country's domestic demand. Thanks to this, it is in a position to meet the demand of East Asia and China, which lack energy. Apart from this, besides coal and dried fruits and grains in agriculture, there is an undeniable share of aluminum (5%) and cotton (4%) in the world. From Table 2, it is seen that Tajikistan is the country that attracts the least foreign investment among the Central Asian countries.

Although the energy sector in Turkmenistan offers an important potential for foreign investors, foreign capital entering the country in this sector has been quite limited. It is possible to evaluate the areas where foreigners can invest in the country in two ways. The first is the investments made in the field of oil and natural gas, in which Malaysia originating Petronas, United Arab Emirates originating Dragon Oil and Russia originating Itera companies come to the fore. They operate within the framework of agreements with these companies that include special provisions on revenue and product sharing [4]. Secondly, since Turkmenistan has to develop its industry in these areas in order to be able to meet all or some of the chicken products, sugar, milk, fruit, flour, meat, leather, cigarettes, textile products, clothing, shoes, coats and furniture products from the domestic market. These areas are seen as important investment areas of the country. Especially cotton, woolen and silk weaving industry and various food industries have the opportunity to develop [5].

Main provisions

At this moment, difficult times have come in the world. At this moment, there is an energy war in the world. In this study, we considered direct investment in the developing countries of Central Asia, among which Kazakhstan takes a special place. Kazakhstan is very rich in energy and natural resources. The results of this study are very important for understanding the factors that determine direct foreign investment in the countries of Central Asia. In the study, the results of the states of Central Asia are compared. Our obtained results can be established that the success of investments in the past period will contribute to an increase in the inflow of foreign investments in the future. The stability of the state greatly affects direct investment. Direct investments start the economic growth of the countries of Central Asia. In this direction, direct investment becomes an important factor. Fast-growing economies attract more direct foreign investment. Therefore, it is necessary for the countries of Central Asia to take steps to create a suitable investment climate by eliminating macroeconomic problems in these countries in order to increase the volume of foreign direct investment.

Looking at the situation of Uzbekistan, the inflow of foreign direct investments was very low in the 2000s and the total volume could not exceed 1 billion dollars in 2004. The share of foreign direct investment accounts for only 10% of the general capital investments and did not have a great impact on the structural change of the economy, the development of the industry and the increase in the foreign trade volume. After the years of 2006–2009, the demand for investment resources started to expand and a rapid increase was observed in the investments coming to the economy of Uzbekistan in the years 2010–2012. The total foreign investment stock in the country's economy exceeded 5.3 billion dollars in 2010. The increase in foreign investments in the country in recent years is a sign of the improvement in the country's economy and instilling confidence. As of 2019, approximately 60% of the FDIs coming to Uzbekistan belong to Russia and South Korea. While 50% of foreign investments come to the oil and natural gas processing and extraction sector, 27% of them come to the energy transportation sector.

Literature review

Numerous researchers have attempted to empirically investigate the economic and institutional determinants of FDI. There is a great deal of literature on the main determinants of FDI in developing economies, according to the results of these studies, government efficiency, regulatory quality, exchange rate, GDP, market size, labor cost, trade openness, financial and institutional factors, R&D and positive FDI policy is some of the important determinants of FDI (Ashurov S., Paul J., Jadhav P., Adhikary B.K., Ullah I., Khan M.A. [6, 7, 8, 9]. Some of these factors are country specific, for example Bolwijn R., Casella B., Rigo D. [10] also noted that different types of FDI are driven by different factors.

In his study covering the period 1996–2010, Tuncay O., Kaparova E. [11] used the LS method and SUR models to address the factors that determine FDI inflows in the transition countries in the case of Kazakhstan and Uzbekistan. According to the results of the empirical analysis, it has been emphasized that market size, economic stability and political security are important factors in providing FDI inflows to both Kazakhstan and Uzbekistan. In addition, it has been determined that there is a positive relationship between foreign trade openness and FDI to Uzbekistan.

In their study Hakan et al., [12] investigated the relationship between FDI and economic growth in Central Asian countries using data between 2001–2016. In this framework, they used the Panel VAR model and the Granger causality test to find the causality relationship between the variables. According to the results obtained from this test, there is bilateral causality between GDP and FDI as the P value is below 5% in both cases. In addition, the Variance Decomposition test was applied to indicate how much the variables would affect each other. According to the results, the GDP is 90% and FDI is 10% and FDI is 84% and GDP is 16% from itself in 10 periods. According to the results of the LS model applied to determine whether FDI has an effect on GDP, the effect of FDI on GDP is positive. In other words, a 1% increase in FDI increases GDP by 0.78%, which supports his work [13].

Data set and method. Data set and model. In this study, it has been tried to determine the factors affecting FDI in five countries in Central Asia (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan). Variables in the literature were selected in terms of accessibility. An empirical analysis covering the period of 1995–2021 was made in the study. In the empirical study, the annual values of net FDI flows into the five countries in the relevant period in US dollars were used as the FDI variable. The independent variables that are thought to affect FDI are foreign direct investments in the previous period, GDP as an indicator of economic development, inflation rate as an indicator of macroeconomic stability, the number of fixed telephone lines per 100 people indicating the telecommunication infrastructure, and the real effective exchange rate representing the uncertainty in the exchange rate variable was used (Table 3).

All data used are annual; data on real exchange rates were obtained from the World Bank database, and data on the real exchange rate were obtained from the Bank for International Settlements database.

The system GMM model, in which FDI flows are the dependent variable, is determined as follows:

$$FDI_t = \alpha FDI_{t-1} + \beta REER_t + \delta GDP_t + \mu INF_t + \pi TEL_t + \varepsilon_t \quad 1)$$

where, FDI – Foreign direct investments;

FDI_{t-1} – Foreign direct investments in the previous period;

REER – Real effective exchange rate index;

GDP – GDP as an indicator of economic growth;

INF – Inflation rate (%) as an indicator of macroeconomic stability;

TEL – Number of fixed telephone lines per 100 inhabitants as an indicator of infrastructure.

Results and discussion

In the study, dynamic panel data model was used to estimate the factors affecting FDI for the Central Asian countries for the years 1995–2019. In the current period, it is important to consider the lagged values of variables as explanatory factors in the analysis of economic relations, as an economic

event is affected by past experience and old behavior patterns. Two basic econometric methods can be used to estimate dynamic panels. First it is a Least Squares (Least Squares) estimator. However, in the presence of lagged endogenous variables in the model, the LS estimator does not allow efficient estimations [14,15]. The poor efficiency of the LCC estimator led to the development of a second estimation method known as the Generalized Method of Moments (GMM). The GMM estimator for dynamic panel data has recently been widely used, especially in economic growth regressions. GMM is generally a semi-parametric efficient estimation method.

Within the framework of our FDI model, a dynamic panel regression equation as suggested by Arellano and Bond [1] can be considered:

$$fdi_{it} = \alpha fdi_{i,t-1} + \beta' X_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad i = 1, \dots, N \quad t = 1, \dots, T_i \quad 2)$$

Where fdi_{it} is foreign direct investment of country i at time t , $fdi_{i,t-1}$ is foreign direct investment of country i at time $t-1$; X_{it} represents the set of variables containing the arguments, and ε_{it} is the error term. Another feature of the dynamic regression equation is that the lagged version of the dependent variable is included in the equation. On the other hand, α and β denote the parameter of the lagged value of the dependent variable and the vector of parameters consisting of the parameters of the independent variables, respectively.

An important difficulty in estimating this dynamic model with the LS estimator is the following. Even if the fixed and random effects model is in question, the LS estimates will be inconsistent since $fdi_{i,t-1}$ will be associated with the error terms. By taking the first difference of equation (4), it is possible to eliminate individual, that is, country-specific effects (η_i) and to eliminate the problem of obtaining biased results:

$$fdi_{it} - fdi_{i,t-1} = \alpha(fdi_{i,t-1} - fdi_{i,t-2}) + \beta'(X_{it} - X_{i,t-1}) + (\varepsilon_{it} - \varepsilon_{i,t-1}) \quad 3)$$

$$i = 1, \dots, N \quad t = 1, \dots, T_i$$

Here, the internal validity of the regressors and the correlation between the new error terms ($\varepsilon_{it} - \varepsilon_{i,t-1}$) and the lagged dependent variable ($fdi_{i,t-1} - fdi_{i,t-2}$). In order to handle the situation and find solutions to these problems, instrumental variables are needed. The first difference is that the GMM estimator uses lagged explanatory variables as instrumental variables under the assumption that: (a) there is no serial correlation between error terms; (b) Variables contained in X_{it} are weakly exogenous. The first difference GMM estimator uses the following moment conditions:

$$E[gdp_{i,t-s}(\varepsilon_{it} - \varepsilon_{i,t-1})] = 0, s \geq 2; t = 3, \dots, T$$

$$E[X_{i,t-s}(\varepsilon_{it} - \varepsilon_{i,t-1})] = 0, s \geq 2; t = 3, \dots, T \quad 4)$$

As Arellano and Bover [1] and Pesaran M.H. [16] pointed out, suitable instrument variables for the first difference equation will be poor instruments when the explanatory variables are continuous over time. Weak instruments can cause finite sample deviations in the series. In this case, the variances of the coefficients get larger asymptotically. In order to overcome these potential deviations and the weakness of the first difference GMM estimator, additional moment conditions have been proposed to the regression equation expressed as level values. When the equation expressed with first differences and the equation expressed with level values are brought together as a system, this estimator system incorporates moment conditions, which are called GMM estimators. Here, the instrumental variables for the equation expressed with level values are the lagged differences of the explanatory variables. In addition, an additional assumption must be made to ensure the validity of additional instrumental variables. The first differences of the independent variables in equation (4) should be unrelated to country-specific effects (η_i). In this case, the following moment conditions exist for the equation expressed with level values:

$$E[(fdi_{i,t-s} - fdi_{i,t-s-1})(\mu_i - \varepsilon_{it})] = 0, s = 1; t = 3, \dots, T$$

$$E[(X_{i,t-s} - X_{i,t-s-1})(\mu_i - \varepsilon_{it})] = 0, s = 1; t = 3, \dots, T \quad 5)$$

The consistency of the GMM estimator depends on the realization of the assumption that the error terms do not carry serial correlation (autocorrelation) and the validity of the instrumental variables. Making appropriate estimations with the GMM estimator requires testing these two assumptions. The first can be tested with the Arellano-Bond AR(1) and AR(2) tests, and the second with the Sargan test, which exhibits an asymptotically χ^2 distribution. All analyzes in the study were made with the Eviews 10 package program.

Empirical Findings. Pesaran panel unit root test was used to test the stationarity level of the variables. Table 5 shows the results of the Pesaran [16] panel unit root test. As a result of the unit root test, it can be seen that the level values of the series are not stationary. This means that the shock effects on the series do not disappear over time. When the first difference is taken, the variables become stationary according to all statistical test values, that is, they carry the I (1) process.

Table 5 – Pesaran Unit Root Test Results

Variable	Level			1stdifference		
	\bar{t}	$Z[\bar{t}]$	Probability	\bar{t}	$Z[\bar{t}]$	Probability
$fdi_{i,t-1}$	-0.879	3.014	1.002	-2.230	-2.805	0.004
gdp_{it}	-1.334	1.291	0.904	-2.095	-1.482	0.076
inf_{it}	-1.982	2.310	0.997	-2.580	-2.209	0.009
$reer_{it}$	-1.012	2.310	0.910	-2.012	-1.209	0.000
tel_{it}	-1.334	1.291	0.194	-2.030	-1.109	0.041

Note: The constant term and trend from the deterministic components are included in the model, eviews 10 outputs.

According to the results seen in Table 5, tests with original values will not include spurious regression, since the same degree of stationarity was determined for the variables.

Table 6 presents the estimation results of the system GMM technique used to determine the factors affecting foreign direct investment inflows from Central Asian countries.

Table 6 – GMM Application Results

Variables and tests	Coefficients (probability values)
$fdi_{i,t-1}$	0.565514 (0.0000)*
gdp_{it}	0.976944 (0.0000)*
inf_{it}	0.181612 (0.0000)*
$reer_{it}$	-0.105519(0.0011)*
tel_{it}	0.135021 (0.9000)
Wald Test (x^2)	$x^2(6) = 1971.80 [0.0001]*$
Sargan Test	$x^2(53) = 22.20239 [0.9783]$
AR(1) Arellano Bond Autocorrelation Test	-3.9158 [0.0000]*
AR(2) Arellano Bond Autocorrelation Test	-1.1335 [0.2078]

Note: * % 1 and ** % 5 represent significance, eviews 10 outputs.

According to the results of the GMM estimation method for Central Asian countries in this study, it is seen that the lagged value of FDI, economic growth, real effective exchange rate, macroeconomic stability variables are statistically significant and explain the dependent variable to a large extent.

On the other hand, the infrastructure variable does not affect the foreign direct investments coming to these countries. In addition, Sargan test shows that the instrumental variables do not have an internality problem (they are extrinsic) as desired, so the instrumental variables are valid. In addition, the existence of first-order and second-order autocorrelation was tested in the model, and the AR(1) test statistic was negative and significant as desired; The AR(2) test statistic was obtained as meaningless. Thus, according to the findings obtained, it was concluded that while the existence of first-order autocorrelation was confirmed, there was no second-order autocorrelation.

Conclusion

In the first part of the study, in which the determinants of FDI for Central Asian countries are investigated, basic information and historical development process about FDI are mentioned. In the empirical analysis part of the study, the analysis was made using the dynamic panel data method for Central Asian countries and the GMM estimation technique of Arellano-Bond [1]. using annual data for the period 1995–2019. Lagged value of FDI, economic growth, real effective exchange rate, macroeconomic stability and infrastructure variables were added to the model as variables that are thought to be the determinants of foreign direct investments.

According to the results of the analysis, it has been seen that FDI inflow in the previous year has a positive and significant effect on the amount of FDI that will be realized in the current year. Accordingly, it can be thought that the success of investments in the past period will encourage more foreign investment inflows in the following years. The economic growth of Central Asian countries is an important factor in influencing the incoming FDI in line with expectations. Fast-growing economies attract more FDI. The reason for this is that the wealth brought by economic growth increases the purchasing power of consumers and the opportunities that the country provides to businesses. However, it has been observed that the real effective exchange rate has a negative coefficient and it is seen that it explains the dependent variable significantly.

Considering the results obtained, it can be said that the deterioration in basic macroeconomic indicators such as economic growth, inflation rate, real effective exchange rate, which are thought to be effective in FDI inflows for Central Asian countries, will prevent FDI inflows. Therefore, in order to increase the amount of FDI to enter these countries, macroeconomic problems such as inflation, insufficient infrastructure, and exchange rate instability should be eliminated and they should take steps to create a suitable investment climate.

REFERENCES

- 1 Arellano M., Bond S. Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations // *The Review Of Economic Studies*. 1991. No. 58(2). P. 277–297.
- 2 Syzdykova A. OrtaAsya Ülkelerinde Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi // *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2018. No. 20(1). P. 87–99.
- 3 World Development Indicators. World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/products/wdi> (date of application: 25.05.2021)
- 4 Галеева Г.М. Инвестиционное сотрудничество как фактор развития мировой экономики // *Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства*. – 2019. – № 5. – С. 420–424.
- 5 Ноздрев С.В. Азия: процессы региональной экономической интеграции // *Восточная Азия: факты и аналитика*. – 2020. – № 1. – С. 34–46.
- 6 Ashurov S. et al. The determinants of foreign direct investment in Central Asian region: A case study of Tajikistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan (A quantitative analysis using GMM) // *Russian*. 2020. No. 6. P. 162–177.
- 7 Paul J., Jadhav P. Institutional determinants of foreign direct investment inflows: evidence from emerging markets // *International Journal of Emerging Markets*. 2019. No. 5. P. 6–23.
- 8 Ullah I., Khan M.A. Institutional quality and foreign direct investment inflows: evidence from Asian countries // *Journal of Economic Studies*. 2017. No. 6. P. 1030–1050.
- 9 Adhikary B.K. Factors influencing foreign direct investment in South Asian economies: A comparative analysis // *South Asian Journal of Business Studies*. 2017. No. 6. P. 8–37.

- 10 Bolwijn R., Casella B., Rigo D. An FDI-driven approach to measuring the scale and economic impact of BEPS // *Transnational Corporations Journal*. 2018. V. 25. No. 2. P. 1030–1050.
- 11 Tuncay O., Kaparova E. The Determiners of Foreign Direct Investments: Case of Central Asian Republics // *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*. 2020. V. 15. No 2. P. 959–974.
- 12 Hakan A. Ashurov E. H., Khatir A. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Orta Asya Ülkeleri Örneği // *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2020. No. 43. P. 391–402.
- 13 Чувахина Л.Г. Китайские прямые иностранные инвестиции в странах постсоветского пространства // *Горизонты экономики*. – 2019. – № 6. – С. 51–60.
- 14 Hsiao C. *Analysis of panel data* // Cambridge university press, 4th Edition, 2022. P. 500.
- 15 Baltagi B.H., Baltagi B.H. *Econometric analysis of panel data*. Chichester: John Wiley & Sons, 2021. V. 4. No. 1. P. 187–228.
- 16 Pesaran M.H. General diagnostic tests for cross-sectional dependence in panels // *Empirical Economics*. 2021. V. 60. No. 1. P. 13–50.

REFERENCES

- 1 Arellano M., Bond S. (1991) Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations, *The Review Of Economic Studies*, no. 58(2), pp. 277–297. (In English).
- 2 Syzdykova A. (2018) OrtaAsya Ülkelerinde Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, no. 20(1), pp. 87–99. (In Turkish).
- 3 World Development Indicators. World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/products/wdi> (date of application: 25.05.2021) (In English).
- 4 Galeeva G.M. (2019) Investicionnoe sotrudnichestvo kak faktor razvitija mirovoj jekonomiki // *Nacional'nye jekonomicheskie sistemy v kontekste formirovanija global'nogo jekonomicheskogo prostranstva*. No. 5. P. 420–424. (In Russian).
- 5 Nozdrev S.V. (2020) Azija: processy regional'noj jekonomicheskoy integracii // *Vostochnaja Azija: fakty i analitika*. No. 1. – P. 34–46. (In Russian).
- 6 Ashurov S., Othman A.H. A. Rosman R.B., Haron R.B. (2020) The determinants of foreign direct investment in Central Asian region: A case study of Tajikistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan (A quantitative analysis using GMM). *Russian Journal of Economics*, no. 6, pp. 162–177. (In English).
- 7 Paul J., Jadhav P. (2019) Institutional determinants of foreign direct investment inflows: evidence from emerging markets, *International Journal of Emerging Markets*, no. 5, pp. 6–23. (In English).
- 8 Ullah I., Khan M.A. (2017) Institutional quality and foreign direct investment inflows: evidence from Asian countries, *Journal of Economic Studies*, no. 6, pp. 1030–1050. (In English).
- 9 Adhikary B.K. (2017) Factors influencing foreign direct investment in South Asian economies: A comparative analysis, *South Asian Journal of Business Studies*, no. 6, pp. 8–37. (In English).
- 10 Bolwijn R., Casella B., Rigo D. (2018) An FDI-driven approach to measuring the scale and economic impact of BEPS, *Transnational Corporations Journal*, no. 25(2), pp. 107–143. (In English).
- 11 Tuncay O., Kaparova E. (2020) The Determiners of Foreign Direct Investments: Case of Central Asian Republics. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, no. 15(2), pp. 959–974. (In English).
- 12 Hakan A. Ashurov E.H., Khatir A. (2020) Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Orta Asya Ülkeleri Örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 43, pp. 391–402. (In Turkish).
- 13 Chuvakhina L.G. (2019) Kitajskie prjamyje inostrannye investicii v stranah postsovetskogo prostranstva // *Gorizonty jekonomiki*, no. 6, pp. 51–60. (In Russian).
- 14 Hsiao C. (2022) *Analysis of panel data*, Cambridge university press, 4th Edition, pp. 500. (In English).
- 15 Baltagi B.H. (2021) Dynamic panel data models, In *Econometric Analysis of Panel Data*, Springer, Cham. V. 4. No. 1, pp. 187–228. (In English).
- 16 Pesaran M.H. (2021) General diagnostic tests for cross-sectional dependence in panels, *Empirical Economics*, no. 60(1), pp. 13–50. (In English).

Г.Ж. АЗРЕТБЕРГЕНОВА,*¹

Э.Ф.К., доцент.

*e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-9070-7055

А.О. СЫЗДЫКОВА,¹

PhD, доцент м.а.

e-mail: yesevi@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-1377-0026

А. КЕНЖЕГАЛИЕВА,²

PhD, экономика оқытушысы.

e-mail: ak3085@bath.ac.uk

ORCID ID: 0000-0003-1636-7117

А. ЕСЕНАЛИ,¹

докторант.

e-mail: alinayessenali@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002 -4737-6772

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық

Қазақ-Түрік Университеті, Түркістан қ., Қазақстан

²Бат университеті, Клавертон-Даун,

Бат BA2 7AY, Ұлыбритания

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ ШЕТЕЛДІК ТІКЕЛЕЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ АНЫҚТАЙТЫН ФАКТОРЛАР

Андатпа

Бұл зерттеудің негізгі мақсаты – Орталық Азияның бес еліне: Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркіменстан және Өзбекстанға тікелей шетелдік инвестиция ТШИ ағынын анықтайтын факторларды зерттеу. Мақалада 1995-2021 жж. аралығын қамтитын эмпирикалық талдау жасалды. Эмпирикалық талдауда динамикалық панельдік деректерді талдау әдістері қолданылды. Модель – экономикалық тұрғыдан бір-біріне жақын Орталық Азия елдеріндегі ТШИ-ға әсер етуі ықтимал бес түрлі айнымалыны пайдалану арқылы жасалды. Құрылған модель Ареллано және Бонд [1] ұсынған жалпыланған сәттер әдісімен (Generalized Moments Method-GMM) талданды. GMM бағалау әдісінің нәтижелері бойынша ТШИ-дің артта қалған құны, экономикалық өсім, нақты тиімді айырбас бағамы, макроэкономикалық тұрақтылықтың айнымалылары статистикалық тұрғыдан маңызды және тәуелді айнымалыны түсіндіреді. Екінші жағынан, инфрақұрылымның айнымалысы тікелей шетелдік инвестицияларға әсер етпейді. Зерттеуде Орталық Азияның дамушы елдері, соның ішінде Қазақстан да қарастырылады. Бұл зерттеудің нәтижелері Орталық Азия елдеріне тікелей шетелдік инвестицияларды анықтайтын факторларды түсіну үшін маңызды болып табылады. Өткен кезеңдегі инвестициялардың табысы кейінгі жылдары шетелдік инвестициялар ағынының артуына ықпал ететін болады. Орталық Азия елдерінің экономикалық өсімі ТШИ-ға әсер етудің маңызды факторы болып табылады. Жылдам дамып келе жатқан экономикалар ТШИ-ды көбірек тартады. Сондықтан Орталық Азия елдеріне ТШИ көлемін ұлғайту үшін инфляция, жеткіліксіз инфрақұрылым, валюта бағамының тұрақсыздығы сияқты макроэкономикалық мәселелерді жою арқылы инвестициялық климат құру үшін қолайлы қадамдар жасау қажет.

Тірек сөздер: инфрақұрылым, дамушы елдер, шетелдік инвестициялар, тікелей инвестициялар, экономикалық өсім, динамикалық панель.

Г.Ж. АЗРЕТБЕРГЕНОВА,*¹

к.э.н., доцент.

*e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-9070-7055

А.О. СЫЗДЫКОВА,¹

PhD, и.о. доцент.

e-mail: yesevi@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-1377-0026

А. КЕНЖЕГАЛИЕВА,²

PhD, преподаватель экономики.

e-mail: ak3085@bath.ac.uk

ORCID ID: 0000-0003-1636-7117

А. ЕСЕНАЛИ,¹

докторант.

e-mail: alinayessenali@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002 -4737-6772

¹Международный казахско-турецкий университет им. Ходжи Ахмета Ясави, г. Туркестан, Казахстан

²Университет Бата, Клавертон-Даун, Бат BA2 7AY, Великобритания

ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ ФАКТОРЫ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

Основная цель этого исследования – изучить факторы, определяющие приток прямых иностранных инвестиций (ПИИ) в пять стран Центральной Азии: Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан. В статье проведен эмпирический анализ за период 1995–2021 гг. В эмпирическом анализе использовались методы динамического анализа панельных данных. Модель была создана с использованием пяти различных переменных, которые близки друг к другу с экономической точки зрения. Созданная модель была проанализирована с помощью метода обобщенных моментов (Generalized Moments Method – GMM), предложенного Ареллано и Бондом [1]. По результатам метода оценки GMM видно, что запаздывающая стоимость ПИИ, экономический рост, реальный эффективный обменный курс, переменные макроэкономической стабильности являются статистически значимыми и в значительной степени объясняют зависимую переменную. С другой стороны, переменная инфраструктуры не влияет на прямые иностранные инвестиции. Рассматриваются развивающиеся страны Центральной Азии, включая Казахстан. Результаты исследования важны для понимания факторов, определяющих прямые иностранные инвестиции в страны Центральной Азии. Успех инвестиций в прошлый период будет способствовать увеличению притока иностранных инвестиций в последующие годы. Экономический рост стран Центральной Азии – важный фактор, влияющий на ПИИ. Быстрорастущие экономики привлекают больше прямых иностранных инвестиций. Странам Центральной Азии необходимо предпринять шаги для создания подходящего инвестиционного климата путем устранения макроэкономических проблем, таких как инфляция, недостаточная инфраструктура и нестабильность обменного курса, чтобы увеличить объем прямых иностранных инвестиций.

Ключевые слова: инфраструктура, развивающиеся страны, иностранные инвестиции, прямые инвестиции, экономический рост, динамическая панель.

MPHTI 06.73.65
УДК 332.852.5
JEL A11

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-89-101>

Ш.Е. АЛЬПЕИСОВА,¹

к.э.н., и.о.ассоциированный профессор.

e-mail: sholpan761@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3034-3165

Ж.С. БУЛХАИРОВА,^{*1}

автор-корреспондент, PhD,

ассоциированный профессор.

*e-mail: honeyzhu@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9744-4104

Г.А. САЙМАГАМБЕТОВА,²

к.э.н., доцент.

e-mail: gauhar1973@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1627-0892

Ш.И. КОСЫМБАЕВА,²

ассистент.

e-mail: shnok@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1627-0892

¹Казахский агротехнический университет

им. С. Сейфуллина, г. Астана, Казахстан

²Каспийский университет технологий и инжиниринга

им. Ш. Есенова, г. Актау, Казахстан

СОВРЕМЕННОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА И НАСЕЛЕНИЯ В РЕАЛИЗАЦИИ ЖИЛИЩНОГО КРЕДИТОВАНИЯ

Аннотация

На современном этапе развития стоит вопрос жилья перед населением страны, и можно наблюдать, что не все могут позволить себе его купить. Поэтому сегодня особенно актуальным становится вопрос о взаимодействии государства и населения в реализации жилищного кредитования. Основная цель исследования – провести анализ взаимодействия государства и населения в реализации жилищного кредитования. Основная научная и практическая значимость исследования заключается в том, что авторами дана оценка взаимодействия государства и населения в реализации жилищного кредитования на современном этапе развития. Методологической основой для реализации новых форм жилищного кредитования может послужить теоретическое и практическое исследование основных принципов жилищного кредитования, зарубежного опыта в этой области практики и его адаптация к современным событиям. В рамках работы было выявлено, что за последние годы темп прироста выдачи жилищных кредитов значительно увеличился в Казахстане, на что оказали влияние государственные программы жилищного кредитования и возможность применять излишки пенсионных накоплений на получение, погашение ипотеки и улучшение жилищных условий граждан. Также авторами была проанализирована программа жилищно-коммунального развития «Нұрлы жер» на 2020–2025 гг. Особое внимание уделено программе жилищного кредитования «7–20–25» и «Баспана Хит». Результаты проведенного исследования внесут определенный вклад в развитие жилищного кредитования, могут быть применены в процессе подготовки лекций по соответствующим дисциплинам, также быть базой для проведения дальнейших более глубоких исследований.

Ключевые слова: государство, население, жилищное кредитование, социальная политика, программа, механизм, жилищный фонд.

Введение

На сегодня жилищное кредитование является важным средством преодоления проблем нехватки жилья среди населения страны, регулирования денежной массы и содействия соци-

ально-экономическому развитию. На базе жилищного кредитования формируется хороший инвестиционный климат, более активно развивается рынок жилья, эффективно функционирует банковская система в стране.

Важным условием привлечения финансовых ресурсов для сектора долгосрочного кредитования недвижимости является формирование благоприятной экономической среды и политического климата в стране, развитие законодательно-нормативной базы и системы управления, повышение уровня социальной ответственности в стране, поддержка жилищного кредитования.

Следует отметить, что одним из важнейших аспектов социальной политики государства является обеспечение своих граждан доступным жильем [1, 2]. На данном этапе развития именно экономическое развитие и социальная ориентированность Республики Казахстан стали основой для формирования системы жилищных строительных сбережений (ЖСС), которая базируется на законе «О жилищных строительных сбережениях в Республике Казахстан» [3, 4].

Цель исследования. В каждой стране для обеспечения социальной стабильности общества особое внимание уделяется жилищной сфере. Стратегической задачей ее функционирования является создание условий для устойчивого и эффективного оборота жилищного фонда, когда максимально полно удовлетворяются потребности населения в жилье, поддерживаются и совершенствуются. Основная цель данного исследования – провести анализ взаимодействия государства и населения в реализации жилищного кредитования.

Материалы и методы

Исследование основано на современных научных методах, включая системный подход, экономическую статистику, аналитический анализ, комплексный анализ и статистическую обработку данных. Также методологической основой для реализации новых форм жилищного кредитования послужили теоретические и практические исследования основополагающих принципов жилищного кредитования, которые применяются в данной области практики как за рубежом, так и в отечественной практике, и его адаптация к современным событиям, так как именно потребности населения в получении необходимого жилья посредством развития жилищного ипотечного кредитования привели к росту спроса на рынке недвижимости, и государство играет важную роль в решении данной проблемы.

Основой информационной базы данного исследования выступают данные официальных органов власти в Казахстане, разнообразные справочные материалы предприятий и организаций, также материалы, которые были собраны и обработаны авторами. На практике использовались такие научные методы, как индукция, дедукция, обобщение, группировка, классификация, сравнительный анализ и обоснование, статистический анализ.

Основные положения

На современном этапе жилищное кредитование является важнейшим универсальным институтом, который в основном получил свое развитие в государствах с рыночной экономикой и используется при формировании социально-экономической политики страны. Улучшение жилищного кредитования способствует созданию, стабилизации и совершенствованию конкурентоспособной мировой экономики, росту доступа к жилью для широких слоев населения, замедлению инфляции и социального неравенства путем стимулирования жилищного строительства и развития экономики страны, стабилизации финансовой и банковской составляющих, увеличению роста инвестиций на ключевых рынках.

Стоит отметить, что сегодня можно выделить особые черты жилищного кредитования: потребность со стороны граждан страны в жилищном кредите обусловлена несоразмерностью цен на дома и недвижимость и текущих доходов простого населения; жилищное кредитование, как и все другие формы кредита, несут значительные риски, требующие погашения, особенно в период кризиса, и, как следствие, необходимо его обеспечение; для коммерческих банков существует необходимость создания полноценной кредитной базы, а именно источников устойчивых и довольно дешевых финансовых ресурсов и, как следствие, обязательно развитие фондового рынка в стране. Также следует учитывать, что заинтересованность государства в поощ-

рении развития жилищного кредитования является неотъемлемой частью социальной политики, включая формирование устойчивой кредитной системы. Многогранное значение правовой базы для жилищного кредитования предполагает обязательное участие со стороны государства, которое отвечает за ее нормативные, правообеспечительные и регулирующие функции [5].

Следует отметить, что роль государства в развитии жилищного кредитования регулируется следующими принципами: формирование правовой базы и ее последующее совершенствование; активное применение и поддержка участников рынка жилищного кредитования во время кризиса; помощь в создании и развитии специальных кредитных продуктов для определенных групп населения (учителя, врачи, военные, многодетные семьи, молодые семьи и т.д.); создание необходимых условий для строительства жилья экономического класса в количестве, которое удовлетворяло бы потребности населения; выполнение обязательств по обеспечению жильем отдельных категорий граждан, по приобретению и строительству жилых домов, уплате первого взноса по ипотечным программам в соответствии с действующими государственными программами; эффективное развитие рынка жилищного кредитования на базе активного развития ипотечных ценных бумаг и т.д. [6, 7].

Итак, стоит отметить, что новизна и практическая значимость данной работы заключается в том, что в ней изложены основные моменты взаимодействия государства и населения в реализации жилищного кредитования, а именно приведены данные по реализуемым жилищным программам, даны недостатки жилищных программ, реализуемых в Казахстане, и предложены меры по улучшению данных программ.

Литературный обзор

Следует отметить существенный вклад в развитие теоретических и практических аспектов в области жилищного кредитования таких ученых, как Алтмышева М.Е., Альшанская А.А., Ауезханулы А., Биханова А., Горемыкин В.А., Гусманова Ж., Каменецкий М.И., Кожаммет А., Меркулов В.В., Смирнов В.В., Ургушева С., Павлова И.В., а также зарубежных специалистов Шим Д., Дэниэл Дж., Кейнс Дж.М., Розенберг М., Фишер С., Лексис В., Шмалензи Р., Эрхард Л., Равиц М., Сигел Д., Дорнбуш Р., Друкер П., Кук Дж. и других.

Также необходимо принять во внимание опыт зарубежных коллег касательно вопроса жилищного кредитования, где следует отметить, что они в значительной степени изучают организационный механизм, также дают анализ и оценку немецкой и американской модели жилищного кредитования – такие ученые, как Страйк Р., Косарева Н. Б., Меркулов В. В., Равиц М., Копейкин А., Ли М., Штеккер О. Что касается зарубежных рынков, а именно вопроса стратегии развития жилищного кредитования со стороны государства, то стоит отметить, что институциональным особенностям организации процесса жилищного кредитования посвящено незначительное количество работ.

При этом стоит отметить, что сегодня не наблюдается системных исследований касательно анализа и оценки кредитной политики в сфере жилищного кредитования, а именно ее сущности, содержания, структуры и характерных особенностей, осуществляемого взаимодействия с государственными органами власти. Также можно заметить, что не проводятся комплексные исследования, которые взаимосвязаны с деятельностью кредитной политики государства в области жилищного кредитования, не забывая о социальных последствиях и т.д. [8].

Результаты и обсуждение

В Республике Казахстан с 1995 по 2001 гг. стоит выделить этапы жилищного кредитования с момента вступления в силу Указа Президента Республики Казахстан «Об ипотеке недвижимого имущества», имеющего силу закона. В Казахстане действовала малайзийская модель системы жилищного кредитования, в основу которой заложена структура рынка, состоящая из двух уровней:

- ♦ первичным уровнем являются кредитные займы,
- ♦ вторичным – специфические залоговые акции (закладные и облигации), посредством которых банки, выдающие кредиты, осуществляют свое фондирование.

Для источников финансирования жилищных займов банки второго уровня размещают на рынке ценных бумаг «длительные» целевые деньги, что дает банкам возможность предоставлять «длительные» жилищные займы под небольшие процентные ставки.

В 1993 г., опираясь на малайзийскую модель кредитования, Указом Президента страны была введена государственная программа, которая содержала в себе новую жилищную программу. Она заключалась в выдаче долгосрочных кредитов на покупку либо строительство жилья, срок кредита составлял до 30 лет. Целью государственной программы являлось предоставление возможности семьям с доходами, не превышающими средний уровень, улучшить свои жилищные условия.

С 1998 г. в Республике Казахстан банки второго уровня начали предоставлять гражданам страны ипотечные жилищные займы для приобретения жилья в собственность. Именно жилищный кредит предоставлялся под очень завышенные процентные ставки кредитования и на краткосрочный период. Изначально ставка по жилищному кредиту предоставлялась примерно под 20% годовых, также одним из условий был первоначальный взнос, равный 40–50%, а сам срок кредитования составлял 5–10 лет. И как следствие, большинство населения не имело возможности претендовать на получение таких жилищных кредитов.

На данный момент в стране получили развитие модели следующего типа:

- ♦ американская модель представляет собой модель ипотечного кредитования, которая предусматривает выдачу банками второго уровня жилищного кредита заемщику в обмен на обязательство ежемесячно оплачивать банку фиксированную сумму денежных средств. Заемщик обеспечивает взятое на себя обязательство залогом покупаемого жилья.

- ♦ немецкая модель представляет собой одноуровневую модель жилищного кредитования, она предусматривает накопительный счет, который заемщик открывает в банке. И через 5–10 лет, когда на данном счете будет скоплено 50% от стоимости покупаемого жилья, заемщик может получить от государства дотацию 10% или льготный заем под недостающую сумму по самым невысоким процентным ставкам. Эта программа направлена на малоимущую часть населения, имеет значительный спрос в странах Западной Европы.

Вышеперечисленные модели жилищного кредитования являются для определенных стран стимулирующим вариантом для покупки собственного жилья. Однако в Казахстане используется модель жилищного кредитования, которая схожа с действующей моделью во Франции и Великобритании.

Сегодня государство в значительной степени участвует в развитии жилищного кредитования, а именно в регулятивном воздействии на его развитие, в распределении и последующей аккумуляции финансовых ресурсов при самостоятельном участии субъектов жилищных программ, что в итоге обуславливается директивно-регулируемым характером данной формы кредитных отношений.

Стоит заметить, что именно рост доступности приобретаемого жилья и дальнейшее развитие жилищного строительства признаются одним из приоритетных направлений Стратегии развития страны до 2050 г. Основу жилищного законодательства, регулирующего вопросы обеспеченности жильем граждан страны, составляют нормы Гражданского кодекса и Закона «О жилищных отношениях». Также в целях формирования эффективных механизмов финансирования жилищного строительства, включая и вопросы проблем получения жилья в Казахстане и стимулирования роста строительства жилых домов в соответствии с перечнем мероприятий, которые были реализованы через Программу действий Правительства Казахстана на 2000–2002 гг. «Концепция развития жилищного строительства и сохранения жилищного фонда в Республике Казахстан». Постановлением правительства страны от 21 августа 2000 г. № 1290 Р001290 была одобрена «Концепция финансирования долгосрочного жилищного строительства и развития системы ипотечного кредитования в Республике Казахстан».

Следует заметить, что государственные и отраслевые жилищные программы обеспечивают увеличение жилищного фонда и средней обеспеченности населения жильем в Казахстане (рисунок 1, стр. 93).

Рисунок 1 – Этапы развития программ жилищного строительства в Казахстане

Примечание: Составлено автором.

Согласно рисунку 1 первый этап развития программ жилищного строительства представляет собой легализацию рыночных отношений на рынке недвижимости, которая началась в 1990-х годах с приватизации жилых домов. Это был первый шаг в формировании казахстанского рынка недвижимости. При этом сделки носили в большинстве своем единичный характер, также не до конца был определен механизм формирования цен на рынке жилья, особенно на новое жилье, то есть наблюдался процесс самостоятельного формирования цен на первичном рынке жилья. Несмотря на то что уже была создана правовая база страны для развития рыночных отношений в жилищном секторе, значительная часть населения все-таки не смогла приобрести новостройки из-за невысокой платежеспособности.

Второй этап знаменуется быстрым развитием рыночной экономики в Казахстане, что привело к существенным изменениям ситуации на первичном рынке жилья. Были сформированы необходимые условия для увеличения инвестиций в сектор недвижимости. В то же время стоит отметить, что в середине 1990-х произошла остановка жилищного строительства, и только с 1998 г. первичный рынок жилья начал восстанавливаться. Например, в 2000 г. по сравнению с предыдущим годом темп прироста строительства вырос на 195,6%, и только с 2001 г. начался незначительный рост, ввод в эксплуатацию новых домов.

Следующий, третий этап тесно связан с дальнейшим развитием национальных жилищных программ. Основной целью данных программ является создание необходимых условий для проживания в жилых домах, включая приемлемые экологические, окружающие условия для каждой семьи. Сегодня развитие рынка жилья в Казахстане осуществляется при непосредственном участии государства. В Конституции Республики Казахстан пишется о том, что жилище неприкосновенно и население, которое нуждается в жилье, имеет право его купить из государственного жилищного фонда по разумной цене в соответствии с установленными законами нормами. В Казахстане принят ряд законов и нормативных актов, касающихся вопросов жилья: Закон 1997 г. «О жилищных отношениях», который является основным нормативным документом в области жилищного строительства. С момента принятия закона о жилищных отношениях несколько раз вносились поправки, последняя поправка была принята 7 марта 2022 г.

Также стоит отметить, что правительство разрабатывает различные способы улучшения доступа к финансированию строительства жилья и постоянно совершенствует условия льготного кредитования для населения. Сектор жилья получает значительное финансирование из государственного бюджета, но при этом в итоге составляет менее 10% от совокупного объема финансирования. Еще следует учитывать, что правительство реализует различные государственные программы, которые направлены на обеспечение доступным жильем, особенно уязвимых слоев населения.

В настоящее время именно улучшение жилищного обеспечения и совершенствование жилищного строительства являются одними из основных путей повышения уровня основ-

ных направлений стратегии развития Республики Казахстан до 2050 г. Жилищные вопросы граждан Казахстана регулируются положениями Гражданского кодекса и закона о жилищных условиях [9]. В целях решения основных проблем нехватки жилья среди населения, финансирования строительства жилых домов, зданий и дальнейшего содействия строительству домов Правительство Республики Казахстан разработало проект закона «О финансировании жилищного строительства, развитии системы кредитования строительства и услуг в Республике Казахстан».

Отметим, что с 2020 по январь 2022 г. доля жилищных кредитов в стране значительно увеличилась, чему способствовало введение государством системы жилищного кредитования и возможность использования части пенсионных средств. На рисунке 2 показан рост жилищного кредитования в Республике Казахстан. По данным Агентства по надзору и развитию финансового рынка Республики Казахстан, к концу марта 2022 г. объем жилищных кредитов вырос на 2,2% – до 3 528,6 млрд тенге, или 6,2% на начало 2022 г.

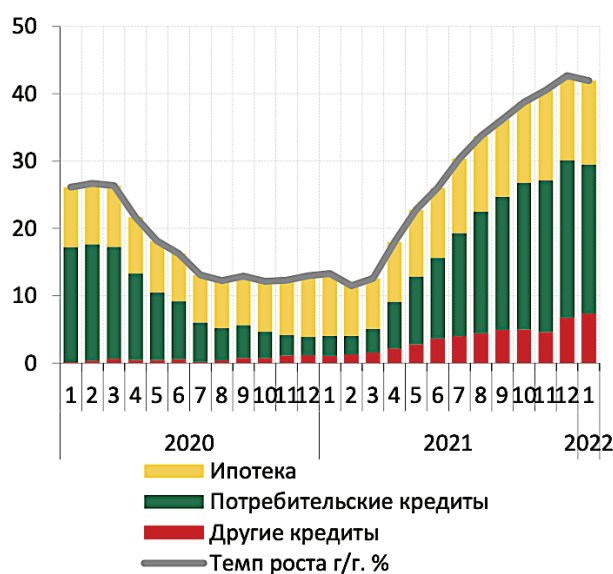

Рисунок 2 – Вклад компонентов в годовой рост кредитов розничного сектора

Примечание: Составлено на основе данных Национального банка Республики Казахстан [11].

Следует отметить, что в целом по Республике Казахстан происходит увеличение предложения жилья на рынке и средней обеспеченности жильем населения в основном за счет государственных жилищных программ, так как в Казахстане реализуются различные государственные программы по обеспечению населения доступным и качественным жильем. Сегодня правительство разрабатывает различные механизмы для улучшения и расширения доступа к жилищному финансированию и уменьшения задолженности по жилищным кредитам. На сегодня в развитие жилищно-строительного сектора страны вложено немало бюджетных средств – не менее 10% от общего объема государственного бюджета.

В 2019 г. была разработана и пересмотрена программа развития жилищно-коммунального хозяйства «Нұрлы жер» на 2020–2025 гг. [12], которая включает основные меры по поддержке страны в области развития рынка жилья и эффективного развития жилищно-коммунального хозяйства. Система жилищно-строительных сбережений и программы жилищного кредитования также помогают улучшить и увеличить доступ граждан к жилью. АО «Жилстройсбербанк» был основан в 2003 г. по немецкой модели жилстройсбережений и предлагает на рынке разнообразные кредиты сроком до 25 лет. В 2018 г. на рынок жилищного кредитования вышли следующие жилищные программы кредитования первичного и вторичного жилья:

- ♦ «7–20–25»;
- ♦ «Баспана Хит»;
- ♦ «Орда».

В 2020 г. президент Казахстана К.Ж. Токаев запустил новую программу жилищного кредитования «Шаңырақ» (5–10–20), которая дала возможность повысить уровень жизни граждан страны посредством приобретения доступного жилья.

Стоит отметить, что пока АО «Отбасы банк» (АО «Жилстройсбербанк») является единственным банком в Республике Казахстан, использующим систему жилищных строительных сбережений. Основной целью программы жилищно-строительных сбережений является повышение социального благосостояния граждан путем инвестирования в жилищное строительство через сбережения и жилищное кредитование.

Особого внимания заслуживает программа жилищного кредитования «7–20–25», реализуемая на территории Казахстана в рамках данной системы, которая была создана в результате реализации задач инициативы «новые возможности приобретения жилья для каждой семьи». Данная инициатива была впервые озвучена в обращении «Пять социальных инициатив Президента» Н.А. Назарбаева к народу страны. АО «Казахский фонд устойчивого развития» является главным оператором данного проекта [13].

Основной целью программы «7–20–25» является обеспечение доступа к жилью для большинства слоев населения посредством жилищного кредитования в рамках реализации государственных программ. В настоящее время программа «7–20–25» является самой популярной и выгодной программой жилищного кредитования, так как:

- ♦ процентная ставка по кредиту невысокая и составляет 7% (ГЭСВ – 7,2%);
- ♦ первоначальный взнос – 20% от стоимости приобретаемого жилья, при условии того, что в гг. Нур-Султане, Алматы, Актау, Атырау, Шымкенте, Караганде максимальная стоимость жилья составляет 25 млн тенге, а для других регионов страны – 15 млн тенге;
- ♦ максимальный срок погашения жилищного кредита составляет 25 лет;
- ♦ с заемщика не взимается комиссия за предоставление и выдачу кредита [9].

В рамках реализации программы «7–20–25» население может обратиться в банки-партнеры, которые имеют соглашение о сотрудничестве с АО «Казахстанский фонд устойчивости»: АО «Банк ЦентрКредит», АО «Народный банк Казахстана», АО «Forte Bank», АО «Bank RBK», АО «Евразийский банк», АО «Банк Фридом Финанс Казахстан», АО «Altyn bank».

Важно отметить, что в Казахстане жилищный кредит предоставляется в тенге и в данной программе может участвовать любой гражданин страны, имеющий доход от трудовой деятельности, своего бизнеса/предприятия и не имеющий жилья в собственности. Согласно программе, реализуемой государством, основным критерием для одобрения жилищного кредита является кредитоспособность и стабильный доход кредитозаемщика. Эта программа жилищного кредитования предназначена для людей, нуждающихся в жилье и имеющих невысокие доходы, таких как: семьи с низким уровнем дохода, многодетные семьи, молодые семьи, социально уязвимые слои населения и т.д. В то же время граждане, которые имеют по несколько квартир и хотят еще купить, не смогут воспользоваться данной программой [14].

На рисунке 3 (стр. 96) представлена информация о жилищных кредитах, выданных в период с 2018 г. по сентябрь 2021 г. в рамках программы жилищного кредитования «7–20–25» [11].

Начиная с декабря 2018 г. с целью активизации государственной программы были внесены изменения в государственные жилищные программы «Нұрлы жер», продаются населению через АО «Отбасы банк» – программу «7–20–25». В жилищном кредитовании также стали применяться механизмы субсидирования через первоначальный взнос в форме выдачи жилищных сертификатов тем, кто работает в бюджетной и социальной сфере [11].

Таким образом, по состоянию на 27 января 2022 г. в рамках реализации программы «7–20–25» можно увидеть количество одобренных кредитов и заявок, данные по которым представлены на рисунке 4 (стр. 96) [13].

Согласно рисунку 4 в списке городов с наибольшим количеством заявок стоит отметить г. Нур-Султан, где было выдано 12 278 кредитов (179,8 млрд тенге), следующий город, лидирующий по количеству выданных займов, – Алматы – 7785 займов (109,9 млрд тенге). Стоит также обратить внимание на г. Шымкент, жители которого получили 2554 жилищных кредита на сумму 29,2 млрд тенге [11].

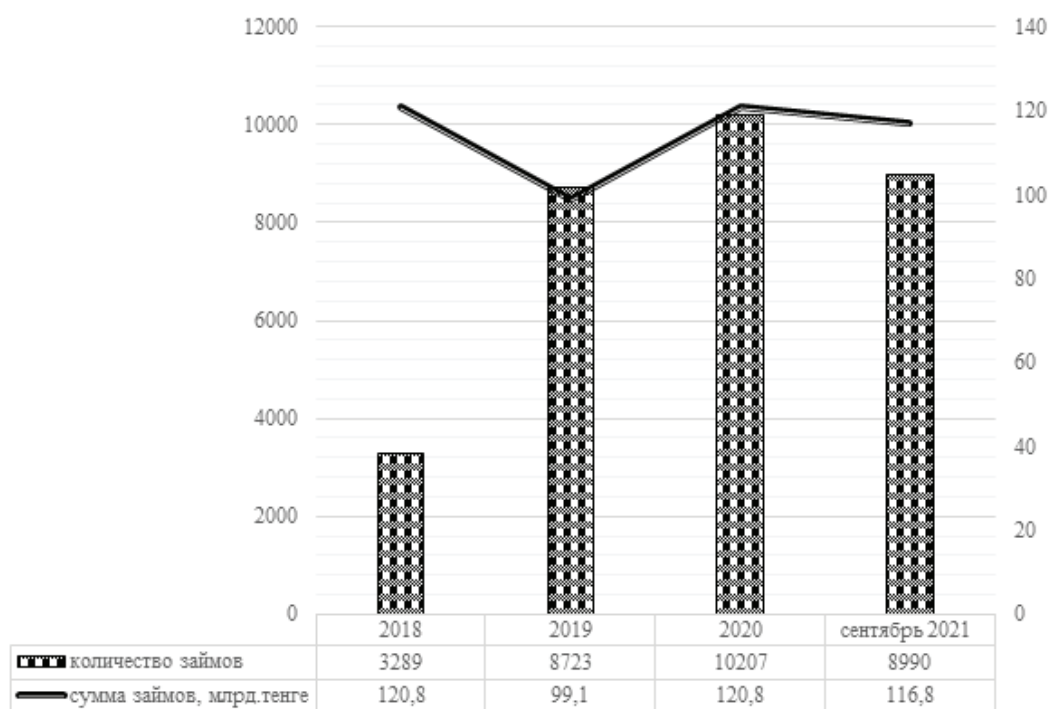

Рисунок 3 – Количество и размер выданного жилищного кредита в Казахстане в рамках реализации программы «7–20–25»

Примечание: Составлено автором на основании источника [11].

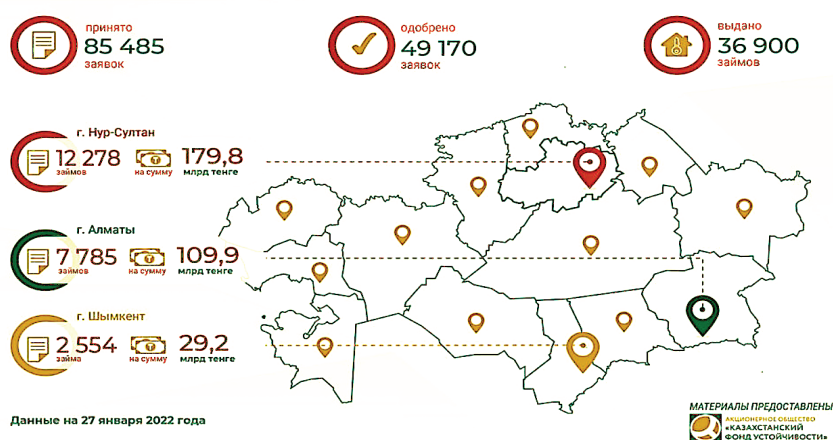

Рисунок 4 – Сведения по займам в рамках программы «7–20–25» на 27 января 2022 г.

Примечание: Составлено автором на основании данных АО «Казахстанский фонд устойчивости» [13].

Теперь стоит также рассмотреть государственную программу льготного жилищного кредитования «Баспана Хит», разработанную и реализуемую организацией «Баспана» при участии государства для продажи первичного и вторичного жилья на рынке. Программа «Баспана Хит» предлагает льготные кредиты на жилье с процентной ставкой 10,75% на максимальный срок 15 лет и с первоначальным взносом в размере 20% или более от стоимости дома. Ипотечная организация «Баспана», которая в настоящее время является основным оператором, в рамках программы «Баспана Хит» реализует данную программу с пятью крупными коммерческими банками: АО «Bank RBK», АО «Халык банк», АО «Банк «ЦентрКредит», АО «Цеснабанк» и

АО «Евразийский банк». Однако следует отметить, что пока заявки по специальной программе «Баспана Хит» не принимаются [15].

Теперь рассмотрим программу «Орда» – продукт АО «Казахстанская жилищная компания», который предназначен для кредитования населения через банки-агенты на приобретение жилья на первичном и вторичном рынке. Его самое большое преимущество заключается в том, что он имеет большую сумму займа – 40 миллионов тенге. Рынок жилищного кредитования на покупку элитных жилых домов весьма ограничен, поскольку купить такие дома могут позволить себе немногие. Кроме того, этот вид кредита несет в себе высокий риск: количество обязательств заемщика велико. Еще одним значительным риском является высокая вероятность того, что цены на жилье значительно упадут из-за ограниченного спроса. Прием заявок на участие в этой программе приостановлен.

Итак, анализируя ход взаимодействия государства и населения на рынке жилищного кредитования Казахстана, следует обратить внимание на возможность использования части пенсионных средств на улучшение жилищных условий, в том числе на погашение жилищного кредита. За восемь месяцев 2021 г. в целях улучшения жилищных условий и погашения ипотеки посредством использования денег пенсионных фондов было совершено около 370 000 сделок купли-продажи, что в 2,1 раза больше, чем за аналогичный период 2020 г. Почти все регионы страны установили рекорд по количеству продаж жилья, а в некоторых случаях (особенно на западе стране) превысило значительно.

С февраля по август 2021 г. граждане перечислили из ЕНПФ 1,76 трлн тенге для улучшения жилищных условий, погашения ипотечного займа. Около 70% денег было потрачено на капитальный ремонт при покупке квартиры и более 10% – на ипотеку.

Так как вопрос использования пенсионных накоплений для улучшения жилищных условий и погашения ипотеки экспертами обсуждался давно, рынок недвижимости уже был готов к таким изменениям. Стоит обратить внимание, что цены начали расти задолго до официального принятия данного решения. За восемь месяцев 2021 г. средняя цена нового жилого дома выросла на 10,9%, а цены на вторичном рынке жилья выросли на 17%. Это прямое следствие того, что выросло количество людей, у которых появилось достаточно денежных средств на покупку своего жилья или улучшение жилищных условий благодаря изъятим пенсионным накоплениям и льготному жилищному кредитованию.

За восемь месяцев 2021 г. было выдано более 97 000 контрактов (кредитов) на сумму 1,2 трлн тенге. Это очень много по сравнению с 2020 г.: количество выданных кредитов увеличилось на 62%, а количество займов удвоилось. В результате в 2021 г. наблюдалась ситуация, когда многие брали новый жилищный кредит, при этом еще не погасив до конца старый, например, в 2021 г. это сделали более 4400 человек.

Тем не менее финансовые ресурсы из пенсионных фондов оказали влияние на развитие жилищного кредитования: роль кредитных организаций как основного поставщика финансовых ресурсов упала. Например, в 2020 г. 35,9% сделок жилищного кредитования было осуществлено через кредитные организации, а с января по август 2021 г. их количество упало до 26,3%, то есть в 2021 г. население, у которого не хватало денежных средств, брало их не в банках, а снимало со своих пенсионных счетов.

В результате чего все вышеперечисленное оказало значительное влияние на цены на рынке жилья, особенно из-за роста изъятия денег из пенсионных фондов плюс государственные жилищные программы. Например, в сентябре 2021 г. цена за квадратный метр в новом жилом доме превысила августовскую стоимость на 0,7% и достигла 346,2 млрд тенге. За девять месяцев 2021 г. рост составил 11,7%. Также цены на вторичном рынке жилья выросли на 1% в сентябре и за 9 месяцев этого же года – на 18,2%. В то же время наблюдался рост цен на строительство жилья: с 119,9 млрд тенге в 2016 г. до 212 млрд тенге в 2021 г.

Но несмотря на вышеперечисленное, стоит отметить, что существует ряд недостатков реализации государственных программ жилищного кредитования, таких как:

- ♦ за последнее время произошло увеличение количества очередников, которое выросло почти в два раза. Данная динамика говорит о том, что существующий механизм обеспечения населения жильем не может полностью решить данную проблему. Согласно данным Мини-

стерства индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан, количество очередников на период 2016–2022 гг. выросло с 365 600 до 614 700 человек – на 68,1%, где в среднем прирост составил более 50 тысяч человек;

- ♦ требование о внесении первоначального взноса, который может варьироваться в пределах 10–20% от цены жилья, на который оказывает влияние вид жилищного кредита и наличие льготных программ. В итоге заемщику необходимо внести значительную сумму денег, тем самым рискуя остаться без финансовой подушки;

- ♦ по программе «Шанырак» очередники могут приобрести жилье только на первичном рынке, которое построено в рамках программы «Нұрлы жер»;

- ♦ ценовые ограничения. Например, по программе «Шанырак» не более 18 млн тенге для городов Астаны, Алматы и их пригородных зон, не более 15 млн тенге для городов Атырау, Актау, Актөбе, Шымкента, Туркестана и Карагандинской области, для остальных регионов – не более 12 млн тенге.

Таким образом, на данном этапе развития государственное участие в обеспечение населения жильем весьма существенно и необходимо. В частности, государством страны проводится работа по определению неэффективных ниш рынка жилья, идентификации таких категорий граждан, которые нуждаются в государственной поддержке. Сегодня осуществляется ряд мероприятий по оптимизации процесса реализации программ: планируется сформировать единого оператора жилищной политики через объединения АО «Казахстанская ипотечная компания», АО «Байтерек девелопмент» и АО «Фонд гарантирования жилищного строительства», входящие в структуру АО «Национальный управляющий холдинг «Байтерек». Также проводится работа по внедрению Единой республиканской базы очередников на жилье по государственной программе. Это способствует обеспечению прозрачности предоставления жилья и единого системного учета.

Как следствие, необходимо ввести ряд мероприятий по повышению эффективности жилищной политики, таких как: формирование пулов арендного жилья и стимулирование создания частных социальных фондов недвижимости; привлечение рыночного фондирования (депозиты населения, пенсионных накоплений) и субсидирование расходов по займу; внедрение механизма проектного финансирования частных застройщиков; внедрение рейтинга строительных компаний по долевого строительству; ужесточение ответственности недобросовестных застройщиков.

Заключение

Итак, системное расширение рынка жилья путем предоставления льготных кредитов и поддержки со стороны государства строительства нового жилья для населения страны, создание достаточного спроса и, как следствие, развитие строительной отрасли в конечном итоге только положительно скажутся на развитии экономики в целом. При этом на современном уровне развития, учитывая нестабильную ситуацию в стране, в условиях эффективного сотрудничества страны и населения на рынке жилищного кредитования появляются все новые кредитные инструменты, которые помогают улучшить жилищные условия граждан страны. Отметим, что за годы независимости в Казахстане был построен 141 млн кв. м жилья. В стране разработана модель комплексного развития жилья, основным принципом которой является повышение доступности жилья, особенно для уязвимых слоев населения. В стране были введены в действие новые программы жилищного кредитования, которые повышают доступ населения к кредитным ресурсам.

Таким образом, исходя из вышесказанного, можно сказать, что сегодня важно отметить роль государства в иницировании процесса выдачи жилищных кредитов для увеличения доступности жилья и роста рынка жилья. Только в этом случае развитие строительного сектора может оказать положительное влияние на восстановление экономики всей страны. Следует также помнить, что в связи с изменением ситуации в стране появились новые методы кредитования, которые привлекают государство и население на рынок жилищного кредитования.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Алтмышева М.Е. Ипотечное кредитование на примере АО «Жилстройсбербанк» Казахстана // Актуальные проблемы современности. – 2018. – № 1(19). – С. 120–124.
- 2 Короткова О.И. Роль государства в системе ипотечного жилищного кредитования и основные показатели ипотечного жилищного кредитования // Законность и правопорядок в современном обществе. – 2014. – № 20. – С. 25–36.
- 3 О жилищных строительных сбережениях в Республике Казахстан. Закон Республики Казахстан от 7 декабря 2000 года № 110.
- 4 Погосян М.М. Роль государства в системе ипотечного жилищного кредитования и основные показатели ипотечного жилищного кредитования / В сборнике: Экономика: вчера, сегодня, завтра. Сборник статей по материалам II Всероссийской (с международным участием) конференции преподавателей и студентов. – Москва. – 2021. – С. 329–335.
- 5 Чинаев Т.В. Формирование российской системы ипотечного жилищного кредитования и ее инфраструктуры: дис. ... канд. экон. наук / Т.В. Чинаев. – Уфа, 2007. – 171 с.
- 6 Альшанская А.А. Жилищный вопрос и ипотечное кредитование населения в Казахстане // Каржы – Финансы. – 2020. – № 1–2(47–48). – С. 74–80.
- 7 Ауезханулы А., Манап А.С. Текущее состояние рынка жилищного ипотечного кредитования Казахстана // Статистика, учет и аудит. – 2017. – № 3(66). – С. 69–75.
- 8 Кузнецова Т.Е., Клемешова К.К., Королев М.Ю. Развитие модели жилищного кредитования в Республике Казахстан на основе применения передового зарубежного опыта / В сборнике: Банковский сектор в XXI веке: проблемы, тенденции и перспективы развития. Материалы Международной научно-практической конференции. Под редакцией Т.Е. Кузнецовой, Л.А. Черных. – 2016. – С. 7–15.
- 9 Закон Республики Казахстан. О жилищных отношениях. От 16 апреля 1997 года № 94 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.05.2022 г.).
- 10 Об утверждении Программы долгосрочного финансирования жилищного строительства и развития системы ипотечного кредитования. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 ноября 2000 года № 1774.
- 11 Национальный Банк Казахстана. [National Bank of Kazakhstan]. URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/page/obzor-inflyacii-dkr> (дата обращения: 22.05.2022)
- 12 Об утверждении Государственной программы жилищно-коммунального развития «Нұрлы жер» на 2020–2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года № 1054.
- 13 АО «Казахстанский фонд устойчивости [Kazakhstan Sustainability Fund JSC]. URL: <https://baspana72025.kz>. (дата обращения: 22.05.2022)
- 14 Биханова А., Ургушева С. Современное состояние и особенности ипотечного кредитования в Республике Казахстан // Часопис економічних реформ. – 2019. – № 3(35). – С. 41–47.
- 15 Программа ипотечного жилищного кредитования «7–20–25» [Housing mortgage lending program «7–20–25»]. URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/buy_sale/ipoteka_72025 (дата обращения: 20.05.2022)

REFERENCES

- 1 Altmysheva M.E. (2018) Mortgage lending for example JSC “Zhilstroysberbank” of Kazakhstan // Current problems of our time. No. 1(19). P. 120–124. (In Russian).
- 2 Korotkova O.I. (2014) The role of the state in the system of mortgage housing lending and the main indicators of mortgage housing lending // Legality and law and order in modern society. No. 20. P. 25–36. (In Russian).
- 3 About housing construction savings in the Republic of Kazakhstan. Law of the Republic of Kazakhstan No. 110 of December 7, 2000. (In Russian).
- 4 Pogosyan M.M. (2021) The role of the state in the system of mortgage housing lending and the main indicators of mortgage housing lending/ In the collection: Economics: yesterday, today, tomorrow. Collection of articles based on the materials of the II All-Russian (with international participation) conference of teachers and students. Moscow. P. 329–335. (In Russian).
- 5 Chinaev T.V. (2007) Formation of the Russian system of mortgage housing lending and its infrastructure: dis. ... Candidate of Economics Sciences. Ufa. 171 P. (In Russian).
- 6 Alshanskaya A.A. (2020) Housing issue and mortgage lending to the population in Kazakhstan // Karzhy. Finance. No. 1–2(47–48). P. 74–80. (In Russian).

7 Auyezkhanuly A., Manap A.S. (2017) The current state of the housing mortgage lending market in Kazakhstan // Statistics, accounting and auditing. No. 3(66). P. 69–75. (In Russian).

8 Kuznetsova T.E., Klemeshova K.K., Korolev M.Yu. (2016) Development of the housing lending model in the Republic of Kazakhstan based on the application of advanced foreign experience/ In the collection: Banking sector in the XXI century: problems, trends and prospects of development. Materials of the International Scientific and Practical Conference. Edited by T.E. Kuznetsova, L.A. Chernykh. P. 7–15. (In Russian).

9 The Law of the Republic of Kazakhstan. About housing relations. Dated April 16, 1997. No. 94 (with amendments and additions as of 07.05.2022). (In Russian).

10 On approval of the Program of Long-term financing of housing construction and development of the mortgage lending system. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 28, 2000. No. 1774. (In Russian).

11 Nacional'nyj Bank Kazahstana [National Bank of Kazakhstan]. URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/page/obzor-inflyacii-dkp> (accessed: 22.05.2022). (In Russian).

12 On the approval of the State program of housing and communal development «Nurly Zher» for 2020 – 2025. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 31, 2019. No. 1054. (In Russian).

13 AO «Kazahstanskij fond ustojchivosti» [Kazakhstan Sustainability Fund JSC]. URL: <https://baspana72025.kz>. (accessed: 22.05.2022). (In Russian).

14 Bikhanova A., Urgusheva S. (2019) The current state and features of mortgage lending in the Republic of Kazakhstan // Chronicle of economic reforms. No. 3(35), pp. 41–47. (In Russian).

15 Programma ipotechnogo zhilishchnogo kreditovaniya «7–20–25» [Housing mortgage lending program «7–20–25»]. URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/buy_sale/ipoteka_72025 (accessed: 20.05.2022). (In Russian).

Ш.Е. АЛЬПЕИСОВА,¹

Э.Ф.К., қауымдастырылған профессор м.а.

e-mail: sholpan761@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3034-3165

Ж.С. БУЛХАИРОВА,*¹

автор-корреспондент, PhD.

қауымдастырылған профессор.

*e-mail: honeyzhu@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9744-4104

Г.А. САЙМАГАМБЕТОВА,²

Э.Ф.К., доцент.

e-mail: gauhar1973@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1627-0892

Ш.Е. КОСЫМБАЕВА,²

ассистент.

e-mail: shnok@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1627-0892

¹С. Сейфуллин атындағы Қазақ

агротехникалық университеті,

Астана қ., Қазақстан

²Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ., Қазақстан

ТҰРҒЫН ҮЙДІ НЕСИЕЛЕНДІРУДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТ ПЕН ХАЛЫҚТЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ

Андатпа

Қазіргі даму кезеңінде ел халқының алдында бәрі бірдей сатып ала алмайтынын байқауға болатын тұрғын үй мәселесі тұр. Сондықтан бүгінгі таңда тұрғын үйді несиелендіруді жүзеге асыруда мемлекет пен халықтың өзара әрекеттесу мәселесі ерекше өзекті болуда. Зерттеудің негізгі мақсаты – тұрғын үйді несиелендіруді жүзеге асырудағы мемлекет пен халықтың өзара әрекеттестігін талдау. Зерттеудің негізгі ғылыми және тәжірибелік маңыздылығы авторлардың қазіргі даму кезеңінде тұрғын үйді несиелендіруді жүзеге асырудағы мемлекет пен халықтың өзара әрекеттесуіне баға беруі болып табылады. Тұрғын үйді несиелендірудің жаңа

түрлерін жүзеге асырудың әдіснамалық негізі тұрғын үйді несиелендірудің негізгі принциптерін, тәжірибенің осы саласындағы шетелдік тәжірибені теориялық және практикалық зерттеу және оны қазіргі оқиғаларға бейімдеу бола алады. Жұмыс шеңберінде соңғы жылдары Қазақстанда тұрғын үй несиелерін берудің өсу қарқыны едәуір өскені анықталып, оның өсуіне тұрғын үйді несиелендірудің мемлекеттік бағдарламалары мен азаматтардың артық жинақталған зейнетақы қаражатын алу арқылы ипотекасын өтеуі және тұрғын үй жағдайын жақсартуға қолдану мүмкіндігі әсер етті. Сондай-ақ, авторлар 2020–2025 жж. арналған «Нұрлы жер» тұрғын үй-коммуналдық даму бағдарламасын талдады. «7-20-25» және «Баспана Хит» тұрғын үй несиелеу бағдарламаларына ерекше назар аударылды. Зерттеу нәтижелері тұрғын үйді несиелендіруді дамытуға белгілі бір үлесін қосып, тиісті пәндер бойынша дәрістер дайындау үшін, сонымен қатар одан әрі терең зерттеулер жүргізуге негіз бола алады.

Тірек сөздер: мемлекет, халық, тұрғын үй несиесі, әлеуметтік саясат, бағдарлама, механизм, тұрғын үй қоры.

SH.E. ALPEISSOVA,¹

c.e.s., acting associate professor.

e-mail: sholpan761@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3034-3165

ZH.S. BULKHAIROVA,^{*1}

corresponding author, PhD, associate professor.

*e-mail: honeyzhu@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9744-4104

G.A. SAIMAGAMBE TOVA,²

c.e.s., associate professor.

e-mail: gauhar1973@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1627-0892

SH.I. KOSSYMBAYEVA,²

assistant.

e-mail: shnok@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1627-0892

¹S.Seifullin Kazakh Agro Technical University,

Astana, Kazakhstan

²Caspian University of Technologies
and Engineering after S.Yessenov, Aktau, Kazakhstan.

MODERN INTERACTION BETWEEN THE STATE AND THE POPULATION IN THE IMPLEMENTATION OF HOUSING LOANS

Abstract

At the present stage of development, the issue of housing is facing the population of the country and it can be observed that not everyone can afford to buy it. Therefore, the interaction of the state and the population in the implementation of housing loans is becoming especially relevant today. The main purpose of the study is to analyze the interaction of the state and the population in the implementation of housing loans. The main scientific and practical significance of the study lies in the fact that the authors assessed the interaction of the state and the population in the implementation of housing lending at the present stage of development. The methodological basis for the implementation of new forms of housing lending can serve as a theoretical and practical study of the basic principles of housing lending, foreign experience in this field of practice and its adaptation to modern events. As part of the work, it was revealed that in recent years the rate of increase in the issuance of housing loans has increased significantly in Kazakhstan, the growth of which was influenced by state housing lending programs and the ability to apply excess pension savings to obtain, repay mortgages and improve the living conditions of citizens. The authors also analyzed such a program as the housing and communal development program “Nurly Zher” revised for 2020–2025. Special attention was paid to the housing lending program – “7-20-25” and “Baspana Hit”. The results of the conducted research make a certain contribution to the development of housing lending, can be used to prepare lectures on relevant disciplines, and be the basis for further in-depth research.

Key words: state, population, housing lending, social policy, program, mechanism, housing stock.

FTAXP 06.75.02
ӘОЖ 338.1
JEL D81

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-102-115>

Г.Ш. КАЛИАКПАРОВА,*¹
PhD.

*e-mail: gk_2003@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1859-9774

Е.Е. ГРИДНЕВА,¹

Э.Ф.К., доцент.
e-mail: elengred@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-3279-2036

С.В. БЕСПАЛЫЙ,²

Э.Ф.К., профессор.
e-mail: sergeybesp@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-7462-5340

О.С. ГУСЕВА,³

қаржылық талдамашы.
e-mail: olga.gusseva.s@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7921-5597

¹Каспий қоғамдық университеті, Алматы қ., Қазақстан

²Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан

³«Argelum» ЖШС, Алматы қ., Қазақстан

ПАНДЕМИЯНЫҢ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ

Аңдатпа

Пандемия әлемдегі елдердің экономикасына жаһандық түзетулер енгізіп, тауарларға, жұмыстарға және қызметтерге тұтынушылық сұраныстың төмендеуінің негізгі факторы болды. Жұмысынан айырылып қалудан немесе карантинге түсуден пайда болған қорқыныш тұтынушылық шығындардың төмендеуіне әкелді. Тұтынушылық сұраныстың төмендеуі бизнестің қысқаруына әкелді, бұл кәсіпорындардың өз міндеттемелерін төлей алмауы және қарыздарын өтей алмауы, несиелік қабілеттілік төмендеуі сияқты жағымсыз салдарларды тудырды. Компаниялардың табысының төмендеуі мемлекет бюджетіне салық түсімдерінің қысқаруына әкелді. Мақаланың мақсаты – пандемияның еліміздің экономикасына әсерін қарастыру, себебі пандемия кезінде байқалған белгісіздіктің жоғары деңгейі, жағдайдың тұрақсыздығы мен стандартсыздығы экономикаға және әлеуметтік салаға кері әсерін тигізді. Жұмыста Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің 2017-2021 жж. ұлттық статистика бюросының материалдарын пайдалана отырып, экономикалық-статистикалық зерттеу әдістері қолданылды. Пандемияның аса өткір кезеңінде – 2020 ж. ел экономикасын дамытудың негізгі проблемалары және оған сәйкес мемлекет қабылдаған негізгі шаралар сипатталды. Жүргізілген талдау осындай дағдарыс қайталанған жағдайда Қазақстан үшін мүмкін және ықтимал шығындарды көрсететі, сондай-ақ оның салдарлары мен залалдарын азайту үшін қабылдануы тиіс шараларды айқындайды.

Тірек сөздер: пандемия, ЖІӨ, тұтынушылық сұраныс, инфляция, Инвестициялар, төлем балансы, халықтың табысы.

Кіріспе

Тақырыпты таңдаудың негіздемесі, тақырып коронавирустық пандемияға байланысты Қазақстан экономикасының барлық салаларында болып жатқан түзетулермен қызықты, бұл өзгерістердің теріс және оң әсерлері бар. Оларға зерттеу жүргізе отырып, ел экономикасын тезірек тұрақтандыру үшін мүмкін болатын салдарлар мен қажетті әрекеттер туралы қорытынды жасауға болады.

Тақырыптың өзектілігі COVID-19 пандемиясының таралуы Қазақстан экономикасы қызметінің барлық салаларына елеулі әсер еткендігімен негізделген. Оның әсерінен мемлекеттің де, халықтың да табысы, ішкі және сыртқы нарықтардағы тауар айналымы төмендеді. Енгізілген

шектеулерге байланысты экономикалық қызметтің баяулауы, кәсіпорындардың тоқтауы, кейбір жағдайларда экономиканың әртүрлі салаларындағы кейбір компаниялардың толық жабылуы орын алды, бұл жалдамалы жұмысшылардың, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың, жұмыстан босатулардың, еңбекақының қысқаруының, жұмыссыздықтың өсуіне, сондай-ақ халықтың нақты табысының төмендеуіне әкелді.

Зерттеу нысаны пандемия жағдайындағы Қазақстан экономикасы.

Зерттеу пәні Қазақстанның экономикалық саясатын қазақстандық экономиканы тұрақтандыру мақсатында зерттеу.

Жұмыстың мақсаты Қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігін тұрақсыздандыратын факторларды анықтау және оны зерттеу болып табылады.

Осы мақсатқа сәйкес авторлар келесідей міндеттер қойды: коронавирустың келесід салаларға әсерін зерттеу: корпорациялардың мінез-құлқына (шығындар мен күрделі салымдарды азайту туралы), тауарлар өндірісі мен қызмет көрсету саласына (төмендеу/құлдырау), логистикалық ағындарға (қысқарту, тоқтата тұру), сауда ағындарына (экспорт пен импортты қысқарту); Қазақстан экономикасына COVID-19 әсерінің салдары жөнінде тиісті қорытындылар жасау.

Авторлардың алдына қойылған міндеттерді зерттеу мақсатында жұмыста теориялық және экономикалық-статистикалық зерттеу әдістері қолданылды. Талдау және синтез әдістері пандемия дағдарысына дейінгі және қазіргі дағдарыс кезеңіндегі статистиканы зерттеуде қолданылды. Нақтылау және ұқсастық әдістері сияқты жалпы ғылыми әдістер қалыптасқан жағдайдан шығудың нұсқаларын зерттеуге мүмкіндік береді.

Қойылған міндеттерді шешу мақсатында мақала жазу кезінде негізгі қолданылған тәсілдер: 1) пандемияға байланысты Қазақстан экономикасының өзгеруі мәселелері бойынша ғалым-экономистердің пікірлерін зерттеу; 2) пандемияның Қазақстан экономикасына әсерін талдау үшін статистикалық материалдарды қолдану; 3) экономикалық мәселелерді шешудің негіздемесі; 4) жүргізілген зерттеу бойынша қорытындылар жасау.

Гипотеза. Коронавирустық пандемия, оның барлық салдарымен бірге инфляцияның өсуіне әкелді: компаниялар мен жеке тұлғалардың несиелік қабілеттілігінің төмендеуі, жұмыссыздық деңгейінің жоғарылауы, компаниялардың жабылуы немесе өндірістік белсенділігінің төмендеуі және т.б.

Тәжірибелік маңыздылығы. Коронавирустық пандемия экономикалық өсудің баяулауына, сыртқы сұраныстың төмендеуі нәтижесінде елдің экспортының төмендеуіне, барлық жерлерде болған карантиндік шараларға байланысты компаниялардың өндірістік белсенділігінің баяулауына, ұлттық валюта бағамына девальвацияның қысым жасауына, инфляциялық қысымның әсіресе азық-түлік құрамдас бөлігі тарапынан артуына, жұмыссыздық деңгейінің өсуіне, сәйкесінше кірістердің қысқаруы салдарынан компаниялар мен халықтың несиелік қабілетінің төмендеуіне әкеледі.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазуды жоспарлай отырып авторлар мерзімді баспасөз материалдарының жеткілікті санын, Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі статистика комитетінің ресми сайтындағы Қазақстан экономикасында пандемия кезінде болған өзгерістер туралы мәліметтерді зерттеді.

Мақаланы жазудың әдістемелік негізі диалектикалық және логикалық талдау, экономикалық және статистикалық әдістер, сонымен қатар зерттеудің жүйелік-құрылымдық қағидасы болды. Диалектикалық талдау соңғы бірнеше жылдағы Қазақстан экономикасының дамуындағы болып жатқан өзгерістер құбылыстарының мәнін, оның ішкі және сыртқы факторларын түсіндіруге көмектесті. Логикалық талдау авторлардың зерттелетін тақырып бойынша логикалық негізделген қорытындыларды жасауына алып келді: 2019–2020 жж. Қазақстан экономикасының дамуына теориялық зерттеу жүргізілді. Экономикалық және статистикалық әдістерді қолдану соңғы жылдардағы ЖІӨ серпінінің, Қазақстан Республикасының төлем балансының өзгерістерінің сапалық және сандық сипаттамаларын түсінуге мүмкіндік берді. Мақала жазудағы жүйелік-құрылымдық тәсіл өзара байланысты және өзара әрекеттесетін себеп-салдарлық байланыстар кешенін логикалық тұрғыда құруға көмектеседі. Мысалы, өнеркәсіптік

кәсіпорындардың өндірістік қуатының төмендеуі тауар айналымының төмендеуіне әкеледі немесе өндірістік қуаттың төмендеуі жұмыссыздыққа, сәйкесінше өндірісте жұмыс істейтін халықтың материалдық әл-ауқатының төмендеуіне әкеледі, бұл өз кезегінде халықтың несиелік қабілетінің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Негізгі ережелер

COVID-19 Қазақстан экономикасына өзінің түзетулерін енгізді, оның жағымсыз салдары халықтың көпшілігі үшін жұмыссыздықтың өсуі болды, яғни, еңбекақыны алумен байланысты кірістердің, өндірістік қызметтен және бюджеттік қызметтен түсетін мемлекеттік кірістердің төмендеуіне әкелді. Ковид бизнестің тоқтауына немесе тіпті жабылуына әкелді. Тапсырыс көлемі азайып, тауарларға, жұмыстар мен қызметтерге сұраныс төмендеді.

Экономикалық жағдайды өзгерту немесе бұрынғы тұрақты кезеңге оралу үшін фискалдық және монетарлық сипаттағы экономиканы тұрақтандыру шараларын қабылдау қажет.

Осыған байланысты ұлттық мүдделерді қорғау, ел тұрғындарының қауіпсіздігін реттеу және қамтамасыз ету, заңнамалық және нормативтік құқықтық актілерге экономикалық тұрақтылықты орнатуға әкелетін өзгерістер мен толықтырулар енгізу бойынша мемлекеттік шаралар жүргізу қажет.

Әдебиетке шолу

ЖІӨсерпіні, инфляция, халықтың табысы, инвестиция, төлем балансы, несиелер, мемлекеттік бюджет, жаһандық пандемияның Қазақстан экономикасына әсері мәселелері бойынша соңғы уақытта жарияланып жүрген жұмыстардың ішінде, келесі авторларды ерекше бөліп көрсетуге болады: Шумалай Юсуфзай [1], С.Е. Амангелдинова, О.В. Протасова, Л.А. Горковенко [2], М. Кенжеболат [3], Б.Б. Бекбенбетова, А.С. Құлмағанбетова, Т.А. Рахымжанова [4], А. Чукин [5], А.А. Сатыбалдин, Н.Қ. Нұрланова [6] және т.б.

Шетелдік тәжірибеде экономикалық дағдарыстар бойынша зерттеулер көрсеткендей, бұл дағдарыстар әлем елдерінің экономикасы үшін елеулі зиянды салдарлары бар, Carneiro et al (2014) деректеріне сәйкес [7].

Коронавирустық пандемияның дамыған және дамушы елдердің экономикасына әсері мен оның салдарын Ashraf (2020), Dev and Sengupta (2020), Fernandes (2020) [8, 9, 10] сияқты ғалымдар зерттеуде, олардың зерттеулерінде COVID-19 пандемиясының қор нарықтарына және жалпы әлемдік экономикаға кері әсерін тигізгені анықталды.

Financial Times (2020) [11] мәліметтеріне сәйкес, коронавирустық пандемия әлемді жаһандық рецессияға ұшыратты деген консенсус бар. Velde (2020) [12] COVID-19 пандемиясы жарияланғаннан бері экономикалық қызметте сұраныс пен ұсыныста айтарлықтай үзілістер болғанын анықтады. Сонымен қатар, Varro et al. (2020) [13] елдердің репрезентативті іріктеуі бойынша жыл сайынғы жиынтық деректерді пайдалана отырып, пандемиядан болған өлімінің ЖІӨ-ге елеулі теріс әсері мен инфляцияға әсерінің дәлелдерін тауып, бұл нәтижелер Correia (2020) [14] және т.б. деректерінде расталды. Әлемдегі көптеген үй шаруашылықтары жұмыс күшін тартуды азайтуға мәжбүр болды (Martin et al., 2020) [15], сонымен бірге, кәсіпорындар сұраныстың төмендеуіне және белгісіздіктің артуына жауап ретінде өз инвестицияларын қысқартуда.

Fernandes (2020) [10] коронавирустық дағдарыстың салалар мен елдерге экономикалық әсеріне талдау жүргізді. Ол COVID-19-дың әлеуетті жаһандық экономикалық шығындары мен әртүрлі елдердің ЖІӨ өсімін бағалауды ұсынды. 30 елдің іріктеулерін пайдалана отырып, нәтижелер үкіметтің әрекеттерімен түсіндіріліп, осы елдердегі экономикалық өсудің төмендеуін көрсетті. Осы зерттеулермен қатар, Fernandes (2020), Ozili and Arun (2020) [10, 16] экономикалық салдары халық үшін едәуір үлкен болғаны туралы қорытынды жасады, өйткені адамдарды үйлерінде қалуға шақыру, саяхаттауға тыйым салу, авиация саласына, туризм индустриясына әсер етті, спорттық іс-шаралар тоқтатылды және т.б.

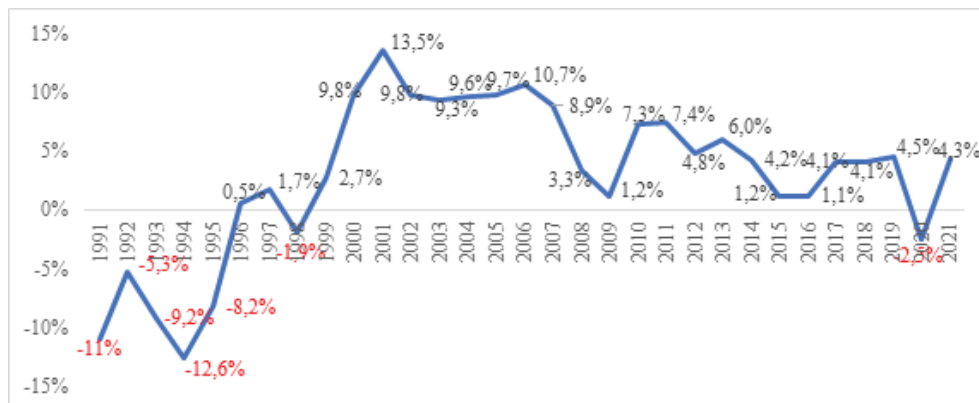
Біздің зерттеуіміз осы әдебиеттерді Қазақстан Республикасы үшін COVID-19 дәуіріндегі макроэкономикалық көрсеткіштерді бағалаумен толықтыруға бағытталған. Мақала Қазақстан

Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының материалдарына, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің деректеріне негізделген.

Нәтижелер мен талқылау

Қазақстан экономикасы үшін 2020 ж. шектеу шараларының жылы болды. ЖІӨ-нің әлемдік деңгейі 4,3%-ға, ал халықаралық сауда деңгейі 9%-ға төмендеді. Бұл ретте тікелей шетелдік инвестициялардың 42%-ға төмендеуі байқалады [17].

Қазақстанның ЖІӨ 1991 ж. КСРО-ның күйреуі салдарынан туындаған дағдарыстар, сондай-ақ 1997–1998 жж. азиялық және ресейлік дағдарыс салдарынан туындаған дағдарыстар кезінен бері алғаш рет теріс серпінді көрсетті, мемлекеттің уақытылы және кең ауқымды жүргізген дағдарысқа қарсы шараларының арқасында 2020 ж. қорытындысы бойынша Қазақстан экономикасының құлдырауы 2,5% құрады (1-сурет). ЖІӨ құлдырауының жоғары көрсеткіші 2020 ж. 2 тоқсанында болды.

Сурет 1 – Қазақстанның ЖІӨ-нің серпіні, %

Ескертпе: [18] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

Экономиканың нақты секторында жүргізілген реформалар мен мемлекеттік қолдау оның 2020 ж. 2%-ға тұрақты өсуіне әкелді. Дегенмен 2020 ж. қызмет өндірісі 5,4%-ға төмендеген Бірақ оған қарамастан, ағымдағы жылы қызмет көрсету 5,4%-ға қысқарған. Ауыл шаруашылығының өндірісі, құрылыс және өңдеу өнеркәсібі дамып келеді.

Қызмет көрсету саласы экономикасының құлдырауы келесі салаларда байқалды: көлік және қойма шаруашылығы (-22,7%), көтерме және бөлшек сауда (-3,3%), кәсіптік, ғылыми және техникалық қызмет (-5,4%), әкімшілік қызмет көрсету салалары (-4,5%), басқа қызмет түрлерін көрсету (-17,1%) (1-кесте).

Кесте 1 – Қазақстан экономикасы салаларының өсу/құлдырау қарқыны

Салалар	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.
Тауарлар өндірісі	6,4	4,3	4,9	2,0	3,5
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	3,2	3,8	-0,1	5,9	-2,2
Өнеркәсіп	7,7	4,4	4,1	-0,5	3,6
Тау-кен өнеркәсібі	9,5	4,6	3,1	-4,0	1,9
Өңдеу өнеркәсібі	6,1	4,5	5,8	4,0	4,7
Құрылыс	2,8	4,6	13,2	11,6	8,3
Көрсетілген қызметтер	2,5	3,9	4,4	-5,3	4,4
Көтерме және бөлшек сауда	3,2	7,4	7,1	-3,3	4,7
Көлік және қоймалау	4,8	4,6	5,4	-22,7	9,9

1 кестенің жалғасы

Ақпарат және байланыс	3,2	4,1	4,5	10,5	12,3
Қаржы және сақтандыру қызметі	0,7	-4,1	0,8	1,1	0,6
Қозғалмайтын мүлікпен операциялар	2,0	3,0	2,0	0,0	2,7
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	-2,1	3,0	1,4	-5,1	1,9
Әкімшілік қызмет көрсету саласындағы қызмет	1,3	2,1	2,2	-4,5	0,0
Мемлекеттік басқару, қорғаныс, әлеуметтік қамтамасыз ету	1,9	1,3	8,4	1,4	4,7
Білім беру	3,4	3,8	6,5	5,6	3,2
Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызмет көрсету	3,0	1,4	1,9	3,7	3,2
Басқада қызмет түрлерін ұсыну	1,8	1,9	1,3	-17,1	0,4
Жалпы ішкі өнім	4,1	4,1	4,5	-2,5	4,3
Ескертпе: [18] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.					

Ішкі сұраныстың жаһандық қысқаруы экономиканың құлдырауына әкелді, бұл жұмыс орындарының қысқаруымен, сондай-ақ табыстың төмендеуімен байланысты. COVID-19-ға байланысты төтенше жағдайдың енгізілуі тұтынушылық сұраныстың едәуір төмендеуіне әкелді, әсіресе 2020 ж. 2-тоқсанында байқалды. Бұл халықтың табысының азаюымен байланысты, ал бұл өз кезегінде бөлшек саудадағы шығындардың төмендеуіне алып келді.

Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі инфляцияның мүмкін деңгейін 5–7% деңгейінде белгіледі. Жеткізілімдердің бұзылуы және ұлттық валютаның құнсыздануы нәтижесінде инфляция Ұлттық Банктің мақсатты диапазонының жоғарғы шегінен асып түсті. Мысалы, 2020 ж. қорытындысы бойынша Қазақстандағы инфляция 2019 ж. 5,4%-ға қарсы 7,5%-ды құрады. Инфляцияның негізгі өсуі азық-түлік инфляциясының өсуіне байланысты болды және ол 2020 ж. 11,3% құрады (бір жыл бұрынғы 9,6%-ға қарсы). Азық-түлікке сұраныс пен бағаның артуының басты себебі – тұрақсыз жеткізілімдермен, тасымалдау мүмкіндігінің қысқаруына байланысты тауарлардың шамадан тыс жиналуы болды.

2020 ж. дүниежүзілік қауымдастыққа ортақ нәрсе азық-түлік бағасының өсуі болды. Бағаның ерекше өсуі нан және нан өнімдері, ауыл шаруашылығы өнімдері: жемістер, көкөністер, ет, сүт және сүт өнімдерінен байқалды. Коронавирус қашықтағы жұмыс режиміне көшуге немесе жұмыс кестесінің қысқаруына, шикізат пен тауарларды уақтылы жеткізудің бұзылуына әкелді. Киімге, аяқ киімге және басқа да халық тұтынатын тауарларға сұраныс төмендеді.

Жалпы тұтынуға арналған азық-түлік тауарларына шекті мәндерді белгілеу жөніндегі мемлекеттік шаралар, осы тауарларға ҚҚС мөлшерін төмендету экономиканың біршама тұрақталуына әкелді.

2021 ж. 26 қаңтарында ел Президенті ағымдағы жылы инфляцияны 4–6% деңгейіне қайтару, 2025 ж. оны 3–4%-ға дейін төмендету туралы өкім шығарды [19].

Пандемия Қазақстанның банк секторына белгілі бір кері әсерін тигізді. Сыртқы қаржыландыруға қолжетімділіктің күрт қысқаруы Қазақстан экономикасының салаларын банктік несиелеудің қысқаруына, кәсіпорындар мен үй шаруашылықтарының қаржылық ресурстарға қолжетімділігін шектеуге әкелді.

Кәсіпорындар мен халық табысының төмендеуі қарыз алушылардың бұрын алған несиелері бойынша төлем жасау мүмкіндігіне кері әсерін тигізді. Несие алушылар – ірі компаниялардан бастап үй шаруашылықтарына дейін өз міндеттемелерін орындауда едәуір күрделі қиындықтарға тап болды.

Нәтижесінде 2020 ж. соңында шетел валютасындағы несиелер жыл басымен салыстырғанда 18%-ға азайса, ұлттық валютадағы несиелер жеке тұлғаларға берілген несиелер есебінен 10%-ға өсті. 2021 ж. ұлттық валютадағы несиелер 30%-ға өссе, шетел валютасындағы өсім небәрі 1%-ды құрады.

Қарыз алушыларға несие төлемдеріне уақытша мораторий енгізу, сондай-ақ қарыз алушылардың несиені өтеу бойынша міндеттемелерін уақытша жеңілдету арқылы қолдау көрсетілді.

Негізгі капиталға инвестициялардың төмендеуі де экономикаға теріс әсер етті, 2020 ж. қортындысы бойынша ол 3,9% қысқарды (2-сурет). Негізгі төмендеулер келесі салаларда орын алды: тау-кен өнеркәсібі (-29,8%), көтерме және бөлшек сауда, автокөліктерді жөндеу (-19,3%), электрмен қамтамасыз ету, газ, будың берілуі және ауаны баптау (-18,3%), қаржылық және сақтандыру қызметі (-15%), тамақтану және өмір сүру бойынша қызметтер (-4,9%). 2021 ж. қортындысы бойынша негізгі капиталға инвестициялар 3,7%-ға өсті.

Сурет 2 – Қазақстандағы тұрғын үй құрылысына инвестициялар және негізгі капиталға инвестициялар серпіні, %

Ескертпе: [18] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

2020 ж. инвестицияның өсімі тұрғын үй құрылысына салынған күрделі қаржы есебінен болды, ол көрсетілген кезеңде 2019 ж. 21,2% қарсы 35,1% артты. Бұл сала ұлттық экономиканы терең құлдыраудан сақтап қалған негізгі салалардың біріне айналды. 2021 ж. тұрғын үй құрылысына инвестицияның өсуін ынталандыру жалғасты, бірақ өсу қарқыны төмен болды (+19%).

Сонымен қатар, негізгі капиталға инвестицияларды алатын негізгі салалар өнеркәсіп (тау-кен өндіруді қоса алғанда), құрылыс, сауда, көлік және байланыс болып табылады, олардың үлесіне инвестициялардың жалпы көлемінің шамамен 2/3 бөлігі тиесілі. Қазақстанда негізгі капиталға салынған инвестицияның 3/4 бөлігі негізгі қор есебінен болса, 15% – қарыз қаражаты есебінен, 10% – бюджет есебінен жүзеге асырылады [20].

Қазақстан экономикасына сыртқы факторларда едәуір әсер етті, атап айтқанда мұнай бағасының күрт төмендеуі, шекаралардың жабылуынан басқа мемлекеттермен сыртқы байланыстың шектелуі.

Дүниежүзілік нарықта мұнай бағасының пандемия басталғалы кезең ішінде және бірнеше ай ағымында барреліне 60-тан 22 АҚШ долларына дейін үш есеге жуық жедел төмендеуі мен сыртқы нарықта Қазақстанның мұнай және басқа да шикізат экспортының төмендеуіне байланысты, айтарлықтай қысқа мерзімде теңгенің АҚШ долларына қатысты 20%-ға құнсыздануы орын алды. ҚР Ұлттық банкі қабылдаған шаралар валюта нарығындағы жағдайдың тұрақтануына, мұнай бағасының қалпына келуіне алып келді.

Коронавирус дағдарыс жағдайында Қазақстанда болатын теріс салдарларды анықтады, атап айтсақ: экономиканың импортқа тәуелділігі, елдің энергетикалық ресурстар мен негізгі металдар экспортына тәуелділігі. Сондықтан нақты секторды дамыту маңызды болып табылады.

Күрт төмендеп кеткен мұнай бағасын қалпына келтіруге ҚР-ның Ұлттық банкінің шетел валютасын алмастыру курсы тұрақтандыруға араласуы көмектесті.

Қазақстанның 2020 ж. төлем балансының ағымдағы операциялары бойынша тапшылығы (-) 6,3 млрд АҚШ долларын, 2019 ж. ағымдағы шоттың тапшылығы (-) 7,3 млрд АҚШ долларын құрады.

Бұл төмендеу Қазақстан Республикасы мен Қарашығанақ Консорциум арасындағы келіспеушіліктерді реттеуден ақша қаражаттарының 1,3 млрд АҚШ доллары мөлшерінде түсуімен, шетелдік инвесторларға өтемақы төлеуден түсетін кірістердің азаюымен байланысты болды.

2019 жылмен салыстырғанда 2020 ж. сауда балансының профициті тауарлар экспортының тауарлар импортымен салыстырғанда едәуір қысқаруы есебінен 43%-ға 10,3 млрд АҚШ долл. төмендеді (2-кесте).

2020 ж. сауда балансының оң сальдосы 2019 жылмен салыстырғанда 43%-ға азайып, 10,3 млрд АҚШ долларына дейін төмендеді, бұл тауарлар импортының қысқаруымен салыстырғанда тауарлар экспортының едәуір қысқаруына байланысты болды (2-кесте).

Кесте 2 – Қазақстанның төлем балансы

	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.
Ағымдағы шот	-5 092	-125	-7 196	-6 571	-5 736
Ағымдағы шот ЖІӨ-ге % -бен	-3,1%	-0,1%	-4%	-3,8%	-2,9%
Сауда балансы	16 728	25 579	18 130	10 286	20 674
Сауда балансы ЖІӨ-ге % -бен	10%	14,3%	10%	6%	10,5%
Экспорт	47 301	59 826	58 165	47 306	60 337
Импорт	30 573	34 247	40 034	37 019	39 663
Қызмет өрсету балансы	-3 578	-4 661	-3 664	-3 112	-1 850
Бастапқы табыс балансы	-18 138	-21 961	-22 725	-15 091	-24 222
Инвестициялық табыс	-16 772	-20 512	-21 257	-14 318	-23 226
Қаржылық шот (резервті активтерсіз)	-5 523	2 690	1 298	-14 838	-3 017
Қаржылық шот, ЖІӨ-ге % -бен	-3,3%	1,5%	0,7%	-8,7%	-1,5%
Тікелей инвестициялар	-3 801	-4 993	-5 904	-5 831	-1 703
Портфельді инвестициялар	-5 400	2 900	5 118	-8 130	-3 316
Туынды қаржылық құралдар	115	109	-81	71	62
Басқада инвестициялар	3 562	4 674	2 166	-948	1 941
Қысқамерзімді қарыз құралдары	3 990	2 211	2 474	1 059	5 150
Ескертпе: [19] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.					

Қазақстанның экспортының негізгі бабы – мұнай. Мұнайдың Brent сұрпының әлемдік бағасы 2019 жылмен салыстырғанда 2020 ж. орта есеппен 33,9%-ға арзандады және барреліне 42,3 долларды құрады (2019 ж. орташа есеппен бір баррель үшін 64 доллар). Бұл қазақстандық тауар экспортының бағасының құнының төмендеуінің басты себебі болды.

Тауарлар импорты 2019 ж. көрсеткіш деңгейінен 8%-ға төмендеп, 37 млрд долларды құрады. Шетелден әкелінген тауарлар импортының төмендеуі аралық тауарлар импортының 13%-ға және инвестициялық тауарлардың 10%-ға төмендеуімен байланысты. Сонымен бірге тұтынушылық тауарлар импортының 18%-ға өскені байқалды.

2019–2020 жж. көрсеткіштер тікелей, портфельдік және орта, ұзақ мерзімді инвестициялардан таза капитал ағынын көрсетеді. Ал қысқа мерзімді инвестициялар бойынша капиталдың кетуі байқалады.

2020 ж. тікелей шетелдік инвестициялар (ТШИ) бойынша таза капитал ағыны 5,8 млрд АҚШ долларын құрайтын теріс сальдоны құрады, бұл резиденттердің міндеттемелерінің артуына әкелді.

2020 ж. өткен жылмен салыстырғанда елімізге тікелей шетелдік инвестициялардың (ТШИ) жалпы ағынының 29,8%-ға азайғанын байқап отырмыз, ол 17,1 млрд долларды құрады.

Сонымен қатар, биылғы жылы шикі мұнай мен табиғи газды өндіруге инвестиция көлемінің 43,9%-ға төмендеуі байқалады және ол 6,5 млрд АҚШ долларын құрады, бұл ТШИ жалпы ағынынан 37,8%-ға аз.

Металлургия өнеркәсібіндегі ТШИ инвестициясы (жалпы ТШИ ағынының 14,7%) 10,2%-ға азайып, 2,5 млрд долларға дейін, көтерме және бөлшек саудада, автокөліктерді жөн-

деуде (жалпы ТШИ ағынының 14,9%) 14,6%-ға азайып, 2,5 млрд долларға дейін төмендеді, көлік және қойма шаруашылығы (ТШИ жалпы ағынының 5,1%) 21,4%-ға төмендеп, 0,9 млрд АҚШ долларына, қаржы және сақтандыру қызметінде (ТШИ жалпы ағынының 6%) 0,2%-ға, 1 млрд АҚШ долларына төмендеген. ТШИ жалпы ағыны жүйесінде елдер бойынша көшбасшы болып тұрған Нидерланды (жалпы ТШИ ағынының 30,1%), одан кейін АҚШ (13,1%), Швейцария (10,4%), Ресей Федерациясы (7,1%), Қытай (5,6%), Ұлыбритания (5%), Бельгия (4,6%), Франция (4,1%) және Корея Республикасы (2,7%) болып отыр.

2021 ж. қорытындысы 2020 жылмен салыстырғанда мұнай бағасының өсуіне байланысты төлем балансының ағымдағы шотының тапшылығының азайғанын көрсетті. Бұл кезеңде импортпен салыстырғанда тауарлар экспортының өсімі байқалады.

Пандемия адам капиталының дамуына өз түзетулерін енгізді. Бұл жерде зардап шеккендер халықтың әлеуметтік аз қамтылған тобы болды. Бұл сапалы білім барлығына бірдей қолжетімді болмағандықтан орын алды.

Пандемия жаһандық деңгейде мектепке дейінгі білім беруден бастап жоғары білім беруге дейін бүкіл білім беру жүйесіне әсер етті. Жоғары білімді ерекше атап өткім келеді, өйткені ол өзінің барлық қызметін онлайн форматқа көшіруге дайын емес еді. Барлық оқу бөлімдерінің, оқытушылардың, студенттердің бүкіл оқу жұмысын тез арада қайта құруға тура келді. Осының барлығы жедел цифрландыру қажеттілігін тудырды, бұл өз кезегінде қосымша қаржылық шығындарды тудырды.

Білім беру сапасын қамтамасыз ету жөніндегі тәуелсіз агенттік жүргізген зерттеуге сәйкес, қашықтан білім беруді енгізудегі қиындықтардың қатарында платформа жұмысында болған үзілістер ең негізгі мәселе болды. Қажетті техникалық құралдармен жабдықталудың болмауы және профессорлардың оқытушылық құрамы (ОПҚ) кездескен қиындықтың бір түрі ретінде академиялық адалдықтың бұзылуы да атап өтілді. Әлеуметтік өзара әрекеттестіктің маңыздылығы және жеке қарым-қатынастың болмауы да коммуникативті құзыреттіліктерге кері әсер етеді. Жалпы, қашықтан оқыту форматы тек қиындықтар әкеліп қана қоймай, сонымен бірге осы үдеріске қатысушылардың барлығынан тез бейімделуді талап етті, бұл жұмыс көлемін айтарлықтай арттырды [21].

Бюджетте жиналған жинақтар Қазақстан экономикасын COVID-19 кезеңінде алдын-ала қолдауға мүмкіндік берді.

Дүниежүзілік банктің мәліметі бойынша, COVID-19 салдары он жылдан астам уақыт бойы әсерін тигізетін болады. Білім беру саласындағы шығындар жылына 1,9 млрд АҚШ доллары көлемінде шығынға әкелуі мүмкін, бұл жалпы экономикалық шығынның 2,9% құрайды [22].

Қазақстан пандемияға байланысты бірнеше рет шектеулер енгізді. Қазақстанда коронавирус инфекциясына байланысты алғашқы төтенше жағдай 16 наурыз және 11 мамыр аралығында енгізілген болатын. 5 шілдеде Республика билігі эпидемиялық жағдайдың нашарлауына байланысты бірқатар қосымша шектеулер енгізді. Оларды біртіндеп жеңілдету 17 тамызда басталды. Сонымен қатар, қазан айының ортасынан бастап еліміздің бірқатар облыстарында, сондай-ақ ірі қалаларда – елорда мен Алматыда пандемияның жаңа толқынның алдын алу мақсатында шектеу шаралары қайтадан күшейтілді. 20 желтоқсанда ведомствоаралық комиссия 2020 ж. 25 желтоқсаны мен 2021 ж. 5 қаңтары аралығындағы кезеңде карантиндік шараларды одан әрі күшейту туралы шешім қабылдады [23].

Қазақстан Республикасы Үкіметінің ел бюджетінде жинақталған үнемдеуді пайдалану бойынша енгізген шаралары қазақстандық экономиканы алдын ала қолдауға және елдегі дағдарысты сейілтуге ықпал етті.

Сондай-ақ, COVID-19 таралуының бастапқы кезеңінде жедел түрде пандемияға қарсы іс-қимылды реттеу жөніндегі мемлекеттік комиссия құрылды, оның негізгі мақсаты елде төтенше жағдайды енгізу және карантиндік бақылау, кәсіпорындар мен халыққа көмек көрсету болды.

Халық пен бизнесті қолдауға дағдарысқа қарсы шаралар мен ел экономикасын қалпына келтіруге жалпы сомасы 6,3 трлн теңгені немесе ЖІӨ-нің 9%-ын құрайтын бағдарламалар ықпал етті [19].

2020 ж. үкімет 2021 ж. соңына қарай экономиканың өсімін қалпына келтірудің Кешенді жоспарын шұғыл түрде енгізді, халық пен бизнеске жан-жақты қолдау көрсетіп, әлеуметтік-экономикалық тепе-теңдікті тұрақтандыру шаралары енгізілді.

Кешенді жоспардың мақсаты салықтық жеңілдіктер, қолжетімді несиені тарату, отандық өндірісті қамтамасыз ету және қолдау, халықты жұмыспен қамту арқылы ұлттық экономиканың салаларын қолдау мен қалпына келтірудің тиімді шараларын әзірлеу және жүзеге асыру болды.

2020 ж. шағын және орта бизнесті жеңілдетілген несиелеу жылы болды.

Үкімет тарапынан қазақстандық банктерге халықты және экономиканың маңызды салаларын қолдауға мүмкіндік берілді. Осы кезеңдегі мемлекеттік қолдау шаралары келесілерді қамтыды: айналым қаражатын қаржыландырудың ұлғаюы байқалады, несиелер жеңілдетілген шарттармен қайта қаржыландырылады немесе олар бойынша төлем жүргізу кейінге қалдырылады, несие берудегі салалық шектеулер алынып тасталды, сонымен қатар несие сомасы 7 млрд теңгеге дейін өсті. Бизнесмендерге арналған «Бизнестің жол картасы–2025» бағдарламасы бойынша қарыз қаражатының түпкілікті көлемі 6%-ды құрады. Жеңілдетілген қаржыландыру үлкен көмек болды.

Елімізде кәсіпкерлікті қолдау мақсатында бизнеске түсетін әкімшілік жүктеме төмендетілді, бюджеттік және мемлекеттік басқару белсендірілді. Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімімен 2020 ж. қазан айына дейін экономиканың зардап шеккен салаларын қолдау мақсатында еңбекақы қорынан салықтар мен әлеуметтік төлемдердің мөлшерлемесі нөлге теңелді. 2020 ж. 1 қазанына дейін әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарлары үшін ҚҚС мөлшерлемесі 12%-дан 8%-ға дейін төмендетілді. Сауда және ойын-сауық орталықтарының, кинотеатрлардың және спорт нысандарының иелері заңды тұлғалардың мүлкіне салық төлеуден босатылды. Микро және шағын бизнес иелері 3 жылға табыс салығынан босатылады. Шаруа және фермер қожалықтарының ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлеріне жер салығының мөлшерлемесі нөлге дейін төмендетілді.

Нәтижесінде мемлекет қаржы құрылымдары арқылы кәсіпкерлерге үлкен жеңілдіктер жасады, соның салдарынан зардап шеккен салалардағы қарыз алушылардың 80%-ына несие беру мерзімі ұзартылды, 700 мыңнан астам кәсіпкерге салықтық жеңілдіктер берілді, 40 мың кәсіпкерлік жобаларды қаржыландыру мөлшерлемесі төмендетілді. 4,6 миллионға жуық қазақстандық коронавирус кезеңінде табысынан айырылғандықтан әрқайсысына 42 500 теңгеден төленді [21].

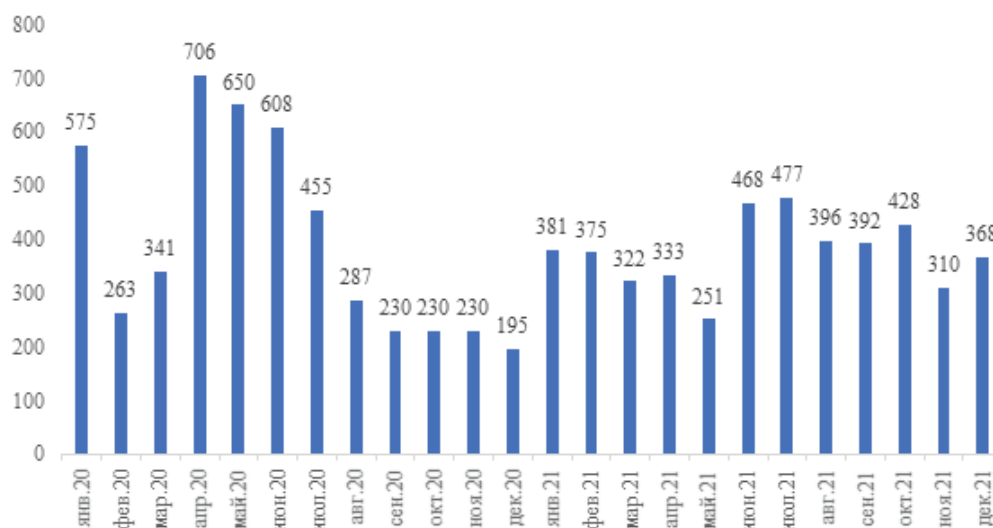
Коронавирустық кезеңдегі экономика дамуының оң үрдісі ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялардың және онымен байланысты салалардың жедел және тиімді дамуы болды, шұғыл қажеттілікке байланысты медициналық мақсаттағы бұйымдар өндірісі кеңейді. Интернеттің күнделікті өмірге жылдам енуі байқалады: интернет-коммерция, білім беруде де, қызмет көрсетудің көптеген салаларында да онлайн режимі (коммуналдық қызметтерге, телефонға, билеттерді сатып алуға және т.б.) орын алды. Карантиндік шаралар алынып тасталғаннан кейін көптеген компаниялардың қашықтағы форматы сақталды, өйткені халық пен кәсіпорындар бұл қызмет түрін лайықты бағалады. Өз кезегінде, көптеген қызметкерлердің отбасылық жағдайына байланысты осылай жұмыс істегені тиімді болды, жолдағы және кері қайтардағы уақыт үнемделді, ал кәсіпорындар үшін кеңселер босатылады немесе кеңсе жалдау ақысынан ақша үнемделді.

Экономиканы қолдау бойынша барлық шаралар мемлекеттік бюджет шығыстарының ұлғаюына әкелді.

2020 ж. мемлекеттік бюджеттің тапшылығы 2,8 трлн теңгені немесе ЖІӨ-нің 4%-ын құрады. 2019 ж. мемлекеттік бюджет тапшылығы 1,2 трлн теңгені немесе ЖІӨ-нің 1,8%-ын құрады [22]. 2020 ж. бюджет тапшылығының артуы кірістер өсімімен салыстырғанда шығыстар өсімінің артуына байланысты болды. Бюджет тапшылығы мемлекеттік бағалы қағаздарды шығару есебінен қаржыландырылды.

Қазақстанда 2012–2020 жж. кезеңінде бюджет кірістері ЖІӨ-нің 27%-дан 17%-ға дейін қысқарды, ал шығыстар ЖІӨ-нің 20%-дан 25%-на дейін ауытқыды. Қазақстан бюджетінің негізгі кіріс көзі салықтан түсетін кірістер болып табылады. 2018–2019 жж. бюджет кірісінің үштен бірінен астамы Ұлттық қор трансферттері есебінен қамтамасыз етілді (3-сурет, б. 111).

2020 ж. бюджет түсімдерінің азаюы, ең алдымен, COVID-19 пандемиясымен күрес шеңберінде енгізілген экономикалық қызметке қойылған шектеулер есебінен салық түсімдерінің төмендеуіне байланысты болды [23].

Сурет 3 – Ұлттық қордан бөлінген трансферттер, млрд теңге

Ескертпе: [19] дереккөз негізінде автормен құрастырылған.

2020 ж. Ұлттық қордан алынған қаражат түсімдерге қарағанда көп болды. Дағдарысқа қарсы шараларды жүзеге асыру шеңберінде Ұлттық қордан бөлінген трансферттер едәуір ұлғайтылды, ол 2020 ж. 4,8 трлн теңгені, 2021 ж. 4,5 трлн теңгені құрады. 2022 ж. үкімет 4,6 трлн теңге сұрады.

Қорытынды

2020 ж. және әсіресе 2020 ж. 2-тоқсаны Қазақстан экономикасы үшін соңғы екі онжылдықтағы ең қиын жыл болды. Қазақстан және тұтастай алғанда әлем бұрын мұндай көлемдегі пандемияны бастан өткерген емес: коронавирустың жылдам таралуын тоқтату үшін экономикалық белсенділікке жаппай шектеулер енгізілді, кәсіпорындардың жабылуы адамдар арасындағы байланыстар мен қозғалысты шектеудің негізгі тәсілі болды.

Коронавирустың Қазақстан экономикасына әсерінің негізгі салдарлары:

- ◆ халық шаруашылығының көптеген салаларында, атап айтқанда, тау-кен өнеркәсібінде, көлік-логистика саласында, көтерме және бөлшек саудада, кәсіптік, ғылыми-техникалық қызметте және басқа да салаларда экономикалық белсенділіктің төмендеуі байқалды;
- ◆ кәсіпорындардың жабылуымен/тоқтатуымен байланысты халықтың оқшаулануы жолаушы және жүк тасымалының қысқаруына әкелді, транзиттік тасымалдың қысқаруы байқалды, бұл жалпы көлік-логистика саласына теріс әсер етті;
- ◆ қозғалысты шектеу және әлеуметтік алыстату шараларының сипаты қызмет көрсету саласына елеулі және теріс әсер етті;
- ◆ мұнай бағасының айтарлықтай және күрт төмендеуі ұлттық валютаның құнсыздануына және инфляциялық қысымның, әсіресе азық-түлік инфляциясының күшеюіне әкелді;
- ◆ кең ауқымды коронавирустық пандемия және енгізілген қатаң карантин тұтынушылық сұраныс пен тұтынушылық сенімнің төмендеуіне әкеліп соқты, халықтың қазіргі және болашақтағы жағдайы туралы алаңдаушылық сезімі арта бастады;
- ◆ кең таралған жаһандық карантин жағдайында сыртқы сұраныстың әлсіздігі, экспорттық кірістің негізгі көзі ретінде мұнай бағасының төмендеуі Қазақстанның сауда балансының қысқаруына және төлем балансының ағымдағы шотының жоғары тапшылығына әкелді;
- ◆ айырбас бағамының өзгеруі маңызды тұтыну тауарларына жоғары әсер етудің маңызды себептерінің біріне айналды, импорттық тауарлардың бағасы өсті;
- ◆ банк секторының компаниялар мен халықты несиелеуі қысқарды;
- ◆ жоғары белгісіздік жағдайында компаниялар шығындарды қысқартуға және қызметкерлерді оңтайландыруға мәжбүр болды, бұл жұмыссыздықтың өсуіне және халықтың нақты кірістерінің төмендеуіне әкелді.

ҚР Үкіметі Қазақстан экономикасын қалпына келтіру шараларын қабылдады, соның арқасында көптеген шағын және орта бизнес өз жұмысын жалғастырып, жақсарта алды. Халыққа мемлекет тарапынан көрсетіліп жатқан қолдау қаржылық жағдайдың тұрақталуына өз ықпалын тигізді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Шумалай Юсафзай. Влияние COVID-19 на ключевые секторы экономики Казахстана. URL: <https://home.kpmg/kz/ru/home/insights/2020/05/covid-key-economy-sectors.html> (дата обращения: 10.10.2021)
- 2 Амангельдина С.Е., Протасова О.В. Горковенко Л.А. Казахстан в новых реалиях, в период пандемии коронавируса // *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*. – 2020. – № 3(45). – С. 13–19.
- 3 Кенжебулат М. Об экономической ситуации в Казахстане: это общемировая проблема. URL: https://www.inform.kz/ru/madiyar-kenzhebulat-ob-ekonomicheskoy-situacii-eto-obschemirovaya-problema_a3623569. (дата обращения: 7.09.2021)
- 4 Бекбенбетова Б.Б., Кулмаганбетова А.С., Рахимжанова Т.А. Социально-экономические проблемы Казахстана в условиях пандемии // *Современные тенденции и перспективы развития национальных экономик в условиях вызовов мировой пандемии*: междунауч.-практ. конф. – Нур-Султан: Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, 2020. – С. 136–141.
- 5 Чукин А. Как пандемия влияет на экономику Казахстана? URL: https://vlast.kz/jekonomika/40168-kak-pandemia-vliaet-na-ekonomiku-kazahstana.html?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop (дата обращения: 4.09.2021)
- 6 Сатыбалдин А.А., Нурланова Н.К., Омаров А.К., Сапарбек Н.К. Развитие экономики Казахстана в условиях пандемии: ограничения, возможности и антикризисные меры // *Экономика и финансы*. – 2021. – № 11(147). – С. 3–10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitiye-ekonomiki-kazahstana-v-usloviyah-pandemii-ogranicheniya-vozmozhnosti-i-antikrizisnye-mery/viewer> (дата обращения: 6.07.2022)
- 7 Carneiro A., Portugal P., Varejão J. Catastrophic job destruction during the Portuguese economic crisis // *Journal of Macroeconomics*. 2014. No. 39. P. 444–457. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2013.09.018> (дата обращения: 4.07.2022)
- 8 Ashraf B.N. Stock markets' reaction to COVID-19: Cases or fatalities? // *Research in International Business and Finance*. 2020. No. 54. P. 101–249. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2020.101249> (дата обращения: 4.07.2022)
- 9 Breman J. The Pandemic in India and Its Impact on Footloose Labour // *Ind. J. Labour Econ*. 2020. No. 63, P. 901–919. URL: <https://doi.org/10.1007/s41027-020-00285-8>.
- 10 Fernandes N. Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy // *ESE Business School Working Paper*. 2020. No. WP-1240-E. P. 33. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3557504>. (дата обращения: 6.07.2022)
- 11 Berbenni E., Colombo S. The impact of pandemics: revising the Spanish Flu in Italy in light of models' predictions, and some lessons for the Covid-19 pandemic // *J. Ind. Bus. Econ*. 2021. No. 48. P. 219–243. URL: <https://doi.org/10.1007/s40812-021-00182-1> (дата обращения: 7.07.2022)
- 12 Poblete-Cazenave M. Simulating the Long-Term Impacts of the COVID-19 Pandemic on the Sustainability of the Population-Economy-Environment Nexus // *EconDisCliCha*. 2021. No. 5. P. 415–430. URL: <https://doi.org/10.1007/s41885-021-00094-3>. (дата обращения: 8.07.2022)
- 13 Pitoyo A.J., Aditya B., Amri I. et al. Impacts and Strategies Behind COVID-19-Induced Economic Crisis: Evidence from Informal Economy // *Ind. J. Labour Econ*. 2021. No. 64. P. 641–661. URL: <https://doi.org/10.1007/s41027-021-00333-x>. (дата обращения: 9.07.2022)
- 14 Walmsley T., Rose A., Wei D. The Impacts of the Coronavirus on the Economy of the United States // *EconDisCliCha*. 2021. No. 5. P. 1–52. URL: <https://doi.org/10.1007/s41885-020-00080-1>. (дата обращения: 10.07.2022)
- 15 Swonk D., Cook L.D., Coronado J. et al. Economists tackle the challenges of a pandemic // *Bus Econ*. 2020. No. 55. P. 279–288. URL: <https://doi.org/10.1057/s11369-020-00186-0>. (дата обращения: 11.07.2022)
- 16 Elliott R.J.R., Schumacher I. & Withagen C. Suggestions for a Covid-19 Post-Pandemic Research Agenda in Environmental Economics // *Environ Resource Econ*. 2020. No. 76. P. 1187–1213. URL: <https://doi.org/10.1007/s10640-020-00478-1>. (дата обращения: 12.07.2022)
- 17 Иргалиев А. Экономика Казахстана в период пандемии, восстановительные меры, поправки в законы и внедрение цифровизации. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/ekonomika-kazahstana-v-period-pandemii-vosstanovitelnye-mery-popravki-v-zakony-i-vnedrenie-cifrovizacii-o-chem-govoril-argaliyev-na-otchetnoy-vstreche-1155857> (дата обращения: 10.06.2022)

- 18 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://stat.gov.kz/> (дата обращения: 12.08.2022)
- 19 Национальный Банк Республики Казахстан. URL: <https://www.nationalbank.kz> (дата обращения: 12.08.2022)
- 20 Макроэкономическая ситуация в странах Центральной Азии: как Казахстан, Узбекистан, Киргизия и Таджикистан переживают последствия пандемии COVID-19. URL: https://www.raexpert.ru/researches/int_fin/central_asia_2021/ (дата обращения: 12.06.2022)
- 21 Негативное влияние COVID-19 на экономику Казахстана – крупнейшее по масштабу за два десятилетия. Доклад Всемирного банка. URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/07/22/the-covid-19-shock-to-kazakhstans-economy-largest-in-two-decades-world-bank-report> (дата обращения: 17.06.2022)
- 22 Переломный момент кризиса COVID-19. Доклад об экономике Казахстана. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/890971624952007527/pdf/Turning-the-Tide-on-the-COVID-19-Crisis.pdf> (дата обращения: 12.06.2022)
- 23 Долгий путь к восстановлению после кризиса. Доклад об экономике Казахстана – декабрь 2020. URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/07/22/the-covid-19-shock-to-kazakhstans-economy-largest-in-two-decades-world-bank-report> (дата обращения: 17.06.2022)

REFERENCES

- 1 Shumalay Yusafzay. Vliyaniye COVID-19 na klyuchevyye sektory ekonomiki Kazakhstana. URL: <https://home.kpmg/kz/ru/home/insights/2020/05/covid-key-economy-sectors.html> (date of access: 10.10.2021) (In Russian).
- 2 Amangel'dinova S.Ye., Protasova O.V. Gorkovenko L.A. (2020) Kazakhstan v novykh realiyakh, v period pandemii koronavirusa // Innovatsionnaya ekonomika: perspektivy razvitiya i sovershenstvovaniya. – No. 3(45). P. 13–19. (In Russian).
- 3 Kenzhebulat M. Ob ekonomicheskoy situatsii v Kazakhstane: Eto obshchemirovaya problema. URL: https://www.inform.kz/ru/madiyar-kenzhebulat-ob-ekonomicheskoy-situatsii-eto-obshchemirovaya-problema_a3623569. (date of access: 7.09.2021) (In Russian).
- 4 Bekbenetova B.B., Kulmaganbetova A.S., Rakhimzhanova T.A. (2020) Sotsial'no-ekonomicheskiye problemy Kazakhstana v usloviyakh pandemii // Sovremennyye tendentsii i perspektivy razvitiya natsional'nykh ekonomik v usloviyakh vyzovov mirovoy pandemii»: mezhdun.nauch.-prakt.konf. – Nur-Sultan: Yevraziyskiy natsional'nyy universitet im. L.N. Gumileva. P. 136–141. (In Russian).
- 5 Chukin A. Kak pandemiya vliyayet na ekonomiku Kazakhstana? URL: https://vlast.kz/jekonomika/40168-kak-pandemia-vliaet-na-ekonomiku-kazakhstana.html?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop (date of access: 4.09.2021) (In Russian).
- 6 Satybaldin A.A., Nurlanova N.K., Omarov A.K., Saparbek N.K. (2021) Razvitiye ekonomiki Kazakhstana v usloviyakh pandemii: ogranicheniya, vozmozhnosti i antikrizisnyye mery // Ekonomika i finansy. No. 11(147). P. 3–10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-ekonomiki-kazakhstana-v-usloviyah-pandemii-ogranicheniya-vozmozhnosti-i-antikrizisnye-mery/viewer> (date of access: 6.07.2022) (In Russian).
- 7 Carneiro A., Portugal P., & Varejão J. (2014). Catastrophic job destruction during the Portuguese economic crisis // Journal of Macroeconomics. No. 39. P. 444–457. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2013.09.018> (date of access: 4.07.2022) (In English).
- 8 Ashraf B.N. (2020). Stock markets' reaction to COVID-19: Cases or fatalities? // Research in International Business and Finance. No. 54, P. 101–249. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2020.101249>. (date of access: 4.07.2022) (In English).
- 9 Breman J. (2020). The Pandemic in India and Its Impact on Footloose Labour // Ind. J. Labour Econ. No. 63, P. 901–919. URL: <https://doi.org/10.1007/s41027-020-00285-8>. (date of access: 4.07.2022) (In English).
- 10 Fernandes N. (2020) Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy // ESE Business School Working Paper. No. WP-1240-E, P. 33. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3557504>. (date of access: 6.07.2022) (In English).
- 11 Berbenni E., Colombo S. (2021). The impact of pandemics: revising the Spanish Flu in Italy in light of models' predictions, and some lessons for the Covid-19 pandemic // J. Ind. Bus. Econ. No. 48, P. 219–243. URL: <https://doi.org/10.1007/s40812-021-00182-1> (date of access: 7.07.2022). (In English).
- 12 Poblete-Cazenave M. (2021). Simulating the Long-Term Impacts of the COVID-19 Pandemic on the Sustainability of the Population-Economy-Environment Nexus // EconDisCliCha. No. 5, P. 415–430. URL: <https://doi.org/10.1007/s41885-021-00094-3>. (date of access: 8.07.2022) (In English).
- 13 Pitoyo A.J., Aditya B., Amri I. et al. (2021). Impacts and Strategies Behind COVID-19-Induced Economic Crisis: Evidence from Informal Economy // Ind. J. Labour Econ. No. 64, P. 641–661. URL: <https://doi.org/10.1007/s41027-021-00333-x>. (date of access: 9.07.2022) (In English).

14 Walmsley T., Rose A. & Wei D. (2021). The Impacts of the Coronavirus on the Economy of the United States // *EconDisCliCha*. No. 5, P. 1–52. URL: <https://doi.org/10.1007/s41885-020-00080-1>. (date of access: 10.07.2022) (In English).

15 Swonk D., Cook L.D., Coronado J. et al. (2020). Economists tackle the challenges of a pandemic // *Bus Econ*. No. 55, P. 279–288. URL: <https://doi.org/10.1057/s11369-020-00186-0>. (date of access: 11.07.2022) (In English).

16 Elliott R.J.R., Schumacher I. & Withagen C. (2020). Suggestions for a Covid-19 Post-Pandemic Research Agenda in Environmental Economics // *Environ Resource Econ*. No. 76, P. 1187–1213. URL: <https://doi.org/10.1007/s10640-020-00478-1>. (date of access: 12.07.2022) (In English).

17 Irgaliyev A. The economy of Kazakhstan during the pandemic, recovery measures, amendments to laws and the introduction of digitalization. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/ekonomika-kazahstana-v-period-pandemii-vosstanovitelnye-mery-popravki-v-zakony-i-vnedrenie-cifrovizacii-o-chem-govoril-argaliyev-na-otchetnoy-vstreche-1155857> (date of access: 06/10/2022) (In Russian).

18 Byuro natsional'noy statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. URL: <https://stat.gov.kz/> (date of access: 12.08.2022) (In Russian).

19 Natsional'nyy Bank Respubliki Kazakhstan. URL: <https://www.nationalbank.kz> (date of access: 12.08.2022) (In Russian).

20 Makroekonomicheskaya situatsiya v stranakh Tsentral'noy Azii: kak Kazakhstan, Uzbekistan, Kirgiziya i Tadzhikistan perezhivayut posledstviya pandemii COVID-19. URL: [https://www.raexpert.ru/researches/int_fin/central_asia_2021/\(data obrashcheniya: 12.06.2022\)](https://www.raexpert.ru/researches/int_fin/central_asia_2021/(data obrashcheniya: 12.06.2022)) (In Russian).

21 Negativnoye vliyaniye COVID-19 na ekonomiku Kazakhstana – krupneysheye po masshtabu za dva desyatiletiya: Doklad Vsemirnogo banka. URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/07/22/the-covid-19-shock-to-kazakhstans-economy-largest-in-two-decades-world-bank-report> (date of access: 17.06.2022) (In Russian).

22 Perelomnyy moment krizisa COVID-19. Doklad ob ekonomike Kazakhstana. URL: <https://businessfm.kz/business/vsemirnyj-bank-opublikoval-doklad-ob-ekonomike-kazahstana-letu-2021-perelomnyj-moment-krizisa-covid-19> (date of access: 12.06.2022) (In Russian).

23 Dolgiy put' k vosstanovleniyu posle krizisa. Doklad ob ekonomike Kazakhstana – dekabr' 2020. Vsemirnyy Bank. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/409241610093472618/pdf/Kazakhstan-Economic-Update-A-Slow-Recovery-Through-the-COVID-19-Crisis.pdf> (date of access: 17.06.2022) (In Russian).

Г.Ш. КАЛИАКПАРОВА,*¹

PhD.

*e-mail: gk_2003@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1859-9774

Е.Е. ГРИДНЕВА,¹

к.э.н., доцент.

e-mail: elengred@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3279-2036

С.В. БЕСПАЛЫЙ,²

к.э.н., профессор.

e-mail: sergeybesp@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7462-5340

О.С. ГУСЕВА,³

финансовый аналитик.

e-mail: olga.gusseva.s@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7921-5597

¹Каспийский общественный университет, г. Алматы, Казахстан,

²Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Казахстан,

³ТОО «Argelum» Алматы, Казахстан

ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ НА ЭКОНОМИКУ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Пандемия внесла глобальные коррективы в экономики разных стран и стала основным фактором снижения потребительского спроса на товары, работы и услуги. Страх потерять работу или попасть на карантин привел к снижению потребительских расходов. Снижение потребительского спроса повлекло за собой

сокращение бизнеса, что породило другие негативные последствия, такие как невозможность предприятий платить по своим обязательствам и погашать долги, снижение кредитоспособности. Спад прибыльности компаний привел к сокращению поступлений налогов в бюджет государства. Цель статьи – рассмотреть влияние пандемии на экономику нашей страны, так как высокий уровень неопределенности, наблюдавшийся в период пандемии, нестабильность и нестандартность ситуации негативно отразились на экономике и социальной сфере. В работе применены методы экономико-статистического исследования с использованием материалов Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан за 2017–2021 гг. Раскрыты основные проблемы развития экономики страны в наиболее острый период пандемии – в 2020 г., также описаны основные меры, которые приняло государство. Проведенный анализ отражает возможные и потенциальные потери для Казахстана на случай повторения аналогичного кризиса и меры, которые следует предпринять для минимизации последствий и уменьшения ущерба в дальнейшем.

Ключевые слова: пандемия, ВВП, потребительский спрос, инфляция, инвестиции, платежный баланс, доходы населения.

G.SH. KALIAKPAROVA,*¹

PhD.

*e-mail: gk_2003@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1859-9774

Y.E. GRIDNEVA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: elengred@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3279-2036

S.V. BESPALY,²

c.e.s., professor.

e-mail: sergeybesp@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7462-5340

O.S. GUSEVA,³

financial analyst.

e-mail: olga.gusseva.s@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7921-5597

¹Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan

²Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan

³Argelum LLP, Kazakhstan, Almaty

IMPACT OF THE PANDEMIC ON THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN

Abstract

The pandemic has made global adjustments to the economies of different countries and has become the main factor in reducing consumer demand for goods, works and services. Fear of losing a job or being quarantined has driven down the consumer spending. The decline in consumer demand led to a reduction in business, which gave rise to other negative consequences, such as the inability of enterprises to pay their obligations and repay debts, and a decrease in creditworthiness. The decline in the profitability of companies led, to a reduction in tax revenues to the state budget. The purpose of writing the article was to consider the impact of the pandemic on the economy of our country, since during the pandemic the high level of uncertainty was observed, the instability and non-standard situation had a negative impact on the economy and social sphere. The paper applied the methods of economic and statistical research using the materials of the National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan for 2017–2021. The scientific work reveals the main problems of the development of the country's economy in the most acute period of the pandemic – in 2020, and also describes the main measures taken by the state. The carried out analysis reflects the possible and potential losses for Kazakhstan in the event of a recurrence of a similar crisis, and the measures that should be taken to minimize the consequences and reduce damage in the future.

Key words: pandemic, GDP, consumer demand, inflation, investment, balance of payments, household income.

МРНТИ 06.71.15
УДК 338.001.36
JEL CC M31

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-116-129>

З.Б. АХМЕТОВА,*¹

к.э.н, ассоциированный профессор.
*e-mail: axmetova.zauresh@kaznu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5157-4659

Ж.Т. КОЖАМКУЛОВА,¹

к.э.н, доцент.
e-mail: zhanak@list.ru
ORCID ID: 0000-0003-2929-384X

И.А. КИМ,¹

докторант.
e-mail: kim.irina.a.31@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0438-0499

¹Казахский национальный университет
им. аль-Фараби, г. Алматы, Қазақстан

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПОВЕДЕНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ НА ОСНОВЕ КОЛИЧЕСТВЕННОГО АНАЛИЗА

Аннотация

В условиях цифровой трансформации и изменяющейся геополитической ситуации особое значение приобретает вопрос изучения изменения потребительского поведения. Последствия геополитических событий, а также распространение глобальных тенденций оказывают прямое влияние на акселерацию изменения поведения потребителей во время принятия решения о покупке, а также ее совершения. В качестве отдельного фактора воздействия на трансформацию потребительского поведения выделяют активную цифровизацию экономической сферы. Целью данной статьи является анализ основных тенденций трансформации потребительского поведения в Республике Казахстан на основе количественной оценки данных проведенного полевого исследования, а также выявление общих трендов развития рыночной ситуации глобального потребительского предпочтения. В результате проведенного анкетирования потребителей и экспертного интервью были получены количественные выражения, подтверждения основных гипотез, а также определены значимые современные факторы, влияющие на трансформацию поведения потребителей. Полученные переменные факторы влияния были также оценены посредством прямого корреляционного анализа, оценивались как казахстанские, так и мировые тенденции потребительского поведения. На основе полученных данных со стороны авторов предлагаются рекомендации в сфере поддержки и развития бизнеса в условиях динамичной трансформации поведения потребителей. Полученные результаты исследования могут быть использованы казахстанскими FMCG и ретейл-компаниями, онлайн-магазинами, маркетплейсами как при построении стратегии развития онлайн-торговли, так и при изучении современного потребительского поведения, а также при формировании политики торгового маркетинга. Помимо этого, данные могут применяться точно при запуске маркетинговых рекламных кампаний и прочих тактических решениях.

Ключевые слова: трансформация, поведение потребителей, рынок товаров, совершение покупок, количественный анализ, электронная коммерция, цифровизация экономики.

Введение

В условиях современных рыночных реалий происходят быстрые изменения в поведении потребителей, что, в свою очередь, приводит к необходимости формирования нового подхода во взаимодействии с ними. Последствия COVID-19, глобальная геополитическая ситуация, а также общие мировые тренды потребительского поведения привели к ускорению трансформации потребительского поведения, а также к изменению приоритетов при совершении покупки.

Основным катализатором текущих изменений принято считать цифровизацию экономики и развитие электронной коммерции.

Сложившиеся условия также предопределяют дальнейшее развитие потребительских моделей и их диверсификацию в ближайшие годы, что, в свою очередь, определяют значимость изучения потребительского поведения как с научной, так и с практической точки зрения. Указанные факторы свидетельствуют о необходимости пересмотра потребительских стратегий в бизнесе и определяют актуальность изучения рыночных изменений в области структуры и особенностей реализации продукции.

Несмотря на незначительную динамику продаж, обусловленную сложившейся экономической ситуацией, структура реализации товаров широкого потребления демонстрирует существенные качественные изменения на уровне потребительского поведения и в разрезе каналов продаж. Отдельные изменения требуют специального изучения и фрагментации: структура продаж в разрезе отдельных категорий и рынков реализации; формирование новых потребительских привычек; а также изменение реакции потребителей на отдельные механизмы стимулирования.

На основании данных условий исследование направлено на выявление количественных зависимостей в изучении современных трендов трансформации поведения потребителей на рынке товаров потребительского значения в Республике Казахстан, где объектами и предметами исследования выступили отдельные элементы цепочки принятия решения потребителями.

Тенденции трансформации потребительского поведения в Республике Казахстан были исследованы на основе количественной оценки данных полевого исследования, что стало основной целью научной статьи. Обособленные блоки анализа были сформированы в рамках реализации задач исследования: выявление современных трендов потребительского поведения в Казахстане и выявление корреляционной зависимости между глобальными и локальными трендами. Основным методом получения первичной информации стало анкетирование казахстанских потребителей.

С практической точки зрения полученные данные могут быть применены при разработке стратегического видения розничных компаний, а также при планировании и решении отдельных тактических задач. Выявленные тренды актуальны как для традиционной, так и для онлайн-торговли.

Материалы и методы

Методологическая основа исследования была сформирована на основании использования количественных методов. Основные положения трансформации поведения потребителей были оценены посредством изучения вторичных источников, а также статистической информации по Республике Казахстан. Со стороны Euromonitor International было проведено масштабное исследование, посвященное оценке трансформации потребительского поведения на мировом рынке [1], которое стало базой для кабинетного исследования рассматриваемой проблематики. Отчет использовался в качестве вторичного источника по выявлению данных тенденций в международной практике, а данные для Республики Казахстан были получены посредством полевого (первичного) исследования. Оно было проведено посредством реализации двух подэтапов. На первом подэтапе был организован опрос казахстанских потребителей, на втором проводилась оценка полученных результатов со стороны казахстанских экспертов на основе разработанной анкеты посредством оценки корреляционных взаимосвязей между полученными результатами.

Основные положения

Масштабным трендом трансформации потребительского поведения является переход все большего числа потребителей к совершению онлайн-покупок. Данный факт подтверждается тем, что рынок электронной торговли растет опережающими темпами, средний темп роста рынка за период с 2017 по 2020 гг. составляет 53%. Объем рынка e-commerce в Казахстане в 2020 г. составил 596 млрд тенге, прирост составил 61% по сравнению с показателем прошлого

года [1]. В качестве основного фактора, повлиявшего на данную трансформацию, необходимо отметить возрастающую долю домашних хозяйств, имеющую доступ к сети Интернет. Общий показатель корреляции между двумя факторами составил 0,9, что объясняет наличие прямой зависимости между развитием цифровой экономики и трансформацией потребительского поведения. Корреляция была рассчитана по формуле в Excel в соответствии с алгоритмом надстройки «Анализ данных». Показатели рынка электронной коммерции представлены на рисунке 1.

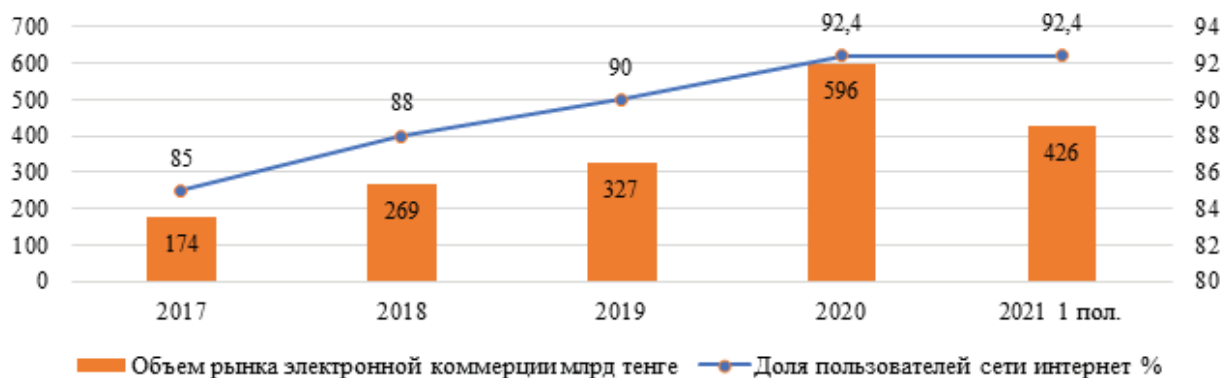

Рисунок 1 – Объем рынка e-commerce, млрд тенге, 2017–2021 гг.

Примечание: Составлено авторами на основе [2].

Помимо выявления корреляции объема рынка электронной коммерции и роста доли пользователей сети Интернет на основании вторичных данных, была также проведена оценка мировых трендов и их влияния на поведение потребителей в Республике Казахстан.

Оценка взаимозависимости мировых и казахстанских трендов в трансформации поведения потребителей на основе корреляционного анализа между результатами отчета 2022 г. Euromonitor International и полевым исследованием, проведенным со стороны авторов, позволила получить определенные результаты. Отметим, что исследование Euromonitor International «Global consumer trends», было проведено по итогу 2021 г. и включает в себя аспекты роста цифровой вовлеченности населения, а также глобальные тренды в совершении покупок. Так, в списке основных тенденций в соответствии с вышеназванным источником можно выделить следующие [3]:

- ♦ повышение частоты использования служб доставки товаров (отмечено со стороны 50% респондентов);
- ♦ снижение доли импульсивных покупок – коэффициент снижен до 0,4 по сравнению с показателем предыдущего года, составившим 0,6;
- ♦ высокая чувствительность потребителя к изменению цен, данный фактор рассматривается как приоритетный во время совершения покупки. Так, порядка 62% опрошенных респондентов отметили данный фактор как первостепенный;
- ♦ повышение значимости удобства совершения покупки, 44,6% респондентов отметили данный фактор также в качестве одного из основополагающих при совершении покупки;
- ♦ увеличение количества времени, проведенного в социальных сетях среди респондентов – рост наблюдается у 62% респондентов [4].

Оценка влияния мировых трендов на потребительское поведение в Республике Казахстан на основе проведенного первичного исследования путем использования анкетирования среди экономически активного населения Казахстана в возрасте от 18 до 60 лет позволила выявить среди них актуальные тенденции в соответствии с происходящими изменениями в данной области изучения. По состоянию на момент проведения исследования (январь 2022 г.) численность указанной группы населения составила 13 670 596 человек [5].

В целях определения части генеральной совокупности, которая впоследствии выступила в качестве респондентов проведения исследования, была определена выборка. Доверительная вероятность выборки составила 95%, соответственно, доверительный интервал погрешности составил 5%. Требуемый минимальный размер выборки на основании указанных данных сос-

тавил 385 человек. Анкетирование было произведено посредством заполнения онлайн-опросника через Google-формы, а также посредством телефонных интервью.

В целях оценки полученных результатов исследования также был организован сбор экспертных интервью. В качестве экспертов было отобрано 7 казахстанских специалистов в сфере электронной коммерции и трейд-маркетинга товаров массового потребления.

В качестве критериев отбора экспертов были выделены факторы: наличие опыта свыше пяти лет в указанных сферах; география полномочий: Казахстан/Средняя Азия; письменное согласие на публикацию данных. Отобранным экспертам были предоставлены данные опроса в целях проведения экспертной оценки результатов и выдвижения гипотез причин полученных тенденций.

Обзор литературы

На текущий момент имеется ряд исследований на тему трансформации поведения потребителей. Так, в журналах *Technological Forecasting and Social Change* и *Journal of Interactive Marketing* опубликованы результаты современных тенденций и факторов влияния на поведение потребителей. Исследования были проведены со стороны зарубежных ученых Wayne D. Hoyer, Bernd Schmitt, Anniek W. Eigenraam, Jiska Eelen, Arjen van Lin [6, 7]. Работы указанных ученых были посвящены особенностям трансформации поведения потребителей в условиях цифровой экономики. В результате исследований выявлены прямые зависимости между поведением потребителей и воздействием онлайн-рекламы на них. Превалирующая часть научных работ посвящена вопросам диджитализации и развития цифровой экономики, также имеется ряд исследований, посвященных последствиям COVID-19 в социальной сфере и маркетинге. Воздействие пандемии на трансформацию поведения потребителей было исследовано со стороны ученых Jorge Cruz-Cardenas, Ekaterina Zabelinac, Jorge Guadalupe-Lanas, Andres Palacio-Fierro, Carlos Ramos-Galarza [8]. Результатом работы стало подтверждение прямой взаимозависимости между ограниченной социальной жизнью населения и ростом продаж в электронной коммерции.

Отдельные тренды потребительского поведения рассматривались также в рамках изучения обособленных рынков, каналов и секторов экономики. Так, например, учеными Taisei Yoshioka, Makoto Chikaraishi и Akimasa Fujiwara были исследованы формы потребительского поведения в рамках двустороннего рынка местной валюты. Результатом работы стали модели поведения потребителей в данных условиях [9].

На основе изучения актуальной литературы было выявлено, что понимание покупательского поведения в современной науке складывается за счет изучения покупательских намерений и применения расширенных моделей потребительского поведения. В частности, данные методики были отражены в работах Valencia Melissa Zulu, Andriaan Mpho Nkuna и в статье научной команды Lili Ding, Mengxi Liu, Ying Yang, Wen Ma [10, 11].

Принятие решения о покупке исследовалось также в работе Rithika Dulam, Kazuo Furuta, Taro Kanno, результатом которой стало формирование количественной модели принятия решений покупателями [12].

Помимо этого, ряд современных работ сфокусирован на исследовании внешних и внутренних факторов поведения. Труды XinTian, Shasha Cao, Yan Song и Anurag Dugar, Pankaj Chamola представили основные параметры по влиянию внешних факторов на потребительское поведение и принятие решений [13, 14]. Рассмотрение потребительского поведения через призму циркулярных и розничных бизнес-моделей осуществляли современные ученые Anouk Zeeuw van der Laan, Marco Aurisicchio, Nancy M.P. Bocken, Alisa Harsch, Ilka Weissbrod, результатами работ данных ученых стали формы адаптации данных потребительского поведения к современным моделям [15, 16].

Со стороны российских ученых Егиной Н.А., Земсковой Е.С., Горина В.А., Степановой Д.И. были исследованы вопросы изменения поведения потребителей с учетом трансформации стратегии цепочки поставок в условиях цифровизации. Результатом работы ученых стало предложение цифровой модели поведения потребителей [17]. Вопросы моделирования поведения потребителей исследовались со стороны казахстанских авторов Абдунуровой А.А., Ибраевой Э.А. Со стороны Абдунуровой А.А. были описаны тенденции в поведении казахстанских пот-

ребителей в цифровой экономике [18]. Ибраева Э.А. совместно с сингапурским ученым Лоу Патрик Ким Ченг описала действующие модели потребительского поведения в казахстанском обществе [19].

Результаты и их обсуждение

Исследование современных трендов потребительского поведения было проведено в соответствии с определенной методологией. Согласно структуре анкеты, в рамках первого блока были заданы вопросы, касающиеся изменений времени использования социальных сетей (таких как «ВКонтакте», Instagram, Tik-Tok и пр.) и оценки использования мобильных приложений служб доставки (таких как Glovo, Wolt, «Яндекс» и пр.). Целью данного блока исследования была оценка изменения цифрового поведения потребителей.

В результате 65,4% опрошенных респондентов отметили, что их личное использование социальных сетей увеличилось, для 21,2% пользование сервисами осталось без изменений, 13,5% отмечают, что их персональное время в социальных сетях сократилось (рисунок 2).

Рисунок 2 – Распределение ответов на вопрос «Как изменилось ваше личное использование социальных сетей на протяжении последних двух лет?»

Примечание: Получено авторами на основе проведенного полевого исследования.

При ответе на второй вопрос около 58,7% опрошенных потребителей отметили, что их персональное использование приложений и сервисов доставки увеличилось за последние два года. 38,5% интервьюируемых используют приложения доставки без изменений. Данный факт свидетельствует о том, что со стороны потребителей увеличилось использование цифровых инструментов (приложений) для оформления доставки товаров. Для 2,9% респондентов использование сократилось на протяжении последних двух лет (рисунок 3).

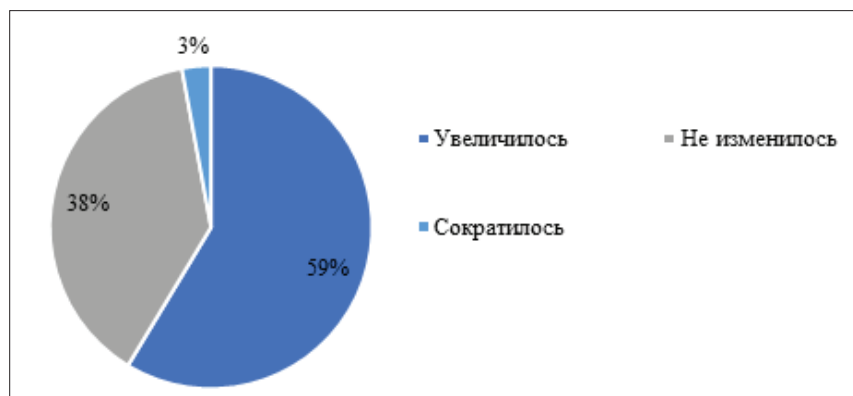

Рисунок 3 – Распределение ответов на вопрос «Как изменилось ваше личное использование приложений служб доставки на протяжении последних двух лет?»

Примечание: Получено авторами на основе проведенного полевого исследования.

Полученные результаты по вышеописанному блоку вопросов отражают глобальный тренд ускорения и распространения технологий. Потребители стали все чаще и чаще использовать технологии в целях упрощения определенных процессов. Повышение гибкости в сфере онлайн-образования и занятости также оказало влияние на полученные показатели.

Второй блок исследования был посвящен оценке изменения структуры и особенностей продаж в электронной коммерции Казахстана.

Посредством вопроса-фильтра «Совершаете ли вы покупки товаров и услуг в интернет-магазинах?» было определено, что 58,7% респондентов ответили утвердительно на данный вопрос. Дальнейшая работа была проведена с аудиторией, являющейся субъектами рынка электронной коммерции.

По итогам исследования посредством опроса было также определено среднее количество интернет-покупок различных категорий.

По итогам исследования среднее количество интернет-покупок различных категорий среди респондентов составляет 3. При этом около двух покупок ежемесячно совершают 27,9% человек; одну покупку в месяц – 26,2%; не менее трех покупок в месяц совершают 18% покупателей; 11% опрошенных совершают более 5 покупок (в среднем около 8) в месяц и 9,8% опрошенных оформляют в среднем 5 покупок ежемесячно; около 4 покупок совершают 6,6% интервьюируемых. Данный показатель был в дальнейшем использован в целях оценки коэффициента незапланированных покупок, приведенного ниже (рисунок 4).

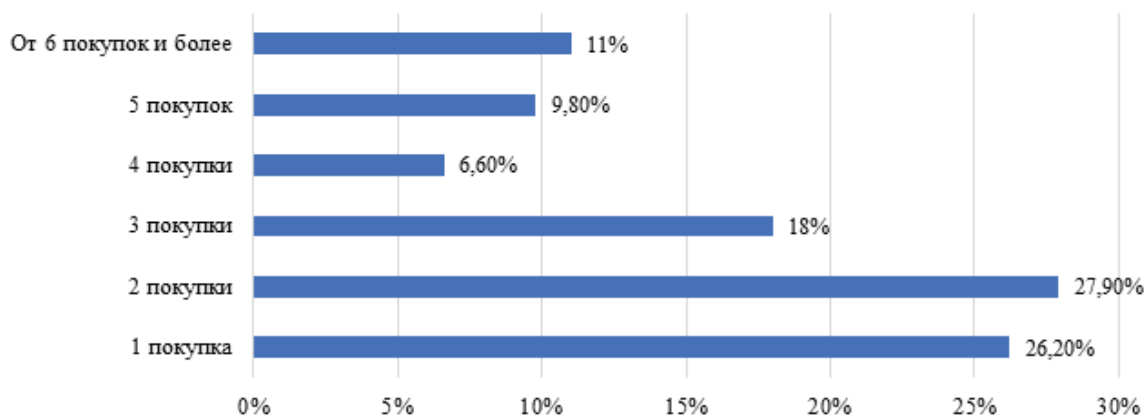

Рисунок 4 – Распределение ответов на вопрос «Какое количество онлайн-покупок вы совершаете в среднем в течение месяца?»

Примечание: Составлено авторами на основании исследования.

Респондентам также задавался вопрос, касающийся оценки доли незапланированных покупок, совершаемых в среднем в течение одного месяца. Общий коэффициент незапланированных приобретений составил 0,4 (коэффициент был рассчитан как отношение среднего количества совершаемых покупок к количеству незапланированных), около 41% потребителей совершают одну незапланированную покупку в месяц; не менее трех импульсивных покупок совершают 16,4% потребителей; 4 покупки – 8,2%; 5 покупок – 9,8% от общего числа респондентов. Также 4,8% отметили, что с их стороны все покупки являются запланированными (рисунок 5, стр. 122).

В результате, согласно мнению опрошенных экспертов относительно полученного тренда, при переходе продаж в онлайн-сферу наблюдается тренд снижения совершения импульсивных покупок (например, покупки товаров прикассовой зоны). Чаще всего при оформлении заказа в интернет-магазине потребитель открывает только необходимые категории продуктов, что минимизирует оформление незапланированного товара. Полученные данные опроса также коррелируют с общемировым трендом повышения осознанности потребления среди граждан.

Во втором блоке исследования были также оценены факторы, наиболее важные для респондентов в процессе совершения покупок в интернет-магазине.

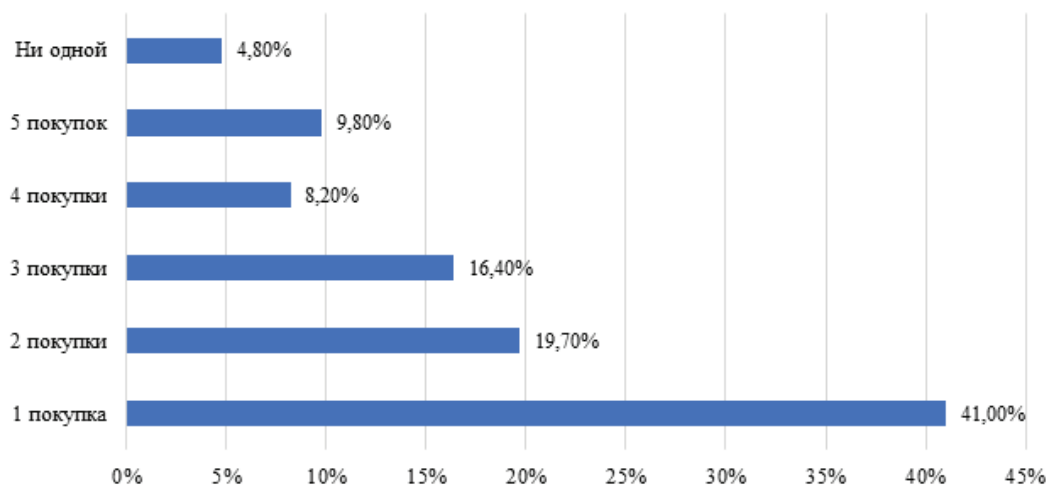

Рисунок 5 – Распределение ответов на вопрос «Какое количество незапланированных покупок вы в среднем совершаете в течение месяца?»

Примечание: Составлено авторами на основе проведенного полевого исследования.

При ответе на данный вопрос все интервьюируемые имели право выбрать несколько основополагающих факторов: цена, бренд, качество продукта, удобство совершения покупки, условия и порядок доставки.

Большая часть потребителей, или 68,9%, в качестве ключевого фактора покупки товара назвали стоимость продукта либо услуги; 65,6% респондентов также отметили качество продукта; для 36,1% опрошенных важно удобство покупки; 34,4% также указали в качестве основополагающего фактора выбора условия и порядок доставки продукта; меньшая доля в 29,5% анкетированных отметила важность бренда при выборе того или иного продукта (рисунок 6).

В результате цена и качество продукта остались первостепенными факторами при совершении покупки, что также подтверждается со стороны экспертов. Однако высокую ценность приобретают факторы удобства оформления покупок, а также наличие удобных для потребителя условий доставки. Здесь необходимо отметить, что при переходе в сферу цифровых продаж появились новые факторы совершения покупки.

Необходимо отметить, что со стороны экспертов также отмечалось, что текущий показатель важности условий порядка и доставки товара возрос в период COVID-19, также выявленный тренд сохраняется и в постковидный период.

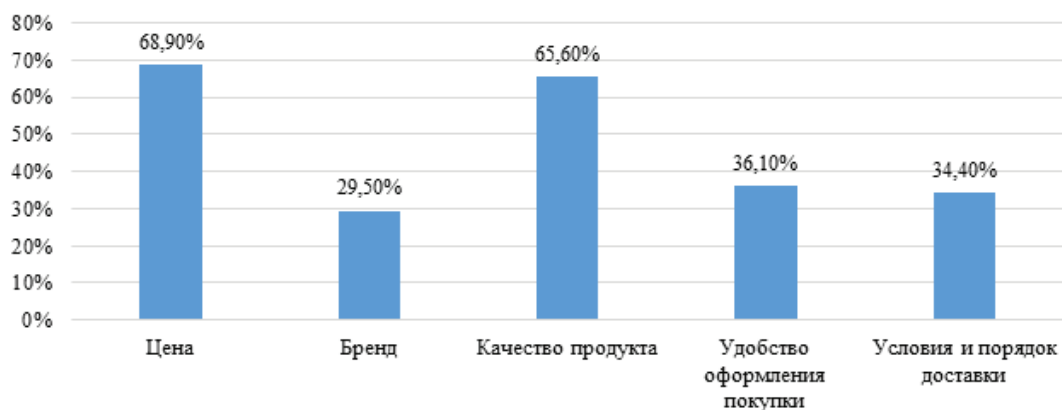

Рисунок 6 – Распределение ответов на вопрос «Какие факторы являются для вас ключевыми при совершении онлайн-покупки?»

Примечание: Составлено авторами на основе проведенного полевого исследования.

Для выявления наиболее распространенных методов оплаты был также задан вопрос о наиболее популярном методе оплаты при совершении покупок в интернет-магазинах. Около 63,9% всех опрошенных респондентов указали в качестве основного метода оплаты в интернет-магазине банковской картой (рисунок 7).

18,1% используют безналичное перечисление денежных средств (банковские переводы на карты физических лиц), что чаще всего распространено при совершении покупок в малых и средних торгово-розничных предприятиях.

Также 18% всех потребителей в соответствии с выборкой используют наличный расчет при получении товара.

24,6% от общего числа респондентов осуществляют оплату покупок посредством электронных кошельков, таких как Qiwi, WebMoney (данный показатель был наиболее высоким для возрастной категории от 21 до 30 лет).

Рисунок 7 – Распределение ответов на вопрос «Каким способом вы чаще всего совершаете оплату?»

Примечание: Составлено авторами на основании исследования.

В целях определения наиболее популярных категорий для реализации в сфере электронной коммерции респондентам задавался вопрос «Какие категории товаров вы чаще всего приобретаете посредством интернет-магазинов?», к выбору было доступно несколько вариантов ответов.

Наибольшее количество респондентов (66,1%) отмечали, что чаще всего приобретают посредством интернет-покупок одежду, обувь и спортивные товары; второй по популярности категорией стали продукты питания, доля по данной категории составила 38,7%; 32,3% опрошенных часто совершают покупки бытовой химии, средств гигиены. Значительное количество респондентов – 29% – заказывают в интернет-магазинах книги, журналы и газеты, 19,4% приходится на покупку компьютерных программ и видеоигр, 17,7% опрошенных респондентов приобретают электронные учебные материалы.

По 12,9% приходится на покупку бытовой техники для дома и на оформление подписок на киносервисы и музыку. Под категорией «Прочее» респондентами также указывались покупки автозапчастей, косметики, лекарственных препаратов, детских товаров (рисунок 8, стр. 124).

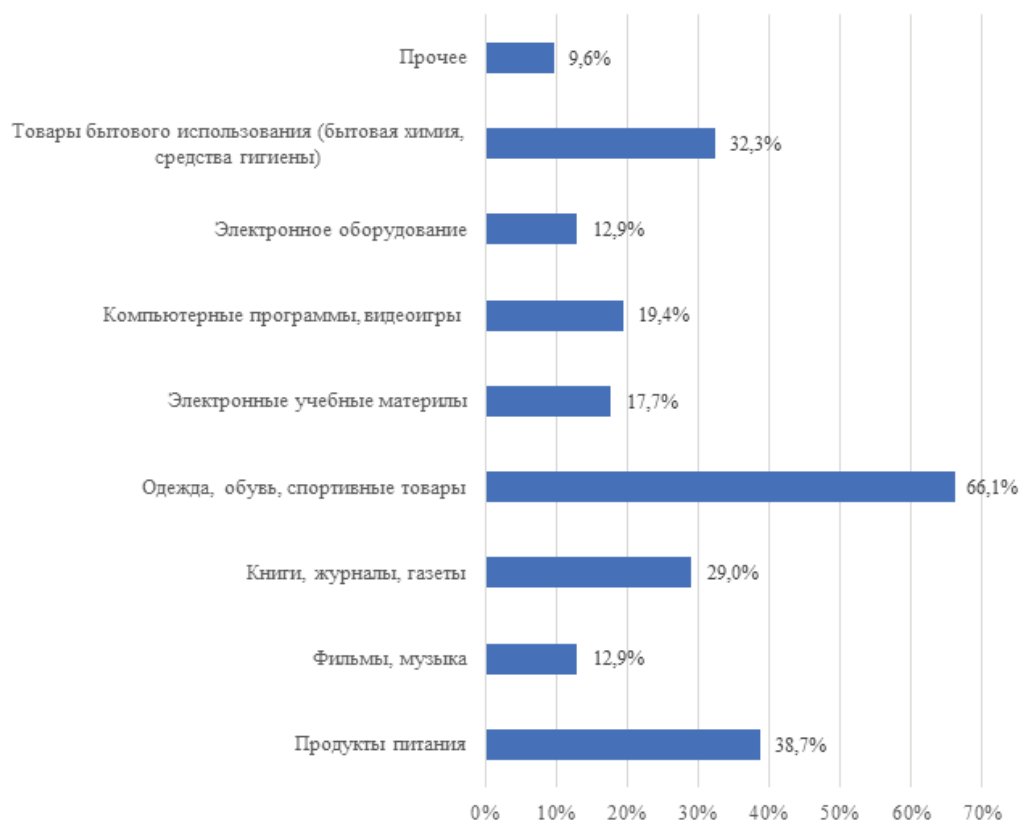

Рисунок 8 – Распределение ответов на вопрос «Какие категории товаров вы чаще всего приобретаете посредством интернет-магазинов?»

Примечание: Составлено авторами на основании исследования.

Категорийное распределение продаж, по оценке экспертов, является наиболее динамичным показателем в структуре электронной торговли и развивается пропорционально появлению локальных игроков той или иной сферы. Так, например, развитие электронной коммерции в сфере продуктов питания посредством таких магазинов, как Magnum.kz, Kaspi.kz, Arbuz.kz, привело к увеличению объемов реализации продуктов питания в электронной торговле. Аналогично, по данным опроса, указанная категория указывалась со стороны 39% опрошенных респондентов. По итогу отобранных данных необходимо отметить подтверждение гипотезы о цифровизации потребительского поведения.

В целях оценки корреляции мировых и казахстанских трендов полученные результаты были оценены посредством инструмента «Анализ данных» в Excel. Цифровое выражение мировых тенденций было принято в качестве переменных факторов влияния.

Исследуемые показатели представлены в таблице 1 (стр. 125).

В результате цифровой интерпретации зависимостей, представленных в таблице, были рассчитаны показатели регрессионного анализа между отобранными факторами. Пособием применения инструмента «Анализ данных» были выявлены основные корреляционные зависимости представленных показателей, R-квадрат, или коэффициент корреляции Пирсона, который составил 0,83, что говорит о сильной корреляции между оцениваемыми показателями. Множественный R и нормированный R-квадрат также приближены к 1, что означает положительную корреляцию исследуемых показателей (таблица 2, стр. 125).

Полученные результаты о положительной корреляции, стремящейся к 1, говорят о том, что казахстанские тренды в трансформации поведения потребителей напрямую коррелируют с мировой ситуацией на потребительском рынке. При этом значения корреляции более 0,6 говорят о том, что исследуемые мировые факторы имеют высокое влияние на казахстанских потребителей.

Таблица 1 – Показатели оцениваемых критериев трендов поведения потребителей в мире и Казахстане

Оцениваемый критерий	Мир	Казахстан
Вопрос 1. Доля опрошенных потребителей, отметивших увеличение времени использования социальных сетей	62%	65%
Вопрос 2. Доля опрошенных потребителей, отметивших увеличение частоты личного использования приложений служб доставки	50%	59%
Вопрос 3. Общий коэффициент незапланированных приобретений среди опрошенных	0,4	0,4
Вопрос 4. Доля потребителей, выделяющих стоимость продукта в качестве ключевого фактора покупки	60%	68,9%
Вопрос 5. Доля потребителей, уделяющих внимание условиям совершения покупок	44,6%	36,1%
Примечание: Составлено авторами на основе аналитического инструмента Excel.		

Таблица 2 – Результаты регрессионного анализа

Показатель	Коэффициент
Множественный R	0,914
R-квадрат	0,836
Нормированный R-квадрат	0,781
Примечание: Составлено авторами на основе аналитического инструмента Excel.	

Заключение

В результате проведенного анализа между мировыми и казахстанскими трендами поведения потребителей было выявлено, что среди казахстанских потребителей также наблюдаются тенденции к увеличению времени использования социальных сетей и прочих приложений в сети Интернет, что приводит к повышению значимости технологичности жизни.

В связи с полученными результатами исследований можно выделить несколько путей развития в процессе изменения потребительского поведения (рисунок 9).

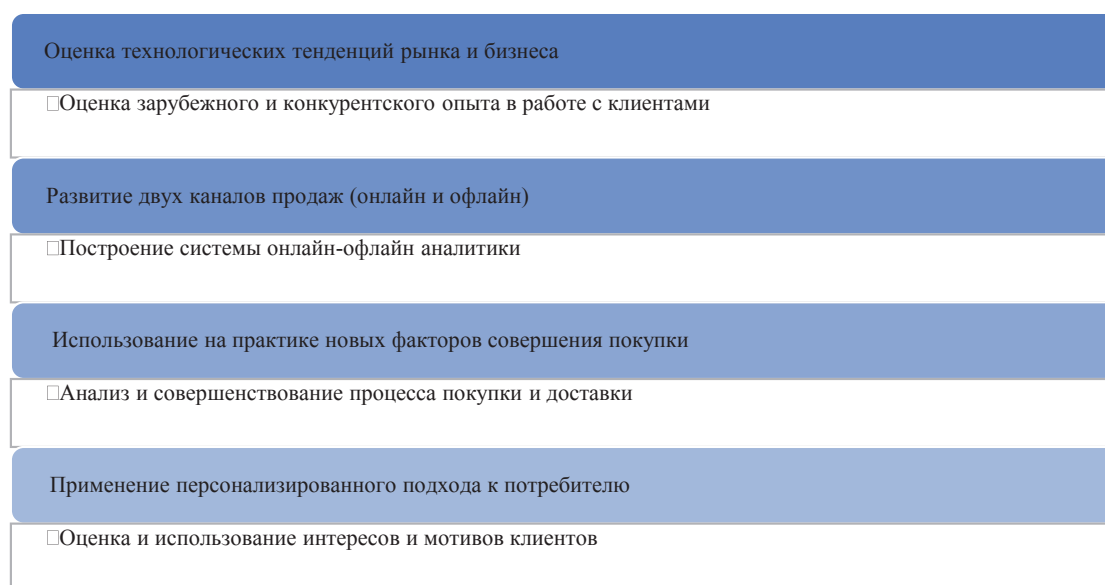

Рисунок 9 – Направления использования полученных результатов полевого исследования

Примечание: Составлено авторами на основе проведенного полевого исследования.

Полученные результаты говорят о том, что диджитализация и эффективное построение системы офлайн-, онлайн-продаж являются ключевыми факторами построения положительного потребительского опыта и удержания занимаемой доли в общих объемах продаж. Стратегическое выстраивание офлайн-, онлайн-концепции будет необходимо в связи со смешанным подходом потребителей к покупкам.

Новые факторы выбора, такие как удобство оформления покупок и условия доставки, также являются направлениями, на которые стоит обратить внимание современным ретейлерам. Повышение эффективности построения данных процессов будет и в дальнейшем играть значительную роль в выстраивании взаимоотношений с потребителем.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/3769092> (дата обращения: 3.01.2021)
- 2 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/3769091> (дата обращения: 3.01.2021)
- 3 Euromonitor International. URL: <https://www.euromonitor.com> (дата обращения: 13.01.2022)
- 4 Trend Economy World Digital Statistics. URL: <https://trendeconomy.com/> (дата обращения: 1.01.2022)
- 5 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/3769093> (дата обращения: 3.01.2021)
- 6 Wayne D. Hoyer, Mirja Kroschke, Bernd Schmittc, Karsten Kraumed, Venkatesh Shankare. Transforming the Customer Experience Through New Technologie // *Journal of Interactive Marketing*, 2020, no. 51, pp. 57–71.
- 7 Anniek W.Eigenraam, Jiska Eelen, Arjen van Lin, Verlegh A. Consumer-based Taxonomy of Digital Customer Engagement Practices // *Journal of Interactive Marketing*, 2018, no. 44, pp. 102–121.
- 8 Jorge Cruz-Cardenas, Ekaterina Zabelinac, Jorge Guadalupe-Lanas, Andres Palacio-Fierro, Carlos Ramos-Galarza. COVID-19, consumer behavior, technology, and society: A literature review and bibliometric analysis // *Technological Forecasting and Social Change*, 2021, no. 173, p. 2.
- 9 Taisei Yoshioka, Makoto Chikaraishi, Akimasa Fujiwara. Empirical models of consumer and merchant behavior in the two-sided market of local currency // *Asian Transport Studies*, 2022, no. 8, p. 44–45.
- 10 Valencia Melissa Zulu, Andriaan Mpho Nkuna. Data modelling of subsistence retail consumer purchase behavior in South Africa // *Data in Brief*, 2022, no. 42, pp. 2–3.
- 11 Lili Ding, Mengxi Liu, Ying Yang, Wen Maa. Understanding Chinese consumers' purchase intention towards traceable seafood using an extended Theory of Planned Behavior model // *Marine Policy*, 2022, no. 173, pp. 40–45.
- 12 Rithika Dulam, Kazuo Furuta, Taro Kanno. Quantitative decision-making model to analyze the post-disaster consumer behavior // *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 2021, no. 61, pp. 2–3.
- 13 XinTian, Shasha Cao, Yan Song. The impact of weather on consumer behavior and retail performance: Evidence from a convenience store chain in China // *Journal of Retailing and Consumer Services*, 2021, no. 62, pp. 26–30.
- 14 Anurag Dugar, Pankaj Chamola. Retailers with traits of consumer: Exploring the existence and antecedents of brand loyalty in small unorganized retailers // *Journal of Retailing and Consumer Services*, 2021, no. 62, pp. 75–80.
- 15 Anouk Zeeuw van der Laan, Marco Aurisicchio. Archetypical consumer roles in closing the loops of resource flows for Fast-Moving Consumer Goods // *Journal of Cleaner Production*, 2019, no. 236, pp. 56–58.
- 16 Nancy M.P. Bocken, Alisa Harsch, Ilka Weissbrod. Circular business models for the fastmoving consumer goods industry: Desirability, feasibility, and viability // *Sustainable Production and Consumption*, 2022, no. 30, pp. 799–814.
- 17 Yegina N.A., Zemskova E.S., Gorin V.A., Stepanova D.I. Applying Consumer Behavior Theory in the Context of the Digital Transformation of the Economy // *International Journal of Supply Chain Management*. Article UK. 2019, no. 8, pp. 341–347.
- 18 Абдунурова А.А. Цифровое поведение потребителей в Казахстане // *Central Asian Economic Review*. – 2019. – № 1. – С. 55–64.
- 19 Ибраева Э.А., Лоу Патрик Ким Ченг. Модели потребительского поведения в казахстанском обществе // *Проблемы Науки*. – 2016. – № 1 – С. 54.

REFERENCES

- 1 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/3769092> (data obrashhenija 3.01.2021) (In Russian).
- 2 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/3769091> (data obrashhenija 3.01.2021) (In Russian).
- 3 Euromonitor International. URL: <https://www.euromonitor.com> (data obrashhenija: 13.01.2022). (In English).
- 4 Trend Economy World Digital Statistics. URL: <https://trendeconomy.com/> (data obrashhenija 1.01.2022) (In English).
- 5 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/3769093> (data obrashhenija 3.01.2021) (In Russian).
- 6 Wayne D. Hoyer, Mirja Kroschke, Bernd Schmitt, Karsten Kraumed, Venkatesh Shankare (2020) Transforming the Customer Experience Through New Technologie // *Journal of Interactive Marketing*, no. 51, pp. 57–71. (In English).
- 7 Anniek W.Eigenraam, Jiska Eelen, Arjenvan Lin, Verlegh A. (2018) Consumer-based Taxonomy of Digital Customer Engagement Practices // *Journal of Interactive Marketing*, no. 44, pp. 102–121. (In English).
- 8 Jorge Cruz-Cardenas, Ekaterina Zabelinac, Jorge Guadalupe-Lanas, Andres Palacio-Fierro, Carlos Ramos-Galarza (2021) COVID-19, consumer behavior, technology, and society: A literature review and bibliometric analysis // *Technological Forecasting and Social Change*, no. 173, pp 2. (In English).
- 9 Taisei Yoshioka, Makoto Chikaraishi, Akimasa Fujiwara (2022) Empirical models of consumer and merchant behavior in the two-sided market of local currency // *Asian Transport Studies*. No 8, p. 44–45. (In English).
- 10 Valencia Melissa Zulu, Andriaan Mpho Nkuna (2022) Data modelling of subsistence retail consumer purchase behavior in South Africa // *Data in Brief*, no. 42, pp. 2–3. (In English).
- 11 Lili Ding, Mengxi Liu, Ying Yang, Wen Maa (2022) Understanding Chinese consumers' purchase intention towards traceable seafood using an extended Theory of Planned Behavior model // *Marine Policy*, no. 173, pp. 40–45. (In English).
- 12 Rithika Dulam, Kazuo Furuta, Taro Kanno (2021) Quantitative decision-making model to analyze the post-disaster consumer behavior // *International Journal of Disaster Risk Reduction*. No. 61, pp. 2–3. (In English).
- 13 XinTian, Shasha Cao, Yan Song (2021) The impact of weather on consumer behavior and retail performance: Evidence from a convenience store chain in China // *Journal of Retailing and Consumer Services*, no. 62, pp. 26–30. (In English).
- 14 Anurag Dugar, Pankaj Chamola (2021) Retailers with traits of consumer: Exploring the existence and antecedents of brand loyalty in small unorganized retailers // *Journal of Retailing and Consumer Services*, no. 62, pp. 75–80. (In English).
- 15 Anouk Zeeuw van der Laan, Marco Aurisicchio (2019) Archetypical consumer roles in closing the loops of resource flows for Fast-Moving Consumer Goods // *Journal of Cleaner Production*, no. 236, pp. 56–58. (In English).
- 16 Nancy M.P. Bocken, Alisa Harsch, Ilka Weissbrod (2022) Circular business models for the fastmoving consumer goods industry: Desirability, feasibility, and viability // *Sustainable Production and Consumption*, no. 30, pp. 799–814. (In English).
- 17 Yegina N.A., Zemskova E.S., Gorin V.A., Stepanova D.I. (2019) Applying Consumer Behavior Theory in the Context of the Digital Transformation of the Economy // *International Journal of Supply Chain Management*. Article UK. No. 8, pp. 341–347. (In English).
- 18 Abdunurova A.A. (2019) Cifrovoe povedenie potrebitel'ej v Kazahstane [Digital consumer behavior in Kazakhstan] // *Central Asian Economic Review*. No. 1. P. 55–64. (In Russian).
- 19 Ibraeva Je. A., Lou Patrik Kim Cheng (2016) Modeli potrebitel'skogo povedenija v kazahstanskom obshhestve [Models of consumer behavior in Kazakhstani society] // *Problemy Nauki*. No. 1. P. 54. (In Russian).

З.Б. АХМЕТОВА,*¹

Э.Ф.К, қауымдастырылған профессор.
*e-mail: axmetova.zauresh@kaznu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5157-4659

Ж.Т. КОЖАМКУЛОВА,¹

Э.Ф.К, доцент.
e-mail: zhanak@list.ru
ORCID ID: 0000-0003-2929-384X

И.А. КИМ,¹

докторант.
e-mail: kim.irina.a.31@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0438-0499
¹әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

САНДЫҚ ТАЛДАУ НЕГІЗІНДЕ ЭКОНОМИКАНЫ ЦИФРАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАНУЫ

Андатпа

Цифрлық трансформация және өзгермелі геосаяси жағдайға байланысты тұтынушылардың мінез-құлқындағы өзгерістерді зерттеу мәселесі ерекше маңызға ие. Тұтынушылардың сатып алу туралы шешім қабылдау мен оны жүзеге асыру кезіндегі мінез-құлқының өзгеру акселерациясына геосаяси оқиғалардың салдары, сондай-ақ жаһандық тенденциялардың таралуы тікелей әсер етеді. Тұтынушылардың мінез-құлқының өзгеруіне әсер етудің жеке факторы ретінде экономикалық саланы белсенді цифрландыру атап көрсетілген. Бұл мақаланың мақсаты – жүргізілген далалық зерттеулер деректерін сандық бағалау негізінде, Қазақстан Республикасындағы тұтынушылардың мінез-құлқын өзгертудің негізгі тенденцияларын талдау, сондай-ақ нарықтық жағдайдың дамуының жалпы тенденцияларын анықтау болып табылады. Тұтынушылардан сауалнама алу мен сарапшылар сұхбатының нәтижесінде сандық өрнектер алынып, негізгі гипотезалар расталды және тұтынушылардың мінез-құлқының өзгеруіне әсер ететін маңызды заманауи факторлар анықталды. Әсер етудің айнымалы факторлары да тікелей корреляциялық талдау арқылы бағаланып, тұтынушылардың мінез-құлқындағы қазақстандық және жаһандық тенденциялар бағаланды. Авторлар алған деректер негізінде тұтынушылардың мінез-құлқының динамикалық түрленуі жағдайында бизнесті қолдау және дамыту саласында өз ұсыныстарын ұсынды. Зерттеу нәтижелерін қазақстандық FMCG және бөлшек сауда компаниялары, интернет-дүкендер, базарлар интернет-сауданы дамыту стратегиясын құруда да, қазіргі заманғы тұтынушылардың мінез-құлқын зерттеуде де, сондай-ақ сауда маркетингі саясатын қалыптастыруда да пайдалана алады. Сонымен қатар, деректерді маркетингтік жарнамалық науқандарды және басқа да тактикалық шешімдерді жүзеге асыру кезінде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: трансформация, тұтынушылық мінез-құлқылқ, тауарлар нарығы, сатып алу, сандық талдау, электрондық коммерция, экономиканы цифрландыру.

Z.B. AKHMETOVA,*¹

c.e.s, associate professor.
*e-mail: axmetova.zauresh@kaznu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5157-4659

J.T. KOZHAMKULOVA,¹

c.e.s., associate professor.
e-mail: zhanak@list.ru
ORCID ID: 0000-0003-2929-384X

I.A. KIM,¹

PhD student.
e-mail: kim.irina.a.31@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0438-0499
Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan

CONSUMER BEHAVIOR TRANSFORMATION IN THE DIGITAL ECONOMY ON THE BASIS OF QUANTITATIVE ANALYSIS

Abstract

In the context of digital transformation and the changing geopolitical situation, the issue of studying changes in consumer behavior is of particular importance. The consequences of geopolitical events, as well as the spread

of global trends, have a direct impact on the acceleration of changes in consumer behavior during the decision to purchase, as well as its completion. Active digitalization of the economic sphere, including the intensive development of e-commerce, is singled out as a separate factor influencing the transformation of consumer behavior. The purpose of this article is to analyze the main trends in the transformation of consumer behavior in the Republic of Kazakhstan, based on a quantitative assessment of the data of the field study, as well as identifying common trends in the market situation of global consumer preference. As a result of the survey of consumers and expert interviews were obtained quantitative expressions, confirmations of the main hypotheses, as well as identified the significant modern factors affecting the transformation of consumer behavior. The obtained variable influencing factors were also evaluated by means of direct correlation analysis, both Kazakh and global trends in consumer behavior were evaluated. On the basis of the obtained data, the authors offer recommendations in the sphere of business support and development under conditions of dynamic transformation of consumer behavior. The results of the study can be used by Kazakh FMCG and retail companies, online stores, marketplaces both in building strategies for online commerce, and in the study of modern consumer behavior, as well as in the formation of trade marketing policy. In addition, the data can be applied point by point when launching marketing advertising campaigns and other tactical decisions.

Key words: transformation, consumer behavior, goods market, shopping, quantitative analysis, e-commerce, digitalization of the economy.

IRSTI 06.77.61
UDK 331.5.024.52
JEL E24, F66, J01, J21

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-130-142>

ZH.B. RAKHMETULINA,*¹

c.e.s., professor.

*e-mail: rahmetulina_zh@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9973-9627

A.B. UREKESHOVA,¹

PhD student.

e-mail: assem.eu@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1987-5814

A.B. AIDAROVA,²

c.e.s., ass. professor.

e-mail: ab_moon@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5503-641X

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan

²M. Auezov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan

LABOR MARKET IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Abstract

Nowadays, pace of digitalization, speed of its tools' modernization, emergence of new innovative products in the field of information and communication technologies used in all spheres of human and society life are very high. Technologies are becoming the engine for development of new industries, acquiring important social roles, solving problems of society. Current global trends are relevant for Kazakhstan as well, since with the development of scientific, technical, technological and informational progress, the role of labor market is increasing. It is essential to realize global trends, their impact on economy and labor market, draw practical conclusions to propose effective measures. As a result of the development of technologies, "professions of the future" will become more complex, which will require new approaches to the training of qualified specialists. Today, in an effort to enter the top 30 most developed countries in the world, Kazakhstan needs to take into account current challenges and adapt state policy to prevent negative consequences from the ongoing changes. The article reveals the main aspects of formation of conditions to search new forms of employment for the country's economy under influence of new global challenges. The article presents results of analysis of the development of the Kazakhstani labor market in comparison with foreign countries, considers the issues of the system of state regulation of the labor market. It is concluded that changes in the context of digitalization and automation will lead to search for new ways and forms of employment in the labor market of Kazakhstan.

Key words: economy, labor market, modernization, skills, workforce, digitalization.

Introduction

Currently, the world is undergoing changes under the impact of global trends of a social, technological, economic, environmental and political nature, including those affecting the development of the world labor market. The unprecedented crisis caused by COVID-19 pandemic accelerated ongoing processes, gave impetus to formation of new values and forms of labor relations. Significant transformations in the structure of labor resources (aging of the population, declining birth rates, changing generations of labor force and their values, lack of talent in the labor market and emergence of a "lockdown generation") pose the risk of a decrease in labor productivity and stunted economic growth, which leads to the need for a constant improvement of workforce quality.

The development of digitalization is irreversible, so it must be taken for granted. The challenges of digitalization directly affect the labor market, as new digital technologies replace a person in production, change the nature and organization of work, and distribute working time in a different way.

It is important to recognize this new reality, make appropriate management decisions and neutralize its negative impact.

Flexible forms of employment and digital labor platforms have become widespread nowadays, enabling previously discriminated persons in labor to work from home or convenient location. This should ultimately result in development of a diverse and inclusive work environment that provides equal rights for everyone in the labor market. For such new forms of employment, it is necessary to prepare relevant legal basis in order to protect labor rights of citizens and ensure their social protection.

Materials and methods

Methods of comparative analysis and synthesis are applied in this work, the main global trends in the labor market, caused by digitalization of economy and widespread introduction of information and computer technologies are systematized. The materials of official statistics, national reports, publications of the World Bank, International Labor Organization, OECD are used, which have enabled to assess the ongoing processes in economy and the labor market. Taking into account the historical chronology, the measures of state regulation of the labor market in the context of digitalization are analyzed using the SWOT and PEST methods of analyzing strategic and policy documents of the Republic of Kazakhstan, not only in the field of digitalization, but also in areas directly related to the labor market: labor relations, employment, education and etc. Taking into account a large number of such documents, we have built an analysis within the framework of the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025, which combines the trends in the impact of digitalization on state regulation of the labor market, reflected in earlier strategic and policy documents.

Main provisions

The purpose of the research is to analyze the impact of global trends on all participants in the labor market (employers, citizens, government) from the perspective of job creation, security and professional structure of work force.

Implementation of strategies for innovative development of the country is a priority task to ensure competitiveness, economic stability and improve the quality of life of the population of Kazakhstan. Overcoming the identified systemic problems, successful solution and choice of the right path of development in domestic innovation will predetermine the course of development of the country as a whole. The research results can be applied to work out solutions for development of the labor market under new conditions.

Literature review

The works of Kazakhstani scientists as Berdibekov A.B., Bordiyanu I.V., Kaigorodtsev A.A. [1], Borisova V.V., Panfilova E.E., Raza H. [2], Afonasova M.A., Panfilova E.E., Galichkina M.A., Slusarczyk B. [3], as well as of foreign economists as Graham M., Hjorth I., Lehdonvirta V. [4], Dudina M.N., Prodchenko I.A., Shkodinsky S.V. [5] and others are devoted to modern trends in the development of the world labor market under influence of new global challenges. In the research process, the authors determined that effective employment should be ensured by increasing competitiveness, professional mobility and efficiency in the use of work force [1–2], and new trends in the labor market will be a cause of increased requirements for applicants for vacant jobs in a number of sectors of economy in terms of possessing digital competencies, learning and self-development abilities [5]. Particular attention is paid to the search for optimal tools for the interaction of business and public authorities in the preparation of university graduates in demand for various sectors of the economy [4].

Results and discussion

Digital technology has significantly changed the speed of operation in the economy. The Internet and digital devices are a driver of economic growth [3]. As ever more policy-makers, governments and organisations turn to the gig economy and digital labour as an economic development strategy

to bring jobs to places that need them, it becomes important to understand better how this might influence the livelihoods of workers [4].

In a rapidly changing world, technologies are constantly being improved, release intensity of which is constantly increasing. Only in computer technologies, 533 thousand patents have been issued worldwide since 1990–2009, and for 2010–2020, 989 thousand patents have been already issued [6].

Scientists have not yet come to a unified answer to the question – does digitalization cause deterioration or improvement of the structural problems of the labor market? Current and future performance of the labor market depends on various factors. The competitiveness of the country’s economy, its sovereignty are of paramount importance. Various long-term trends affect labor market indicators that need to be taken into account (Figure 1).

The rapid development of digital technologies in recent years is actively modifying human activity in many areas. These changes led to the formation of a new quality of life. People have changed priorities, needs for intellectual development and self-realization by raising the educational level and qualifications. Scientific knowledge and information have become the real productive force of society. Scientific and technological progress expands human capabilities, reducing production time, developing new activities, freeing up labor force, redistributing it between sectors of the economy. All these processes have a huge impact on the national labor market.

Kazakhstan, compared to other countries, lags behind in the use of digital technologies, and digitalization brings changes not only positive, but also negative, creating additional problems.

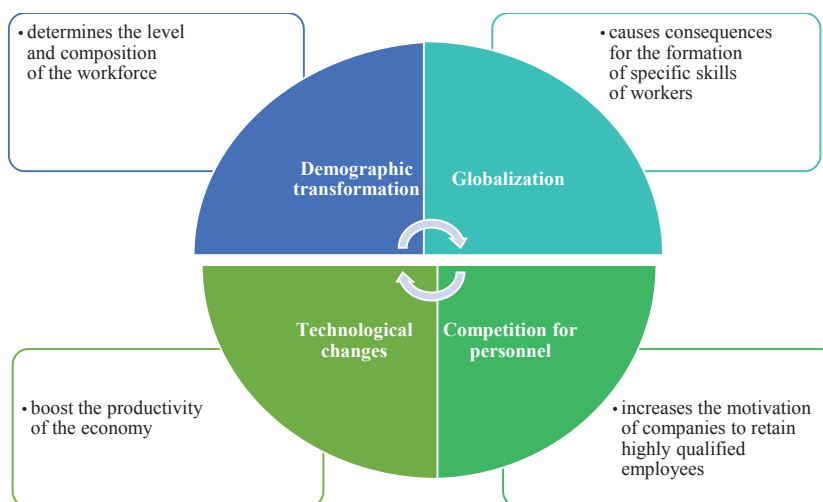

Figure 1 – Key trends affecting labor markets

Note: Compiled by the authors.

Development of the course for digitalization in Kazakhstan was given by the state programs for formation and development of “electronic government”, “Informational Kazakhstan–2020”. Today, the digitalization driver in the country is the “Digital Kazakhstan” State Program, with a deadline of implementation until 2022.

Currently, in Kazakhstan, 99% of the population is covered by the Internet, more than 90% of public services are available online, the share of large and medium-sized enterprises using elements of Industry 4.0 is 5%, the infocommunication infrastructure has been expanded, 5G mobile communications are being tested, the share of e-commerce has increased from 2.7% to 9.7% in 2020, digital farms for processing cryptocurrencies have been created, work continues on the creation of model factories and intellectual deposits.

According to the UN ranking – 2020, Kazakhstan is in 51st place, the Human Capital Index of Kazakhstan is 0.825 out of 1. Currently, the level of digital literacy (basic) in Kazakhstan is more than 80%.

The telecommunications infrastructure index in Kazakhstan is 0.5668 out of 1 and indicates the need for its further development. According to the Speedtest Global Index, Kazakhstan ranks 95th among 138 countries in terms of mobile Internet speed, and as well as continues to rank 65th among 174 countries in terms of fixed broadband Internet speed.

According to the Global Cyber Security Index (GCIv4) report, Kazakhstan ranked 31st in 2021. Among the CIS countries, Kazakhstan took the second place after Russia. Nevertheless, it is necessary to continue to improve this indicator and strengthen measures for the protection of personal data by raising information security standards in both the state and private spheres.

An equally important indicator in the development of an effective digital government is the level of business development, expressed in the Doing Business ranking, where Kazakhstan ranks 25th among 190 countries.

Moreover, a number of elements of innovation ecosystem have been created: the Innovation Cluster “Park of Innovative Technologies”, AEO “Nazarbayev University” is functioning, the International Technopark of IT Startups “AstanaHub” has been launched.

According to official statistics, the volume of ICT market in 2021 increased to 2,383 billion tenge, the costs of organizations on ICT to 443 billion tenge, the share of production and sale of goods (services) of ICT market in the country’s total GDP is 4.3% (Table 1, Figure 2).

Table 1 – Key performance indicators of organizations in the ICT industry, 2017–2021

	2017	2018	2019	2020	2021
Number of organizations in the ICT industry, units	9 334	10 192	10 958	11 830	12 856
Share of production and sales of goods (services) of the ICT industry in total GDP, %	3,4	3,3	3,4	4,8	4,3
Share of the ICT industry in the total number of employees	1,5	1,5	1,5	1,4	1,6
Index of the physical volume of investments in fixed capital of the ICT industry	127,0	122,2	96,4	162,6	88,0
The level of profitability of organizations in the ICT industry	10,0	18,2	18,0	19,8	27,7
Production volume of the ICT industry, mln tenge	21244,5	22509,3	30273,8	26081,8	23955,1

Note: Compiled by the source: <https://www.stat.gov.kz/>

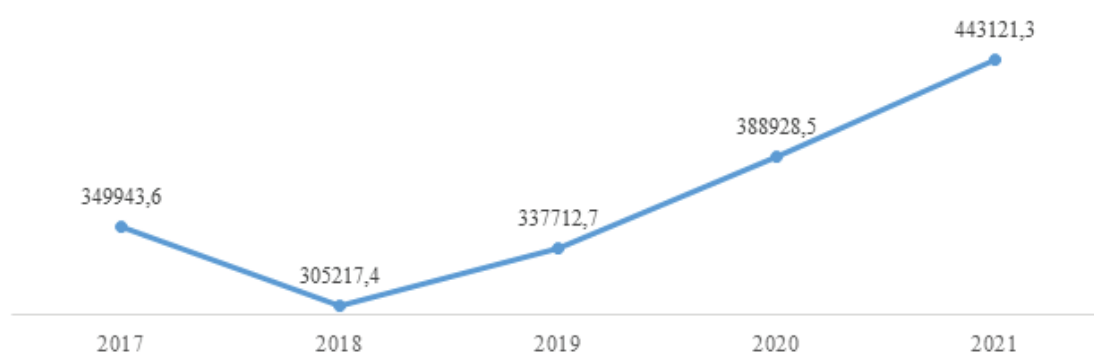

Figure 2 – Costs of organizations of Kazakhstan on ICT, 2017–2021, million tenge

Note: Compiled by the source: <https://www.stat.gov.kz/>

The development of digitalization in today’s world is changing all the previously established mechanisms and principles of functioning of spheres of economy, public administration and public life.

Today, Kazakhstan sets itself the task of diversifying the economy, moving away from raw material dependence and directing all its efforts to the creation and promotion of new, promising industries.

Currently, there are about 60 enterprises in the electronics industry in Kazakhstan. Final types of products have been mastered as: printed circuit boards, telecommunication equipment, electronic

meters for water, heat and electricity and modules for wireless data transmission; assembly of computer equipment and video cameras, radio stations, medical equipment, etc. In 2020, during the pandemic, by providing an opportunity for domestic manufacturers to supply their products to schools, the volume of industrial assembly production of computer equipment was increased by 2.5 times.

Challenges and global trends have shown that it is necessary to improve the digital infrastructure and architecture of information systems of state agencies, improve the quality of communications and the Internet. There is a growing need to build digital services based on real needs of citizens and businesses, which requires a complete rethinking of processes and approaches of interaction between citizens and the state.

It is clear that in order to gain a leading position in the digital world, Kazakhstan still needs to do a lot.

It is generally accepted that digitalization makes it possible, by increasing labor efficiency, to mitigate the consequences of negative demographic trends and shortages of personnel [4]. However, there is an opinion that robotization and introduction of artificial intelligence will lead not so much to an increase in efficiency of human work, but to its gradual displacement from digitized processes. In Kazakhstan, the issue of state of the labor market in the era of “digitalization” is already acute.

Support and further improvement of complex automated systems will require even more professionals and specific narrow specialists. It turns out that in the process of digitalization, economy gets rid of people employed in simple labor, while, however, the problem of demand for qualified personnel remains unresolved. According to some sociologists, a new social layer is emerging – the cognitariat. A fundamentally new type of employee is emerging, who is focused on creative practical activity and possesses intellectual capital [3].

Specialists from leading expert agencies indicate that in the coming years, 47% of jobs will be “digitized”, and people will be replaced by computer programs or robots. For example, the McKinsey Global Institute estimates that approximately 140 million full-time knowledge workers worldwide will be replaced by digital devices. With the help of already existing technologies, it is possible to automate human labor worth \$ 2 trillion. Experts predict that in the next 5 years alone, developed countries will lose up to 5 million workplaces due to digital technologies and robotics, and then their number will increase. According to experts, robotization will begin to massively eliminate workplaces in Kazakhstan in the next 3–5 years.

The reasons for the massive increase in unemployment are as follows.

1. The digital environment multiplies the speed of diffusion of innovations. Digital technologies compress not only time, but as well as space. Workplaces are no longer stationary, they are cyberplaces. Instead of moving physically, people are starting to move their ideas and thoughts through cyberspace, and also use this space to store knowledge. For instance, the collections of “Amazon” and “Google” are much larger than the collections of most real-life libraries known throughout the world.

2. Digital technologies appear simultaneously in many areas and sectors of economy (robotic cash registers, cars with autopilots, etc.)

3. Digital technologies create fewer jobs than disappear as a result of their implementation.

In addition, information technology has the property of fast and easy scaling. A cashier in an average supermarket can serve about 250 people per shift, and a programmer will write a program that will be used by 20 million people daily. Therefore, it makes no sense to teach programming to all the unemployed, such a number is simply not required.

As a result, unemployment in a number of industries and professions will increase in the labor market. There will also be an imbalance between supply and demand.

Advanced technologies are gradually transforming the global economy, including production automation, and COVID-19 has given additional impetus and accelerated the speed of these changes. Thus, in just 5–8 months of 2020, companies around the world digitized the processes of interaction with customers and supply chains, as well as internal operations, which would take them 3–4 years before the pandemic [7].

The corona crisis has accelerated the transition to the digital economy in almost all sectors – schools, hospitals, and many services are no longer imaginable only in the physical world. The pandemic forced companies to plunge into the digital environment and changed the face of business processes. Currently, it is impossible to conduct a successful business without involvement of Internet

technologies, which provide the basis for the emergence of cyber-physical reality at the interface of online and offline fusion. The priorities of business leaders are focused on development of technologies related to cloud computing, Big Data, e-commerce and artificial intelligence (AI). This trend entails an increase in demand for both medium and highly qualified professions in the field of IT (specialists in AI, machine learning, Internet of things, etc.), and in related fields – product development, engineering, etc. (Table 2).

Table 2 – In-demand professions of the future

In-demand professions of the future	
<p>Cloud computing</p> <ul style="list-style-type: none"> • Facility Reliability Engineer • Platform Engineer, Cloud Engineer • Application Lifecycle Automation Engineer • Cloud Consultant • Application Lifecycle Automation Manager 	<p>People and culture</p> <ul style="list-style-type: none"> • Information Technology Recruiter • Business partner in the field of human resources • Specialist in recruiting, talent acquisition • Business partner
<p>Engineering</p> <ul style="list-style-type: none"> • Python developer, Server developer • Javascript developer • Back End developer • Interface engineer • Dotnet software developer • Development Specialist • Technical analyst 	<p>Marketing</p> <ul style="list-style-type: none"> • Growth hackers (internet marketers) • Marketing Manager • Commerce Manager • Specialist in e-commerce, digital technologies • Digital Marketing Specialist
<p>Product development</p> <ul style="list-style-type: none"> • Product owner • Quality assurance tester • Agile trainer, Scrum Master • Software Engineer • Product Analyst • Quality Assurance Engineer • Digital Product Manager 	<p>Data and AI</p> <ul style="list-style-type: none"> • AI specialist • Data Engineer • Data processing specialist • Big data developer • Analyst Specialist • Data Consultant • Business Intelligence Developer • Analyst consultant
<p>Note: Compiled by the source [8].</p>	

It is known that cloud technologies, artificial intelligence, robotics have become an integral part of our lives. As a result, new professions appear on the labor market. According to estimates, in Kazakhstan, in the next 5–10 years, 239 new professions are expected to appear in 9 sectors of economy, and 95 professions are being transformed. At the same time, 52% of jobs in the country are at high risk of automation. Every 2nd employee will be forced to retrain. Acquiring new skills is the key to a successful career. Therefore, it is important to provide conditions for rapid and flexible personnel training [9].

In the near future, Kazakhstan is expected to change the qualitative structure of labor force and increase the influx of able-bodied young people, which will cause an additional burden on labor market.

By 2030, 37% of the workforce in Kazakhstan will represent Generation “Z”. A change of generations will also accompany a change in the views of young people on work. This is the generation that is ready to make financial concessions for the sake of a flexible work schedule, the balance between professional and personal life is essential for them. Therefore, it will be important for employers to adapt to new requirements in order to retain talents.

At the same time, in our opinion, there is no direct correlation between release of workers from certain areas and sectors of economy and growth in the number of unemployed. This has its own explanations.

The fact is that along with changes in supply and demand in the labor market, there is a transformation of the jobs themselves.

So, for some professions, office jobs will be transformed into “home offices”, interconnected via the Internet. This will allow entrepreneurs to save costs on the purchase or rental of premises,

equipment, payment for various services related to the maintenance of offices, etc. Former employees will turn into “remote” employees who independently plan their costs, work schedule, etc.

According to experts, the number of mobile workplaces will increase in the world, today the owners of tablets and netbooks connected to the global network can perform their service functions anywhere, and this does not require stationary computers and other bulky devices. All this leads to the transformation of quality of work, quality of life of people.

Currently, the very concept of working day is being transformed, since now an employee is able to stay in touch around the clock, performing his work duties at any time convenient for him. All this leads to the fact that flow of people from the outskirts of cities to the center will stop, they will be replaced by home work and outsourcing. The face of modern city will also change.

Indeed, serious changes that occur as a result of introduction of information technologies require not only new forms of management and organization of production, but also changes in state policy in the labor market. This primarily applies to work of employment services, the system of personnel education and training, whose proactive measures will help mitigate the acuteness of unemployment.

Increasingly, the question arises of the need to introduce an “unconditional basic income”, which will redistribute the “quasi-rent” received by the state and entrepreneurs as a result of mass digitalization. Such income is guaranteed by the state and is provided to all citizens of the country without any conditions. Currently, such experiments are being carried out in Utrecht (Netherlands), the Canadian province of Ontario, Finland, Germany and the United Arab Emirates (UAE). This income is aimed at maintaining employment in those industries where work is not prestigious and remains important for society. However, the question of an “unconditional basic income” is debatable and provokes a lot of controversy about dependency and professional degradation of the population.

Digitalization of economic sectors also leads to the fact that professional knowledge quickly becomes obsolete. Therefore, the labor market regulation policy should be based on constant monitoring, forecasting and analysis of the labor market, as well as advancing provision of economy’s needs for qualified personnel based on the available labor resources. To do this, it is necessary to increase the efficiency of work of state employment service and recruitment agencies in the formation and distribution of workforce, to promote employment, including certain categories of population. Employment promotion programs should take into account not only the number of newly created jobs in the short term, but as well as long-term structural changes taking place in the economic system with the aim of advanced training and retraining of personnel.

The education system is faced with the task of training personnel for the digital economy, defining a cluster of professions in demand for the next 15–20 years, developing effective forms of retraining of personnel and implementation in the activities of training centers. That is, it is necessary to organize the work of all structures of education system in the interests of deploying the digital economy in the country. Education should be in demand, flexible, knowledge-intensive and quickly adapt to the labor market. Interdisciplinary educational programs related to “robotic communication”, interaction of human mind with “intelligence” of robot will be required. We believe that Kazakhstan has a high potential for disclosure of human intellectual, labor and creative resources.

Digitalization has a positive impact on labor productivity by reducing the labor input of human resources to complete tasks that computers or algorithms are now responsible for. This, due to the introduction of AI, in the next 15 years, productivity of work force is expected to grow up to 40% in developed countries [8], which will result in reduction in enterprise costs, an expansion of production, and creation of new jobs. Online shopping has been already widely used, and a new class of retailers has emerged, operating in value chains without the need for inventory or storage. Population growth and life expectancy will create jobs in healthcare, education and social services, which are dominated by social and language skills that are difficult to automate.

However, rapid advances in technology not only opened up prospects for the economy, but also led to an emergence of new challenges in the world of work. Thus, in the near future, more than 85 million jobs can be squeezed out of the labor market, while 97 million new jobs will be created, more adapted to labor division between people, machines and algorithms [8]. By 2030, about 100 million employees, or approximately one in 16, will have to change their occupation [10]. In the next 15–20 years, 14% of existing jobs may disappear as a result of automation, and another 32% may change with individual tasks automation [11]. That is, due to changes in preferences, business models and

types of contracts, people will be forced to change not only their jobs, but as well as their occupation, and many will have to modernize their professional competencies.

In Kazakhstan, more than half of jobs (52%) are subject to a significant risk of automation, which is higher than the average for the OECD and the Russian Federation (47%) [12]. This is partly due to the low level of workforce competencies development, since workers in Kazakhstan are much less involved in work that requires the ability to solve challenging tasks, 12.6% of Kazakhstani workers have never been involved in activities that include complex tasks [13].

The highest risk of extinction is in the predictable and routine occupations, which employ the largest number of semi-skilled workers. The areas amenable to automation include banking, manufacturing, transportation and storage. Use of robots in manufacturing industry will lead to the loss of up to 20 million jobs [14].

Along with the disappearance of old and the emergence of new jobs, the requirements for the level of training of work force are changing. Today, the skill set required in many new professions apart from technical skills includes specialized ones in business and management, food and digital marketing, advertising, retail and others.

In addition, in the context of formation of “knowledge economy” the value of creativity and “soft” skills is also growing.

As demonstrated in Table 3, Artificial intelligence is finding the most broad adaptation among the Digital Information and Communications, Financial Services, Healthcare, and Transportation industries. Big data, the Internet of Things and Non-Humanoid Robotics are seeing strong adoption in Mining and Metals, while the Government and the Public Sector industry shows a distinctive focus on encryption.

Table 3 – Technologies likely to be adopted by 2025, by share of companies surveyed, selected sectors, %

Technology/Sector	Agriculture, Food and Beverage	Automotive	Consumer	Digital Communications and Information Technology	Education	Energy Utilities & Technologies	Financial Services	Government and Public Sector	Health and Healthcare	Manufacturing	Mining and Metals	Oil and Gas	Professional Services	Transportation and Storage
Artificial intelligence	62	76	73	95	76	81	90	65	89	71	76	71	76	88
Big data analytics	86	88	91	95	95	76	91	85	89	81	90	86	86	94
Cloud computing	75	80	82	95	95	88	98	95	84	92	87	86	88	94
Encryption and cyber security	47	88	85	95	86	88	95	95	84	72	83	71	78	75
Internet of things and connected devices	88	82	94	92	62	94	88	79	95	84	90	93	74	76
Robots, nonhumanoid	54	60	52	61	59	65	53	50	56	79	90	79	35	69
Text, image and voice processing	50	59	82	90	89	88	88	89	88	64	76	87	79	65

Note: Compiled by the source [15].

According to the Global Skills Report 2021 [10], Kazakhstan ranks 81st among 108 countries in terms of business skills in technology and science (Table 4, p. 138).

The leaders in terms of technological competencies such as computer programming, web development, software engineering are Belarus, Czech Republic and Russia, while Luxembourg and Switzerland are recognized as countries with a high level of business skills in the world.

Table 4 – Global Skills Report 2021: Regional Results

Global rank	Country	Business	Technology	Data Science
1	Switzerland	98	84	96
2	Luxembourg	100	62	85
4	Japan	70	100	88
9	Russian Federation	79	92	97
12	Belarus	54	99	91
13	Czech Republic	62	97	90
81	Kazakhstan	34	36	20

Note: Compiled by the source [10].

A stark contrast remains between developing and developed nations' skills performance at a time when 81 million jobs were lost due to the pandemic. East Asian countries such as Japan, China demonstrate high proficiency across the three skill domains, whereas Central Asian countries rank near the bottom of the global rankings. This analysis enables leaders in government and business to transform the current and future workforce for sustainable economic growth.

Technological advances give an advantage to highly skilled workers, while workers with outdated skills face new challenges. Rapid economic and technological development leads to an increase in the amount of human knowledge. At the same time, technical knowledge and skills become obsolete every 5 years, and to maintain the up-to-date level of qualifications, it is necessary to devote about 20 hours a week to training. But it should be taken into account that many workers do not have retraining opportunities due to lack of funds or time. Thus, in Kazakhstan, 26% of the adult population aged 25-64 point out that they are too busy at work to undergo training, 25% of citizens cannot afford additional education [8]. In the OECD, low-skilled workers are less likely to receive vocational training than high-skilled specialists. In response to these challenges, the world is already taking steps to reskilling.

Moreover, it is essential not only to create conditions for learning, but also to instill the importance of continuing education. According to the Programme for the International Assessment of Adult Competence (PIAAC), 95% of adults in Kazakhstan unwilling to participate in training [16]. Meanwhile, the share of Kazakhstani enterprises offering training to their employees decreased from 51% to 42% during period of 2009–2019. In OECD countries, 16.3% of the adult population does not have computer skills, in Kazakhstan – 19.7%, in Russia – 20.8% [17], which already creates additional difficulties for them in their current activities. As a result, annually only 4–5% of the employed population of Kazakhstan undergo vocational training or training in general developmental courses.

An increasing need for an inclusive and diversified workforce, as well as development of new business models related to diffusion of technology, are leading to an emergence of new values and forms of labor relations. This way, after the end of the pandemic, 20–25% of workers in developed (France, Germany, Japan, Spain, Great Britain and the United States) and 10% in developing countries (China, India) will be able to continue working from home from 3 to 5 days a week. The share of remote workers in the digital and knowledge-based sectors in Kazakhstan before COVID-19 amounted 41%, and during the pandemic it reached 50% [18].

Currently, there is an increase in non-standard forms of employment – in 10 years, the number of digital labor platforms in the world has increased 5 times. Platform employment is becoming a real way of earning and professional development for more and more people.

It becomes possible to search for narrow specialists to solve specific problems, so 40% of global companies plan to increase the number of freelancers in their work. Today, about 300,000 freelancers work in Kazakhstan.

According to PwC forecasts, average annual growth rate of global freelance market will be 16% until 2025, and the market will grow from 6.54 trillion USD to 13.84 trillion USD. This has led to proliferation of digital labor platforms around the world that mediate between employer and employee and enable to protect the interests of everyone. On these sites, workers can perform work and tasks online and / or distantly. In Kazakhstan, it is also planned to launch a job search service for freelancers at the Electronic Labor Exchange (enbek.kz) in order to expand their opportunities for earnings.

The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan has currently prepared a number of new strategic initiatives, which are formed taking into account the above challenges. They are expected to help meet the challenges of promoting productive employment and increasing household incomes by 27% by 2025.

The country is currently working on improving the National Qualifications System, developing professional standards and certifying skills through centers for recognizing qualifications. In addition, work is underway to develop a law “On Professional Qualifications” and create a National Qualifications Authority.

On the basis of the Electronic Labor Exchange, a single digital ecosystem of employment, an “online supermarket of employment services for the population”, has been introduced. This ecosystem will accompany citizens on their professional path: from choosing a career to formalizing an employment relationship.

The ecosystem will consist of several elements: a single digital platform for employment Enbek.kz, an online learning platform Skills Enbek, the implementation of which will make the idea of lifelong learning come true, the Business Enbek and HR Enbek platforms, as well as the planned Digital Guide to Professions. As well as in Kazakhstan, the project “Digital family map” is being implemented.

All of the above initiatives are reflected in the main strategic documents and enshrined at the legislative level – in the Program for Increasing the Income of the Population until 2025, the National Project for the Development of Entrepreneurship for 2021-2025, in the law “On Professional Qualifications” being developed and the Social Code.

Let’s analyze the measures of state regulation of the labor market in the context of digitalization through SWOT analysis (Table 5).

In general, the initiatives are aimed at the implementation of 4 areas:

- ◆ improving the quality of the workforce through training and retraining;
- ◆ liberalization of the labor market through legislative regulation and provision of social protection for flexible employment workers;
- ◆ development of labor market infrastructure to improve the quality of services provided to the population;
- ◆ large-scale digitalization of services through the creation of a digital ecosystem of the labor market.

Table 5 – SWOT analysis of measures of state regulation of the labor market in the context of digitalization

Strengths	Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> ◆ the interest of the state in the development of the labor market and readiness for the challenges of the 4th industrial revolution, ◆ functioning of the electronic labor exchange, ◆ implementation of projects on data digitization, creation of information systems and mobile applications in the field of education and the labor market, ◆ best practices in school education, educational grants, international scholarships. ◆ introduction of the national system of qualifications and forecasting the need for labor resources. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ the absence of a single body responsible for the overall strategy and regulation of the labor market, ◆ low level of involvement of educational institutions and the private sector in the development of the labor market, ◆ there is no single concept of lifelong learning and the continuity of educational programs from preschool to postgraduate education, ◆ low level of human capital development, ◆ an excess of unclaimed personnel, ◆ lack of necessary specialists, ◆ «talent drain» abroad.
Opportunities	Treats
<ul style="list-style-type: none"> ◆ entry into 30 developed countries, ◆ creation of an innovative economy, ◆ high performance in international rankings, ◆ building up human capital, ◆ mobility and demand for labor resources, promotion of productive employment, ◆ use of digitalization for the development of new types of distance employment. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ reduction of the country’s economic potential, entrepreneurial activity and human capital, ◆ threat to information security, ◆ imbalance of labor resources, ◆ low competitiveness in international labor markets, ◆ low-skilled labor force in the country, ◆ growth of unemployment, unproductive self-employment and informal employment.

Conclusion

The challenges of digitalization relate primarily to the labor market, since new digital technologies replace a person in production, change the nature of his work and leisure, organization of work, distribute working time in a different way, and take him out of his usual comfort zone. It is important to realize this new reality in time and, having made appropriate management decisions, to neutralize its negative impact.

Higher demand for high qualifications and rapid obsolescence of skills, require radical changes in education: focus on ‘‘soft’’ skills, individualized lifelong learning and retraining throughout the career, and the development of a practical component in education. Technological changes will lead to faster growth in productivity than income, which will require mapping out solutions to prevent declining income by developing training programs and making the labor market more inclusive.

In this regard, it is necessary to create employment opportunities for the replacement workforce through automation by stimulating job creation, developing career guidance systems and promoting employment, creation of a unified institutional mechanism for effective state regulation of the labor market with the active involvement of state bodies influencing the development of the labor market, to strengthen the expansion of the legal regulation of remote work in the context of digitalization and global challenges.

A properly structured policy for the development of the labor market and its institutions will lead to accelerated economic growth and achievement of all established goals.

REFERENCES

- 1 Berdibekov A.B., Kaigorodtsev A.A., Bordiyanu I.V., Brauweiler C. The labor market of the Republic of Kazakhstan in the context of global challenges // Bulletin of the Karaganda University, 2020, no. 4(100), pp. 15–23. URL: <https://economy-vestnik.ksu.kz/apart/2020-100-4/2.pdf> (accessed: July 29, 2022)
- 2 Borisova V.V., Panfilova E.E., Raza H. Labor Market Transformation in the Context of the Digitalization of the Economy / Ashmarina S.I., Mantulenko V.V. (eds) Digital Economy and the New Labor Market: Jobs, Competences and Innovative HR Technologies. IPM 2020 // Lecture Notes in Networks and Systems, 2021, vol. 161. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-60926-9_34 (accessed: August 2, 2022)
- 3 Afonasyova M.A., Panfilova E.E., Galichkina M.A., Slusarczyk B. Digitalization in economy and innovation: the effect on social and economic processes // Polish Journal of Management Studies, 2019, vol. 19(2), pp. 22–32. DOI: 10.17512/pjms.2019.19.2.02 (accessed: July 29, 2022)
- 4 Graham M., Hjorth I., Lehdonvirta V. Digital labour and development: impacts of global digital labour platforms and the gig economy on worker livelihoods // European review of labour and research, 2017, vol. 23, iss. 2, pp. 135–162. URL: <https://doi.org/10.1177/1024258916687250> (accessed: July 29, 2022)
- 5 Dudin M.N., Shkodinskij S.V., Prochenko I.A. Digitalization of the economy and global trends in the labor market as factors of the country’s economic sovereignty // Labor economics, 2021, vol. 8(7), pp. 663–682. URL: <https://doi.org/10.18334/et.8.7.112347> (accessed: July 28, 2022)
- 6 WIPO. URL: <https://www.wipo.int/portal/en/index.html> (accessed: July 31, 2022)
- 7 McKinsey Global Institute. The future of work after COVID-19. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-after-covid-19> (accessed: July 31, 2022)
- 8 WEF. These are the countries where AI is aiding productivity the most. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/12/ai-productivity-automation-artificial-intelligence-countries/> (accessed: July 24, 2022)
- 9 OECD iLibrary. URL: https://forbes.kz/news/2022/05/25/newsid_276543 (accessed: July 24, 2022)
- 10 Coursera. Global Skills Report 2021. URL: <https://www.coursera.org/skills-reports/global> (accessed: July 31, 2022)
- 11 OECD Employment Outlook 2019. The future of work. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2019_9ee00155-en (accessed: July 24, 2022)
- 12 OECD. URL: https://www.oecd.org/countries/kazakhstan/OECD-Skills-Strategy-Kazakhstan_Russian.pdf (accessed: July 31, 2022)
- 13 OECD Skills Studies. Skills Matter: Additional Results from the Survey of Adult Skills. URL: https://www.oecd.org/skills/piaac/publications/Skills_Matter_Additional_Results_from_the_Survey_of_Adult_Skills_ENG.pdf (accessed: July 30, 2022)

14 Oxford Economics. How robots change the world. URL: <https://www.oxfordeconomics.com/recent-releases/how-robots-change-the-world> (accessed: August 4, 2022)

15 The Future of Jobs Report 2020. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf (accessed: July 30, 2022)

16 Program for the International Assessment of Adult Competencies (PIAAC). URL: <https://www.oecd.org/skills/piaac/> (accessed: July 31, 2022)

17 National report “Labor Market of Kazakhstan: Development in the New Reality”. URL: <https://iac.enbek.kz/ru/node/1179> (accessed: August 5, 2022)

18 Decoding Global Ways of Working. URL: <https://www.bcg.com/publications/2021/advantages-of-remote-work-flexibility> (accessed: 5.08.2022)

Ж.Б. РАХМЕТУЛИНА,*¹

э.ғ.к., профессор.

*e-mail: rahmetulina_zh@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9973-9627

А.Б. УРЕКЕШОВА,¹

докторант.

e-mail: assem.eu@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1987-5814

А.Б. АЙДАРОВА,²

э.ғ.к., доцент.

e-mail: ab_moon@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5503-641X

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан

²М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті,
Шымкент қ., Қазақстан

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫ

Аңдатпа

Қазіргі уақытта цифрландыру қарқыны, оның құралдарын жаңғырту жылдамдығы, адам мен қоғам өмірінің барлық салаларында қолданылатын ақпараттық-коммуникациялық технологиялар аясында жаңа инновациялық өнімдердің пайда болу деңгейі өте жоғары. Технологиялар жаңа салаларды дамытудың қозғаушы күшіне айналып, қоғам мәселелерін шешуші маңызды әлеуметтік рөлдерге ие болуда. Ағымдағы жаһандық трендтер Қазақстан үшін де өзекті, өйткені ғылыми-техникалық, технологиялық және ақпараттық прогрестің дамуымен еңбек нарығының рөлі де артуда. Жаһандық трендтерді, олардың экономика мен еңбек нарығына әсерін түсіну, тиімді шаралар әзірлеу үшін практикалық қорытындылар жасау маңызды. Технологиялардың дамуы нәтижесінде «болашақ кәсіптер» күрделірек болып, білікті мамандарды даярлауда жаңа тәсілдерді қолдануды талап етеді. Бүгінгі таңда Қазақстан әлемнің ең дамыған отыз мемлекетінің қатарына кіруге деген ұмтылысында ағымдағы сын-қатерлерді ескеріп, болып жатқан өзгерістер нәтижесінде пайда болатын жағымсыз салдардың алдын алу үшін мемлекеттік саясатын бейімдеуі қажет. Мақала жаңа жаһандық сын-қатерлердің ықпалымен ел экономикасы аясында жұмыспен қамтудың жаңа нысандарын іздестіру жағдайын қалыптастырудың негізгі аспектілерін ашады. Шет елдермен салыстырғандағы қазақстандық еңбек нарығының дамуын талдау нәтижелері көрсетіліп, еңбек нарығын мемлекеттік реттеу жүйесінің мәселелері қарастырылды. Цифрландыру мен автоматтандыру жағдайындағы өзгерістер Қазақстанның еңбек нарығында жұмыспен қамтудың жаңа жолдары мен нысандарын іздеуге алып келеді деген қорытынды жасалды.

Тірек сөздер: экономика, еңбек нарығы, жаңғырту, дағдылар, жұмыс күші, цифрландыру.

Ж.Б. РАХМЕТУЛИНА,*¹

к.э.н., профессор.

*e-mail: rahmetulina_zh@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9973-9627

А.Б. УРЕКЕШОВА,¹

докторант.

e-mail: assem.eu@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1987-5814

А.Б. АЙДАРОВА,²

к.э.н., доцент.

e-mail: ab_moon@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5503-641X

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Казахстан

²Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова,
г. Шымкент, Казахстан

РЫНОК ТРУДА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация

В настоящее время темпы цифровизации, скорость модернизации ее инструментов, зарождение новых инновационных продуктов в сфере информационно-коммуникационных технологий, применяемых во всех сферах жизнедеятельности человека и общества, очень высоки. Технологии становятся двигателем развития новых отраслей, обретают важные социальные роли, решая проблемы общества. Текущие глобальные тренды актуальны и для Казахстана, так как с развитием научно-технической, технологической и информационной сфер роль рынка труда возрастает. Важно понимать глобальные тренды, их влияние на экономику и рынок труда, делать практические выводы для выработки эффективных мер. В результате развития технологий «профессии будущего» станут более сложными, что потребует новых подходов в подготовке квалифицированных специалистов. Сегодня в стремлении войти в тридцатку самых развитых государств мира Казахстану необходимо учитывать текущие вызовы и адаптировать государственную политику для предупреждения негативных последствий от происходящих изменений. Статья раскрывает основные аспекты формирования условий для поиска новых форм занятости в рамках экономики страны под влиянием новых глобальных вызовов. Приведены результаты анализа развития казахстанского рынка труда в сравнении с зарубежными странами, рассмотрены вопросы системы государственного регулирования рынка труда. Сделан вывод, что изменения в условиях цифровизации и автоматизации приведут к поиску новых путей и форм занятости на рынке труда Казахстана.

Ключевые слова: экономика, рынок труда, модернизация, навыки, рабочая сила, цифровизация.

FTAXP 11.15.37

ЭОЖ 32.019.5

JEL A14

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-143-153>

Э.Б. АСЫЛТАЕВА,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: e.assyltayeva@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8826-7751

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДА АЗАМАТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ФАКТОР

Андатпа

Бірегейліктің, оның ішінде азаматтық бірегейліктің әр елде өзіндік ерекшеліктері бар. Азаматтық бірегейліктің мазмұны, құрамдас бөліктері, индикаторлары қоғамның тұтастығын қамтамасыз етуде әртүрлі мәнге ие. Сондықтан мемлекет өз қоғамының азаматтық бірегейлігін қалыптастыру кезінде өзінің ішкі тарихи-саяси, әлеуметтік-экономикалық жағдайын ескеруі керек. Бір мемлекеттің қоғамдастығында қалыптасқан азаматтық бірегейлік моделін екінші мемлекеттің қоғам бірлестігінде пайдалану өзінің тиімсіздігі мен нәтижеге жетпеуімен сипатталады. Мақалада азаматтық бірегейлік деңгейіне экономикалық фактордың әсері көрсетілді. Ол үшін әр жылдары жарық жүргізілген әдіснамалық тұрғыда негізделген жалпыхалықтық әлеуметтік сауалнамалардың қорытындылары мен сол зерттеу жүргізілген жылдардағы мемлекеттегі экономикалық өсімнің негізгі көрсеткіштеріне салыстырмалы талдау жүргізілді. Бүгінде елдегі экономикалық жағдай азаматтардың азаматтық бірегейлігіне айтарлықтай әсер етеді деген пікір кеңінен таралуда. Ондағы айқын байланыс экономикалық жағдайдың нашарлауының азаматтық бірегейлік деңгейінің төмендеуімен сәйкес келуі. Ұлттық экономиканың жағдайы азаматтық бірегейлікке әсер етуде маңызды рөл атқарады. Яғни, ғылымда экономикалық жағдайдың нашарлауы азаматтық бірегейліктің қалыптасуын баяулатады және азаматтықты қалыптастырмайды. Күрделі экономикалық жағдайлар азаматтық бірегейлікке теріс әсер етеді. Сондықтан елімізде азаматтардың көші-қонға байланысты ниеттері қалыптасуда. Бұл мәселенің алдын алу мақсатында бірінші кезекте елдегі экономикалық жағдайды түзету қажеттілігі анықталды. Шынында да, экономикалық, материалдық жағдайсыз азаматтарда азаматтық сезімі болмайды.

Тірек сөздер: ұлттық экономика, азаматтық бірегейлік, тұрақтылық, экономикалық фактор, экономикалық өсім, инфляция.

Кіріспе

Қазіргі таңда әлемдегі орын алып жатқан түрлі геосаяси жағдай мен пандемиядан кейінгі экономикалық жағдайдың нашарлануы азаматтардың жүріс-тұрысына, көңіл-күйі мен қоғамдық-саяси жағдайды қабылдауына әсер етпей қоймады. Осы орайда азаматтардың өздерінің мемлекетімен сәйкестендіру, өздерін қаншалықты деңгейде толыққанды азаматы ретінде сезінуі де азаматтардың бірегейлігінің трансформациясына алып келді. Қазақстан ғылымында бірегейлік ұғымы көп жағдайда ұлттық мемлекетті қалыптастыру, қоғамда саяси тұрақтылық орнату, жалпы ұлттық саясатты құру тұрғысынан зерттелініп келеді. Онда басты назар қоғамды ұйыстыру, бір саяси сипаттағы ұлтты қалыптастыру арқылы қоғамда тұрақтылық орнатуға аударылды. Осы бағытта атқарылған әр жұмыс пен мемлекет тарапынан жүргізіліп отырған саясат, шаралар өздерінің нәтижелерін берді деуге болады. Ұлт азаматтылық негізде құрылып елде татулықтың кілті болып келді.

Бірегейлік ұғымының адамның ішкі субъективті қырынан көбінесе көрініс табатынын ескерсек, халықтың санасында орын алып отырған түрлі процесстер үлкен кумулятивті әсерге ие. Яғни, әлеуметтік-экономикалық өзгерістер азаматтардың санасы мен жүріс-тұрысына, мінез-құлқына тікелей немесе жанама түрде әсер етеді. Азаматтардың толыққанды азамат ретінде қоғам өміріне пассивті түрде қатысуы, экономика саласындағы қолайсыздықтар мемлекеттің қауіпсіздігі, тұрақтылығына ұзақ мерзімді әсер етуі мүмкін.

Дегенмен де қазіргі кезеңде азаматтық бірегейліктің белгілі бір сынақтан өтіп жатыр деуге болады. Бұл әлемде орын алып жатқан әр түрлі геосаяси жағдайларда көрініс тапқан дағдарыстың кезеңінде өзінің өзектілігінің артуымен сипатталады. Оның ішінде Covid-19 пандемиясының әсері мен Ресей мен Украина қақтығысы нәтижесіндегі әлемдік экономикалық тәртіптің, жағдайдың өзгеруі контекстінде азаматтық бірегейліктің деңгейін зерттеу өзекті болып табылады.

Мемлекеттің ішкі тұрақтылығын сақтауда қазіргі кезеңде азаматтық бірегейлікті қалыптастыру мәселесіне басты назар аударылуы тиіс. Оның ішінде азаматтардың әлеуметтік-экономикалық жағдайларының бірегейлікке тигізетін әсерін зерттеу өз бетінше үлкен міндетке айналуы тиіс. Өйткені, қазіргі кезеңде азаматтық бірегейліктің мемлекеттегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың нашарлануынан белгілі бір деңгейде өзгеруін байқауға болады. Бұл қоғам өміріне аз араласу немесе мемлекеттен басқа елге көшіп кету сияқты қалаулардың пайда болу немесе жиілеуі мысалында көруге болады. Экономикалық жағдай миграциялық көңіл-күйге әсерін ескеретін, болсақ елден көшіп кету шешімі азаматтық бірегейліктің төмендеуін көрсетеді.

Материалдар мен әдістер

Мақалада жүйелік талдау, тарихи-ретроспективті зерттеу әдістері пайдаланып, ғылыми жұмыстарға шолу жүргізілді. Сонымен қатар, тақырып бойынша ақпаратты жүйелеу мен жалпылау әдісі пайдаланылды. Сондай-ақ азаматтық бірегейліктің қалыптасуына тарихи-ретроспективті анализ жүргізілді. Қазақстанда азаматтық бірегейліктің қалыптасуының кезеңдері анықталды.

Эмпирикалық әдістердің ішінен азаматтық бірегейлікке экономикалық факторын анықтау мақсатында фокус-топтық зерттеу жүргізілді. Зерттеу 17 мен 25 жас аралығындағы жастардың ішінде 2022 жылдың қазан-қараша айларында жүргізілді. Фокус-топтық зерттеудің қатысушыларының саны 40 адамды құрады. Зерттеу 10 адамнан тұратын 4 топта жүргізілді. Қатысушылар А. Чуриковтың ұсынылған методикасы арқылы іріктелді [1]. Фокус-топтық зерттеу бірнеше кезеңнен тұрды. Бірінші кезеңде сұрақтар дайындалып, 2 сарапшының экспертизасынан өтті, екінші кезеңде қатысушылардың саны, құрамы анықталса, үшінші кезеңде зерттеу жұмыстары ұйымдастырылып, мақала автордың қатысуымен фокус-топтық интервью жүргізілді, соңғы кезеңде алынған жауаптарға транскрипт жүргізіліп, алынған мәтіндер арнайы кодировкадан өтті.

Сонымен қатар, Қазақстанда азаматтық бірегейлік пен экономикалық дамудың көрсеткіштерінің ара қатынасын анықтау мақсатында әр жылдарда жүргізілген методологиялық тұрғыда дәлелденген азаматтық бірегейліктің деңгейін анықтауға бағытталған әлеуметтік сауалнама нәтижелерін сол жылдардағы экономикалық дамудың көрсеткіштерімен сәйкестендіру арқылы талдау жүргізілді. Талдауға 1996 ж. мен 2014 ж. аралығында жарияланған зерттеулер алынды. Сауалнамалардың барлығы Қазақстан Республикасының азаматтары арасында жалпы халықтық деңгейде жүргізіліп, сауалнамаға қатысушылар репрезентативті іріктеме әдісі арқылы таңдалды.

Негізгі ережелер

Қазақстанда азаматтық бірегейлікті қалыптастыру тек қана қоғамдағы тұрақтылықты орнату, мемлекеттегі қаіпсіздікті сақтауда ғана маңызды емес. Азаматтық бірегейлік жаһандану жағдайында қоғамның бірегейлігін сақтауда, түрлі геосаяси жағдайда басқа мемлекеттің құндылықтарын қабылдауға қарсы тұра алуы, сол арқылы ұлттың сақталуы қажеттігімен сипатталады. Бұл контексте азаматтық бірегейліктің компоненттерін, оған әсер ететін факторларды зерттеген жұмыстар бар. Дегенмен де қазіргі таңда әлемдік экономикалық жағдайда азаматтық бірегейлікке әсер ететін әлеуметтік-экономикалық фактордың толыққанды зерттелмегендігін мойындау қажет.

Мақала тақырыбының өзектілігі қазіргі таңдағы экономика саласындағы бірқатар мәселердің көтерілуі мен оның салдары ретінде әлеуметтік мәселелердің өзектенуімен

түсіндіріледі. Соңғы жылдардағы инфляция деңгейінің өсуі азаматтардың күнделікті күнкөріс жағдайын төмендетіп, болашаққа деген аландаушылық тудырып отыр. Қазіргі таңда қандай ортаны алмасақ та, әр әлеуметтік топтарда мемлекеттегі экономикалық жағдай, оның ішінде халықтың әл-ауқатының жағдайы көп талқыға түсуде. Бұл өз кезегінде халық арасында болашағын Қазақстанмен байланыстыру ниетіне өзінің әсерін тигізеді.

Осы орайда азаматтық бірегейлікті қалыптастыруда экономикалық жағдайды да ескерудің маңызы зор. Азаматтық бірегейліктің төмен деңгейінде қоғам әр түрлі ықпалдарға бейім болады.

Әдебиетке шолу

Қазіргі таңда азаматтық бірегейлікті зерттеуге бағытталған түрлі ғылыми ізденістер, еңбектер жарық көріп жатыр. Дегенмен де заманауи жаһандану кезегінде азаматтық бірегейліктің мазмұнын өзгертіп, аталмыш түсініктің басқа қырлары көрініс табууда. Әр мемлекетте азаматтық бірегейлік өзіндік интерпретацияға ие болып, құрамдас компоненттері мен индикаторларының әралуандығымен сипатталады. Ол әралуандылық көбінесе мемлекеттердің ішкі жағдайының, оның ішінде демографиялық, экономикалық, әлеуметтік, саяси жағдайдың ерекшеліктеріне тікелей тәуелді болады.

Жалпы бірегейлік термині әр түрлі ғылыми бағыттармен түсіндіріледі. Бұл осы түсініктің қоғамның барлық саласын қамтығандығымен сипатталады. Бірегейліктің өзі бір күйде қатып қалмай, әр кезеңде бірқатар өзгерістерді басынан кешіреді. Ол өзгерістер қоғамның әр саласындағы өзгерістерге де тікелей байланысты болуы мүмкін. Сонымен қатар, бұл өзгерістер бірегейліктің трансформациялануына өз әсерін тигізіп, оған тигізетін факторлардың көбеюіне, олардың әсер ету тереңдігіне өзгерістер енгізіп отыр.

Азаматтық бірегейлік ұғымын түсіндірмес бұрын, бірегейлік ұғымына назар аудару қажет. Бірегейлік ұғымы ең алғаш батыс ғылымында зерттеу объектісіне айналып, қазіргі таңда ғылымның әр түрлі салаларында зерттелініп жүр. Бірегейліктің әралуын түрлері де пайда болуда. Соңғы жылдары экономикалық бірегейлік сияқты ұғымдардың да пайда болып жатқанын көруге болады.

Жалпы бірегейлік бұл адамның ішкі дүниетанымы, сыртқы ортамен өзін салыстыру, сәйкестендіру негізінде пайда болатын сезім, қабылдау. Бірегейлік ұғымын түсіндіруде көптеген ғалымдар «мен» және «олар» категорияларын көп қолданады. Яғни, бірегейлік бұл адамның басқа адамдардан өзгешеленетін қасиеттердің, сипаттамалардың негізінде пайда болады деп пайымдайды. Бірегейліктің қалыптасу үрдісі біраз жылдар бойы жүреді және бір түрден келесі түрге өтуі де көп уақытты талап етеді. Дегенмен де бірегейліктің иерархиясында бірегейліктің түрлері аз уақыт аралығында орын ауыстыруы мүмкін. Мысалы, отбасылық бірегейлік этностық бірегейліктен жоғары тұруы немесе белгілі бір себептермен орын ауыстыруы мүмкін. Бұл үрдіс көбінесе латентті түрде жүзеге асады.

Ғалымдар азаматтық бірегейлікті бір қауымның мүшесі ретінде өзін сезінумен тікелей байланысты деп есептеді. Осы орайда, азаматтық бірегейлік адамдардың өзін бір мемлекеттің өкілі ретінде сезінуін білдіреді. Бұл жерде ғалымдар тілдің, мекен ету ортаның, сол территорияда мекендеген халықтың тарихын, мәдениетін білу маңыздылығын атап өтеді. Олардың айтуынша, халық экожүйеде өзін бір ұлтпен біртұтас мүше ретінде сезінеді. Сонымен қатар, халықты сол мемлекеттің өміріне атсалысып, жетістіктеріне, дамуына үлесін тигізіп, мақтаныш сезіміне негізделген эмоциялар біріктіреді деп пайымдайды [2].

Бірегейлікті қоғам ойлап тапқан мәдени-тарихи координаттар жүйесі ретінде түсінуге болады. Ол өз кезегінде саясатқа және басқа факторларға байланысты өзгеруі немесе түзетілуі мүмкін [3].

Қазіргі таңда бірегейліктің мемлекеттегі ішкі экономикалық жағдайына тікелей байланысты болып келеді деген тұжырымдар соңғы кезде жиі айтыла бастады. Солардың бірі бірегейлікке деген қарым-қатынастың отбасындағы материалдық жағдайға байланысты болатындығын көрсетеді [4]. Отбасылық күйзеліс үлгісіне және кедейліктің когнитивті әсерлері туралы соңғы зерттеулерге сүйене отырып, көрсетілген мақалада отбасының материалдық жағдайлары отбасының экономикалық күйзелісі, отбасылық қаржылық қақтығыстар және ата-аналардың

мінез-құлқы арқылы жасөспірімдер арасындағы бірегейлікке қатысты ақпаратты қабылдау мен өндеумен байланысты екенін көрсетеді. Сонымен қатар, жаһандық саяси экономика және онымен тығыз байланысты жаһандану идеологиясы бірегейлену мен азаматтардың ұстанымдардағы өзгерістердің негізгі катализаторы екендігін көрсететін зерттеу жұмысы бар [5]. Кейбір ғалымдар ұлттық бірегейлік пен саяси және экономикалық даму модельдері арасындағы теориялық байланысты ұсынған [6]. Сонымен қатар, бірқатар ғалымдар экономикалық фрагментацияның (дағдылардың, кірістердің және білімдегі теңсіздіктің тереңдеуі) бір-біріне сәйкес келмейтін бірегейлікке әкеледі деген қорытындыға келеді [7].

Азаматтық бірегейліктің экономикалық мүдделер мен аймақтық экономикалық интеграцияға қатысты артықшылықтар арасындағы байланыс туралы зерттеулердің бар екенін де айтып өткен жөн [8]. Экономикалық факторлар мен ұлттық (азаматтық) бірегейлік арасында корреляция анықталған. Мысалы, Испания мемлекетінің мысалында ғалымдар экономикалық дағдарыстың бірегейлікке, оның ішінде азаматтық элементтердің салмағының төмендегенін дәлелдейді [9]. Экономикалық фактордың, оның ішінде 2008 жылғы экономикалық дағдарыстың Еуропаның бірқатар мемлекеттеріндегі азаматтық бірегейлікке тигізген әсері зерттелген. Зерттеушілердің айтуынша, жақсы экономикалық көрсеткіштер және халықтың әл-ауқатының өсуі елдегі ынтымақтастықтың саяси қауымдастығы ретінде нығайтады [10]. Экономикалық себептермен басқа елден қоныс аударған азаматтардың азаматтық бірегейлігі арасында да байланыстың бар екенін Ұлыбританиядағы сауалнама нәтижесінде көрсететін ғылыми еңбекті де атап өтуге болады. Ғалымдардың пайымдауынша, бастапқыда отбасылық себептермен немесе босқын ретінде көшіп келген иммигранттар экономикалық себептерге байланысты қоныс аударғандарға қарағанда қабылдаушы мемлекеттің бірегейлігін жиі мәлімдейді. Бұл алшақтықтың едәуір бөлігі иммигранттар топтарының ұлттық шығу тегі мен басқа да байқалатын сипаттамалары арасындағы айырмашылықтарға байланысты екенін баяндайды [11].

Украинаның әртүрлі аймақтарындағы украиндардың (азаматтық) бірегейлік деңгейі мен олардың экономикалық белсенділігінің қазіргі жағдайы арасындағы байланысты қарастыратын жұмыс өзіндік қызығушылық танытады. Украина халқының экономикалық белсенділігіндегі өзгерістер оның азаматтық бірегейлік деңгейінің өзгеруіне тигізетін әсері зерттелген. Украинаның бес аймағындағы халықтың әлеуметтік-демографиялық жағдайы экономикалық белсенділігінің көрсеткіштерімен салыстырылды. Нәтижелер бір елдегі адамдардың өмірдің әлеуметтік және экономикалық стандарттарын қаншалықты әртүрлі қабылдайтынын және олардың ұлттық бірегейлігінің негіздерін әртүрлі жолдармен қалыптастыратынын көрсетті. Бұл азаматтық бірегейлену процестеріне және аймақтық даму жолдарына баса назар аударуға әсер етеді, сонымен қатар азаматтық бірегейлену процестеріне экономикалық фактордың белгілі бір аймаққа қатысты тетіктерін анықтауға ықпалын көрсетеді [12].

Нәтижелер мен талқылау

Қазіргі таңда елімізде ұлтты қалыптастыру өзіндік модель арқылы жүзеге асырылып келеді. Бұл орайда ұлттық идея көбінесе азаматтық ұлт қалыптастыру идеясымен ұшталып келеді. Яғни бір ұлттың емес, барлық этнос өкілдерін қамтитын, азаматтылық негізде пайда болған ұлт қалыптастыру процесі жүзеге асуда. Бұл қоғамды біріктірудің батыстық идеясының басымы болғандығын көрсетеді. Дегенмен де, соңғы жылдары Қазақстанда қазақ этносының ұлт құраушы мәртебесін алға тартып келеді. Бірақ, азаматтық бірегейлік азаматтардың толыққанды Қазақстан Республикасының азаматы ретінде сезінуі мен белсенді қатысуы сияқты категориялармен түсіндіретін ғылыми жұмыстар аз емес. Осы орайда Қазақстанның азаматы болу анықтамасын кеңейтіп, азаматтық бірегейліктің мазмұнын ашу маңызға ие болуда.

Азаматтық бірегейлік соңғы онжылдықта ғылымда көп зерттеле бастады. Ғалымдар азаматтылықтың маңызды сипаттамаларын анықтауға тырысуда. Бұл кезекте азаматтық бірегейлік пен этностық, ұлттық бірегейлік арасындағы айырмашылықтарын және құрылымдық компоненттерін анықтау мәселесі алда тұрды. Соңғы кездері ғылыми дискурста азаматтық бірегейлікті басқа бірегейлік түрлерінен ажырату үшін түрлі әдістер талқыланып жатыр. Басты назар ұлттық бірегейлік, мемлекеттік бірегейлік пен азаматтық бірегейлік ұғымдарының арасындағы айырмашылықтарға аударылуда. Бірегейлікті анықтауда көптеген ғалымдар

ұжымдық құндылықтарға мән береді. Азаматтық бірегейлік үшін азаматтардың санасында тәуелсіз азамат ретінде өзін-өзі анықтауды қамтиды. Азаматтар бір ұйымның (мемлекеттің) мүшелері ретінде ортақ қоғамдық құндылықтармен және ортақ проблемалармен біріктіріледі. Этностық бірегейліктен айырмашылығы – азаматтық бірегейлік бір этностың ұлттық-мәдени компоненттерінен тұрмайды. Дегенмен де, ұлттық мемлекеттерде азаматтық бірегейлік ұлттық компоненттерді қамтуы мүмкін.

Бұл әр мемлекетте азаматтық бірегейліктің қалыптасу процесінің әрқилы болуын көрсетеді. Батыс мемлекеттері үшін азаматтық бірегейлік саяси мағынадағы ұлттың қалыптасуында басты рөл ойнайды. Мысалы, Америка Құрама Штаттарында, сонымен қатар Батыс Европа мемлекеттерінің ғылымында азаматтық бірегейлік көп жағдайда ұлттық бірегейлік ұғымымен түсіндіріледі. Ұлтүстілік бірегейлік түрін қалыптастыру маңызды болып табылады. Этностық-қа қарағанда азаматтық компоненттер, яғни азамат ретінде қабылдау басым болады. Осы орайда әр мемлекет ұлтты ұйыстыратын бірегейлік түрін қалыптастыруға тырысады [13].

Қазақстанның мысалында қарастыратын болсақ, Қазақстан тәуелсіздік алған жылдан бастап өзін демократиялық мемлекет ретінде жариялап, барлық азаматтарға тең құқық пен мүмкіндіктер беріп, азаматтардың барлығына ортақ құндылықтар негізінде бірегейлік қалыптастыру туралы шешім қабылданды. Бұл орайда қоғамның ішінде тұтастылық пен тұрақтылықты орнату маңызды болды.

Ұлттық идея, ұлттық саясат салсында ізденіс үстінде жүрген қазақстандық ғалымдардың айтуынша, ұлттық және мемлекеттік бірегейлік жаһандану кезеңінде ұлттың біртұтастығын, ерекшелігін сақтауға, қауіп-қатерлерге төтеп бере алу мүмкіндігін береді. Олардың пайымдауынша, мемлекеттік (азаматтық) бірегейлік мемлекеттің дамуына, қоғамның, өркениеттің өсуіне септігін тигізеді [14, 3 б.].

Осы орайда жаһандану кезеңіндегі бірегейліктің көптүрлілігі орын алып, қоғамның тұтастығын орнату өзекті болып келеді. Бұл мемлекеттегі тұрақтылықты орнатуда маңызды орынға ие. Азаматтық бірегейлік көп жағдайда тұрақтылықты қамтамасыз етуші басты фактор ретінде қабылданады. Қазақстанда азаматтық бірегейлік қалыптасуының өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл бірінші кезекте азаматтық бірегейлікті құрайтын басқа мемлекеттерден өзгешеленетін өзіндік компоненттері мен құрамдас элементтерінің бар болуы.

Азаматтық бірегейліктің деңгейі қазіргі таңда қоғамның тұрақтылығын орнататын фактор ретінде тек қана ұлттық (саяси мағынада) ортақ құндылықтар мен патриоттыққа негізделген сезімнен ғана тәуелді болмай, елдегі мемлекеттің даму деңгейі мен әлеуметтік-экономикалық жағдайға да байланысты артып келеді. Осы орайда экономикалық дағдарыс жағдайында азаматтық бірегейлік үкімет тарапынан назар аударуды талап етеді. Өйткені, азаматтық бірегейліктің төмен деңгейі мемлекеттің тұрақты дамуына тікелей әсер етеді.

Азаматтық бірегейлікке экономикалық фактордың әсеріне тарихи тұрғыдан қарастыратын болсақ, кейбір мемлекеттердің мысалында азаматтардың материалдық жағдайы олардың қоғамдағы саяси өмірге, сонымен қатар өздерінің азаматтық бірегейлігіне әсер етуін көруге болады.

Мысалы, Канада мемлекеті. Канада экономикалық тұрғыдан дамыған мемлекеттер қатарына кіреді. Бұл мемлекеттің азаматтарының санасында этностық бірегейлік басым болып келді. Бұл этностық топтардың өкілдері арасында келіспеушіліктер және француз тілі мен ағылшын тілі арасындағы қақтығыстардың орын алғанын көруге болады. Дегенмен Канадада экономикалық жағдайдың жоғары болуы азаматтық бірегейліктің жоғары деңгейіне әкелді. Азаматтар өздерін көбінесе этностық бірегейліктен гөрі Канада азаматтары ретінде тану басым болып келеді. Қазір Канада халқының басқа мемлекеттерге күн көру мақсатында көшіп кету мысалдарының аз екенін байқауға болады.

Екінші мысал – Сингапур. Сингапур мемлекеті ұлттық идея құру жолында көп айтылатын алдыңғы қатардағы мемлекет ретінде танылады. Осы тұста ұлттық идеяны құру – Сингапурдың экономика саласындағы модернизация жүргізуден бастау алды. Азаматтардың санасында «экономикалық жетістік» сияқты құндылықтар сіңіріле бастады. Бұл орайда Сингапурдың экономикалық өсімі, халықтың әл-ауқатының өсуі ұлттық идея ретінде қоғамды біріктіруші күш ретінде қабылдана бастады.

Сондықтан Сингапурды азаматтық бірегейлікті қалыптастырудың озық моделі ретінде қарастыруға болады. Өйткені Сингапур бір қырынан шығыстық құндылықтарды батыс құндылықтарымен ұштастырып, өзіндік ортақ құндылықтар идеологиясын дүниеге әкелді. Мұнда басты назар азаматтардың белсенділігіне аударылды. Мемлекетте қатаң әлеуметтік иерархия негізінде тәртіп орнатылып, азаматтардың құндылықтар жүйесі прагматикалық негіздерге сүйенді. Ол рухани-моральдық принциптерді, отбасылық құндылықтар, халықтық әртүрлілігіне деген толеранттылықты таныту сияқты құндылықтарға негізделді.

Сонымен қатар, Сингапур мемлекетінде азаматтық бірегейліктің қалыптасуына және дамуына мемлекеттік әлеуметтік саясаты үлкен рөл атқарды. Билік халықтың жағдайын жақсартуда экономикалық құралдарды жақсарту, тиімділігін арттыру арқылы қол жеткізді. Осы тұста халықты қолдау саясаты қолға алынып азаматтарды тұрғын-үймен қамту, әлеуметтік аз қамтылған топтарға көмек беру, денсаулық саласын жақсарту, жалақы мөлшерін көтеру сияқты шараларды жүзеге асырды. Осының негізінде азаматтардың мемлекеттік бірегейлігі нығайды, қоғам өзін мемлекетпен бірегейлеуге тырысты.

Ал Қазақстанда азаматтық бірегейлікке экономикалық фактордың әсерін анықтау мақсатында әр жылдарда жүргізілген методологиялық тұрғыда дәлелденген азаматтық бірегейліктің деңгейін анықтауға бағытталған әлеуметтік сауалнама нәтижелерін сол жылдардағы экономикалық дамудың көрсеткіштерімен сәйкестендіру арқылы талдау жүргізілді. Талдауда бірнеше ұйымдармен жүргізілген әлеуметтік зерттеулердің қорытындылары алынды. Атап айтсақ, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеу институты, Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің «Достық Үйі – Этносаралық қатынастар мәселелерін зерттеу орталығы», Қазақстан әлеуметтік-экономикалық ақпарат және болжам институтыны және т.б. жүргізілген сауалнама қорытындылары негізінде жасалынды. Зерттеулер 1996, 2004, 2009, 2010, 2013, 2014 жж. жүргізілді. Экономикалық өсім көрсеткіштері ресми статистикалық ұйымдардың мәліметтерінен алынды.

Кесте 1 – Азаматтық бірегейлік деңгейі мен экономикалық өсім көрсеткіштерінің арақатынасы

Кезең	Азаматтық бірегейліктің деңгейі (%)	Инфляция (%)	ЖІӨ өсу қарқыны (%)
1996 ж.	11	39,1	6,3
2004 ж.	44	6,9	12,6
2009 ж.	52,9	1,2	18,2
2010 ж.	46,2	7,3	19,5
2013 ж.	46,7	6	23,6
2014 ж.	57,1	4,3	24,7

Ескертпе: Әлеуметтанулық зерттеулердің нәтижелері және ЖІӨ мен инфляция деңгейінің ресми көрсеткіштері негізінде құрастырылған.

Кестеде көрсетілгендей, азаматтық бірегейліктің деңгейі экономикалық өсім көрсеткіштерімен тығыз байланыста болатындығын байқауға болады. Азаматтық бірегейліктің бірегейлік иерархиясында басқа жылдармен салыстырған төмен деңгейі (11%) 1996 ж. тіркелген. Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, осы жылы анықталған жағдайда инфляцияның да ең үлкен көрсеткіші (39,1%) анықталған. Және сәйкесінше азаматтық бірегейлік деңгейінің ең үлкен көрсеткіші (2009 ж. – 52,9%; 2014 ж. – 57,1%) тіркелген жылдары инфляция мөлшері аз деңгейде (2009 ж. – 1,2; 2014 ж. – 4,3) болғанын көруге болады.

Ал жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) қарқынының мөлшері азаматтық бірегейлік деңгейіне әсер етпейтінін немесе олардың арасында қатты байланыстың болмағанын көруге болады.

Тәуелсіздік алған алғашқы жылдарда азаматтық бірегейліктің төмен деңгейі кеңестік бірегейліктің азаматтардың санасында сақталуымен, толыққанды жойылмауымен түсіндіріледі. Бұл орайда азаматтар өздерін жаңадан әлемдік аренада тәуелсіз мемлекет ретінде пайда болған Қазақстан мемлекетімен толыққанды сәйкестендіру процесінің аяқталмағанын көруге болады. Бұл кезекте көптеген Қазақстан азаматтарының басқа мемлекеттерге қоныс аударуын да естен

шығармаған жөн. Азаматтардың арасында миграциялық көңіл-күй басым болды. Қоғамның арасында өздерінің болашақтарын Қазақстанмен байланыстырмайтын көңіл-күйлер орын алды. Сонымен қатар, 90-жылдардың басындағы КСРО-ның құлдырауынан кейін пайда болған экономикадағы мәселелер өз әсерін тигізді. Елде инфляция деңгейі өсті. Мемлекет өзінің экономикалық саясатын өздігінше жүргізуге қауқарсыз болды. Ғалымдардың айтуынша, елдегі экономиканың тек 6%-ы ғана биліктің қолында болды. Экономиканың 40%-дан астамы Ресейдің ықпалында болды [15].

Сапалы әдістің бірі болып табылатын фокус-топтық әдістің қорытындыларына келетін болсақ, қатысушылардың басым бөлігі (63%) азаматтық бірегейлікке халықтың материалдық жағдайының тікелей әсер ететінін айтты. Олардың айтуынша, «... қазіргі таңдағы халық күнделікті тіршілік ету мақсатында күйбең күн көріс көзіне өткен. Дүкендердегі күнделікті бағаның өсуі азаматтарға жоғарғы құндылықтарды, рухани баю, патриоттық сезімді күшейту сияқты ойларға кедергі болады».

Фокус-топтық зерттеу барысында азаматтық бірегейлікті сезінуде қазіргі таңда экономикалық фактордың басымдығын орыс тілді топта көп айтылғанын атап өтуге болады. Зерттеуде идентификация процесінде қарама-қайшылық тенденциялар орын алғандығы көрінді. Сонымен қатар жүргізілген зерттеу азаматтардың мемлекетке деген қарым-қатынасының жоғарғы көрсеткіштеріне, сонымен қатар отандық патриоттық бірегейлікке негізделі отырып, азаматтардың Қазақстанның мемлекеттік рәміздерін білуі және олар үшін азаматтық бірегейліктің маңызды болмауы азаматтардың саяси мәдениетінің төмендігі, өздерінің өміріне қанағаттанбауы көбінесе материалдық деңгейіне көңілі толмайтынын көрсетеді.

Дегенмен де, қатысушылардың 32%-ынан азаматтардың біржақтылыққа, яғни бір бірегейлікке бейім болуы олардың белгілі бір топқа жататындығына және оның сипаттамаларымен сәйкестендірілуіне байланысты екенін көруге болады. Бұл бейімділік әр түрлі адамдарда әр түрлі дәрежеде болатынын көрсетті.

Фокус-топтық зерттеудің қатысушыларына «Қазақстан азаматы ретінде өздеріңізді қаншалықты сезінесіз?» және «Қандай жағдайда елден көшіп кету сезімі пайда болады?» деген сұрақтар қойылған болатын. Зерттеуге қатысқан қатысушылардың 40%-ы Қазақстанда өздерінің болашаққа деген үміттерін көбірек ақша табу қабілетімен және аз дәрежеде мемлекет қолдауымен байланыстыратындығын атап өтті. Бұл жауаптарын Қазақстаннан ақша табу немесе оқу мақсатында кеткісі келетіндіктерімен түсіндірді. Дегенмен де, зерттеу жүргізу барысындағы бақылаудың нәтижесінде еліміздің азаматы ретінде сезінудегі экономикалық фактордың қазақ тілді топтарда аз айтылғаны анықталды. Қазақ тілді топтар үшін Қазақстан Республикасының азаматы болу бірінші кезекте қазақ тілін білу, қазақ мәдениетін, тарихын білу маңызды болса, орыс тілді топтар үшін Қазақстан Республикасының азаматы болу мемлекетіміздің заңдарын сақтау, елімізге пайда әкелу, оның ішінде салық төлеу сияқты жауаптар алынды. Орыс тілді топтарда қазақ ұлтының өкілдері болғанын да ескере кеткен жөн. Осы тұрғыда Қазақстан Республикасының азаматы болу рухани құндылықтардан гөрі прагматикалық ұстанымдар қазақ ұлтының азаматтарына тиесілі екенін көруге болады. Экономикалық мәртебе өз кезегінде адамдардың қоғамда өздерінің орны мен бірегейлік тобының мүшесі ретінде сезінуіне әсер етеді.

Елден көшіп кету ниетін көп жағдайда жұмыссыздық қауіпімен, парақорлықпен және еліміздегі экономикалық жағдайдың нашарлануымен түсіндіру басым. Сонымен қатар, әлеуметтік-экономикалық мәртебе қаржы мен тәжірибенің, білімге қол жетімділіктің және жалпы капиталға қол жетімділіктің немесе жалпы әлеуметтік-экономикалық сауаттылық пен хабардарлықтың күрделі жиынтығы екенін ескерсек, мемлекеттің толыққанды азаматы ретінде сезінуіне тікелей әсер ететінін көруге болады.

Фокус-топқа қатысушылар қазіргі кездегі әлеуметтік-экономикалық саладағы өзгерістер, сонымен қатар пандемиядан кейінгі пайда болған мәселелер азаматтардың көңіл-күйлеріне едәуір әсер етті деп атайды. Бұл орайда адам қажеттілігінің төмен деңгейі, яғни материалдық жағдайын қамтамасыз етпей, патриотизм, отансүйгіштік, елдің болашағы туралы рухани ойларға бармайды дейді. Сондықтан азаматтық бірегейліктің төмен деңгейі орын алады деп есептейді.

Сол себепті мемлекеттің тұрақтылығын сақтауда азаматтық бірегейлікті нығайту, оның ішінде азаматтардың әлеуметтік-экономикалық жағдайларына назар аудару маңызды.

Германияның ғалымы Д. Эшменттің Қазақстанда жүргізген зерттеуінде келтірілген сөзімен айтар болсақ, азаматтар өздерін мемлекетпен байланыстырмаса, бұл елдегі тұрақтылыққа кері әсерін тигізеді [16, 37 б.].

Қазақстан үшін қазіргі геосаяси жағдайда өзінің біртұтастығын сақтау маңызды болып есептеледі. Осы тұста экономиканы дамыту мен халықтың әл-ауқатын арттыру жолында жұмысты жетілдіріп, басты назар аударуы қажет деп есептейміз.

Батыстық зерттеушілер азаматтық бірегейліктің өз кезегінде экономиканы жақсартуға тікелей әсер етеді деп есептейді. Яғни, азамат елінің дамуы жолында белсенді еңбек етіп, мемлекеттің болашағы үшін жанашырлық танытып, қоғамның өсіп-өркендеуіне үлес қосады деп есептейді. Осы тұста либералды, демократиялық құндылықтардың да маңызды рөлге ие болатынын атап өткен жөн.

Азаматтардың санасында нарықтық экономиканың құндылықтарын да сіңіру маңызды. Қазіргі таңда қоғамда әлі де болса патерналистік көзастардың бар екенін байқауға болады. Азаматтар өздерінің құқықтары мен мүмкіндіктерін толыққанды пайдаланбайды. Бұл олардың пассивтілігін көрсетеді. Фокус-топтық зерттеуге қатысқан азаматтар өздерінің азаматтық позициясын нығайтуда ешқандай шара қолданбаймыз деп жауап берді. Бұл өз кезегінде үлкен көрсеткіш болып табылады. Бұл азаматтық бірегейлікті қалыптастыруда мемлекеттің рөлінің зор екенін білдіреді. Яғни, Қазақстан мысалында азаматтық бірегейлік бірінші кезекте мемлекеттік билікке тікелей байланысты екенін көруге болады. Бұл орайда мемлекеттік бағдарламалар мен мемлекеттік институттардың жұмысын жетілдіру қажет деп есептейміз.

Қазақстанда бірегейлік ұғымын зерттеген ғалым А. Бейсенованың айтуынша, Қазақстан қазіргі таңда бірегейлікті қалыптастырудың жаңа сатысын бастап келеді. Бұл жолда мемлекет бірқатар мәселелермен кездесіп, оларды шешіп отырды. Мәселе дамуда емес, тірі қалуда тұрды. Бұл да азаматтық бірегейлікке әсер етті деп тұжырымдайды [16, 145 б.]. Бұл кезеңде азаматтардың санасында бірегейлік дағдарысы орын алды.

Қорытынды

Қазақстанда азаматтық бірегейліктің қалыптасу процесі өзіндік кезеңдерден тұрды. Ол кезеңдер елімізде түрлі әлеуметтік, экономикалық, саяси факторлардың әралуандығымен сипатталды.

Сонымен қатар, азаматтық бірегейліктің құрамдас компоненттері әр кезеңде өзгеріп отырғанын байқауға болады. Қазіргі кезеңдегі басымдық азаматтық бірегейліктің азаматтардың мемлекеттің толыққанды азаматы ретінде қабылдауына беріледі. Бұл тұрғыда азаматтардың құқықтары мен мемлекет тарапынан қорғалуы маңызды деп есептейміз. Қорғалу көптеген салаларды қамтиды. Ең бастысы азаматтардың экономикадағы өзгерістер, дағдарыстардың туындысы ретінде әлеуметтік проблемаларын шешу. Осы орайда азаматтық бірегейлікке тигізетін экономикалық фактордың өзекті болуын көруге болады. Бұл фокус-топқа қатысушы азаматтар тарапынан да айтылды. Сонымен қатар, әр жылдағы азаматтық бірегейлікке қатысты жүргізілген әлеуметтік зерттеулердің қорытындылары мен инфляция көрсеткіштерінің деңгейіне талдаудың негізінде инфляция көрсеткіші мен азаматтық бірегейлік деңгейінің арасында байланыстың бар екенін көруге болады.

Сондықтан азаматтық бірегейлікті қалыптастыруда экономикалық фактордың да әсерін ескеру қажет. Азаматтардың әл-ауқатының төмендеуі, инфляцияның өсуі азаматтық бірегейліктің деңгейін төмендетеді. Бұл өз кезегінде миграциялық көңіл-күй мен саяси қатысудың, патриоттық сезімдердің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Мемлекеттегі әлеуметтік-экономикалық жағдай, оның ішінде инфляцияның өсуі, жалпы ішкі өнім өсуі қарқының баяулауы азаматтық бірегейлікке кері әсерін тигізуде. Азаматтар өздерін осы елдің азаматы ретінде сезінуі өзгеруде, оның ішінде миграциялық көңіл-күйдің өзгеруін байқауға болады.

Әлемдік экономикалық дағдарыс нәтижесінде жүргізілген зерттеулер азаматтардың патриоттық сезімдерінің әлсіреуіне, жалпы азаматтылықтың, оның ішінде қоғамның саяси-экономикалық өміріне араласу деңгейін төмендеткенін көрсетеді.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Бұл мақала ҚР БҒМ ҒК-нің қаржыландыру аясында әзірленді (Грант AP15473374 «Ресей мен Украина арасындағы қақтығыс жағдайында қазақстандықтардың азаматтық бірегейлігінің қалыптасу ерекшеліктері»).

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Чуриков А. Случайные и неслучайные выборки в социологических исследованиях // Социальная реальность. – 2007. – № 4. – С. 89–109.
- 2 Кисилев И.Ю., Смирнова А.Г. Формирование идентичности в российской провинции. – Москва: ИП РАН, 2001. – 1050 с.
- 3 Тишков В.А. Старые и новые идентичности. URL: http://valerytishkov.ru/cntnt/nauchnaya_/obrazy_rossii/starie-i-novie-i.html
- 4 Vosylis R., Erentaitė R., Klimstra T. The Material Context of Adolescent Identity Formation: A Family Economic Stress Approach // Identity, 2021, volume 21, issue 3.
- 5 Davies R. Afrikaners in the New South Africa: Identity Politics in a Globalised Economy // International Library of African Studies, 2009.
- 6 Shulman S. National Identity and Public Support for Political and Economic Reform in Ukraine // Slavic Review, 2015, vol. 64, no. 1.
- 7 Snower D., Bosworth S. Economic, social and political fragmentation: Linking knowledge-biased growth, identity, populism and protectionism // European journal of political economy, 2021.
- 8 Kwon H., Does E. National Identity Collide with Economic Interest? // Public Support for Northeast Asian Economic Integration in South Korea, 2010, no. 41.
- 9 Jimenez C., Portillo D. The Decline of the Spanish National Identity during the Economic Crisis Enriquez // Revista Espanola de investigaciones sociologicas, 2020, no. 170.
- 10 Jimenez A., Llinares N., Fuentesvilla E. National Identities in Troubled Times: Germany and Southern European Countries after the Great Recession // Genealogy, 2021, no. 5(2).
- 11 Campbell S., National identity among economic and non-economic immigrants // Review of economics of the household, 2019, no. 17(2).
- 12 Ovcharenko I., Semenenko I. National Identity and Economic Activity of Ukrainian Population: Relationship and Differences in the Regions // Contemporary economics, 2022, no. 16(1).
- 13 Берендеев М.В. Дискурс Европейской идентичности в условиях кризиса в ЕС // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта, 2012. – № 12. – С. 146–154.
- 14 Казахстан в глобальном мире: вызовы и сохранение идентичности / Под. ред. А.Н. Нысанбаева. – Алматы: Институт философии и политологии КГ МОН РК, 2011. – 355 с.
- 15 Бейсенова Г.А. Проблемы глобализации и идентичности / Учебное пособие. – Алматы: Print-S, 2009. – 204 с.
- 16 Проблемы государственной и национальной идентичности в Казахстане / Под. общ. ред. Д. Сатпаева. – Алматы: Центральноазиатское агентство политических исследований Фонда им. Ф. Эберта в Казахстане, 2001. – 203 с.

REFERENCES

- 1 CHurikov A. (2007) Sluchajnye i nesluchajnye vyborki v sociologicheskikh issledovaniyah // Social'naya real'nost'. No. 4. P. 89–109. (In Russian).
- 2 Kisilev I.YU., Smirnova A.G. (2001) Formirovanie identichnosti v rossijskoj provincii. – Moskva: IP RAN, 1050 p. (In Russian).
- 3 Tishkov V.A. Starye i novye identichnosti. URL: http://valerytishkov.ru/cntnt/nauchnaya_/obrazy_rossii/starie-i-novie-i.html. (In Russian).
- 4 Vosylis R., Erentaitė R., Klimstra T. (2021) The Material Context of Adolescent Identity Formation: A Family Economic Stress Approach // Identity, volume 21, issue 3. (In English).

- 5 Davies R. (2009) Afrikaners in the New South Africa: Identity Politics in a Globalised Economy // International Library of African Studies. (In English).
- 6 Shulman S. (2015) National Identity and Public Support for Political and Economic Reform in Ukraine // Slavic Review. Vol. 64. No. 1. (In English).
- 7 Snower D., Bosworth S. (2021) Economic, social and political fragmentation: Linking knowledge-biased growth, identity, populism and protectionism // European journal of political economy. (In English).
- 8 Kwon H., Does E. (2010) National Identity Collide with Economic Interest? // Public Support for Northeast Asian Economic Integration in South Korea. No. 41. (In English).
- 9 Jimenez C., Portillo D. (2020) The Decline of the Spanish National Identity during the Economic Crisis Enriquez, // Revista Espanola de investigaciones sociologicas. No. 170. (In English).
- 10 Jimenez A., Llinares N., Fuentevilla E. (2021) National Identities in Troubled Times: Germany and Southern European Countries after the Great Recession // Genealogy. No. 5(2).
- 11 Campbell S. (2019) National identity among economic and non-economic immigrants // Review of economics of the household. No. 17(2). (In English).
- 12 Ovcharenko I., Semenenko I. (2022) National Identity and Economic Activity of Ukrainian Population: Relationship and Differences in the Regions // Contemporary economics. No. 16(1). (In Russian).
- 13 Berendeev M.V. (2012) Diskurs Evropejskoj identichnosti v usloviyah krizisa v ES // Vestnik Baltijskogo federal'nogo universiteta im.I.Kanta. No. 12. P. 146–154. (In Russian).
- 14 Kazahstan v global'nom mire: vyzovy i sohranenie identichnosti / Pod. red. A.N. Nysanbaeva. Almaty: Institut filosofii i politologii KG MON RK, 2011. 355 p. (In Russian).
- 15 Bejsenova G.A. (2009) Problemy globalizacii i identichnosti / Uchebnoe posobie, Almaty: Print-S, 204 p. (In Russian).
- 16 Problemy gosudarstvennoj i nacional'noj identichnosti v Kazahstane / Pod. obshch. red. D. Satpaeva. Almaty: Central'noaziatskoe agentstvo politicheskikh issledovanij Fonda im.Fridriha Eberta v Kazahstane, 2001. 203 p. (In Russian).

Э.Б. АСЫЛТАЕВА,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: e.assyltayeva@turand.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8826-7751

¹Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ ГРАЖДАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Идентичность, в том числе гражданская идентичность, имеет свои особенности в каждой стране. Содержание, составные компоненты, индикаторы гражданской идентичности имеют разное значение в обеспечении целостности общества. Поэтому государство должно учитывать свое внутреннее историко-политическое, социально-экономическое положение при формировании гражданской идентичности своего общества. Использование модели гражданской идентичности, сложившейся в сообществе одного государства, в объединении общества другого государства не дает своей эффективности, результативности. В статье показано влияние экономического фактора на уровень гражданской идентичности. Для этого был проведен сравнительный анализ итогов всенародных социологических опросов, методологически обоснованных в разные годы, и основных показателей экономического роста в государстве за те годы, когда проводилось это исследование. В настоящее время растет мнение, что экономическая ситуация в стране оказывает существенное влияние на гражданскую идентичность граждан. Явная связь в ней выражается в том, что ухудшение экономической ситуации совпадает со снижением уровня гражданской идентичности. Состояние национальной экономики играет важную роль во влиянии на гражданскую идентичность. То есть в науке ухудшение экономической ситуации замедляет формирование гражданской идентичности и не формирует гражданственности. Сложные экономические условия негативно влияют на гражданскую идентичность. Поэтому в стране формируется миграционное намерение граждан. В целях профилактики данного вопроса в первую очередь наблюдается необходимость коррекции экономической ситуации в стране. Ведь без экономического, материального положения у граждан не возникает чувства гражданственности.

Ключевые слова: национальная экономика, гражданская идентичность, стабильность, экономический фактор, экономический рост, инфляция.

E.B. ASSYLTAJEVA,*¹

PhD, associate professor.

*e-mail: e.assyltayeva@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8826-7751

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

ECONOMIC FACTOR IN THE FORMATION OF CIVIC IDENTITY IN KAZAKHSTAN

Annotation

Identity, including civic identity, has its own characteristics in each country. The content, constituent components, indicators of civil identity have different significance in ensuring the integrity of society. Therefore, the state should take into account its internal historical, political, socio-economic situation in the formation of civil identity of its society. The use of the model of civil identity, developed in the community of one state, in the unification of society of another state does not give its effectiveness, efficiency. The article shows the influence of the economic factor on the level of civil identity. For this purpose, a comparative analysis of the results of nationwide sociological surveys, methodologically grounded in different years, and the main indicators of economic growth in the state for the years when this study was conducted, was conducted. Currently, there is a growing opinion that the economic situation in the country has a significant impact on the citizens' civic identity. A clear link in it is expressed in the fact that the deterioration of the economic situation coincides with a decrease in the level of civic identity. The state of national economy plays an important role in influencing civic identity. That is, in science the deterioration of the economic situation slows down the formation of civic identity and does not form citizenship. Difficult economic conditions have a negative impact on civic identity. Therefore, the migratory intention of citizenship is formed in the country. In order to prevent this issue in the first place there is a need to correct the economic situation in the country. After all, without economic, material situation citizens do not have a sense of citizenship.

Key words: national economy, civic identity, stability, economic factor, economic growth, inflation.

ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ
ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ
TOURISM: WORLD EXPERIENCE

МРНТИ 06.54.31, 06.71.57, 06.39.31, 71.37.75
УДК 330.34, 338,48
JEL Z32, 032, 033

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-154-167>

А.Т. ТЛЕУБЕРДИНОВА,*¹

д.э.н., ГНС.

*e-mail: tleuberdinova@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8762-5932

TANJA MIHALIĆ,²

PhD, профессор.

e-mail: tanja.mihalic@ef.uni-lj.si

ORCID ID: 0000-0002-8575-448X

Б.Т. КАЛЬМЕНОВ,¹

*e-mail: kalmenov.bek@mail.ru, докторант.

ORCID ID: 0000-0002-3799-6900

¹Институт экономики КН МНВО, г. Алматы, Казахстан

²Люблянский университет, г. Любляна, Словения

**ТУРИСТСКИЕ ИННОВАЦИИ: ЗНАЧЕНИЕ, ФОРМЫ
И УРОВЕНЬ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА РЕАЛИЗАЦИЮ**

Аннотация

Приоритетность развития туристской отрасли в Казахстане обоснована необходимостью диверсификации структуры национальной экономики и отхода от ее сырьевой направленности. Развитие въездного туризма должно способствовать росту валютных поступлений, внутреннего – обеспечению доступности отдыха для казахстанцев. События последних двух лет (пандемия COVID-19, осложнение геополитической ситуации в Евразийском регионе) свидетельствуют о потребности повышения внимания к отечественному туризму. Успешность развития казахстанского туризма во многом определяется уровнем предоставляемых услуг. К сожалению, сегодня совершенно нельзя утверждать о том, что казахстанский туристский рынок адекватен ко всем нововведениям отрасли, известным в современном мире. Успешная реализация инновационной политики в отрасли во многом определяется уровнем знаний о существующих инновациях и их разновидностях. Кроме того, эффективность предпринимаемых действий можно обеспечить только при правильном делегировании функциональной ответственности и полномочий стейкхолдерам. Поэтому в данной статье ставится цель построения авторской модели реализации туристских инноваций с указанием уровней ответственности акторов туристской отрасли за внедрение новшеств в различные сферы деятельности. Предложенная модель применима при разработке стратегий развития туристской отрасли. При написании статьи использованы методы анализа и синтеза, дедукции и индукции, сравнительного анализа, а также метод визуализации. Результаты исследования дополняют научные основы теории инноваций в туризме и могут представлять интерес при разработке региональных и национальных программ развития туризма.

Ключевые слова: национальная экономика, туристские инновации, формы инноваций, уровень ответственности, акторы, реализация инноваций.

Введение

В современном мире туризм является ключевым источником дохода во многих странах, будучи в авангарде регионального развития, активно способствуя диверсификации экономической структуры и решая проблему занятости. Туризм играет особую роль в секторе услуг различных экономик, поскольку он способствует их экономическому росту и обеспечивает

доход. Выступая катализатором социально-экономического развития, туристская сфера не только оказывает услуги по организации путешествий, но и формирует доходы государства и многих ключевых отраслей экономики: транспорта, сфер размещения и питания, торговли, строительства. ВВП некоторых стран практически полностью формируется за счет туристских прибытий. Туризм обладает высоким «мультипликативным» эффектом и имеет значение коэффициента косвенного воздействия на смежные с туризмом отрасли. Такое косвенное влияние осуществляется через расходы туристов и, соответственно, получаемые доходы туристских, транспортных, торговых и других компаний. По данным Всемирной туристской организации, туризм оказывает косвенное влияние на развитие более 32 отраслей экономики, что позволяет утверждать о жизненной важности развития туризма для всей мировой экономики [1].

Сегодняшняя высокая конкуренция, экономическая и политическая нестабильность во многих регионах требуют от туристских организаций постоянной адаптации к быстро меняющимся условиям внешней среды. Повышение конкурентоспособности данного сектора имеет основополагающее значение с учетом его важности и глобализации экономики. Ключом же повышения его конкурентоспособности являются инновации. Постоянно растущие потребности и запросы туристов, а также насыщенность туристского рынка определяют необходимость постоянного поиска новых видов туристского продукта, открытия новых направлений и т.д., иначе говоря, необходимость внедрения инновационных способов развития индустрии туризма.

На рост и развитие современного туризма большое влияние оказывают новые инновационные туристские продукты и идеи. Бурные изменения внешней среды налагают необходимость постоянного изучения и введения новшеств для того, чтобы выжить и поддерживать конкурентные преимущества, отвечающие потребностям все более искушенных туристов. Туристы выбирают услуги поставщиков в первую очередь исходя из того, насколько хорошо они создают для них ценность.

Рыночные характеристики сектора с высоким уровнем конкурентоспособности его участников активно внедряют инновации с целью улучшения или, по крайней мере, сохранения своих рыночных позиций относительно конкурентов. В то же время в сфере туризма весьма просто копировать инновационные достижения конкурентов и довольно сложно защитить собственное конкурентное преимущество. Принимая во внимание определение конкурентного преимущества, следует учитывать, что доходность сектора связана с качеством и эффективностью производства: инвестиции в качество и диверсификацию продукции обеспечивают большую конкурентоспособность. В свою очередь, изменение качества способствует выработке более подходящей ценовой стратегии, что обуславливает снижение производственных затрат, улучшение маркетинга и обеспечение ценности продукта.

Растущая конкуренция на туристском рынке определила необходимость обеспечения лучшего соотношения цены и качества услуг либо за счет инновационных процессов, направленных на снижение затрат, изменение в производстве и маркетинге, либо за счет изменения продукта, обеспечивающего большее разнообразие в предлагаемых туристских услугах.

Инновации являются эндогенной переменной экономического роста. Все изменения, основанные на существующих ресурсах, представляют потенциал для создания богатства, могут быть инновациями. Устойчивый рост является ключевым фактором успеха всех результативных предприятий, а инновации – ключевым фактором роста.

Целью статьи является построение авторской модели реализации туристских инноваций с указанием уровней ответственности акторов туристской отрасли за внедрение новшеств в различные сферы деятельности. Достижение поставленной цели определила необходимость проведения обзора существующих определений инноваций в туризме и существующих классификаций их форм, а также теорий инновационных направлений; анализ нормативных актов и государственных программ Республики Казахстан, направленных на развитие туристской отрасли и внедрение инноваций.

Гипотезой исследования явилось предположение о том, что инновации необходимо группировать по уровню ответственности за их реализацию, что должно обеспечить эффективность и ускорение внедрения новшеств в различные аспекты туристской деятельности.

Практическая значимость исследования состоит в возможности применения результатов при формировании региональных и отраслевых программ развития, а также в использовании в учебном процессе по подготовке специалистов сферы туризма.

Материалы и методы

Исследование базируется на научных трудах, отражающих результаты фундаментальных и прикладных исследований в области инновационной политики. Данная статья представляет собой теоретический обзор существующих публикаций по определению форм туристских инноваций, в том числе зарубежных авторов из баз данных Scopus, Web of Science, логическим завершением которого явилась разработка авторской модели реализации инновационной политики в сфере туризма с определением уровней ответственности стейкхолдеров. Для лучшего понимания содержания инноваций в туристской сфере, а также отличительных характеристик их направлений использовался метод анализа и синтеза. Применение дедуктивного и индуктивного методов, а также сравнительного анализа позволило дополнить группировку нововведений по критерию уровня ответственности за реализацию инновационной политики. На основе использования метода визуализации построена авторская модель реализации инноваций в туризме.

Основные положения

Казахстанским законодательством «инновация» определяется как «новый или усовершенствованный результат инновационной деятельности в виде продукта (товара, работы или услуги), ставшего доступным потенциальным пользователям, или процесса, введенного в эксплуатацию, обеспечивающего конкурентоспособность и сравнительное преимущество в отличие от предыдущих продуктов или процессов» [2].

Под инновационной деятельностью же понимается деятельность (включая интеллектуальную, творческую, научную, научно-техническую, технологическую, промышленно-инновационную, инфокоммуникационную, организационную, финансовую и (или) коммерческую деятельность), направленная на создание инноваций. Инновационная деятельность предполагает наличие высокого предпринимательского риска, характеризующегося неопределенностью рыночных перспектив инновационной деятельности и возможными потерями вложенных финансовых и иных ресурсов [2].

Несмотря на всеобщее признание значимости инноваций в сфере туризма, характеризующегося наибольшей динамичностью, сильной подверженностью воздействию глобальной конкуренции, в казахстанских условиях данная тема недостаточно изучена. Имеющиеся незначительные исследования отечественных авторов, посвященные непосредственно теме инноваций в туризме, имеют либо общий теоретико-описательный характер [3], либо связаны с конкретным видом инноваций [4] или проблемами конкретного региона [5], вида туризма [6].

Не уделено внимание теме туристских инноваций и в основном нормативно-правовом акте отрасли – Законе «О туристской деятельности в Республике Казахстан» [7]. В данном документе инновационная деятельность не только не включена в перечень приоритетных направлений и способов государственного регулирования туристской деятельности, но и не упоминается в принципе. Впрочем, такое невнимание характерно и для других программных документов: государственной программы [8] и Концепции развития туристской отрасли [9].

Недостаточность фокусировки на актуальности инновационного развития отрасли не позволяет соответствовать казахстанскому предложению спроса туристского рынка, характеризующегося высокой эластичностью и обостренной конкуренцией. Данное обстоятельство обусловило выбор темы статьи, направленной на частичное заполнение выявленного пробела в исследованиях.

Обзор литературы

Тема инноваций в туризме достаточно популярна среди исследований зарубежных ученых, основные идеи которых попробуем обобщить в данной статье.

Инновацию можно определить, как процесс создания новой ценности, прежде всего предназначенной для потребителей, а также для других заинтересованных сторон (компания, сотрудники, внешние партнеры, акционеры и т.д. [10]. L.V. Ngo и A. O’Cass рассматривают спо-

способность организации к инновациям как интегративный процесс применения коллективных знаний, навыков и ресурсов организации для обеспечения технологических (продукт/услуга, производство) и так называемых нетехнологических инноваций (рынок, менеджмент и маркетинг) [11]. Цель инновации заключается в том, чтобы сделать туристский продукт уникальным, аутентичным и отличным от других предложений на рынке. Инновации становятся главной движущей силой в достижении конкурентоспособности в сфере туризма [10, 12].

В свое время А.-М. Нjalager выделила 100 инноваций, вошедших в повседневную жизнь человека и способствовавших развитию туризма. Предложенный ею список включает научно-технические, организационные и институциональные инновации, многие из которых не имели первичной целью воздействие на туризм. Восемьдесят из 100 инноваций помогают туристам создавать рекреационные преимущества и удовольствия для себя [13] и могут выступать в качестве инновационных продуктов для ряда дестинаций и в настоящее время.

Говоря о формах инноваций, стоит вспомнить о том, что Й. Шумпетер изначально выделял пять типов инноваций в сфере туризма:

- ◆ создание новых продуктов или услуг;
- ◆ новые производственные процессы;
- ◆ новые рынки;
- ◆ новые поставщики;
- ◆ изменение организации или управления системой.

Однако чуть позже он все же исключил из типологии поставщиков [14].

В.С. Новиков и М.Л. Варганова, основываясь на положении Генерального соглашения по торговле услугами (ГАТС), выделяют только три направления инноваций: организационные, маркетинговые и продуктовые, обозначая их, соответственно, как «внедрение инноваций», «маркетинговые инновации» и «периодические нововведения» [15, 16].

А.-М. Нjalager выделяет следующие направления нововведений:

- 1) продуктовая инновация – относится к разработке новых туристских продуктов (экотуризм), а также к продвижению существующих продуктов на рынке туризма;
- 2) инновация бизнес-процессов;
- 3) инновация в сфере управления информацией, в высшей степени коррелирующая с развитием информационно-коммуникационных технологий;
- 4) инновация в сфере управления – относится к повышению удовлетворенности сотрудников туристских организаций;
- 5) институциональная инновация – относится к продвижению и упрощению управления самого туристского бизнеса [17].

В своем исследовании мы будем придерживаться классификации Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) (сторонниками которой является большинство специалистов), различающей следующие типы:

- ◆ продуктовые инновации, предполагающие постепенные изменения или радикально новые товары или услуги, которые могут быть коммерциализированы;
- ◆ процессные инновации, связанные с внедрением поэтапно измененных или радикально новых производственных процессов или способов доставки;
- ◆ организационные инновации, обусловленные внедрением новых или поэтапно измененных организационных методов или форм управления;
- ◆ маркетинговые инновации, сопряженные с внедрением новых или поэтапно измененных маркетинговых стратегий, развивающих рынок сбыта [18].

В условиях технологических изменений и радикальных экологических сдвигов, инновация рассматривается как способность реагировать на изменения во внешней среде.

Согласно J. Fagerberg, к продуктовым инновациям можно отнести новые или усовершенствованные материальные блага, а также нематериальные услуги [19]. Предложение более разнообразного ассортимента туристских услуг, рассчитанных на разные категории туристов, способствует развитию бизнеса, росту продаж, укреплению текущей рыночной позиции и максимальной реализации потенциала туристского рынка [20].

Организационные инновации теорией организационного дизайна определяются с перспективы структурных характеристик организаций. Так, сосредоточением внимания на связи меж-

ду структурными формами и склонностью организации к инновациям, Г. Минцберг стремился определить влияние организационных структурных переменных на продукт и процессные инновации [21]. Теории организационного познания и обучения, напротив, определяют организационные инновации, построенные на когнитивных основах организаций на микроуровне, подчеркивая процесс обучения и создания организационных знаний. Этот исследовательский лагерь исследовал способность организаций к инновациям в зависимости от способности фирм создавать и использовать новые знания. Теории организационных изменений и адаптации определяют инновации как результат создания новых организационных форм [22].

Процессные инновации означают ведение деятельности по-новому и подразумевают использование конкретных инструментов изменений и трансформации бизнес-процессов. Они относятся к новым или значительно улучшенным методам производства или реализации и включают в себя важные изменения в используемом оборудовании, методах и/или программном обеспечении [23].

J.-F. Valls рассматривает три типа процессов туристских дестинаций:

- ♦ структурные или стратегические, которые напрямую связаны с корпоративной культурой компании;
- ♦ операции, связанные с предоставлением услуг;
- ♦ поддерживающие операционные процессы [24].

По мнению J. Clemmer, основными элементами, обеспечивающими ключ к успеху в бизнес-среде компаний, являются маркетинговые инновации совместно с креативностью [25]. S. Haddad и H. Algadeer придерживаются мнения, что маркетинговые инновации отражают способность фирмы постоянно улучшать свои продукты и услуги, которые, в свою очередь, открывают путь к огромным выгодам для компании, поскольку эти продукты и услуги будут уникальным образом удовлетворять потребности их клиентов [26]. S. L. Li утверждает, что, работая над маркетинговыми инновациями, компании должны следовать определенным принципам:

- ♦ обеспечению ценности для клиентов;
- ♦ развитию конкуренции;
- ♦ развитию компании;
- ♦ обеспечению постоянной поддержки [27].

На наш взгляд, данный перечень инноваций необходимо дополнить группой институциональных инноваций, направленных на сокращение неопределенности, координацию используемых знаний, разрешение конфликтов и предоставление стимулов. R. Rafaelli и M.A. Glynn определяют институциональные инновации как «новые, полезные и законные изменения, которые в той или иной степени разрушают когнитивные, нормативные или регулирующие основы организационной сферы» [28]. Для ряда исследователей институциональные инновации – это «создание новой и более эффективной системы для поощрения поведения людей, а также реализации социального устойчивого развития и инноваций в существующей производственной и жизненной среде» [29].

Результаты и обсуждение

Как указывалось ранее, авторы статьи являются сторонниками классификации, основанной на пяти направлениях инноваций: продуктовых, организационных, процессных, маркетинговых, институциональных.

Однако дополнение данной группировки ролевой ответственностью в соответствии с масштабами компетенций по внедрению инноваций, должно обеспечить большую прикладную значимость. Данный аспект способствовал формированию авторского видения модели реализации инноваций в туристской отрасли (рисунок 1, стр. 159), дополненной формулировкой собственного понимания содержания форм инноваций.

Термин «продуктовая инновация» применим к новым продуктам или услугам, имеющим улучшения в своих характеристиках или возможностях их использования. Поскольку туристская услуга выступает основой доходности деятельности посредством удовлетворения спроса, меняющиеся потребности рынка требуют развития новых турпродуктов, способных принести

экономическую выгоду. Инновации продукта включают важные усовершенствования в компонентах и материалах, технических характеристиках, удобствах использования, встроенном программном обеспечении или других функциональных характеристиках. Разработка инновационного туристского продукта может принимать различные формы: создание совершенно нового предложения, совершенствование или улучшение существующего продукта, ориентацию на новые сегменты/рынки, расширение продуктовой линейки или сглаживание сезонности отрасли. Для адаптации услуг или продуктового предложения к потребностям туристов необходимо понимание текущих тенденций рынка и предстоящих трендов его развития. Правильное же позиционирование продукта в сознании посетителей позволит выделить его среди многообразия существующих предложений и сформировать лояльность и приверженность потребителей.

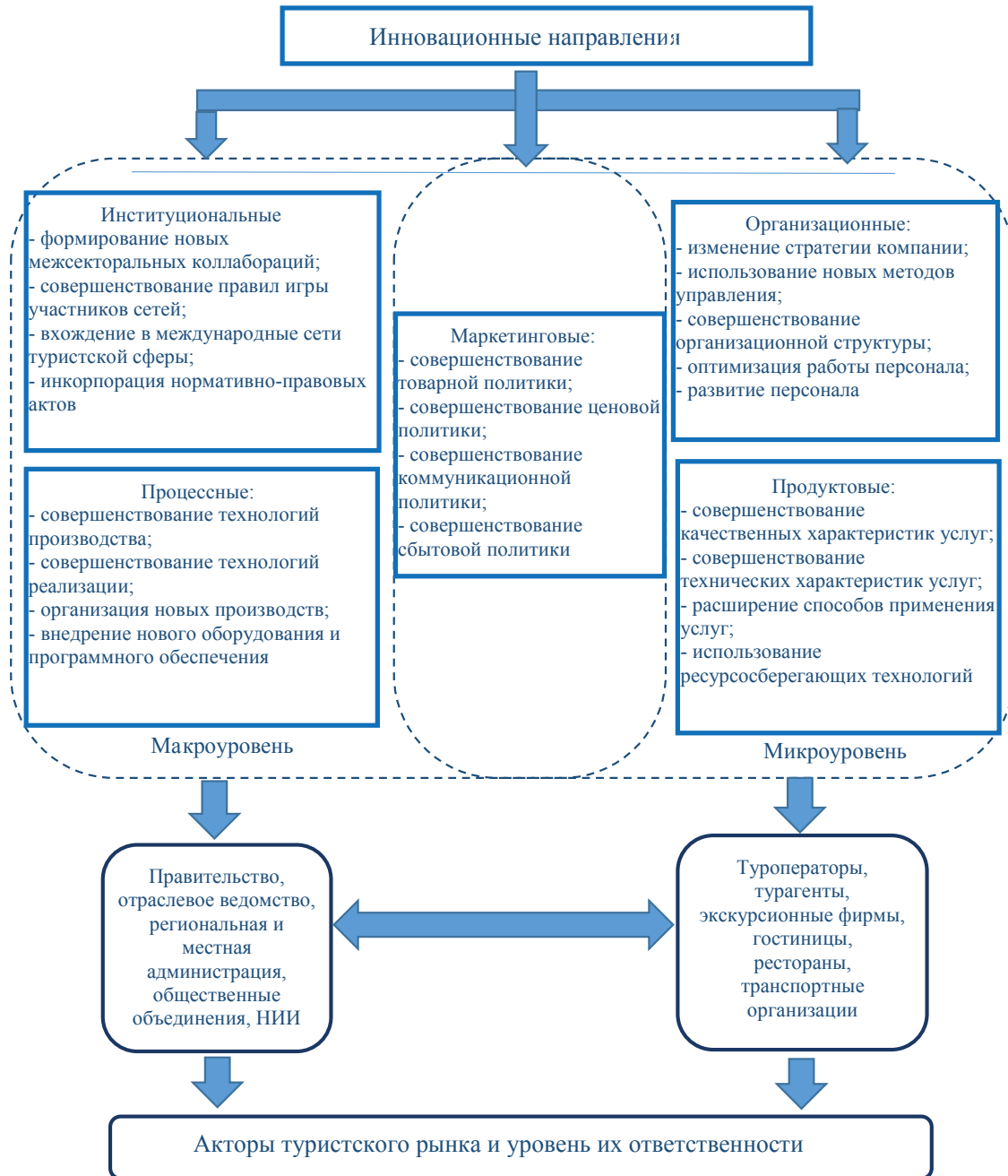

Рисунок 1 – Модель реализации инноваций в туризме

Примечание: Разработано авторами.

Понятие «организационные инновации» обозначает в общем механизм, применяемый компаниями для адаптации к новым условиям: изменению условий конкуренции, техническому прогрессу и расширению рынка за счет производства новых продуктов, использованию новых методов и систем управления. Организационные инновации характеризуют тенденцию организации к разработке новых или улучшенных продуктов/услуг и ее успех в выводе этих продуктов/услуг на рынок. Иначе говоря, это способность организации преобразовывать идеи и знания в новые продукты, услуги или процессы на благо заинтересованных сторон. Безусловно, организационные инновации способствуют обеспечению ряда преимуществ. Прежде всего они помогают фирмам достичь лучшей конкурентной позиции за счет внедрения таких элементов, как командная работа, децентрализация планирования, расширение рабочих мест, совершенствование качества и др.

Процессные инновации способствуют повышению конкурентного потенциала компании посредством трансформации бизнес-процессов, ориентированной на повышение эффективности. Их цель – создание конкурентных преимуществ посредством поддержки стратегий, сокращающих расходы производства или эксплуатации. Процессные инновации способствуют снижению стоимости процессов, сокращению временных затрат, улучшению качества обслуживания, гибкости, реализации других бизнес-целей, обеспечению конкурентоспособности. Реально инновационный процесс должен обеспечивать значительное повышение ключевых показателей эффективности.

Маркетинговые инновации охватывают все, начиная от способов доставки сообщений, заканчивая новыми инструментами, используемыми с целью удержания старых клиентов и привлечения новых. Концепция маркетинговых инноваций может принимать различные формы, и некоторые авторы определяют ее как обновление текущих маркетинговых программ или методов фирмы, включая 4 «Р» (продукт, цена, место и продвижение). Как правило, маркетинговые инновации относятся к применению новых методов маркетинга, предполагающих важные изменения в дизайне продукта, его продвижении, размещении или в цене. В любом случае маркетинговые инновации связаны с улучшением сочетания целевых рынков и их использованием для лучшего обслуживания. Основная цель маркетинговых инноваций – выяснить, где существует потенциальный спрос и каковы способы его удовлетворения.

Туризм находится в авангарде информационно-коммуникационных технологий. Необходимость использования новых технологий, облегчающих предоставление туристских услуг, определила внедрение в отрасль электронного бизнеса и электронного маркетинга. Сегодня Интернет обеспечивает идеальные условия для туристских предприятий, обеспечивая соединение потребностей потребителей со способностями поставщиков туристских услуг на веб-сайтах в целях обеспечения полного «виртуального» туристского опыта посредством услуг электронной коммерции, а также с использованием других платформ социальных сетей, таких как Facebook, Instagram, Twitter, «Телеграм» и многие другие.

Независимо от характеристики институциональная инновация как концепция имеет некоторые законные последствия для организационных акторов. Как и другие инновации, институциональные инновации касаются новизны и полезности, но отличаются тем, что они также являются законными, заслуживающими доверия и релевантными.

Институциональные инновации направлены на поощрение партнерства, в котором наиболее заинтересована индустрия туризма. Ярким примером современного взаимовыгодного сотрудничества авиакомпаний различных стран может служить Международная ассоциация воздушного транспорта (IATA), позволяющая осуществлять международное обслуживание туристов на основе оптимизации авиаперелетов и снижения затрат. Широко развивается сотрудничество различных сетей туристской сферы посредством согласования межсекторального сотрудничества различных технологических систем, позволяющего дополнять сильные стороны друг друга. Например, для большего привлечения туристов и проникновения на китайский рынок успешное сотрудничество начали гостиничная сеть Marriott с большим опытом в управлении отелями и торговая компания Alibaba, владеющая передовыми интернет-технологиями и массивами данных. Благодаря синергии их соответствующих преимуществ партнерство между двумя компаниями полностью реконструировало и модернизировало бизнес-модель и сформировало ее замкнутый онлайн- и офлайн-цикл [30].

Поскольку необходимость продуктовых и организационных нововведений определяется и реализуется, как правило, непосредственно в туристских организациях исходя из внутренних

потребностей, определим их как инновации микроуровня. Процессные и институциональные отнесем к новациям макроуровня, так как они зависимы от воздействия внешних факторов и предполагают взаимодействие всех акторов туристской отрасли. В этой группировке особое положение занимают маркетинговые инновации, предполагающие возможность их реализации как на уровне туристских предприятий, так и исходя из государственных задач на уровне всей туристской отрасли.

Такого рода деление позволяет точнее определить степень ответственности за внедрение нововведений, найти правильные механизмы реализации инновационной политики. Поскольку инновации макроуровня способствуют реализации целей развития туристской сферы страны в целом, необходимо предусмотреть меры по их продвижению в стратегических программах развития туристской индустрии, максимально обеспечивая условия с учетом имеющегося ресурсного потенциала и необходимостью его наращивания. Подобная политика должна способствовать стимулированию инновационной политики туристских предприятий.

Применение теории заинтересованных сторон в развитии туризма или управлении туристскими направлениями означает необходимость его поддержки сообществом в целом и определении круга ответственности. Развитие туристской отрасли предполагает участие в данном процессе всех заинтересованных сторон, начиная от индивидуальных предпринимателей либо работника туристской сферы, заканчивая Правительством страны. Все стейкхолдеры прямо или косвенно способны воздействовать и влиять на успешность внедрения в отрасли инноваций. Крайне важно правильное распределение ответственности, которую должна нести каждая из заинтересованных сторон за реализацию инновационной политики.

Ключевые игроки заинтересованных сторон должны интегрировать свое сотрудничество по обмену информацией, координации действий по эффективному совместному использованию ресурсов, снижению рисков и повышению конкурентоспособности дестинации. Роль государственного сектора может быть ключевой не только в управлении, но и в организации сотрудничества во избежание возникновения конфликтов между заинтересованными сторонами. Каждый участник должен располагать определенным арсеналом организационно-экономических инструментов в зависимости от их возможностей.

Инновационная политика в туризме требует значительных средств и материальных возможностей, что определяет значимость организованного (с деловыми партнерами) и неформального (с заинтересованными сторонами на местном уровне) сотрудничества. При расширении инноваций в секторе туризма особенно важную роль играют горизонтальные меры политики.

Заинтересованные стороны являются ключевой частью разработки эффективной инновационной политики. Их участие повышает вероятность правильного отображения существующих проблем развития, их глубинных причин, а также реализации правильных действий для преодоления барьеров на пути изменений.

Эффективное участие заинтересованных сторон включает:

- ♦ выявление всех субъектов, которые могут иметь влияние или интерес к нововведениям;
- ♦ картирование отношений между участниками инновационного проекта;
- ♦ разработку мер по вовлечению акторов в различные этапы проекта.

Для успешного осуществления инновационных проектов необходимо правильно указать роль каждого участника стейкхолдеров и контролировать взаимоотношения между ними. В свою очередь каждый участник должен осознавать последствия своих действий, выполнять их надлежащим образом, избегая возникновения проблем.

Каждый актор получает свою выгоду от туризма, поэтому фактически действует в своих интересах, для достижения собственных целей.

Интересы государственного сектора в индустрии туризма заключаются в устойчивом развитии отрасли, защите существующих активов и сохранении интеграции сообщества. Государственный сектор, состоящий из ряда государственных учреждений, занимающихся вопросами развития туризма, как правило, организован на местном, национальном и региональном уровнях и выполняет много ролей, связанных с разработкой и обеспечением соблюдения инновационной политики, планов и правил; развитием и модернизацией инфраструктуры; предотвращением и устранением экологических негативных последствий развития туризма посредством определения ответственности, обеспечения стандартов, касающихся туристских объектов, товаров и услуг. Поэтому государственный сектор отвечает за определение политики и программ инновационного развития, а также установление и обеспечение соблюдения стандартов,

касающихся туристских объектов и услуг. Для достижения этих целей государственный сектор должен принимать непосредственное участие в планировании, обеспечении соблюдения законов, связанных с туристскими направлениями, управлении строительством инфраструктуры и повышении привлекательности страны как туристской дестинации.

Частный сектор играет важную роль в туризме, являясь прямым поставщиком туристских услуг, охватывая все предприятия в цепочке поставок. Он играет важную роль во внедрении нововведений в окружающую среду, инновационных мероприятий и турпродуктов, несмотря на свою ориентированность на получение прибыли.

В инновационный процесс должен быть вовлечен не только бизнес-сектор, представляющий все сферы туризма и органы государственной власти всех уровней, но и институциональные субъекты, включающие отраслевые объединения, такие как КТА и КАГиР, Совет по туризму, поскольку политические меры и механизмы поддержки инноваций играют значительную роль в обеспечении технологического прогресса, формировании институциональных условий, усилении конкурентной среды.

Весьма важно сопоставить интересы заинтересованных сторон с целью определения их роли в принятии решений, распределении ресурсов, оценке рисков и др. При этом ключевым условием должно стать сотрудничество и успешное взаимодействие всех заинтересованных сторон, обуславливающее снижение технологических, рыночных, финансовых и операционных рисков.

Меру ответственности и выполняемую стейкхолдерами роль в реализации инновационной политики в сфере туризма целесообразно предусмотреть и закрепить в законодательных актах, регулирующих развитие туристской отрасли.

Заключение

Таким образом, признание отрасли туризма в качестве стратегически важной и приоритетной для развития в нашей стране дает значительные возможности для развития инновационной деятельности в этой сфере, поскольку инновации являются фактором повышения конкурентоспособности во всех сферах хозяйствования, в том числе и в туризме.

Инновации в сфере туризма по определению многомерны, поскольку они характеризуются гораздо большим акцентом на организационном измерении (новые концепции обслуживания, новый клиентский интерфейс и новые системы доставки). Кроме того, инновационный процесс в отрасли включает два компонента:

- ♦ нетехнологический, зависящий от нематериальных человеческих ресурсов, организационной структуры и факторов, которые могут повысить ценность обслуживания клиентов (маркетинг, распределение, каналы и др.);
- ♦ технологический, в настоящее время неотделимый от первого компонента, зависящий от технологий, особенно информационно-коммуникационных (ИКТ).

Безусловно, развитие цифровой экономики 5G, VR/AR, AI, больших данных и других технологических инноваций дает дополнительный толчок оцифровке туристских продуктов. Важной движущей силой для трансформации, модернизации и высококачественного развития туристской индустрии является строительство новой инфраструктуры, основанной на использовании современных технологий.

Как следует из проведенного теоретического обзора, различные формы инноваций направлены на совершенствование управления туристской привлекательностью дестинаций и ее развитие.

Исходя из существующих инновационных направлений, мы считаем разумным выделить следующие пять категорий: продуктовые, организационные, процессные, маркетинговые, институциональные. Однако необходимость повышения эффективности и оптимизации управления инновационным развитием туристской сферы определяет необходимость комбинирования данной группировки с соотношением к микро- и макроуровням ответственности за реализацию инновационной политики.

Разработка и осуществление программы внедрения новшеств предполагает скоординированность действий всех участников процесса. Поскольку наибольшими полномочиями располагает правительство страны, выполнение главной роли по координации межотраслевого

взаимодействия, оптимизации управления государственными активами, утверждению стратегии инновационной политики должно принадлежать ему. Кроме того, сосредоточение в ведении правительства значительных финансовых средств налагает ответственность по реализации масштабного инновационного инфраструктурного и территориального развития.

В ведении отраслевого ведомства, в настоящее время Комитета индустрии туризма, должна находиться разработка инновационной политики отрасли на основе предложений Совета по туризму с распределением ответственности и сроков ее реализации, механизмов мотивации по внедрению инноваций предпринимателями, а также координация действий всех категорий субъектов. Кроме того, в обязанности министерства должно входить согласование новых форм сотрудничества с международными туристскими объединениями при участии отраслевых ассоциаций (КТА и КАГиР). Основной задачей региональных и местных исполнительных органов помимо регулирования региональной инновационной деятельности в туристской сфере должно стать привлечение инвесторов в новые проекты по внедрению научно-технических новшеств по использованию различных цифровых и онлайн-платформ. Проработка и исполнение отраслевой программы маркетинговых инноваций является прерогативой национальной компании Kazakh Tourism. Развитие конкурентных преимуществ туристских предприятий в большей степени зависит от инициатив самих субъектов туристского бизнеса по внедрению продуктовых и организационных инноваций.

Основные положения инновационной политики и механизмов ее реализации необходимо включить в Закон РК «О туристской деятельности» в части приоритетных направлений развития отрасли, компетенций органов, осуществления туристской деятельности и государственной поддержки инвестиций.

На наш взгляд, понимание значимости инноваций в развитии туризма на всех уровнях управления отраслью и предприятиями, а также проявление активности в действиях должны способствовать динамичному и устойчивому развитию отрасли.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 World Tourism Organization (UNWTO). URL: <http://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899> (дата обращения: 24.05.2022)
- 2 Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам промышленной политики» от 27 декабря 2021 года № 87-VII. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32652336&pos=74;-60#pos=74;-60 (дата обращения: 25.05.2022)
- 3 Омарова К.А., Подсухина О.В., Акишева Е.К. Перспективы развития инновационного развития туризма в Казахстане // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. – 2016. – № 7(17). – С. 256–260.
- 4 Беспяева Р.С., Бугубаева Р.О., Мануэль Ф.Г. Развитие сферы туризма на основе инновационных маркетинговых технологий // Известия НАН РК. – 2018. – № 4(320). – С. 156–165.
- 5 Пыхарев А.Н., Елетова А.Ш. Основные направления инновационного развития индустрии туризма и инфраструктуры в Республике Казахстан // Материалы конференции «Ключевые проблемы современной науки – 2012». URL: https://tourlib.net/statti_tourism/pyharev.htm (дата обращения: 15.05.2022)
- 6 Вуколов В.Н. Инновации в подготовке горных гидов для туристского бизнеса города Алматы // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 2. – С. 186–192.
- 7 Закон «О туристской деятельности в Республике Казахстан» от 13 июня 2001 года № 211. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000211_ (дата обращения: 25.05.2022)
- 8 Государственная программа развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019–2025 годы. Утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2019 года № 360. URL: https://strategy2050.kz/ru/state_programs/-2019-2025-/ (дата обращения: 25.05.2022)
- 9 Концепция развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2025 года. Утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 406. URL: <https://legalacts.egov.kz/about> (дата обращения: 26.05.2022)
- 10 Milićević S. Innovation in the function of growth and development of tourism industry in tourism market // Megatrend revija, 2016, no. 13(1), pp. 147–158.
- 11 Ngo L.V., O’Cass A. Creating value offerings via operant resource-based capabilities // Industrial Marketing Management, 2009, no. 38(1), pp. 45–59.

- 12 Kostadinović I., Stanković S. Organizational Learning and Innovation in the Tourism Industry as a Basis for Creating Value for Tourists // *Economic Themes*, 2021, no. 59(1), pp. 153–172.
- 13 Hjalager A.-M. 100 Innovations That Transformed Tourism // *Journal of Travel Research*, 2015, no. 54(1), pp. 3–21.
- 14 Adianus S.G., Otto R.P., Madris A.R. The Influence of Tourism Product Innovation on the Performance of Tourism Destinations through Mediation of Tourists' Satisfaction in Tana Toraja South Sulawesi // *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, 2018, no. 3(9), pp. 520–526.
- 15 Новиков В.С. Инновации в туризме. М.: ИЦ «Академия», 2007. – 208 с.
- 16 Вартанова М.Л. Инновационная деятельность в туризме и ее государственное регулирование // *Journal of International Economic Affairs*. – 2017. – № 7(2). – С. 209–222.
- 17 Hjalager A.-M. Progress in Tourism Management: A Review of Innovation Research in Tourism // *Tourism Management*, 2010, no. 31, pp. 1–12.
- 18 Organization for Economic Co-operation and Development. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264013100-en>. (дата обращения: 13.04.2022)
- 19 Fagerberg J., Mowery D., Nelkson R. *The Oxford Handbook of Innovation*. Oxford: Oxford University Press. 2005. – 36 p.
- 20 Changkai S. Tourism Product Innovation Based on the View of Postmodernism. Proceedings of the 7th International Conference on Innovation & Management. 2010. P. 577–580.
- 21 Минцберг Г. Структура в кулаке: создание эффективной организации / Пер. с англ. Под ред. Ю.Н. Каптуревского. – СПб: Питер, 2004. – 512 с.
- 22 Razavi S.H., Attarnezhad O. Management of Organizational Innovation // *International Journal of Business and Social Science*, 2013, no. 4(1), pp. 226–231.
- 23 Scafuto I.C., Belfort A.C., Teixeira G.M. Emerson Antonio Process Innovation: a surfing manufacturer case study // *International Journal of Innovation*, 2018, no. 6(1), pp. 16–37.
- 24 Damian I.E., Suárez-Barraza M.F. Innovación de procesos en la gestión turística // *Una revisión de la literatura: Intangible Capital*, 2022, no. 18(2), pp. 515–530.
- 25 Nadda V., Arnott I. Marketing Innovation in Tourism. Chapter: 19 In book: *Handbook of Research on Innovations in Technology and Marketing for the Connected Consumer*. Publisher: IGI Global. 2019. P. 401–415.
- 26 Haddad S., Algadeer H. An empirical investigation on the impact of innovation within organisations on marketing innovation // *Jordan Journal of Applied Science*, 2004, no. 7, pp. 77–95.
- 27 Li S.L. Marketing Innovation in Enterprises // *Commerce Modernization*, 2009, no. 37(23), pp. 45–49.
- 28 Rafaelli R., Glynn M.A. Institutional innovation: novel, useful, and legitimate // Shalley C., Hitt M.A., Zhou J. (eds) *The Oxford handbook of creativity, innovation, and entrepreneurship*. Oxford University Press. Oxford, 2015, pp. 407–420.
- 29 Villavicencio G.J.D., Didonet S.R., Dodd A. Innovation: An Institutional Approach Inovação // *Uma Abordagem Institucional: Espacios*, 2015, no. 36(21), pp. 13–18.
- 30 World Tourism Alliance, Tourism Research Center, Chinese Academy of Social Sciences. URL: <https://www.wta-web.org/> (дата обращения: 08.07.2022)

REFERENCES

- 1 World Tourism Organization (UNWTO). URL: <http://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899> (data obrashhenija: 24.05.2022) (In English)
- 2 Zakon Respubliki Kazahstan «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam promyshlennoj politiki» ot 27 dekabrja 2021 goda No. 87-VII. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32652336&pos=74;-60#pos=74;-60 (data obrashhenija: 25.05.2022) (In Russian).
- 3 Omarova K.A., Podshuhina O.V., Akisheva E.K. (2016) Perspektivy razvitiya innovacionnogo razvitiya turizma v Kazahstane [Prospects for the development of innovative development of tourism in Kazakhstan] // *Innovacionnaya ekonomika: perspektivy razvitiya i sovershenstvovaniya*. No. 7(17). P. 256–260. (In Russian).
- 4 Bespaeva R.S., Bugubaeva R.O., Manuel' F.G. (2018) Razvitie sfery turizma na osnove innovacionnyh marketingovyh tekhnologij [Development of the tourism sector based on innovative marketing technologies] // *Izvestiya NAN RK*. No. 4(320). P. 156–165. (In Russian).
- 5 Pyharev A.N., Eletova A.SH. (2012) Osnovnye napravleniya innovacionnogo razvitiya industrii turizma i infrastruktury v Respublike Kazahstan [The main directions of innovative development of the tourism industry and infrastructure in the Republic of Kazakhstan] // *Materialy konferencii "Klyucheveye problemy sovremennoj nauki*. URL: https://tourlib.net/statti_tourism/pyharev.htm (data obrashcheniya: 15.05.2022) (In Russian).

- 6 Vukolov V.N. (2022) Innovacii v podgotovke gornyh gidov dlya turistskogo biznesa goroda Almaty [Innovations in the preparation of mountain guides for the tourist business of the city of Almaty] // Vestnik universiteta «Turan». No. 2. P. 186–192. (In Russian).
- 7 Zakon «O turistskoj dejatel'nosti v Respublike Kazahstan» ot 13 ijunja 2001 goda N 211. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000211_ (data obrashhenija: 25.05.2022) (In Russian).
- 8 Gosudarstvennaja programma razvitija turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan na 2019-2025 gody. Utverzhdena Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31 maja 2019 goda no. 360. URL: https://strategy2050.kz/ru/state_programs/-2019-2025-/ (data obrashhenija: 25.05.2022) (In Russian).
- 9 Konceptcija razvitija turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan do 2025 goda. Utverzhdena Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 ijunja 2017 goda № 406. URL: <https://legalacts.egov.kz/about> (data obrashhenija: 26.05.2022) (In Russian).
- 10 Milićević S. (2016) Innovation in the function of growth and development of tourism industry in tourism market: Megatrend revija, no. 13(1), pp. 147–158. (In English).
- 11 Ngo L.V., O'Cass A. (2009) Creating value offerings via operant resource-based capabilities: Industrial Marketing Management, no. 38(1), pp. 45–59. (In English).
- 12 Kostadinović I., Stanković S. (2021) Organizational Learning and Innovation in the Tourism Industry as a Basis for Creating Value for Tourists: Economic Themes, no. 59(1) pp. 153–172. (In English).
- 13 Hjalager A.-M. (2015) 100 Innovations That Transformed Tourism: Journal of Travel Research, no. 54(1), pp. 3–21. DOI: 10.1177/0047287513516390 (In English).
- 14 Adianus S.G., Otto R.P., Madris A.R. (2018) The Influence of Tourism Product Innovation on the Performance of Tourism Destinations through Mediation of Tourists' Satisfaction in Tana Toraja South Sulawesi: International Journal of Innovative Science and Research Technology, no. 3(9), pp. 520–526. (In English).
- 15 Novikov V.S. (2007) Innovacii v turizme. [Tourism innovation] M.: IC “Akademiya”, 208 p. (In Russian).
- 16 Vartanova M.L. (2017) Innovacionnaya deyatel'nost' v turizme i ee gosudarstvennoe regulirovanie [Innovative activity in tourism and its state regulation] // Journal of International Economic Affairs. 7(2). P. 209–222. (In Russian).
- 17 Hjalager A.-M. (2010) Progress in Tourism Management: A Review of Innovation Research in Tourism: Tourism Management, no. 31, pp. 1–12. (In English).
- 18 Organization for Economic Co-operation and Development, URL: <https://doi.org/10.1787/9789264013100-en>. (data obrashhenija: 13.04.2022) (In English).
- 19 Fagerberg J., Mowery D., Nelkson R. (2005) The Oxford Handbook of Innovation. Oxford: Oxford University Press. 36 p.
- 20 Changkai S. (2010) Tourism Product Innovation Based on the View of Postmodernism: Proceedings of the 7th International Conference on Innovation & Management, pp. 577–580 (data obrashhenija: 11.05.2022) (In English).
- 21 Minberg G. (2004) Struktura v kulake: sozdanie effektivnoj organizacii [Structure in a Fist: Creating an Effective Organization] / Per. s angl. Pod red. YU. N. Kapturevskogo. SPb: Piter. 512 p. (In Russian).
- 22 Razavi S. H., Attarnezhad O. (2013) Management of Organizational Innovation: International Journal of Business and Social Science, no. 4(1), pp. 226–231. (data obrashhenija: 14.05.2022) (In English).
- 23 Scafuto I.C., Belfort A.C., Teixeira G.M. (2018) Emerson Antonio Process Innovation: a surfing manufacturer case study: International Journal of Innovation, no. 6(1), pp. 16–37. (In English).
- 24 Damian I.E., Suárez-Barraza M.F. (2022) Innovación de procesos en la gestión turística: Una revisión de la literatura: Intangible Capital, no. 18(2), pp. 515–530. (In Spanish).
- 25 Nadda V., Arnott I. (2019) Marketing Innovation in Tourism. Chapter: 19 In book: Handbook of Research on Innovations in Technology and Marketing for the Connected Consumer, pp. 401–415. Publisher: IGI Global. (In English).
- 26 Haddad S., Algadeer H. (2004) An empirical investigation on the impact of innovation within organisations on marketing innovation: Jordan Journal of Applied Science, no. 7, pp. 77–95. (In English).
- 27 Li S. L. (2009) Marketing Innovation in Enterprises: Commerce Modernization, no. 37(23), pp. 45–49. (In English).
- 28 Rafaelli R., Glynn M.A. (2015) Institutional innovation: novel, useful, and legitimate. In: Shalley C, Hitt MA, Zhou J (eds) The Oxford handbook of creativity, innovation, and entrepreneurship. Oxford University Press, Oxford, pp. 407–420. (In English).
- 29 Villavicencio G.J.D., Didonet S.R., Dodd A. (2015) Innovation: An Institutional Approach Inovação, Uma Abordagem Institucional: Espacios., no. 36(21), pp. 13–18. (In Spanish).
- 30 World Tourism Alliance, Tourism Research Center, Chinese Academy of Social Sciences. URL: <https://www.wta-web.org/> (data obrashhenija: 08.07.2022) (In English).

А.Т. ТЛЕУБЕРДИНОВА,*¹

*e-mail: tleuberdinova@gmail.com, э.ғ.д., БҒҚ.

ORCID ID: 0000-0001-8762-5932

TANJA MIHALIČ,²

e-mail: tanja.mihalic@ef.uni-lj.si,

PhD, профессор.

ORCID ID: 0000-0002-8575-448X

Б.Т. КАЛЬМЕНОВ,¹

e-mail: kalmenov.bek@mail.ru, докторант.

ORCID ID: 0000-0002-3799-6900

¹ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Алматы қ., Қазақстан

²Любляна университеті, Любляна қ., Словения

ТУРИСТІК ИННОВАЦИЯЛАР: ІСКЕ АСЫРУДЫҢ МӘНІ, ФОРМАЛАРЫ ЖӘНЕ ЖАУАПКЕРШІЛІК ДЕҢГЕЙІ

Андатпа

Қазақстанда туристік саланы дамытудың басымдығы ұлттық экономика құрылымын әртарапандыру және оның шикізаттық бағыттан ауысудың қажеттілігімен негізделген. Сырттан келушілер туризмін дамыту валюталық түсімдердің өсуіне, қазақстандықтар үшін ішкі демалыстың қолжетімділігін қамтамасыз етуге ықпал етуі тиіс. Соңғы екі жылдағы оқиғалар (COVID-19 пандемиясы, Еуразия өңіріндегі геосаяси ахуалдың күрделенуі) отандық туризмге назар аударуды арттыру және оның дамуын тежейтін проблемаларды жою қажеттілігін анықтады. Қазақстандық туризмді дамытудың табыстылығы көрсетілетін қызметтердің деңгейімен айқындалады. Өкінішке орай, бүгінгі күні қазақстандық туристік нарық осы саланың қазіргі әлемдегі барлық белгілі жаңалықтарына сай деп айтуға болмайды. Сонымен қатар, қабылданған іс-әрекеттердің тиімділігін стейкхолдерлерге функционалдық жауапкершілік пен өкілеттіктерді дұрыс беру арқылы ғана қамтамасыз етуге болады. Сондықтан, осы мақалада туристік инновацияны жүзеге асырудың авторлық моделін құру мақсаты әртүрлі қызмет салаларына инновацияларды енгізудегі туристік саладағы жауапкершілік деңгейлерін көрсету болып табылады. Ұсынылған модель туристік саланы дамыту стратегиясын әзірлеуде қолданылады. Мақаланы жазу кезінде талдау және синтездеу, индукция және дедукция, салыстырмалы талдау әдістері, сондай-ақ визуализация әдісі қолданылды. Зерттеу нәтижелері туризмдегі инновациялар теориясының ғылыми негіздерін толықтырып, туризмді дамытудың аймақтық және ұлттық бағдарламаларын жасауда қызығушылық тудыруы мүмкін.

Тірек сөздер: ұлттық экономика, туристік инновациялар, инновация нысандары, жауапкершілік деңгейі, акторлар, инновацияларды іске асыру.

A.T. TLEUBERDINOVA,*¹

d.e.s. leading researcher.

*e-mail: tleuberdinova@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8762-5932

TANJA MIHALIČ,²

PhD, professor.

e-mail: tanja.mihalic@ef.uni-lj.si

ORCID ID: 0000-0002-8575-448X

B.T. KALMENOV,¹

PhD student.

*e-mail: kalmenov.bek@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8762-5932

¹Institute of Economics SC of the MSHE, Almaty, Kazakhstan

²University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia

TOURISM INNOVATIONS: MEANING, FORMS AND LEVEL OF RESPONSIBILITY FOR IMPLEMENTATION

Abstract

The priority of development of the tourism industry in Kazakhstan is justified by the need to diversify the structure of the national economy and move away from its raw-material orientation. The development of inbound

tourism should contribute to the growth of foreign exchange earnings, and domestic tourism - to ensure the availability of recreation for Kazakhstanis. Events of the last two years (COVID-19 pandemic, complication of the geopolitical situation in the Eurasian region) demonstrate the need for increased attention to domestic tourism. Successful development of Kazakhstani tourism is largely determined by the level of services provided. Unfortunately, today it is absolutely impossible to assert that the Kazakhstan tourist market is adequate to all innovations of the industry known in the modern world. Successful realization of innovation policy in the industry is largely determined by the level of knowledge of existing innovations and their varieties. Besides, efficiency of the undertaken actions can be provided only at correct delegation of functional responsibility and powers to stakeholders. Therefore, this article aims to build the author's model of tourist innovations implementation with indication of levels of responsibility of actors in the tourism industry for implementation of innovations in various spheres of activity. The proposed model is applicable in the design of development strategies for the tourism industry. When writing the article the methods of analysis and synthesis, deduction and induction, comparative analysis, as well as the method of visualization were used. The results of the study will complement the scientific foundations of the theory of innovation in tourism and may be of interest in the development of regional and national programs for tourism development.

Key words: national economy, tourism innovation, forms of innovation, level of responsibility, actors, implementation of innovation.

**Трибуна Молодого Исследователя
Жас Зерттеушінің Мінбесі
PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER**

МРНТИ 06.71.07
УДК 332.6 (631.164)
JEL Q1, O13

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-168-183>

А.Б. МАХАНОВА,*¹

докторант.

*e-mail: shugyla@gmail.com

ORCID ID: 000-0002-7092-6648

О.Н. БЫКОВА,²

д.э.н., профессор.

e-mail: bykova.on@rea.ru

ORCID ID: 0000-0002-7671-7994

Г.С. СМАГУЛОВА,¹

к.э.н., и.о. профессора

e-mail: gsmagulova_72@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2041-3542

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

²ФГБОУ ВО РЭУ им. Г.В. Плеханова,

г. Москва, Россия

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ И ПОДДЕРЖКА
СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Аннотация

Государственное регулирование и поддержка АПК представляет собой сложную и развивающуюся сеть правительственных вмешательств в рынки производства, рынки ресурсов, торговлю, инвестиции в общественные товары, возобновляемые и истощаемые природные ресурсы, регулирование внешних факторов, а также в маркетинг и распределение продовольственных товаров. Цель данной статьи – сформулировать концептуальное видение развития сельского хозяйства и государственного регулирования аграрного сектора Республики Казахстан. В данной статье представлены 5 разделов, в которых будут отражены взгляды на основные направления аграрного сектора в экономике Казахстана: 1) основные микроэкономические показатели; 2) финансирование сельскохозяйственного сектора; 3) поддержка сельского хозяйства; 4) основные инструменты политики; 5) недавние изменения в политике; 6) концептуальное видение сельскохозяйственного развития. Объектом исследования в данной статье выступает АПК Казахстана. В работе дана оценка основным индикаторам развития АПК, оценена государственная финансовая поддержка, проанализировано современное состояние животноводства, рыбоводства, растениеводства. В работе используется системный подход к отбору данных, методы количественного и качественного исследования действительности, методы экономического, статистического и сравнительного анализа как методологический инструмент решения задач. Аналитическая часть работы основана на официальных статистических данных по сельскому хозяйству, опубликованных на сайте Министерства национальной экономики Республики Казахстан, Всемирного банка, данных ОЭСР. Авторы считают, что политические и экономические достижения проливают свет на условия, при которых могут быть осуществимы будущие реформы сельскохозяйственной и продовольственной политики, улучшающие благосостояние.

Ключевые слова: сельское хозяйство, агропродовольственный рынок, агробизнес, государственное регулирование, кредитные ресурсы, субсидирование, развитие АПК.

Введение

Национальная сельскохозяйственная политика в целом направлена на создание благоприятных условий для устойчивого роста сельского хозяйства для сокращения масштабов нищеты и обеспечения продовольственной безопасности за счет увеличения растениеводства и возможностей трудоустройства [1]. Хотя вклад сельского хозяйства в экономику резко сократился с начала 1990-х гг., сельское хозяйство остается важным сектором экономики, обеспечивая 5,4% ВВП и 15,4% занятости в стране. Свыше 75% (или 214,5 млн га) территории страны пригодны для сельскохозяйственного производства, но только около 30% (или 106 млн га) земель в настоящее время используется для сельскохозяйственного производства. Казахстан является крупнейшим производителем зерна в Центральной Азии и единственным значительным экспортером. Средства к существованию более трети казахстанцев прямо или косвенно зависят от обширных пастбищных угодий страны, используемых для производства продуктов питания, кормов, топлива и лекарственных растений. Животноводство также остается важным видом экономической деятельности: около 75 процентов всех сельскохозяйственных угодий используется для выпаса скота. В то время как овцеводство доминирует в этом секторе, производство крупного рогатого скота, свиней, лошадей и верблюдов является важным источником продовольствия и дохода [2]. Продукты животноводства, включая молочные продукты, кожу, мясо и шерсть, также составляют значительную долю сельскохозяйственного производства. Структура ферм двойственна: в зерновом секторе преобладают крупномасштабные и часто высоко вертикально интегрированные предприятия, тогда как сельские домохозяйства производят большую часть мяса и молока.

Пандемия COVID-19 ударила по экономике сильнее, чем кризисы 2008 и 2015 гг. В 2020 г. экономика сократилась на 3%, а внутренний спрос резко упал из-за увеличения уровня безработицы в стране, причиной которой является потеря рабочих мест, соответственно, снижение располагаемого дохода [3]. В отличие от прошлых рецессий пандемия сильно ударила по секторам розничной торговли, гостиничного бизнеса, оптовой торговли и транспорта. Инфляция увеличилась во время блокировки коронавируса в основном из-за роста цен на продукты питания. Накопление, вызванное опасением перебоев с поставками, связанными с ограничениями на передвижение, способствовало повышению спроса на продовольствие и цен на продовольствие.

Казахстан является нетто-импортером агропродовольственной продукции с середины 2000-х гг., но при этом является одним из крупнейших в мире экспортеров пшеницы. Более 60% агропродовольственного экспорта приходится на сырьевые товары, подавляющая часть которых идет на переработку в промышленности. Более 60% импорта агропродовольственных товаров составляют переработанные товары, основная часть которых предназначена для конечного потребления.

Сельскохозяйственное производство росло примерно на 4% в год в период с 2010 по 2019 гг., что намного превышает средний мировой показатель за этот период. Для Казахстана этот рост был почти полностью обусловлен впечатляющим увеличением СФП почти на 6%. Это наряду с относительно небольшим увеличением использования промежуточных ресурсов легко превысило 3%-ное снижение использования первичных факторов.

Устойчивый отрицательный средний баланс питательных веществ свидетельствует о том, что плодородие почвы может снижаться, что в конечном итоге может привести к падению урожайности и объема производства. Доля сельского хозяйства в энергопотреблении оставалась стабильной и примерно вдвое превышала средний показатель по ОЭСР в 2000 и 2020 гг. Доля сельского хозяйства в выбросах ПГ снизилась и, по-видимому, приближается к среднему показателю по ОЭСР. Доля сельского хозяйства в забираемой воде снизилась, но все еще остается намного выше, чем в среднем по ОЭСР [4, 5].

Материалы и методы

Материалы, представленные в данной статье, основаны на Государственной программе развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2022 гг., Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2030 гг., Национальном проекте по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2025 гг.

Кроме того, используется информация из книг, научных и статистических журналов, законов и нормативных актов региональных и муниципальных органов власти. Статистические данные были собраны из отчетов Министерства сельского хозяйства и Министерства статистики Республики Казахстан.

В работе используется системный подход к отбору данных, методы количественного и качественного исследования действительности, методы экономического, статистического и сравнительного анализа как методологический инструмент решения задач. Аналитическая часть работы основана на официальных статистических данных по сельскому хозяйству, опубликованных на сайте Министерства национальной экономики Республики Казахстан, Всемирного банка, данных ОЭСР.

Исследование состоит из шести этапов. На первом этапе описывается современное состояние агропромышленного комплекса РК. На втором этапе исследуется финансирование сельскохозяйственного сектора. Казахстан обладает значительным неиспользованным сельскохозяйственным потенциалом, однако его сельскохозяйственный сектор недостаточно развит и недостаточно финансируется. Несмотря на то что сельскохозяйственный сектор Казахстана является основным работодателем в стране, он уступает промышленному сектору в привлечении внимания правительства к инвестициям и поддержке. Далее проанализирована поддержка сельского хозяйства, то есть уровень поддержки производителей в Казахстане. На четвертом этапе приведены основные инструменты политики регулирования АПК, также недавние изменения к ним и влияние на современное состояние рынка. Последний, шестой этап исследования состоит из определения возможности в АПК РК.

Обзор литературы

Государственное регулирование аграрного сектора является сложным механизмом и включает следующие элементы, представленные на рисунке 1.

Рисунок 1 – Механизм государственного регулирования аграрного сектора

Примечание: Составлено авторами на основе источника [6].

Это система рычагов и стимулов, которая помогает государству участвовать в рыночных процессах как субъекту рыночных отношений. А также обеспечивает устойчивое развитие сельскохозяйственного производства [6]. В настоящее время на фоне происходящих процессов вопрос развития аграрного сектора Казахстана стоит особенно остро. В. Назаренко [7] изучил опыт зарубежных стран и определил меры государственного субсидирования, которые состоят

из: страхования урожая [8], прямых выплат производителям [9] и программы выплат при стихийных бедствиях [10], оценивают их влияние на поведение фермеров при принятии решений. В последнем случае экономические аспекты различных передовых практик управления и их внедрения оцениваются с точки зрения их воздействия на окружающую среду и рентабельности фермы [11].

Исследования в области государственного регулирования сосредоточены на влиянии регулирования в разных странах. Примером такой работы является статья Holcombe and Boudreaux [12]. Данные из Мирового индекса экономической свободы используются для изучения влияния уровня регулирования в стране на уровень коррупции в правительстве страны. Gwartney и Lawson считают, что регулирование оказывает статистически значимое и положительное влияние на коррупцию в АПК [13]. Согласно [14] государственное регулирование аграрного сектора экономики может осуществляться посредством издания нормативных документов. Государственное регулирование представляет собой сложную систему социальных, правовых, административных и экономических инструментов. К наиболее распространенным инструментам государственного регулирования сельского хозяйства, на наш взгляд, относятся налоговая, кредитная, заготовительная, страховая, а также внешнеэкономическая политика. Согласно [15] предметом регулирования аграрного сектора экономики являются взаимоотношения сельскохозяйственных предприятий в социальной и производственной деятельности. Согласно [16] обеспечить устойчивое развитие сельского хозяйства можно за счет:

- ◆ рационального использования ресурсного потенциала аграрного сектора;
- ◆ снижения негативного воздействия аграрного сектора на окружающую среду;
- ◆ снижения уровня безработицы и увеличения доходов жителей, проживающих в сельской местности.

На сегодня государственное регулирование сельскохозяйственного производства рассматривается разными авторами на основе нескольких различных подходов. Таким образом, приверженцы экономических школ в основном подходят к вопросу с имущественной стороны, акцентируя внимание на экономических методах воздействия на сельскохозяйственное производство. С другой стороны, представители юридических наук, наоборот, берут за основу государственного регулирования правовые методы воздействия на сельское хозяйство. Авторы настоящего исследования считают, что преобладающая ориентация на отдельные методы регулирования сельскохозяйственного производства как на основные не соответствует современному развитию государственного управления. Это мнение подтверждается исследованиями большинства современных экономистов, которые рассматривают государственное регулирование как совокупность организационно-экономических, правовых и других методов управления, оказывающих комплексное воздействие на сельскохозяйственное производство. Несмотря на высокий интерес со стороны научного сообщества к вопросам государственного регулирования агропромышленного комплекса в целом, в условиях развития политики импортозамещения, необходимости повышения продовольственной безопасности давно пора проводить дальнейшие исследования в разработке механизмов государственного регулирования сельскохозяйственного производства.

В некоторых странах органы государственной власти продолжают поддерживать своих сельхозпроизводителей за счет средств налогоплательщиков, несмотря на то, что в таких странах рыночная стоимость сельхозпродукции в 1,5–2 раза меньше, чем государственные бюджетные вложения в АПК. Об этом свидетельствует величина эквивалента субсидии производителю (producer subsidy equivalent – PSE), которая используется в качестве общепринятого в Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) показателя комплексной оценки уровня государственного управления, регулирования аграрного сектора [6].

Результаты и обсуждение

По данным ОЭСР, в 2019 г. на сельскохозяйственный сектор приходилось около 4,5% производства экономики Казахстана. Казахстан является крупным производителем и экспортером зерна. Однако растущий спрос на импортные продукты питания привел к тому, что с 2004 г. Казахстан стал нетто-импортером сельскохозяйственной продукции.

В 2021 г. на сельскохозяйственный сектор приходилось примерно 5,1% производства экономики Казахстана, в сельской местности проживает 47% населения страны. Как показывают данные Комитета по статистике Министерства национальной экономики, из общего числа занятых 8,5 млн человек два миллиона человек работают в аграрном секторе. Около 75% территории страны пригодно для сельскохозяйственного производства, однако в настоящее время только 30% земель используется в агропромышленном комплексе [17].

Таблица 1 – Основные индикаторы развития

Индикатор	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.
Общая оценка поддержки, % от ВВП	0,70	0,71	1,12	1,09	1,02
Оценка поддержки производителя, % от СКФ	3,0	3,2	8,2	5,7	5,7
Номинальный коэффициент защиты, отношение	0,97	0,97	1,01	0,99	0,99
Сельское хозяйство в ВВП, %	4,5	4,4	4,5	5,4	-
Занятость в сельском хозяйстве, %	16,87	16,26	15,80	15,45	-

Примечание: Составлено авторами на основе источника [18].

Общая стоимость сельскохозяйственной продукции Казахстана в 2019 г. составила около 12,7 млрд долларов США. Это на 1% больше, чем в 2018 г., за счет увеличения производства крупного рогатого скота на 4% и снижения урожая зерновых, пострадавших от засухи, на 1,7% в 2019 г. Фермеры разводят овец и крупный рогатый скот, а продукты животноводства включают молочные продукты, кожу, мясо и шерсть. Основная культура растениеводства – пшеница, которая является основным источником иностранной валюты. Казахстан является крупнейшим экспортером зерна, входит в первую десятку, экспортируя продукцию более чем в 70 стран мира. Международный совет по зерну прогнозирует производство пшеницы и ячменя в Казахстане на 2022–2023 гг. на уровне 12,9 и 4 млн тонн соответственно [4].

По данным Минсельхоза, на сентябрь 2019 г. общая посевная площадь составила 22,2 млн га, в том числе 15,4 млн га зерновых культур, 2,9 млн га масличных культур, 3,3 млн га кормовых культур, 452,4 тыс. га овощей, бахчевых культур и картофеля, также 157,7 тыс. га технических культур.

Почти 90% оборудования, используемого в настоящее время в Казахстане, находится в конце своего жизненного цикла и нуждается в замене. Тракторы, находящиеся в эксплуатации более 10 лет, составляют 94% всего парка, а уборочные комбайны в аналогичном состоянии – 77%. Темп обновления техники за последние 5 лет колебался в пределах 3–4,9%, но этот темп должен достигать 6–8% ежегодно. В Казахстане ежегодно увеличивается сумма бюджетного финансирования аграрного сектора (таблица 2) [19].

Таблица 2 – Оценка поддержки сельского хозяйства в РК, млн долл. США

Показатели	2000-02 гг.	2018 гг.	2019 г.	2020 г.	2021 г.
Общая стоимость продукции (у фермеров)	3367	12 937	13 418	15 072	15 989
в том числе: доля товаров MPS (%) – поддержка рыночных цен	76.6	61.0	62.4	56.9	63
Оценка поддержки производителя (PSE)	286	434	1 017	509	700
Поддержка на основе товарной продукции	268	-377	-74	-583	-233
Поддержка рыночной цены ¹	268	-460	-179	-640	-386
Положительная поддержка рыночной цены	369	164	285	142	290
Отрицательная поддержка рыночной цены	-101	-623	-464	-781	-783
Выплаты по результатам	0	83	105	57	81
Платежи на основе текущих A/An/R/I, требуется производство (посевная площадь / количество животных/поступления/доход)	0	57	55	14	49

Продолжение таблицы 2

На основе поступлений/доходов	0	0	0	0	0
В зависимости от посевной площади / количества животных	0	57	55	14	49
Платежи на основе долгосрочных A/An/R/I, требуется производство	0	0	0	0	0
Платежи на основе долгосрочных A/An/R/I, производство не требуется	0	0	0	0	0
Процент PSE (%)	8.5	3.1	7.0	3.1	8.0
Производитель NPC (номинальный коэффициент защиты)	1.09	0.97	0.99	0.96	0,99
Производитель NAC (номинальный коэффициент помощи)	1.09	1.03	1.07	1.03	1.09
Оценка поддержки общих служб (GSSE)	67	313	286	335	350
Система сельскохозяйственных знаний и инноваций	3	39	57	53	61
Развитие и обслуживание инфраструктуры	28	108	110	116	116.7
Маркетинг и продвижение	0	4	6	5	6
Стоимость публичного владения акциями	5	0	0	0	0
Процент GSSE (% TSE)	19.0	24.6	15.5	23.4	23.8
Оценка поддержки потребителей (CSE)	-313	818	596	1084	1164
Процент CSE (%)	-10.7	7.3	5.4	20.2	21
NPC-потребитель (коэфф.)	1.12	0.97	1.00	0.93	1.00
Потребительский NAC (коэфф.)	1.12	0.93	0.95	0.83	1.00
Общая оценка поддержки (TSE)	353	1271	1853	1435	1511
Процент TSE (% от ВВП)	1.6	0.7	1.0	0.8	1.0
Общая смета бюджетной поддержки (TBSE)	85	1731	2032	2074	2111
Процент TBSE (% от ВВП)	0.4	1.0	1.1	1.2	1.5
Дефлятор ВВП (2000-02=100)	100	715	770	..	
Обменный курс (национальная валюта за доллар США)	147.38	344.90	382.87	413.36	431.67
¹ Поддержка рыночных цен (MPS) за вычетом сборов производителей и избыточных затрат на корма. Основными сырьевыми товарами для Казахстана являются: пшеница, рис, кукуруза, ячмень, подсолнечник, картофель, хлопок, молоко, говядина и телятина, свинина, баранина, птица и яйца.					
Примечание: Составлено авторами на основе источника [20].					

Анализируя таблицу 2, можно увидеть, что государственное финансирование аграрного сектора постоянно растет (рисунок 2) [5].

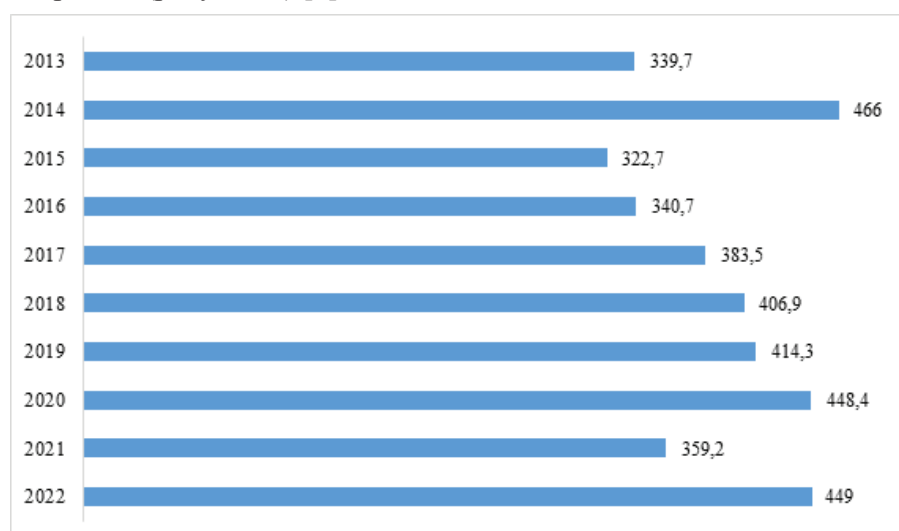

Рисунок 2 – Государственная поддержка АПК РК, млрд тенге

Примечание: Составлено авторами на основе источника [5].

В 2019 г. казахстанский сектор сельскохозяйственной техники и оборудования оценивался в 190,5 млн тенге, из них 114,3 млн тенге были импортированы.

Местное производство сельскохозяйственных машин и оборудования невелико, но растет во многом благодаря вступлению Казахстана в Евразийский экономический союз. В последние годы Казахстан запустил несколько сборочных проектов с компаниями из России, с Украины и из Белоруссии, которые сейчас производят оборудование для рынка. Тракторы и комбайны, произведенные в России и Белоруссии, доставляются поездом в Казахстан, где производится установка шин и дисков с нанесением этикетки «Сделано в Казахстане». Знак «Сделано в Казахстане» позволяет местным производителям избегать таможенных сборов и пошлин, а также позволяет местным производителям получать специальные субсидии. Импортируемое сельскохозяйственное оборудование облагается налогами и пошлинами, приближающимися к 40%, что затрудняет конкуренцию западным фирмам с оборудованием местной сборки.

Новый налог на утилизацию импортной тяжелой сельскохозяйственной техники, введенный правительством Казахстана в 2020 г., увеличит расходы фермеров, заинтересованных в покупке техники западного производства. Этот налог, предназначенный для увеличения местного производства сельскохозяйственной техники, окажет негативное влияние на развитие сельскохозяйственного рынка Казахстана в долгосрочной перспективе и может воспрепятствовать инвестициям в развивающиеся отрасли, такие как животноводство и мясопереработка.

Животноводство. Животноводство является важной отраслью сельского хозяйства Казахстана. Оно производит 47% валового сельскохозяйственного продукта. Важность этой отрасли определяется ее высокой долей в валовом внутреннем продукте сельского хозяйства, а также большим влиянием на экономику сельского хозяйства и имеет важное значение как производитель продуктов питания для отечественных и зарубежных потребителей. Однако этот сектор сталкивается со многими проблемами. За годы экономических реформ в Казахстане потребление мяса и мясных продуктов значительно сократилось. В 1992 г. потребление мяса на душу населения составляло 68 кг, в 2004 году – 45 кг, или снизилось на 33,8%. В настоящее время перед агропромышленным комплексом в Казахстане стоит задача быстрого развития и интенсификации животноводства, а также повышения эффективности переработки сырого мяса. Эффективная переработка сырого мяса обеспечивает не только повышение рентабельности продукции, увеличение прибыли мясной промышленности, но и увеличение производства высоких отечественных продуктов питания, доступных потребителям, и имеет социально-экономическое значение, что определяет актуальность исследований в этой области [21].

Казахстанские производители инвестируют больше ресурсов в современные методы разведения, такие как использование искусственного осеменения, определение пола эмбрионов молочных коров и импорт высококачественной импортной генетики для увеличения производства птицы, говядины, молочных продуктов и яиц. Они также ищут высококачественные корма для животных и кормовые добавки для улучшения здоровья животных и выхода мяса. Согласно Политическому документу Министерства сельского хозяйства на 2021–2030 гг., правительство планирует обучить производителей мясного скота увеличению экспорта говядины, в то время как Национальный план развития сельскохозяйственного сектора на 2021–2025 гг. предусматривает увеличение среднего веса крупного рогатого скота, увеличение среднего надоя молока на одну корову, увеличение внутреннего производства ряда «социально значимых продуктов питания», в том числе мяса птицы.

В связи с экономическим спадом, вызванным пандемией COVID-19, в Казахстане в ближайшее время будут приняты дополнительные меры по созданию условий для развития животноводства. Будут введены в эксплуатацию три современных мясокомбината и восемь крупных птицефабрик. Также планируется построить 25 промышленных и 30 семейных молочных ферм. В сфере мясопереработки будут введены в эксплуатацию производственные мощности общей мощностью 45 тыс. т [22].

Рыбоводство также динамично развивается в Казахстане. Промысловое рыболовство мелкомасштабное. На сегодняшний день в стране насчитывается около 180 рыболовецких хозяйств. Официальный улов в Казахстане составляет 40–45 тыс. т при научно обоснованном общем допустимом вылове в 60 тыс. т. Ограничение на вылов на 2019 г. составляет 51,8 тыс. т. В середине прошлого века вылавливалось до 100 тыс. т, а косвенные оценки показывают, что фактический вылов, включая ННН-вылов (незаконный, неучтенный и нерегулируемый (ННН)

промысел), в настоящее время превышает эту цифру. В настоящее время разрабатывается Программа развития рыбного хозяйства на 2020–2030 гг. Помимо отсутствия стратегии развитию рыбного хозяйства в Казахстане мешает нехватка инвестиций, нехватка крупных компаний. Небольшими фрагментированными рыбными хозяйствами трудно управлять и контролировать.

Развитие растениеводства по итогам 2021 г. По предварительным итогам 2021 г. валовая продукция сельского хозяйства увеличилась на 5,6% и достигла 6,3 трлн тенге (15 млрд долл. США). Рост в основном связан с увеличением производства продукции растениеводства примерно на 7,8% [2]. Казахстан остается крупнейшим производителем зерна в Центральной Азии, способным экспортировать примерно половину всего зерна, которое он производит каждый год. Пшеница является крупнейшей культурой в стране по площади, на ее долю приходится 80% производства зерна, но здесь также производят ячмень, хлопок, семена подсолнечника и рис. Страна также является крупнейшим в регионе экспортером муки по объему, поставляя ее в основном в другие страны Центральной Азии и Афганистан. По данным Бюро статистики Казахстана, производство пшеницы в 2021 г. составило 11,8 млн т, и, несмотря на увеличение посевных площадей, этот объем на 17,5% меньше, чем в 2020 г. (14,3 млн т). В свою очередь, производство ячменя в 2021 г. по сравнению с 2020 г. сократилось на 22,9%, до 3,7 млн т (4,8 млн т в 2020 г.). Это снижение может быть частично результатом засухи в 2021 г. [22].

Несмотря на это, инвестиции в сельское хозяйство выросли на 15% и составили 573,2 млрд тенге (1,1 млрд долл. США). Производство продуктов питания увеличилось на 13,5% и составило 104 млрд тенге (250 млн долл. США). Растениеводство остается одним из приоритетных направлений. В связи с этим Минсельхоз Казахстана намерен создать экосистемы для растениеводства и переработки сельхозпродукции в рамках госпрограммы. Это позволяет местным производителям участвовать в экспортном ценообразовании конечной продукции и иметь больше возможностей для производства и глубокой переработки зерна, растительного масла, фруктов и производства сахара.

Министерство также расширило список казахстанских предприятий в реестрах иностранных поставщиков.

Казахстан теперь экспортирует в Китай, Иран, Содружество Независимых Государств, Европейский союз, Объединенные Арабские Эмираты, Саудовскую Аравию. В экспорт товаров входят замороженная и охлажденная баранина, говядина, яйца куриные, пшеница, ячмень, семена подсолнечника, рапс, лен и другие продукты.

Экспорт продуктов переработки также продемонстрировал положительную динамику. Экспорт продуктов переработки увеличился на 17,3% (1 млрд долл.) за первые 10 месяцев 2020 г. по сравнению с тем же периодом 2019 г. (871,5 млн долл.) [23].

Таблица 3 – Посевные площади всех сельскохозяйственных культур

№	Показатели	2020 г.	2021 г.	2022 г.
1	Посевные площади сельскохозяйственных культур, из них:	22,5 млн га	22,9 млн га	+ 13,5 тыс. га
2	Зерновые и зернобобовые культуры	15,7 млн га	16,0 млн га	- 272,9 тыс. га
3	Пшеница	12,1 млн га	12,9 млн га	- 357,6 тыс. га
4	Масличные культуры	2,9 млн га	3,1 млн га	-
5	Кормовые культуры	3,2 млн га	3,1 млн га	-
6	Хлопчатник	125,9 тыс. га	109,9 тыс. га	+ 4,6 тыс. га
7	Рис	104,1 тыс. га	96,8 тыс. га	
8	Сахарная свекла	20,8 тыс. га	21,7 тыс. га	+ 5,0 тыс. га
9	Картофель	197,2 тыс. га	195,8 тыс. га	- 3,3 тыс. га
10	Овощные культуры	173,6 тыс. га	168,6 тыс. га	-
11	Бахчевые культуры	118,1 тыс. га	110,0 тыс. га	-

Примечание: Составлено авторами на основе источников [18, 26].

Финансирование сельскохозяйственного сектора. Казахстан обладает значительным неиспользованным сельскохозяйственным потенциалом, однако его сельскохозяйственный сектор недостаточно развит и недостаточно финансируется. Несмотря на то что сельскохозяйственный сектор Казахстана является основным работодателем в стране, он уступает промышленному сектору в привлечении внимания правительства к инвестициям и поддержке.

Государственная компания АО «КазАгроФинанс» – ведущая компания на казахстанском рынке, которая предоставляет лизинговые и финансовые услуги агропромышленному комплексу. Импорт в Казахстан более половины всей сельхозтехники осуществляется при финансовой поддержке АО «КазАгроФинанс». Компания создала электронную базу поставщиков для расширения сотрудничества и обеспечения легкого доступа к информации о местных и зарубежных производителях сельскохозяйственной техники.

Двумя дополнительными государственными финансовыми организациями в сельскохозяйственном секторе являются АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства», которое предоставляет микрокредиты сельскохозяйственным МСП и сельскому населению, и Казахская аграрная кредитная корпорация, финансовое учреждение, предоставляющее кредиты и финансовую поддержку сельскохозяйственным производителям.

В июне 2020 г. Всемирный банк (ВБ) одобрил выделение Казахстану кредита в размере 500 млн долл. США для Программы устойчивого развития животноводства, управление которой будет осуществляться Министерством сельского хозяйства. Программа предлагает предоставить кредит 20 тыс. фермеров и обучить 100 тыс. фермеров устойчивому животноводству. Проект предоставит фермерам финансовую поддержку для развития инфраструктуры для животноводства на свободном выгуле и создаст отслеживаемую систему для производства говядины в соответствии с требованиями стран, импортирующих казахстанскую говядину.

Поддержка сельского хозяйства. Поддержка производителей в Казахстане снизилась с 8,5% валовых поступлений от фермерских хозяйств в 2000–2002 гг. до 6,4% в 2019–2021 гг. Доля потенциально наиболее искажающих трансфертов валового производителя упала в среднем с 98% в начале 2000-х гг. до 80% в 2019–2021 гг., в основном на основе объема производства, включая поддержку рыночных цен (MPS) и использование переменных ресурсов без ограничений. Поддержка, основанная на использовании переменных ресурсов и накоплении основного капитала, составляет большую часть бюджетных трансфертов производителям. Внутренние цены были ниже мировых цен на некоторые сельскохозяйственные товары, в результате чего совокупный MPS составил около -1% валовых поступлений от фермерских хозяйств в 2019–2021 гг. Отражая разрывы в ценах на отдельные товары, отдельные товарные трансферты в 2019–2021 гг. были отрицательными для риса, подсолнечника и кукурузы, при этом наибольшие положительные трансферты пришлось на ячмень и пшеницу (таблица 4).

Таблица 4 – Номинальный коэффициент защиты (NPC) продуктов, 2021 г.

№	Индикатор, соотношение	Казахстан	Китай	Индия	Турция	Австралия	ЕС	Канада	США
1.	Пшеница	1,11	1,25	0,82	2,67	1,00	1,00	1,00	1,12
2.	Кукуруза	0,80	1,75	0,76	1,02	-	1,06	1,00	1,05
3.	Рис	0,46	1,49	0,89	-	1,00	1,00	-	1,03
4.	Соевые бобы	-	1,23	1,00	-	1,00	1,00	1,00	1,04
5.	Подсолнух	0,59	-	-	1,42	1,00	1,00	-	-
6.	Капуста	-	1,82	0,91	-	1,00	1,00	1,00	-
7.	Сахар	-	2,20	1,21	1,00	1,00	1,00	-	1,71
8.	Молоко	1,02	1,48	0,69	1,00	1,00	1,00	1,75	1,06
9.	Говядина и телятина	1,00	1,16	0,89	1,00	1,00	1,11	1,00	1,00
10.	Свинина	1,00	1,16	-	-	1,00	1,00	1,00	1,00
11.	Мясо птицы	1,02	1,19	1,05	1,00	1,00	1,38	1,20	1,00
12.	Баранина	1,00	1,17	1,00	1,00	1,00	1,00	-	1,10
13.	Яйца	1,03	1,00	1,06	1,00	1,00	1,00	1,24	1,00
14.	Шерсть	-	-	-	-	1,00	-	-	1,15
15.	Кофе	-	-	-	-	-	-	-	-
16.	Хлопок	1,27	2,68	0,83	1,16	1,00	-	-	1,07

Примечание: Составлено авторами на основе источника [18].

Поддержка общих услуг (GSSE) составила 15% от общей бюджетной поддержки сельского хозяйства в 2019–2021 гг. и соответствовала 1,9% стоимости сельскохозяйственной продукции. Из них расходы на инспектирование и контроль составили 39%, а расходы на инфраструктуру

(в основном ирригация и дренаж, создание цифрового земельного кадастра) – 38%. Общая поддержка сельского хозяйства (TSE) снизилась с 1,6% ВВП в начале 2000-х гг. до 1,1% в 2019–2021 гг.

Основные инструменты политики. Государственная программа развития агропромышленного комплекса на 2017–2021 гг. (далее – Государственная программа до 2021 года) являлась основой сельскохозяйственной политики Казахстана до конца 2021 г. При сохранении принципов предыдущей программы (программа «Агробизнес-2020») в Государственной программе на период до 2021 г. больше внимания уделяется развитию и поддержке индивидуальных приусадебных и мелких фермерских хозяйств, сельскохозяйственных производственных кооперативов, а также вспомогательных услуг и инфраструктуры сельского хозяйства. Кроме того, были увеличены некоторые производственные субсидии, в том числе на семена, удобрения и пестициды.

Национальный проект развития сельского хозяйства на 2021–2025 гг. и Концепция развития сельского хозяйства на 2021–2030 гг. обеспечивают основу для развития сельскохозяйственного сектора. Национальный проект был одобрен в октябре 2021 г., а Концепция – в декабре 2021 г.

Казахстан применяет ряд мер пограничного и внутреннего ценового вмешательства. Пограничные меры реализуются в рамках Таможенного союза Евразийского экономического союза (ЕАЭС) и включают тарифные квоты (ТК) и нетарифные меры. Тарифные квоты применяются к импорту говядины более низкого качества и продуктов из птицы.

Интервенция на внутренних рынках имеет двойной характер. Государственная комиссия по модернизации экономики проводит интервенционные закупки зерна для поддержки внутренних цен производителей. В то же время стабилизация потребительских цен осуществляется по 29 товарам.

Инвестиционные субсидии вместе с льготным кредитом представляют собой основные формы поддержки сельского хозяйства. Льготный кредит поступает по многочисленным каналам. Несколько кредитных агентств предоставляют кредиты по сниженным процентным ставкам под эгидой государственной компании «Байтерек Холдинг», которая с 2021 г. поглотила дочерние компании и функции «КазАгро Холдинга». Льготным кредитом и лизингом машин и оборудования от кредитных агентств холдинга «Байтерек» пользуются как сельхозпроизводители, так и предприятия пищевой промышленности.

Текущая субсидия процентной ставки распространяется на кредиты, выданные финансовыми учреждениями с номинальной процентной ставкой, не превышающей 17% годовых. Субсидия процентной ставки снижает номинальные ставки на 10% по кредитам на приобретение сельскохозяйственной техники, оборудования и сельскохозяйственных животных, на приобретение основных средств, строительство, на 9% на пополнение оборотных средств и на 7% на весенне-полевые работы и сбор урожая.

Существуют отдельные условия субсидирования процентной ставки по кредитным договорам, заключенным в рамках программы «Экономика простых вещей», разработанной Министерством национальной экономики для увеличения внутреннего производства и снижения зависимости от импорта потребительских товаров, таких как продукты питания, текстиль и мебель. Программа финансируется Национальным банком и распространяется на кредиты с номинальной процентной ставкой не выше 15% годовых. Для этой программы субсидия процентной ставки передается через фонд «Даму» и органы местного самоуправления и снижает номинальную процентную ставку на 10% для кредитов на инвестиционные цели, на 9% для кредитов на пополнение оборотных средств и на весенне-полевые и уборочные работы.

Система кредитных гарантий представляет собой механизм гарантирования кредитов банков второго уровня через Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства. Условия гарантии предусматривают выдачу кредита в размере до 3 млрд тенге (7 млн долл. США) по ставке не более 17% годовых на срок до 10 лет. Комиссия за поручительство составляет 30% от суммы поручительства, из которых 29,9% уплачивает местный исполнительный орган и 0,1% уплачивает сельхозпроизводитель. Гарантия предоставляется на реализацию инвестиционных проектов во всех видах деятельности в сельском хозяйстве, а также в сфере производства продуктов питания. При этом в рамках гарантии выделяются приоритетные направления инвестирования, которые поддерживаются более высокими ставками гарантии [18].

Сельскохозяйственные предприятия, кооперативы и фермерские хозяйства пользуются специальными налоговыми режимами с существенными льготами. Например, корпоративные

и семейные фермы пользуются 70-процентной скидкой на все налоги на бизнес, применяемые в стране (налог на имущество, социальный налог, НДС, налог на прибыль организаций и налог на транспортные средства). С января 2016 г. первичные переработчики и заготовительные организации получают 100-процентную субсидию по НДС на сельскохозяйственную продукцию индивидуальных фермерских хозяйств.

Земельный налог применяется с 2015 г. Фермерские хозяйства площадью менее 3500 га имеют право на единый земельный налог, установленный в процентах от кадастровой стоимости земли, находящейся в собственности или используемой, который заменяет земельный налог и пять налогов на предпринимательскую деятельность, упомянутых выше. С 2015 г. индивидуальные фермерские хозяйства платят подоходный налог в размере 10% для физических лиц с дохода свыше 150 млн тенге (0,4 млн долл. США).

Использование информационных технологий является частью долгосрочной стратегии Казахстана по упрощению, облегчению контроля и повышению прозрачности и эффективности государственной поддержки сельского хозяйства. Электронная система выплаты субсидий применяется к большинству программ субсидий. Претенденты на получение кредита и лизинга «Байтерек» могут подать заявку в электронном виде.

Продолжается работа Минсельхоза, Минцифры, оборонной и аэрокосмической промышленности по созданию проекта Национальной инфраструктуры пространственных данных, включающего раздел по землям сельскохозяйственного назначения.

Закон о регулировании агропромышленного комплекса, подписанный Президентом в октябре 2019 г., позволяет использовать результаты космического мониторинга для выявления неиспользуемых земель и возврата их в государственную собственность. В новом цифровом кадастре земель сельскохозяйственного назначения хранится 6,5 млн точек данных о земельных участках, включая почвенные, геоботанические и сельскохозяйственные угодья.

Казахстан вместе с Арменией, Беларусью, Кыргызстаном и Российской Федерацией является участником Договора о Евразийском экономическом союзе (ЕАЭС), созданного в 2015 г. Пограничные меры Казахстана реализуются в рамках Таможенного союза ЕАЭС и ряда национальных обязательств, в сфере таможенного регулирования передаются в ЕАЭС, в том числе СФС и технические регламенты [4].

Недавние изменения в политике. Важные изменения были внесены в общие рамки развития сельского хозяйства в 2021 г. с утверждением Национального проекта и Концепции, в которых определены цели развития на следующие пять и десять лет соответственно. Цели развития Национального проекта включают повышение производительности, экспорта, агропродовольственной переработки и доходов в сельской местности. Были намечены различные меры для увеличения инвестиций в поддержку этих целей, включая предоставление субсидируемого финансирования и усовершенствование сельскохозяйственного страхования, механизмов субсидирования и системы налогообложения, а также меры по стимулированию НИОКР. В Концепции также изложены цели, направленные на укрепление Национального проекта в долгосрочной перспективе путем установления более жестких целевых показателей производительности и экспорта, а также расширения набора целей развития, включающих инвестиции в агропромышленность и обеспечение продовольствием.

Утверждение нового национального проекта не привело к немедленным изменениям в сельскохозяйственных субсидиях. Тем не менее он устанавливает направления развития государственной поддержки, которая включает в себя расширение доступности для всех производителей сельскохозяйственной продукции независимо от их размера, переориентацию на технологическое развитие и привязку субсидий к результатам, а не к промежуточным процессам. Были также внесены изменения в правила предоставления субсидий животноводам, чтобы обеспечить более широкий доступ для мелких производителей.

15 марта 2021 г. «КазАгро Холдинг» был присоединен к государственному национальному институту развития «Байтерек Холдинг». Реорганизация позволит сельхозпроизводителям получать кредиты по принципу «одного окна» при сохранении текущих условий финансирования агробизнеса.

В 2021 г. Казахстан подписал соглашение о свободной торговле между Евразийским экономическим союзом (ЕАЭС) и Сербией. Новое соглашение расширяет перечень товаров, которы-

ми можно торговать без таможенных пошлин, включая поставку сыра, алкогольных напитков и сигарет в Сербию. Кроме того, ЕАЭС подписал ЗСТ с Вьетнамом, Ираном и Сингапуром.

Концептуальное видение сельскохозяйственного развития. По мнению К.К. Токаева, поддержание единого контроля цен по всей цепочке поставок от производителя к потребителю также имеет важное значение на этом рынке. Требуется разграничение областей ответственности, назначение одного органа в качестве основного и установление четких правил взаимодействия различных ведомств. Необходимы усовершенствования и в области ветеринарии, что требует четкого разделения ролей и полномочий между национальным центром и штатами. Эффективность работы ветеринаров на местах определяет благополучие и продуктивность животных. А это сразу сказывается на качестве жизни сельских жителей. Большую часть сельхозпродукции невозможно экспортировать, если нет современной ветеринарной службы. В связи с этим необходима последовательная работа в этом направлении, включая оцифровку процедур, автоматизацию сбора и передачи данных, обучение персонала, повышение компенсаций. Необходимо укрепить нормативно-правовую базу и внедрить эффективную систему планирования и контроля. Промышленная политика государства должна быть согласована с программой субсидирования сельского хозяйства [24].

На основе результатов исследования и анализа источников авторы выделили три основных направления развития АПК (рисунок 3).

Рисунок 3 – Направления развития сельского хозяйства

Примечание: Составлено авторами на основе источника [25].

Результаты показывают, что подходы, применяемые при анализе состояния и перспектив развития аграрного сектора, могут быть разнообразными. Как видно из обзора государственной политики, в определенное время несколько концепций являются приоритетными. Также нельзя упустить из виду тот факт, в какой степени сельское хозяйство отвечает каждой из целей.

Заключение

На основе результатов исследования и анализа источников можно выделить три основных направления развития АПК и проследить концептуальные сдвиги. Вместе экономический рост, продовольственная безопасность и социальное обеспечение формируют сельскохозяйственную отрасль и перспективные возможности роста. Для тщательной отраслевой оценки необходимо учитывать состояние и экономическую отдачу сельского хозяйства по всем трем категориям.

Агропромышленный сектор извлечет выгоду из вышеперечисленных действий, по словам Президента К.К. Токаева, и вырастет в один из главных двигателей национальной экономики. В результате эта отрасль успешно выполнит свою основную миссию, которая состоит в том, чтобы полностью снабжать нацию основными продуктами питания.

Этот документ вносит вклад в литературу по планированию АПК, описывая основанный подход к стратегическому планированию к долгосрочному промышленному развитию страны. Авторы представляют концептуальное видение сельскохозяйственного развития, основанное на традиционной парадигме интуитивной логики (IL) [26]; это учитывает многие неопределенности, которые усложняют стратегическое планирование, дает указания политикам по разработке надежной стратегии промышленного развития и предоставляет им инструментарий мониторинга ситуации. В этих рамках используется участие заинтересованных сторон, которое позволяет включать широкий спектр взглядов и видение о развитии промышленного сектора, а также предоставлять различным группам заинтересованных сторон представление о важности различных мероприятий в области промышленной политики.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Policy – National Agriculture Policy. URL: <https://extranet.who.int/nutrition/gina/en/node/8808> (дата обращения: 6.12.2022)
- 2 Kazakhstan – Country Commercial Guide. URL: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/kazakhstan-agricultural-sector> (дата обращения: 29.11.2022)
- 3 Azamat R. A Slow Recovery Through the COVID-19 Crisis in 2020: Kazakhstan-Economic-Update, World Bank Group. 2020.
- 4 Обзор ОЭСР. Прогноз развития сельского хозяйства ОЭСР–ФАО на 2021–2030 годы. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/oecd-fao-agricultural-outlook-2021-2030_89601cc5-pt
- 5 Akhmetova K., Terzhanova A., Akhmetova A. State regulation of agricultural sector of Kazakhstan // Problems of AgriMarket, 2020, no. 3, pp. 60–66. URL: <https://doi.org/10.46666/2020.2708-9991.07>
- 6 Niyetalina G.K. Foreign experience of government regulation of agriculture // Bulletin of Turan University, 2020, no. 2, pp. 80–87.
- 7 Назаренко В.И., Папцов А.Г. Государственное регулирование сельского хозяйства в странах с развитой экономикой // Информагробизнес. – 1996. – С. 84–89.
- 8 Kazakhstan: Agricultural Insurance Feasibility Study: Main Report. World Bank. 2022. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/20779> (дата обращения: 20.10.2022)
- 9 Atomu N., Yasutaka Y., Katsunobu K., Daisuke S. Direct payments to Japanese farmers: Do they reduce rice income inequality? // Lessons for other Asian countries: Journal of Policy Modeling, 2020, volume 42, issue 5, pp. 968–981.
- 10 Eric J.B., Vincent S. The impact of policy design on payment concentration in Ad-hoc disaster Relief // Lessons from the Market Facilitation and Coronavirus Food Assistance programs: Food Policy, 2022, volume 106, 102189, pp. 89–104.
- 11 Raffaele C., Davide D., Gabriele D. Paths of adaptation to climate change in major Italian agricultural areas // Effectiveness and limits in supporting the profitability of farms: Agricultural Water Management, 2022, volume 244, 106433, pp.133–150.
- 12 Holcombe R.G., Boudreaux C.J. Regulation and Corruption // Public Choice, 2015, no. 164(1–2), pp. 75–85.
- 13 Gwartney J., Lawson R., Hall J. Economic freedom of the world annual report: Vancouver, BC: Fraser Institute. 2014, 38 p.
- 14 Papahchyan I., Tolmachev A. Modern tools of state regulation for agricultural production: Polythematic Online Scientific Journal of Kuban State Agrarian University. 2017, 21p.
- 15 Zoria O., Zorya S., Salohub I. Formation of organizational and economic mechanism of state regulation of agricultural lending system: Market Infrastructure. 2020. DOI: 10.32843/infrastructure40-14
- 16 Salamin O., Poperechny S. Actual problems of formation priority directions of state regulation in agriculture // Scientific Messenger of LNU of Veterinary Medicine and Biotechnologies, 2018, no. 20(62–7). DOI: 10.15421/nvlvet8612
- 17 Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2021: Addressing the Challenges Facing Food Systems. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/6d3f3654-en/index.html?itemId=/content/component/6d3f3654-en> (дата обращения: 29.11.2022)
- 18 Метаданные. Исследование по странам. URL: <https://www.compareyourcountry.org/support-for-agriculture> (дата обращения: 20.10.2022)
- 19 Закон РК «О республиканском бюджете на 2017–2019 годы. URL: <http://www.online.zakon.kz> (дата обращения: 29.09.2022)

- 20 «Оценки поддержки производителей и потребителей». Сельскохозяйственная статистика ОЭСР (база данных). URL: <http://dx.doi.org/10.1787/agr-pcse-data-en>. (дата обращения: 28.11.2022)
- 21 Tazhibaev S., Musabekov K., Yesbolova A., Ibraimova S., Mergenbayeva A., Sabdenova Zh., Seidahmetov M. Issues in the Development of the Livestock Sector in Kazakhstan, *Procedia // Social and Behavioral Sciences*, 2014, volume 143, pp. 610–614. Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию. URL: <http://stat.gov.kz>
- 22 Shayakhmetova Zh. Kazakhstan's Agricultural Industry Shows Positive Growth Despite Pandemic. URL: <https://astanatimes.com/2021/02/kazakhstan-agricultural-industry-shows-positive-growth-despite-pandemic/> (дата обращения: 29.11.2022)
- 23 Итоги развития сферы сельского хозяйства за 2021 год и планы на предстоящий период. Официальный информационный ресурс премьер министра РК. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-razvitiya-sfery-selskogo-hozyaystva-za-2021-god-i-plany-na-predstoyashchiy-period-22422> (дата обращения: 19.10.2022)
- 24 Потенциал агропромышленного комплекса страны. портал Qazaqstan tarihy. URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/33443/> (дата обращения: 20.10.2022)
- 25 Agricultural Industry in Kazakhstan. Part 1. URL: https://crcons.com/eng/agriculture_in_Kazakhstan_1 (дата обращения: 29.09.2022)
- 26 George C., George W. Scenario Thinking: Preparing Your Organization for the Future in an Unpredictable World // Palgrave Macmillan, 2018, no. 1, pp. 67–89.

REFERENCES

- 1 Policy – National Agriculture Policy. URL: <https://extranet.who.int/nutrition/gina/en/node/8808> (data obrashcheniya: 06.12.2022) (In English).
- 2 Kazakhstan – Country Commercial Guide. URL: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/kazakhstan-agricultural-sector> (data obrashcheniya: 29.11.2022) (In English).
- 3 Azamat R. (2020) A Slow Recovery Through the COVID-19 Crisis in 2020: Kazakhstan-Economic-Update, World Bank Group. (In English).
- 4 Obzor OESR. Prognoz razvitiya sel'skogo hozyajstva OESR—FAO na 2021-2030 gody. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/oecd-fao-agricultural-outlook-2021-2030_89601cc5-pt (In Russian).
- 5 Akhmetova K., Terzhanova A., Akhmetova A. (2020) State regulation of agricultural sector of Kazakhstan // *Problems of AgriMarket*, no 3. P. 60–66. URL: <https://doi.org/10.46666/2020.2708-9991.07> (In English).
- 6 Niyetalina G.K. (2020) Foreign experience of government regulation of agriculture: Bulletin of “Turan” University. No 2, pp 80–87. (In English).
- 7 Nazarenko V.I., Papcov A.G. (1996) Gosudarstvennoe regulirovanie sel'skogo hozyajstva v stranah s razvitoj ekonomikoj // *Informagrobiznes*. P. 84–89. (In Russian).
- 8 Kazakhstan: Agricultural Insurance Feasibility Study: Main Report. World Bank. 2022. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/20779> (data obrashcheniya: 20.10.2022) (In English).
- 9 Atomu N., Yasutaka Y., Katsunobu K., Daisuke S. (2020) Direct payments to Japanese farmers: Do they reduce rice income inequality? Lessons for other Asian countries: *Journal of Policy Modeling*. Volume 42, Issue 5, pp. 968–981. (In English).
- 10 Eric J.B., Vincent S. (2022) The impact of policy design on payment concentration in Ad-hoc disaster Relief: Lessons from the Market Facilitation and Coronavirus Food Assistance programs: *Food Policy*. Volume 106, 102189, pp. 89-104. (In English).
- 11 Raffaele C., Davide D., Gabriele D. Paths of adaptation to climate change in major Italian agricultural areas: Effectiveness and limits in supporting the profitability of farms: *Agricultural Water Management*. 2022, Volume 244, 106433, pp. 133–150. (In English).
- 12 Holcombe R.G., Boudreaux C.J. (2015) Regulation and Corruption: *Public Choice*. No. 164(1-2), pp. 75–85. (In English).
- 13 Gwartney J., Lawson R., Hall J. (2014) Economic freedom of the world annual report: Vancouver, BC: Fraser Institute. 38 p. (In English).
- 14 Papahchyan I., Tolmachev A. (2017) Modern tools of state regulation for agricultural production: *Polythematic Online Scientific Journal of Kuban State Agrarian University*, 21 p. (In English).
- 15 Zoria O., Zorya S., Salohub I. (2020) Formation of organizational and economic mechanism of state regulation of agricultural lending system: *Market Infrastructure*. DOI: 10.32843/infrastruct40-14 (In English).

16 Salamin O., Poperechny S. (2018) Actual problems of formation priority directions of state regulation in agriculture: Scientific Messenger of LNU of Veterinary Medicine and Biotechnologies. No 20(62–7). DOI: 10.15421/nvlvet8612 (In English).

17 Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2021 : Addressing the Challenges Facing Food Systems. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/6d3f3654-en/index.html?itemId=/content/component/6d3f3654-en> (data obrashcheniya: 29.11.2022) (In English).

18 Metadannye. Issledovanie po stranam. URL: <https://www.compareyourcountry.org/support-for-agriculture> (data obrashcheniya: 20.10.2022) (In Russian).

19 Zakon RK «O respublikanskom byudzhete na 2017–2019 gody. URL: <http://www.online.zakon.kz> (data obrashcheniya: 29.09.2022) (In Russian).

20 «Ocenki podderzhki proizvoditelej i potrebiteljev», Sel'skohozyajstvennaya statistika OESR (baza dannyh). URL: <http://dx.doi.org/10.1787/agr-pcse-data-en>. (data obrashcheniya: 28.11.2022) (In Russian).

21 Tazhibayev S, Musabekov K., Yesbolova A., Ibraimova S., Mergenbayeva A., Sabdenova Zh., Seidahmetov M. (2014) Issues in the Development of the Livestock Sector in Kazakhstan, Procedia: Social and Behavioral Sciences. Volume 143, pp. 610–614. Dannye Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu. URL: <http://stat.gov.kz> (In English).

22 Shayakhmetova Zh. Kazakhstan's Agricultural Industry Shows Positive Growth Despite Pandemic. URL: <https://astanatimes.com/2021/02/kazakhstan-agricultural-industry-shows-positive-growth-despite-pandemic/> (data obrashcheniya: 29.11.2022) (In English).

23 Itogi razvitiya sfery sel'skogo hozyajstva za 2021 god i plany na predstoyashchij period. Oficial'nyj informacionnyj resurs prem'er ministra RK. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-razvitiya-sfery-selskogo-hozyajstva-za-2021-god-i-plany-na-predstoyashchij-period-22422> (data obrashcheniya: 19.10.2022) (In Russian).

24 Potencial agropromyshlennogo kompleksa strany. portal Qazaqstan tarihy. URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/33443/> (data obrashcheniya: 20.10.2022) (In Russian).

25 Agricultural Industry in Kazakhstan. Part 1. URL: https://crcons.com/eng/agriculture_in_Kazakhstan_1 (data obrashcheniya: 29.09.2022) (In English).

26 George C., George W. (2018) Scenario Thinking: Preparing Your Organization for the Future in an Unpredictable World: Palgrave Macmillan. No 1, pp. 67–89. (In English).

А.Б. МАХАНОВА,*¹

докторант.

*e-mail: shugyla@gmail.com

ORCID ID: 000-0002-7092-6648

О.Н. БЫКОВА,²

э.ғ.д., профессор.

e-mail: bykova.on@rea.ru

ORCID ID: 0000-0002-7671-7994

Г.С. СМАГУЛОВА,¹

э.ғ.к., профессордың м.а.

e-mail: gsmagulova_72@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2041-3542

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Г.В. Плеханов атындағы РЭУ ФМЖБМ,

Мәскеу қ., Ресей

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ЖӘНЕ ҚОЛДАУ

Аңдатпа

АӨК-ті мемлекеттік реттеу және қолдау – үкіметтің өндіріс нарықтарына, ресурстар нарықтарына, саудаға, қоғамдық тауарларға инвестицияларға, жаңартылатын және саркылатын табиғи ресурстарға, сыртқы факторларды реттеуге, азық-түлік тауарларының маркетингі мен таралуына араласуының күрделі және дамып келе жатқан желісі. Бұл мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын дамытудың тұжырымдамалық көзқарасын қалыптастыру және агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік реттеу. Мақалада Қазақстан экономикасындағы аграрлық сектордың негізгі бағыттары туралы көзқарастар бейнеленген 5 бөлім

ұсынылады: 1) негізгі микроэкономикалық көрсеткіштер; 2) ауыл шаруашылығы секторын қаржыландыру; 3) ауыл шаруашылығын қолдау; 4) саясаттың негізгі құралдары; 5) саясаттағы соңғы өзгерістер; 6) ауыл шаруашылығын дамытудың тұжырымдамалық көрінісі. Зерттеу нысаны – Қазақстанның АӨК болып табылады. Жұмыста АӨК дамуының негізгі индикаторларына баға беріліп, мемлекеттік қаржылық қолдау бағаланды, мал шаруашылығының, балық шаруашылығының, өсімдік шаруашылығының қазіргі жай-күйі талданды. Жұмыста деректерді іріктеудің жүйелік тәсілі, шындықты сандық және сапалық зерттеу әдістері, экономикалық, статистикалық және салыстырмалы талдау әдістері есептерді шешудің әдіснамалық құралы ретінде қолданылады. Жұмыстың талдамалық бөлігі ЭБДҰ деректері, Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің, Дүниежүзілік банктің сайтында жарияланған ауыл шаруашылығы жөніндегі ресми статистикалық деректерге негізделген. Авторлардың пайымдауынша, саяси және экономикалық жетістіктер болашақ ауылшаруашылық және азық-түлік саясатының әл-ауқатын жақсартатын реформалардың жүзеге асырылуына мүмкіндік туғызады.

Тірек сөздер: ауыл шаруашылығы, агроазық-түлік нарығы, агробизнес, мемлекеттік реттеу, кредиттік ресурстар, субсидиялау, АӨК дамыту.

A.B. MAKHANOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: shugyla@gmail.com

ORCID ID: 000-0002-7092-6648

O.N. BYKOVA,²

d.e.s., professor.

e-mail: bykova.on@rea.ru

ORCID ID: 0000-0002-7671-7994

G.S. SMAGULOVA,¹

c.e.s., acting professor.

e-mail: gsmagulova_72@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2041-3542

¹Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

²Plekhanov Russian University

of Economics, Moscow, Russia

STATE REGULATION AND SUPPORT OF AGRICULTURE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

State regulation and support of the agricultural sector is a complex and evolving network of government interventions in production markets, resource markets, trade, investment in public goods, renewable and depletable natural resources, regulation of externalities, and marketing and distribution of food products. The purpose of this article is to formulate a conceptual vision of agricultural development and state regulation of the agrarian sector of the Republic of Kazakhstan. This article presents 5 sections, which will reflect views on the main directions of the agrarian sector in the economy of Kazakhstan: 1) main microeconomic indicators; 2) financing of the agricultural sector; 3) support of agriculture; 4) main policy instruments; 5) recent changes in policy; 6) conceptual vision of agricultural development. The object of the research in this article is the agro-industrial complex of Kazakhstan. The paper assesses the main indicators of development of the agroindustrial complex, evaluates the state financial support, analyzes the current state of livestock, fish farming, crop production. The work uses a systematic approach to the selection of data, methods of quantitative and qualitative study of reality, methods of economic, statistical and comparative analysis as a methodological tool for solving problems. The analytical part of the paper is based on the official statistical data on agriculture, published on the website of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, the World Bank, OECD data. The authors believe that political and economic achievements shed light on the conditions under which future welfare-enhancing agricultural and food policy reforms may be feasible.

Key words: agriculture, agro food market, agribusiness, state regulation, credit resources, subsidies, development of the agro industrial complex.

FTAXP 06.77.77

ЭОЖ 331.1

JEL C82, C88, O4, O15, O33

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-184-199>

А.Б. КИБАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: kibayevaa@list.ru,

ORCID ID: 0000-0002-3009-4787

Л.А. ТУСУПОВА,¹

э.ғ.д., профессор.

e-mail: l.tussupova@turau-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-7511-1889

РОНАЛЬД ГИЗЕ,²

профессор.

e-mail: r.giese@hszg.de

ORCID ID: 0000-0002-3784-5950

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан,

²Зиттау-Герлиц қолданбалы ғылымдар университеті,

Циттау қ., Германия

АДАМИ КАПИТАЛДЫҢ ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

Андапта

Қазіргі уақытта ұлттық бәсекеге қабілеттілік әлемдік экономикалық жүйеде орын алу үшін күрес құралы ретінде ұсынылады. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономикасының бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыру, қамтамасыз ету және арттыру мәселесі «Қазақстан–2030» Стратегиясын, «Қазақстан–2050» Стратегиясын, Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын және мемлекет экономикасын жаңғыртуға бағытталған басқа да мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу кезіндегі негізгі мәселе болып табылады [1]. Мақаланың мақсаты – адами капиталдың экономиканың дамуына әсерін зерттеу. Нарықтардың жаһандануы және экономикалық қатынастардың трансұлттануы елдер мен ірі корпорациялар арасындағы ықпал ету мен өткізу нарықтары үшін бәсекелестікті күшейтеді және бәсекелестіктің жаңа құралдары мен әдістеріне ықпал етеді. Инновацияларды енгізуге, экономиканы жаһандану жағдайларына бейімдеуге, жоғары бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізуге мүмкіндік беретін адами капитал. Әлемдік экономиканың жаһандануы жағдайында ел кәсіпорындары жалпы техникалық-технологиялық артта қалу, экономиканың шикізатқа бағдарлануы, өндірістік инфрақұрылымның дамымауы, әлемдік экономикаға төмен интеграция, әлеуметтік инфрақұрылымның дамымауы сияқты өткір мәселелерге тап болады. Ғылым мен өндіріс арасында тиімді байланыстың болмауы, ҒЗТҚЖ, конструкторлық жұмыстарға және т.б. шығындардың төмендігі осы міндеттерді шешу үшін Қазақстанда қоғамдық әл-ауқаттың негізі бола алатын бәсекеге қабілетті ғылымды қажет ететін экономиканы құру қажет болады. Келешекте Қазақстанға инновациялық, дағдарыстан кейінгі экономика құру қажет, яғни білімді пайдалануға негізделген, білімді талап ететін салаларды дамытуда адамның зияткерлік капиталын іс жүзінде пайдалану үшін мүмкіндіктер туғызатын, алтыншы экономикалық құрылымға көшуді қамтамасыз ететін, зияткерлік экономиканың ерекшеліктерін қабылдайтын экономика.

Тірек сөздер: адами капитал, бәсекеге қабілеттілік, инновациялық экономика, адам әлеуеті, адам ресурстары, макроэкономикалық көрсеткіштер.

Кіріспе

Елдің бәсекеге қабілетті адами капиталын қалыптастыру арқылы оның бәсекеге қабілеттілігінің жоғары деңгейін қалыптастыру және қолдау Қазақстан Республикасы экономикасының өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Қазіргі уақытта ұлттық бәсекеге қабілеттілік әлемдік экономикалық жүйедегі орын үшін күрес құралы ретінде ұсынылуда. Экономиканы табысты жаңғырту дамудың осы кезеңінде ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың іргелі факторы ретінде адами капиталды қалыптастырудағы жетістіктермен айқындалады. Осыған байланысты, жаңа мыңжылдықтың басында көптеген елдердің «білімдік экономикаға» көшуі кездейсоқ емес, мұнда әрбір елдің ұлттық бәсекеге қабілеттілік деңгейіне тікелей әсер ететін адами капиталды жинақтауы ерекше маңызға ие, бұл инновациялық экономикасы бар дамыған елдердің халықаралық тәжірибесінде анық дәлелденген [2].

Материалдар мен әдістер

Зерттеу қарастырылатын фактілер мен құбылыстарды талдаудың жүйелі, жан-жақты және сыни көзқарасына негізделген. Жұмыс барысында жалпы ғылыми әдістер мен синтез, салыстыру, топтастыру әдістері, құрылымдық-функционалдық, факторлық және экономикалық-статистикалық талдау әдістері, графикалық әдіс кеңінен қолданылды.

Әдістемелік негізі – экономика және менеджмент саласындағы отандық және шетелдік авторлардың ғылыми еңбектері, атап айтқанда, адами капитал теориясы, экономикалық өсу және экономикалық даму, адам ресурстарын басқару, адами капиталды бағалау, индустриалды, ақпараттық, инновациялық экономика. Жалпы және арнайы әдебиеттер, ғылыми конференциялар мен семинарлардың материалдары, заңнамалық және басқа да нормативтік-құқықтық актілер, тиісті оқу-әдістемелік кешендері, шетелдік және қазақстандық зерттеушілердің адами капитал және ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі теориясының теориялық, әдістемелік және қолданбалы аспектілері бойынша монографиялары мен мақалалары ұсынылды [3].

Негізгі ережелер

Нарықтардың жаһандануы және экономикалық қатынастардың трансұлттықтануы елдер мен ірі корпорациялар арасындағы ықпал ету және өткізу нарықтары үшін бәсекені күшейтіп, бәсекенің жаңа құралдары мен әдістерінің пайда болуына ықпал етеді. Инновацияларды енгізуге, экономиканы жаһандану жағдайына бейімдеуге, жоғары бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізуге мүмкіндік беретін адам капиталы.

Әдебиетке шолу

Зерттеу объектісі ретінде адами капитал әртүрлі аспектілерде қарастырылады, атап айтсақ: экономикалық теория, менеджмент, әлеуметтану және психология тұрғысынан.

Адами капитал тұжырымдамасының теориялық аспектілерін зерттеумен А. Маршалл, Дж.Б. Кларк, И. Фишер және т.б., 20 ғасырдың екінші жартысында бұл мәселені М. Блауг, Дж. Минцер, Т. Шульц, Г. Беккер, С. Боулз, Ф. Машлуп, О. Нордхуг, М. Фишер және т.б. ғалымдармен зерттелді. Орыс мектебінде адам әлеуетін зерттеу неоклассикалық теорияның басқа ағымдармен (институционализм, экономикалық империализм) синтезіне негізделген зерттеулер – С.Л. Курганский, А.И. Добрынин, Е.Д. Цыренова, М.М. Крицкий, Б.С. Гойло, Л.Г. Симкина, И.В. Ильинский, Т.Л. Судова және басқаларының еңбектерінде кездеседі. Адами капитал теориясының әртүрлі аспектілерінің қазіргі заманғы интерпретациялары қазақстандық экономистердің еңбектерінде берілген, атап айтсақ: З.С. Айдарбекова, Р.Б. Сарсембаева, У.С. Байжомартова, Т.П. Смирнова, Е.Б. Аймағамбетова, К.Н. Нармбаева, Б.И. Комягин, Р.Т. Келтенова, А.Б. Майдырова, Н.К. Мамырова, А.А. Абишева, М.С. Тулегенова, Б.А. Жунусова, М.К. Мелдак, А.Г. Мұхамеджанова, Н.К. Нұрланова, У.К. Шеденова, Ю.К. Шоқаманова, З.Қ. Чуланова, Б.Л. Тәтибеков, Д.И. Закирова және т.б. еңбектерінде [15, 16, 17].

Қазіргі экономикалық ғылымда адами капиталды талдаумен қатар, елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселесі маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Бәсекелестік, макроэкономика, халықаралық және ұлттық экономика салаларындағы зерттеулердің теориялық және әдіснамалық негізіне шетелдік авторлардың еңбектері, соның ішінде С. Фишер, Л. Волрас, Дж.М. Кейнс, Р.И. Хасбулатова, Дж.С. Милл, М. Портер, А.П. Киреева, В.В. Перская, Дж. Робинсон, К.А. Семенова, М. Фридман, С.В. Брагинский, А. Городецкий, Р.Г. Емцова, В.М. Коллонтай, Е.Л. Леонтьев, А.Я. Лившиц, А. Маршалл, В.П. Орешина, В. Парето, Дж. Шумпетер, М. Блауг, В.Ю. Преснякова, И.П. Фаминский, В.И. Фомичева, Р.А. Фатхутдинова және т.б. ғалымдардың еңбектерінде кездеседі [14].

Қазақстанда бәсекеге қабілеттілік мәселелерімен Р.А. Алшанов, Е.Б. Аймағамбетов, А.А. Әлімбаев, Я.А. Әубәкіров, А.Е. Есентүгелов, А.Қ. Қошанов, М.Б. Кенжеғұзин, С.Б. Ахметжанова, Н.Қ. Нұрланова, О.Е. Сәбден, С.С. Сатубалдин, Қ.А. Ағадиев, Г.Н. Гамарник, Г.Ж. Нұрмұханова және т.б. айналысады.

А. Андерсен пікірінше, адами капиталдың құны, әлеуметтік капиталдың құнымен жабдықталады және кәсіпорынның кадрлық әлеуетін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады [4].

О. Ребейннің пікірінше, кәсіпорынның адамдық әлеуеті кәсіпорындағы еңбек өнімділігіне тікелей әсер етеді [5].

Нәтижелер мен талқылау

Адами капитал интенсивті даму факторының барлық қасиеттері мен көрсеткіштеріне ие, бірақ оның құны мен өнімділігін дәл өлшеуде белгілі бір проблемалар бар. Бұл мәселелер көп элементті, құрамды және күрделі адами капитал анықтамасының анық еместігімен, сонымен қатар оның сапасы мен сәйкесінше өнімділігінің белгілі бір елді сипаттай алатын көптеген параметрлер мен көрсеткіштерге тәуелділігімен байланысты [6].

Оның үстіне «капитал» ұғымын адамға, халыққа, ұлтқа қатысты толық пайдаланудың этикалық проблемалары да бар. «Адам капиталы» экономикалық категориясының басты көрсеткіш – адами капиталдың тиімділігі мен сапасы бойынша халықтар мен ұлттардың күшті бөлінуіне әкеледі.

Сонымен бірге БҰҰ-ның халықаралық институттары кеңінен қолданатын Адам дамуының индексі (АДИ) бұл айырмашылықтарды түбегейлі жояды. Ұзақ өмір сүру, білім және табыс индекстерінің үйлесімі ретінде АДИ дамуды неғұрлым барабар және жан-жақты есепке алуға мүмкіндік береді. Индекс адамның әл-ауқатының ең маңызды параметрлерін ескереді. Денсаулық пен ұзақ өмір сүру, қоршаған ортаның жағдайы, мәдениет пен білім деңгейі, халықтың табыс деңгейі сияқты даму сипаттамалары индекс арқылы тікелей немесе жанама түрде есепке алынады. Барлық осы құрамдас бөліктер ресімделді және еларалық салыстыру үшін ыңғайлы болып табылады. АДИ – БҰҰДБ мамандары үнемі жетілдіріп отыратын интегралды әлеуметтік-экономикалық көрсеткіш.

Экономикалық теорияның шешілмеген мәселелерінің бірі адам капиталының жағдайын бағалау мәселесі болып табылады. Адами капитал концепциясының күші теориялық және практикалық жағынан оны өлшеуге арналған құралдар мен көрсеткіштердің жоқтығымен іргелес.

Бұл мәселені шешу қажеттілігі күннен-күнге айқындала түсуде және ақпараттық қоғамды, білімге негізделген экономиканы қалыптастыру деп аталатын өркениет дамуының жаңа кезеңіне көшу кезінде адамзат алдында тұрған жаһандық экономикалық мәселелерді шешудің өзекті қажеттіліктерімен туындауда.

Өнеркәсіптік экономикадағы күш өндірісті құрал-жабдықтармен қанықтыруға шоғырланған кезде, постиндустриалды дәуірде зияткерлік өнімді өндірудегі әлеуметтік құндылықтар жүйесінде негізгі орындарды өндірісте де, қызмет көрсету саласында да жоғары технологиялар мен технологиялық жаңарудың жеделдетілген қарқыны алады.

Осылайша, әлемде елдердің экономикалық дамуы олардың иелігіндегі адам ресурстарының сапасына тәуелді болу үрдісі байқалады. Адам ресурстарының сапасының көрсеткіштері елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі параметрлері мен бәсекеге қабілеттілік деңгейіне көбірек әсер етеді.

Осы зерттеудің әдістемесін таңдау зерттеудің негізгі мақсаты – Қазақстан Республикасының адами капиталының ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігіне әсері мен маңызын негіздеумен байланысты. Осыған байланысты біз осы тарауда адами капиталдың жай-күйін бағалау әдістемесін ұлттық бәсекеге қабілеттілік жағдайын бағалау әдістемесімен бірге егжей-тегжейлі қарастырамыз [7].

Адами капиталды және ұлттық бәсекеге қабілеттілікті индекстер арқылы өлшеу елдің бәсекеге қабілеттілігін қалыптастырудағы адами капиталдың жағдайын бағалаудың ең заманауи әдіснамалық тәсілі болып табылады. Белгілі бір дәрежеде артықшылықтарды біріктіруге, табиғи және құнды бағалаудың шектеулері мен бұрмалануларын еңсеруге мүмкіндік береді. Индекс әдіснамасы еларалық және санаттар аралық салыстырулар үшін, мысалы, әртүрлі аумақтардың, елдердің және әлеуметтік топтардың адами капиталын бағалау үшін ең қолайлы.

Айта кету керек, Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасының 2010 жылға дейінгі алғашқы есептерінде бұл индекс Адам дамуының индексі немесе АДИ деп аталды. Көрсеткіштің кемшіліктері болды, оны құрастырушылар оны ашық мойындады: атап айтқанда, ол жәрдемақыларды бөлудің асимметриясын жасыратын ұлттық орташа көрсеткіштерге сүйенді, сондықтан ол көптеген жағдайларда зерттелетін істің нақты жағдайын көрсетпеуі мүмкін. Осылайша, индексті есептеу әдістері, сондай-ақ оның атауы сәл өзгертілді. Егер бұрын АДИ негізгі құрамдастары туылған кездегі күтілетін өмір ұзақтығы, ересек халықтың сауаттылық деңгейі, білім беру ұйымдарындағы оқушылардың жалпы көрсеткіші, жан басына шаққандағы ЖІӨ болса, олар өмір сүру ұзақтығының косалқы көрсеткіштерін есептеу үшін негіз болды.

АДИ құрайтын білім берудің ішкі индексі және ЖІӨ қосалқы индексі, 2010 жылдан бастап АДИ есептеудің негізгі құрамдастары күтілетін өмір сүру ұзақтығы, мектепте оқудың орташа ұзақтығы, мектепте оқудың күтілетін ұзақтығы, жан басына шаққандағы ЖҰӨ болып табылады. Сәйкесінше, АДИ күтілетін өмір сүру ұзақтығының қосалқы индексі, білім беру қосалқы индексі және ЖҰӨ қосалқы индексі есептеу негізінде қалыптастырылады [8].

Дегенмен, жалпы алғанда, Адам дамуының индексі өз жұмысын жақсы атқаруда. БҰҰ-ға және оның мамандандырылған құрылымдарына, соның ішінде БҰҰДБ-ға, сондай-ақ әдістемелік негіздеріне сенімнің жоғары деңгейі АДИ-ді әлеуметтік дамуды сипаттайтын ең беделді классификациялардың біріне айналдырды.

Адам дамуының индексі (АДИ) адам дамуының жиынтық көрсеткіші болып табылады. Ол адам дамуының үш негізгі өлшемі бойынша елдің жетістіктерінің орташа деңгейін көрсетеді, олар: білімге қол жеткізу және лайықты өмір сүру деңгейі, ал ең соңғысы денсаулық пен ұзақ өмір.

Адам дамуының индексі есептеудің ең заманауи әдістемесін қарастырайық. Адам дамуының индексі әрбір өлшемдегі жетістіктерді көрсететін нормаланған индекстердің геометриялық ортасы болып табылады. Индекстің толық сипаттамасын және оның негіздемесін Klugman, Rodriguez and Choi (2011) жұмысынан табуға болады. АДИ есептеу екі кезеңде жүзеге асырылады.

1-кезең. Өлшемдері бойынша индекстерді құру. Көрсеткіштерді 0-ден 1-ге дейінгі масштабтағы индекстерге түрлендіру үшін ең төменгі және ең жоғары мәндер (немесе мақсатты көрсеткіштер) белгіленеді. Максималды мәндер 1980–2011 жж. уақыт қатарындағы іс жүзінде байқалған ең жоғары мәндерге тағайындалады, ал ең төменгі мәндерді ең төменгі рұқсат етілген мәндер ретінде қарастыруға болады. Орнатылған ең төменгі мәндер туған кездегі күтілетін өмір ұзақтығы үшін 20 жыл, білім берудің екі айнымалысы үшін 0 жыл және жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табыс (ЖҰӨ) үшін 100 АҚШ доллары болып табылады. Табыс индикаторы үшін белгіленген төмен мәнді, егер ресми статистикада есепке алынбайтын ең төменгі деңгейге жақын экономикалардағы табиғи және нарықтық емес өндірістің елеулі көлемін ескеретін болсақ, негіздеуге болады [9].

Кесте 1 — Адам дамуы индексі есептеудің мақсатты көрсеткіштері

Көрсеткіштер	Бақыланған максимум	Ең аз
Туған кездегі өмір сүру ұзақтығы	83,4 (Жапония, 2016 ж.)	20,0
Мектептегі оқудың орташа ұзақтығы	13,1 (Чехия, 2015 ж.)	0
Болжалды оқу ұзақтығы	18,0 (Ең жоғары мөлшерлеме)	0
Білімнің шоғырландырылған индексі	0,978 (Жаңа Зеландия, 2014 ж.)	0
Жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табыс (АҚШ доллары). PPP	107721 (Катар, 2015 ж.)	100
Ескертпе: [12] дереккөз негізінде құрастырылған.		

Ең төменгі және ең жоғары мәндерді анықтағаннан кейін қосалқы индекстер келесі формула бойынша есептеледі:

$$\text{Index by measurement} = \frac{\text{Actual value} - \text{Minimum value}}{\text{Maximum value} - \text{Minimum value}} \quad (1)$$

$$x - \text{index} = \frac{x - \min(x)}{\max(x) - \min(x)}$$

Білім беру үшін екі ішкі компонентке де 1-теңдеу қолданылады, содан кейін алынған индекстердің геометриялық ортасы есептеледі, ең соңында 1-теңдеу индекстердің геометриялық

ортасына қайтадан қолданылады; бұл жағдайда ең төменгі мән ретінде 0 пайдаланылады, ал максималды ретінде қарастырылып отырған кезеңдегі нәтижелік индекстердің максималды геометриялық ортасы қолданылады. Бұл екі қосалқы құрамдас бөліктің геометриялық ортасына тікелей 1-геңдеуді қолдануға ұқсас.

Әрбір өлшемге арналған индекс сәйкес өлшемнің мүмкіндіктерінің проксиі болғандықтан, кірістен мүмкіндікке түрлендіру функциясы ойыс қисық болуы мүмкін. Осылайша, кіріс үшін нақты минималды және максималды мәндердің натурал логарифмдері қолданылады.

2-кезең. Адам дамуының индексін есептеу үшін қосалқы индекстерді біріктіру. АДИ – үш өлшем көрсеткішінің геометриялық ортасы:

$$\text{өмір } 1/3 * \text{білім } 1/3 * \text{табыс } 1/3 \quad (2)$$

Белгілі бір елдің адами даму индексі (АДИ) келесі үш көрсеткішке байланысты:

1) өмір сүру ұзақтығының индексі, ол формула бойынша есептеледі:

$$LEI = \frac{LE - 20}{83,2 - 20} \quad (3)$$

мұндағы LE – өмір сүру ұзақтығы.

2) мына формула бойынша есептелетін білім индексі:

$$EI = \frac{\sqrt{MYSI \times EYSI} - 0}{0,951 - 0} \quad (4)$$

Білім индексі өз кезегінде мыналардан тұрады:

♦ оқудың орташа ұзақтығының индексі:

$$MYSI = \frac{MYS - 0}{13,2 - 0} \quad (5)$$

мұнда MYS – халықтың білім алуының жылдардағы орташа ұзақтығы.

♦ оқуды күту индексі:

$$EYSI = \frac{EYS - 0}{20,6 - 0} \quad (6)$$

мұндағы EYS – әлі де білім алып жатқан халықтың мектепте оқуының күтілетін ұзақтығы, жылдармен.

3) табыс индексі:

$$II = \frac{\ln(GNIpc) - \ln(163)}{\ln(108211) - \ln(163)} \quad (7)$$

Мұндағы GNIpc – АҚШ долларындағы сатып алу қабілеті паритетіне (PPP) негізделген жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табыс (ЖҰӨ).

Осылайша, АДИ осы үш индекстің геометриялық ортасы болып табылады:

$$HDI = \sqrt[3]{LEI \times EI \times II} \quad (8)$$

Вьетнамның көрсеткіштері бойынша АДИ есептеудің мысалын қарастырайық.

Кесте 2 – Вьетнам: АДИ есептеу көрсеткіштері

Көрсеткіштер	Мән
Туған кездегі өмір сүру ұзақтығы (жыл)	72,5
Мектептегі оқудың орташа ұзақтығы	5,5
Мектепте оқудың күтілетін өмір сүру ұзақтығы	10,4
Жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табыс (PPP \$)	2805
Ескертпе: [12] дереккөз негізінде құрастырылған.	

$$\text{Life expectancy index} = \frac{75,2 - 20}{83,4 - 20} = 0,870$$

$$\text{Оқудың орташа ұзақтығы индексі} = \frac{5,5 - 0}{13,1 - 0} = 0,478$$

$$\text{Оқудың күтілетін ұзақтығы индексі} = \frac{10,4 - 0}{18 - 0} = 0,576$$

$$\text{Білім индексі} = \frac{\sqrt{0,478 \times 0,576} - 0}{0,978 - 0} = 0,503$$

$$\text{Табыс индексі} = \frac{\ln(2\,805) - \ln(100)}{\ln(10\,7721) - \ln(100)} = 0,478$$

$$\text{Адам дамуының индексі} = \sqrt[3]{0,870 \times 0,503 \times 0,478} = 0,593$$

Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексінің (GCI) құрылымын егжей-тегжейлі қарастырайық. Индекстегі әрбір көрсеткішке нөмір беріледі. Нүктенің алдындағы сан көрсеткіштің қай терминге жататынын көрсетеді (мысалы, 1.01 көрсеткіші 1-ші терминге, 12.04 көрсеткіші 12-ші терминге жатады).

Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексін есептеу индикаторлар деңгейінен (яғни бастапқы көрсеткіштер) интегралды көрсеткішке – Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексіне дейінгі ұпайларды дәйекті түрде жинақтауға негізделген. Егер өзгеше белгіленбесе, санаттағы жеке көрсеткіштерді жинақтау кезінде көрсеткіштердің орташа арифметикалық мәні пайдаланылады. Агрегацияның жоғары деңгейлері үшін пайыздар пайдаланылады. Пайыз төменгі деңгей көрсеткішінің жоғары деңгей көрсеткішіндегі салмағын көрсетеді. Мысалы, тиімділік факторларының қосалқы индексін есептеу кезінде 9-тоқсанның салмағы еліміздің даму кезеңіне қарамастан 17% құрайды. Сол сияқты «Көлік инфрақұрылымы» қосалқы терминінің салмағы «Инфрақұрылым» қосалқы терминінің 50% құрайды. Агрегацияның төменгі деңгейлерінен айырмашылығы, үш ішкі индекстің әрқайсысы үшін салмақтар (базалық шарттар, тиімділік факторлары, инновациялық факторлар) бекітілмеген. Керісінше, олар әр елдің даму сатысына байланысты.

Мысалы, Молдова жағдайында – дамудың бірінші сатысында тұрған ел – субиндекстің базалық шарттарының салмағы интегралды GCI-де 60 пайызды құрайды, ал Германия үшін GCI есептеу кезінде ұқсас субиндекстің салмағы, ол дамудың үшінші сатысында тұр, ол небәрі 20 пайызды құрайды. CEO сауалнамасынан (Сауалнама) алынбаған, бірақ басқа көздерден алынған айнымалылар кестеде жұлдызшамен (*) белгіленген. 2-бөлімдегі «Техникалық ескертпелер мен дереккөздер» бөлімінде осы көрсеткіштер бойынша толық ақпарат берілген.

Агрегацияны мүмкін ету үшін мұндай көрсеткіштердің мәндері 1-ден 7-ге дейінгі шкалаға дейін төмендетілді, өйткені сауалнамада бірдей шкала қолданылады. Біз нормалауды қолданамыз – әртүрлі елдер жинаған ұпайлар арасындағы тәртіп пен салыстырмалы айырмашылықты сақтайтын түрлендіру.

«1/2»-ден кейінгі айнымалылар GCI екі шартына кіреді; Есептеулерде қайталануды болдырмау үшін біз әрбір осындай көрсеткіш үшін салмақтың жартысын пайдаланамыз.

К көрсеткіштерінен тұратын i категориясы үшін келесі формуланы қолданамыз:

$$i \text{ санаты} = \frac{\sum_{k=1}^K \text{Indicator}_k}{K} \quad (9)$$

Есептерде келесі салмақтар қолданылады:

Кесте 3 – GCI есептеу кезіндегі ішкі индекстердің пайызы

Ішкі индекс	Факторлық экономика (%)	Тиімділікке негізделген экономика (%)	Инновацияға негізделген экономика (%)
Негізгі шарттар	60	40	20
Тиімділік факторлары	35	50	50
Инновацияның факторлары	5	10	30
Ескертпе: [2] дереккөз негізінде құрастырылған.			

Дүниежүзілік экономикалық форумның әдістемесі келесі формуланы пайдаланады:

$$6 \times \frac{(\text{countryscore} - \text{sampleminimum})}{(\text{samplemaximum} - \text{sampleminimum})} + 1 \quad (10)$$

Таңдаудың минимумы және іріктеме максимумы сәйкесінше GCI қамтитын елдердің іріктемесіндегі көрсеткіштің ең төменгі және ең жоғары мәндері болып табылады. Кейбір жағдайларда деректер шығарындыларды дұрыс есепке алу үшін түзетілді. Көрсеткіштің жоғары мәндері ең нашар нәтижеге сәйкес келетін көрсеткіштер үшін (мысалы, аурушандық, мемлекеттік қарыз және т.б.) формула 1 және 7 ең нашар және ең жақсы нәтижелерге сәйкес келетін келесі нысанды алады:

$$-6 \times \frac{(\text{countryscore} - \text{sampleminimum})}{(\text{samplemaximum} - \text{sampleminimum})} + 7 \quad (11)$$

Бір немесе бірнеше жарты салмақ айнымалысын қамтитын өлшемдер үшін мәндер келесідей есептеледі:

$$\frac{(\text{sum of scores on full - weight variables}) + \frac{1}{2} \times (\text{sum of scores on half - weight variables})}{(\text{count of full - weight variables}) + \frac{1}{2} \times (\text{count of half - weight variables})} \quad (12)$$

Жоғары инфляцияның да, дефляцияның да зиянды екендігі туралы идеяны көрсету үшін инфляцияны бағалауда U-тәрізді модель пайдаланылды: инфляцияның 0,5 және 2,9% аралығындағы мәндері үшін ел индикатордың максималды мүмкін мәнін – 7 балл алды. Бұл аралықтан тыс инфляция осы аралықтан ауытқығандықтан, көрсеткіштің мәні сызықтық төмендеді.

Безгек, туберкулез және ЖИТС-тің бәсекеге қабілеттілікке әсері олардың салыстырмалы түрде таралуына ғана емес, сонымен қатар олардың бизнес үшін қаншалықты қымбат екеніне де байланысты. Сондықтан, осы үш аурудың әрқайсысының әсерін бағалау үшін біз олардың таралуы мен аурудың бизнеске әсері туралы сауалнама сұрағын біріктірдік. Ол үшін біз алдымен елдегі аурудың таралуының барлық елдер іріктеуіндегі аурудың максималды таралуына қатынасын алдық. Өзара көрсеткіш елге арналған сауалнама нәтижесіне көбейтілді. Нәтижесінде жұмыс 1–7 балдық шкалаға дейін төмендетілді. Айта кету керек, аурудың таралу деңгейі нөлдік ел сәйкес сауалнамаға берілген жауаптарға қарамастан автоматты түрде 7 балл алды.

Бұл айнымалы үшін алдымен логарифмдік түрлендіруді, содан кейін нормалауды қолдандық.

«Бәсекелестік» қосалқы қосындысы екі құрамдас бөліктің орташа өлшенген шамасы болып табылады: ішкі нарықтағы бәсеке және сыртқы нарықтағы бәсеке. Қосымшаға енгізілген айнымалылар бәсекелестіктің бұрмалану дәрежесін көрсетеді. Бұл бұрмалаулардың салыстырмалы маңыздылығы ішкі және шетелдік бәсекелестіктің салыстырмалы шамасына байланысты. Ішкі және сыртқы нарықтардың өзара әрекеттесуі осы екі құрамдас бөліктің салмағын табу жолымен анықталады. Ішкі бәсеке тұтыну -С, инвестиция -І, мемлекеттік

шығындар -G және экспорт -X қосындысы, ал сыртқы бәсекелестік импортқа -M тең. Біз салмақты $(C + I + G + X) / (C + I + G + X + M)$ ішкі бәсекеге, ал $M / (C + I + G + X + M)$ салмағын шетелдік бәсекеге береміз.

6.06 және 6.07 айнымалылары бір айнымалыға біріктірілген.

Ішкі нарықтың көлемі сатып алу қабілетінің паритеті (МЖӘ) негізіндегі ЖІӨ сомасының натурал логарифмін және тауарлар мен қызметтер импортының жиынтық құнын (МЖӘ ескере отырып), минус (МЖӘ ескере отырып) алу арқылы анықталады. өнімдер мен қызметтердің экспорты. Содан кейін деректер 1-ден 7-ге дейінгі шкалаға қалыпқа келтіріледі. Импорт пен экспорттың МЖӘ бағалаулары, мысалы, экспорт өнімін ЖІӨ және МЖӘ үшін түзетілген ЖІӨ үлесі ретінде есептеу арқылы алынады.

Сыртқы нарықтың көлемі 1-ден 7-ге дейінгі шкалаға нормаланған тауарлар мен қызметтер экспортының жалпы құнының натурал логарифмін (МЖӘ ескере отырып) алу жолымен анықталады. Экспорттың МЖӘ бағалауы өнімді есептеу арқылы алынады. МЖӘ ескере отырып, ЖІӨ мен ЖІӨ үлесі ретінде экспорттың.

1. Қорытындылай келе, зерттеуде қарастырылатын үшінші көрсеткіш – Жаһандық инновациялық индекс жаһандық зерттеу және инновациялық даму деңгейі бойынша әлем елдерінің ілеспе рейтингі болып табылады. INSEAD халықаралық бизнес мектебінің әдістемесі бойынша есептелген, Франция. Зерттеу 2007 жылдан бері жүргізіліп келеді және қазіргі уақытта әлемнің әртүрлі елдері үшін инновациялық даму көрсеткіштерінің ең толық жиынтығын білдіреді.

2. Жаһандық инновациялар индексі әртүрлі экономикалық даму деңгейіндегі әлем елдерінің инновациялық дамуын егжей-тегжейлі сипаттайтын 80 түрлі айнымалылардан тұрады. Зерттеу авторлары экономиканың жетістігі инновациялық әлеуеттің болуымен де, оны жүзеге асыру шарттарымен де байланысты деп есептейді. Осыған байланысты индекс екі көрсеткіштер тобының бағалауларының сараланған сомасы ретінде есептеледі:

1) институттарды, адами капиталды және ғылыми зерттеулерді, инфрақұрылымды, ішкі нарықты дамытуды, кәсіпкерлікті дамытуды қамтитын инновациялар үшін қолда бар ресурстар мен жағдайлар (Innovation Input);

2) технологияларды дамыту мен білім экономикасын және шығармашылық қызмет нәтижелерін қоса алғанда, инновацияның практикалық нәтижелеріне қол жеткізілген (Innovation Output).

Осылайша, қорытынды Индекс белгілі бір елде инновацияны дамыту бойынша күш-жігердің тиімділігін объективті бағалауға мүмкіндік беретін шығындар мен пайданың арақатынасы болып табылады.

Индексті қалыптастыру әдістемесінің егжей-тегжейлі сипаттамасы және ол бойынша деректер көздері келесі салыстырмалы зерттеудің нәтижелері туралы жыл сайынғы INSEAD есебінде келтірілген. Зерттелетін экономикалардың әрқайсысы үшін есепте ел мен ұлттық экономиканың егжей-тегжейлі сипаттамасы бар, олар рейтингтегі жалпы позиция бойынша егжей-тегжейлі нәтижелермен және пайдаланылған талдау негізінде анықталған инновациялық артықшылықтар мен кемшіліктердің ең маңыздысы. көрсеткішін есептеу үшін [3].

Адами капитал ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі факторы болып табылады, бұл тарауда ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі мен оның адами капиталының даму деңгейі арасындағы корреляциялық тәуелділікті анықтаймыз. Ол үшін біз Спирменнің дәрежелік корреляциясын есептеу әдістемесін қолданамыз.

Спирменнің дәрежелік корреляция коэффициенті – құбылыстар арасындағы байланысты статистикалық зерттеу үшін қолданылатын параметрлік емес әдіс. Бұл жағдайда зерттелетін белгілердің екі сандық қатары арасындағы параллелизмнің нақты дәрежесі анықталады және сандық өрнектелген коэффициенттің көмегімен орнатылған байланыстың тығыздығының бағасы беріледі [7].

Дәрежелік корреляция коэффициентін пайдаланған кезде белгілер арасындағы байланыстың жақындығы шартты түрде 0,3 немесе одан төмен коэффициент мәндерін, байланыс әлсіз тығыздығының көрсеткіштерін ескере отырып бағаланады; 0,4-тен жоғары, бірақ 0,7-ден төмен мәндер – байланыстың орташа тығыздық көрсеткіштері, ал 0,7 және одан жоғары мәндер – байланыстың жоғары тығыздық көрсеткіштері.

Спирменнің дәрежелік корреляция коэффициентін практикалық есептеу келесі қадамдарды қамтиды:

1) рейтингтік ережелерге сәйкес 1-разрядты ең төменгі мәнге бере отырып, ЖСҚ қалыптастыратын GCI және басқа факторлардың рейтингі (олардың дәрежелері «А дәрежесі» және «В дәрежесі» бағандарына енгізіледі);

2) салыстырылатын мәндердің әрбір жұбының разрядтарындағы айырмашылықты анықтау (d);

3) әрбір айырмашылықты квадраттау және алынған нәтижелерді қорытындылау (d²);

4) квадраттардың қосындысын есептеу;

5) разрядтардың корреляциялық коэффициентін мына формула бойынша есептеу:

$$r = 1 - 6 * \frac{\sum d^2}{N * (N^2 - 1)}, \quad (13)$$

Мұндағы N – жұптастырылған бақылаулар саны [5].

Жоғарыда аталған әдістеме бойынша жүргізілген есептеулер Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму Бағдарламасы мен Дүниежүзілік Экономикалық Форум жыл сайын шығаратын есептерінде ұсынылған ақпаратқа, атап айтқанда 2012 жылдың ең өзекті деректеріне негізделген. Негізгі көрсеткіш шартты түрде Жаһандық болып белгіленеді. Бәсекеге қабілеттілік индексі. ДЭФ әзірлеген бұл жиынтық макрокөрсеткіш, біздің ойымызша, елдің (ұлттық) бәсекеге қабілеттілігін объективті және жеткілікті толық бағалауды ғана емес, сонымен қатар қарастырылып отырған елдің бәсекеге қабілеттілік деңгейін басқа елдердің бәсекеге қабілеттілігімен салыстыру мүмкіндігін береді, бұл ұлттық бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін стратегиялар мен үлгілерді әзірлеуде маңызды. Дамыған елдердің табысты тәжірибесін ішінара алу арқылы ұлттық дамудың жолдары мен нұсқауларын табу. Адами капиталдың ұлттық экономика деңгейіне тәуелділігін дәлелдеу және әртүрлі елдердің экономикалық табыс көздерін анықтау мақсатында есептеулер тек Қазақстан Республикасын ғана емес, сонымен қатар ДЭФ Жаһандық бәсекеге қабілеттілік есебіне енгізілген барлық 144 елді қамтиды.

Есептеулер шартты түрде үш негізгі бөлікке немесе блокқа бөлінеді. Бірінші бөлімде біз адам дамуы индексінің жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексіне тәуелділігін дәлелдейміз, АДИ құрайтын әрбір индекстің әсер ету дәрежесін егжей-тегжейлі қарастырамыз: жалпы ұлттық табыс деңгейі, өмір сүру ұзақтығының деңгейі және білім деңгейі.

$$r = 1 - 6 * \frac{\sum d^2}{N * (N^2 - 1)} = 1 - 6 * \frac{104568}{144 * (20736 - 1)} = 0,7898$$

Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі мен адам дамуы индексі арасындағы корреляция статистикалық тұрғыдан маңызды және көрсеткіштер арасындағы байланыстың тығыздығы жоғары.

Екінші бөлімде жоғарыда қарастырылған адами капиталды қалыптастыратын факторлардың, соның ішінде «Бастауыш білім беру», «Жоғары білім және кәсіптік оқыту», «Еңбек нарығының тиімділігі» және «Инновациялық әлеуеттің» жаһандық даму деңгейіне тәуелділігін анықтаймыз.

$$r = 1 - 6 * \frac{\sum d^2}{N * (N^2 - 1)} = 1 - 6 * \frac{88328}{144 * (20736 - 1)} = 0,8225$$

Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі мен елдердің жан басына шаққандағы ЖҰӨ бойынша рейтингі арасындағы корреляция статистикалық тұрғыдан маңызды және көрсеткіштер арасындағы байланыстың жақындығы жоғары деңгейде.

Үшінші бөлімде INSEAD француз зерттеу орталығы әзірлеген Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі мен Жаһандық инновация индексінің тәуелділігін анықтаймыз.

$$r = 1 - 6 * \frac{\sum d^2}{N * (N^2 - 1)} = 1 - 6 * \frac{129354}{144 * (20736 - 1)} = 0,7400$$

Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі мен халықтың күтілетін өмір сүру ұзақтығы деңгейі бойынша рейтинг арасындағы корреляция статистикалық тұрғыдан маңызды, көрсеткіштер арасындағы өзара байланыстың жоғары деңгейі байқалады.

$$r = 1 - 6 \times \frac{\sum d^2}{N \times (N^2 - 1)} = 1 - 6 \times \frac{80172}{144 \times (20736 - 1)} = 0,8388$$

Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі мен Дүниежүзілік білім индексі арасындағы корреляция статистикалық тұрғыдан маңызды; көрсеткіштер арасындағы байланыстың жоғары деңгейі бар.

$$r = 1 - 6 \times \frac{\sum d^2}{N \times (N^2 - 1)} = 1 - 6 \times \frac{71350}{144 \times (20736 - 1)} = 0,8566$$

Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі мен «Денсаулық сақтау және бастауыш білім» факторы арасындағы өзара байланыс статистикалық маңызды, көрсеткіштер арасындағы байланыстың жақындығы жоғары деңгейде.

$$r = 1 - 6 \times \frac{\sum d^2}{N \times (N^2 - 1)} = 1 - 6 \times \frac{47862}{144 \times (20736 - 1)} = 0,9038$$

Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі мен «Жоғары білім және кәсіптік оқыту» факторы арасындағы байланыс статистикалық маңызды; көрсеткіштер арасындағы байланыстың ең жоғары деңгейі атап өтіледі.

$$r = 1 - 6 \times \frac{\sum d^2}{N \times (N^2 - 1)} = 1 - 6 \times \frac{206342}{144 \times (20736 - 1)} = 0,5853$$

Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі мен еңбек нарығының тиімділік факторы арасындағы корреляция статистикалық тұрғыдан маңызды және көрсеткіштер арасындағы өзара тығыздықтың қалыпты деңгейі байқалады.

$$r = 1 - 6 \times \frac{\sum d^2}{N \times (N^2 - 1)} = 1 - 6 \times \frac{71114}{144 \times (20736 - 1)} = 0,8570$$

Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі мен «Инновациялық әлеует» факторы арасындағы байланыс статистикалық маңызды; көрсеткіштер арасындағы байланыстың жоғары деңгейі бар.

$$r = 1 - 6 \times \frac{\sum d^2}{N \times (N^2 - 1)} = 1 - 6 \times \frac{91868}{144 \times (20736 - 1)} = 0,8153$$

Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі мен Жаһандық инновация индексі арасындағы өзара байланыс статистикалық маңызды, көрсеткіштер арасындағы байланыстың тығыздығы жоғары деңгейде.

4-кестеде жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі бойынша Қазақстан Республикасының рейтингі және 2017–2021 жж. кезеңіндегі динамикалық адам дамуы индексі көрсетілген

Кесте 4 – жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі және динамикадағы адам дамуы индексі бойынша Қазақстан Республикасының рейтингі, 2017–2021 жж.

Жыл	GCI		АДИ	
	Бағалау	Индекс	Бағалау	Индекс
2017 ж.	66 (134-тен)	4,1	73 (177-ден)	0,794
2018 ж.	67 (133-тен)	4,1	82 (182-ден)	0,804
2019 ж.	72 (139-дан)	4,1	66 (169-дан)	0,714
2020 ж.	72 (142-ден)	4,2	68 (187-ден)	0,745
2021 ж.	51 (144-тен)	4,4	69 (187-ден)	0,754

5-кестеде Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі мен адами капиталдың құрамдас бөліктері арасындағы корреляцияны есептеудің негізгі нәтижелері берілген.

Кесте 5 – ГКИ мен НС түзілу факторлары арасындағы корреляцияны есептеу нәтижелері

Блоктау	Көрсеткіштердің тәуелділігі	Нәтиже
1-блок	GCI және АДИ тәуелділігі	0,7898
2-блок	GCI және ЖҰӨ деңгейінің тәуелділігі, 2012 ж	0,8225
	GCI тәуелділігі және өмір сүру ұзақтығының деңгейі, 2012 ж	0,7400
	ЖБК мен білім деңгейіне тәуелділік, 2012 ж. (1) ЖБК мен факторға тәуелділік «Денсаулық және бастауыш білім», 2012 ж.	0,8388
	ЖБК және фактордың тәуелділігі «Жоғары білім және кәсіптік оқыту», 2012 ж	0,8566
	ГКИ және «Еңбек нарығының тиімділігі» факторының тәуелділігі, 2012 ж	0,9038
	IGC тәуелділігі және «Инновациялық потенциал» факторы, 2012 ж	0,5853
	IGC және ГП тәуелділігі, 2012 ж	0,8570
3-блок	GCI және АДИ тәуелділігі	0,8153
Ескертпе: [9] дереккөз негізінде құрастырылған.		

Факторлардың тәуелділігін есептеудің негізгі нәтижелерін белгілейік. Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі мен адам дамуы индексі арасындағы корреляция статистикалық маңызды болды және 0,7898 құрады. Бұл бәсекеге қабілеттілік деңгейі мен адам дамуының тікелей пропорционалды тәуелділігі мен тығыз байланысының болуын растайды, яғни елдің адами даму деңгейі неғұрлым жоғары болса, оның бәсекеге қабілеттілік деңгейі де соғұрлым жоғары болады.

Әрі қарай, сол негізде әртүрлі елдердегі экономикалық табыс көздерін анықтау әрекеті жасалды. Бұл үшін бәсекеге қабілеттілік деңгейі мен елдің адами капиталын қалыптастыратын бірқатар факторлар арасындағы корреляциялық коэффициенттер табылды.

Бәсекеге қабілеттілікті өлшеудің қарапайым тәсілдерінің бірі – жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнім. Көрсеткіш неғұрлым жоғары болса, соғұрлым ел мен оның азаматтары бай болса, өмір сүру сапасы да соғұрлым жоғары болады [6]. 2019 ж. Қазақстан жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табыс бойынша Дүниежүзілік банк рейтингінде 73-ші орынды иеленді. Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі мен жан басына шаққандағы ЖҰӨ бойынша елдер рейтингі арасындағы корреляция коэффициенті статистикалық маңызды болып шықты және 0,8225 құрады.

Жан басына шаққандағы ЖҰӨ индексі көбінесе мемлекеттің өмір сүру деңгейінің немесе әл-ауқатының индексі ретінде түсініледі. Алайда бұл ел халқының әл-ауқатының шамамен алынған өлшемі ғана, өйткені ол бірқатар маңызды факторларды, атап айтқанда: азаматтардың арасында табыстың біркелкі немесе біркелкі бөлінуін көрсетпейді. елдің; өндірістің табиғи ресурстарға және қоршаған ортаға келтірген зиянын есепке алмайды; шаруашылықта немесе ерікті негізде орындалған ақысыз жұмысты, сондай-ақ өте маңызды көлемге жетуі мүмкін көлеңкелі экономикадағы барлық өндірісті есепке алмайды; адам үшін бос уақыттың немесе еркіндіктің құндылығын ескермей, қоғамға пайдалы да, зиянды өнімдерге де (мысалы, кейбір дәрі-дәрмекке, темекіге, қару-жараққа және т.б.) бірдей мән береді [8].

Талдау нәтижелері көрсеткендей, адам дамуы бойынша әлемде белгілі бір елдің алатын орны жан басына шаққандағы ЖҰӨ бойынша бөлінген елдер тізіміндегі орнынан айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін. Өйткені, әртүрлі елдерде экономикалық өсу нәтижелері тең емес табыстармен олардың халқының әл-ауқатының артуына айналды.

Адам дамуы концепциясына сәйкес адам дамуын тек материалдық игіліктер мен қызметтер көлемінің ұлғаюы ретінде қарастыруға болмайды. Демек, жалпы ішкі өнімді және жан басына шаққандағы табысты қоса алғанда, дәстүрлі макроэкономикалық көрсеткіштер барлық алуан түрлілігі бойынша дамудың барабар сипаттамасы болып табылмайды. Экономикалық көрсеткіштердің өзі мемлекеттік ресурстарды бөлудің немесе даму деңгейіне қарай елдерді рейтингтеудің әмбебап критерийі бола алмайды. Барған сайын көбірек тауарлар мен қызметтерді өндіру – өмір сүру деңгейін және басқа да ұлттық мақсаттарды жақсартудың ең жақсы жолы деген түсінік біржақты. Бұл тәсіл дамудың көптеген экономикалық емес параметрлерін жете

бағаламауға әкеледі. Экономикалық өсудің ресми жоғары қарқынын ескере отырып, адамдардың өмір сүру деңгейі салыстырмалы түрде төмен болуы мүмкін. Қарама-қарсы жағдай да мүмкін: экономикалық өсудің қалыпты көрсеткіштерімен салыстырмалы түрде жоғары өмір сүру деңгейі [9].

Одан әрі біз елдің бәсекеге қабілеттілігі мен адам дамуын қалыптастырудың тағы екі факторы – өмір сүру ұзақтығы мен білім деңгейі арасындағы байланысты анықтадық.

Бірінші фактор жағдайында корреляция коэффициенті 0,7400 болды. Өмір сүру ұзақтығының индексі – әлем елдеріндегі орташа өмір сүру ұзақтығының көрсеткіші, әлеуметтік-демографиялық дамудың негізгі көрсеткіштерінің бірі. Өмір сүру ұзақтығын ұлғайту – еңбек өнімділігін, еңбек тиімділігін және экономикалық прогресті арттырудың, білім деңгейін көтерудің, ұрпақтар арасындағы тұрақты байланысты қамтамасыз етудің, білімді жинақтау мен өңдеудің қажетті шарты. Дегенмен, өмір сүру ұзақтығы бәсекеге қабілеттіліктің себебі емес, оның салдары екенін атап өткен жөн, өйткені өмір сүру ұзақтығының артуы экономикалық дамудың, медицина саласындағы ғылыми прогрестің және т.б.

Бәсекеге қабілеттілік пен білім деңгейі арасындағы байланыс ең маңызды болып шықты және 0,8388 құрады. Атап айтқанда, өзара жақындықтың ең жоғары көрсеткіші жаһандық бәсекеге қабілеттілік деңгейі мен «Жоғары білім және кәсіптік оқыту» факторы арасында 0,9038 құрады. Осыған сүйене отырып, осы жұмыста қарастырылған адам дамуының барлық факторларының ішінде бәсекеге қабілеттілік деңгейіне ең көп әсер ететін білім беру. Маманның білім деңгейі мен кәсіби дайындығы еліміздің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін негізгі фактор болып табылады.

Елдің білім беру және зияткерлік әлеуетін мониторингілеу – әртүрлі деңгейдегі және бағыттағы мамандарды даярлау көлемін ағымдағы және перспективалық бағалау – тиімді еңбек нарығының негізі ретінде қызмет ететін қосымша білім беру қызметтерін дамытуға әсер етеді. Уақыты, білім беру кеңістігіне тартылу дәрежесі бойынша жеке білім беру траекторияларының көп нұсқалылығы мамандардың еңбек нарығында ұтқырлығын қамтамасыз етеді. Мұның барлығы қалыптасқан нарықты дамытуға ғана емес, сонымен қатар ұлттық адами капиталды қалыптастыруға және сақтауға мүмкіндік береді [10].

Осылайша, білім ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету жағдайында адами капиталды қалыптастырудың ең маңызды факторына айналады. Тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуды қамтамасыз етуде, мемлекеттердің бәсекеге қабілеттілігін арттыруда және әлемдік нарықта және дүниежүзілік экономикалық қауымдастықта позицияларын нығайтуда білімнің рөлі артып келеді. Сонымен бірге білім беру жүйесінің экономикалық әлеуетін экономиканың дамуына білім беру мекемелерінің қызмет етуінің әсерін көрсететін инновация өлшемі деп атауға болады.

Экономиканы білім тез өзгертін қажеттіліктерді қанағаттандыратын және жиі осындай қажеттіліктерді қалыптастыратын үздіксіз инновацияларға мүмкіндік беретін инновация деп санауға болады. Инновация экономикалық дамудың ең маңызды факторына, фирмалардың, салалардың, ұлттық экономикалардың бәсекеге қабілеттілігінің негізіне айналды.

Әлем елдеріндегі бәсекеге қабілеттілік пен инновациялық даму деңгейі арасындағы байланысты қарастыра келе, инновациялық даму елдің бәсекеге қабілетті әлеуетін дамытуда маңызды рөл атқарады деген қорытындыға келдік. Сонымен, жаһандық бәсекеге қабілеттілік деңгейі мен «Инновациялық әлеует» факторы арасындағы байланысты есептеп, 0,8570-ке тең коэффициент алдық. Сонымен қатар, GCI және GII деңгейінің тәуелділігі 0,8153 болды, бұл жаңа экономикада «білім экономикасы» жағдайында негізгі өндірістік ресурс білім мен ақпарат болған кезде, зияткерлік әлеуетті қалыптастыруға қабілетті екенін тағы бір рет дәлелдейді. Жаңа білімді қалыптастыру мемлекеттің маңызды міндеттерінің біріне айналады [11].

Адами капиталдың ел экономикасындағы анықтаушы рөлін көптеген экономистер атап өтеді, атап айтқанда Л.И. Абалкин былай деп жазады: «Егер даму деңгейлері бойынша елдерді рейтингтеудің қазіргі әлемдік тәжірибесін алатын болсақ, онда олар мемлекет деңгейінен бастап ретімен орналасады. Адами капитал – бұл тұжырымдама әдетте мыналарды қамтиды: шешуші рөл атқаратын жалпы және жан басына шаққандағы ЖІӨ көлемі; халықтың өмір сүру ұзақтығы, білім деңгейі, жеке жоғары және орта білімі бар адамдар үшін, бұл процестің бұқаралық сипаты. Бұл индекстер бірігіп іс жүзінде адами капитал деп аталатын нәрсені

кұрайды. Ал елдер экономикалық даму деңгейі бойынша осыған қарап тізіліп жатыр. Сондықтан АҚШ-та, Жапонияда, Германияда, Қытайда жасалып жатқан бағдарламаларда бұл параметрлер шешуші болады [12]. Осыған сүйене отырып, ол бүгінгі таңда әлемдік дамуды анықтайтын тенденцияларды ескере отырып, адам әлеуетінің өсуі басым фактор деп есептеді.

Еліміздің болашаққа зияткерлік серпіліс жасай алуы үшін бүгінгі таңда қолда бар адами әлеуетті пайдалану қажет екені анық. Ол үшін бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының қуатты интеллектуалдық және шығармашылық әлеуетін қалыптастыру үшін денсаулық сақтау, мәдениет және білім беру салаларына қомақты инвестиция салу қажет. Қазіргі заманғы адами капиталды зерттеудің жинақталған тәжірибесі маңызды теориялық және практикалық мәнге ие өте қажетті және өзекті болып көрінеді [13]. Сондықтан, тарихи және ұлттық дәстүрлерді ескере отырып, Қазақстанда осы тәжірибені пайдалану, әрине, еліміздің өркениетті дамыған қоғамға тезірек және ауыртпалықсыз ілгерілеуіне ықпал етер еді. Адами капиталдың елдің халықаралық бәсекеге қабілеттілігін қалыптастырудағы және оның экономикалық өсуін қамтамасыз етудегі шешуші рөлі Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін арттырудың ең маңызды факторына айналуы мүмкін және болуға тиіс [13].

Қазақстан Республикасының жағдайын жаһандық бәсекеге қабілеттілікті бағалау тұрғысынан талдау нәтижелеріне сүйене отырып, Дүниежүзілік экономикалық форум әдістемесінде қолданылатын тәсілдерді ғана емес, сонымен қатар бірқатар басқа халықаралық ұйымдардың әдістерін пайдалана отырып, және рейтингтік агенттіктер әлемде қолданылатын елдердің бәсекеге қабілеттілігін дамытудың жүйелі тәсілдерін ескере отырып, Қазақстан экономикасының әлсіз және күшті жақтары айқындалып, инновациялық дамуға жедел көшуге байланысты одан әрі дамудың басымдықтары айқындалды. даму сатысы [13].

Қорытынды

Осылайша, бәсекеге қабілеттілік пен адам дамуының негізгі факторлары арасындағы анықталған корреляциялық тәуелділік елдің адами капиталы неғұрлым жақсы болса, соғұрлым ол экономикалық дамыған және үлкен бәсекелестік артықшылықтарға ие болады деп тұжырымдауға негіз береді. Сондай-ақ адами капиталды қалыптастыратын барлық факторлардың ішінде адами капиталдың бәсекеге қабілеттілік деңгейіне де, жалпы елдің бәсекеге қабілеттілік деңгейіне де білім мен инновациялық әлеует барынша ықпал ететіні анықталды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Human Development Report 2010. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development. UNDP. Moscow: Ves Mir Publishing House, 2010, 244 p.
- 2 Russian Competitiveness Report. Laying the foundation for sustainable prosperity. Eurasian Institute for Competitiveness. World Economic Forum. Geneva, 2011, 227 p.
- 3 Рейтинг стран мира по индексу инноваций. – 2022. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index/info> (дата обращения: 01.11.2022)
- 4 Andersen A., Garel A., Gilbert A., Tourani-Rad A. Social capital, human capital, and board appointments // Global Finance Journal, 2022, no. 54, art. no. 100758.
- 5 Rehbein O., Rother S. The role of social networks in bank lending // ECON tribute Discussion Paper, 2020, no. 033.
- 6 Renneboog L., Zhao Y. Director networks, turnover and appointments // European Financial Management, 2020, no. 26(1), pp. 44–76.
- 7 Dynkin A.A. Knowledge economy in Russia and in the world. URL: <http://fp6.csr.ru/news/data/dynkin.doc> (дата обращения: 01.11.2022)
- 8 Spencer Stuart U.S. board index. 2017. URL: https://www.spencerstuart.com/~media/ssbi2017/ssbi_2017_final.pdf (дата обращения: 01.11.2022)
- 9 The World Bank: World Development Indicators. Gross National Income per Capital. 2012. URL: <http://www.worldbank.org/> (дата обращения: 01.11.2022)
- 10 Капелюшников Р.И. Теория человеческого капитала: Институт свободы Московский Либертариум. URL: <http://www.libertarium.ru/10624> (дата обращения: 01.11.2022)
- 11 Weber M. Economy and Society. Berkeley: University of California Press, 1978, vol. 1, p. 38.

- 12 The World Bank: World Development Indicators. Gross National Income per Capita. 2020. URL: // <http://www.worldbank.org/> (дата обращения: 01.11.2022)
- 13 Сәбден О. Қазақстан Республикасындағы адами капиталдың бәсекеге қабілеттілігін арттыру // Қазақстанда бәсекеге қабілетті адами капиталды қалыптастыру және дамыту: халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарының жинағы. – Алматы: ҚР БҒМ ҚН Экономика институты, 2010, 16–25 б.
- 14 Портер М.Е. Кластерлер және бәсекелестіктің жаңа экономикасы // Гарвард бизнес шолуы, 1998. – № 76(6). – 77–90 б.
- 15 Puskarova P. Trust or bust: Growth effects of knowledge, human and social capital revisited // *Economic Systems*, 2022, no. 46(4), art.no. 101036. DOI: 10.1016/j.ecosys.2022.101036
- 16 Nkemgha G.Z., Nchofoung T.N., Sundjo F. Financial development and human capital thresholds for the infrastructure development-industrialization nexus in Africa. 2023. Vol. 132. No. 04108. DOI: 10.1016/j.cities.2022.104108
- 17 Demirgüç-Kunt A., Torre I. Measuring human capital in middle income countries // *Journal of Comparative Economics*, 2022, no. 50(4), pp. 1036–1067.

REFERENCES

- 1 Human Development Report 2010. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development. UNDP. Moscow: Ves Mir Publishing House, 2010, 244 p. (In English).
- 2 Russian Competitiveness Report. Laying the foundation for sustainable prosperity. Eurasian Institute for Competitiveness. World Economic Forum. Geneva, 2011, 227 p. (In English).
- 3 Rejting stran mira po indeksu innovacij. – 2022. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index/info> (data obrashheniya: 01.11.2022) (In Russian).
- 4 Andersen A., Garel A., Gilbert A., Tourani-Rad A. (2022) Social capital, human capital, and board appointments // *Global Finance Journal*, no. 54, art. no. 100758. (In English).
- 5 Rehbein O., Rother S. (2020) The role of social networks in bank lending // *ECON tribute Discussion Paper*, 2020, no. 033.
- 6 Renneboog L., Zhao Y. Director networks, turnover and appointments // *European Financial Management*, no. 26(1), pp. 44–76. (In English).
- 7 Dynkin A.A. Knowledge economy in Russia and in the world. URL: <http://fp6.csr.ru/news/data/dynkin.doc> (data obrashheniya: 01.11.2022) (In English).
- 8 Spencer Stuart U.S. board index. 2017. URL: https://www.spencerstuart.com/~media/ssbi2017/ssbi_2017_final.pdf (data obrashheniya: 01.11.2022) (In English).
- 9 The World Bank: World Development Indicators. Gross National Income per Capital. 2012. URL: <http://www.worldbank.org/> (data obrashheniya: 01.11.2022) (In English).
- 10 Kapelyushnikov R.I. Teoriya chelovecheskogo kapitala: Institut svobody` Moskovskij Libertarium. URL: <http://www.libertarium.ru/10624> (data obrashheniya: 01.11.2022) (In Russian).
- 11 Weber M. (1978) *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press, vol. 1, r. 38. (In English).
- 12 The World Bank: World Development Indicators. Gross National Income per Capital. 2020. URL: // <http://www.worldbank.org/> (data obrashheniya: 01.11.2022) (In English).
- 13 Säbden O. (2010) Qazaqstan Respublikasyndaғы adami kapitaldyñ bәsekege qabilettılıgін arttyru // Qazaqstanda bәsekege qabiletti adami kapitaldy qalyptastyru және damytu: halyqaralyq ғылыми-практикалық konferensia materialдарының жинағы. – Алматы: QR BҒМ QN Ekonomika instituty, 16–25 p. (In Kazakh).
- 14 Porter M.E. (1998) Klasterler және bәsekelestiktіñ jaña ekonomikasy // *Garvard biznes şoluy*, no. 76(6), 77–90 p. (In English).
- 15 Puskarova P. (2022) Trust or bust: Growth effects of knowledge, human and social capital revisited // *Economic Systems*, no. 46(4), art.no. 101036. DOI: 10.1016/j.ecosys.2022.101036 (In English).
- 16 Nkemgha G.Z., Nchofoung T.N., Sundjo F. (2023) Financial development and human capital thresholds for the infrastructure development-industrialization nexus in Africa. Vol. 132. No. 04108. DOI: 10.1016/j.cities.2022.104108(In English).
- 17 Demirgüç-Kunt A., Torre I. (2022) Measuring human capital in middle income countries // *Journal of Comparative Economics*, no. 50(4), pp. 1036–1067. (In English).

А.Б. КИБАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: kibayeva@list.ru

ORCID ID: 0000-0002-3009-4787

Л.А. ТУСУПОВА,¹

д.э.н., профессор.

e-mail: l.tussupova@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-7511-1889

РОНАЛЬД ГИЗЕ,²

профессор.

e-mail: r.giese@hszg.de

ORCID ID: 0000-0002-3784-5950

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Университет прикладных наук Циттау-Герлиц,

г. Циттау, Германия

ВЛИЯНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА НА РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

В настоящее время национальная конкурентоспособность представляется как средство борьбы за место в мировой экономической системе. Вопрос формирования, обеспечения и повышения конкурентоспособности национальной экономики Республики Казахстан является основным вопросом при разработке Стратегии «Казахстан–2030», Стратегии «Казахстан–2050», Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года и других государственных программ, направленных на модернизацию экономики государства [1]. Цель статьи – исследовать влияние человеческого капитала на развитие экономики. Транснационализация экономических отношений и глобализация рынков обостряют конкуренцию между странами и крупными корпорациями за влияние и рынки сбыта, что, в свою очередь, приводит к появлению новых методов и средств конкуренции. Развитие человеческого капитала позволяет внедрять инновации, адаптировать экономику к условиям глобализации, достигать высокой конкурентоспособности. В условиях глобализации мировой экономики страна сталкивается с острыми проблемами, такими как: общая технико-технологическая отсталость предприятий, сырьевая ориентированность экономики, неразвитость производственной инфраструктуры, низкая интеграция в мировое хозяйство, неразвитость социальной инфраструктуры. Отсутствие эффективной связи между наукой и производством, низкие затраты на НИОКР, конструкторские работы и др. Для решения этих задач необходимо будет создать в Казахстане конкурентоспособную наукоемкую экономику, которая может стать основой общественного благосостояния. В перспективе Казахстану необходимо создать инновационную, посткризисную экономику, т.е. экономику, основанную на использовании знаний, которая создает возможности для практического использования человеческого интеллектуального капитала в развитии областей, требующих знаний, обеспечивает переход к шестому экономическому укладу, принимает черты интеллектуальной экономики.

Ключевые слова: человеческий капитал, конкурентоспособность, инновационная экономика, человеческий потенциал, человеческие ресурсы, макроэкономические показатели.

A.B. KIBAYEVA,*¹

PhD student.

*e-mail: kibayevaa@list.ru

ORCID ID: 0000-0002-3009-4787

L.A. TUSSUPOVA,¹

d.e.s., professor.

e-mail: l.tussupova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-7511-1889,

ROLAND GIESE,²

professor.

e-mail: r.giese@hszg.de

ORCID ID: 0000-0002-3784-5950

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²University of Applied Science, Hochschule Zittau,

Zittau Görlitz, Germany

IMPACT OF HUMAN CAPITAL ON THE DEVELOPMENT OF AN ECONOMY

Abstract

At present, national competitiveness is presented as a means of fighting for a place in the world economic system. The issue of formation, ensuring and increasing the competitiveness of the national economy of the Republic of Kazakhstan is the main issue in the development of the Strategy "Kazakhstan–2050", "Strategy "Kazakhstan–2030", the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 and other government programs aimed at modernizing the economy of the state [1]. The purpose of this article is to investigate the impact of human capital on economic development. Transnationalization of economic relations and globalization of markets intensify competition between countries and large corporations for influence and markets, which in turn leads to new methods and means of competition. The development of human capital makes it possible to introduce innovations, adapt the economy to the conditions of globalization, and achieve high competitiveness. In the conditions of globalization of the world economy the country faces acute problems, such as: general technical and technological backwardness of enterprises, raw material orientation of economy, underdevelopment of production infrastructure, low integration into the world economy, underdevelopment of social infrastructure. Lack of effective communication between science and production, low costs of R&D, design work, etc. To solve these problems it will be necessary to create in Kazakhstan a competitive knowledge-intensive economy, which can become the basis of public welfare. In the future, Kazakhstan needs to create an innovative, post-crisis economy, i.e. knowledge-based economy, which creates opportunities for practical use of human intellectual capital in the development of areas requiring knowledge, provides the transition to the sixth economic paradigm, takes the features of the intellectual economy.

Key words: human capital, competitiveness, innovation economy, human potential, human resources, macroeconomic indicators.

МРНТИ 06:01
УДК 338.001.36
Jel O14

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-200-210>

Н.А. АБИКЕНОВА,*¹

докторант.

*e-mail: 2120879@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-9541-4457

Д.И. РАЗАКОВА,¹

к.э.н., PhD.

e-mail: d.razakova@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-2595-8971

¹ Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ЦЕПОЧКИ ПОСТАВОК НА ОСНОВЕ БЛОКЧЕЙН В УСЛОВИЯХ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

Проблема продовольственной безопасности быстро обострилась из-за многочисленных фальсификаций продуктов и повышения цен на социально важные продукты питания, а также общего роста масштабов сети цепочки поставок за последние годы, тем самым увеличивая уровень продуктовых отходов. С момента недавней эволюции технологии блокчейн обещает высокую потенциальную способность гарантировать и отслеживать оригинальность продуктов, также эффективно управлять цепочкой поставок. Более того, блокчейн признали одной из восьми основных технологий, которые способны изменить нашу жизнь, если использовать его в правильном направлении во благо общества и экономики стран. В Казахстане отсутствует инфраструктура для поддержки поставок продовольствия, также не решен ряд вопросов касательно повышения контроля над ценами со стороны государства. Целью данного исследования является выявление преимуществ блокчейна, который способствует эффективному управлению цепочкой поставок продовольственных товаров, возможности удовлетворить запросы всех заинтересованных сторон, и сравнение с традиционной системой цепочки поставок. В статье используется факторный анализ, учитывающий экономические, политические, социальные, технологические интересы, с помощью которого осуществляется раскрытие существующих проблем на данный момент. Результаты показывают, что применение блокчейна в цепочке поставок продовольствия приводит к положительному спросу со стороны государства, производителей и конечных потребителей. Ценность работы заключается в теоретическом исследовании, которое опиралось на опыт последних исследований по всему миру, адаптации в Казахстане и возможности применения в условиях продовольственной безопасности. Данная работа содержит множество затрагиваемых экономических аспектов и может послужить как основа для дальнейшего исследования.

Ключевые слова: блокчейн, продовольственные товары, пищевая промышленность, управление, цепочки поставки, продовольственная безопасность.

Введение

Цепочка поставок продуктов питания включает в себя различные организации, которые отвечают за различные виды деятельности на этапах производства и распределения. Мы сосредоточимся на продовольственном секторе, основные этапы которого включают производство, переработку, дистрибуцию, розничную торговлю и потребление. Согласно словарю APICS [1], управление цепочками поставок – это проектирование, планирование, выполнение и мониторинг деятельности цепочки поставок с целью создания конкурентоспособной инфраструктуры, синхронизации предложения со спросом и измерения производительности во всем мире. Данные процессы, поддерживаемые различными участниками рынка, влекут за собой многочисленные проблемы, такие как отходы продуктов питания между этапами, необходимость доверия между заинтересованными сторонами, часто связанными с их репутацией, отсутствие прозрачности данных, которые все чаще запрашиваются участвующими организациями и потребителями. Для решения этих проблем технология блокчейн является одним из лучших решений. Это исследование предположило, что блокчейн предлагает инновационное решение для

достижения этой цели: во-первых, он обеспечивает постоянную запись для каждого сегмента транзакции, который сгруппирован в отдельные блоки и не может быть изменен. Во-вторых, может заменить существующие традиционные системы отслеживания с бумаги и ручного мониторинга, чтобы предотвратить неточный контроль традиционного пути цепочки поставок.

Продукты питания проходят через обширную сеть фермеров, розничных торговцев, дистрибьюторов, перевозчиков, складских помещений, переработчиков и поставщиков, прежде чем попасть к конечному потребителю, и должны проходить такие процессы, как постпроизводство, сбор урожая, обработка (склады, упаковка), транспортировка, распределение и продажа. Еще почти в каждом случае это путешествие остается невидимым измерением покупаемых продуктов питания. Согласно отчету НАО «Международный центр зеленых технологий и инвестиционных проектов» (Центр) на основе проведенных исследований средний показатель пищевых отходов составляет 37,2% [2]. В Казахстане определенная часть пищевых отходов, которые собираются из частных домовладений, из заведений типа ресторанного или общественного питания, используется для корма животных. Однако большая часть пищевых выбросов направляется на полигоны, где они образуют нежелательный газ, в составе которого имеются огнеопасные элементы, приводящие к пожарам, взрывам, также его парниковый эффект на 24 раза выше, чем углекислого газа [2]. В 2018 г. во всем мире было потрачено впустую 492 млн т продовольствия из-за неэффективного управления цепочками поставок. Таким образом, более эффективное управление цепочками поставок продовольствия необходимо не только для экономики пищевых отходов, но и для улучшения качества, чтобы охватить другие вопросы, такие как прослеживаемость и безопасность, также фальсификация цен на продукты питания.

Таким образом, целью данной работы является выявление преимуществ блокчейна с точки зрения формирования и улучшения процессов поставки с учетом потребности всех заинтересованных сторон. Отметим, что с точки зрения формирования и улучшения эффективности цепочки поставок продовольственных товаров особое значение приобретает изучение существующей практики и подходов к применению блокчейна. При этом необходимо обосновать факторы, имеющие спрос на внедрение данной технологии, для этого в статье раскрываются основные вопросы, которые требуют решения, касаясь всех экономических аспектов нашего общества. В связи с этим выдвигаются гипотезы:

H₀ Блокчейн обеспечивает прослеживаемость и надежность каждой транзакции в цепочке поставок продуктов питания. На сегодня не существует идеального решения для обеспечения прослеживаемости и надежности в системе поставок продовольственных товаров.

H₁ Другая гипотеза предполагает, что применение технологии блокчейн в поставке продовольственных товаров может удовлетворить требования государства, производителей и потребителей. Технические преимущества блокчейна привносят новые идеи регулирования государству, исправляя существующие недостатки управления. Для предприятий применение блокчейна может обеспечить качество товаров и быстрое реагирование на меняющийся рынок. На самом деле применение блокчейна может защитить права потребителей, помочь пищевой промышленности Казахстана использовать потенциал сельского хозяйства, способствовать индустриализации страны, изменить структуру внутренней добавленной стоимости и диверсифицировать экспорт за пределы сырья.

Материалы и методы

В статье используется PEST-анализ для сопоставления и демонстрации изучения применения блокчейна в цепочке поставок продуктов питания. PEST – аналитическая модель, которая анализирует местоположение отрасли в макросреде, которая охватывает политический, экономический, общественный и технологический факторы [3]. Все части PEST являются внешней средой отрасли, которую невозможно контролировать самостоятельно. В статье также проводится анализ спроса на платформу блокчейн-системы в цепочке поставок. Во-первых, в данной статье качественно анализируется текущая ситуация с продовольственной безопасностью, а именно повышение цен на социально значимые продовольственные товары. Во-вторых, проводится анализ спроса на платформу с системой отслеживания цепочки поставок продовольствия, где можно проследить первопричины возникающих проблем и необходимость исправле-

ния. В-третьих, в статье анализируется традиционная система отслеживания цепочки поставок продуктов питания.

Основные положения

В этой статье блокчейн был использован для решения проблемы прослеживаемости цепочки поставок продуктов питания, дальнейшего решения проблем с доступностью пищевых продуктов и демонстрации его полезности для заинтересованных сторон. С учетом условий и анализа продовольственного рынка Казахстана был использован набор теоретических методов для адаптации к текущей ситуации в Казахстане, чтобы сделать управление цепочками поставок продовольствия более эффективным и надежным, а также повысить качество и безопасность продуктов питания. Существуют сдерживаемые факторы в поставке продовольственных товаров, где существует множество участников, осуществляющих посредническую деятельность и при этом создающих лишнюю стоимость продукта. Предлагаемая технология обеспечивает точную прослеживаемость и доступность к цифровому управлению как хозяйствующему субъекту, также конечному потребителю и государству как инструмент прозрачности, точности, безопасности.

Обзор литературы

Скот Ликенс, партнер отдела кибербезопасности PwC, утверждает, что «основные восемь» технологий, которые меняют нашу жизнь, – это искусственный интеллект, дополненная реальность, блокчейн, интернет вещей, 3D-печать, виртуальная реальность, робототехника и дроны [4]. По его мнению, эти технологии полностью преобразят многие отрасли экономики: здравоохранение, энергетику и в первую очередь логистику.

Блокчейн обладает потенциалом влиять на стоимость, качество, скорость, надежность, снижение рисков, устойчивость и гибкость, которые являются ключевыми целями управления цепочками поставок (Kshetri, 2018) [5]. Более того, способность блокчейна гарантировать надежность, прослеживаемость и подлинность информации наряду с разумными договорными отношениями в условиях отсутствия доверия окажет существенное влияние на цепочку поставок продуктов питания, учитывая стремление к надежным поставщикам в отраслях и растущую обеспокоенность потребителей по поводу безопасности пищевых продуктов.

В частности, технология работает над различными аспектами преобразования традиционных путей поставок в цепочки поставок, основанные на блокчейне. Это влияет на потоки материалов и продукты цепочки поставок. Все продукты имеют информационный тег, который представляет собой идентификатор, соединяющий физические продукты с их виртуальными идентификаторами в блокчейне (Abeuratne и Monfared, 2016) [6]. Таким образом, все соответствующие субъекты, сертифицированные зарегистрированным аудитором или сертифицирующим лицом, такие как производители, розничные торговцы и клиенты, имеют прямой доступ к профилю продукта (Тянь, 2017) [7]. Перед передачей продукта обе стороны могут выполнить требование смарт-контракта для аутентификации обмена (Reyna et al., 2018) [8]. Смарт-контракты способны выполнять контроль температуры в реальном времени, мониторинг логистики и автоматические транзакции, когда права собственности на продукты меняются на основе заранее определенных условий, согласованных сторонами.

В дополнение к теоретическим исследованиям цепочек поставок продуктов питания на основе блокчейна есть также некоторые интересные исследования по применению на практике. В настоящее время существует всего несколько пилотных приложений на основе блокчейна в пищевой промышленности. Первое пилотное приложение – отслеживание продуктов питания с помощью блокчейна – было осуществлено стартапом под названием Provenance (Sabeti et al., 2019) [9]. Желтоперого тунца отслеживали по всей цепочке поставок – от рыбаков до дистрибьюторов и розничных торговцев, а также от берега до тарелки. Цифровая запись хранилась в блокчейне, доступном любому человеку с уникальным идентификатором, прикрепленным к товару, таким как QR-код или RFID-метка, или с использованием любой другой аппарат-

ной технологии, чтобы конечные пользователи могли отслеживать весь путь своих сэндвичей с тунцом на смартфоне и получать информацию о производителях, поставщиках и всех соответствующих процедурах. В другом пилотном исследовании 10 основных поставщиков продуктов питания, включая Walmart, Nestle и Unilever в сотрудничестве с IBM, создали консорциум для применения технологии блокчейн в цепочке поставок продуктов питания для повышения безопасности и прозрачности пищевых продуктов и быстрого обнаружения источников загрязнения (Barnard, 2017) [10]. Тянь (2017) предложил систему отслеживания пищевых продуктов, основанную на технологии блокчейн и интернете вещей (IoT), которая будет предоставлять партнерам по цепочке поставок статус безопасности пищевых продуктов в режиме реального времени. Предлагаемый способ обеспечивает преимущества отслеживания и выявления фальсификаций цен на продукты. Такая технология потенциально может позволить потребителю в Казахстане забрать продукт, отсканировать в мобильном приложении и увидеть, откуда взялся каждый ингредиент в этом продукте.

Результаты и обсуждение

1. Политические факторы

Продовольственная безопасность является основной обязанностью государства и регулирующих органов. Поэтому правительству необходимо создать межотраслевую или межведомственную профессиональную систему, чтобы эффективно регулировать цепочку поставок продовольствия. Большое значение имеет внедрение инноваций в государственное регулирование в поставке продовольствия, повышение уровня и эффективности государственного управления, предотвращение погони за прибылью и распространения коррупции.

i. Растущие требования государственного регулирования

Использование технологии блокчейн для достижения многофункционального управления продовольственным рынком является требованием государства посредством системы нормативных записей информации о транзакциях на продовольственном рынке. Это может эффективно решить проблему процесса регулирования пищевых продуктов. Существуют некоторые требования государственных регулирующих органов к цепочке поставок продовольствия [11]:

(а) Точный сбор информации по всем аспектам цепочки поставок продовольствия.

(б) Сбор и хранение информации о цепочке поставок продовольствия от посадки (разведения) до всего процесса потребления. Пищевая продукция должна быть обеспечена контролем, тем самым прослеживаться на всех этапах ее разработки, включающих этапы создания, производства и изготовления, продажи, утилизации.

(с) Обеспечение необходимыми документами, которые подтверждают безопасность продовольственной продукции, во-первых, для покупателей, во-вторых, для регулирующих органов, уполномоченных для данной деятельности.

(д) Своевременное оповещение органов власти о нарушениях, а именно о приобретении продуктов питания с опасными свойствами, которые возникли на этапах создания, производства и изготовления, продажи, утилизации.

Эти требования соответствуют технологическим характеристикам блокчейна, в котором хранится информация о каждой транзакции. Эта информация послужит основой для надзора, отзыва продуктов питания и предварительного предупреждения. Таким образом, мы видим, что применение технологии блокчейн соответствует требованиям государственного спроса на систему цепочки поставок продовольствия.

ii. Статистический анализ

Благодаря информации, записанный блокчейном, государство может использовать интегрированную функцию системы отслеживания для сбора статистических данных по различным видам продуктов питания. Посредством информации, статистики, анализа и обработки, а также генерации предупреждающей информации сгенерированная предупреждающая информация отправляется соответствующим подразделениям или узлу в цепочке поставок [12]. В соответствии с рисками безопасности, существующими в цепочке поставок продовольствия, государство сосредоточилось бы на управлении этими видами предпринимательской деятельности.

Таким образом, с помощью технологии для создания системы отслеживания цепочки поставок продуктов питания государство может правильно и своевременно предоставлять информацию общественности и средствам массовой информации и большие данные для научных исследований.

2. Экономические факторы

С быстрым развитием пищевой промышленности рынки стали более динамичными и сложными. Продовольственные компании сталкиваются с быстро меняющимися рынками, а также с мировой конкуренцией. Изменения на рынке влияют на все уровни цепочки поставок. В случае любых изменений предложения, вызванных изменением климата и изменением рыночного спроса, пищевая промышленность должна не только обладать способностью быстро реагировать, но и пользоваться спросом на маркетинг и прогнозирование производства. Ключевое ограничение в приобретении этой способности заключается в методах сбора данных и интеллектуального анализа данных. Вооруженные этими методами промышленные компании могут снизить свои риски в связи с изменением климата или рынка, тем самым повышая эффективность, в полной мере используя преимущества сельскохозяйственных продуктов. Никакого расточительства не произойдет. После оснащения блокчейн-технологией система цепочки поставок позволит компаниям проверять аутентифицированный район источника, дату производства и предыдущие транзакции, гарантируя тем самым качество сырья.

3. Анализ общества

i. Доверие к государству

Доступность продовольственных товаров является растущей главной проблемой для казахстанских потребителей, несмотря на предпринимаемые меры государства. Население с каждым годом остро ощущает продолжающийся рост цен на жизненно важные продукты питания. Данное явление за последний год было связано с январскими событиями, затем рост цен продолжился по причине спада курса тенге к доллару из-за геополитических событий, связанных с войной на Украине. Странное явление, что цены растут не только на товары импорта, даже на товары, которые производятся внутри страны. Ниже отражена годовая инфляция на продовольственные товары в разрезе по видам (рисунок 1) [13].

Рисунок 1 – Годовая инфляция на продовольственные товары (март 2022 г. к марту 2021 г.)

Примечание: Составлено согласно данным Бюро национальной статистики АСПиР РК [13].

Согласно данным Агентства статистики РК структура индекса потребительских цен (далее – ИПЦ) на продовольственные товары составляет 40,7%, в то время как на непродовольственные товары – 30,2% и на платные услуги – 29,1% [13].

В структурном разрезе на рисунке 2 (стр. 205) отражено изменение цен, где показатели ИПЦ на продовольственные товары превышают остальные структуры корзины ИПЦ.

ii. Покупательское поведение меняется

Потребители требуют больше информации о качестве и безопасности продовольствия. Когда люди покупают продукты питания, они стремятся узнать больше информации о месте производства, производстве сырья и логистических поставках. С распространением Интернета и

смартфонов прошли те времена, когда потребители мало что знали об одном продукте, кроме новостей по телевидению. В настоящее время потребители поощряются и могут получить доступ к любой информации, которую они хотят получить об одном продукте, хотя это не так удобно. Важно повысить прозрачность и прослеживаемость производства продуктов питания, а также цепочки поставок. Было бы гораздо эффективнее, если бы потребители могли легко получить любую информацию, связанную с продовольственными товарами, прежде чем их купить. Желателен удобный метод проверки информации.

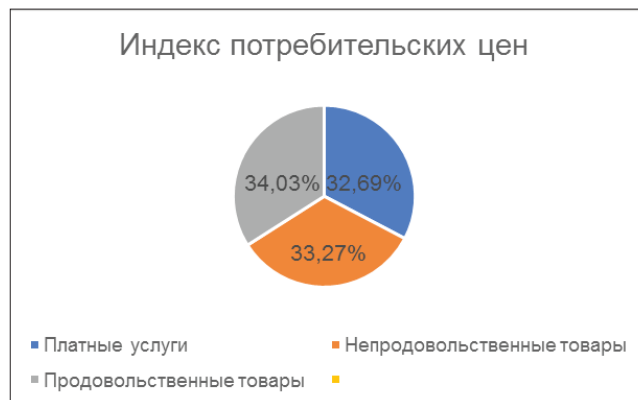

Рисунок 2 – ИПЦ в структурном разрезе январь–март 2022 г. к январю–марту 2021 г.

Примечание: Составлено согласно данным Бюро национальной статистики АСПиР РК [13].

4. Технологический фактор

і. Блокчейн подходит для цепочки поставок

Цепочка поставок представляет собой комбинацию логистики, информационных потоков, потоков капитала, поставщиков, производителей, дистрибьюторов, дилеров и клиентов [12]. Технология блокчейн выступает в качестве масштабного инструмента совместной работы, она естественным образом применяется в управлении цепочкой поставок. Причины перечислены ниже. Во-первых, технология блокчейн может создать полную и бесперебойную информационную цепочку, которая делает всю информацию о транзакциях, дистрибьюторах, поставщиках или других соответствующих звеньях цепочки поставок прозрачной. Как только происходят инциденты с небезопасной эксплуатацией, ошибки или недостатки, исходящие из любой части цепочки поставок, могут быть легко обнаружены. Это также помогает участникам найти решение за короткое время и повысить эффективность цепочки поставок. Во-вторых, характеристика блокчейна, которая включает в себя предотвращение модификации, позволяет каждому участнику не отрицать какую-либо часть транзакции. Как только происходит «нечестная транзакция», любая часть цепочки поставок может доказать подлинность, поскольку у каждого участника есть полная книга, которая включает в себя всю транзакцию с самого начала. В-третьих, данная технология предотвратит повышение цен без причин, при этом уберет длинный список ненужных поставщиков, которые спекулируют, повышая цену. Также для предотвращения модификации, как только поддельные или скоропортящиеся продукты попадают на рынок, вызывая инциденты с безопасностью пищевых продуктов, может быть намного легче найти первоначальный источник пищи или материалов для отчетности.

А. Традиционная модель цепочки поставки продовольственных товаров

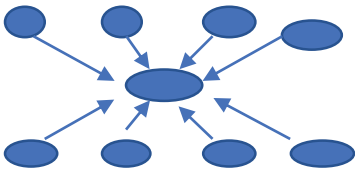
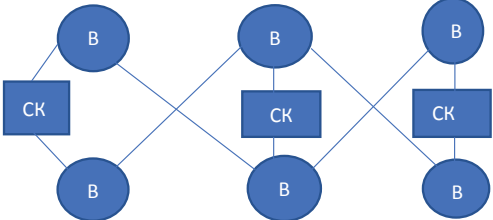
В Казахстане качеством и безопасностью пищевых продуктов управляет ряд государственных ведомств. Акиматы являются контролирующим органом по наблюдению и контролю предельно допустимых цен в розницу на социально значимые товары. Такие мероприятия по контролю проводятся по фактическому посещению акимами торговых точек с заключением меморандумов по соблюдению предельно допустимых цен на социально важные продукты [14]. Однако такие мероприятия происходят на плановой основе, весь названный процесс можно отнести к спектаклю, а громкие слова ответственных чиновников носят популистский характер. До сегодняшнего дня, как бы остро ни стоял вопрос с решениями и рекомендациями, не нашло эффективного применения на продовольственном рынке. Во-первых, отсутствует

анализ рынков, во-вторых, борьба и поиск с излишними посредниками заканчивается быстрее, чем временный ценник весит во время посещения акимами торговых точек. В-третьих, на сегодняшний день отсутствуют долгосрочные прогнозы на необходимое количество урожая и эффективные логистические планы.

В. Инновационная модель цепочки поставки на основе блокчейна

Блокчейн может быть перенесен в хранилище информации об обороте пищевых продуктов с указанием категории, количества, качества, происхождения и т.д. Основная цепочка подобна распределенной книге, копия которой есть у всех узлов. Все транзакции, записанные на блокчейне, прозрачны и открыты, каждый может искать и просматривать с помощью зашифрованного субъекты сделки. Между тем всем узлам разрешено отслеживать информацию о продуктах питания, куда они были доставлены или откуда пришли, это помогает всем учреждениям улучшать управление отслеживаемости для обеспечения безопасности пищевых продуктов. В таблице 1 приведено сравнение традиционной модели цепочки поставок и на основе блокчейна. Каждый блок данных функционирует децентрализованно, договоры заключаются на основе смарт-контрактов, каждый блок хранит в себе информацию, которую невозможно изменить без следа, также исключает посредников. В традиционной цепочке поставок крупные продовольственные бренды обычно предпочитают раскрывать частично отобранную информацию общественности и стремятся принести пользу самим компаниям, что может привести к тому, что клиенты не будут иметь достаточных знаний о продуктах и деталях компании своего поставщика. Таким образом, одной из главных особенностей блокчейна является децентрализация, которая позволяет авторизованным пользователям совершать транзакции и получать доступ к истории напрямую без вмешательства центральной власти. Каждый зарегистрированный действительный пользователь имеет одинаковые права проверять транзакцию и иметь копию истории.

Таблица 1– Сравнительная таблица традиционной и инновационной модели цепочки поставки на основе блокчейна

Традиционная модель	Инновационная модель цепочка поставки на основе блокчейна.
	
Многоуровневая модель поставки обеспечивает централизованное управление	Сделки осуществляются между поставщиками и производителями
Хранение данных о поставке осуществляется в основном централизованно	Все данные транзакций хранятся в распределенной цепочке блоков данных (В): соответствующая информация хранится в одинаковой форме на компьютерах всех участников
Традиционная процедура заключения и реализации контрактов между заинтересованными сторонами	Все транзакции осуществляются на основе смарт-контрактов (СК), то есть на основе заранее установленных индивидуальных правил, касающихся качества, цены, количества и т.д.
Предусматривает наличие посреднических организаций, через которые осуществляются взаимоотношения между производителем и потребителем товара или услуги	Автоматизированная децентрализованная модель, которая не требует участия сторонних посредников
Примечание: Составлено автором на основе самостоятельного исследования.	

Из-за особенностей блокчейна все транзакции будут упакованы в один или несколько блоков. Все узлы также обновляют книгу, когда новый блок проверяется и записывается в основ-

ную цепочку, что означает, что все узлы имеют одну и ту же учетную книгу, в которой записываются все транзакции. Если кто-то захочет изменить одну из записей транзакции, злоумышленник, имеющий высокий показатель поддельной достоверности, возможно, преуспеев в 51% атак. Однако такой процесс может значительно потреблять вычислительную мощность для изменения более половины цепочки узлов и вычисления подходящего хэша для переупаковки блока. Согласно статистике на 2020 г., подходящий хэш (файл, изображение, документ) имеет в начале семнадцать «0» хэш-значения, для вычисления требуется 1617 раз случайного поиска [15]. Следовательно, модификация блокчейна требует больших затрат и времени. Блокчейн может обеспечить сохранность информации без манипуляций.

Несмотря на то что блокчейн обладает огромным потенциалом, у него все еще есть некоторые ограничения и проблемы:

1. Формирование новых систем

Системы, специально разработанные для организации цепочки поставок, не могут адаптироваться к среде, основанной на блокчейне. Реконструкция бизнес-инфраструктуры и бизнес-процессов является важным событием, которое может нарушить работу и привлечь ресурсы из других проектов. Поэтому высшее руководство не должно принимать решение об этом типе инвестиций до того, как оно будет широко принято другими крупными игроками в секторе.

2. Поиск партнеров для привлечения

Партнеры, участвующие в цепочке поставок, также должны быть готовы присоединиться к технологии блокчейн. Хотя организации по-прежнему выигрывают от того, что блокчейн участвует в какой-то части процесса, они не смогут в полной мере использовать свои возможности в случае разногласий. Более того, прозрачность не всегда то, чего хотят все компании.

3. Управление изменениями

Как только блокчейн-система будет внедрена, предприятиям необходимо будет распространить ее среди своих сотрудников. План управления изменениями должен учитывать, что такое блокчейн, как он улучшит личные обязанности на работе и как работать с новыми системами. Текущая учебная программа может быть сосредоточена на новых функциях или инновациях в технологии блокчейн, но это, безусловно, требует времени и ресурсов.

Заключение

Подводя итоги, можем подтвердить выдвинутые гипотезы, что блокчейн обеспечивает прослеживаемость и надежность каждой транзакции в цепочке поставок продуктов питания. Несмотря на это, есть некоторые ограничения и проблемы с внедрением. Следовательно, если все участники цепочки поставки преодолеют все препятствия на пути данной модели поставки, то непременно наша гипотеза подтвердится, так как она полностью удовлетворяет спросы государства, производителей и конечных потребителей.

Продвижение блокчейна – стоящая технология, помогающая государству отслеживать, контролировать и проверять цепочку поставок продуктов питания, а также помогать производителям регистрировать транзакции в подлинности. Эта технология может принести пользу не только потребителям, производителям и надзорным органам, но и повысить эффективность обработки и обращения продуктов питания в цепочке поставок. Однако эти технологии все еще остаются в концепции, а не воплощаются в жизнь.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Определение управления цепочками поставок. – 2015. URL: <http://www.apics.org/sites/apics-blog/thinking-supply-chain-topic-search-result/thinking-supply-chain/2015/03/11/the-total-scope-of-supply-chain-management> (дата обращения: 01.10.2022)
- 2 Анализ управления отходами. НАО «Международный центр зеленых технологий и инвестиционных проектов». – 2021. URL: <https://www.igtipc.org/images/docs/2021/analiz-upravleniya-otkhodami.pdf> (дата обращения: 01.10.2022)
- 3 URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/PEST-анализ> (дата обращения: 01.10.2022)
- 4 Ликенс С. Восемь новых технологий и шесть тем конвергенции, о которых вам нужно знать. URL: <https://www.pwc.com/us/en/tech-effect/emerging-tech/essential-eight-technologies.html>

- 5 Kshetri N. Blockchain's roles in meeting key supply chain management objectives // *International Journal of information management*. 2018. V. 39. P. 80–89.
- 6 Abeyratne S.A., Monfared R.P. Blockchain ready manufacturing supply chain using distributed ledger // *International journal of research in engineering and technology*. 2017. V. 5. No. 9. P. 1–10.
- 7 Tian F. A supply chain traceability system for food safety based on HACCP, blockchain & Internet of things // *International conference on service systems and service management*. IEEE, 2017, pp. 1–6.
- 8 Reyna A. et al. On blockchain and its integration with IoT. Challenges and opportunities // *Future generation computer systems*. 2018. V. 88. P. 173–190.
- 9 Saberi S. et al. Blockchain technology and its relationships to sustainable supply chain management // *International Journal of Production Research*. 2019. V. 57. No. 7. P. 2117–2135.
- 10 Barnard J. *The Missing Link in the Food Chain: Blockchain* // White Paper. 2017.
- 11 Закон Республики Казахстан от 21 июля 2007 года № 301 «О безопасности пищевой продукции, официальная страница». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000301> (дата обращения: 20.10.2022)
- 12 Balcerzak A.P., Nica E., Rogalska E., Poliak M., Klieštík T., Sabie O.-M. Blockchain Technology and Smart Contracts in Decentralized Governance Systems. *Adm. Sci.*, 2022, no. 12, p. 96.
- 13 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://stat.gov.kz/> (дата обращения: 20.10.2022)
- 14 Предпринимательский Кодекс РК с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2022. URL: <https://adilet.zan.kz/> (дата обращения: 20.10.2022)
- 15 Duan J., Zhang C., Gong Y., Brown S., Li Z. A Content-Analysis Based Literature Review in Blockchain Adoption within Food Supply Chain // *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 2020, no. 17, pp. 1784. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph1705178>.

REFERENCES

- 1 Opredelenie upravlenija serochkami postavok (2015). URL: <http://www.apics.org/sites/apics-blog/thinking-supply-chain-topic-search-result/thinking-supply-chain/2015/03/11/the-total-scope-of-supply-chain-management> (data obrashhenija: 01.10.2022) (In English).
- 2 Analiz upravlenija othodami (2021). NAO «Mezhdunarodnyj centr zelenyh tehnologij i investicionnyh proektov». URL: <https://www.igtipc.org/images/docs/2021/analiz-upravleniya-otkhodami.pdf> (data obrashhenija: 01.10.2022). (In Russian).
- 3 URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/PEST-анализ> (data obra-shhenija:01.10.2022). (In Russian).
- 4 Likens S. (2022) Vosem' novyh tehnologij i shest' tem konvergencii, o kotoryh vam nuzhno znat'. URL: <https://www.pwc.com/us/en/tech-effect/emerging-tech/essential-eight-technologies.html>, Skott Likens (data obrashhenija: 01.10.2022). (In English).
- 5 Kshetri N. (2018) Blockchain's roles in meeting key supply chain management objectives // *International Journal of information management*. V. 39. P. 80–89. (In English).
- 6 Abeyratne S.A., Monfared R.P. (2017) Blockchain ready manufacturing supply chain using distributed ledger // *International journal of research in engineering and technology*. V. 5. No. 9. P. 1–10. (In English).
- 7 Tian F. (2017) A supply chain traceability system for food safety based on HACCP, blockchain & Internet of things // *International conference on service systems and service management*. IEEE, pp. 1–6. (In English).
- 8 Reyna A. et al (2018) On blockchain and its integration with IoT. Challenges and opportunities // *Future generation computer systems*. V. 88. P. 173–190. (In English).
- 9 Saberi S. et al. (2019) Blockchain technology and its relationships to sustainable supply chain management // *International Journal of Production Research*. V. 57. No. 7. P. 2117–2135. (In English).
- 10 Barnard J. (2017) *The Missing Link in the Food Chain: Blockchain* // White Paper. (In English).
- 11 Zakon Respubliki Kazahstan ot 21 ijulja 2007 goda N 301, O bezopasnosti pishhevoj produkcii, oficial'naja stranica: URL: [hhttps://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000301](https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000301) (data obrashhenija: 20.10.2022). (In Russian).
- 12 Balcerzak A.P., Nica E., Rogalska E., Poliak M., Klieštík T., Sabie O.-M. (2022) Blockchain Technology and Smart Contracts in Decentralized Governance Systems. *Adm. Sci.*, 12, 96. (In English).
- 13 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan (2022). URL: <https://stat.gov.kz> (data obrashhenija: 20.10.2022). (In Russian),
- 14 Predprinimatel'skij Kodeks RK s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 12.09.2022, URL: <https://adilet.zan.kz/> (data obrashhenija:20.10.2022). (In Russian).
- 15 Duan J., Zhang C., Gong Y., Brown S., Li Z.A (2020) Content-Analysis Based Literature Review in Blockchain Adoption within Food Supply Chain. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, no.17, 1784. <https://doi.org/10.3390/ijerph1705178>. (In English).

Н.А. АБИКЕНОВА,*¹

докторант.

*e-mail: 2120879@turand.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-9541-4457

Д.И. РАЗАКОВА,¹

э.ф.к., PhD.

e-mail: d.razakova@turand.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-2595-8971

¹«Туран» университеті, Алматы қ., Қазақстан

АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ БЛОКЧЕЙНГЕ НЕГІЗДЕЛГЕН ЖЕТКІЗІЛІМ ТІЗБЕГІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Аңдатпа

Азық-түлік қауіпсіздігі мәселесі көптеген өнімдердің бұрмалануы мен әлеуметтік маңызы бар азық-түлік бағасының өсуіне, сондай-ақ соңғы жылдары жеткізу тізбегі желісінің жалпы өсуіне, сол арқылы азық-түлік қалдықтарының деңгейінің артуына байланысты шиеленісіп отыр. Блокчейн технологиясының соңғы эволюциясынан бері ол өнімдердің түпнұсқалығына кепілдік беру және қадағалау, сондай-ақ жеткізу тізбегін тиімді басқару сияқты жоғары әлеуетті мүмкіндіктерге уәде береді. Сонымен қатар, блокчейн дұрыс бағытта қоғам мен елдердің экономикасында пайдаланылған жағдайда, өмірімізді өзгерте алатын сегіз негізгі технологияның бірі ретінде танылды. Қазақстанда азық-түлікпен қамтамасыз етуді қамтамасыз ететін инфрақұрылым жоқ, сондай-ақ бағаны мемлекеттік бақылауды күшейтуге қатысты бірқатар мәселелер шешілген жоқ. Бұл зерттеудің мақсаты – азық-түлік жеткізу тізбегін тиімді басқаруға, барлық мүдделі тараптардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік беретін блокчейннің артықшылықтарын анықтау және оны дәстүрлі жеткізу тізбегінің жүйесімен салыстыру. Мақалада экономикалық, саяси, әлеуметтік, технологиялық мүдделерді ескеретін факторлық талдау қолданылып, оның көмегімен қазіргі уақытта бар мәселелер айқындалды. Нәтижелер блокчейнді азық-түлік жеткізу тізбегінде қолдану мемлекеттің, өндірушілердің және соңғы тұтынушылардың сұранысын қанағаттандыратынын көрсетеді. Жұмыстың құндылығы дүние жүзіндегі соңғы зерттеушілердің тәжірибесіне сүйене отырып, блокчейн технологиясын Қазақстанға бейімдеуге және азық-түлік қауіпсіздігі жағдайында қолдану мүмкіндігіне негізделген теориялық зерттеулер болып табылады. Бұл жұмыс көптеген экономикалық аспектілерді қамтиды және алдағы зерттеулерге негіз бола алады.

Тірек сөздер: блокчейн, азық-түлік өнімдері, тамақ өнеркәсібі, басқару, жеткізу тізбегі, азық-түлік қауіпсіздігі.

N.A. ABIKENOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: 21220879@turand.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-9541-4457

D.I. RAZAKOVA,¹

c.e.s., PhD.

e-mail: d.razakova@turand.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-2595-8971

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

AN INNOVATIVE BLOCKCHAIN-BASED SUPPLY CHAIN MODEL IN THE CONTEXT OF FOOD SECURITY

Abstract

The problem of food security has rapidly escalated due to numerous food adulterations and rising prices of socially important foods, as well as the general growth of the supply chain network in recent years, thereby increasing levels of food waste. Since the recent evolution of the technology, blockchain promises a high potential ability to guarantee and track the originality of products, also effectively managing the supply chain. Moreover, blockchain has been recognized as one of the eight major technologies that can change our lives if used in the right direction for the

benefit of society and countries' economies. In Kazakhstan, there is a lack of infrastructure to support food supply, as well as a number of issues regarding increased control over prices by the government. The purpose of this study is to identify the benefits of blockchain, which facilitates the effective management of the food supply chain, the ability to meet the needs of all stakeholders, and a comparison with the traditional supply chain system. The article uses factor analysis, taking into account economic, political, social, technological interests, through which the existing problems at the moment are uncovered. The results show that the application of blockchain in the food supply chain leads to positive demand from the government, producers and end consumers. The value of the work lies in the theoretical study, which drew on the experience of recent research around the world, adaptation in Kazakhstan and the possibility of application in the context of food security. This work contains many touched upon economic aspects and can serve as a basis for further research.

Key words: blockchain, food products, food industry, management, supply chains, food security.

MPHTI 06.52.01
УДК 65.012.2
JEL O57

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-211-225>

А.М. САДЕНОВА,*¹

докторант, ст. преподаватель.

*e-mail: sadenovanarbinova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4052-8830

С.А. РАХИМОВА,²

к.э.н., профессор.

e-mail: Saulesha_rahimova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0553-9606/ 989016

С.Н. СУЙЕУБАЕВА,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: Suyeubaeva@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0290-6290

¹Восточно-Казахстанский технический университет
им. Д. Серикбаева, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

²Международный университет «Астана», г. Астана, Казахстан

АДАПТАЦИЯ УСПЕШНЫХ МИРОВЫХ ПРАКТИК В ЦЕЛЯХ ПОВЫШЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СТРУКТУР КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассматривается зарубежный опыт формирования и развития инновационного потенциала предпринимательских структур. Целью данного исследования является разработка новых рекомендаций по формированию, развитию и стимулированию инновационного потенциала предпринимательских структур в Казахстане на основе анализа зарубежного опыта. Учитывая достаточно богатый мировой опыт по формированию и развитию инновационного потенциала предпринимательских структур, многие экономисты полагают, что, если реализовывать успешный мировой опыт и учесть ошибки других стран, можно ускорить процесс формирования инновационной экономики. В статье авторы выделили опыт США, Японии и некоторых стран Евросоюза, эти страны являются базой модернизации, именно там находятся центры передовых технологий. Исследование показало, что решающую роль в формировании и развитии инновационного предпринимательства играет государство, которое, с одной стороны, устанавливает правила функционирования национальной инновационной системы, с другой – обеспечивает ресурсной составляющей, включая финансирование. Поэтому в западных странах особое внимание уделяется вопросам государственной поддержки инновационного предпринимательства. Также в статье рассмотрены практики создания отраслевых центров развития, обеспечивающих всестороннюю научно-техническую, финансовую, производственную, информационную поддержку инновационной деятельности предпринимательских структур, создания Единого оператора по развитию инноваций путем слияния институтов развития, создания информационно-поисковой специализированной независимой площадки по прогрессивным технологиям и инновационным разработкам, так называемой Инновационной обсерватории. Данное исследование позволило разработать ряд наиболее адаптивных к Казахстану рекомендаций для стимулирования инновационной деятельности предпринимательских структур.

Ключевые слова: мировая практика, инновационный потенциал, предпринимательские структуры, развитие инноваций, финансирование инноваций, модернизация.

Введение

Один из важнейших факторов становления конкурентоспособного государства на мировой арене определяется формированием инновационного потенциала и развитием инноваций. Однако в процессе дестабилизации мировой экономики, в условиях «новой реальности» предпринимательские структуры вынуждены осваивать новые направления функционирования и развития, изыскивать резервы роста и активно мобилизовать необходимые для этого ресурсы. В настоящее время особую значимость имеет решение проблемы формирования и развития

инновационного потенциала казахстанских предприятий и их конкурентоспособности как основы обеспечения устойчивого развития национальной инновационной экономики и социально-экономического роста.

Очевидно, что выполнение главного условия инновационного развития, то есть наличие инновационного потенциала, без которого в настоящее время не может обойтись ни одна экономическая система, обуславливает актуальность данного исследования. Многие ученые отмечают следующие факторы, тормозящие развитие инновационного потенциала региона и страны в целом: острая нехватка финансовых ресурсов; недостаточная разработанность основ определения экономического механизма инновационной деятельности и особенностей реализации инновационного потенциала в регионах; отсутствие методологических разработок, позволяющих региону оценить его инновационный потенциал и сформулировать приоритетные пути его развития; недостаточная поддержка государственных органов [1]. Названные факторы также присущи в той или иной степени и Казахстану. Таким образом, не существует универсальных рекомендаций, подходящих всем странам, имеют место многие внутренние и внешние факторы, влияющие на формирование и развитие инновационного потенциала региона и в целом страны. И рекомендации на основе опыта зарубежных стран по формированию и развитию инновационного потенциала должны учитывать экономическую, социальную, правовую специфику исследуемого государства.

Целью данной статьи является разработка рекомендаций по формированию и развитию инновационного потенциала предпринимательских структур в Казахстане на основе анализа зарубежного опыта. В качестве объекта исследования выступает инновационный потенциал предпринимательских структур. Предметом исследования выступают социально-экономические отношения, возникающие при управлении инновационным потенциалом предпринимательских структур в целях обеспечения их устойчивого развития. Задачи данного исследования следующие: исследовать формирование и развитие инновационного потенциала предпринимательских структур в США, Японии и странах Евросоюза; рассмотреть формы государственной поддержки инноваций в рассматриваемых странах; изучить мировые тренды инновационного предпринимательства; разработать рекомендации по формированию и развитию инновационного потенциала предпринимательских структур, которые будут наиболее адаптированы к Казахстану.

Практическая значимость статьи обуславливается тем, что предложенные рекомендации могут быть направлены на непосредственное решение актуальных макроэкономических проблем Республики Казахстан.

Материалы и методы

В данном исследовании применялись общенаучные принципы и методы анализа и синтеза, индукции и дедукции, аналогии, наблюдения и описания, исторические и логические методы, в том числе качественные и количественные. Качественные методы использовались в анализе мнений зарубежных и отечественных ученых, изучении зарубежной научной литературы и официальных сайтов специальных ведомств, занимающихся оценкой, развитием инновационного потенциала предпринимательских структур и поддержкой инновационного развития предпринимательства. Количественный метод использовался в сравнении развитых и развивающихся зарубежных стран по расходам на НИОКР (научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы), по источникам их финансирования.

При систематизации полученных результатов исследования и формировании рекомендаций применялись такие методы, как сводка, группировка, наблюдение, сравнение и др.

Основные положения

Исследование формирования инновационного потенциала развивающихся и развитых стран показало, что государство, активно поддерживая инновационный потенциал страны, стимулирует предпринимательские структуры на исследования и разработки еще на ранних стадиях своего инновационного развития, тем самым устанавливает эффективную взаимосвязь

между государством, наукой и бизнесом. Успешную реализацию данной ситуации отражают инновационные системы США и Японии.

США – страна, которая на протяжении почти всего XX века главенствовала в системе развитых и развивающихся государств. История формирования инновационного потенциала США началась еще в XVIII веке, когда открытие первых университетов поспособствовало росту интеллектуального потенциала страны и, как следствие, развитию инноваций. В восьмидесятых годах были приняты такие значимые законы, как «Инновационный закон Стивенсона–Уидстлера», Закон Бая–Доула «О порядке выдачи патентов университетам и малому бизнесу», Закон «О развитии инноваций в сфере малого бизнеса», Федеральный закон «О передаче технологий», Закон «О передаче конкурентоспособных национальных технологий», установив взаимоотношения между наукой и бизнесом, дав университетам, малому бизнесу и некоммерческим организациям право на интеллектуальную собственность, полученную в результате федерального финансирования, при условии использования государством результатов научных достижений в любое время. Также был установлен порядок оказания поддержки малому бизнесу, государственные лаборатории обязали передавать результаты своей инновационной деятельности промышленным компаниям, также была разрешена совместная научно-исследовательская работа для усиления коммерциализации инноваций [2].

Программа исследований инноваций малого бизнеса SBIR (Small Business Innovation Research), созданная в 1982 г., и программа передачи технологий малому бизнесу STTR (Small Business Technology Transfer), созданная в 1992 г., и по сей день остаются одними из мощных источников формирования инновационного потенциала не только предпринимательских структур, но и в целом страны. Главной целью программ является оказание поддержки инновационному предпринимательству, усиление роли малого предпринимательства в развитии инноваций и их коммерциализации. В качестве координатора программ выступает Агентство по малому бизнесу США, а финансирование программ осуществляется 11 федеральными агентствами. Каждое агентство управляет собственной программой в рамках направлений, определяемых Конгрессом США. Таким образом, реализация названных программ осуществляется множеством федеральных агентств, которые обусловлены различными целями и интересами, что позволяет сформировать инновационный потенциал в различных сферах жизни и общества [3]. В общем, эти программы инвестируют около 4 млрд долл. в год на 4000 малых предприятий. Экономическое воздействие обеих программ огромно. Они обеспечили рентабельность инвестиций для населения в соотношении 22:1 в период с 1995 по 2018 гг., а общий экономический эффект в стране составил 347 млрд долл. и было создано 1,5 млн рабочих мест [4]. На следующем рисунке показаны этапы реализации программ SBIR и STTR.

Рисунок 1 – Этапы реализации программ SBIR и STTR в США

Примечание: Составлено авторами на основе источника [3].

Огромным плюсом является безвозмездное финансирование в виде грантов, которое получают малые предприниматели. Также в ходе реализации своей идеи участник программы

получает помощь от ведущих американских экспертов в своей области. Важно отметить, что государство не претендует на интеллектуальную собственность и никак не влияет на доли владельцев предпринимательства.

Также США имеет опыт успешного финансирования малого предпринимательства путем привлечения частных инвестиций на базе программы «Инвестиционные компании малого бизнеса» SBIC (Small Business Investment Company). Координатором этой программы также является Агентство по малому бизнесу США. В рамках программы SBIC более 400 предпринимательских структур, используя собственный капитал и заемные средства, инвестируют различные суммы в малый и средний бизнес по приемлемым ставкам, где в качестве гаранта их вкладов выступает Агентство по малому бизнесу США. Многие из них ориентированы на предоставление венчурных инвестиций в инновационное предпринимательство, которое занимается НИОКР [5]. Это объясняется тем, что инвесторы уверены в эффективности их инновационного потенциала.

Также хотим отметить две успешные программы по бесплатным консультациям и обучению начинающих и действующих предпринимателей. Первая программа направлена на поддержку деятельности информационных центров – Центр деловой информации BIC (Business Information Center) [6]. Вторая – Сервисный корпус бывших топ-менеджеров SCORE (Service Corps of Retired Executives) [7], которая оказывает услуги бесплатных консультаций в 310 филиалах по всей стране. В рамках этой программы работают 11 000 добровольных консультантов, деятельность которых частично финансируется из бюджета Агентства по малому бизнесу США.

Подход США к формированию инновационного потенциала на основе оказания поддержки малым предпринимательским структурам на базе многочисленных федеральных законов и программ обеспечивает финансирование наиболее рискованных моментов их деятельности на ранних стадиях развития.

Японский опыт создания инновационного потенциала страны тоже отличается высоким уровнем государственного влияния. Формирование инновационного потенциала страны Японии начала с привлечения зарубежных патентов и ноу-хау еще с 50-х годов. В семидесятых годах посредством принятия таких программ, как «Концепция развития технополисов», «Концепция размещения научного производства», «Концепция базовых исследований», Япония перешла на следующий этап инновационного развития. В результате развития концепции технополисов в стране открылось более ста технопарков, которые наладили взаимосвязь между университетами и научно-исследовательскими институтами с представителями промышленной отрасли. В рамках этой концепции чувствовалась активная региональная государственная поддержка, которая способствовала производству высокотехнологичной продукции. Путем увеличения количества грантов на научные исследования, исключения из налогооблагаемой базы расходов на НИОКР и использования специальных налоговых льгот и преференций для субъектов инновационных исследований японские власти сумели простимулировать инновационное предпринимательство в МСБ.

Основными координаторами государственной поддержки и развития МСБ в Японии являются Агентство малого и среднего предпринимательства (Small and Medium Enterprise Agency – SMEA) [8], Организация малого и среднего предпринимательства и региональных инноваций (Organization for SME and Regional Innovation of Japan – SMRJ) [9], Министерство экономики, торговли и промышленности (Ministry of Economy, Trade and Industry – METI) [10]. Полная структура субъектов, оказывающих поддержку малому и среднему предпринимательству, показана на рисунке 2 (стр. 215).

На основе коллаборации SMEA с региональными центрами поддержки МСП были созданы торгово-промышленные палаты и ассоциации, которые предоставляют МСП бизнес-консультации, проводят лекции, семинары, обучающие курсы, привлекая опытных предпринимателей и высококвалифицированных специалистов, в том числе и пенсионеров. Также оказывают помощь в совершенствовании производственных технологий и предоставляют услуги подбора деловых партнеров и экспертов.

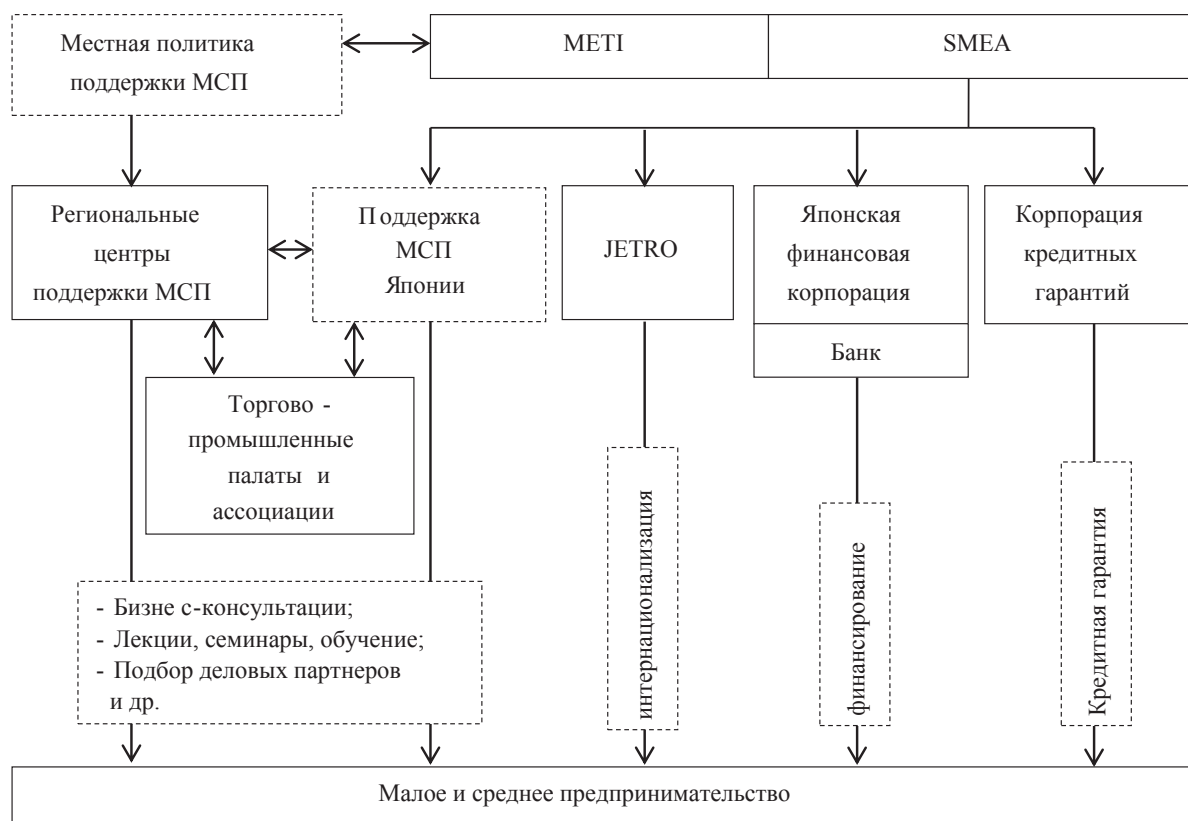

Рисунок 2 – Структура государственной поддержки МСП в Японии

Примечание: Составлено авторами на основе источника [10].

Учитывая темпы снижения рождаемости и старения населения Японии и дальнейшую возможность уменьшения внутреннего рынка, МСП приходится изучать возможности для бизнеса за границей. Таким образом, SMEA осуществляет свою миссию по увеличению числа малых и средних предприятий, выходящих на зарубежные рынки, в качестве органа, реализующего комплексную политику Японии в отношении малых и средних предприятий путем сотрудничества с Японской организацией внешней торговли (Japan External Trade Organization – JETRO) [11]. В Японии 51 офис JETRO, 76 офисов находятся в разных точках мира. Эта организация занимается продвижением взаимной торговли и инвестиций между Японией и другими странами. JETRO предоставляет доступ к информации об инвестиционной среде Японии, предлагает деловые партнерские мероприятия и семинары в Японии и за рубежом, проводит различные исследования и т.д.

В современных условиях для повышения конкурентоспособности предпринимательских структур японские компании используют открытые инновации в целях использования примеров других компаний в качестве эталона. В ответ на стремление бизнес-сообщества к открытым инновациям в марте 2017 г. был создан Японский совет открытых инноваций (JOIC), который выпускает издание «Белая книга по открытым инновациям», где предоставляет лучшие практики сотрудничества и исследования инноваций [12]. Таким образом, «Белая книга по открытым инновациям» является сборником о лучших предпринимателях, которые в своей практике использовали инновации и коммерциализировали их, успешно вели бизнес и использовали эффективные методы управления. Распространяя прогрессивный опыт по всей стране и за границей, JOIC устанавливают предпосылки для взаимного сотрудничества между всеми участниками инновационной системы.

Страны Евросоюза выбрали немного другой курс построения инновационного потенциала. Для его измерения в 2001 г. Евросоюзом была введена специализированная методика оценки инновационного потенциала с дальнейшим ранжированием по странам ЕС и его регионам –

Европейское инновационное табло (European Innovation Scoreboard, EIS). В 2010 г. эта методика подверглась доработке и была переименована в Инновационное табло Евросоюза [13]. Сейчас методика содержит анализ по 32 показателям, сгруппированным по 12 параметрам инновационной деятельности. На следующем рисунке можно увидеть ранжирование стран – членов ЕС по инновационной производительности за 2022 г.

Рисунок 3 – Ранжирование стран – членов ЕС по инновационной производительности по данным Инновационного табло Евросоюза 2022 г. (перечисление стран от наивысшего к низкому)

Примечание: Составлено автором на основе источника [13].

Результаты Инновационного табло Евросоюза 2022 г. показывают, что ЕС улучшил свое относительное положение по отношению ко всем глобальным конкурентам, кроме Китая. В результате ЕС несколько сократил разрыв в показателях инновационной деятельности с Австралией, Канадой, Южной Кореей и США. Южная Корея продолжает оставаться самой инновационной страной среди выбранных глобальных конкурентов. Данный инструмент позволяет количественно оценить инновационный потенциал не только каждой страны-члена, но и в целом всего Евросоюза [14]. Таким образом, имеется инновационный разрыв стран ЕС по территориальной принадлежности. Группы производительности, как правило, географически сконцентрированы: лидеры инноваций и наиболее сильные новаторы расположены в Северной и Западной Европе, а большинство умеренных и начинающих новаторов – в Южной и Восточной Европе.

Швеция остается самым результативным государством – членом ЕС, занимая эту позицию с 2017 г. Вся инновационная система страны строится на принципе экологичности. Швеция инвестирует в «зеленые» инновации и укрепление устойчивого транспорта, сохраняя при этом значительную цену на выбросы углерода. Формирование и развитие инновационного потенциала этой страны осуществляется путем достижения благоприятной среды для инновационной деятельности, высококвалифицированных человеческих ресурсов, привлекательных исследовательских систем и конкурентоспособных на международном уровне инновационных крупных компаний.

Таким образом, можно выделить роль государственной поддержки инновационного предпринимательства во многих развитых и развивающихся странах. В США институциональной поддержкой малого и среднего бизнеса, в том числе инновационного предпринимательства, занимается Агентство по малому бизнесу США, университеты, научно-исследовательские институты; в Японии это Агентство малого и среднего предпринимательства, Организация малого и среднего предпринимательства и региональных инноваций, Министерство экономики, торгов-

ли и промышленности; в странах ЕС это могут быть Министерство экономики, Министерство научных исследований и технологий, федерации промышленных исследовательских ассоциаций, национальные агентства по внедрению результатов исследований, научно-технические фонды, патентные центры и др. Названия этих структур разные, но объединяет их одна цель и миссия: создание необходимых условий для эффективной реализации программ государственной поддержки малого и среднего предпринимательства и, как следствие, формирование и развитие инновационного потенциала предпринимательских структур.

Обзор литературы

В текущем исследовании использовались данные наиболее известных международных систем оценки инновационного развития стран, таких как: Европейское инновационное обследование (EIS, The European Innovation Scoreboard) [13], Международный индекс конкурентоспособности (GCI, The World Competitiveness Index) [15], Глобальный инновационный индекс (GII, The Global Innovation Index) [16].

Нужно отметить, что в результате литературного обзора выявились разные модели государственной поддержки инновационного развития предпринимательских структур: прямые методы государственного регулирования (Франция, Нидерланды, Япония), стратегия косвенного регулирования (США, Великобритания), смешанная стратегия (Швеция). Но в любом случае, какую бы модель государственной поддержки ни выбрала страна, она играет особую роль в формировании и развитии инновационного потенциала предпринимательских структур.

Также выявлена закономерность: чем больше вложено инвестиций в НИОКР, тем выше страна в международных рейтингах инновационной активности. Этот факт признают многие авторы научных статей, использованных в данном исследовании.

Результаты и обсуждение

В мировой практике в последнее время наблюдаются такие тренды, как создание различных отраслевых Центров роста, в которые объединяются в институты развития в целях оказания сконцентрированной поддержки предпринимательским структурам в инновационной деятельности. Такой тренд наиболее характерен для стран ЕС. Один из 19 центров роста Швеции Шведское государственное агентство инновационных систем – VINNOVA [17], которое финансируется на 1/3 часть государством, 1/3 предпринимательскими структурами и 1/3 университетами. VINNOVA является государственным агентством при Министерстве предпринимательства и инноваций и финансирует исследовательские и инновационные проекты, которые могут принести пользу обществу. Также можно отметить один из 10 центров роста Великобритании Catapult Network с проектом Innovate UK [18], в рамках которого на основе коллаборации ученых, предпринимателей и органов власти, прежде чем инвестировать в определенный инновационный проект, он тестируется на специализированных площадках с передовой инфраструктурой, включая центры, лаборатории, испытательные стенды, фабрики и офисы. Таким образом, предпринимателям дают возможность протестировать, продемонстрировать, где-то улучшить, доработать свою идею, понять проблемы, с которыми они могут столкнуться. Центры роста ускоряют применение исследований, развивают, масштабируют, реализуют новые технологии, тем самым помогают наращивать инновационный потенциал, способствуя устойчивому росту предпринимательских структур.

Инновационные обсерватории также популярны во многих развитых и развивающихся странах. Они выполняют несколько функций: выявление мировых тенденций в вопросах инноваций, создание единой информационной, аналитической, консалтинговой площадки и формирование рекомендаций по совершенствованию инновационной деятельности предпринимательских структур, региона и в целом страны для представителей правительства, академических кругов, промышленности, глобальных неправительственных организаций и гражданского общества. В таблице 1 (стр. 218) отмечены некоторые зарубежные инновационные обсерватории и их направления.

Таблица 1 – Зарубежные инновационные обсерватории

Название инновационной обсерватории	Координатор	Направления
Глобальная обсерватория инструментов политики в области науки, технологий и инноваций (GO-SPIN)	ЮНЕСКО	Описание исследовательских и инновационных ландшафтов; описание, анализ, инвентаризация, НТИ; перечень нормативно-правовой базы по НТИ; инвентаризация учреждений и фирм, осуществляющих инновационную деятельность; SWOT-анализ исследовательских и инновационных систем; электронная библиотека документов ЮНЕСКО по НТИ и др.
Обсерватория инноваций в государственном секторе (OPSI)	ОЭСР	Проведение семинаров по инновациям; проведение углубленных страновых исследований и более легкое сканирование государственных инноваций; разработка и проведение инновационных экспериментов, практических исследований и полевых исследований по конкретным темам и др.
Обсерватория науки и технологий (OST)	Квебекский университет в Монреале (Канада)	Помощь в оценке научно-технической деятельности, доступность для партнеров к информации базы данных, развитие экспертизы мирового уровня в области наукометрии, технометрии и оценки исследований
Обсерватории науки, политики и общества (OSPS)	Лозанский университет (Швейцария)	Исследования организаций и политики, политика и организация высшего образования, отношения науки и общества, социальные исследования науки и техники и др.
Примечание: Составлено авторами на основе источников [19], [20], [21], [22].		

GO-SPIN – методологический инструмент для картографирования национальных ландшафтов науки, технологий и инноваций (НТИ) и анализа политики в области НТИ и ее реализации. Платформа открытого доступа предлагает инновационные базы данных с мощными графическими и аналитическими инструментами для использования лицами, принимающими решения, парламентариями, университетами, распространителями знаний, компаниями, специалистами и широкой общественностью с полным набором разнообразной информации о политике в области НТИ [19].

OPSI – это обсерватория, которая занимается расширением прав и возможностей правительств для достижения новых возможностей. Она объединяет усилия тех, кто использует новые способы мышления и действия которых будут положительно влиять на государственный сектор и в целом на экономическое состояние страны. OPSI поддерживает лидеров и практиков государственного сектора по всему миру, предоставляя им новые идеи, знания, инструменты и связи, чтобы помочь исследовать новые возможности [20].

OST – это организация, занимающаяся измерением науки, технологий и инноваций, которая вносит свой вклад в создание, пополнение и обслуживание нескольких баз данных по научным исследованиям и разработкам, финансированию исследований, патентам и публикациям [21].

OSPS – это исследовательский центр при Лозанском университете в Швейцарии, который занимается изучением взаимосвязи между наукой, государством и предпринимательскими структурами. Научные задачи обсерватории касаются развития двух основных областей анализа, на которых основывается исследовательская, преподавательская и сервисная деятельность: анализ взаимоотношений государства с вузами и научными исследованиями; анализ взаимоотношений между наукой и предпринимательскими структурами [22].

Как мы видим, инновационные обсерватории могут образовываться на базе всемирных организаций, государственных ведомств, университетов, также бывают обсерватории частного характера. Инновационные обсерватории способствуют формированию и развитию инновационного потенциала в ускоренном темпе, так как их деятельность основывается на определении последних инновационных тенденций, динамики деловой практики инновационных компаний,

уделяя особое внимание МСП, на развитии взаимовыгодных отношений между предпринимателями, политиками, организаторами инноваций и исследователями и, наконец, на распространении результатов через инструменты Интернета и социальных сетей.

Еще одним важнейшим фактором развития инновационного потенциала всех стран является научный потенциал. Признавая его важную роль в формировании инновационного потенциала, развитые страны уделяют особое внимание научно-исследовательским и опытно-конструкторским работам. На научный потенциал страны, на его состояние и перспективы развития влияют наличие в стране подготовленных научных исследователей, материально-техническое оснащение НИОКР, объем выделяемых финансовых ресурсов на науку и научное обслуживание. Развитые страны имеют достаточно высокие значения названных показателей (таблица 2).

Таблица 2 – Расходы на НИОКР некоторых развитых стран за 2021 г.

Страна	Расходы на НИОКР		в т.ч. по секторам деятельности				Количество исследователей на миллион жителей
	в % к ВВП	в млн долларах США	Бизнес	Правительство	Университеты	Частные некоммерческие организации	
Корея	4,1	73 099,8	57 180,5	8196,6	6614,4	1108,3	6826
Япония	3,4	169 554,1	131 839,8	14 116,7	21 326,7	2270,9	5328
Швеция	3,1	14 191,1	9514,1	531,7	4111,2	34,1	6875
Финляндия	3,1	7178,2	4860,5	620,7	1641,9	55,1	7009
Германия	2,9	109 562,6	74 123,8	16 022,1	19 416,7	-	4320
США	2,7	476 459,0	340 728,0	54 106,0	62 349,0	19 275,0	4205
Франция	2,3	60 585,7	38 551,3	7717,1	13 402,3	915,0	4233
Китай	2,0	346 266,3	267 652,0	54 720,2	23 894,1	-	1089

Примечание: Составлено авторами на основе источника [16].

В результате ознакомления с последними данными Статистического института ЮНЕСКО можно сделать вывод, что каждое государство на пути формирования своего научного потенциала выбирает разное направление. Например, США на фоне остальных государств выделяется большими суммами, расходуемыми на НИОКР в долларах США, однако в процентном соотношении к ВВП уступает Корею, где этот показатель больше на 1,4 п.п. Многие страны в вопросах привлечения инвестиций как в частный, так и в государственный сектор, в стимулировании инновационной активности устанавливают целевые показатели расходов на НИОКР как доли от ВВП, но если переключить внимание на общие расходы в долларах, то рейтинг стран будет совершенно в другом виде.

Опыт зарубежных стран свидетельствует, что по финансированию НИОКР различают пять источников (рисунок 4, стр. 220). Первый, конечно же, государственное финансирование. Государственная финансовая поддержка научных разработок и исследований имеет место быть в каждой стране, но ее доля в общих расходах на НИОКР существенно различается между развитыми и развивающимися странами. В современных условиях неопределенности экономики государственное финансирование НИОКР также важно для того, чтобы результаты научных исследований были управляемыми. Однако во всех случаях средства, направленные на научные исследования и разработки, имеют инвестиционный характер, поэтому без широкого участия частного сектора привлечение больших ресурсов и их эффективное использование становится трудно осуществимым.

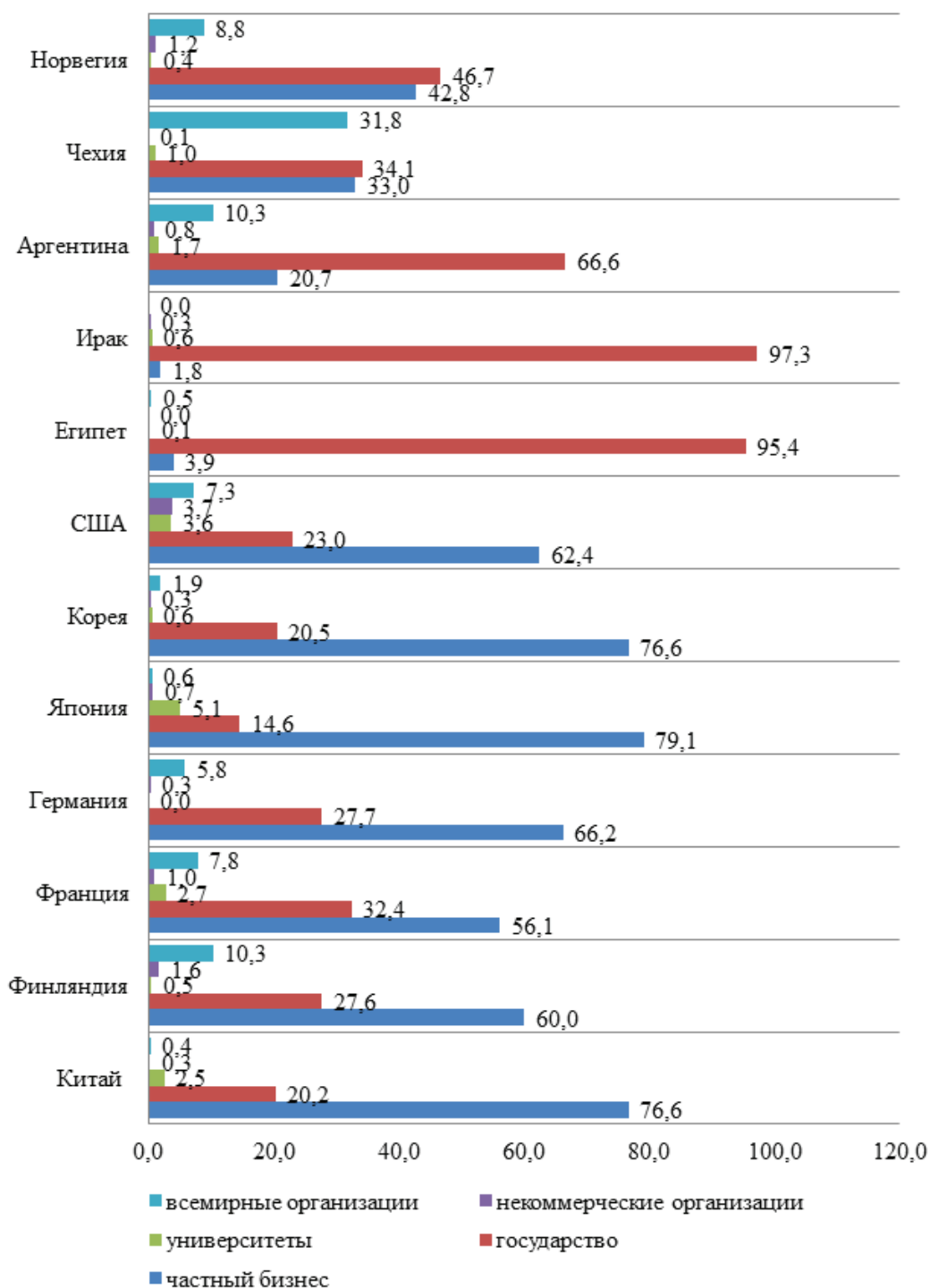

Рисунок 4 – Основные источники финансирования НИОКР в некоторых развитых и развивающихся странах за 2021 г., %

Примечание: Составлено авторами на основе источника [23].

Почти во всех развитых странах негосударственный источник финансирования составляет основную долю, а точнее финансирование за счет частного бизнеса. Например: в Японии – 79,1%, Корее и Китае – 76,6%, США – 62,4%, в Германии – 66,2%. А в развивающихся странах, по нашим наблюдениям, доля финансирования за счет бизнес-структур на низком уровне. Там основная доля финансирования приходится на государство. Например, в таких странах, как Египет и Ирак, государственное финансирование НИОКР составляет соответственно 95,4% и

97,3%. В развитых странах финансирование НИОКР частным бизнесом составляет около 50–70%. Активность субъектов бизнеса в финансировании инновационной деятельности в развитых странах была достигнута благодаря благоприятному инвестиционному климату, широкому спектру применяемых правительствами методов финансового стимулирования инновационной деятельности, что в результате дает возможность этим государствам снизить нагрузку на бюджет.

Таким образом, частное финансирование научных исследований и разработок положительно влияет на либерализацию экономики, что, в свою очередь, дает расширение свободы экономических действий предпринимательских структур и располагает к развитию инновационно ориентированной экономики страны.

Еще одним фактором, влияющим на формирование и развитие инновационного потенциала, является венчурное финансирование инновационных проектов. Страны – лидеры по инновационной активности обязаны своим экономическим ростом высокорисковым финансовым организациям, которые ориентированы на работу с инновациями. В качестве инвесторов чаще всего выступают корпорации и корпоративные фонды, государственные фонды, частные фонды, акселераторы, бизнес-ангелы, иностранные предпринимательские структуры и др. Венчурные фонды предоставляют средства компаниям в виде акций или долей собственности и являются формой финансирования прямых инвестиций. При выборе инвестиционного или инновационного проекта венчурные фонды отдают предпочтение проектам, связанным с высокотехнологичным производством (IT, биотехнологическая инженерия, искусственный интеллект и пр.). Значительная доля крупных венчурных фондов приходится на США и Европу. США лидирует по количеству финансируемых инновационных проектов, а Европа отличается своей ориентированностью на воздействие экосистемы, то есть приоритетными являются те инновационные проекты, которые направлены на борьбу с изменениями климата, доступность чистой энергии. Таким образом, рисковое венчурное финансирование – это одна из основ формирования инновационного потенциала предпринимательских структур.

Государственная финансовая поддержка научных разработок и исследований имеет место быть в каждой стране, но ее доля в общих расходах на НИОКР существенно различается между странами. В современных условиях неопределенности экономики государственное финансирование НИОКР также важно для того, чтобы результаты научных исследований были управляемыми.

Активность субъектов бизнеса в финансировании инновационной деятельности в развитых странах была достигнута благодаря благоприятному инвестиционному климату, широкому спектру применяемых правительствами методов финансового стимулирования инновационной деятельности, что в результате дает возможность этим государствам снизить нагрузку на бюджет.

Заключение

Изучив зарубежный опыт формирования и развития инновационного потенциала, можно выделить некоторые направления, которые будут способствовать формированию качественно инновационного потенциала казахстанских предприятий и созданию благоприятных условий для повышения их инновационной активности:

- ♦ разработка государственных программ, оказывающих правовую, финансовую и техническую поддержку инновационным предпринимательским структурам, выполняющим НИОКР по приоритетным направлениям экономики;
- ♦ предоставление беспроцентных или безвозвратных кредитов предприятиям, занимающимся внедрением инноваций;
- ♦ увеличение субсидий и дотаций на компенсацию части затрат на проведение НИОКР;
- ♦ рассмотрение вопросов о снижении, отсрочке, освобождении от уплаты налогов для предприятий, которые занимаются внедрением инноваций, разработкой НИОКР (вычет из налогооблагаемой базы затрат на НИОКР, специальный налоговый режим для университетов и научно-исследовательских институтов и пр.);
- ♦ создание благоприятной среды для привлечения зарубежных венчурных фондов, используемых для финансирования инновационных проектов предпринимательства;

- ♦ создание отраслевых центров развития (роста) инноваций, обеспечивающих всестороннюю научно-техническую, финансовую, производственную, информационную поддержку инновационной деятельности предпринимательских структур;
- ♦ создание консультационных пунктов с целью оказания информационной, консалтинговой, аналитической поддержки инновационного развития предпринимательства;
- ♦ создание информационно-поисковой специализированной независимой площадки по прогрессивным технологиям и инновационным разработкам, так называемой инновационной обсерватории, которая будет способствовать установлению взаимосвязи между участниками национальной инновационной системы, будет исследовать динамику перехода Казахстана к инновационному пути развития, будет оценивать эффективность государственной поддержки инновационного предпринимательства и т.д.

Таким образом, для эффективного функционирования и устойчивого развития инновационной деятельности предпринимательских структур путем создания благоприятных инновационных, инвестиционных условий всеми участниками инновационного процесса, а также путем реализации мер по усилению взаимосвязи между государством, наукой и бизнесом при условии формирования и поддержки ресурсного потенциала инновационного развития казахстанская экономика имеет все шансы выйти на передовые позиции в инновационной сфере.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Andriushchenko K., Liezina A., Vasylchak S., Manylich M., Shterma T., Petrynyak U. Management of the Development of the Innovative Potential of the Region // Т.Е.М. Journal. Serbia. 2022. Volume 11. Issue 1. P. 339–347.
- 2 Переладов А.Б., Камкин И.П.. Мировой опыт инновационного развития // Вестник КГУ. – Курган: Изд-во Курганского государственного университета, 2011. – № 1. – С. 64–70.
- 3 About the SBIR and STTR Program. URL: <https://www.sbir.gov/about> (дата обращения: 13.10.2022)
- 4 Buscaglia R., Hourihan M. Congress Extends Small Business Innovation Program for Three Years. Now What? – Washington: Federation of American scientists. October 4, 2022. URL: <https://fas.org/blogs/sciencepolicy/congress-extends-small-business-innovation-program-for-three-years-now-what/> (дата обращения: 13.10.2022)
- 5 Hayes A., Howard E. Logan M. Small Business Investment Company (SBIC). - Investopedia. LLC (DBA Dotdash), New York. 2021. URL: <https://www.investopedia.com/terms/s/smallbusinessinvestmentcomp anysbic.asp>. (дата обращения: 13.10.2022)
- 6 Jesse H. Jones Graduate School of Business, Rice University. Houston, Texas. URL: <https://business.rice.edu/rice-mba> (дата обращения: 13.10.2022)
- 7 Service Corps of Retired Executives – SCORE. Washington. URL: <https://washingtondc.score.org/> (дата обращения: 13.10.2022)
- 8 Small and Medium Enterprise Administration. Taiwan. URL: <https://www.moeasmea.gov.tw/article-en-2448-279> (дата обращения: 13.10.2022)
- 9 Organization for Small & Medium Enterprises and Regional Innovation, Japan. URL: <https://www.smrj.go.jp/english/about/> (дата обращения: 13.10.2022)
- 10 Ministry of Economy, Trade and Industry. Tokyo. URL: <https://www.meti.go.jp/english/> (дата обращения: 13.10.2022)
- 11 Japan External Trade Organization (JETRO). Tokyo. URL: <https://www.jetro.go.jp/en/jetro/> (дата обращения: 13.10.2022)
- 12 Jetro: Japan External Trade Organization. – The current situation of open innovation in Japan: The points that overseas companies should bear in mind. Tokyo, 2021. URL: <https://www.jetro.go.jp/en/jgc/interviews/2021/700e95f2748b3459.html> (дата обращения: 13.10.2022)
- 13 Матюшок М., Кравцов А.А. Европейский путь к инновационной экономике // Вестник РУДН: Экономика. – Москва – 2011. – № 4. – С. 44–54.
- 14 European Innovation Scoreboard 2022, European Commission, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022.
- 15 World Competitiveness Index 2021. URL: <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/> (дата обращения: 13.10.2022)
- 16 Global Innovation Index 2022. URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2022/ (дата обращения: 13.10.2022)

- 17 Vinnova. Sweden's innovation agency. Stockholm. URL: <https://www.vinnova.se/en/about-us/vart-uppdrag/> (дата обращения: 13.10.2022)
- 18 Catapult Network. UK. URL: <https://catapult.org.uk/about-us/why-the-catapult-network/> (дата обращения: 13.10.2022)
- 19 Global Observatory of Science, Technology and Innovation Policy Instruments (GO-SPIN). UNESCO. URL: <https://en.unesco.org/go-spin/about> (дата обращения: 13.10.2022)
- 20 Observatory of Public Sector Innovation (OPSI). France. URL: <https://oecd-opsi.org/contact-us/> (дата обращения: 13.10.2022)
- 21 Science and Technology Observatory. University of Quebec in Montreal. URL: <https://www.ost.uqam.ca/en/a-propos/mission/> (дата обращения: 13.10.2022)
- 22 Science, Policy and Society Observatory. Lausanne. Switzerland. URL: <https://www.unil.ch/osps/home/menuinst/recherche.html> (дата обращения: 13.10.2022)
- 23 The UNESCO Institute for Statistics (UIS). URL: <http://data.uis.unesco.org/> (дата обращения: 13.10.2022)

REFERENCES

- 1 Andriushchenko K., Liezina A., Vasylichak S., Manylich M., Shterma T., Petrynyak U. (2022) Management of the Development of the Innovative Potential of the Region // T.E.M. Journal. Volume 11, Issue 1, 2022, Serbia, pp. 339–347. (In English).
- 2 Pereladov A.B., Kamkin I.P. (2011) Mirovoj opyt innovacionnogo razvitija. [World experience of innovative development] // Vestnik KGU. – Kurgan: Izd-vo Kurganskogo gosudarstvennogo universiteta, No. 1. P. 64–70. (In Russian).
- 3 About the SBIR and STTR Program. URL: <https://www.sbir.gov/about> (дата обращения: 13.10.2022) (In English).
- 4 Buscaglia R., Hourihan M. (2022) Congress Extends Small Business Innovation Program for Three Years. Now What? – Washington: Federation of American scientists. October 4, URL: <https://fas.org/blogs/sciencepolicy/congress-extends-small-business-innovation-program-for-three-years-now-what/> (дата обращения: 13.10.2022) (In English).
- 5 Hayes A., Howard E. Logan M. (2021) Small Business Investment Company (SBIC). Investopedia. LLC (DBA Dotdash), New York. 2021. URL: <https://www.investopedia.com/terms/s/smallbusinessinvestmentcompanysbic.asp>. (дата обращения: 13.10.2022) (In English).
- 6 Jesse H. Jones Graduate School of Business, Rice University. Houston, Texas. URL: <https://business.rice.edu/rice-mba> (дата обращения: 13.10.2022) (In English).
- 7 Service Corps of Retired Executives – SCORE. Washington. URL: <https://washingtondc.score.org/> (дата обращения: 13.10.2022) (In English).
- 8 Small and Medium Enterprise Administration. Taiwan. URL: <https://www.moeasmea.gov.tw/article-en-2448-279> (дата обращения: 13.10.2022) (In English).
- 9 Organization for Small & Medium Enterprises and Regional Innovation, Japan. URL: <https://www.smrj.go.jp/english/about/> (дата обращения: 13.10.2022) (In English).
- 10 Ministry of Economy, Trade and Industry. Tokyo. URL: <https://www.meti.go.jp/english/> (дата обращения: 13.10.2022) (In English).
- 11 Japan External Trade Organization (JETRO). Tokyo. URL: <https://www.jetro.go.jp/en/jetro/> (дата обращения: 13.10.2022) (In English).
- 12 Jetro: Japan External Trade Organization. The current situation of open innovation in Japan: The points that overseas companies should bear in mind. Tokyo, 2021. URL: <https://www.jetro.go.jp/en/jgc/interviews/2021/700e95f2748b3459.html> (дата обращения: 13.10.2022) (In English).
- 13 Matjushok M., Kravcov A.A. (2011) Evropejskij put' k innovacionnoj jekonomike. [European path to an innovative economy] // Vestnik RUDN: Jekonomika. Moskva – 2011. No. 4. P. 44–54. (In Russian).
- 14 European Innovation Scoreboard 2022. (2022) // European Commission, Luxembourg: Publications Office of the European Union. (In English).
- 15 World Competitiveness Index. (2021). URL: <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/> (дата обращения: 13.10.2022) (In English).
- 16 Global Innovation Index. (2022). URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2022/ (дата обращения: 13.10.2022) (In English).
- 17 Vinnova. Sweden's innovation agency. Stockholm. URL: <https://www.vinnova.se/en/about-us/vart-uppdrag/> (дата обращения: 13.10.2022) (In English).

18 Catapult Network. UK. URL: <https://catapult.org.uk/about-us/why-the-catapult-network/> (data obrashhenija: 13.10.2022) (In English).

19 Global Observatory of Science, Technology and Innovation Policy Instruments (GO-SPIN). UNESCO. URL: <https://en.unesco.org/go-spin/about> (data obrashhenija: 13.10.2022) (In English).

20 Observatory of Public Sector Innovation (OPSI). France. URL: <https://oecd-opsi.org/contact-us/> (data obrashhenija: 13.10.2022) (In English).

21 Science and Technology Observatory. University of Quebec in Montreal. URL: <https://www.ost.uqam.ca/en/a-propos/mission/> (data obrashhenija: 13.10.2022) (In English).

22 Science, Policy and Society Observatory. Lausanne. Switzerland. URL: <https://www.unil.ch/osp/home/menuinst/recherche.html> (data obrashhenija: 13.10.2022) (In English).

23 The UNESCO Institute for Statistics (UIS). URL: <http://data.uis.unesco.org/> (data obrashhenija: 13.10.2022) (In English).

А.М. САДЕНОВА,*¹

докторант, аға оқытушы.

*e-mail: sadenovanarbinova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4052-8830

С.А. РАХИМОВА,²

э.ғ.к., профессор.

e-mail: Saulesha_rahimova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0553-9606/ 989016

С.Н. СУЙЕУБАЕВА,¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: Suyeubaeva@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0290-6290

¹Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан

техникалық университеті, Өскемен қ., Қазақстан

²«Астана» халықаралық университеті, Астана қ., Қазақстан

СӘТТІ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕЛЕРДІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӘСІПКЕРЛІК ҚҰРЫЛЫМДАРЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН АРТТЫРУ МАҚСАТТАРЫНДА БЕЙІМДЕУ

Андатпа

Мақалада кәсіпкерлік құрылымдардың инновациялық әлеуетін қалыптастыру мен дамытудың шетелдік тәжірибесі қарастырылады. Зерттеудің мақсаты шетелдік тәжірибені талдау негізінде Қазақстандағы кәсіпкерлік құрылымдардың инновациялық әлеуетін қалыптастыру, дамыту және ынталандыру бойынша жаңа ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Кәсіпкерлік құрылымдардың инновациялық әлеуетін қалыптастыру мен дамытудағы бай әлемдік тәжірибені ескере отырып, көптеген экономистер сәтті әлемдік тәжірибені жүзеге асырып, басқа елдердің қателіктерін ескере отырып, инновациялық экономиканы қалыптастыру процесін жеделдетуге болады деп санайды. Мақалада авторлар АҚШ, Жапония және Еуропалық Одақ елдерінің тәжірибесін атап өтті, өйткені бұл елдер жаңғыртудың негізі болып табылады, дәл осы жерлерде озық технологиялардың орталықтары орналасқан. Зерттеу нәтижелері мемлекеттің инновациялық кәсіпкерлікті қалыптастыру мен дамытуда шешуші рөл атқаратындығын, бір жағынан ұлттық инновациялық жүйенің жұмыс істеу ережелерін белгілейтінін, екінші жағынан қаржыландыруды қоса алғанда, ресурстық компонентті қамтамасыз ететінін көрсетті. Сондықтан батыс елдерінде инновациялық кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау мәселесіне ерекше көңіл бөлінеді. Сондай-ақ, мақалада кәсіпкерлік құрылымдардың инновациялық қызметін жан-жақты ғылыми-техникалық, қаржылық, өндірістік, ақпараттық қолдауды қамтамасыз ететін салалық даму орталықтарын құру, даму институттарын қосу арқылы инновацияларды дамыту бойынша бірыңғай оператор құру, Инновациялық обсерватория деп аталатын прогрессивті технологиялар мен инновациялық әзірлемелер бойынша мамандандырылған ақпараттық-іздістіру алаңын құру тәжірибелері қарастырылды. Бұл зерттеу бизнес құрылымдарының инновациялық белсенділігін ынталандыруда барынша Қазақстанға бейімделген ұсыныстарды әзірлеуге мүмкіндік берді.

Тірек сөздер: әлемдік тәжірибе, инновациялық әлеует, кәсіпкерлік құрылымдар, инновацияларды дамыту, инновацияларды қаржыландыру, жаңғырту.

A.M. SADENOVA,*¹

PhD student, senior lecturer.

*e-mail: sadenovanarbinova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4052-8830

S.A. RAKHIMOVA,²

c.e.s., profeccor.

e-mail: Saulesha_rahimova@mail.ru,

ORCID ID: 0000-0003-0553-9606/ 989016

S.N. SUIEUBAYEVA,¹

c.e.s., associate profeccor.

e-mail: Suyeubaeva@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0290-6290

¹East Kazakhstan Technical University named

afetr D. Serikbayev, Ust-Kamegorsk, Kazakhstan,

²Astana International University, Astana, Kazakhstan

ADAPTATION OF SUCCESSFUL WORLD PRACTICES FOR INCREASING THE INNOVATIVE POTENTIAL OF KAZAKHSTAN BUSINESS STRUCTURES

Abstract

The article examines the foreign experience of the formation and development of the innovative potential of entrepreneurial structures. The purpose of this study is to develop new recommendations for the formation, development and stimulation of the innovative potential of entrepreneurial structures in Kazakhstan based on the analysis of foreign experience. Given the rather rich world experience in the formation and development of the innovative potential of entrepreneurial structures, many economists believe that if we implement successful world experience and take into account the mistakes of other countries, we can accelerate the process of forming an innovative economy. In the article, the authors highlighted the experience of countries such as the USA, Japan and the EU countries, since these countries are the base of modernization, it is there that the centers of advanced technologies are located. The study showed that the decisive role in the formation and development of innovative entrepreneurship is played by the state, which, on the one hand, establishes the rules for the functioning of the national innovation system, on the other hand, provides a resource component, including financing. Therefore, in Western countries, special attention is paid to issues of state support for innovative entrepreneurship. The article also discusses the practices of creating industry development (growth) centers that provide comprehensive scientific, technical, financial, production, and information support for the innovation activities of business structures, creating a single operator for the development of innovations by merging development institutions, creating an information retrieval specialized independent platform for advanced technologies and innovative developments, the so-called Innovation Observatory. This study made it possible to develop a number of recommendations that are most adaptive to Kazakhstan to stimulate the innovative activity of business structures.

Key words: world practice, innovation potential, entrepreneurial structures, innovation development, innovation financing, modernization.

FTAXP 06.52.13
ӘОЖ 332.142
JEL O30

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-226-238>

А.А. САРКЫТОВА,*¹

докторант.

*e-mail: aigera.sa.1991@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1985-3532

А.Н. РЯХОВСКАЯ,²

Э.Ф.Д. профессор.

e-mail: rectorat_ieay@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7566-933X

М.Ж. КОНЫРБЕКОВ,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: konyrbekov.m@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5459-5167

¹«Тұран» университеті, Алматы қ., Қазақстан

²Ресей Федерациясы үкіметі жанындағы

каржы университеті, Мәскеу қ., Ресей

АЙМАҚТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақаланың мақсаты – аймақтық экономиканың бәсекеге қабілеттілік мәселелерін зерттеу. Қазіргі нарық жағдайында аймақтар инвестициялық ресурстарға (мемлекеттік, жеке және шетелдік), сондай-ақ ресурстардың барлық көздері мен өткізу нарықтарына салық төлеушілерді тарта отырып, өзара бәсекелеседі. Бұл ретте аймақтар ұлттық және халықаралық нарықтардың дербес субъектілері болып табылады. Жоғарыда айтылғандарға байланысты бүгінгі күні біз үшін Қазақстан өңірлерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету мәселесі өте өзекті болып отыр. Қазақстан Үкіметінің негізгі мақсаттарының бірі – оның өндірістік базасын әртарапандыру және аумақтарды дамытудың ұлттық стратегиясын жүзеге асыру арқылы ел экономикасының тұрақты өсуін қамтамасыз ету. Дегенмен, өңірлік бәсекеге қабілеттіліктің алғы шарттары ұлттық деңгейде қаланған. Өңірлердің тұрақты дамуы елде өсуге, жұмыспен қамтуға, тұрақтылыққа ықпал ететін макроэкономикалық орта және кәсіпкерлікті дамыту мен жұмыс орындарын құруды ынталандыратын салық салу және реттеу жүйелері сияқты қолайлы жағдайлар болған жағдайда ғана мүмкін болады. Макроэкономикалық жағдайды дұрыс бақылаған жағдайда елдің бәсекеге қабілеттілігін тежейтін нарықтық бұзылуларды еңсеруге бағытталған микроэкономикалық реформалар аймақтық және жергілікті деңгейде ғана тиімді болуы мүмкін. Шын мәнінде, елдің салыстырмалы артықшылығының басым бөлігі оның аймақтарының ерекшеліктерімен анықталады, ал тиімді ұлттық бәсекеге қабілеттілік стратегиясы аймақтардың сипаттамаларын (мүмкіндіктері де, әлсіз жақтары да) ескеруді талап етеді. Өңірдің бәсекеге қабілетті дамуы әдетте түрлі әлеуметтік, сондай-ақ экономикалық мақсаттардың үйлесімі жағынан қарастырылатын сан алуан өлшемді процесс екенін есте ұстаған жөн.

Тірек сөздер: тұрақты даму, аймақ, бәсекеге қабілеттілік, тиімділік, бәсекелестік, экономиканы аймақтандыру, аймақтың бәсекеге қабілеттілігі.

Кіріспе

Қазіргі уақытта дүние жүзінің көптеген елдері мен олардың аймақтарының экономикалық дамуының басты мақсаты халықтың өмір сүру сапасын арттыру болып табылады. Демек, әлеуметтік-экономикалық даму процесі үш негізгі компонентті қамтиды:

- ◆ халықтың өмір сүру деңгейін арттыру, денсаулық сақтау мен білім деңгейін көтеру;
- ◆ адамның абыройын құрметтеуге бағытталған саяси, әлеуметтік, экономикалық және институционалдық жүйелерді қалыптастыру салдарынан адамдардың өз-өзін бағалауын өсуіне қолайлы жағдай жасау;
- ◆ адамдардың еркіндік дәрежесін, оның ішінде олардың экономикалық еркіндігін арттыру.

Елдер мен аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму дәрежесін бағалау кезінде өмір сүру сапасының соңғы екі құрамдас бөлігі әрқашан ескерілмейді, бірақ соңғы уақытта оларға экономикалық ғылым мен саяси тәжірибеде үлкен мән берілуде [1].

Экономикалық аудан өзінің мазмұны бойынша күрделі (көбінесе белгісіз) ішкі және сыртқы байланыстары бар күрделі көп элементті жүйе, сондықтан оның дамуының бәсекеге қабілеттілігін анықтау күрделі мәселе болып табылады.

Мұндай күрделі жүйелерде олардың жеке құрамдас бөліктерінің тиімділігін есептеу оңайырақ. Бірақ жеке әсерлердің қарапайым қосындысы барлық жүйенің жалпы эффектісімен бірдей бола бермейді, бұл Парето оптимумының тұжырымдамасымен расталады. Мысалы, биотаның («жануарлар дүниесі») болуының тиімділігі шаруашылық кешендерінің жұмыс істеу тиімділігіне толығымен қайшы келеді. Экономикаға пайдалы нәрсе экожүйелер үшін өлімге әкелуі мүмкін және керісінше. Ғылыми-техникалық прогресс те қоғам мүдделерімен жиі сәйкес келмейді [1].

Сондықтан тиімділік пен бәсекеге қабілеттіліктің кез келген есептеулері, әдетте, шартты болып табылады. Біз жалпы әсердің аз ғана бөлігін есептей аламыз, негізінен экономикалық, әдетте қарабайыр есептеуге жатады. Әлеуметтік әсерлер халықтың өмір сүру деңгейінің, адам дамуының индексінің көрсеткіштерімен анықталады, ол өмірдің шынайы сапасын толық көрсете алмайды. Экологиялық тиімділікті (дәлірек айтқанда, қоршаған ортаны қорғау шараларының әлеуметтік-экономикалық тиімділігін) есептеу одан да қиын. Айта кету керек, тиімділік ұғымы табиғатта жоқ. Біз табиғаттың кері күшін ғана бағалаймыз, оған адам әрекетінің теріс техногендік әсер етуіне байланысты, яғни, шын мәнінде, біз өз экономикамыздың кемшіліктерін бағалаймыз.

Аймақтық бәсекеге қабілеттілік, сондай-ақ тиімділік өндірістің әдеттегі экономикалық тиімділігін бағалау әдістері мен принциптерімен анықталады, мысалы, максималды жиынтық табыс (пайда), немесе ең төменгі шығындар, инвестиция тиімділігінің көрсеткіштері, пайдалылық, қаржыдағы өзін-өзі қамтамасыз ету дәрежесі және т.б. [2].

Материалдар мен әдістер

Өңірдің бәсекеге қабілетті дамуы әдетте әртүрлі әлеуметтік және экономикалық мақсаттардың үйлесімі тұрғысынан қарастырылатын көп өлшемді және көп өлшемді процесс екенін есте сақтаған жөн. Біз тек экономикалық даму туралы айтатын болсақ та, ол әдетте әлеуметтік дамумен бірге қарастырылады. Әлеуметтік-экономикалық даму мынадай аспектілерді қамтиды: өндіріс пен табыстың өсуі, қоғамның институционалдық, әлеуметтік және әкімшілік құрылымдарындағы өзгерістер, қоғамдық санадағы өзгерістер, дәстүрлер мен әдеттердің өзгеруі.

Мақаланы жазу барысында салыстырмалы талдау, аналитикалық талдау, синтез сияқты әдістер қолданылды.

Негізгі ережелер

Өңірдің бәсекеге қабілеттілігін бағалауда ең бастысы – аймақтың бәсекелестік артықшылығын анықтау. Бұл тек осы өңірге ғана тән, оны басқа өңірлерден ерекшелендіретін және табысты бәсекелестікке мүмкіндік беретін белгілі бір құндылық. Бәсекеге қабілеттілік – бұл аймақтың басқа аймақтар арасындағы позициясын сақтау немесе жақсарту үшін бәсекелік артықшылықтарды анықтау, құру және пайдалану қабілеті [3].

Сонымен, Қазақстан үшін нарықтық қатынастардың қарқынды дамуы жағдайында бәсекеге қабілеттілікті арттыру мәселесі ерекше маңызға ие. Ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі оның кәсіпорындарының, тауар өндірушілерінің, аумақтарының, қалаларының, аудандарының жалпы бәсекеге қабілеттілігі болғандықтан, тиісінше экономикалық өсу жолдарының бірі жеке кәсіпорын, сала, аймақ деңгейінде бәсекеге қабілеттілікті ынталандыру болып табылады [4].

Әдебиетке шолу

Бәсекелестік мәселелерімен көптеген көрнекті экономистер жылдар бойы және әртүрлі көзқарастар позициясынан айналысты. Сонымен, бәсекелестік сұраныс пен ұсыныстың өзара әрекеттесу күші болған бихевиоральды көзқарас шеңберінде Д. Рикардо, А. Курно, Л. Вальрас, Дж. Б. Кларк, А. Маршалл, Ф. Найт сияқты ғалымдардың еңбектері талданды.

Бәсекелестіктің құрылымдық тәсілі (нарық құрылымын талдауға баса назар аудару) Ф. Эджуорт, Дж. Робинсон зерттеулерінде дамыды. Бәсекелестік пен өзара әрекеттестіктің белсенді процесі ретінде қарастырылатын функционалдық көзқарас Э. Чемберлин, Дж. Шумпетер, Ф. Хайек, И. Кирцнер сияқты атаулармен ұсынылған.

Бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз етудің ұлттық үлгісін жасауға қазақстандық ғалымдар да үлес қосты. Іргелі еңбектердің қатарында Ө. Баймұратов, Қ. Қажымұрат, О. Сәбден, Қ. Сағадиев, Н. Нұрланова сынды ғалымдардың облыстардың, жалпы еліміздің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған еңбектерін ерекше атап өтуге болады.

Отандық және шетелдік ғалымдардың аймақтық бәсекеге қабілеттіліктің мәні, негізгі принциптері мен факторлары туралы іргелі әдіснамалық және тәжірибелік зерттеулеріне қарамастан, Қазақстан Республикасы өңірлерінің бәсекеге қабілеттілік деңгейін статистикалық бағалауды интеграциялаумен байланысты көптеген мәселелер, Қазақстан Республикасы өңірлерінің бәсекеге қабілеттілік деңгейін дамыту өңірдің құрылымдық саясатын жетілдірудің, өңірдегі жаңа бәсекеге қабілетті мүмкіндіктерді іздеу мен дамытудың тиімді тетіктері, оның ішінде отандық экономика жағдайында адами капиталдың сапасын қоса алғанда және жақсарту арқылы әлі де жеткілікті зерттелмеген.

Нәтижелер мен талқылау

Қазіргі Қазақстан өңірлер экономикасының ашықтығының жоғары деңгейімен сипатталады, әлемдік экономикалық жүйенің құрамдас бөлігі болып табылатын ел аймақтарының өзара байланысы мен өзара тәуелділігіне тенденция барған сайын көрініс табуда. Сонымен қатар, Қазақстандағы экономикалық өсу негізінен шикізат секторының озық дамуымен байланысты. Шикізатпен қамтылған өңірлерде тұрақтандыру, тіпті біршама өсу байқалса, бұрын білікті кадрлармен және халық тығыздығы жоғары дамыған өңірлер өндірістің құлдырауымен сипатталады, бұл олардың нарықтық қатынастарға өтуін қиындатады. Осының нәтижесінде Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дифференциациясы артып, оны еңсеру қиындай түсуде. Бұл жағдайлар өңірлік факторларды тиімді пайдаланудың жаңа тәсілдерін әзірлеуді және енгізуді және елдің әрбір өңірінің нақты даму стратегиясын айқындау және біртұтас экономиканың тиімді дамуын қамтамасыз ету мақсатында Қазақстанның өңіраралық қатынастарын зерттеуді қажет етеді [5].

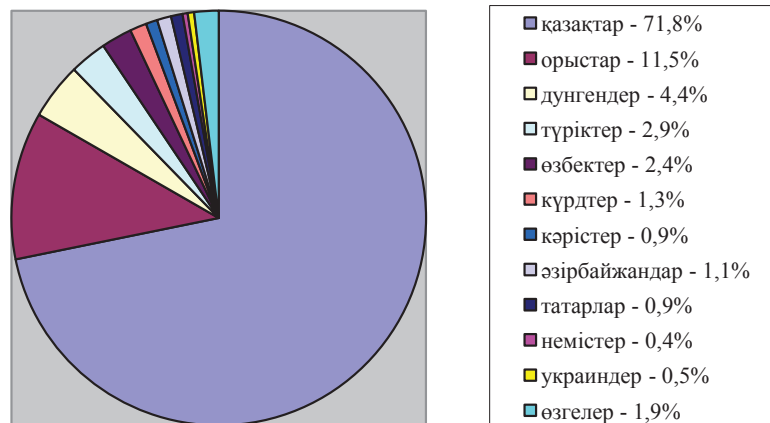
Қазақстан аймақтарының даму процесінің мәні соңғы уақытта экономика салаларын «аймақтандыру» тұжырымдамасымен сипатталды. Қазақстанның аймақтық экономикалық саясатының мақсаттары ұзақ мерзімді сипатқа ие және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық бағытымен байланысты. Бүгінгі күні барлық мемлекеттік құжаттарда өңірлерді әлеуметтік-экономикалық даму тұрғысынан сәйкестендіру қажеттігі туралы тезистер бар. Өңірлердің жақындасуы жалпы экономикалық өсу жағдайында, яғни артта қалған өңірлердегі өсу қарқыны неғұрлым дамыған өңірлердегі оң өсу қарқынынан жоғары болған жағдайда ғана мүмкін болады. Сонымен қатар, сарапшылардың пікірінше, ел аймақтарын жан басына шаққандағы ЖӨӨ бойынша толық теңестіру қысқа мерзімде мүмкін емес. Қысқа мерзімді перспективада бірінші кезектегі міндет – экономикасы нашар дамыған өңірлердің артта қалуын қысқартуды шешу керек. Өңірлік жүйелерді одан әрі реформалаудың стратегиялық бағыттары осымен байланысты болуы керек. Бұл ретте реформалар бағдарламасында ел экономикасының кеңістіктік интеграциясы бойынша арнайы шаралар, яғни аймақтар мен кәсіпорындар арасындағы экономикалық байланыстарды қалпына келтіру ескерілуі керек, бірақ жаңа интеграция тиімділіктің жаңа өлшемдеріне сәйкес құрылатын болады. Аймақтардың экономикалық интеграциясының алғышарттары олардың нарықтық даму деңгейлерінің салыстырмалылығы,

олардың алдында тұрған мәселелердің ортақтығы болып табылады. Осылайша, реформалар аймақтандыру мен интеграция, әртүрлілік пен бірлік арасында ақылға қонымды ымыраға келуге және қолдауға бағытталуы керек [5].

Қазіргі Қазақстан экономикасының ерекшеліктерінің бірі оның аймақтарының экономикалық даму қарқынының саралануы болып табылады. Республика аймақтары арасындағы бәсекелестікті күшейту, бір жағынан, барған сайын маңызды бола түсуде, соның нәтижесінде экономикалық және әлеуметтік факторлардың ғана емес, сонымен қатар өңірлердің бәсекелестік артықшылықтарының рөлі де артады. Екінші жағынан, өңірлердің ресурстары өзгеріп жатқан халықаралық еңбек бөлінісінде ең үлкен пайдаға сай болу үшін елдің жаһандық экономикадағы позициясын нығайту үшін біріктірілген. Сонымен бірге, В.Н. Ворожейкин және Ф.Ф. Рыбаков, әрбір аймақ елдің бүкіл халық шаруашылығы шеңберінде салалық және аумақтық еңбек бөлінісіне негізделген өндірісті белгілі бір кеңістіктік ұйымдастыру нысаны ретінде әрекет етеді. Сонымен қатар, егер аймақтың шаруашылық кешенінің құрылымы неғұрлым әртүрлі болса, ал сыртқы ортамен байланысы әлсіз және аз дамыған болса, ол салыстырмалы түрде тәуелсіз шаруашылық субъектісі болып табылады [6].

Сонымен, Қазақстан Республикасы Жамбыл облысының экономикалық ортасын қарастырып, оның бәсекеге қабілеттілігін бағалайық. Ең алдымен, Жамбыл облысы Қазақстан Республикасының байырғы аймақтарының бірі ретінде (1939 ж. негізі қаланған) бірқатар маңызды бәсекелестік артықшылықтарға ие бола отырып, бай тарихы мен экономикалық даму болашағы зор екенін атап өткен жөн. Бұл қолайлы географиялық жағдай – Жамбыл облысы Қазақстанның оңтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан және батысында және шығысында Оңтүстік Қазақстан және Алматы облыстарымен, солтүстігінде Қарағанды облысымен, оңтүстігінде Қырғызстан Республикасымен шектеседі. Облыс құрылымында 10 аудан, облыстық бағыныстағы қала – Тараз қаласы және облыстық бағыныстағы 3 қала – Қаратау қаласы, Жаңатас қаласы, Шу қаласы бар. Әкімшілік орталығы – Тараз қаласы [7, 21 б.].

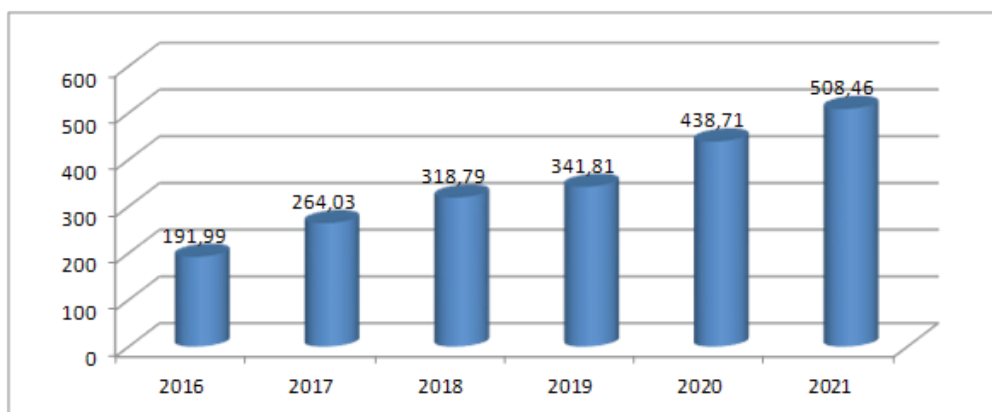
Облыс 144,2 мың км² алып жатыр. 2011 ж. есеп бойынша онда шамамен 1,055 миллион адам тұрады. 100-ден астам ұлттар мен ұлыстар мекендейді, олардың 71% қазақтар [8] (1-сурет).

Сурет 1 – Жамбыл облысының этникалық құрамы

Ескертпе: [8] дереккөз негізінде құрастырылған.

Жамбыл облысының әкімі соңғы есеп беру кездесуінде айтылғандай, өңір экономикасы қарқынды дамып келеді. 2021 ж. Жамбыл облысының жалпы өңірлік өнімі алдын ала бағалау бойынша 532,1 млрд теңгені құрады, бұл 2020 ж. салыстырғанда 12 пайызға жоғары. Жан басына шаққандағы ЖӨӨ 2020 жылғы 438 мың теңгеге қарсы 507 мың теңгені құрады (2019 ж. бұл көрсеткіш 342 мың теңге болды) (2-сурет, 230 б.).

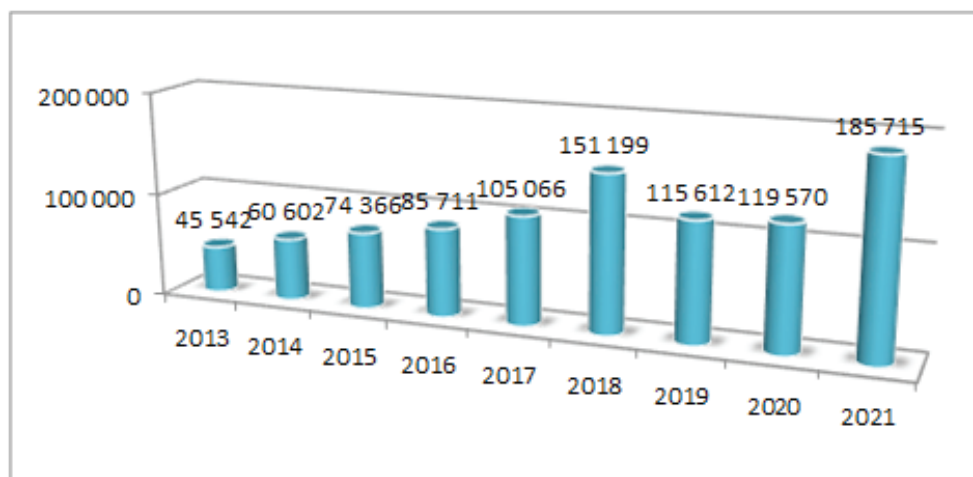

Сурет 2 – Қазақстан Республикасы Жамбыл облысының жан басына шаққандағы ЖӨӨ

Ескертпе: [8] дереккөз негізінде құрастырылған.

Облыстың жалпы өңірлік өнімінің жоғары өсу қарқыны экономиканың өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, құрылыс, көлік және коммуникация сияқты негізгі салаларының дамуымен қамтамасыз етіледі. 2021 ж. Жамбыл облысының өнеркәсіп өнімінің көлемі, бұрын атап өтілгендей, 55,3%-ға өсті.

Нәтижесінде өнеркәсіп өндірісі 2013 ж. 45,6 млрд теңгеден 2021 ж. 185,7 млрд теңгеге дейін өсті, номиналды мәндегі өсу қарқыны 4 есеге жетті (3-сурет).

Сурет 3 – 2013–2021 жж. Жамбыл облысының өнеркәсіп өнімінің көлемі, мың теңге

Ескертпе: [8] дереккөз негізінде құрастырылған.

Өңірдің ЖӨӨ құрылымындағы өнеркәсіп үлесі 2019 ж. 17%-дан 2021 ж. 20,4%-ға дейін өсті, бұл облыс экономикасын одан әрі индустрияландыруды көрсетеді [9]. Облыс өнеркәсібі үшін химия, тау-кен өндіру, өңдеу өнеркәсібі сияқты салалар дәстүрлі болып табылады. Жамбыл облысының өнеркәсібі құрылымындағы ең жоғары көлем электр энергиясын, газды және суды өндіру және бөлу (40,4%), одан кейін – химия (21,7%), тамақ өндірісі (14,7%), металлургия (6,1%) және т.б. өнеркәсіп салалары, олардың үлесі шамамен 10,8% құрайды. 2011 ж. Жамбыл облысының өнеркәсіп өнімі көлемінің үлкен жартысы (63,6%) Тараз қаласына, 9,3%-ы Мойынқұм ауданына, 7,04%-ы Меркен ауданына тиесілі. Қалған аудандар облыстың жалпы өнеркәсіп өнімінің 3,5%-дан азын құрайды (1-кесте, 231 б.).

Кесте 1 – 2020–2021 жж. Жамбыл облысы аудандары аясындағы өнеркәсіп өнімінің көлемі

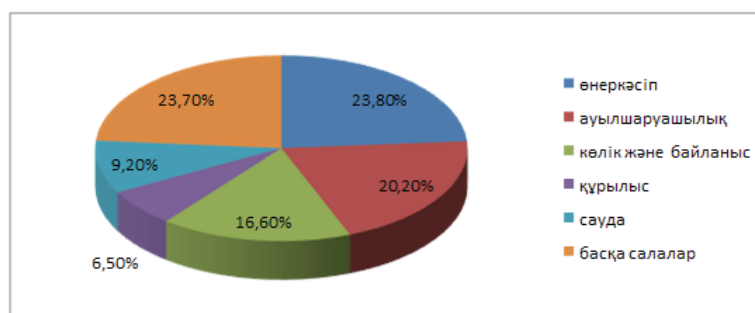
№	Жамбыл облысының аудандары	Өнеркәсіп өнімінің көлемі, млн теңге		
		2020 ж.	2021 ж.	
			млн тг	облыс көлеміндегі ауданның үлесі %
1	Барлығы	119 569, 6	185 715,2	100
2	Соның ішінде:			
	- Тараз г.а.	81387,1	118111,4	63,6
3	- Байзақ	1277,4	2576,6	1,4
4	- Жамбыл	3891,6	6592,3	3,6
5	- Жуалы	3042,2	3644,4	2,0
6	- Кордай	3668,9	4471,2	2,4
7	- Мерке	4277,4	13077,1	7,0
8	- Мойынқум	5741,9	17270,5	9,3
9	- Сарысу	2465,9	4328,4	2,3
10	- Талас	5947,4	6604,8	3,5
11	- Т. Рыскулов	3035,2	2425,1	1,3
12	- Шу	4834,7	6613,4	3,6

Ескертпе: [10] дереккөз негізінде есептеліп құрастырылған.

Өнеркәсіп саласының жетекші саласы қазіргі таңда облыстың экспорттық өнімінің 72 пайызын қамтамасыз ететін химия өнеркәсібі. Оның ішінде: минералды тыңайтқыштар (2020 ж. салыстырғанда 2021 ж. 324,1%-ға өсті), натрий үшполифосфаты (311,3%), фосфор (сары) (132,0%), барий сульфаты (126,8%), фосфат шикізаты (107,4%) және т.б. Өңірде химия өнеркәсібін дамыту мақсатында шикізаттың негізгі түрлері негізінде өндіріс орындарын құруға, негізгі қорларды жаңғыртуға, инфрақұрылымды жаңартуға, жаңа жұмыс орындарын ашуға бағытталған жобалар жүзеге асырылуда.

Статистикалық мәліметтерге сәйкес, Жамбыл облысының өңдеу өнеркәсібінде 2021 ж. нақты көлем индексі 133,3 пайызды құрап, жоспар 18 пайызға артығымен орындалды. Сонымен қатар, белгілі болғандай, импортты алмастыру факторы бұл фактіге 1998 ж. ұлттық валюта бағамының айтарлықтай құнсыздануынан кейін жақсы әсер етті. Тау-кен өндіру өнеркәсібінде өсім 27,6%, электрмен жабдықтау, газбен жабдықтау, бу шығаруда 25,2% болды. Сумен жабдықтау және су бұру жүйесінде керісінше 1,4 пайызға төмендеген. Өңдеу өнеркәсібіндегі еңбек өнімділігі 46,7%-ға өсіп, үшінші республикалық көрсеткіш болып табылады. Өңдеу өнеркәсібі кеңейтілген ұдайы өндірістің негізі және кез келген экономикалық жүйеде қоғамдық еңбек өнімділігінің өсуінің негізі болғандықтан, бұл өсім индикативті болып саналады.

Жамбыл облысының экономикалық жағдайын талдау, егер қызметтің басқа бағыттарын қарастырмасаңыз, жеткілікті толық болмайды. Осылайша, облыста былғары және аяқ киім, жеңіл және тамақ өнеркәсібі дамыған. «Тұлпар» зауыты (жүнді алғашқы өңдеу), автокөлік жөндеу зауыты, «Әйнек» шыны зауыты бар. Жалпы облыстың жалпы өніміндегі өнеркәсіптің үлесі 23,8% құрайды, бұл ауыл шаруашылығынан 3,6% асып түседі (5-сурет).

Сурет 5 – Жамбыл облысының жалпы өнімінің құрылымы

Ескертпе: [9] дереккөз негізінде есептеліп құрастырылған.

Облыста ауыл халқы басым (61%-ға дейін) болғандықтан, өмір сүруге және ауыл шаруашылығына қолайлы жағдай жасалған деп айтуға болады. Жамбыл облысының табиғи-климаттық жағдайы астық, техникалық, бақша, мал азықтық дақылдар, көкөніс, жеміс-жидек өсіруге мүмкіндік береді. Расында да, облыс ежелден құнарлылығымен ерекшеленіп, бүгінде озық агротехникалық технологияларды енгізудің арқасында өнім көлемін арттырудың тұрақты үрдісі байқалады. Мәселен, дәнді дақылдардың өнімділігі 1994 ж. 9,4 центнерден 2021 ж. 16,4 центнерге дейін өсті (жедел деректер). Орташа жылдық астық өндірісі 480,3 мың тоннаны құрайды. 2021 ж. дәнді дақыл жиналды – шамамен 376,7 млн Республиканың жалпы көлеміндегі облыстың ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 4,7 пайызды құрайды. Өндірілген өнім көлемі 1994 ж. 5,0 млрд теңгеден 2021 ж. 90,5 млрд теңгеге дейін өсті (немесе номиналды түрде 18 есе) [11].

Жамбыл облысының көліктік-инженерлік инфрақұрылымын дамытуға ТРАСЕКА көлік дәлізі және «Батыс Еуропа-Батыс Қытай» автожолының құрылысының аяқталуы ықпал етуде. Құрылыс жұмыстарының көлемі 2010 жылмен салыстырғанда «Батыс Еуропа-Батыс Қытай» автожолының құрылысы есебінен 2011 ж. Меркенде – 4,5 есе, Қордайда – 2,3 есе, Жамбылда – 1,6 есе, Шуда – 1,2 есе, Т. Рысқұловта – 7,5%-ға және Жуалыда – 0,8%-ға [11]. Бұл жоба аймақ арқылы өтетін транзит көлемін 300 миллион тоннаға дейін арттыруға мүмкіндік берді. Демек, аймақтың дәл осы артықшылығын болашақта ТРАСЕКА көлік дәлізінде халықаралық маңызы бар қуатты көліктік хабты қалыптастыруда бәсекеге қабілетті мүмкіндік ретінде пайдалануға болады.

Осылайша, аймақтың бәсекеге қабілетті позициясы, әрине, оның экономикасының құрылымын құрайтын салалардың бәсекеге қабілеттілігімен анықталады. Дегенмен, орыс ғалымы А.Г. Гранберг, ол аймақты табиғи, адами, қаржылық, өндірістік ресурстардың жиынтығы ретінде ғана емес, сонымен бірге өзін-өзі басқаруға қабілетті әлеуметтік-экономикалық қатынастардың субъектісі ретінде де қарастыру керек, бұл басқару туралы айтуға мүмкіндік береді. аймақтық деңгейдегі бәсекеге қабілеттілік [12].

Жамбыл облысының осы кезеңдегі өзектілігін сипаттай отырып, жоғарыда атап өткен тиімді географиялық орналасуымен қатар, аймақтың өнеркәсіптік және ауылшаруашылық бағытын да бөліп көрсетуге болады. Өңірдің ЖӨӨ құрылымындағы өнеркәсіп үлесі 2019 ж. 17%-дан 2021 ж. 20,4%-ға дейін өсті, бұл облыс экономикасын индустрияландырудың жақсы деңгейін көрсетеді [13]. Облыстың нақты секторының негізгі салалары: тау-кен өнеркәсібі және карьерлерді қазу, өңдеу өнеркәсібі, электрмен жабдықтау, газ, бу беру және ауа баптау, сумен жабдықтау, кәріз жүйесі, қалдықтарды жинау мен бөлуді бақылау.

Кезінде өңірдің басты белгісі болған облыстың химия өнеркәсібі өңірдің басты бәсекелестік мүмкіндігіне айналып, жаңа серпінмен дамуға мүмкіндігі бар. Оның облыстың өңдеу өнеркәсібіндегі үлесі 24,5 пайызды, ал облыстың жалпы өніміндегі 18,7 пайызды құрайды.

Жамбыл облысы, белгілі, фосфорит пен фторшпат шикізатының бірегей базасы болып табылады. Республиканың баланстық қорының 71,9% фосфорит, 68% фтор, 8,8% алтын, 0,7% уран оның аумағында шоғырланған. Облыс түсті металдарға, баритке, көмірге, қаптау, сәндік-техникалық тастар, құрылыс материалдарына бай. Өндірістің ең жоғары қарқынына тау-кен өнеркәсібінде қол жеткізілді. Саланың ірі кәсіпорындары: Ақбақай тау-кен байыту комбинаты, Қаратау тау-кен-химия комбинаты, Жаңатас тау-кен байыту комбинаты [8].

«Ақбақай» кластері кен орындарының өнімділігін он есеге арттырып, жаңа инновациялық технологияларды қолдану арқылы жыл сайын 2,8 тонна алтын балқытуға, сондай-ақ 450 жаңа жұмыс орнын ашуға мүмкіндік береді. Тараз құбыр зауыты құрылыс саласын, төмен және орташа қысымды газ желілерін, сумен жабдықтау және тамшылатып суару жүйелерін өз өнімдерімен қамтамасыз етеді. Қолданудың кең спектріне арналған жарықдиодты шамдар зауыты («Энерджи Тараз» ЖШС) энергия тұтынуды 30%-ға азайтады.

Облыста тек республикада ғана емес, сонымен қатар ТМД елдерінде теңдесі жоқ Қаратау фосфориттік бассейнінде фосфат шикізатының ең үлкен қоры бар. «Қазфосфат» ЖШС компаниясы бүгінгі таңда республиканың химия өнеркәсібінің жалпы көлемінің 98,2 пайызын алып отыр. Оның құрамына фосфориттерді өндіру және өңдеу бойынша ірі кәсіпорындар кіреді – бұл Қаратау мемлекеттік өнеркәсіптік кешені мен «Шолақтау» мемлекеттік өнеркәсіптік кешені, Новоджамбул фосфор зауыты, минералды тыңайтқыштар зауыты өндірістік бірлестіктері.

Облыстың химия саласының негізін құрамында фосфоры бар шикізатты өндіру, құрамында фосфоры бар өнімдерді, оның ішінде тыңайтқыштарды өндіру құрайды [13].

Қазіргі аймақтық саясат негізінен аймақтарды дамытуға емес, оларды қолдауға бағытталған, бұл бүгінгі таңда, өкінішке орай, аумақтардың өз экономикасының тұрақты өсу траекториясына енуін қамтамасыз етпейді [14]. Сондықтан да өңірлерге мемлекеттік қолдау тәжірибесін жоққа шығармай, өзінің ресурстық базасының теңгеріміне сүйене отырып, өзінің аймақтық (аймақтық) даму саясатын қалыптастыруға және жүзеге асыруға көшу өте қажет.

Қазақстан Республикасы аймақтарының экономикасын дағдарыстан шығарудың, оны тұрақтандырудың және тұрақты дамуға көшудің айқындаушы негізі аумақтың өзін-өзі дамытуына негізделуі және теңгерімді даму тұжырымдамасын қалыптастыру болуы тиіс. Бірлескен іс-әрекеттер ауқымы мен айрықша құзыреттер саласын көрсете отырып, оны биліктің ұлттық саясатына біріктіру. Облыс орталықтың белгілі бір қолдауына сүйене отырып, өз дамуында ең алдымен эндогендік (аймақтық) факторларды – табиғи, материалдық, еңбек және қаржылық ресурстарды, кәсіпкерлік әлеуетті оңтайлы және тиімді пайдалануға басты назар аударуы керек. Сонымен, аймақтық экономиканың теңгерімді дамуы – бұл, ең алдымен, аймақтық факторларды тиімді пайдалану арқылы жүзеге асырылатын және аумақтың әлеуетін динамикалық (өспелі) молайту жағдайларының тұрақты сақталуын қамтамасыз ететін оның дамуы [15].

Республика аймақтарының тұрақты және теңгерімді дамуының әлеуетін, жағдайлары мен алғышарттарын талдау өзінің кең байтақ аумағы бар Қазақстанда аймақтардың табиғи-климаттық жағдайлары, экономикалық дамуы, халықтың өмір сүру сапасы бойынша айтарлықтай ерекшеленетінін көрсетеді. Сондықтан Қазақстан үшін экономиканы тұрақтандыруға және оның теңгерімді дамуына бағытталған тиімді аймақтық саясатты әзірлеу өте маңызды.

Мұндай аймақтық саясатты әзірлеу кезінде барлық аймақтарға ортақ қауіптерді ескеру қажет:

- ♦ өнеркәсіптік құрылымның салмақтылығынан, шикізатқа маманданудың жоғарылауынан және әртараптандырудың жоқтығынан көрінетін көптеген аймақтардың экономикасындағы құрылымдық теңгерімсіздік;

- ♦ өңіраралық дифференциацияның одан да тереңдей түсуіне және аймақтық диспропорциялар шегінде нығаюына әкелетін экспорттың ұтымсыз құрылымын сақтау;

- ♦ негізгі қорлардың ауқымды физикалық және ескіруі нәтижесінде экономиканың негізгі салаларының капиталсыздануының үлкен дәрежесі және соның салдарынан экономиканың бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі;

- ♦ табиғи ресурстарды ұтымсыз пайдалану, бір жағынан, табиғи ресурстардың сарқылуына және болашақта өсу мүмкіндіктерінің шектелуіне, екінші жағынан, қоршаған ортаның ластануына;

- ♦ халықтың стихиялық көші-қоны және оның біліктілік деңгейінің төмендігі жағдайында тұрақты жұмыссыздық пен кедейліктің жоғары деңгейі, бұл ұтымсыз қоныс аударуға және тұрақты даму үшін білікті жұмыс күшінің тапшылығына әкеледі;

- ♦ өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымның артта қалуы [16].

Бұл ел экономикасының қалыптасқан кеңістіктік ұйымдастырылуымен байланысты. Қазақстанның өңірлік дамуы мен оның экономикасын кеңістіктік ұйымдастыру мәселелерін Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы заңнамасымен шешу ел аймақтарының экономикасын құрылымдық әртараптандыру қажеттілігімен тікелей байланысты [17].

Аймақтық дамуды мемлекеттік басқару жөніндегі зерттеулер аймақтық саясаттың әртүрлі басым бағыттарын анықтайды, олардың таңдауы көбінесе сол немесе басқа даму сценарийлеріне сәйкес келеді. Дегенмен, аймақтанушылардың көпшілігі экономиканы құрылымдық әртараптандыру үдерісі жағдайында аймақтық құрылымдық саясат сияқты бағытты аймақтық саясаттың басым бағыты ретінде бөліп көрсету керек деген пікірде [18].

«Құрылымдық саясат» термині жиі қолданылғанымен, оның қалыптасқан анықтамасы әлі қалыптасқан жоқ. Өзінің ең жалпы түрінде құрылымдық саясат билік органдарының экономикалық құрылымның барлық түрлеріне әсері ретінде қарастырылады. Және бұл жағдайда құрылымдық саясат шеңберінде индустриялық, инновациялық, инвестициялық және басқа да саясат түрлері бөлектелетін болады [19] және бұл саясат түрлерінің мақсаттары мен міндеттері құрылымдық саясаттың мақсаттары мен міндеттеріне негізделеді.

Құрылымдық саясаттың тағы бір тәсілі экономиканың белгілі бір аспектілерін, мысалы, салаларды бөлуді қамтиды. Құрылымдық саясатты түсінудің бұл тәсілі машина жасау, тамақ, көмір, металлургия өнеркәсібін және т.б. қайта құрылымдау бағдарламалары сияқты салалық бағдарламаларда жүзеге асырылды. Бұл жағдайда құрылымдық саясат өнеркәсіптік саясаттың құрамдас бөлігі болып табылады.

Үшінші тәсіл құрылымдық саясатты инновациялық немесе инвестициялық саясатпен сәйкестендіруге негізделген. Бұл ретте құрылымдық саясаттың мақсаттары мен міндеттері саясаттың осы түрлерінің шеңберіндегі көрсеткіштерді есептеуге дейін теңестіріледі және қысқартылады. Құрылымдық саясатты басқаша түсіну проблема болып табылады, өйткені бұл оны қалыптастыру мен жүзеге асырудың әртүрлі әдістерін, пайдаланылатын ресурстарды таңдауды, сондай-ақ құрылымдық саясаттың түпкілікті нәтижелерін анықтауды көздейді.

«Құрылымдық саясат» терминін кең мағынада қолдану аумақтың әртүрлі ресурстарын ұдайы өндіру мен капиталдандыруды қамтамасыз ету, тікелей бағытталған салаларды дамыту сияқты мәселелерді шешудегі осы саясаттың жетекші рөлі туралы айтуға мүмкіндік береді. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, құрылымдық саясатты аймақтық саясаттың басым бағыты ретінде бөлу құрылымдық әртараптандыру шеңберінде әртүрлі басқару субъектілерінің (өңірлік және жергілікті билік органдары, бизнес, қоғам) мақсаттарын, әдістері мен мүдделерін үйлестіруге мүмкіндік береді [20].

Саясатты жетілдіру бағыттарын әзірлеу мақсатында өңірлердің бәсекеге қабілеттілігінің бар және әлеуетті факторларын айқындау өңірлердің экономикалық, әлеуметтік және инфра-құрылымдық параметрлері бойынша дамуын кешенді бағалау нәтижелерімен негізделуі тиіс. Өз кезегінде дамуды бағалау өңірдегі қолайлы әлеуметтік-экономикалық дамудың, адам әлеуетін дамыту үшін тиісті ортаны қалыптастырудың, аумақтың әлеуетін сақтау мен дамытудың қолда бар және күтілетін мүмкіндіктері негізінде жүзеге асырылады.

Кез келген нысанды, оның ішінде аймақты теңгерімді дамыту мақсатында стратегиялық басқарудың маңызды құралы стратегиялық картаны әзірлеу және көрсеткіштерді қалыптастыру арқылы жоспарлау болып табылады. Тәжірибеде, зерттеулер көрсеткендей, стратегиялық жоспарлау көптеген отандық кәсіпорындарда жоқ, немесе «нарықтағы тұрақты позицияны нығайту», «рентабельділікті арттыру», «төмендету» сияқты «бұлыңғыр тұжырымдар» бар құжат жасаумен шектеледі [15].

Аймақтық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін неғұрлым толық анықтауға сүйене отырып, осы құбылыстың үш іргелі аспектілерін бөліп көрсетуге болады:

- 1) халық өмірінің жоғары деңгейіне қол жеткізу қажеттілігі (еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілік немесе халық қамтамасыз ететін бәсекеге қабілеттілік);
- 2) аймақтың экономикалық механизмінің жұмыс істеу тиімділігі (тауарлар мен қызметтер нарығындағы бәсекеге қабілеттілік немесе өндіріспен қамтамасыз етілген бәсекеге қабілеттілік);
- 3) негізінен инновациялық қызметпен қамтамасыз етілетін инвестициялық тартымдылық (капитал нарығындағы бәсекеге қабілеттілік немесе қаржылық бәсекеге қабілеттілік).

Аймақтық деңгейде бәсекеге қабілеттілікті қарастыра отырып, экономикалық ойдың қазіргі концепциялары аймақтық бәсекеге қабілеттілік түсінігін әртүрлі түрде түсіндіретінін атап өткен жөн. Кейбір ғалымдар аймақтың экономикалық саясатының басты мақсаты – өз азаматтарын жеткілікті жоғары өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету екендігіне сілтеме жасай отырып, бұл ұғымды пайдаланудан бас тартуды ұсынады. Аймақтың мұны істей алуы қандай да бір «бәсекеге қабілеттілік» ұғымына емес, ұлттық табиғи ресурстардың, сондай-ақ еңбек пен капиталдың қаншалықты өнімді пайдаланылғанына байланысты. Бәлкім, бұл дұрыс шығар, бірақ өңірдің осы және басқа да артықшылықтарын біріктіретін бәсекеге қабілеттілік тұжырымдамасы.

Қорытынды

Қазіргі жағдайда аймақтардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру қажеттілігі, біріншіден, ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі көбінесе аймақтық экономикалардың бәсекеге қабілеттілігімен және олардың өзара әрекеттесуімен айқындалатынына байланысты; екіншіден, аймақтың бәсекеге қабілеттілігі елдің бәсекеге қабілеттілігімен ғана емес, соны-

мен қатар салалардың, кәсіпорындардың және тауарлардың бәсекеге қабілеттілігімен де өзара әрекеттеседі; үшіншіден, өңірдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселесі мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдардың негізгі міндеті болып табылады, бұл өңірді басқару тиімділігін арттыру қажеттілігін алдын ала анықтайды.

Аймақтың бәсекеге қабілеттілігі оның географиялық орналасуына және ресурстардың қолжетімділігіне байланысты екені мойындалған. Бірақ аймақтың бәсекелестік артықшылықтарын мұнымен ғана азайтуға болмайды. Ол табиғи ресурстардан, қолда бар жұмыс күшінен, пайыздық мөлшерлемелерден немесе ұлттық валютаның сатып алу қабілетінен өспейді. Белгілі бір ұлттың бәсекеге қабілеттілігі оның экономикасының инновациялар мен жаңғыртуға қабілеттілігіне байланысты [21].

Қазақстан Республикасы аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дифференциациясын талдау нәтижесінде шикізатпен қамтамасыз етудің дәстүрлі жоғары құндылығымен ғана емес, жақын болашақта да ең гүлденген өңірлер екені анықталды. негізінен жалпы өңірлік өнімді құрайтын өндіруші салалардың өнімдері қосылды, бірақ оның инвестициялық тартымдылығына байланысты.

Жамбыл облысының экономикалық жағдайын және бәсекелестік артықшылықтарын кешенді талдау өндірістік әлеуеті елеусіз және негізінен ауыл шаруашылығы, химия, тау-кен өнеркәсібі, тау-кен өнеркәсібі, өнеркәсіптік салаларға маманданған облысты даму деңгейі төмен топқа жатқызуға мүмкіндік берді. Өңірде өмір сүру деңгейінің төмендігі, ауыл шаруашылығына қызмет көрсететін салалардың дамымауы мәселелерін шешу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Abrizah A., Zainab A.N., Kiran K., Raj R.G. LIS journals scientific impact and subject categorization: A comparison between Web of Science and Scopus // *Scientometrics*, 2013, no. 94(2), pp. 721–740. URL: <http://www.springerlink.com/content/0138-9130> doi: 10.1007/s11192-012-0813-7
- 2 Agovino M., Ferrara M., Marchesano K., Garofalo A. The separate collection of recyclable waste materials as a flywheel for the circular economy: the role of institutional quality and socio-economic factors // *Economia Politica*, 2020, no. 37(2), pp. 659–681. URL: <http://link.springer.com/journal/40888> doi: 10.1007/s40888-019-00153-9
- 3 Региональная составляющая устойчивого развития и конкурентоспособности национальной экономики. Интервью с акимом Актюбинской обл. Сагиндиковым Е. URL: https://rus.azattyq.org/a/Eleusin_Sagindikov/1335455.html
- 4 Alaerts L., Van Acker K., Rousseau S., De Jaeger S., Moraga G., Dewulf J., De Meester S., Eyckmans J. Towards a more direct policy feedback in circular economy monitoring via a societal needs perspective // *Resources, Conservation and Recycling*, 2019, no. 149, pp. 363–371. URL: www.elsevier.com/locate/resconrec doi: 10.1016/j.resconrec.2019.06.004
- 5 Исследование инвестиционной привлекательности Казахстана. Представления и реальность. Отчет компании «Эрнст энд Янг». – 2012. URL: invest.gov.kz/upload/docs/f41
- 6 Ворожейкин В.Н., Рыбаков Ф.Ф. Демонполизация экономики как элемент рыночных отношений. – СПб, 1994. – С. 84.
- 7 Национальное бюро статистики АСПИР. URL: <http://stat.kz/>
- 8 Материал из Википедии – свободной энциклопедии. URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Жамбылская_область
- 9 Экономика Жамбылской области развивается опережающими темпами. – 2012. URL: <http://kzinform.com/ru/news/20120229/08992.html>
- 10 Основные достижения области за 30 лет независимости Республики Казахстан. Отчет акима Жамбылской области. – Тараз, 2022.
- 11 Итоги социально-экономического развития Жамбылской области за январь–декабрь 2021 года // Материалы заседания акимата ЖО в 4 квартале 2021 г.
- 12 Гранберг А. Основы региональной экономики. Учебник для вузов. – М.: ГУ-ВШЭ, 2000. – 423 с.
- 13 Доклад заместителя председателя Комитета по делам Федерации и региональной политике В. Парфенова на V Байкальском экономическом форуме «Обеспечение сбалансированного развития субъектов Российской Федерации – генеральное направление региональной политики». URL: www.regions.ru

14 Кузьмин О.М. Статистическое исследование конкурентоспособности регионов России // Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. эконом. наук. – Москва, 2011. – 23 с.

15 Alonso-Almeida M.M., Rodríguez-Antón J.M. The role of institutional engagement at the macro level in pushing the circular economy in Spain and its regions // *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2020, no. 17(6), art. no. 2086. URL: <https://www.mdpi.com/1660-4601/17/6/2086/pdf> doi: 10.3390/ijerph17062086.

16 Ростов Е.В., Муллагалеева З.З. Роль региональной структурной политики в государственном управлении региональным развитием РФ // *Вестник Томского государственного университета*. – 2009. – № 318. – С. 179–185.

17 Региональные проблемы переходной экономики: вопросы теории и практики / Под ред. В.Г. Алиева. – М.: Экономика, 2002. – 646 с.

18 Филатова М.Г. Структурная перестройка промышленности: сущность, закономерности, механизм государственного регулирования. – Екатеринбург: УРО РАН, 1999.

19 Ларина Н.И., Кисельников А.А. Региональная политика в странах рыночной экономики: Учеб. пособие. – М.: Экономика, 1998. – 173 с.

20 Портер М.Э. Конкуренция. Пер. с англ.: учеб. Пособие. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. – 495 с.

REFERENCES

1 Abrizah A., Zainab A.N., Kiran K., Raj R.G. (2013) LIS journals scientific impact and subject categorization: A comparison between Web of Science and Scopus // *Scientometrics*, no. 94(2), pp. 721–740. URL: <http://www.springerlink.com/content/0138-9130> doi: 10.1007/s11192-012-0813-7 (In English).

2 Agovino M., Ferrara M., Marchesano K., Garofalo A. (2020) The separate collection of recyclable waste materials as a flywheel for the circular economy: the role of institutional quality and socio-economic factors // *Economia Politica*, no. 37(2), pp. 659–681. URL: <http://link.springer.com/journal/40888> doi: 10.1007/s40888-019-00153-9 (In English).

3 Regional'naya sostavlyayushchaya ustojchivogo razvitiya i konkurentosposobnosti nacional'noj ekonomiki. Interv'y u s akimom Aktyubinskoj obl. s Sagindikovym E. URL: https://rus.azattyq.org/a/Eleusin_Sagindikov/1335455.html (In Russian).

4 Alaerts L., Van Acker K., Rousseau S., De Jaeger S., Moraga G., Dewulf J., De Meester S., Eyckmans J. (2019) Towards a more direct policy feedback in circular economy monitoring via a societal needs perspective // *Resources, Conservation and Recycling*, no. 149, pp. 363–371 URL: www.elsevier.com/locate/resconrec doi: 10.1016/j.resconrec.2019.06.004 (In English).

5 Issledovanie investicionnoj privlekatel'nosti Kazahstana. Predstavleniya i real'nost'. Otchet kompanii «Ernst end YAng». 2012. URL: invest.gov.kz/upload/docs/f41 (In Russian).

6 Vorozhejkin V.N., Rybakov F.F. (1994) Demonopolizaciya ekonomiki kak element rynochnyh otnoshenij. SPb, p. 84. (In Russian).

7 Nacionald'no byuro statistiki ASPIR. URL: <http://stat.kz/> (In Russian).

8 Material iz Vikipedii – svobodnoj enciklopedii http://ru.wikipedia.org/wiki/ZHambylskaya_oblast' (In Russian).

9 Ekonomika Zhambylskoj oblasti razvivaetsya operezhayushchimi tempami. URL: <http://kzinform.com/ru/news/20120229/08992.html> (In Russian).

10 Osnovnye dostizheniya oblasti za 30 let nezavisimosti Respubliki Kazahstan. Otchet akima ZHambylskoj oblasti. – Taraz, 2022. (In Russian).

11 Itogi social'no-ekonomicheskogo razvitiya ZHambylskoj oblasti za yanvar'–dekabr' 2021 goda // Materialy zasedaniya akimata ZHO v 4 kvartale 2021 g. (In Russian).

12 Granberg A. (2000) Osnovy regional'noj ekonomiki. Uchebnik dlya vuzov. M.: GU-VSHE, 423 P. (In Russian).

13 Doklad zamestitelya predsedatelya Komiteta po delam Federacii i regional'noj politike V. Parfenova na V Bajkal'skom ekonomicheskom forumе “Obespechenie sbalansirovannogo razvitiya sub”ektov Rossijskoj Federacii – general'noe napravlenie regional'noj politiki”. URL: www.regions.ru (In Russian).

14 Kuz'min O.M. (2011) Statisticheskoe issledovanie konkurentosposobnosti regionov Rossii // Avtoref. diss. na soisk. uch. st. kand. ekonom. nauk. – Moskva, 23 p. (In Russian).

15 Alonso-Almeida M.M., Rodríguez-Antón J.M. (2020) The role of institutional engagement at the macro level in pushing the circular economy in Spain and its regions // International Journal of Environmental Research and Public Health, no. 17(6), art. no. 2086. URL: <https://www.mdpi.com/1660-4601/17/6/2086/pdf> doi: 10.3390/ijerph17062086 (In English).

16 Rostov E.V., Mullagaleeva Z.Z. (2009) Rol' regional'noj strukturoj politiki v gosudarstvennom upravlenii regional'nym razvitiem RF // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. No. 318. P. 179–185. (In Russian).

17 Alieva V.G. (2002) Regional'nye problemy perekhodnoj ekonomiki: voprosy teorii i praktiki / Pod red. V.G. Alieva. M.: Ekonomika, 646 p. (In Russian).

18 Filatova M.G. (1999) Strukturnaya perestrojka promyshlennosti: sushchnost', zakonomernosti, mekhanizm gosudarstvennogo regulirovaniya. – Ekaterinburg: URO RAN. (In Russian).

19 Larina N.I., Kisel'nikov A.A. (1998) Regional'naya politika v stranah rynochnoj ekonomiki: Ucheb. posobie. M.: Ekonomika, 173 p. (In Russian).

20 Porter M.E. Konkurenciya. (2000) Per. s angl.: ucheb. Posobie. – M.: Izdatel'skij dom «Vil'yams», 495 p. (In Russian).

А.А. САРКЫТОВА,*¹

докторант.

*e-mail: aigera.sa.1991@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1985-3532

А.Н. РЯХОВСКАЯ,²

д.э.н., профессор.

e-mail: rektorat_ieay@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7566-933X

М.Ж. КОНЫРБЕКОВ,¹

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: konyrbekov.m@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5459-5167

¹Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

²Финансовый университет при Правительстве
Российской Федерации, г. Москва, Россия

ПРОБЛЕМЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

Цель статьи – исследование проблем конкурентоспособности региональной экономики. В современных рыночных условиях регионы конкурируют друг с другом за привлечение инвестиционных ресурсов (государственные, частные или иностранные), вместе с тем за все источники ресурсов, а также рынки их реализации, привлекая налогоплательщиков. В то же время регионы являются самостоятельными субъектами национального и международного рынков. В этой связи вопрос обеспечения конкурентоспособности регионов Казахстана на сегодняшний день очень актуален для нас. Одной из основных целей Правительства Казахстана является обеспечение устойчивого роста экономики страны путем диверсификации ее производственной базы и реализации Национальной стратегии территориального развития. Тем не менее предпосылки региональной конкурентоспособности закладываются на национальном уровне. Устойчивое развитие регионов возможно лишь при наличии благоприятных условий в стране, таких как макроэкономическая среда, способствующая росту, занятости населения, стабильности системы налогообложения и регулирования, стимулирующих развитие бизнеса и создание рабочих мест. При условии, что макроэкономическая ситуация должным образом контролируется, микроэкономические реформы, направленные на преодоление нарушений рынка, препятствующих повышению конкурентоспособности страны, могут быть эффективными только на региональном и местном уровне. На деле большинство сравнительных преимуществ страны определяется спецификой ее регионов, и эффективная национальная стратегия конкурентоспособности требует учета особенностей (как возможностей, так и слабых мест) регионов. Важно помнить, что конкурентное развитие региона – это многомерный и многоаспектный процесс.

Ключевые слова: устойчивое развитие, регион, конкурентоспособность, эффективность, конкуренция, регионализация экономики, конкурентоспособность региона.

A.A. SARKYTOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: aigera.sa.1991@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1985-3532

A.N. RYAKHOVSKAYA,²

d.e.s., professor.

e-mail: rectorat_ieay@mail.ru

ORCID: 0000-0001-7566-933X

M.ZH. KONYRBEKOV,¹

PhD, associate professor.

e-mail: konyrbekov.m@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1985-3532

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

²Financial University under the Government
of the Russian Federation Russia, Moscow, Russia

PROBLEMS OF COMPETITIVENESS OF THE REGIONAL ECONOMY

Abstract

The purpose of the article is to study the problems of competitiveness of the regional economy. In modern market conditions regions compete with each other for attraction of investment resources (public, private or foreign), together with all sources of resources, as well as markets for their implementation, attracting taxpayers. At the same time, regions are independent subjects of the national and international markets. In this connection, the issue of ensuring competitiveness of the regions of Kazakhstan today is very relevant to us. One of the main goals of the Government of Kazakhstan is to ensure sustainable growth of the country's economy through diversification of its production base and implementation of the National Strategy for Territorial Development. Nevertheless, the prerequisites for regional competitiveness are laid at the national level. Sustainable development of regions is possible only in the presence of favorable conditions in the country, such as a macroeconomic environment conducive to growth, employment, stability, taxation and regulatory systems that stimulate business development and job creation. Provided the macroeconomic environment is properly controlled, microeconomic reforms aimed at overcoming market failures that hinder the country's competitiveness can only be effective at the regional and local level. In fact, most of the country's comparative advantages are determined by the specifics of its regions, and an effective national competitiveness strategy requires that the specifics (both opportunities and weaknesses) of the regions be taken into account. It is important to remember that the competitive development of a region is a multidimensional and multifaceted process.

Key words: sustainable development, region, competitiveness, efficiency, competition, regionalization of the economy, regional competitiveness.

FTAXP 06.73.21

ЭОЖ 336.647

JEL G32

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-239-248>

Г.Н. ДЖАКСЫБЕКОВА,¹

э.ғ.д., профессор.

e-mail: dgn_galiya@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7594-8010

Б.С. КИШИБАЕВА,^{*1}

докторант.

*e-mail: bkishibayeva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4130-7669

¹Алматы менеджмент университеті,

Алматы қ., Қазақстан

«ҚАЗТРАНСГАЗ АЙМАҚ» АҚ КАПИТАЛ ҚҰРЫЛЫМЫН ОҢТАЙЛАНДЫРУ ӘДІСТЕРІ

Андатпа

Капитал құрылымы компанияның қаржылық жағдайы мен оның нарықтық құнына да әсер ететін фактор болып табылады. Капиталдың оңтайлы құрылымы компанияның тиімді жұмыс жасауының қажетті шарты болып табылады. Зерттеудің мақсаты – капитал құрылымын оңтайландыру әдістерін негіздеу және мұнай-газ компаниясы мысалында капитал құрылымын бағалау. Мақалада капиталдың оңтайлы құрылымын қалыптастыру әдістері қарастырылған. Аудиттелетін компанияның қарыздар мен сыртқы қарыздар бойынша қаржылық берешегін және сыртқы қарыздарды тарту рентабельділігін көрсететін «ҚазТрансГаз Аймақ» АҚ капиталының қаржылық құрылымына баға берілді. Компанияға акциялардың жаңа эмиссиясы есебінен жарғылық капитал мен меншікті капиталды ұлғайту және сыртқы қарыздар мен несиелерге тәуелділікті төмендету, капитал алу және операциялық пайданы ұлғайту есебінен капитал құрылымын оңтайландыру ұсынылды. Зерттеу әдістемесі – қаржылық талдау, экономикалық және статистикалық әдістер, капиталдың оңтайлы құрылымын қалыптастыру әдістері. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы капитал құрылымын талдау және көптеген капитал компаниялары үшін тартымдылықты бағалау негізінде зерттелетін компанияның капитал құрылымын оңтайландыру қажеттілігі болып табылады. Капиталдың оңтайлы құрылымын қалыптастыру кезінде кәсіпорынның салалық ерекшеліктері ескеріледі, олар өз кезегінде қаржыландыру көздері мен капитал құрылымына әсер етеді.

Тірек сөздер: мұнай-газ компаниясы, меншікті капитал, қарыз капиталы, капитал құрылымы, оңтайландыру әдістері.

Кіріспе

Қазіргі жағдайда капитал құрылымы кәсіпорынның қаржылық жағдайына да, нарықтық құнына да тікелей әсер ететін фактор болып табылады. Кез-келген компанияның ағымдағы қызметі мен дамуы үшін оған қаржылық ресурстар қажет. Нарықтық экономикада кәсіпорындар қаржыландырудың әртүрлі көздеріне ие. Компания менеджерлерінің міндеті басқару қызметінің басты мақсаты – компанияның құнын арттыруға ықпал ететін көздердің үйлесімін анықтау. Капитал құрылымы теориясының негізгі ережелерін, оны оңтайландырудың нысандары мен әдістерін білу компанияның тиімділігін арттыруға ықпал етуі керек.

Осылайша, қаржы ресурстарының шектеулі болуына байланысты оңтайлы пайдалану мәселесі біржақты шешілмейді, сондықтан капиталды басқарудың тиімділігін арттыруға кедергі келтіреді.

Сонымен қатар, капиталды негізсіз бағалау кәсіпорынның қаржылық жағдайы туралы нақты ақпарат алуға кедергі келтіреді, ал оның даму қабілеті, яғни өтімділігін, төлем қабілеттілігін және тұрақтылығын сақтау капиталдың жеткілікті көлеміне қол жеткізуге байланысты болады.

Ұйымдардың тиімділігін қамтамасыз ету кезінде ұйымның капиталын қалыптастыру процесі, капитал құрылымын оңтайландыру, капиталдың оңтайлы құрылымының әдістері және капитал құнын бағалау әдістері ерекше маңызды.

Материалдар мен әдістер

Мұнай өндіруші компанияның капитал құрылымын оңтайландыру әдістеріне бағытталған зерттеу. Ең көп таралған әдістердің бірі – капитал құрылымын оның құны бойынша оңтайландыру әдісі. Осы әдіс аясында қарыз капиталын тартудың әртүрлі шарттары қарастырылады, сонымен қатар капитал құнының әртүрлі есептеулері жүзеге асырылады. Сонымен қатар, зерттеу аясында жалпы ғылыми және арнайы зерттеу әдістері қолданылды: экономикалық статистикалық әдістер, қаржылық менеджмент әдістері, қаржылық талдау, салыстырмалы талдау әдісі.

Негізгі ережелер

Операциялық және қаржылық левередж коэффициентіне негізделген оңтайландыру әдісі ұйым қызметінің бірқатар көрсеткіштерінің бірнеше көрсеткіштерін қарастырады: кіріс, операциялық пайда, өнімнің өзіндік құны және қаржылық шығындарды есептеу, сонымен қатар осы көрсеткіштердің компанияның таза кірісіне әсерін бағалайды. Бұл әдістің толық сипаттамасы Дж. Вихридің еңбегінде көрсетілген [1].

EBIT-EPS әдісі кірістіліктің тәуекелге тікелей тәуелділігі туралы болжамға сүйене отырып, қарыз қаражаты мен қорлардың оңтайлы арақатынасын табуға негізделген. Бұл әдіспен капиталдың оңтайлы құрылымы қаржылық левередждің деңгейімен – пайданың пайыздар мен салықтарды шегергенге дейін өтімді пайдаға (EPS) айналу тәуекелімен сипатталатын ең аз қаржылық тәуекел кезінде акцияға таза пайданың ең жоғары деңгейін қамтамасыз етеді.

Қаржылық левередж әсерін бағалау әдісі жалпы пайда мен ұйымның таза пайдасы мен ірі капиталды сатып алу арасындағы байланысты анықтау арқылы меншікті капиталдың кірістілігін барынша арттыруды бағалауға бағытталған. Бұл әдістің сипаттамасы Х. Дирк еңбегінде келтірілген. Бұл әдістің кемшілігі – ол меншікті және қарыз қаражатының ішкі құрылымын ескермейді, бірақ ұйымның меншікті қаражатын еркін деп анықтайды, бұл дұрыс емес [2].

Операциялық пайда әдісі ұйымның капитал құрылымындағы қарыз ресурстарының қатысуының қолайлы деңгейін анықтауға, құбылмалылық пен кірісті талдау негізінде ұйымның банкроттық ықтималдығын анықтауға бағытталған. Қаржылық левередждің әр деңгейі үшін банкроттықтың ықтималдығы анықталады және белгілі бір мәнімен салыстырылады. Бұл жағдайда қаржылық левередждің мақсатты мөлшері банкроттық ықтималдығы берілген шекті мәнге тең болатын өлшем болып табылады. Бұл әдіс С.Д. Радж шығармаларында егжей-тегжейлі сипатталған. Бұл әдістің кемшілігі – бұл ұйымның қаржылық тұтқасынан пайда мөлшерінің тәуелсіздігін білдіреді [3].

1-кестеде (241 б.) капиталдың көп мөлшерін иеленудің және қарыз алудың артықшылықтары мен кемшіліктері көрсетілген.

Капитал құрылымын оңтайландыру, ұзақ мерзімді несие алу құнын төмендету үшін қажет. Компанияның капитал құрылымын оңтайландыру келесі әдістермен жүзеге асырылады [4]:

- ◆ Қаржы тиімділігінің жоспарлы деңгейінен барынша асып түсу өлшемі бойынша капитал құрылымын оңтайландыру қажет. Көп сатылы есептеулерді орындау кезінде қаржылық механизм қолданылады;

- ◆ Капитал құрылымы – оның құнын төмендету критерийі бойынша оңтайландыру. Ол ұйымның меншікті және қарыз капиталының құнын алдын-ала бағалауға негізделген. Нәтижесінде, көп өлшемді есептеулерде капиталдың орташа өлшенген құны алынады;

- ◆ Қаржы тәуекелдерінің деңгейін азайту критерийі бойынша оңтайландыру. Бұл әдіс компания активтерінің аралас компоненттерін, қаржыландыру көздерін, сараланған таңдау операциясымен тығыз байланысты.

Кесте 1 – Меншікті және қарыз капиталының артықшылықтары мен кемшіліктері

	Артықшылықтары	Кемшіліктері
Меншікті капитал	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Капиталды тартудың қарапайымдылығы; ◆ Қызметтің барлық салаларында пайда табудың жоғары мүмкіндігі; ◆ Кәсіпорынның бірдей қуатын төлеудің қаржылық тұрақтылығын жүзеге асыру және банкроттық қаупін азайту. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Компанияның инвестициялары мен операцияларының шектеулі кеңеюі; ◆ Мүмкін несие көздерімен салыстырғанда жоғары шығындар; ◆ Капиталдың үлкен көлемін тарту есебінен меншікті капиталдың рентабельділігін арттыру мүмкіндігін жіберіп алған.
Қарыз капиталы	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Жоғары кредиттік рейтингі бар компанияны тарту үшін жеткілікті кең мүмкіндіктер бар; ◆ Меншікті капиталмен салыстырғанда үлкен капиталдың төмен құны; ◆ Компанияның қаржылық әлеуеті мен экономикалық көлемінің өсуін арттыру. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Қаржылық тұрақтылық пен төлем қабілеттілігінің төмендеу тәуекелі, кәсіпорынның банкроттығы; ◆ Активтер төменгі пайда мөлшерлемесін құрайды; ◆ Кредиттер құнының қаржы нарығындағы ауытқуларға жоғары тәуелділігі.
Ескертпе: [3] дереккөз негізінде жасалған.		

Ұйымның барлық қызметі үш түрге бөлінеді:

- ◆ ұзақ мерзімді активтер;
- ◆ айналым қаражаттарының тұрақты бөлігі;
- ◆ айналым қаражаттарының ауыспалы бөлігі.

Айналым қаражатының негізгі бөлігі – жиынтық активтердің тұрақты бөлігі. Ол компания қызметі мөлшерінің ауытқуына тәуелді емес. Ұйымның күнделікті жұмысын қамтамасыз ету үшін бұл минималды айналым капиталы. Айналым қаражаттарының ауыспалы бөлігі – өнімді сату көлемінің маусымдық ауытқуларына, тауарларды сақтауға, маусымдық жазылымдар жасау қажеттілігіне байланысты активтердің жалпы құнының ауыспалы бөлігі болып табылады. Әдетте, айналым қаражатының бөлігі орташа және максималды сұранысқа бөлінеді.

Корпоративтік активтер тобын қаржыландырудың үш негізгі тәсілі: консервативті, орташа және агрессивті. Олар, меншікті капиталдың ұзақ мерзімді лотқа және ең танымал қысқа мерзімді капиталға қатынасы бойынша ерекшеленеді.

Консервативтік тәсіл айналым капиталының негізгі құралдары мен негізгі құралдар, меншікті капитал мен капиталдың ұзақ мерзімді кредиттері есебінен қаржыландырылады. Ал, айналым капиталының негізгі құралдары, ішінара қысқа мерзімді берешек есебінен қаржыландырылады.

Қалыпты тәсілмен айналым қаражаттарының негізгі құралдары мен негізгі бөлігі меншікті капитал мен қысқа мерзімді қарыздар есебінен қаржыландырылады. Ауыспалы бөлігі, қысқа мерзімді қарыздар арқылы толық қаржыландырылады. Агрессивті тәсілмен айналым қаражаттарының ауыспалы бөлігінің жартысы және тұрақты бөліктің жартысы қысқа мерзімді қарыз қаражаттарымен қаржыландырылады. Ал, қалған активтер қысқа мерзімді қарыз қаражаттарымен және меншікті капиталмен қаржыландырылады. Компанияның құрылтайшылары қаржылық тәуекелдерге деген көзқарасы мен капиталдың қарыз көздерін алу ықтималдығына байланысты активтерді қаржыландырудың қарастырылған нұсқаларының бірін тандайды. Сондықтан, компанияның меншікті және шетелдік капиталының құрылымын талдау ұйымның қаржыландыру көздерінің тұрақтылығын бағалау үшін маңызды. Бұл сонымен қатар қаржылық шоғырланудың тиімді әдісін жасау және қаржылық стратегияны құру үшін қажет. Капитал құрылымын оңтайландыру мынадай бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

- ◆ меншікті капиталдың рентабельділік деңгейін барынша арттыру;
- ◆ капиталдың орташа өлшенген құнын барынша азайту;
- ◆ қаржылық тәуекелді барынша азайту.

Әдебиетке шолу

Капитал құрылымын оңтайландыру әдістері мен капитал құнын бағалау әдістерін зерттеуге маңызды үлес қосқан отандық және шетелдік ғалымдар:

Модильян мен Миллер теориясына сәйкес: салық төлемдерін азайту арқылы үнемдеу оның капиталындағы қарыздар үлесінің ұлғаюына байланысты кәсіпорынның құнын бағалау әдістерін арттырады, алайда белгілі бір сәттен бастап (капиталдың оңтайлы құрылымына қол жеткізілген кезде), қарыз капиталы үлесінің артуымен компанияның құны төмендей бастайды, себебі салықты үнемдеу көздердің неғұрлым қауіпті құрылымын сақтау қажеттілігіне байланысты шығындардың өсуімен жабылады [5].

Г.Н. Жақсыбекованың пікірінше, капиталдың оңтайлы құрылымы төлем қабілеттілігіне, экономикалық тәуелсіздікке, инвестициялық тартымдылыққа кепілдік беретін меншікті және қарыз капиталының белгілі бір арақатынасын білдіреді. Компанияның құнын бағалау процесі оның стратегиясын жасауға негіз болып табылады. Ол балама тәсілдерді анықтайды және олардың қайсысы компанияның максималды тиімділігін, демек, оның капиталының жоғары нарықтық бағасын қамтамасыз ететінін анықтайды, бұл нарықтық экономикадағы компания менеджерлерінің негізгі мақсаты болып табылады [6].

И.А. Бланк сәл өзгеше көзқарасты ұстанады, оның айтуынша капиталдың оңтайлы құрылымының әдістері меншікті және қарыз қаражатын пайдаланудың арақатынасын білдіреді, бұл ретте кәсіпорынның рентабельділігі мен қаржылық орнықтылығы коэффициенті арасындағы неғұрлым тиімді пропорционалдылық қамтамасыз етіледі, яғни кәсіпорынның нарықтық құны барынша көбейтіледі [7].

Банкроттық пен салық шығындарының жоқтығы туралы болжамдардың әлсіреуі А. Краус пен Р. Литценбергердің еңбектерінде ұсынылған ымыраға келу тұжырымдамасын жасауға әкелді және т.б. бұл тұжырымдаманың мәні капиталдың оңтайлы құрылымын таңдау туралы шешім ретінде анықталады. салық төлемдерінің төмендеуі мен қаржылық қиындықтардың шығындары (немесе банкроттықтың жанама шығындары) арасындағы мәміле ретінде анықталады [8].

М. Джонсон мен У. Меклинг өз еңбектерінде қарыз қаржыландыру кірістері мен қарыз қаржыландыру шығындары арасындағы тепе-теңдікті сақтайтын компания капиталының мұндай құрылымы оңтайлы болып саналатынын айтты [9].

Капиталдың оңтайлы құрылымының заманауи тұжырымдамаларының бірі-ғалымдар М. Бейкер мен Д. Ваглердің жұмысында – бұл нарықтағы жағдайды бақылау және жағдайға байланысты белгілі бір әрекеттерді қабылдау. Бұл ретте менеджерлер капиталдың басқа нысандарының құнына қатысты меншікті капитал құнының уақытша ауытқуынан пайда табады [10].

П. Брусовтың теориясы аясында Т. Филатов пен Н. Орехова капиталдың оңтайлы құрылымының болуы қарыз құнының төмендеу жылдамдығына сапалы тәуелді емес деп санайды. Тек оңтайлы тереңдік және оның орналасуы (бірақ оның болуы емес) қарыз құнының леве-реджге тәуелділігінің нақты формасына байланысты [11].

А.В. Макарова мен Е.Н. Бузинова капиталдың оңтайлы құрылымы-бұл меншікті және қарыз капиталының белгілі бір қатынасы, бұл кәсіпорын акцияларының құнын барынша арттыруға әкеледі [12].

В.В. Бочоровтың пікірінше, бұл ұғым келесідей түсіндіріледі: капиталдың оңтайлы құрылымы меншікті және қарыз қаражатын пайдалану арасындағы қатынас болғандықтан, олардың тиімділік параметрлері арасындағы ұтымды қатынасты қамтамасыз етеді, сондықтан кәсіпорынның нарықтық құнын барынша арттырады. Сонымен бірге, ол мұндай оңтайландырудың негізгі критерийлерін атап өтті: капиталдың орташа өлшенген құнын төмендету және кәсіпорынның нарықтық құнын барынша арттыру [13].

Экономикалық әдебиеттерде капитал құрылымын оңтайландыруды бағалау үшін практикада қолданылатын бірқатар әдістер анықталған.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеу нысаны ретінде мұнай-газ саласындағы компания «ҚазТрансГаз Аймақ» АҚ таңдалды.

Зерттеу 2018–2022 жж. мәліметтер бойынша жүргізілді.

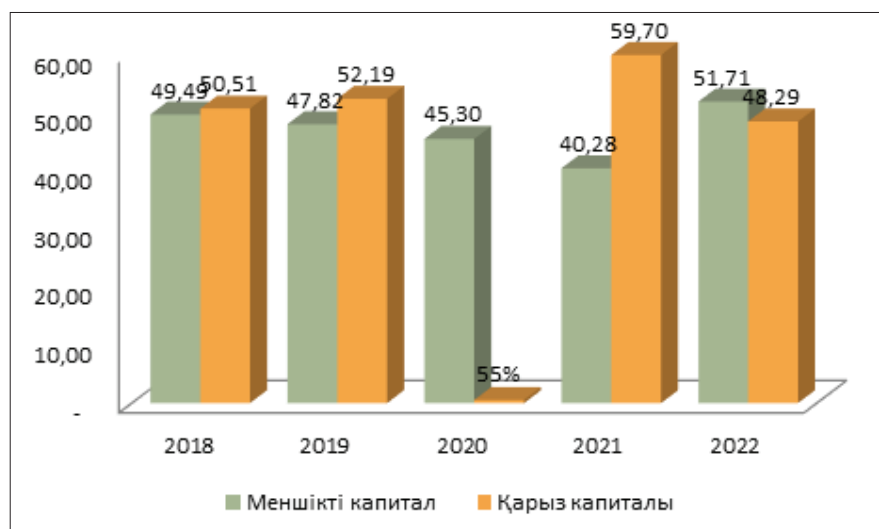
Талданған кәсіпорын меншікті және қарыз қаражатымен ұсынылған. Оларды қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді капиталға бөлудегі қарыз капиталының үлесі 1-суретте көрсетілген.

«ҚазТрансГаз Аймақ» АҚ-ның 2018–2022 жж. соңындағы капиталының құрылымы 2-кестеде және 1-суретте көрсетілген. Кестеден кәсіпорынның қарыз капиталы негізінен қысқа мерзімді міндеттемелерден тұратындығы көрінеді (2018 ж. – 50,51%, 2019 ж. – 52,19%, 2020 ж. – 54 % және 2021 ж. – 59,70%, ал 2022 ж. қарыз қаражаты көлемінің 48,29%). Бұл факт қаржыландыру саясатын қайта қарауды талап етеді, өйткені қысқа мерзімді көздер қымбат және олардың капитал құрылымына айтарлықтай қатысуы компанияның қаржылық тұрақтылығына теріс әсер етеді.

Кесте 2 – 2018–2022 жж. «ҚазТрансГаз Аймақ» АҚ капитал көздерінің құрылымы

Қаржыландыру көзінің түрлері	2018 ж.		2019 ж.		2020 ж.		2021 ж.		30.07.2022 ж.	
	Қаражаттың болуы, мың тг	Қаражат құрылымы, %	Қаражаттың болуы, мың тг	Қаражат құрылымы, %	Қаражаттың болуы, мың тг	Қаражат құрылымы, %	Қаражаттың болуы, мың тг	Қаражат құрылымы, %	Қаражаттың болуы, мың тг	Қаражат құрылымы, %
Меншікті капитал	170283696	49,49	173442282	47,82	16296135	45	163644468	40,28	164025739	51,71
Қарыз капиталы	173788856	50,51	189272562	52,19	19607230	55	242593814	59,70	153160878	48,29
ҰММ	81142273	23,58	75525896	20,82	77198891	22	68798224	0,17	62106955	19,58
ҚММ	92646583	26,93	113746666	31,36	118877339	33	173795590	0,43	91053923	28,71
Қарыз қаражаты	40946111	11,90	68677622	18,94	70599501	20	96348413	0,24	36624250	11,55
Кредиторлық берешек	39728153	11,55	67456144	18,60	68689455	19	74824054	0,18	34367050	10,83
Өзге де қысқа мерзімді міндеттемелер	1217958	0,35	1221478	0,34	1910046	1	2623123	0,65	2257200	71,16
Қаржыландыру көздерінің жиыны	344072552	100	362694844	100	359038365	100	406238282	100	317186617	100

Ескертпе: [14] дереккөз негізінде құрастырылған.

Сурет 1 — «ҚазТрансГаз Аймақ» АҚ капитал көздерінің құрылымы 2022 ж.

Ескертпе: [14] автормен бухгалтерлік (қаржылық) есептілік негізінде жасалған.

Кесте 3 – 2018–2022 жж. «ҚазТрансГаз Аймақ» АҚ қаржылық тұрақтылығы

Көрсеткіштер атауы	Нормативті мән	2018 ж. соңындағы көрсеткіш	2019 ж. соңындағы көрсеткіш	2020 ж. соңындағы көрсеткіш	2021 ж. соңындағы көрсеткіш	30.07. 2022 ж. көрсеткіш
Автономия коэффициенті	$\geq 0,5$	0,49	0,47	0,45	0,46	0,51
Қаржылық шиеленістің коэффициенті	$\leq 0,5$	0,5	0,52	0,55	0,66	0,48
Меншікті айналым қаражатының маневрлік коэффициенті	0,2 – 0,5	1	0,8	1,7	-0,01	1
Қорлардың өз қаражатымен қамтамасыз етілу коэффициенті	0,6 – 0,8	63	27	-0,36	-0,61	-44,3
Қаржылық тұрақтылық коэффициенті	0,75 кем емес	0,73	0,68	0,67	0,63	0,7
Ұзақ мерзімді салымдар құрылымының коэффициенті	-	0,3	0,4	0,3	0,28	0,25
Тұрақты активтің индексі	0,5–1	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4
Қаржылық леверидж коэффициенті	-	1,02	1,09	1,2	1,26	0,93
Ескертпе: [14] дереккөз негізінде құрастырылған.						

Қаржылық тұрақтылықтың тиісті көрсеткіштерін есептеуден 2018–2022 жж. талданған кезеңдегі компанияның автономия немесе қаржылық тәуелсіздік коэффициенті 0,49-тен 0,51-ге дейін өсті, бұл компанияның қаржылық тұрақтылығын нығайту туралы айтады;

Біздің жағдайда қаржылық шиеленіс коэффициенті 0,5-тен 0,48-ге дейін төмендеген, бірақ, әлі де тұрақсыз жағдайды көрсетеді.

Маневрлік коэффициентінің көрсеткішінің өсуі оң бағытқа ие, ал төмендеу теріс нәтиже береді, яғни активтердің өтімділігінің төмен деңгейі болашақта қысқа мерзімді міндеттемелер үшін төмен жауапкершілікті көрсетеді. Қорларды қамтамасыз ету коэффициенті кемінде 0,6–0,8 тұрақты көрсеткішке ие болуы керек, біздің жағдайда, көріп отырғанымыздай, коэффициент 2018 ж. – 63, 2019 ж. – 27-ге жетіп кәсіпорын басқа қарыз қаражатын тартуды қажет етпеген, 2020 ж. – (0,36), 2021 ж. – (0,61), ал 2022 ж. – (44) деңгейіне жеткен, кәсіпорын қосымша қарыз қаражатын тартуды көрсетеді.

Қаржылық тұрақтылық коэффициенті нормативті мәнге тең – 0,7 кем емес. Бұдан, кәсіпорынның қаржылық тұрақты екенін байқаймыз.

Инвестициялардың ұзақ мерзімді құрылымының коэффициенті 2018 ж. – 0,3; 2019 ж. – 0,4; 2020 ж. – 0,03 және 2021 ж. – 0,28; 2022 ж. – 0,25 құрады. Осы көрсеткіштің мәні 2018 ж. – 3%; 2019 ж. – 4%; 2020 ж. – 3% және 2021 ж. – 28%; 2022 ж. – компанияның айналымнан тыс активтерінің 25% ұзақ мерзімді міндеттемелер есебінен қаржыландырылатындығын куәландырады.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын талдау нәтижесінде компания салыстырмалы түрде тұрақты қаржылық жағдайда екендігі және өз міндеттемелерін толық орындай алатындығы анықталды.

Компания негізінен қарыз қаражаты есебінен жұмыс істейді. Бұл бір жағынан оның қаржылық тәуелділігі жайлы, екіншіден, айналым капиталын пайдалану тиімділігін арттыру.

Сонымен қатар, арзан қарыз капиталын тарту арқылы өндірістік процесті жеделдетуді ынталандыру мүмкіндігін пайдалану туралы айтады.

2018 және 2021 жж. 31 желтоқсандағы жағдай бойынша жарғылық капитал бір акция үшін номиналды құны 10 000 теңге жарияланған, шығарылған және толық төленген 155,033 жай акциялардан тұрды. Жай акциялар иелерінің дивидендтер алуға құқығы бар, сондай-ақ «ҚазТрансГаз Аймақ» АҚ жиналыстарында «бір акция-бір дауыс» ережесі бойынша дауыс беру құқығы бар. 4-кестеде компанияның меншікті капиталының қозғалысы көрсетілген.

Кесте 4 – «ҚазТрансГаз Аймақ» АҚ меншікті капиталының қозғалысы, мың тг

	Жарғылық капитал	Бөлінбеген пайда	Капитал жиыны
2018 ж. 1 қаңтарына	118146432	41566955	159713387
Жыл ішіндегі таза пайда		64466289	64466289
Бір жылдағы жиынтық табыстың жиынтығы		64466289	64466289
Акция шығару	5848870		5848870
Акционермен басқа да акциялар		2761921	2761921
2018 ж. 31 желтоқсанына	118146432	52137264	170283696
Жыл ішіндегі таза пайда		6332236	6332236
Бір жылдағы жиынтық табыстың жиынтығы		6332236	6332236
Акционер тарапынан жарна		30294	30294
Дивидендтер		-11836735	-11836735
2019 ж. 31 желтоқсанына	123995302	49426980	173422282
2020 ж. 1 қаңтарына	123995302	42426980	173422282
Жыл ішіндегі таза пайда		4108156	4108156
Бір жылдағы жиынтық табыстың жиынтығы		4108156	4108156
Акция шығару	1550330		1550330
Акционермен басқа да акциялар		-16117933	-16117933
2020 ж. 31 желтоқсанына	125545632	37417302	162962835
Жыл ішіндегі таза пайда		104848886	104848886
Бір жылдағы жиынтық табыстың жиынтығы		104848886	104848886
Акционер тарапынан жарна		442491	442491
Дивидендтер		-10245744	-10245744
2021 ж. 31 желтоқсанына	125545632	38098836	163644468
Ескертпе: [14] дереккөз негізінде құрастырылған.			

Ұйым капиталының өзгеруі есепті жылы шығарылған акцияларды сатып алатын, олардың пайдасына дивидендтер есептелетін және төленетін меншік иелерімен операциялар. Сондай-ақ, бөлінбеген пайданы, дисконттарды және жылжымайтын мүліктің әртүрлі түрлерін алдын ала бағалауды жинақтау нәтижесінде болады. Әдетте, бұл өзгерістер кезең ішіндегі таза активтердің өзгеруі немесе қабылданған тұжырымдамаға байланысты меншікті капиталдың фискалық құны түрінде көрсетіледі [15].

Егер капитал теріс болса немесе теріс капиталға, яғни компанияның төлем қабілетсіздігіне әкелсе, бөлу мүмкін емес. 2020 ж. 31 желтоқсандағы жағдай бойынша ағымдағы жылғы пайданы қоса алғанда, «ҚазТрансГаз Аймақ» АҚ-ның бөлінбеген пайдасы 37 417 302 мың теңгені құрады (2019 ж.: 49 426 980 мың теңге, 2018 ж.: 52 137 264 мың теңге).

2021 ж. 31 желтоқсандағы жағдай бойынша ағымдағы жылғы пайданы қоса алғанда, «ҚазТрансГаз Аймақ» АҚ-ның бөлінбеген пайдасының сомасы 38 098 836 мың теңгені құрады (2020 жыл: 37 417 302 мың теңге).

2021 ж. мамырда акционерлердің жылдық жалпы жиналысының шешімі негізінде «ҚазТрансГаз Аймақ» АҚ 2020 ж. таза пайданың 30% мөлшерінде дивиденд төлеу туралы жариялады. Дивидендтердің жалпы сомасы 10 245 744 мың теңгені құрады. Әр акционерге акциялар пакеті негізінде бөлінген және төленген.

Таза пайда мен жыл ішінде айналыстағы жай акциялардың орташа өлшенген саны, 155 033 акция негізінде акцияға пайданы есептеу (2021 ж.: 155 033 акция). «ҚазТрансГаз Аймақ» АҚ-ның әлеуетті сұйылтқыш әсері бар құралдары жоқ.

Қорытынды

Капитал құрылымын бағалау үшін қарастырылатын теориялар мен әдістер компанияның оңтайлы құрылымының негізгі тұжырымдамалары болып табылады. Бұл ғылыми тәсілдер зерттелген компанияны тұрақтандыру мақсатында капитал құрылымын және оған әсер ететін факторларды бағалау үшін зерттелді және қолданылды.

Капитал құрылымын оңтайландыру кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы мен капитал құны арасындағы ең тиімді пропорционалдылықты қамтамасыз етеді.

«ҚазТрансГаз Аймақ» АҚ капитал құрылымын талдау мынадай тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді.

Компанияның қаржылық тұрақсыз капитал құрылымы бар, өйткені компанияның қызметін қаржыландырудың барлық көздерінің құрылымында негізгі үлесті қаржылық міндеттемелер алады. Міндеттемелер құрылымында ең көп үлесті қаржылық жалдау және кредиттер бойынша міндеттемелер алады.

Компания өзінің жарғылық капиталын, демек меншікті капиталын акциялардың жаңа эмиссиясы есебінен ұлғайтуы тиіс, бұл қаржылық орнықтылықты нығайтады және сыртқы қарыз алулар мен кредиттерге тәуелділікті азайтады.

Компания капиталды тарту шығындарын азайту және операциялық кірісті ұлғайту арқылы капитал құрылымын оңтайландыруы керек.

Осылайша, капиталдың оңтайлы құрылымы мұнай-газ саласындағы тиісті жұмыс істеуінің қажетті шарты болып табылады. Капиталдың оңтайлы құрылымы инвесторлар үшін тартымдылықты арттырады, банкроттыққа байланысты тәуекелдерді азайтады, қаржылық тұрақтылық пен кірістілікті арттырады, бұл компанияның құнына оң әсер етеді.

Әрбір кәсіпорынның тиімділігі көбінесе оның капитал құрылымының қалыптасу ерекшеліктеріне байланысты, мақсаты оның дамуының жоғары қарқынын қамтамасыз ету, сондай-ақ оның бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылатын болады.

Зерттеу гипотезасы капиталдың құрылымы мен құнына байланысты басқа аспектілерді одан әрі қарастыруды және зерттеуді қажет ететін сұрақтар туғызады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ван Хорн Дж.К., Вахович Дж.М. Основы финансового менеджмента. – М.: «И.Д. Вильямс». – 2008. –12-е изд. – 1232 с.

2 Dirk H. Journal of Financial Economics. 2006, no. 82, pp. 519–550. URL: <https://doi:10.1016/j.jfineco.2005.10.003>

3 Raj S.Dh. Cost of Capital, Optimal Capital Structure and Value of Firm // An Empirical Study of Indian Companies. 1996, no. 2, vol. 21, pp. 197–210, https://doi.org/10.1007/978-81-322-3748-8_12

4 Myers S.C. The capital structure puzzle: The journal of finance. 1984. No. 39. P. 574–592.

5 Modigliani F., Miller M. The Cost of Capital: Corporation Finance and the Theory of Investment. 1958. P. 261–297.

6 Джаксыбекова Г.Н. Проблемы и перспективы применения зарубежных методик мониторинга финансового состояния в компаниях Республики Казахстан // сборник МНПК. Новый экономический университет им. Т. Рыскулова. – 2015. – С. 392.

- 7 Бланк И.А. Финансовый менеджмент. Киев: Эльга Ника-центр. – 2004. С. 280–281.
- 8 Kraus A., Litzenberger R.A. State-Preference Model of Optimal Financial Leverage // *Journal of Finance*, 1973, no. 4, pp. 911–922.
- 9 Jensen M., Meckling W. Theory of the Firm: Managerial Behavior // *Agency Costs and Ownership Structure*, 1976, no. 3, pp. 305–360.
- 10 Baker M., Wurgler J. Market Timing and Capital Structure // *Journal of Finance*, 2002, no. 57, pp.123–154.
- 11 Brusov et al. Mechanism of formation of the company optimal capital structure, different from suggested by trade off theory // *Cogent Economics & Finance*, 2014, no. 2. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/23322039.2014.946150>
- 12 Makarova A.V., Buzinova E.N. Optimization of the structure of the company's own capital // *Modern scientific research and innovation*, 2016, no. 8. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2016/08/70645> (date accessed: 25.06.2022).
- 13 Бочаров В.В. Современный финансовый менеджмент. – СПб.: Питер, 2006. – С. 464.
- 14 Қазақстан қор биржасы. URL: https://www.kase.kz/files/emitters/KTGA/ktgaf6_2021_rus.pdf (өтініш берілген күн: 10.07.2022)
- 15 Scot J.H. Theory of optimal capital structure // *The bell journal of economics*, 1976, no. 1, pp. 33–54.

REFERENCES

- 1 Van Horn J.K., Vahovich J.M. (2008) *Osnovy finansovogo menejmenta* [Fundamentals of financial management] // М.: Viläms. P. 1232. (In Russian).
- 2 Dirk H. (2006) *Journal of Financial Economics*, no. 82, pp. 519–550, doi:10.1016/j.jfineco.2005.10.003 (In English).
- 3 Raj S.Dh. (1996) Cost of Capital, Optimal Capital Structure and Value of Firm: An Empirical Study of Indian Companies, *Vikalpa*, no. 2, -Vol. 21, pp. 197–210, https://doi.org/10.1007/978-81-322-3748-8_12 (In English).
- 4 Myers S.C. (1984) The capital structure puzzle: *The journal of finance*, no.39, pp. 574–592. (In English).
- 5 Modigliani F., Miller M.H. (1958) The Cost of Capital, *Corporation Finance and the Theory of Investment*, pp. 261–297. (In English).
- 6 Jaxybekova G.N. (2015) Problemy i perspektivy primeneniya zarubejnyh metodik monitoriña finansovogo sostoiania v kompaniah Respubliki Kazahstan [Problems and prospects of application of foreign methods of financial condition monitoring in companies of the Republic of Kazakhstan] // *sbornik MNPK / Novyi ekonomicheski universitet im. T. Ryskulova*. P. 392. (In Russian).
- 7 Blank İ.A. (2004) *Finansovyi menejment* [Financial management] // Kiev: Elga, Nika-sentr. P. 280–281. (In Russian).
- 8 Kraus A., Litzenberger R.A. (1973) State-Preference Model of Optimal Financial Leverage // *Journal of Finance*, no.4. pp. 911–922. (In English).
- 9 Jensen M., Meckling W. (1976) Theory of the Firm: Managerial Behavior // *Agency Costs and Ownership Structure*, *Journal of Financial Economics*, no. 3. pp. 305–360. (In English).
- 10 Baker M., Wurgler J. (2002) Market Timing and Capital Structure // *Journal of Finance*, no. 57. pp.123–154 (In English).
- 11 Brusov et al., *Cogent Economics & Finance* (2014) Mechanism of formation of the company optimal capital structure, different from suggested by trade off theory // *Cogent Economics & Finance*, no. 2, <http://dx.doi.org/10.1080/23322039.2014.946150> (In English).
- 12 Makarova A.V., Buzinova E.N. (2016) Optimization of the structure of the company's own capital // *Modern scientific research and innovation*, no. 8 [Electronic resource], URL: <http://web.snauka.ru/issues/2016/08/70645> (date accessed: 25.03.2019) (In English).
- 13 Bocharov V.V. (2006) *Sovremennyi finansovyi menejment* [Modern financial management] // SPb.: Piter, 2006. P. 464. (In Russian).
- 14 Qazaqstan qor birjasy. URL: https://www.kase.kz/files/emitters/KTGA/ktgaf6_2021_rus.pdf / (ötiniş berilgen күн: 10.07.2022). (In Kazakh).
- 15 Scot J.H. (1976) Theory of optimal capital structure // *The bell journal of economics*, no. 1. pp. 33–54. (In English).

Г.Н. ДЖАКСЫБЕКОВА,¹

д.э.н., профессор.

e-mail: dgn_galiya@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7594-8010

Б.С. КИШИБАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: bkishibayeva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4130-7669

¹Алматы менеджмент университет, г. Алматы, Казахстан

МЕТОДЫ ОПТИМИЗАЦИИ СТРУКТУРЫ КАПИТАЛА АО «КАЗТРАНСГАЗАЙМАК»

Аннотация

Структура капитала является фактором, влияющим как на финансовое состояние компании, так и на ее рыночную стоимость. Оптимальная структура капитала является необходимым условием эффективного функционирования компании. Цель исследования – обоснование методов оптимизации структуры капитала и оценка структуры капитала на примере нефтегазовой компании. В статье рассмотрены методы формирования оптимальной структуры капитала. Дана оценка финансовой структуры капитала АО «КазТрансГаз Аймак», отражающая финансовую задолженность аудируемой компании по займам и внешним займам, рентабельность привлечения внешних займов. Компании предложено оптимизировать структуру капитала за счет увеличения уставного и собственного капитала за счет новой эмиссии акций и снижения зависимости от внешних займов и кредитов, получения капитала и увеличения операционной прибыли. Методика исследования – финансовый анализ, экономические и статистические методы, методы формирования оптимальной структуры капитала. Научная значимость исследования заключается в необходимости оптимизации структуры капитала исследуемой компании на основе анализа структуры капитала и оценки привлекательности для многих капитальных компаний. При формировании оптимальной структуры капитала учитываются отраслевые особенности предприятия, которые, в свою очередь, влияют на источники финансирования и структуру капитала.

Ключевые слова: нефтегазовая компания, собственный капитал, заемный капитал, структура капитала, методы оптимизации.

G.N. JAXYBEKOVA,¹

d.e.s., professor.

e-mail: dgn_galiya@mail.ru,

ORCID ID: 0000-0002-7594-8010

B.S. KISHIBAEVA,*¹

PhD student.

*e-mail: bkishibayeva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4130-7669

¹Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

METHODS OF OPTIMIZATION OF THE CAPITAL STRUCTURE OF JSC «KAZTRANSGAZAIMAK»

Abstract

The capital structure is a factor affecting both the financial condition of the company and its market value. An optimal capital structure is a prerequisite for the effective functioning of the company. The purpose of the study is to substantiate the methods of optimizing the capital structure and evaluating the capital structure on the example of an oil and gas company. The article discusses the methods of forming an optimal capital structure. An assessment of the financial capital structure of «KazTransGas Aimag» JSC is given, reflecting the financial debt of the audited company on loans and external loans and the profitability of attracting external loans. The Company is proposed to optimize the capital structure by increasing the authorized and equity capital through a new issue of shares and reducing dependence on external loans and credits, obtaining capital and increasing operating profit. Research methodology – financial analysis, economic and statistical methods, methods of forming an optimal capital structure. The scientific significance of the study lies in the need to optimize the capital structure of the company under study based on the analysis of the capital structure and the assessment of attractiveness for many capital companies. When forming the optimal capital structure, the sectoral characteristics of the enterprise are taken into account, which, in turn, affect the sources of financing and the capital structure.

Key words: oil and gas company, equity capital, debt capital, capital structure, optimization methods.

IRSTI 10.17.47
UDK 334.723(574)
JEL R10

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-249-261>

M.S. STEPANOV,*¹

PhD student.

*e-mail: misha_stepanov.1997@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0031-7951

A.A. LEGOSTAEVA,¹

c.e.s, professor.

e-mail: anjal@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7057-7652

¹Karaganda University of Kazpotreboyzuz,
Karaganda, Kazakhstan

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP MANAGEMENT SYSTEMS: ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE

Abstract

The main purpose of this article is to evaluate and analyze foreign experience in the creation and functioning of public-private partnership (PPP) management systems, highlight their country-specific features and present the most successful practices of its development. The article presents foreign experience in the creation and functioning of public-private partnership (hereinafter PPP) project management systems, highlights their country-specific features and presents the most successful practices of its development. The authors touched upon aspects of legislative and regulatory support, principles of the PPP management and development system, long-term planning of infrastructure development, tools and methods, creation and organization of public administration bodies within the framework of PPP. The result of the article is the collection and study of data on the implementation and implementation of the PPP mechanism in foreign countries, based on the collected data, during the study of practical experience accumulated in the field of public-private partnership, to determine the main criteria for the success of public administration systems in the field of PPP. As part of the study methods of analysis, theoretical and logical methods of generalization, comparison and comparison, deduction and induction, methods of formalization, logical interpretation, methods of logical reasoning, the method of tabular representation of the results, analysis and evaluation were used. The main results and practical relevance of the work are systematized foreign practice of regulatory and legal support of the PPP project management system, the organization of the public administration system in the framework of PPP, which allowed to define the main criteria for the success of public administration systems in the field of PPP. The authors have made recommendations for improving the PPP system of the Republic of Kazakhstan.

Key words: public-private partnership, system, management, foreign experience, projects, investments.

Introduction

PPP is a unique type of cooperation between the public and private sectors aimed at the implementation of long-term investment projects in the social and infrastructure spheres with the establishment of a “price-quality ratio”.

The topic of public-private partnership is extremely relevant due to the fact that this model of cooperation between the state and individuals has great practical potential for socio-economic development. As the experience of many countries has shown, it can be successfully used for the development of public infrastructure, and as a result, it can have a significant impact on the level of country competitiveness.

The scientific novelty of the article lies in the fact that the authors systematized the foreign practice of legal regulation ensuring the functioning of the PPP project management system, the organization of the system of public administration bodies within the framework of PPP, which made it possible to determine the main criteria for the success of public administration systems in the field of PPP; the authors gave recommendations for improving the PPP system of the Republic of Kazakhstan.

The relevance of the research topic is due to the presence of a number of unresolved and debatable issues in the formation of management systems public-private partnership projects in conditions of limited financial resources for the development of the territory of any level.

The object of the research of this article is the foreign experience of management and implementation of the mechanism of public-private partnership, and the subject, in turn, is the management system in the separately considered states.

In Kazakhstan in 2015, this direction was regulated by the adoption of the Law “On Public-Private Partnership” [1], which included an arsenal of state support measures for entrepreneurs and potential investors.

Despite this, the formation and development of the project management system, PPP in Kazakhstan continues to face a number of problems, which include, first of all, the complexity of the clash of interests of two sectors, public and private, as well as the problem of choosing the most effective form of relationship and model of development of the entire mechanism of public-private partnership in the state. In this regard, there is a need to search for the most effective mechanisms for the implementation of interaction between the private and public sectors, in the presence of a well-formed and effectively functioning PPP public administration system abroad.

The current situation in the Republic of Kazakhstan requires comprehensive consideration in order to improve the legislative aspects and approach the forms of PPP common in Western countries. There is a need to build new modern PPP approaches, transform the mechanism into an accessible and transparent source of project implementation for business and the public, and make a strict distinction between public procurement. It is worth noting that the head of state Kassym-Jomart Tokayev himself has repeatedly drawn attention to the fact that the very idea of PPP is discredited and more than 90% of the cost of PPP projects are state obligations. And at a meeting with the largest representatives of the business community in January 2022, he said that “Another direction for attracting investments to the country should be the restart of public-private partnership. Today, this tool has essentially become a tool for bypassing public procurement procedures. All business risks are shifted to the budget. Over-benefits and over-marginalities are unreasonably provided.” Accordingly, the topic of PPP is gaining new interest for the state and we consider it necessary for the rebirth of the PPP project management system to analyze the foreign experience of advanced countries.

To conduct a study of the foreign experience of public-private partnership, the most successful countries in this area were selected, among which the United Kingdom, France and Canada stand out, which were able to form and organize a working PPP management system, with the help of which to attract significant private funds, technologies and innovations to infrastructure, and thereby increase their competitiveness, despite the mistakes made in using the PPP model for a number of projects, which is also of interest from the point of view of their possible consideration when projecting this experience on the Kazakh realities of development. During the preparation of the study, all countries were selected for analysis, since at present, according to an independent assessment, various international organizations, they are among the leading countries in terms of infrastructure development, and the infrastructure gap in them tends to zero, which is, among other things, the result of the effective implementation and development of the public-partnership in the last quarter of a century. From this point of view, they are a positive example for the Republic of Kazakhstan.

The proposed changes formed at the expense of foreign best practices can radically change and improve the current state of the PPP project management system in the Republic of Kazakhstan. These measures will make it more attractive for implementation. The state plays a leading role in this process, and state regulation of the PPP project management system should serve as a driver for changes dictated by time and the need to transform this system.

Materials and methods

This article examines the problems that have a long history of research abroad and a much shorter period in post-socialist economies. Nevertheless, the problem of the formation of the mechanism of public-private partnership in these countries has been devoted to enough research and a critical array of material continues to be formed.

Then preparing the article, a descriptive methodology was used, as well as an evheuristic method of analysis. In the course of the study, data presented on public resources, including government portals, were analyzed. In the course of the study, legal acts and regulations related to laws on PPP projects were reviewed. In the course of the study, methods of system analysis of existing information, generalization, analysis of the experience of forming a PPP management system of international practices were used, the results of which were the method of tabular presentation of the results of analysis and evaluation.

Main provisions

The authors came to the conclusion that the need for the formation of public-private partnership is dictated by the realities of the current stage of economic and social development. Cooperation between the state and business presupposes the interest of both sides in this process.

Since the introduction of PPP as part of the Private Finance Initiative (PFI) by the conservative UK government in 1992, the scheme has been adopted by many leading foreign countries, including France, Germany, China, India, Singapore, Thailand, as well as Malaysia.

Despite the increasingly widespread introduction of PPP, the experience of using this mechanism is far from successful in many countries, especially in developing countries. The reason for this is usually: the unstable state of the economy, intersectoral disagreements, delays in the development of the mechanism and the cancellation of the concession agreement, the presence of gaps in legislation.

To do this, the authors of the article resort to the assessment and analysis of foreign practices of the leading world powers, thanks to which the article presents the effectiveness of the functioning of PPP management systems in the country-by-country aspect.

The study of the experience of foreign countries allowed the authors to determine the criteria for the success of the PPP project management system and their features, which were systematized in the form of a table.

Summarizing the material analyzed in the course of the study, the authors identified the basic principles of the successful functioning of the PPP system.

To solve the problems outlined in the introduction, it is necessary to resort to the analysis and evaluation of foreign experience in order to find best practices for the development, formation and management of the PPP system, which in turn will lead to the formation of a theoretical and practical platform with clearly formulated criteria for the success of PPP abroad.

Borrowing and using successfully proven international experience in the formation of the most effective public-private partnership management system, in turn, will lead to the improvement of problems in the processes of interaction between business and government structures in the modern conditions of economic development of the Republic of Kazakhstan now and in the future.

The main hypothesis in the process of preparing the article, the authors cite the possibility of marginal changes in the current state of the public-private partnership project management system in Kazakhstan due to a comprehensive and detailed analysis of the most successful foreign experience of its functioning. In their opinion, by systematizing and combining knowledge about the features and effective principles of the functioning of PPP project management systems, we will come to the regulation and improvement of the current state of PPP in the Republic of Kazakhstan.

Literature review

This article examines the problems that have a fairly long history of research abroad and a much shorter period in post-socialist economies. Nevertheless, enough research has been devoted to the problem of public-private partnership in these countries and a critical array of material continues to be formed.

Public-private partnership attracts a lot of interest from the scientific community. To date, there are a number of studies devoted to the analysis of leading scientific publications on PPP (indexed in Scopus, Web of Science, etc.), including a review of scientific publications on PPP in developing countries and developed countries.

The works of the so-called classics of modern economics, whose issues of public-private partnership are considered in great depth and in detail, certainly represent a certain interest in studying

the topic of PPP. Such fundamental research can include the research of J. Delmon “PPP projects in infrastructure” and E. Yescomb “Public-private partnership in the field of infrastructure. The principles of policy and financing” are considered in detail by other modern scientists. The most prolific foreign scientists of the last decade include S. Zhang, China, D. Grimsey, Australia, B. Li, China, G. Hodja (Australia), A. Akintoye (Great Britain), O. Williamson (USA), R. Tiong (Singapore).

A large number of studies on PPP have been conducted by various governmental and international organizations: the Treasury of the United Kingdom, the National Audit Office of the United Kingdom, the World Bank, OECD, EU, UNIDO, the European PPP Center and the European Investment Bank.

In the article, the authors refer to the foreign research of representatives of the scientific community in the field of PPP [8], [9], [10].

An additional source of information was the Report of the World Bank Group on the state of the public-private partnership management system in the Republic of Kazakhstan [15].

A large amount of data on foreign experience in the organization and formation of the PPP system is collected in the works of Russian scientists and researchers A.S. Bednyakov [2], O.A. Yastrebov [3], I.S. Fadyushin [5], E.O. Dmitrieva [7] and other authors.

Additionally, the authors reviewed and analyzed the work of domestic researchers considering and studying PPP in the Republic of Kazakhstan [11], [12], [13], [14].

The authors also turned to foreign sources of information, regulatory legal acts of foreign countries and international databases, including the World Bank PPI database, which contains information on major infrastructure projects: there are projects in it.

Results and discussion

To date, there is no universal model of public administration in the field of PPP. Each state develops progressively, choosing an individual path of development, in accordance with the priorities and current programs for the development of the economy of the state and regions. Each country forms its own national PPP management models.

PPP is widely used in the UK, USA, Australia, Canada, Germany, France, China, Spain and Ireland. In these countries, PPP is a basic condition for the effective and stable development of the economic system. For this purpose, a regulatory framework has been prepared, the involvement of the state is ensured through the formation of a national PPP policy, an organizational infrastructure has been created, political and financial well-being is maintained at the macro and micro levels.

The success of public project management systems is the effectiveness of its functioning, which is presented in the country-by-country aspect in Table 1.

Table 1 – The effectiveness of the PPP system

State	The result of the functioning of the PPP system
Great Britain	In the UK, the PFI model, adopted back in the 1980s until its cancellation in 2018, attracted more than 700 PPP projects during its period of operation, with private investments of about 56 billion pounds. The country’s Treasury has approved an infrastructure plan until 2028, which provides for investments in the amount of 600 billion pounds, of which 50% should be raised through PPP. In the period from 2017 to 2021, according to the World Bank, the UK is one of the leaders in the European market, which has more than 2000 projects, in terms of the number of projects and the volume of funds raised in infrastructure. During this period, more than 30 projects worth about 7.5 billion have been implemented. euro.
France	In France, the amount of investments only in projects under the “Marché de partenariat” scheme (partnership agreements) exceeds 40 billion euros, and the number of various forms of concessions and similar structures (“Délégations de service public”) exceeds 15,000. According to the estimates of the European PPP Development Center, the share of PPP projects in the total volume of infrastructure investments in France reaches 12%. According to the World Bank, over the period from 2017 to 2021, about 80 PPP projects totaling more than 13 billion were implemented in France. euro. Thus, France is the undisputed leader in this indicator.
Germany	Germany ranks 3rd in the market of PPP projects in Europe for the period from 2017 to 2021, second only to France and the UK, during this period 25 projects were implemented in which about 6 billion were attracted. euro.

Table 1 continued

USA	According to the National Council established for the effective development of PPP at all levels, US infrastructure projects through the PPP mechanism are more than 200 years old and about 1,000 projects are currently in operation.
Russian Federation	The market of PPP projects in Russia as of 2021 is 3,648 completed projects. Since 2006, about 200 projects worth more than 1 billion rubles (approximately \$13 million at the exchange rate on 03.2022) have been successfully launched and signed and launched, by the way, in terms of investment volumes, they occupy about 95% of the PPP project market. The information is taken from the ROSINFRA portal, which plays an important and useful role in generating data on PPP projects [5].
Canada	PPP in Canada is represented by various schemes, according to which more than 250 large infrastructure projects have been initiated for the current period, totaling about \$ 110 billion, and budget revenues to the state treasury from these projects for each dollar invested in the project are equal to \$ 3.6. B At the current time, a major infrastructure plan «Investing in Canada» is being implemented, according to which investments in social infrastructure will amount to about \$ 187 billion over the next 12 years.
Note: Compiled by the authors based on sources [2], [3], [4], [5], [6], [7].	

Studying the experience of foreign countries allowed us to determine the criteria for the success of the PPP project management system and their features, which we systematized in Table 2.

Table 2 – Criteria for the success of the PPP project management system and their features

State	The presence of a PPP law in the legislation	Availability of a specialized legal entity	Availability of the national PPP development Center	Availability of a decision-making mechanism for an alternative way of implementing the project	Availability of a single data bank for PPP projects	Availability of the evaluation standard, analysis of the value of the partnership (Value For Money)	Features of the PPP management system
Great Britain	No	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	There is no Law on PPP. The project operator is Partnership UK. Mandatory preliminary independent evaluation of VfM.
France	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Integration of PPP into the infrastructure complex management system. Infrastructure centers within the framework of financial and economic executive authorities. Mandatory preliminary independent evaluation of VfM. Several management bodies of the PPP system.
Germany	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Special public-private companies for PPP management. The addition of national PPP centers by regional structures with a high degree of power.

Table 2 continued

USA	No	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	National PPP Council. The democratic nature of the formation of public-private partnerships at the federal, local, and state levels. The relevant ministries are responsible for the management and development of public-private partnership.
Australia	No	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Institute for the Development and Improvement of PPP Policy – The Working Group of the National PPP Forum (Forum’s National PPP Working Group).
Russian Federation	Yes	No	Yes	No	Yes	No	The platform is an ecosystem of PPP market participants. The use of various legal forms of PPP: the creation of specialized structures, the market of infrastructure projects in the region with the disclosure of the legal structure and sources of financing. Active involvement of regions in the independent management of PPP projects.
Canada	No	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Maintaining a database of PPP projects – P3 SPECTRUM. PPP management bodies at lower levels of government. Mandatory preliminary independent evaluation of VfM.
Note: Compiled by the authors based on sources [2], [3], [4], [5], [6], [7].							

As can be seen from Table 1, in foreign countries, the PPP model is integrated into the management system of the infrastructure complex, infrastructure centers have been created within the framework of financial and economic executive authorities. An example of this is: France – FIN INFRA agency, Great Britain – a division of the IPA Treasury, PPP Canada – a corporation responsible for promoting and facilitating public-private partnerships in Canada at the federal level. All projects are required to undergo a preliminary independent evaluation of the VfM. An effective system of control over the implementation of infrastructure projects has been created, both at the national and regional levels, which are interconnected with each other through national infrastructure plans [2].

Despite the fact that there are differences in legislation regulating PPP in the countries presented in Table 1, the current PPP economic model is independent of those financial instruments that are enshrined in legislative documents.

World practice demonstrates that in order to ensure effective PPP management, it is necessary to create a single management body with a highly qualified staff of employees with experience in the field of management and skills in promoting projects of different levels of complexity. The creation of these bodies is usually initiated by the state executive with full control of management, or formed with the support of business, but with a predominant stake in the charter of these joint ventures. This allows these bodies to perform the following functions:

- ◆ state support of PPP at all levels of the organization;
- ◆ implementation of the strategy for the development of the PPP institute at all levels of government;
- ◆ preparation and equipping of all participants of PPP projects in various fields with project documentation and methodological recommendations;
- ◆ choosing the method of support through the distribution of public financing of PPP;
- ◆ guarantees of all types on PPP projects from the state;

- ♦ control and supervision of compliance with the project quality standard;
- ♦ consulting of representatives of stakeholders of PPP projects.

In foreign practice, there is no single organizational and legal mechanism of PPP.

In some countries (Canada, Hungary, Australia, USA), it is possible to finance a PPP project from several sources.

In others (France, Ireland, the Netherlands, Greece), it is financing from the PPP center, which is a structural subdivision of state authorities directly subordinated to the Ministry of Economy and Finance.

This contributes to the coordination and management of PPP projects, the promotion of this mechanism as the basis of the state’s investment policy. At the same time, the management of the main financial transactions is maintained and controlled, as a rule, by the Ministry of Economy and Finance, which is responsible for coordinating all organizational processes, regardless of whether a single PPP management body is created under the coordinating ministry or as an independent organization.

Third, countries (Great Britain, Czech Republic and Germany) – a separate legal agent or legal entity is being created, which can be both a commercial and non-commercial structure, with both companies with a dominant share of state participation.

This ensures the decentralization of PPP through the transfer of state functions in the field of expert promotion, the choice of expediency and methods of project implementation, analysis and evaluation of project proposals, control to third-party structures, for example, the operator of Partnership UK projects in the UK, which has a 49% share of state ownership. This operator also participates in the development and approval of the PPP regulatory framework [2].

For a visual illustration, we will present various PPP project management systems in several states (Figures 1–3).

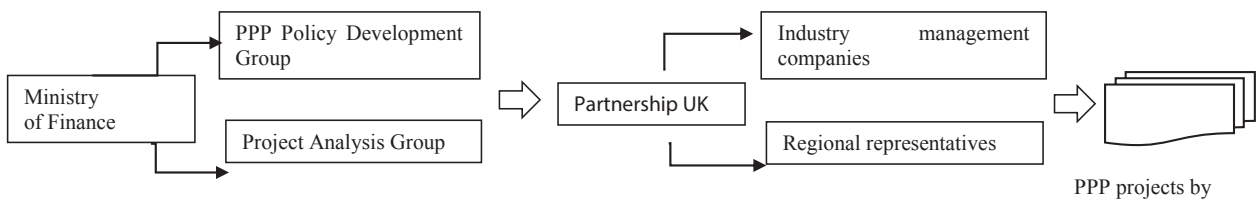

Figure 1 – PPP project management System in the UK [7]

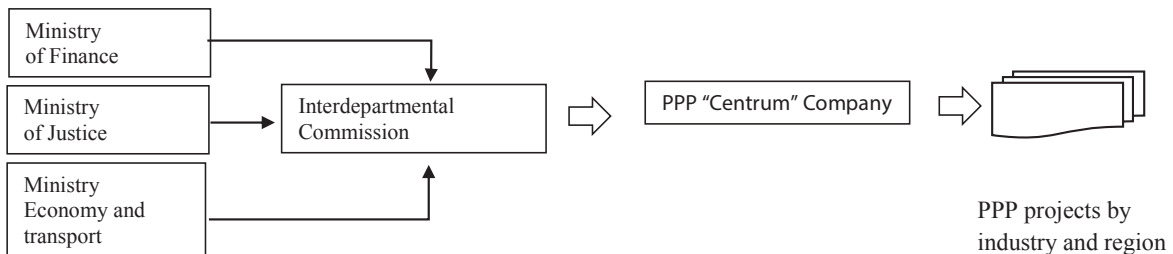

Figure 2 – PPP project management system in Hungary [7]

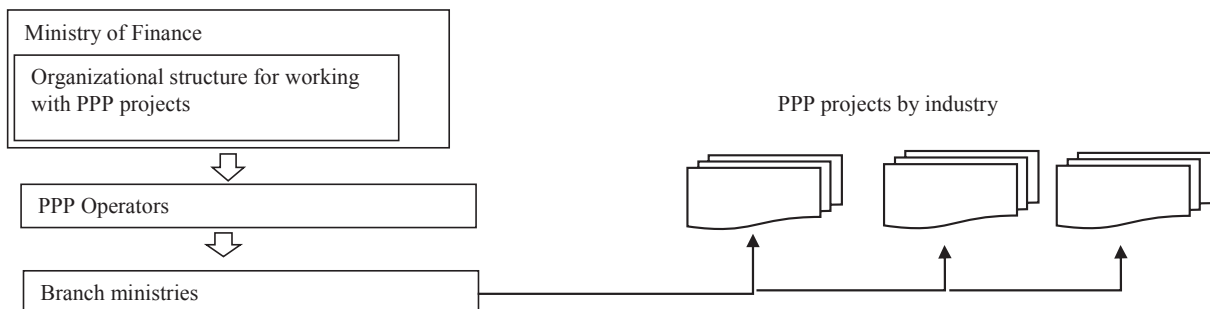

Figure 3 – PPP project management system in Australia [7]

Thus, there is a close relationship with the presence in the countries of a special authorized center or “taskforce”, which is based on the institutional, legal and methodological basis for the promotion and dissemination of PPP with a high level of development of the institution of public-private partnership in general.

The experience of Germany is interesting, where the issue of organizing a PPP center is being solved in a similar way with the UK and France – by creating a Consulting Community Partnerschaften Deutschland. Taking into account the peculiarities of the German state structure and its native federal form of government formation, it has a rich history of PPP development. In addition, the peculiarity in this case is that a large share of activities within the framework of public-private sector relations is concentrated at the regional level, and national PPP centers are supplemented by regional structures. The units authorized for public-private partnership are organized and operate under the Federal Ministries of Economy and Finance, Science and Sports, Labor and Social Development, Transport, Construction and Housing and Communal services, etc. [3].

Public-private partnership in Canada (PPP or P3) is a form of alternative service provision that involves a formal agreement on cooperation between the public and private sectors within the framework of several initiatives, usually of a long-term nature. The initial rationale for PPP in Canada was to provide cities with high-quality infrastructure without increasing direct public sector debt. The implementation of PPP projects allowed the government not to make off-balance-sheet investments in infrastructure.

In Canada, the Government has established the PPP Canada State Corporation, whose responsibilities include providing a number of services to the private sector, as well as providing funding at both the federal and provincial levels. To date, PPP Canada Corporation has been dissolved due to the fact that the experience of implementing PPP has become common practice throughout Canada and is no longer needed, so the experience of Canada is also of particular interest to states that are on the path of establishing and developing PPP management systems [4].

Summarizing the material analyzed in the course of the study, the authors identified the basic principles of the successful functioning of the PPP system:

Table 3 – Principles of successful functioning of the PPP system

<p>From the public sector</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ creation and maintenance of equal rights before the law as private and public partners; ◆ ensuring the achievement of the goals of PPP projects, taking into account the interests of all stakeholders, who are represented not only by representatives of the private and public sectors, but also by the population, consumers, users of the infrastructure facility and other interested parties; ◆ formation of a transparent and accessible system of rules and all procedures carried out in the management of PPP projects; ◆ creation of a favorable competitive environment in the process of competitive selection of a private partner in all projects; ◆ providing free access for business entities to participate in an organized competitive selection and the absence of any kind of discrimination in determining the participants and winners of the competition for the right to conclude a contract for the implementation of a PPP project; ◆ maintaining a fair distribution between partners of risks, benefits, guarantees and obligations related to the execution of the PPP contract; ◆ effective public administration of the system of PPP projects in close contact with the business sector, as well as, where necessary, with the involvement of financing organizations in compliance with the balance of their rights and legitimate interests; ◆ immutability of the legal regime in force at the time of conclusion of contracts on PPP projects.
-------------------------------	--

Table 3 continued

From the private sector	<ul style="list-style-type: none"> ◆ conscientious and mutually beneficial cooperation for the implementation of the PPP project; ◆ achievement of the criteria and indicators established by the PPP project management system to assess the effectiveness of this system; ◆ attraction of all types of resources (including investments, qualified personnel, advanced technologies, etc.) in PPP projects to maintain and stable development of this mechanism and the system as a whole; ◆ compliance with the requirements and conditions established by the regulatory legal acts of the current PPP project management system in the state.
By other participants and interested parties	<ul style="list-style-type: none"> ◆ active participation in the stable functioning and proposal of measures to improve the PPP project management system; ◆ participation in the competition commission to determine private project partners; ◆ monitoring the implementation of PPP projects; ◆ participation in the regulatory support of the PPP project management system, in the development and discussion of standard tender documentation of PPP projects.
Note: Autorama based Eastern [6], [7], [8], [9], [10], [11].	

Thus, the popularization of the creation of a PPP management system in the designated countries has taken place, and it acts today as one of the key forms of social infrastructure development and investment policy directions. It is also worth noting that in each country, public-private partnership has features determined by various conditions: the degree of economic development, regulatory support, the level of development of financial and economic institutions, the specifics of state investment policy, political factors, the availability of favorable conditions for the private sector, etc.

The criterion we have considered for states with a successfully developed PPP management system indicates that the existence of a PPP law is not always a prerequisite for the successful functioning of a PPP. This can be traced in the practice of forming a PPP system in the UK, Canada, the USA and Australia.

However, the practice of the functioning of the PPP management system in France indicates the opposite, in the presence of a special law on PPP, the state has successfully implemented the majority of projects in comparison with other European countries [5].

Another equally important component, in addition to the presence of specialized management bodies in the development of the entire system, is the level of efficiency of civil servants and their qualifications in project management in general and in the implementation of PPP, in particular.

Summarizing the analyzed material, based on the experience of foreign countries, the creation of a specialized PPP management body and a management model within the framework of the general public administration system are two basic models for the formation of a PPP system.

As noted by the Russian scientist I.S. Fadyushin in his research, most European countries prefer to follow the first path, and this applies to the category of countries in which there is no specialized legislation. It is obvious that the creation of such bodies allows for more effective management of PPP projects, assistance in their implementation, and perform control and monitoring functions [5].

In general, in order to effectively manage the public-private partnership system, it is necessary to combine the efforts of various executive authorities to implement plans to achieve significant results in the use of PPP mechanisms.

The authors also agree with the opinion of the author O. Dolganova, who in her work gives the opinion that coordination of efforts of various state authorities is required. That is why, in many countries, the practice of creating specialized units operating under these structures of state bodies or launching joint ventures based on state capital, whose activities are aimed at ensuring an effective management policy in the field of PPP, is being introduced.

The concentration of all competencies in the field of PPP in such educated structures contributes to the creation of prerequisites for the most effective promotion of public-private partnership, the search for the most successful forms and models of PPP system management. Within the framework of this system, the main centralization of functions will focus on monitoring the projects that are being initiated and selecting the most promising ones for improving the regulatory framework, as well as for choosing the most optimal partnership mechanisms in the field of infrastructure development [6].

Conclusion

According to the results of the study, based on the analysis of the selected criteria for the successful functioning of PPP in advanced foreign countries, it seems possible to improve the PPP system of the Republic of Kazakhstan in the following areas:

1. Formation of a specialized state body in the PPP management system. In this case, we are talking about a separately created structure, whose activities are limited exclusively by the PPP policy, and accordingly endowed with the authority to implement the functions of managing the PPP system. It is possible to allocate a similar structure in the relevant ministries in the field in which the PPP project itself is being implemented, or to organize the work of the department, which will combine the main work with the activities of the PPP.

2. Training of specialists with authority in the field of implementation and management of PPP projects, who have the necessary qualifications in managerial and economic specialties and specialized competencies. Provision of trained professional personnel in the field of project management of state bodies in the regions in relation to projects implemented through the PPP mechanism, able to apply important executive decisions at all stages of management.

3. Creation of a system for monitoring the results of the implementation of public-private partnership projects. The purpose of this system is to borrow the best and optimal solutions for projects and to avoid inaccuracies made in implemented projects, to improve work with additional non-predicted risk events that have arisen during the implementation of projects. This system is capable of acting as a single data bank for PPP projects and a system that allows them to be monitored, by the way, there is already a successful experience of such solutions.

4. Creation of a unified information access to the main indicators of PPP projects being implemented and planned for implementation.

There are no data and statistical indicators available to analyze and monitor efficiency in order to understand the economic effect on the region.

To solve the problem of corruption and hidden risks, to form the foundations of partnership, it is extremely necessary to create transparency in the PPP project management system.

5. Creation of an effective mechanism for the qualitative selection of PPP projects and a clear differentiation of public-private partnership projects according to all characteristics and criteria directly related to the state order. Such a mechanism will contribute to the improvement of the management system and can serve as a tool for choosing the optimal solution for the implementation of the project through PPP, through public procurement or through the formation of a budget investment project, despite the fact that the best foreign experience in the implementation of such tools is fully represented. When preparing any infrastructure project, it is advisable to compare the effectiveness of various methods of its implementation in order to determine the most optimal.

Since, within the framework of the analyzed criteria for the effectiveness of management systems of foreign states, there was a national center for the development of public-private partnership, it is worth noting that a similar body has been created and operates in the Republic of Kazakhstan, the rights and obligations in the management system of the PPP mechanism of which are prescribed in the main law regulating public-private partnership.

The main activities of the Kazakhstan PPP center are the economic expertise of various investment projects, the implementation of research activities in the field of public-private partnership, including the appeal to foreign experience, the analysis of the effectiveness of the implementation of PPP projects in the Republic of Kazakhstan, training and advanced training of specialists and experts in the field of PPP, as well as the formation of a list of the main implemented and planned for implementation projects.

The proposed system of criteria will make it possible to assess the effectiveness of management in the field of PPP at all stages of projects, while highlighting their characteristic distinguishing features and gaining a more complete understanding of the features of PPP management.

The balanced use of foreign experience for the development of PPP in the Republic of Kazakhstan will increase the effectiveness of this model of interaction between the state and the private sector. This form of cooperation, among other things, will allow the state to reach a new level of country competitiveness, through the effective attraction of private capital into the existing infrastructure complex and significantly increase its level of development.

REFERENCES

- 1 Закон Республики Казахстан «О государственно-частном партнерстве» 2015. № 379-V. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400001413> (дата обращения: 25.02.2022)
- 2 Бедняков А.С. Государственно-частное партнерство как модель развития публичной инфраструктуры. Вестник МГИМО–Университета. – 2022. – № 15(1). – С. 143–176. URL: <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2022-1-82-143-173>.
- 3 Ястребов О.А. Организационный механизм управления развитием государственно-частного партнерства за рубежом // Вестник РУДН – Серия: Экономика. – 2011. – № 4.
- 4 Infrastructure Canada. Investing in Canada – Canada’s Long-Term Infrastructure Plan. Infrastructure Canada, 2018. URL: <https://www.infrastructure.gc.ca/plan/about-invest-apropos-eng.html> (дата обращения: 04.03.2022)
- 5 Фадюшин И.С. Международный опыт развития ГЧП // Международный научно-исследовательский журнал. – 2019. – № 4(82). DOI: <https://doi.org/10.23670/IRJ.2019.82.4.035>.
- 6 Долганова О. Тенденции развития системы управления государственно-частным партнерством // Вестник института экономики российской академии наук. – 2010. – № 1. – С. 97–105.
- 7 Дмитриева Е.О., Гусева М.С. Центры развития государственно-частного партнерства: анализ международной практики создания и развития // Интернет-журнал «Science Studies». – 2016. – Том 8. – № 6.
- 8 Mohamad R., Ismail S., Mohd Said J.M. Performance indicators for public private partnership (PPP) projects in Malaysia // Journal of Economic and Administrative Sciences. 2018. No 34(2). P. 137–152. DOI: 10.1108/JEAS-04-2017-0018.
- 9 Babatunde S.O., Adeniyi O., Awodele O.A. Investigation into the causes of delay in land acquisition for PPP projects in developing countries // Journal of Engineering, Design and Technology. 2017. No 15(4). P. 552–570. DOI: 10.1108/JEDT-05-2016-0029.
- 10 Evaluating the environment for public-private partnerships in Asia-Pacific: The 2011 Infrascope // Asian Development Bank [web-сайт]. 2012. URL: <https://www.adb.org/publications/evaluating-environment-public-private-partnerships-asia-pacific-2011-infrascope> (дата обращения: 27.04.2022)
- 11 Солтангазинов А., Смагулова З.К., Амирова М.А., Кадырова А.С., Кайдарова С.Е., Золотарева С.В. Развитие социально-экономического потенциала Казахстана на основе активизации государственно-частного партнерства // Revista Espacios. – 2017. – № 38(34). – С. 35.
- 12 Узакова Ш., Нурланов А. Государственно-частное партнерство в достижении целей устойчивого развития в Казахстане // Центральноазиатский экономический обзор. – 2021. – № 2(137). – С. 131–139. DOI: <https://doi.org/10.52821/2224-5561-2021-2-131-140>.
- 13 Ойнаров А., Эшимова Д. Методология управления проектами в государственном и частном секторах: на примере развивающегося рынка // Журнал управления и регулирования. – 2017. – № 6(1). – С. 26–37. DOI: 10.22495/jgr_v6_i1_p3.
- 14 Легостаева А.А., Кусаинова Л.К. Государственно-частное партнерство в Республике Казахстан: управленческие и правовые аспекты совершенствования // Вестник РУК. – 2020. – № 4(42). – С. 51–57.
- 15 Anewgrowthmodelforbuildingasecuremiddle-classKazakhstan.SystematicCountryDiagnostic.ReportNo125611-KZ//WorldBankGroup[web-сайт]. – 2018. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documentsreports/documentdetail/664531525455037169/kazakhstan-systematic-country-diagnostic-a-new-growth-model-for-building-a-secure-middle-class> (дата обращения: 03.03.2022)

REFERENCES

- 1 Zakon Respubliki Kazahstan «O gosudarstvenno-chastnom partnerstve» 2015 No. 379-V. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400001413> (data obrashhenija: 25.02.2022). (In Russian).
- 2 Bednjakov A.S. (2022) Gosudarstvenno-chastnoe partnjorstvo kak model' razvitija publichnoj infrastruktury. [Public-private partnership as a model of public infrastructure development] Vestnik MGIMO-Universiteta. No. 15(1). P. 143–176. URL: <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2022-1-82-143-173> (In Russian).
- 3 Jastrebov O.A. (2011) Organizacionnyj mehanizm upravlenija razvitiem gosudarstvenno-chastnogo partnerstva za rubezhom [Organizational mechanism for managing the development of public-private partnerships abroad] // Vestnik RUDN. Serija: Jekonomika. No. 4. (In Russian).
- 4 Infrastructure Canada. Investing in Canada – Canada’s Long-Term Infrastructure Plan. Infrastructure Canada, 2018. URL: <https://www.infrastructure.gc.ca/plan/about-invest-apropos-eng.html> (data obrashhenija 04.03.2022). (In English).
- 5 Fadjushin I.S. (2019) Mezhdunarodnyj opyt razvitija GChP, Nauchnaja stat'ja, Mezhdunarodnyj nauchno-issledovatel'skij zhurnal [International experience of PPP development, Scientific article, International Research Journal] No. 4 (82). DOI: <https://doi.org/10.23670/IRJ.2019.82.4.035> (In Russian).

6 Dolganova O. (2010) Tendencii razvitija sistemy upravlenija gosudarstvenno-chastnym partnerstvom, nauchnaja stat'ja v zhurnale, [Trends in the development of the public-private partnership management system, scientific article in the journal]. Vestnik instituta jekonomiki rossijskoj akademii nauk. No. 1. P. 97–105. (In Russian).

7 Dmitrieva E.O., Guseva M.S. (2016) Centry razvitija gosudarstvenno-chastnogo partnerstva: analiz mezhdunarodnoj praktiki sozdaniya i razvitija [Public-private Partnership Development Centers: analysis of international practice of creation and development] // Internet-zhurnal “Science Studies” Vol. 8, No. 6. (In Russian).

8 Mohamad R., Ismail S., Mohd Said J.M. (2018) Performance indicators for public private partnership (PPP) projects in Malaysia // Journal of Economic and Administrative Sciences. No 34(2). P. 137–152. DOI: 10.1108/JEAS-04-2017-0018 (In English).

9. Babatunde S.O., Adeniyi O., Awodele O.A. (2017) Investigation into the causes of delay in land acquisition for PPP projects in developing countries // Journal of Engineering, Design and Technology. No. 15(4). P. 552–570. DOI: 10.1108/JEDT-05-2016-0029 (In English).

10 Evaluating the environment for public-private partnerships in Asia-Pacific: The 2011 Infrascope [Elektronnyj resurs] // Asian Development Bank [web-sajt]. 2012. URL: <https://www.adb.org/publications/evaluating-environment-public-private-partnerships-asia-pacific-2011-infrascope> (data obrashhenija: 27.04.2022). (In English)

11 Soltangazinov A., Smagulova Z.K., Amirova M.A., Kadyrova A.S., Kajdarova S.E., Zolotareva S. (2017) Razvitie social'no-jekonomicheskogo potenciala Kazahstana na osnove aktivizacii gosudarstvenno-chastnogo partnerstva [Development of socio-economic potential of Kazakhstan on the basis of activation of public-private partnership] // Revista Espacios. No. 38(34). P. 35. (In Russian).

12 Uzakova Sh., Nurlanov A. (2021) Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v dostizhenii celej ustojchivogo razvitija v Kazahstane [Public-private partnership in achieving sustainable development Goals in Kazakhstan] // Central'noaziatskij jekonomicheskij obzor. No. 2(137). P. 131–139. DOI: <https://doi.org/10.52821/2224-5561-2021-2-131-140> (In Russian).

13 Ojnarov A., Jeshimova D. (2017) Metodologija upravlenija proektami v gosudarstvennom i chastnom sektorah: na primere razvivajushhegosja rynka [Methodology of project management in the public and private sectors: an example of an emerging market] // Zhurnal upravlenija i regulirovanija. No. 6(1). P. 26–37. DOI: 10.22495/jgr_v6_i1_p3 (In Russian).

14 Legostaeva A.A., Kusainova L.K. (2020) Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v Respublike Kazahstan: upravlencheskie i pravovye aspekty sovershenstvovaniya [Public-private partnership in the Republic of Kazakhstan: managerial and legal aspects of improvement] // Vestnik RUK. No. 4(42). P. 51–57. (In Russian).

15 A new growth model for building a secure middle-class Kazakhstan. Systematic Country Diagnostic. Report No125611-KZ [Elektronnyj resurs] // World Bank Group [web-sajt]. 2018. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documentsreports/documentdetail/664531525455037169/kazakhstansystematic-country-diagnostic-a-new-growth-model-for-building-a-secure-middle-class> (Data obrashhenija: 03.03.2022) (In English).

М.С. СТЕПАНОВ,*¹

докторант.

*e-mail: misha_stepanov.1997@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0031-7951

А.А. ЛЕГОСТАЕВА,¹

э.ғ.к., профессор.

e-mail: anjal@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7057-7652

¹Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан.

МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕЛІК ӘРІПТЕСТІКТІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕЛЕРІ: ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕНІ ТАЛДАУ

Андатпа

Мақаланың негізгі мақсаты мемлекеттік-жекешелік әріптестік тетігінің (МЖӘ) басқару жүйелерін құру мен жұмыс істеудің шетелдік тәжірибесін бағалау және талдау, олардың елдік ерекшеліктерін бөліп көрсету және оны дамытудың неғұрлым табысты тәжірибелерін ұсыну. Мақалада мемлекеттік-жекешелік әріптестік (бұдан әрі-МЖӘ) жобаларын басқару жүйелерін құру мен жұмыс істеудің шетелдік тәжірибесі ұсынылып,

олардың елдік ерекшеліктері көрсетілген және оны дамытудың неғұрлым табысты тәжірибелері ұсынылған. Авторлар заңнамалық-нормативтік қамтамасыз ету аспектілерін, МЖӘ басқару және дамыту жүйесінің қағидаттарын, инфрақұрылымды дамытуды ұзақ мерзімді жоспарлауды, МЖӘ шеңберінде мемлекеттік басқару органдарын құру мен ұйымдастырудың құралдары мен әдістерін қозғады. Мақаланың нәтижесі мемлекеттік-жекешелік әріптестік саласында жинақталған практикалық тәжірибені зерделеу барысында жиналған деректер негізінде шет елдердің МЖӘ тетігін іске асыру және енгізу жөніндегі деректерді жинау және зерттеу, МЖӘ саласындағы мемлекеттік басқару жүйелерінің табыстылығының негізгі өлшемдерін айқындау болып табылады. Зерттеу барысында талдау әдістері, жалпылаудың теориялық және логикалық әдістері, салыстыру және салыстыру, дедукция және индукция, формализация әдістері, логикалық интерпретация, логикалық негіздеу әдістері, талдау мен бағалаудың нәтижелерін кестелік ұсыну әдісі қолданылды. Жұмыстың негізгі нәтижелері мен практикалық маңыздылығы МЖӘ саласындағы мемлекеттік басқару жүйелерінің табыстылығының негізгі өлшемдерін айқындауға мүмкіндік беретін МЖӘ жобаларын басқару жүйесінің жұмыс істеуін нормативтік-құқықтық қамтамасыз етудің МЖӘ шеңберінде мемлекеттік басқару органдары жүйесін ұйымдастырудың жүйеленген шетелдік практикасы болып табылады. Авторлар Қазақстан Республикасының МЖӘ жүйесін жетілдіруге қатысты ұсыныстарымен бөлісті.

Тірек сөздер: мемлекеттік-жекешелік әріптестік, жүйе, басқару, шетелдік тәжірибе, жобалар, инвестициялар.

М.С. СТЕПАНОВ,*¹

докторант.

*e-mail: misha_stepanov.1997@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0031-7951

А.А. ЛЕГОСТАЕВА,¹

к.э.н., профессор.

e-mail: anjal@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7057-7652

¹Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганды, Казахстан

СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА: АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Аннотация

Основная цель данной статьи – оценить и проанализировать зарубежный опыт создания и функционирования систем управления механизмом государственно-частного партнерства (ГЧП), выделить их страновые особенности и представить наиболее успешные практики его развития. В статье представлен зарубежный опыт создания и функционирования систем управления проектами государственно-частного партнерства (далее – ГЧП), выделены их страновые особенности и представлены наиболее успешные практики его развития. Авторами затронуты аспекты законодательно-нормативного обеспечения, принципы системы управления и развития ГЧП, долгосрочное планирование развития инфраструктуры, инструменты и методы создания и организации органов государственного управления в рамках ГЧП. Результатом статьи является сбор и изучение данных по реализации и внедрению механизма ГЧП в зарубежных странах на основе собранных данных в ходе изучения накопленного в сфере государственно-частного партнерства практического опыта, определение основных критериев успешности систем государственного управления в сфере ГЧП. В рамках проведенного исследования применялись методы анализа, теоретические и логические методы обобщения, сопоставления и сравнения, дедукция и индукция, методы формализации, логической интерпретации, методы логического обоснования, метод табличного представления полученных результатов, анализа и оценки. Основными результатами и практической значимостью работы являются систематизированная зарубежная практика нормативно-правового обеспечения функционирования системы управления проектами ГЧП, организации системы органов государственного управления в рамках ГЧП, что позволило определить основные критерии успешности систем государственного управления в сфере ГЧП. Авторами даны рекомендации по совершенствованию системы ГЧП Республики Казахстан.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, система, управление, зарубежный опыт, проекты, инвестиции.

FTAXP 73.47.10
ЭОЖ 656:658.8
JEL L91

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-262-274>

Г.Т. САМИЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: gulmirasamievakabdinova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2543-5655

Е.К. МОЛДАКЕНОВА,¹

PhD.

e-mail: Erke_totai_77@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4753-2672

Ж.С. УТЕГЕНОВА,²

PhD.

e-mail: juldyz_kokshe@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4596-6645

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан

²Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау университеті,
Көкшетау қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КӨЛІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫН КЕШЕНДІ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Қазіргі әлемде әр мемлекеттің экономикасында көлік саласының маңызы артып келеді. Көлік саласы Қазақстан экономикасының ЖІӨ құрылымында қомақты үлес алатын маңызды секторы болып табылады. Қазақстан Республикасы аумағының үлкендігі және халықтың орналасу тығыздығының төмен болуы, сонымен қатар экономиканың қарқынды дамуы жүк және жолаушыларды тасымалдау қажеттілігін қалыптастырды. Қазақстандағы көлік кешенінің жағдайы отандық және шетелдік сарапшылардың ерекше назарында, олар оның негізгі кемшіліктерін белгілеп көрсетті. Мақалада Қазақстан Республикасы аумақтарын дамытудағы көлік инфрақұрылымының рөлін негіздеу және оны дамытудың жолдары қарастырылған. Зерттеуде жалпылау, салыстыру, жүйелеу және статистикалық талдау сияқты зерттеу әдістері қолданылды. Жұмыс аясында көлік инфрақұрылымының рөлі, маңызы анықталып, көлік инфрақұрылымы дамуының ел экономикасына әсері қарастырылды, республика аумағындағы транзиттік мүмкіндіктері қарастырылып, Қазақстанның көлік инфрақұрылымының артықшылықтары мен кемшіліктеріне талдау жасалды, көлік инфрақұрылымы мәселелері және оны шешу жолдары қарастырылды. Республикадағы жолдарды жөндеу сапасына және көлік құралдарын жаңартуға, көлік кешенін білікті кадрлармен және көлік бейініндегі ғылыми мекемелермен қамтамасыз етуге байланысты мәселелер анықталды. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде көлік саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту ұсынылды. Зерттеу нәтижелері көлік инфрақұрылымы теориясын дамытуда белгілі бір үлес қосады және тиісті пәндер бойынша дәрістер дайындау үшін қолданылуы мүмкін, сондай-ақ терең зерттеулер жүргізуде негіз болады.

Тірек сөздер: көлік инфрақұрылымы, көлік жүйесі, инвестиция, мемлекеттік бағдарлама, технология, транзиттік әлеует.

Кіріспе

Көлік инфрақұрылымының дамуы өз кезегінде экономиканың жоғарлауына, сауда қатынастарының артуына, нарықтық инфрақұрылымның дамуына, сонымен қатар көлік саласындағы шығындар үлесінің төмендеуіне әсерін тигізеді. Нәтижесінде отандық тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің бағасы артады. Көлік саласы мемлекетаралық қатынастарды жүзеге асыруда маңызды рөл атқарады. Мемлекетаралық қатынастардың, халықаралық ынтымақтастықтың және ел экономикасының артуы көлік кешенін дамытуға алып келеді. Қазақстанның көлік саласының халықаралық жүк тасымалдау әлеуеті өте жоғары, бірақ мемлекет оны жеткілікті

деңгейде пайдалана алмай отыр. Сондықтан Қазақстан Шығыс пен Батыс арасындағы жүк транзитін қамтамасыз ететін, дамыған мемлекеттердің көліктік интеграциясына қатысатын деңгейге сай келетін қазіргі заманғы көлік инфрақұрылымын қалыптастыруы қажет. Осыған байланысты көлік инфрақұрылымының экономикалық мәнін, Қазақстанның көлік саласының әлеуетін зерттеу өзекті болып отыр.

Зерттеу мақсаты – ҚР көлік инфрақұрылымының қазіргі даму тенденциясын талдау және негізгі мәселелерін анықтап, оларды шешу жолдары бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдіснамалық негізі қазіргі ғылымда кеңінен қолданылатын әртүрлі тәсілдер мен әдістер болып табылады. Зерттеу тақырыбы бойынша маңызды ақпаратты анықтау үшін зерттеудің негізгі түрі болып табылатын әдебиеттерге шолу жасалды. Қазақстандағы көліктің жай-күйі туралы бастапқы статистикалық ақпаратты жинау саланың қазіргі кездегі даму деңгейін анықтауға мүмкіндік берді. Кешенді тәсілді қолдану, жалпы салалар бойынша деректер жиынтығы Қазақстанда экономикалық ахуалдың өзгеруі аясында жүк және жолаушыларды тасымалдау көлемінің, тиісінше саладағы кірістердің төмендеуіндегі заңдылықтарды көруге мүмкіндік берді. Ресми статистикалық деректерді нарықтағы үрдістермен және сыртқы сауда айналымының көрсеткіштерімен салыстыру арқылы тасымалдаудың сыртқы экономикалық импорттық-экспорттық мәмілелерге тәуелділігін айқын көрсетті.

Көлік инфрақұрылымының даму деңгейін талдау, зерттеу деректерін өңдеу әдістері қолданылды, Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросының деректерін талдауға негізделген. Осылайша, осы әдістерді пайдалану бізге Қазақстан Республикасының көлік инфрақұрылымындағы ағымдағы ахуалдың, оларды салалық бөлудің пайымын, сондай-ақ көлік инфрақұрылымындағы мәселелерді анықтап, оларды шешу жолдарын анықтауға мүмкіндік берді.

Негізгі ережелер

Орасан зор аумағы бар Қазақстан айтарлықтай үлкен транзиттік әлеуетке ие. Тәуелсіздік алған жылдан бастап елімізде көлік саласын дамытуға ерекше назар аударыла бастады. Соңғы 30 жыл ішінде мемлекет көлік саласының әлеуетін ашуда үлкен рөл атқарған бірқатар ірі бағдарламалар әзірледі.

Қазақстанда тәуелсіздік алған жылдардан бастап, 2,5 мың шақырымнан астам темір жол салынды, 20 мың шақырымға жуық автокөлік жолдары қайта жөндеуден өтіп, Каспий теңізінің жағалауындағы порттың қуаттары 26 миллион тоннаға дейін ұлғайтылды және елдің 15 әуежайында ұшып-қону жолақтары қайта жаңартылды. Қазақстан Республикасының көлік саласында қабылданған маңызды бағдарламалардың бірі 2020 жылға дейінгі көлік жүйесінің инфрақұрылымын дамытудың және ықпалдастырудың мемлекеттік бағдарламасы болып табылады [1]. Оған дейін 2004–2006 жж., 2010–2014 жж. арналған осыған ұқсас бағдарламалар және «Нұрлы Жол» инфрақұрылымдық 2015–2019 жж. аралығындағы даму бағдарламасы қабылданып жүзеге асырылды. Қазіргі уақытта «Нұрлы Жол» инфрақұрылымдық 2020–2025 жж. аралығындағы даму бағдарламасы жүзеге асырылуда [2].

Әдебиетке шолу

Аумақтарды инфрақұрылымдық қамтамасыз ету мәселелері ғалымдардың да, практиктердің де назарында болып отыр. «Инфрақұрылым» терминінің пайда болуына ең алдымен объективті себептер әсер етіп отыр, атап айтқанда өндіріс күштердің дамуы, экономикадағы көлік пен байланыстың рөлінің күшеюі ықпал еткенін атап өткен жөн. Бұл терминді ғылыми айналымға 1955 ж. американдық ғалым П. Розенштейн-Родан енгізді. Ол инфрақұрылымды экономиканың негізгі салаларында жеке кәсіпкерліктің қолайлы дамуын қамтамасыз ететін және бүкіл халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыратын жалпы жағдайлар кешені ретінде

анықтады және инфрақұрылымның екі негізгі түрін – экономикалық және әлеуметтік деп бөліп көрсетті. Шетелдік тәжірибеді инфрақұрылымды дамыту мәселелеріне Р. Морено [3], Б. Куч [4], М. МакГоверн [5], Д. Каннинг және П. Педрони [6], Р. Прюдомм, Ян-Э. Штурм, Я. Джейкобс, П. Гроот [7] және басқа да ғалымдар ерекше назар аудара бастады. Олардың көпшілігі инфрақұрылымды байланыс, көлік, материалдық-техникалық жабдықтау, қызмет көрсету салаларының жиынтығы ретінде қарастырды. Жоғарыда аталған және басқа ғалымдардың ғылыми еңбектерін талдау, авторлардың «Инфрақұрылым» ұғымының әртүрлі түсіндірмелерін береді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Сонымен, А.И. Кузнецов [8] инфрақұрылым деп әлеуметтік еңбек бөлінісі жүйесінде пайда болатын өндіріс пен халықтың өмірінің жалпы жағдайларының жиынтығы деп түсінеді. Е.Л. Плисецкий [9] мен О.В. Тарасова [10] келісе отырып, инфрақұрылым имобильді, яғни белгілі бір аумаққа бекітілген, көбею процесі үшін материалдық жағдайларды қамтамасыз ететін негізгі қорлардың бөлігі деп санайды. Т.В. Ускованың пікірі бойынша көлік инфрақұрылымы көлік жүйесінің құрамдас бөлігі бола отырып, экономика мен халықтың тасымалдау қажеттіліктерін қанағаттандыруға ықпал етеді, сонымен қатар ішкі және халықаралық тауар алмасуды қамтамасыз етеді [11].

Қазақстан Республикасының ұлттық көлік саласын дамытуға байланысты мәселелерді зерттеуге келесі ғалым-экономистер қатысты: О. Сабден, Ж.С. Раимбеков [12], Б.У. Сыздықпаева [13], Т.Б. Сулейменов, М.И. [14], А.С. Койчубаев [15].

Нәтижелер мен талқылау

Көлік инфрақұрылымының дамуы ел экономикасының артуының маңызды факторларының бірі болып табылады. Көлік инфрақұрылымының тиімділігі өндірістік үрдістерді арттырып және аймақ арасындағы байланыстырды нығайтады, сонымен қатар халықтың қолайлы өмір сүру ортасы үшін аймақтық және қалалық инфрақұрылымның жүйелі дамуына ықпал етеді. Көлік инфрақұрылымы көлік жүйелерінің ажырамас бөлігі болып табылады және байланыс жолдары, терминалдық нысандар, сондай-ақ қосалқы қондырғылар мен жүйелер (электрмен жабдықтау, байланыс, қозғалысты басқару, деректерді айырбастау және т.б.) қамтиды. Осыған байланысты инфрақұрылым көліктік жүйелердің жұмыс істеуі үшін бірыңғай негіз болып саналады.

Көліктік-логистикалық инфрақұрылым дегеніміз тауарлар мен адамдардың қозғалысын ұйымдастыру үшін және көліктік-логистикалық қызметті көрсету (темір жол көлігі, ішкі су көлігі, автокөлік жолдары, тоннельде, эскадалар, көпірлер, қоймалық және контейнерлік терминалдар, көліктік-логистикалық кешендер сондай-ақ көліктік-логистикалық инфрақұрылымның қызмет етуін қамтамасыз ететін ғимараттар, құрылғылар мен құрал-жабдықтар) бойынша технологиялық кешен болып табылады. Көлік-логистикалық инфрақұрылымы – материалдық өндіріс салаларының жұмыс істеуі және қоғамның жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін қажетті жүйелер, құрылымдар, ұйымдар. Бұл жағдайда көліктік экономика, энергетика, коммуникация және коммуналдық шаруашылыққа қызмет көрсететін инфрақұрылымдық салалардың бірі болып саналады. Инфрақұрылым экономикалық кеңістікті ұйымдастыратын, аумақтарды дамытуды және дамытуды қамтамасыз ететін фактор ретінде әрекет етеді.

Қазақстанның көлік жүйесі теміржол, автомобиль, теңіз, ішкі су, әуе, қалалық электр көлігінен және магистральдық құбыр кешенінен тұрады. Қазақстанның экономикалық және географиялық жағынан ерекшеліктері (аумағының кең болуы, халықтың орналасу тығыздығының төмен болуы, минералдық ресурстарының мол қорлары, Еуропа мен Азия елдерінің шекарасына жақын орналасуы) көлік жүйесіне тәуелді бола отырып, жүк тасымалдауға деген қажеттіліктерін арттырды.

Жерүсті жолдары қатынасы желісінің негізгі үлесі автомобиль жолдары 95,7 мың км және темір жолдар 16,6 мың км келеді. Әуе трассаларының ұзындығы шамамен 119,0 мың км магистральдық құбырлар 23,4 мың км, жалпы пайдаланудағы ішкі су кеме қатынасы жолдары 3,5 мың км Аумақтың 1000 шаршы км желісінің тығыздығын шамамен 5,2 км темір жол, ішкі су жолдары 1,5 км, қатты жабындысы бар 28,3 км автомобиль жолдарын құрайды.

Бүгінгі күні темір жол жолаушылар тасымалы 139 түрлі бағыт бойынша жүзеге асырылады (барлық облыс орталықтары қамтылған), оның ішінде 57 облысаралық маршрут, 82 облысшілік қатынас маршруттар бар.

Қазақстанның темір жол кешенінің инфрақұрылымы екі фактордың, яғни өңір және республика аралық тасымалдау және транзиттік жүк ағындарының артуы негізінде қалыптасты.

Кесте 1 – Жалпы пайдаланудағы темір жол жолдарының пайдалану ұзындығы, км

Өңірлер	2010 ж.	2016 ж.	2021 ж.	Өсу қарқыны, %		Аймақтардың үлесі, %	
				2021 ж./ 2010 ж.	2021 ж./ 2016 ж.	2010 ж.	2021 ж.
Қазақстан Республикасы	13 848,0	15 254,7	16 579,6	120	109	100	100
Ақмола	1 559,0	1 559,0	1 565,8	101	101	11	10
Ақтөбе	1 352,3	1 486,5	1 829,3	135	123	10	12
Алматы	1 099,4	1 401,4	1 401,3	127	-	8	9
Атырау	742,3	742,3	742,3	-	-	5	5
Батыс Қазақстан	319,7	319,7	430,7	-	135	2	2
Жамбыл	1 043,5	1 043,5	1 089,1	104	100,2	8	7
Қарағанды	1 940,4	2 467,1	2 472,9	127	100,2	14	16
Қостанай	1 090,5	1 270,3	1 338,2	123	100,3	8	8
Қызылорда	754,9	870,9	870,9	115	-	5	6
Маңғыстау	784,5	926,3	1 096,6	140	118	6	7
Павлодар	551,6	551,6	903,0	163	163	4	5
Солтүстік Қазақстан	788,6	788,4	806,7	102	102	6	5
Түркістан	615,6	618,7	548,7	89	89	4	4
Шығыс Қазақстан	1 205,7	1 209,0	1 209,0	9	-	9	7
Басқа елдер аумағындағы Қазақстан Республикасының жолдары	336	275	275	82	-	2	1,7

Ескертпе: [16] дереккөз негізінде құрастырылған.

Қазақстан өңірлерінің теміржол желісімен қамтамасыз етілуінің қазіргі жай-күйіне талдау жасайтын болсақ, республика бойынша теміржол желісі біркелкі бөлінбегенін көрсетеді. Оның едәуір бөлігі 3 өңірде орналасқан: Ақмола (10%), Қарағанды (16%), және Ақтөбе (12%) облыстарында. Ұзындығы бойынша ең аз желі Түркістан (4%), және Батыс Қазақстан (2%) облыстарында орналасқан. 2010–2021 жж. кезеңінде темір жол желісі өсуінің неғұрлым жоғары қарқыны Ақтөбе, Алматы, Маңғыстау және Қарағанды облыстарында байқалады (127–140%) орташа республикалық деңгейде 114% тең болды. Желінің азаюы болмаған, бірақ бірқатар облыстарда желі ұзындығы тұрақты болып, өзгеріссіз болған.

Қазақстандағы маңыздылығы бойынша екінші автокөлік көлігі болып табылады. Республиканың барлық өңірлерін қосатын автокөлік жолдарының жеткілікті кең ішкі желісі айтарлықтай транзиттік әлеуетке ие. Қазақстанның автокөлік жолдарының желісі үш негізгі бағыт бойынша автокөліктердің транзиттік өтуін қамтамасыз етеді: Ресей, Еуропа, Балтық елдері; Қытай, Жапония, Оңтүстік-Шығыс Азия елдері; Орталық Азия және Закавказье республикалары, Иран, Түркия. Автомагистральдарды салу және одан әрі дамыту, көпірлерді қайта құру және салу, сондай-ақ автожолдар бойында қызмет көрсету орталықтары мен демалыс орындарын ашу инвестициялық жобалар үшін тартымды идея болып табылады.

Кесте 2 – 2022 жылдың 1 қаңтарына жалпы қолданыстағы автокөлік жолдарының ұзындығы, км

Өңірлер	Жалпы қолданыстағы автокөлік жолдарының ұзындығы, барлығы	Оның ішінде		
		Халықаралық және Республикалық маңызы бар	Облыстық маңызы бар	Аудандық маңызы бар
Қазақстан Республикасы	95 767,8	24 908,0	32 080,7	38 779,1
Ақмола	7 958,0	2 332,0	2 661,0	2 965,0
Ақтөбе	6 831,9	1 869,0	1 262,8	3 700,1
Алматы	9 632,3	2 821,0	6 167,6	643,7
Атырау	3 046,5	1 120,0	837,9	1 088,6
Батыс Қазақстан	6 496,7	1 414,0	1 620,0	3 462,7
Жамбыл	4 329,6	1 199,0	1 941,9	1 188,7
Қарағанды	8 780,6	2 815,0	3 443,3	2 522,3
Қостанай	9 288,8	1 539,0	2 229,6	5 520,2
Қызылорда	3 397,7	1 016,0	557,4	1 824,3
Маңғыстау	2 955,3	1 013,0	1 028,6	913,7
Павлодар	5 382,3	1 663,0	1 010,0	2 709,3
Солтүстік Қазақстан	8 996,0	1 970,0	1 983,0	5 043,0
Түркістан	6 674,5	723,0	4 151,6	1 799,9
Шығыс Қазақстан	11 997,6	3 414,0	3 186,0	5 397,6

Ескертпе: Қазақстан Республикасы индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің деректері негізінде құрастырылған.

2022 ж. 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасында жалпы қолданыстағы автомобиль жолдарының ұзындығы 95767,8 километрді құрады, оның ішінде халықаралық және Республикалық маңызы бар жолдар 26%-ды, облыстық маңызы бар жолдар 33,5%-ды және аудандық маңызы бар жолдар 40,5%-ды құрайды.

Қалаішілік автомобиль жолдарының ұзындығы 23465,8 километрді, кентішілік жолдар – 55397,3 километрді құрады. 2020 ж. автожол саласында ауқымды жұмыс жүргізілді. Құрылыс, қайта жаңарту және жөндеу жұмыстарымен республикалық және жергілікті маңызы бар автожолдардың 9,8 мың шақырымы қамтылды. Құрылыс және қайта жаңарту 4 мың шақырымға жүргізілді, соның ішінде «Қарағанды-Балқаш-Бурылбайтал-Күрті», «Ақтөбе-Атырау-Астрахань», «Талдықорған-Өскемен», «Қалбатау-Майқапшағай», «Көкшетау-Петропавл-Қорған», «Ұзынағаш-Отар», «Мерке-Бурылбайтал» «Қостанай-Денисовка» және «Үшарал-Достық» сияқты жобаларды айтуға болады. Жөндеу жұмыстары бойынша алатын болсақ, ол республикалық желінің 1,8 мың км қамтыды, яғни күрделі жөндеуден 433 км, орташа жөндеуден 1385 км жол өтті. 2020 ж. қорытындысы бойынша 2,6 мың км автожолдың қозғалысы жандандырылды, сондай-ақ Республикалық маңызы бар автожолдардың 1,1 мың шақырымының жөндеу жұмыстары аяқталды. Облыстық және аудандық маңызы бар жолдардың 4 мың шақырымы қамтылып, оның 2,7 мың шақырымында жөндеу жұмыстары аяқталды. Бұдан басқа, 2021 ж. автомобиль жолдарын өзін-өзі күтіп ұстауға көшіру мақсатында 5,8 мың км жолға ақы алу жүйесін енгізді. Жыл қорытындысы бойынша автожолдардың ұлттық стандарт талаптарына сәйкес келетін жол бойындағы сервис нысандармен қамтылуы 58 пайызға жетті.

Қазақстанның су көлігі теңіз және ішкі су (өзен) көлігінен тұрады. Су көлігі адамдарды тасымалдау үшін кең таралмады, негізінен жүк тасымалы үшін қолданылады. Су көлігі – бұл қазақстандық көлік жүйесінің үшінші маңызды элементі, оған мемлекеттік, сондай-ақ жеке компаниялар да тартылған. Су маршруттарының ұзындығы шамамен 4000 шақырымды құрайды. Ертіс – елдің басты кеме жүзетін өзені, ол өзен көлігімен тасымалданатын жүктердің 80%-ына қызмет көрсетеді. Каспий теңізінің халықаралық тасымалдау әлеуеті, аймақтың маңызды геосаяси жағдайы және аймақтың мұнай-газ запастарына бай болуы теңіз көлік желісінің жедел дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасайды. Өзен және теңіз көлігі жүктер мен жолаушыларды тасымалдауды, жүктерді өзен және теңіз порттарында қайта өңдеуді жүзеге асырады. Қазақстанның теңіз және жағалау көлігі теңіз флотын және Каспий теңізіндегі

үш теңіз портын (Ақтау, Солтүстік 2, Құрық) қамтиды. ҚР бойынша ішкі су кеме қатынасы жолдарының ұзақтығына талдау жасайтын болсақ, 2020 ж. – 3533,3 км құраған. Есеп беру жылын 2010 жылмен салыстырғанда 13%-ке, 2016 жылмен салыстырғанда 15%-ке кеміп кеткен. Оның себебі, Павлодар және ШҚО-да су кеме қатынасы жолдарының қысқаруынан болып отыр. Атырау облысы бойынша су жолдарының ұзақтығы 14%-ке дейін артқан.

Қазақстанда жалпы алғанда 25 әуежай жұмыс істейді, солардың ішінде 17 әуежайға халықаралық ұшу бағыттары бойынша рұқсат берілген, ал қалған 7 әуежай ішкі ұшу бағыттарын жүзеге асырады. Әуежайлар облыс орталықтары мен республикалық маңызы бар қалаларда орналасқан. 2015–2019 жж. арналған ИДМБ шеңберінде азаматтық авиация саласында бірқатар маңызды инфрақұрылымдық жобалар іске асырылды. Ауданы 47000 шаршы метр және өткізу қабілеті жылына 5 млн жолаушы болатын Нұр-Сұлтан әуежайының жаңа терминалының құрылысы аяқталды, ол бұрын қолданыста болған терминалмен бірге жылына 8,2 млн жолаушыға немесе сағатына 2,5 мың жолаушыға қызмет көрсетуді қамтамасыз етеді. Алматы, Семей, Тараз, Орал және Петропавл қалалары әуежайларының ҰҚЖ-сына қайта жөндеу және жаңғырту жұмыстары жүргізілді [2]. 2021 ж. жағдай бойынша Қазақстанда 7 авиакомпания бар, Қазақстан Республикасының мемлекеттік тізімінде 912 әуе кемесі тіркелген, оның 72 әуе кемесі тұрақты жолаушылар рейстерін жүзеге асырады.

Мұнайдың үлкен қоры бар құбыр көлігі республика экономикасының өсуінде маңызды орын алады. Құбырлар жүйесі батыста және басқа аймақтарда әлеуетті клиенттермен тікелей байланысты қамтамасыз ету үшін қарқынды дамуда. Газ тасымалдау Орталық Азия мемлекеттерінің энергетикалық ынтымақтастығының басым бағыты болып табылады. Табиғи газ транзиті Орта Азия – Орталық (САО), Бұхара – Орал арқылы тасымалданады.

ҚР бойынша магистральдық құбырлардың ұзақтығы 2020 ж. 23445,0 км құрап отыр, 2015 ж. бұл көрсеткіш 23275,7 км болған, яғни ол 1 пайызға артып отыр. Оның ішінде газ құбырлары 66%, мұнай құбырлары – 34% үлесін алып отыр [16].

Көлік жұмысын сипаттайтын негізгі көрсеткіштер – бұл жүктер мен жолаушыларды тасымалдау көлемі, сондай-ақ жүк айналымы мен жолаушылар айналымы болып табылады. Келесі суреттерде көлік дамуының негізгі көрсеткіштеріне талдау жасаймыз.

Кесте 3 – Барлық көлік түрлерімен тасымалданған жүктер, млн тонна

Жылдар	теміржол	автокөлік	ішкі су	құбыр	теңіз	әуе
2016 ж.	338,9	3180,7	1,2	205,8	2,6	18
2017 ж.	387,2	3322,3	1,6	232,8	2,1	22,5
2018 ж.	397,9		1,2	281,4		44,1
2019 ж.	397	3550,5	1,3	273	0,8	26,7
2020 ж.	402,3	3287	0,9	253,7		23,4
2021 ж.	410,3	3320,4	0,8	281,4		0,03

Ескертпе: [16] дереккөз негізінде құрастырылған.

2016–2021 жж. аралығында Қазақстанда жүк тасымалы көлемінің өзгеруі біркелкі емес. Бақылау кезеңінің басында 2016 ж. 3747,2 млн тоннадан 2019 ж. 4249,3 млн тоннаға дейін артқан, ал 2020 ж. (3967,3 млн тонна), 2021 ж. (4012,93 млн тонна) алдыңғы жылдарға қарағанда бүкіләлемдік пандемия әсерінен барлық көлік түрлерімен жүк тасымалдау көлемі қысқарған, яғни 3,4% кеміген. Соңғы 5 жылдағы орташа өсу қарқыны пандемияға қарамастан, елдің электрондық саудасы мен транзиттік әлеуетінің дамуымен қолдау тапқан 1,4% құрады. 2020 ж. қорытындысы бойынша ҚР-да көліктің барлық түрлерімен (құбыр өткізгішті қоспағанда) тасымалдаудан түскен кірістер 1,4 трлн теңгені құрады, оның 1,1 трлн (78%) теңгесі жүктерді тасымалдау есебінен алынды.

Көлік түрлері бойынша жүктерді ішкі тасымалдау құрылымы тұрғысынан ең көп үлесі (83%) автомобиль көлігіне тиесілі, оның ішінде интернет – сауданың және жеткізу қызметтерінің қарқынды дамуы және 3PL қызметтеріне сұраныстың артуы арқасында болып отыр.

Кесте 4 – Барлық көлік түрлерімен тасымалданған жолаушылар, млн адам

Жылдар	Теміржол	Автокөлік	Ішкі су	Теңіз	Әуе
2016	23,1	22303,6	0,1		6
2017	22,9	22714,4	0,1		7,4
2018	23,1	22982,2		0,1	7,6
2019	22,4	23804,7	0		8,6
2020	13,2	8377,7	0	0,08	5,5
2021	16,1	7562,5	0,09		9,4

Ескертпе: [16] дереккөз негізінде құрастырылған.

Барлық көлік түрлерімен тасымалданған жолаушылар саны 2016–2019 жж. аралғында 3 пайызға артқан. 2020 ж. бастап әлемдік пандемияның әсерінен, тасымалданған жолаушылар саны 2020 ж. – 8396,5 млн адам, 2021 ж. – 7588,1 млн адам болған. Оның ішінде автокөлікпен 7562,5 млн адам тасымалданған, яғни ол барлық көлік түрлері ішінде 99,8%-ды құрап отыр. Тасымалданған жолаушылар саны 2020 ж. алдыңғы жылдар көрсеткіштерімен салыстырғанда пандемия әсерінен төмендеп отырғанын айтуға болады.

Көлік саласының маңызды әлеуметтік-экономикалық рөлі көлік қызметтеріне сұраныстың өсу арқылы анықталады. Көлік саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыру сыртқы және ішкі факторлар жиынтығымен айқындалады.

Кесте 5 – Қазақстан Республикасындағы көлік кәсіпорындарының жүк тасымалдауынан түскен кірістері, млн тг.

Жылдар	Теміржол көлігі	Автокөлік	Ішкі су көлігі	Құбыр	Теңіз көлігі	Әуе көлігі
2016 ж.	642795,8	101290,7	381,7	1040483	8304,4	40125,8
2017 ж.	696226,2	119630,2	436,2			44563,8
2018 ж.	772178		407,9	1339903		49245,7
2019 ж.	842824,3	11218,5	432,4	1440908	4170,4	55369,8
2020 ж.	927152,4	10629,1	342,2	1333108		42524,2
2021 ж.	1063604,5	14816,8	422,5	1713898	4685,1	51236,8

Ескертпе: [16] дереккөз негізінде құрастырылған.

Көлік секторы Қазақстан экономикасын дамытуға елеулі үлесін қосады. Қазақстан Республикасындағы көлік кәсіпорындарының жүк тасымалдауынан түскен кірістері 2016 ж. – 1833381,4 млн тг, 2021 ж. – 2848663,7 млн тг болған. Соңғы алты жылдың ішінде 1015282,3 млн теңгеге артып отыр. Соның ішінде жүк тасымалдаудан түскен кірістің ең көп үлесін құбыр желісімен тасымалдау алып отыр, яғни жалпы барлық кірістің 60 пайызын құрап отыр.

Қазақстанның көліктегі нарықтық экономикасын дамытудың қазіргі кезеңі логистиканы дамыту негізінде көліктің әртүрлі түрлерінің тиімді өзара іс-қимылына әлі әкелген жоқ. Тиісінше болашақта көліктің әртүрлі түрлерін бәсекелестік негізде дамыту ғана емес, дамыған мемлекеттердің тәжірибесі, халықаралық сарапшылардың ұсынымдары, жүк жөнелтушілердің ескерілген тілектері негізінде Қазақстанда желісі қалыптасатын логистикалық орталықтар қызметінің шеңберінде жүктер мен жолаушыларды тасымалдаудың оңтайлы схемаларын қалыптастыру көзделеді. Қазақстан өңірлері бойынша көлік желісін дамытуға қойылатын экономикалық талаптарда сәйкессіздіктер орын алады. Бұл дегеніміз көлік жолдарының бір-келкі жүктелмегенін айтуға болады. Біріншіден ірі қалалар мен республикалық маңызы бар көлік желілері жақсы дамыған. Екіншіден шеткері облыстардың, аудандардың және елді мекендердің негізгі көлік коммуникацияларына қол жетімділігінің төмендігі болып отыр. Көлік инфрақұрылымымен қамтамасыз етілудің өңірлік теңсіздігі өңірлердің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейлерінің артта қалуына әкеледі [17].

Қазақстанда қолданыстағы көлік жүйелерінің технологиялық деңгейі өте төмен болып отыр. Қазақстанның көлік инфрақұрылымы тасымалдау кезінде қолданылатын қазіргі заманғы технологияларды қолдану, саланы ақпараттандыру жағынан артта қалып отыр.

Көлік саласының дамуының артта қалуы және оны дамытудағы диспропорция аясында көліктің барлық түрлерімен тасымалдауға сұраныстың болжамды өсуі экономикалық өсу мен көлік жүйесінің бәсекеге қабілеттілігіне және тұтастай алғанда Қазақстан экономикасының дамуына, елдің транзиттік әлеуетін іске асыру мүмкіндігіне қатер төндіреді. Осыған байланысты көлік жолдарының ұзақтығын ұлғайту және олардың орналасуын оңтайландыру, олардың техникалық деңгейін арттыру, көлік процестерін ұйымдастыруды жетілдіру, ел аумағы мен өңірлер шегінде бірыңғай жол желісін қалыптастыру, халықаралық көлік дәліздерін дамыту, жол жүрісі қауіпсіздігі жүйелерін жетілдіру міндеттерін шешу қажет. Дамыған елдердің тәжірибесі мен көлік және коммуникация саласындағы зерттеулердің нәтижелері бойынша Қазақстанның көлік кешенін жетілдірудің перспективалы бағыттарын айқындау үшін қазіргі көлік желілерін пайдаланудың тиімділігіне кешенді бағалау мен талдау жүргізу қажет. Көлік саласын және тұтастай алғанда республика экономикасын дамытуды қамтамасыз ету, көлік қызметтерінің тиімділігі мен сапасын арттыру, көлік активтерін жаңартуға инвестициялар тарту үшін көліктің экономикалық моделін реформалау және саланың институционалдық құрылымын жетілдіру қажет. Республиканың көлік кешенін техникалық-технологиялық және ұйымдастырушылық жаңғыртуды үш бағыт бойынша жүргізу орынды: көлік паркін қайта жарақтандыру; көлік инфрақұрылымын техникалық және технологиялық жетілдіру; логистикалық әдістерді жаппай енгізе отырып және саланы және көлік компанияларын басқаруды жетілдіре отырып, тасымалдарды ұйымдастыруды жетілдіру.

Осындай міндеттерді іске асыру үшін жолдарды салудың, жөндеудің және реконструкциялаудың, сондай-ақ оларды кейіннен күтіп-ұстаудың ұзақ мерзімді кешенді жоспарының негізінде көліктің барлық түрлері мен көлік инфрақұрылымының байланыстырушы элементтерін кешенді және үйлестірілген дамыту қажет. Негізгі мәселені көлік инфрақұрылымының орнықты көздерін қалыптастыру және жеткілікті қаржыландыру көлемі (мемлекеттік инвестицияларды ұлғайту және жеке меншік инвестицияларды тарту) құрайды.

Үздік көлік желісі бар дамыған елдердің шетелдік тәжірибесі бәсекеге қабілетті көлік инфрақұрылымын, ең алдымен жол құрылысын дамыту инновациялық материалдар мен технологияларды қолдана отырып жүргізілуі тиіс екенін көрсетеді. Тиісінше, Қазақстан бюджетінде көзделген көлік кешенін дамыту бағдарламаларын қаржыландыру көлемін ұлғайту инновациялық материалдар мен қазіргі заманғы техника мен технологияларды қолдана отырып, елдің климаттық және геофизикалық жағдайларын ескеретін жол құрылысының қазіргі заманғы технологиялары енгізілген жағдайда тиімді іске асырылатын болады.

Қазақстанда көлік жүйелері мен спутниктік мониторинг жүйелерін дамытуда жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану басталды. Республика аумағының көлемі, табиғи-климаттық жағдайлардың ауырлығы бұл тәжірибиені жүктер мен жолаушыларды транзиттік тасымалдау шеңберінде ғана емес, сондай-ақ өңіраралық және өңірлік тасымалдау тәжірибиесінде де кеңейтуді көздейді. Заманауи мультимодальдық көлік технологияларын дамыту көлік шығындарын оңтайландыруға және азайтуға, көлік инфрақұрылымын пайдалану тиімділігін арттыруға, өңірлік және салалық өндірістік циклдар мен тасымалдау қажеттіліктерін өзара байланыстыруға мүмкіндік береді. Тасымалдаудың бұл түрі шетелдік тапсырыс берушілердің сұранысына ие. Осыған байланысты сала басшылығына республикада мультимодальдық көлік тасымалдарының толыққанды кешенін қалыптастыруға және осы кешенде жұмыс істеу үшін білікті кадрлар даярлауға назар аудару орынды. Осылайша, өндірістік процестің экономикалық, ұйымдастырушылық және технологиялық модельдерінің өзгеруі көлік кешенінің тиімді перспективалы дамуын анықтайтын шарттардың бірі болып табылады.

Жоғарыда келтірілген деректер көлік инфрақұрылымын дамыту саясатын жетілдіру және оны іске асырудың неғұрлым тиімді тетіктерін әзірлеу қажеттігін көрсетеді. Қабылданған 2020–2025 жж. арналған «Нұрлы жол» инфрақұрылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасы тиімді, бәсекеге қабілетті және халық үшін қолжетімді, ұтқырлықты, еңбек өнімділігін және өмір сүру сапасын арттыратын көлік инфрақұрылымын құруға бағытталған. Бағдарлама шеңберінде 2025 ж. дейін жалпы сомасы 5,5 трлн теңгеге 112 инфрақұрылымдық жобаны іске асыру жоспарлануда [18].

Дағдарыс жағдайында көлік құрылысы экономикалық өсуді ынталандыруы мүмкін. Көлік инфрақұрылымы саласындағы жобаларды іске асыру, сондай-ақ аралас салалардағы инвестициялық жобаларды іске асыру және көлік қызметтерінің құнын төмендету есебінен қосылған құнды құру есебінен кешенді мультипликативтік әсерлердің көрінуіне ықпал ете отырып, өңірлердің экономикасына ынталандырушы әсер етеді; іскерлік белсенділікті күшейту, еңбек ресурстары мен шаруашылық жүргізуші субъектілердің ұтқырлығын арттыру; экономиканың көлік секторында инновацияларды енгізуге байланысты жаңа нарықтар мен салаларды қалыптастыру. Бірақ мемлекеттік аппарат мұндай жобаларды әзірлеуді және іске асыруды әрдайым жүзеге асыра бермейді. Үкіметке көлік инфрақұрылымын дамыту бойынша инвестициялық жобаларды жүзеге асыруға көмектесу үшін жеке капиталды тарту қажет.

Қазақстанның көлік кешені дамуының жалпы жағдайын талдау нәтижелерін қорытындылай келе, мынадай негізгі үрдістерді атап өткен жөн:

1. Қазақстан Республикасының көлігі соңғы он жыл ішінде ішкі экономиканың қажеттілігін қамтамасыз ету және Қазақстанның халықаралық байланыстарға қатысу шеңберінде жеткілікті түрде қарқынды дамыды. Сала республика мен өңірлердің экономикасында маңызды экономикалық және әлеуметтік функцияларды орындайды. Көліктің аумақтық орналасуы бір келкі емес.

2. Дамыған мемлекеттермен салыстырғанда Қазақстан көлігі әзірше бәсекеге қабілетсіз сала болып табылады, ЖІӨ-дегі көлік үлесінің және инвестициялардың жалпы көлемінің біршама төмендеу үрдісі орын алуда, сала тұрақты дамумен ерекшеленбейді.

3. Көлік кешенінің дамуын тежейтін негізгі факторлар:

- ◆ нашар дамыған көлік инфрақұрылымы және жаңартылуы баяу жүретін ескірген көлік паркі;

- ◆ халықаралық оқыту стандарттары бойынша дайындалған көлік және логистика үшін білікті кадрлардың жетіспеушілігі және өмір бойы қайта оқыту мен біліктілікті арттыру жүйесінің дамымауы;

- ◆ тұтастай алғанда салаға және авиациялық, автомобиль және су көлігін дамытуға инвестициялардың жеткіліксіздігі;

- ◆ инновацияны, шетелдік тәжірибені жеткіліксіз қолдану.

4. Көліктің перспективалы табысты дамуын қамтамасыз ету, көлік қызметтерінің тиімділігі мен сапасын арттыру үшін саланы дамытудың перспективалық стратегиясын талдауға және айқындауға кешенді тәсілді қолдану, экономикалық модельді реформалау, институционалдық құрылымды жетілдіру, мемлекеттің көлікті дамытуды реттеуді оңтайландыру жөніндегі іс-шаралар жүйесін әзірлеу және іске асыру қажет.

5. Сондай-ақ халықаралық тәжірибені ескере отырып, көлік және логистика саласының қызметкерлері үшін өмір бойы оқытудың, қайта оқытудың және біліктілікті арттырудың салалық жүйесін қалыптастыру қажет [19].

Қорытынды

Қазіргі уақытта республикада жолдарды жөндеу сапасына және көлік құралдарын жаңартуға, көлік кешенін білікті кадрлармен және көлік бейініндегі ғылыми мекемелермен қамтамасыз етуге байланысты елеулі мәселелер бар. Бұл мәселелер Қазақстанды дамыған мемлекеттермен салыстырғанда көліктің жұмыс істеу тиімділігін төмендетеді және жүк және жолаушылар тасымалы қауіпсіздігінің төмендеуіне әсер етеді. Қазақстанның орасан зор аумағын және республиканың экономикалық әлеуетін дамыту жөніндегі Үкіметтің жоспарларын ескере отырып, көлік жүйесінің қазіргі жай-күйі экономиканың қажеттілігін толық көлемде қамтамасыз ете алмайды. Сондықтан, Қазақстанның көлік саласын дамытудың басты міндеттері болып, ол қызметтің тиімділігін арттыру, көлік инфрақұрылымы объектілерінің жаңа құрылысын салу, қолданыстағы инфрақұрылымды жаңғырту, тауар қозғалысын жеделдету және көлік шығындарын азайту, сала қызметінің қауіпсіздігі мен орнықтылығы, сондай-ақ халық үшін көлік қызметтерінің қолжетімділігін арттыру болып табылады. Қазақстан көлік саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту арқылы елге жаңа техника мен технологиялар енгізеді, халықаралық тәжірибені қолдануды жүзеге асырады. Инфрақұрылымды дамытуға және жетіл-

діруге, жаңа көлік объектілерін салуға және жұмыс істеп тұрған көлік желілерін жөндеуге бағытталған мемлекеттік бағдарламаларда көзделген жобаларды іске асыру үшін мемлекеттік және жеке инвестициялар тарту ұсынылады.

Мемлекеттегі көлік жағдайын жақсартудың негізгі бағыттары мен әдістері көрсетілген, көлікті дамытудың әртүрлі бағдарламаларын жасау арқылы, мемлекет аталған мәселелерді шешуге тырысатынын айта кету керек.

Қазақстан үшін «Белдеу және жол» жобасы экономикалық және геосаяси тұрғыдан тиімді болып табылады. Теңізге шығуға мүмкіндігі жоқ, біздің еліміз әлемнің жетекші экономикалары болып табылатын көршілермен – Ресеймен, Қытаймен және Иранмен ынтымақтастықты арттыруы керек. Сондықтан Қазақстан «Белдеу және жол» жобасына қызығушылық танытуда. Қазіргі уақытта біздің еліміз Еуразиялық экономикалық одаққа еніп отыр. Қытай тарапы да қолданыстағы Еуразиялық жобалар арасындағы ынтымақтастыққа қызығушылық білдірді. Бұл қытай тауарларының Еуропалық Одақ нарығына шығыны аз болуына мүмкіндік береді. Осыған байланысты Қазақстанның алдында елдің көлік инфрақұрылымын барынша оңтайландыру мақсаты тұр. Қазіргі уақытта Қазақстан аумағы арқылы бірнеше халықаралық автомобиль, теміржол және құбыр дәліздері (ТРАСЕКА, Батыс Еуропа-Батыс Қытай) өтеді [20].

Жібек жолының экономикалық белдеуі бағдарламасы бойынша осы дәліздерді Қытайдың магистральдары мен темір жолдарымен түйістіру жоспарлануда. Қазақстан Жібек жолы экономикалық белдеуінің жоспарын өз экономикасының бағдарламасына іс жүзінде енгізді. Қазақстан үшін бұл ұзақ мерзімді перспективада көрші елдермен экономика мен саяси қатынастарды жаңғыртуға, сондай-ақ Еуразияның басты көлік-логистикалық хабына айналуға мүмкіндік беретін аса маңызды жоба екені сөзсіз. Бұл Қазақстаннан заманауи көлік инфрақұрылымының болуын талап етеді. Сондықтан еліміздің көлік инфрақұрылымын дамыту және жақсарту біздің республикамыздың алдында тұрған басты міндеттердің бірі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасы көлік жүйесінің инфрақұрылымын дамытудың және ықпалдастырудың 2020 жылға дейінгі мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 7 сәуірдегі № 180 қаулысы.

2 Инфрақұрылымдық дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған «Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы № 1055 қаулысы.

3 Moreno R., Lopez-Bazo E. Returns to Local and Transport Infrastructure under Regional Spillovers // *International Regional Science Review*, 2007, pp. 47–71.

4 Kuch B., Westkämper E. On the Evolution of Regional Efficiency Potentials // *Procedia Manufacturing*, 2017, pp. 1528–1535.

5 McGovern M. Towards affordable regional infrastructure. Proceedings of the Sustainable Economic Growth for Regional Australia (SEGRA). Annual Conference. Management Solutions (Qld) Pty Ltd. Kalgoorlie-Boulder. Western Australia, 2009. P. 1–19.

6 Canning D. Pedroni P. Infrastructure, long-term economic growth and causality tests for cointegrated panels. *Manchester School*, 2008. P. 504–527.

7 Sturm J.E., Jacobs J., Groote P. Output Effects of Infrastructure Investment in the Netherlands, 1853–1913 // *Journal of Macroeconomics*, 1999, vol. 21, pp. 355–380.

8 Кузнецова А.И. Инфраструктура: вопросы теории, методологии и прикладные аспекты современного инфраструктурного обустройства. Геоэкономический подход: монография. 3-е изд. – М.: URSS: КомКнига, 2013. – 454 с.

9 Плисецкий Е.Л., Плисецкий Е.Е. Инфраструктурный потенциал территории как фактор регионального развития // *Вопросы государственного и муниципального управления*. – 2020. – № 3. – С. 165–186.

10 Инфраструктура пространственного развития РФ: транспорт, энергетика, инновационная система, жизнеобеспечение / под ред. к.э.н. О.В. Тарасовой. – Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2020. – 456 с.

11 Ускова Т.В. Транспортная инфраструктура как фактор развития территорий и связанности экономического пространства // *Проблемы развития территории*. – 2021. – Т. 25. – № 3. – С. 7–22.

12 Сабден О. Логистика: экономика и управление: учебник / О. Сабден, Ж.С. Раимбеков, Б.У. Сыздыкбаева. – Алматы: ТехноЭрудит, 2019. – 255 с.

13 Сыздықбаева Б.У. Транспортно-логистическая система Казахстана: механизм формирования и развития: моногр. / Б.У. Сыздықбаева, Ж.С. Раимбеков. – Алматы, 2019. – 352 с.

14 Сулейменов Т.Б. Көлік логистикасы: оқулық. II-бөлім / Т.Б. Сүлейменов, М.И. Арпабеков, Ж.М. Қуанышбаев. – Алматы: ТехноЭрудит. – 2019. – 329 б.

15 Koichubayev A.S., Tolymgozhinova M.K., Kuzmina L.V. Design procedure for regional logistics centers // Actual problems of economics Scientific economic journal, 2016, pp. 192–201. ISSN 1993-6788.

16 Көлік саласының статистикалық көрсеткіштері. URL: <https://www.stat.gov.kz/transport> (өтініш берілген уақыты: 11.01.2022)

17 Можарова В.В. Транспорт в Казахстане: современная ситуация, проблемы и перспективы развития. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2011. – 216 с.

18 Инфрақұрылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған «Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы № 1055 қаулысы.

19 Қазақстанның жаңа мамандықтары мен құзыреттерінің атласы. URL: <https://www.enbek.kz/atlas/industry> (өтініш берілген уақыты: 12.01.2022)

20 «Пояс и путь»: уточнение пути и расширение пояса. URL: <https://eodaily.com/ru/news/2019/05/03/odin-poyas-odin-put-utochnenie-puti-i-rasshireniyepoyasa> (дата обращения: 18.11.2022)

REFERENCES

1 Qazaqstan Respublikasy kölik jüiesiniñ infraqūrylymyn damytudyñ jäne yqpaldasty Rudyñ 2020 jylğa deingi memlekettik bağdarlamasy. Qazaqstan Respublikasy Ükimetiniñ 2017 jylğy 7 säuirdegi № 180 qaulysy (In Kazakh).

2 İnfraqūrylym dyq damytudyñ 2020–2025 jyldarğa arnalğan «Nūrly Jol» memlekettik bağdarlamasy. Qazaqstan Respublikasy Ükimetiniñ 2019 jylğy 31 jeltosandağy No. 1055 qaulysy (In Kazakh).

3 Moreno R, Lopez-Bazo E. (2007) Returns to Local and Transport Infrastructure under Regional Spillovers // International Regional Science Review. P. 47–71. (In English).

4 Kuch B., Westkämper E. (2017) On the Evolution of Regional Efficiency Potentials // Procedia Manufacturing. pp. 1528–1535. (In English).

5 McGovern M. (2009) Towards affordable regional infrastructure. Proceedings of the Sustainable Economic Growth for Regional Australia (SEGRA). Annual Conference. Management Solutions (Qld) Pty Ltd. Kalgoorlie-Boulder. Western Australia. P. 1–19. (In English).

6 Canning, D. Pedroni, P. (2008) Infrastructure, long-term economic growth and causality tests for cointegrated panels. Manchester School. P. 504–527. (In English).

7 Sturm J.E., Jacobs J., Groote P. (1999) Output Effects of Infrastructure Investment in the Netherlands, 1853–1913 // Journal of Macroeconomics. vol. 21, pp. 355–380. (In English).

8 Kuznecova A.I. (2013) Infrastruktura: voprosy teorii, metodologii i prikladnye aspekty sovremennogo infrastruktornogo obustrojstva. Geoekonomicheskij podhod: [Infrastructure: issues of theory, methodology and applied aspects of modern infrastructure development. Geo-economic approach] monografiya. 3-e izd. M.: URSS: KomKniga. 454 p. (In Russian).

9 Pliseckij E.L., Pliseckij E.E. (2020) Infrastrukturyj potencial territorii kak faktor regional'nogo razvitiya [Infrastructure potential of the territory as a factor of regional development] // Voprosy gosudarstvennogo i municipal'nogo upravleniya. No. 3. P. 165–186. (In Russian).

10 Infrastruktura prostranstvennogo razvitiya RF: transport, energetika, innovacionnaya sistema, zhizneobespechenie / pod red. k.e.n. O.V. Tarasovoj. – Novosibirsk: IEOPP SO RAN, 2020. 456 p. (In Russian).

11 Uskova T.V. (2021) Transportnaya infrastruktura kak faktor razvitiya territorij i svyazannosti ekonomicheskogo prostranstva // Problemy razvitiya territorii. V. 25. No. 3. P. 7–22. (In Russian).

12 Sabden O. (2019) Logistika: ekonomika i upravlenie: uchebnyk / O. Sabden, Zh.S. Raimbekov, B.U. Syzdykbaeva. – Алматы: TekhnoErudit. 255 p. (In Russian).

13 Syzdykbaeva B.U. (2019) Transportno-logisticheskaya sistema Kazahstana: mekhanizm formirovaniya i razvitiya: [Transport and logistics system of Kazakhstan: mechanism of formation and development] monogr. / B.U. Syzdykbaeva, Zh.S. Raimbekov. Алматы. 352 p. (In Russian).

14 Suleimenov T.B. (2019) Kölik logistikasy: oqulyq / T.B. Süleimenov, M.İ. Arpabekov, J.M. Quanyshbaev. – Алматы: TehnoErudit. –II-bölim. 329 p. (In Kazakh).

15 Koichubayev A.S., Tolymgozhinova M.K., Kuzmina L.V. (2016) Design procedure for regional logistics centers // Actual problems of economics Scientific economic journal. P. 192–201. ISSN 1993-6788. (In English).

16 Kölik salasynyñ statistikalıyq körsetkişteri <https://www.stat.gov.kz/transport> (ötiniş berilgen kün: 11.01.2022). (In Kazakh).

17 Mozharova V.V. (2011) Transport v Kazahstane: sovremennaya situaciya, problemy i perspektivy razvitiya [Transport in Kazakhstan: current situation, problems and prospects of development]. Almaty: KISI pri Prezidente RK. 216 p. (In Russian).

18 İnfraqūrylymdy damytudyň 2020–2025 jyldarğa arnalğan «Nūrly jol» memlekettik baǵdarlamasyn bekitu turaly Qazaqstan Respublikasy Ūkimetiniń 2019 jylǵy 31 jeltoqsandaǵy No. 1055 qaulysy.

19 Qazaqstannyń jańa mamandyqtary men qūzyretteriniń atlası. URL: <https://www.enbek.kz/atlas/industry> (ötiniş berilgen kün: 12.01.2022). (In Kazakh).

20 «Poyas i put'»: utochnenie puti i rasshirenie poyasa. URL: <https://eadaaily.com/ru/news/2019/05/03/odin-poyas-odin-put-utochnenie-puti-i-rasshireniepoyasa> (data obrashcheniya: 18.11.2022).

Г.Т. САМИЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: gulmirasamievakabdinova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2543-5655

Е.К. МОЛДАКЕНОВА,¹

PhD.

e-mail: Erke_totai_77@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4753-2672

Ж.С. УТЕГЕНОВА,²

PhD.

e-mail: juldyz_kokshe@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4596-6645

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Казахстан

²Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова,
г. Кокшетау, Казахстан

КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В современном мире значение транспортной отрасли в экономике каждого государства возрастает. Транспорт является важным сектором внутренней экономики Казахстана, занимающим значительную долю в структуре ВВП. Значительная территория республики, низкая плотность населения, высокий темп экономического развития Казахстана, достигнутый в последние годы, формируют нарастающие потребности в перевозках. Состояние транспортного комплекса в Казахстане находится в зоне особого внимания отечественных и зарубежных экспертов, ими обозначены его основные недостатки. В статье рассматривается обоснование роли транспортной инфраструктуры в развитии территорий Республики Казахстан и пути ее развития. В исследовании использовались такие методы исследования, как обобщение, сравнение, систематизация и статистический анализ. В рамках работы определены роль, значение транспортной инфраструктуры, рассмотрено влияние развития транспортной инфраструктуры на экономику страны, рассмотрены транзитные возможности на территории республики, проанализированы преимущества и недостатки транспортной инфраструктуры Казахстана, рассмотрены вопросы транспортной инфраструктуры и пути ее решения. Выявлены вопросы, связанные с качеством ремонта дорог и обновлением транспортных средств в республике, обеспечением транспортного комплекса квалифицированными кадрами и научными учреждениями транспортного профиля. В результате проведенного исследования предложено развивать международное сотрудничество в области транспорта. Результаты исследования вносят определенный вклад в развитие теории транспортной инфраструктуры и могут быть использованы для подготовки лекций по соответствующим дисциплинам, а также служат основой для проведения углубленных исследований.

Ключевые слова: транспортная инфраструктура, транспортная система, инвестиция, государственная программа, технология, транзитный потенциал.

G.T. SAMIYEVA,*¹

PhD student.

*e-mail: gulmirasamievakabdinova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2543-5655

Y.K. MOLDAKENOVA,¹

PhD.

e-mail: Erke_totai_77@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4753-2672

ZH.S. UTEGENOVA,²

PhD.

e-mail: juldyz_kokshe@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4596-6645

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University,

Astana, Kazakhstan

²Kokshetau University named after Sh.Ualikhanov,

Kokshetau, Kazakhstan

COMPREHENSIVE ANALYSIS OF THE STATE OF THE TRANSPORT INFRASTRUCTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

In the modern world, the importance of the transport industry in the economy of each state is increasing. Transport is an important sector of the domestic economy of Kazakhstan, which occupies a significant share in the structure of GDP. The significant territory of the republic and the low population density, the high rate of economic development of Kazakhstan achieved in recent years, form the growing demand for transportation. The state of the transport complex in Kazakhstan is in the zone of special attention of domestic and foreign experts, they have identified its main disadvantages. The article discusses the rationale for the role of transport infrastructure in the development of the territories of the Republic of Kazakhstan and the ways of its development. The study used such research methods as generalization, comparison, systematization and statistical analysis. Within the framework of the work, the role and importance of transport infrastructure were determined, the impact of transport infrastructure development on the country's economy was considered, transit opportunities in the republic were considered, the advantages and disadvantages of Kazakhstan's transport infrastructure were analyzed, transport infrastructure issues and ways to solve it were considered. The issues related to the quality of road repairs and vehicle upgrades in the republic are identified by providing the transport complex with qualified personnel and scientific institutions of the transport profile. As a result of the conducted research, it was proposed to develop international cooperation in the field of transport, that is, to introduce new equipment and technologies, international experience into the country, as well as to attract public and private investments for the implementation of projects provided for by state programs aimed at the development and improvement of infrastructure, construction of new transport facilities and repair of existing transport networks. The results of the research contribute to the development of the theory of transport infrastructure and can be used to prepare lectures on relevant disciplines, as well as serve as a basis for in-depth research.

Key words: transport infrastructure, transport system, transport, investment, state program, technology, transit potential.

FTAXP 06.73.02
ӘОЖ 336.012.23
JEL E42, G2, O3

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-275-287>

А.Б. АМАНГОЖАЕВА,*¹

Э.Ф.М., докторант.

*e-mail: a.amangozhayeva@turand-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5044-8418

М.А. МАРКЕЛОВА,¹

Э.Ф.М., сениор-лектор.

e-mail: m.markelova@turand-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-1138-5404

Д.Т. ДЖАРИКБАЕВА,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: jarikbayeva_di@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2336-9690

¹«Туран» университеті, Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ТӨЛЕМ ЖҮЙЕСІН РЕФОРМАЦИЯЛАУДЫ

Андатпа

Мақалада ұлттық төлем жүйесінің тәуекелдерін бағалаудың теориялық, әдістемелік және практикалық аспектілері қарастырылған. Дүние жүзінде өсіп келе жатқан нарықтық инфрақұрылымға, технологиялық өзгерістерге және жаһандық және ұлттық құқықтық-нормативтік органың дамуына, өндіріс көлемінің ұлғаюына және сәйкесінше шаруашылық жүргізуші субъектілердің, оның ішінде жеке тұлғалар мен материалдық өндіріс саласындағы кәсіпорындардың операциялары санының артуына байланысты, сондай-ақ қаржылық қызмет көрсету саласындағы технологиялардың дамуы ұлттық төлем жүйелерін нарықтың сын-қатерлеріне тұрақты түрде дамыту және бейімдеу және өз уақытының талаптарына сай келетін неғұрлым заманауи және ыңғайлы қызметтерге трансформациялау қажеттілігі туындайды. Мемлекеттің, қаржы нарығының, жеке тұлғалардың және шаруашылық жүргізуші субъектілердің ақша қаражаттарын қауіпсіз және тиімді аударудағы қажеттіліктерін қанағаттандыратын төлем жүйесінің болуы кез келген дамыған елдің ұлттық инфрақұрылымының маңызды элементі болып табылады. Барлық уақытта төлем жүйелерін ұйымдастыруға, реттеуге және нарықтық сұранысқа қойылатын жаңа талаптарға сай болу үшін бұл салада дер кезінде реформалар жүргізу талап етілді. Осы жылдар ішінде төлем жүйелері жаңа төлем әдістері, платформалар мен интерфейстердің пайда болуына байланысты бірқатар елеулі өзгерістерге ұшырады. Бұл ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы қарқынды дамумен, сондай-ақ клиенттерден – қаржылық қызметтерді тұтынушылардан күту мен сұраныстың артуына байланысты. Соңғы уақытқа дейін бөлшек сегментте төлемдерді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін қызметтерді құру және дамыту қызметі бөлшек клиенттердің операцияларына қызмет көрсетуді қамтитын банк қауымдастығына жүктелді. Алайда, соңғы жылдары жылдам, кепілдендірілген және арзан төлемдерді жүзеге асыру үшін банкаралық қызметті ұйымдастыру қажеттілігіне байланысты, көбірек орталық банктер банкаралық бөлшек төлемдерге арналған өздерінің төлем жүйелерін енгізумен айналысуда.

Тірек сөздер: реформалау, төлем жүйесі, тәуекелдерді басқару, нарықтық инфрақұрылым, қаржы нарығы, банкаралық сервис, ақша қаражаты.

Кіріспе

Төлем жүйесі – қаржы нарығының дамуының тұрақтылығына, қаржыландыру және қайта қаржыландыру жүйесіне, трансмиссиялық механизмнің жұмысына орасан зор әсер ететін құрал [3]. Төлем жүйесінің тиімділігі ақша айналымы және оның жылдамдығы сияқты макроэкономикалық көрсеткішпен бағаланады [1].

Ұлттық банк басқармасының 2020 ж. 30 қарашадағы № 133 қаулысымен бекітілген Ұлттық төлем жүйесін дамытудың 2025 ж. дейінгі бағдарламасын іске асыру шеңберінде төлем

жүйесінің жаңа құрамдастарын енгізуге бағытталған бастамаларды іске асыру бойынша жұмыс белсенді жүргізілуде. Ұлттық төлем жүйесі – қызмет көрсететін банкке және төлем құралына қарамастан электрондық онлайн төлемдердің үздіксіздігін, тиімділігін және барлық жерде болуын қамтамасыз етуге арналған, жедел төлем жүйесі және банкаралық төлем карточкалары жүйесінен тұрады (ұлттық «ситинг» төлем жүйесі) [4].

Соңғы онжылдықтарда төлем жүйелерін дамыту және оларға тән тәуекелдерді азайту бойынша ауқымды халықаралық ынтымақтастық орын алды. Ынтымақтастық қажеттілігі соңғы жиырма жыл ішінде валюталық реттеуді жеңілдету, қаржы нарықтарының жаһандануы мен халықаралық төлемдердің өсуі нәтижесінде төлем ағындарының, атап айтқанда, трансшекаралық трансферттердің күрт өсуінен сауда және технологиялық даму туындады [5]. Бұл өзгерістер төлемдерді жүзеге асыру кезінде делдалдық операцияларға қатысатын банктердің тәжірибесі мен әдістемесіне, сондай-ақ орталық банктерге және төлем аударымдары мен төлем жүйелерін бақылайтын банк қадағалау органдарына қойылатын талаптарды айтарлықтай өзгертті. ХВҚ және Дүниежүзілік банк сияқты кейбір халықаралық қаржы институттары өздерінің операциялық процедураларына төлем және есеп айырысу жүйелерін бағалауды қосты. Халықаралық ұсыныстарға негізделген бұл бағалау жүйені дамыту үшін маңызды қажеттіліктерді анықтауы керек [6].

Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазу барысында салыстырмалы талдау, аналитикалық талдау, синтез сияқты әдістер қолданылды. Зерттеу қарастырылатын фактілер мен құбылыстарды талдаудың жүйелі, жан-жақты және сыни көзқарасына негізделген. Жұмыс барысында жалпы ғылыми әдістер мен синтез, салыстыру, топтастыру әдістері, құрылымдық-функционалдық, факторлық және экономикалық-статистикалық талдау әдістері, графикалық әдіс кеңінен қолданылды.

Негізгі ережелер

Ұлттық төлем жүйесінің қалыптасу және даму процесі үздіксіз жүріп жатыр. Соңғы жылдары бүкіл әлемде ұлттық төлем жүйелеріндегі түбегейлі реформалар бағытындағы жеделдету байқалды.

Төлем жүйелерін жіктеудің бірнеше негізгі нұсқалары бар. Бұл жұмыста көтерме сауда немесе үлкен көлемдегі төлемдер жүйесі және бөлшек төлем жүйелері (қызмет ауқымына және төлем көлеміне байланысты) қарастырылады.

Көтерме төлемдер тобына ақша және қор нарығындағы операцияларды орындауға үлкен және шұғыл төлемдер жатады. Ірі төлемдерге, әдетте, ақша нарығындағы, бағалы қағаздармен және шетел валютасымен жүргізілген операциялар бойынша төлемдерді қоса алғандағы, банкаралық қолма-қол есеп айырысулардың барлық түрлері жатады [7]. Бөлшек төлемдер санатына тұтынушылар мен кәсіпорындардың салыстырмалы түрде аз мөлшерде тауарлар мен қызметтерді сатып алуымен байланысты күнделікті ақшалай операциялар жатады. Мұндай операциялар бір реттік операциялар түрінде де, мерзімді қайталанатын төлемдер режимінде де жүзеге асырылады.

Әдебиетке шолу

Шетелде төлем жүйесінің тәуекелдерін басқару мәселесіне ғылыми қауымдастық тарапынан да, практиктер тарапынан да үлкен көңіл бөлінеді. Сонымен, осы мақаламен жұмыс істеу барысында Ю.А. Бабичева, И.А. Бланка, Е.Ф. Жукова, Б. Грэм және Д.Л. Додд, Дж.К. Ван Хори және Ф. Ли Ченг, В.И. Колесникова, Л.П. Кроливцевская, Ю.И. Коробова, О.И. Лаврушин, Эдвин Дж. Долан, Г.Г. Коробова, О.И. Лаврушин, Питер С. Роз және т.б. экономистердің еңбектері қолданылды.

Отандық ғылыми қоғамдастықта ұзақ уақыт бойы төлем жүйесін басқару мәселелеріне тиісті көңіл бөлінбеді. Дегенмен, соңғы жылдары осы мәселені зерттеп жүрген және тәуекелдерді бағалау және басқару мәселелері бойынша елеулі іргелі еңбектері бар және ғылыми еңбектері

осы зерттеуде пайдаланылған бірқатар қазақстандық экономистер мен практиктер бар, атап айтсақ: А.Ә. Әбішев, У.М. Ысқақов, А.А. Илиясов, Г.А. Марченко, С.Б. Мақыш, Қ.А. Сағадиев, Ғ.С. Сейтқасимов, Н.Н. Хамитов, А.Д. Челекбай және т.б.

Бүгінгі күні төлем жүйелерін ұйымдастыру және басқару теориясы экономикалық ғылымның аз дамыған тарауларының бірі болып табылады. Бұрын «төлем жүйесі» түсінігі ақшаның төлем құралы қызметін атқаруын қамтамасыз ететін техникалық инфрақұрылым ретінде ғана түсіндірілді. Төлем жүйесінің мазмұнын, оның құрылымын, функцияларын, басқа экономикалық жүйелермен байланысын толыққанды ғылыми зерттеулердің болмауы ұлттық төлем жүйесі туралы жаңа заңнаманы әзірлеу кезінде әсіресе өткір болды [8].

Халықаралық есеп айырысу банкі төлем жүйелеріне тән тәуекелдердің келесі түрлерін анықтайды [9]:

1) несиелік тәуекел – жүйе тарапының өз қаржылық міндеттемелерін мерзімінде немесе болашақта кез келген уақытта толық орындай алмау тәуекелі;

2) өтімділік тәуекелі – жүйе тарапының болашақта қандай да бір сәтте өз қаржылық міндеттемелерін толық көлемде орындауға мүмкіндігі болғанына қарамастан, қаражаттың жеткіліксіздігі тәуекелі;

3) құқықтық тәуекел – әлсіз заңнамалық базаның немесе құқықтық белгісіздіктің кредиттік тәуекелді немесе өтімділік тәуекелін тудыруы немесе күшейту тәуекелі;

4) операциялық тәуекел – техникалық ақаулар немесе операциялық қателер сияқты операциялық факторлар кредиттік немесе өтімділік тәуекелін тудыратын немесе күшейтетін тәуекел;

5) жүйелік тәуекел – қатысушылардың біреуінің өз міндеттемелерін орындай алмауы немесе жүйедегі бұзушылықтар жүйенің басқа қатысушыларының немесе қаржы жүйесінің басқа салаларындағы қаржы институттарының өз міндеттемелерін орындай алмауына әкеп соғуы мүмкін.

Ғ.С. Сейтқасимов төлем жүйесі тәуекелдерінің жіктелуін ұсынады, онда ол тәуекелдердің 6 негізгі тобын анықтайды: несиелік тәуекелдер, өтімділік тәуекелдері, операциялық тәуекелдер, жүйелік тәуекелдер, экологиялық тәуекелдер және есеп айырысу тәуекелдері. Әр топтың ішінде зерттеуші негізгі тәуекелдерді одан әрі нақтылайды [10].

Несиелік тәуекелдердің ішінде зерттеуші банктік несиелік тәуекелді, клиенттік тәуекелді және мүшелік тәуекелді ажыратады. Өтімділік тәуекелін автор Ғ.С. Сейтқасимов өзгеру тәуекелі және қолжетімділік тәуекелі болып бөледі. Вариациялық тәуекел банктің өтімділік деңгейінің кең ауқымды ауытқуынан туындайды. Қолжетімділік тәуекелі қаржылық жағдайдың нашарлауы банктің белгілі бір уақытта нарықтан алатын өтімділік көлемін азайтатындықтан туындайды.

Ғ.С. Сейтқасимов ұсынған классификация бойынша, операциялық тәуекелдің кіші түрлері ақпараттық-технологиялық жүйелердің тәуекелдері, әкімшілік тәуекелдер және қылмыстық тәуекелдер болып бөлінеді. Ақпараттық және технологиялық жүйелердің тәуекелдері осы жүйелерді қолдау операцияларымен, төлемдерді өңдеумен байланысты. Әкімшілік тәуекелдер банктердің қызметін ұйымдастырумен, міндеттерді бөлумен, ішкі тәуекелдерді басқару процестерінің жұмыс істеуімен, резервтік жүйе қызметкерлерінің тәжірибесімен және олардың мәселелерді шешуге дайындығымен байланысты [10].

Осылайша, автордың классификациясының ерекшелігі С.В. Криворучконың экологиялық тәуекелдер мен есеп айырысу тәуекелдерінің жекелеген топтарын бөлу, сондай-ақ негізгі тәуекелдерді нақтылауы болып табылады.

Сондай-ақ, ғалым А.А. Илиясов төлем жүйелерінің негізгі тәуекелдерінің арасында несиелік тәуекелді, өтімділік тәуекелін және жүйелік тәуекелді бөліп көрсетеді. Зерттеуші А.А. Илиясовтың көзқарасының ерекшелігі – несиелік тәуекел мен өтімділік тәуекелінің төлем жүйесінің әрбір қатысушысына әсерін жеке талдайды. Қатысушыларға мәміле жасаушы тараптар – төлем құралының эмитенті, сондай-ақ тауарларды жеткізу, қызмет көрсету кезіндегі делдалдар және т.б. Автор сонымен қатар таза есеп айырысу жүйелеріндегі тәуекелдерді, сондай-ақ валюталық операциялар бойынша есеп айырысуларға байланысты тәуекелдерді жеке талдайды [11].

Нәтижелер мен талқылау

Ұлттық төлем жүйесінің қалыптасу және даму процесі үздіксіз жүріп жатыр. Соңғы жылдары бүкіл әлемде ұлттық төлем жүйелеріндегі түбегейлі реформалар бағытында жеделдету байқалды.

Төлем жүйелерін жіктеудің бірнеше негізгі нұсқалары бар. Бұл жұмыста көтерме сауда немесе үлкен көлемдегі төлемдер жүйесі және бөлшек төлем жүйелері (қызмет ауқымына және төлем көлеміне байланысты) қарастырылады.

Көтерме төлемдер тобына ақша және қор нарығындағы операцияларды орындау бойынша үлкен және шұғыл төлемдер жатады. Ірі төлемдерге, әдетте, ақша нарығындағы, бағалы қағаздармен және шетел валютасымен жүргізілген операциялар бойынша төлемдерді қоса алғанда, банкаралық қолма-қол есеп айырысулардың барлық түрлері жатады. Бөлшек төлемдер санатына тұтынушылар мен кәсіпорындардың салыстырмалы түрде аз мөлшерде тауарлар мен қызметтерді сатып алуымен байланысты күнделікті ақшалай операциялар жатады. Мұндай операциялар бір реттік операциялар түрінде де, мерзімді қайталанатын төлемдер режимінде де жүзеге асырылады.

Қазіргі уақытта көптеген елдер нақты уақыт режиміндегі брутто есеп айырысу жүйелерін, автоматтандырылған клиринг жүйелерін/палаталарды (жаппай төлем жүйелері), бөлшек (карточка) төлем жүйелерін пайдаланады. Нарықтың ұдайы дамуына және шаруашылық жүргізуші субъектілердің бизнес үлгілерінің өзгеруіне байланысты ұлттық төлем жүйелерін қалыптастыру, дамыту және реформалау процесі бүкіл әлемде алғашқы төлем жүйелері пайда болғаннан бері үздіксіз жүріп жатыр.

Ұлттық төлем жүйелерін реформалау процесін шартты түрде бірнеше бағыттарға бөлуге болады.

1. Ұлттық төлем жүйелерін реформалаудың бірінші бағыты шартты түрде өткен ғасырдың 70-жылдарында басталып, 2000 жылдың бірінші онжылдығында аяқталды. Осы уақыт аралығында көптеген елдерде нақты уақыт режимінде үлкен сомаларға банкаралық төлемдерді жүзеге асыруға арналған алғашқы төлем жүйелері (көтерме RTGS жүйелері) және жүйеге қатысушылардың нетто позицияларын есептейтін жүйелер, төлем жүйесінің операциялық күні (клирингтік төлем жүйелері) құрылды.

Қазақстанда төлем жүйесін реформалаудың ұқсас кезеңі 1991 ж. тәуелсіздік алғаннан кейін басталды, нәтижесінде Қазақстанның 2 негізгі төлем жүйесі – ақша аударымдарын жүзеге асыратын банкаралық ақша аудару жүйесі іске қосылды.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіндегі жүйеге қатысушылар мен шағын сомалар бойынша тұрақты төлемдерді жүзеге асыруға арналған Банкаралық клиринг жүйесі қалыптасты [12].

Осылайша, төлем жүйесін жаңғыртудың бірінші кезеңінде кәсіпорындарға қызмет көрсететін төлем жүйелеріне және ірі төлемдердің банкаралық нарығына баса назар аударылды.

2. Ұлттық төлем жүйелерін реформалаудың келесі бағыты бөлшек төлемдерді жүзеге асыруға арналған төлем жүйелерінің – жедел режимде электрондық төлемдерді жүзеге асыру жүйелерінің (жылдам/лезде төлемдер жүйелері) және карточкалық жүйелердің пайда болуы (карточкалық операцияларды өңдеу) болып табылады.

Жылдам төлем жүйесінің айқындаушы сипаттамасы кепілді төлемді кез келген уақытта жүзеге асыру мүмкіндігі болып табылады. Халықаралық есеп айырысу банкінің мәліметтері бойынша, бүкіл әлем бойынша жылдам төлем жүйелерін енгізу жылдамдығы RTGS көтерме жүйелеріндегідей [13]. Қазірдің өзінде ондаған елдер жылдам төлем жүйелерін енгізді, ал басқалары оны әзірлеуде және жоспарлауда.

Сондай-ақ, көптеген елдерде өздерінің ұлттық карточкалық төлем жүйелерін құру бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде. Қаржылық қызмет көрсету саласы нарығында 1970–1980 жж. алғашқы жергілікті карточкалық жүйелер пайда бола бастады, олар тек ұлттық валютада жұмыс істеді. Бүгінгі таңда ұлттық карточкалық жүйелердің (UnionPay, RuPay, NPSK) қарқынды дамуы және олардың басқа нарықтарға шығуы (кеңейтуі) байқалады. Технологияның дамуы, жаңа төлем қызметтерін жеткізушілерінің пайда болуы, тәуекелдерді басқарудың жаңа стан-

дарттарының құрылуы және түпкілікті пайдаланушылардың қажеттіліктері мен күтулерінің өзгеруімен елдердің төлем ортасы оның пайда болған кезінен бастап айтарлықтай өзгерді.

Осы өзгерістерді және еліміздің қаржы жүйесі мен экономикасы үшін төлем жүйесінің маңыздылығын ескере отырып, басқа дамыған елдердегі сияқты Қазақстанда да ұлттық төлем жүйесінің инфрақұрылымын дамыту мақсатында Ұлттық төлем жүйесін дамыту бағдарламасы қабылданды. Төлем жүйесі, оның негізгі құрамдас бөліктері жедел төлем жүйесі және банк-аралық төлем жүйесі, карталар (карточкалық операцияларды өндеудің жергілікті жүйесі) – халыққа бөлшек электрондық төлемдерді қамтамасыз етуге арналған.

Дамыған елдерде ауқымды төлем жүйелері 1980 жылдардан бастап жаппай енгізіле бастады. 1990 жылдардан бастап барлық дерлік елдерде көтерме төлемдерді жаңғырту нақты уақыт режиміндегі брутто есеп айырысуды (RTGS) енгізуден басталды. 1990 ж. RTGS жүйесі 10-нан аз болса, 2017 ж. RTGS жүйелерін немесе баламасын пайдаланатын шамамен 176 ел болды. Соңғы онжылдықта RTGS жүйелерінің жұмыс уақыты да ұзартылды, сонымен қатар кейбір юрисдикцияларда RTGS демалыс және мереке күндері де бірнеше сағат жұмыс істейді [14].

Елімізде толыққанды RTGS жүйесінің болуы мемлекеттің банк жүйесінің жұмыс істеуінің дамуы мен сенімділігінің көрсеткіші болып табылады. Мұндай жүйелерде төлем ақпаратын беру жылдамдығы жоғары, барлық төлем құжаттары санаулы секундтарда электронды түрде қабылданып, өңделеді. Әрбір төлем жеке өңделеді және есептеледі, оның түпкіліктілігіне және қайтарылмайтындығына кепілдік беріледі, несиелік тәуекел барынша азайтылады. Бүкіл әлемде RTGS жүйелері қаржы нарықтарындағы төлем ақпаратының үлкен ағындарын өңдейді. Бұл жүйелердің үлкен маңыздылығына байланысты дамыған елдердің орталық банктері қазіргі уақытта RTGS жүйелерін жаңартуда.

Ең ірі брутто есеп айырысу жүйелерінің бірі американдық Fedwire (Federal Reserve Wire Network – Федералдық автоматтандырылған ақша аудару жүйесі) болып табылады. Ол ақша нарығындағы банкаралық есеп айырысуларға, кәсіпорындар мен жеке тұлғалардың пайдасына төлемдерге, бағалы қағаздармен операциялар бойынша есеп айырысуларға байланысты аударымдарды жүзеге асырады. Бұл жүйе АҚШ-тың Федералдық резервтік жүйесіне (FRS) тиесілі және солармен басқарылады. Fedwire жүйесі толық автоматтандырылған платформада жұмыс істейді және «нақты уақытта» есептеулерді қамтамасыз етеді [15].

Әлемде ірі төлем жүйелерінің таралуы аударымдар санының және транзакциялардың орташа сомасының ұлғаюымен қатар жүрді. Мысалы, 1987–2000 жж. FedWire арқылы аударымдар саны жылына орта есеппен 7,4%-ға өсті. Fedwire шыңы 2020 ж. келіп, сол кезде жүйе арқылы 840,5 трлн долларға жуық 184 млн доллар транзакция өтті. Дегенмен, жүйе 2014 ж. төлемдердің ең үлкен көлемін өңдеді және ол 884,6 трлн доллардың құрады [16].

Еуропада 80-ші жылдардың соңы мен 90-шы жылдардың басында одаққа мүше елдердің жедел экономикалық интеграциясына байланысты төлем жүйелерін реформалау процесі жүрді. 1992 ж. Экономикалық және Валюталық одақ (ЭВО) құрылды, оған қатысудың алғышарты ұлттық төлем жүйесінің орталық элементі ретінде елде RTGS-тың болуы болды.

Осылайша, Еуропа елдерінде RTGS-ке төлем механизмінің негізгі платформасының рөлі берілді. Қазірдің өзінде 1995 ж. Еуропалық одаққа мүше елдердің Орталық банктерін, сондай-ақ Еуропалық Орталық банкті ақша аударымдарын жүзеге асыру үшін байланыстыратын TARGET (Трансеуропалық автоматтандырылған нақты уақыттағы жалпы есеп айырысудың жедел аударым жүйесі) жүйесін құру туралы саяси шешім қабылданды. Еуроаймақтағы төлем инфрақұрылымы әртүрлі еуропалық төлем жүйелерінің параллельді болуымен сипатталады. 16 ұлттық RTGS жүйесі өзара байланыс желілерімен байланысты және бірге Еуропалық Орталық банк қолдайтын төлем механизмін құрайды. TARGET жүйесі ұлттық жүйелер мен негізгі орталық желіні байланыстыратын интерфейстер мен желілерді пайдаланды. Бұл жүйе SWIFT жүйесінің инфрақұрылымында құрылған. Негізгі міндеттердің бірі барлық қатысушы елдерге ортақ жағдай жасау болды, сондықтан барлық несиелік мекемелер TARGET арқылы төлемдерді жүзеге асыру құқығын алды [13].

Еуропалық төлем жүйелерін одан әрі реформалау шеңберінде TARGET жаңартылды, ал 2007 ж. 19 қарашада жаңа TARGET2 жүйесі іске қосылды. Операциялар орталық банктегі шоттағы қаражатты пайдалану арқылы еуромен өңделеді. TARGET2 жүйесінде еуроаймақта жұмыс істейтін барлық банктер қай елде орналасқанына қарамастан, бірыңғай қызметтерді,

сондай-ақ бірыңғай тарифтерді ұсынады. Жүйе үш орталық банк (Deutsche Bundesbank, Banque de France және Banca d'Italia) ұсынатын бірыңғай ортақ платформада толық техникалық біріктіруді қамтамасыз етеді. Қатысушыларға арналған техникалық интерфейс SWIFT негізінде үйлестірілген [14].

АҚШ-та ірі ақша аудару операцияларының негізгі бөлігін таза есеп айырысу жүйесіне (DNS) қатысты CHIPS жүйесі де (Clearing House Interbank Payments System – System of Interbank Electronic Clearing Settlements) жүзеге асырады. CHIPS – АҚШ долларындағы трансшекаралық ақша аударымдарына арналған жеке есеп айырысу жүйесі. Бұл жоғары құнды төлем жүйесінде шамамен 50 тікелей қатысушылар бар және Fedwire-дың жеке сектордағы серіктесі болып табылады. CHIPS барлық әлемдік долларлық операциялардың шамамен 96% құрайды, атап айтсақ: банкаралық есеп айырысулар (қысқа мерзімді несиелер, корреспонденттік шоттарды қолдау және т.б.), әр түрлі коммерциялық клиенттердің төлемдері [5].

Англия Банкінің төлем жүйесінің тәуекелдерін жіктеу тәсілінің ерекшелігі төлем жүйесіне қатысушылардың негізгі бизнес-процестерін егжей-тегжейлі талдау, сондай-ақ тәуекел субъектілерін (есеп айырысу қатысушысы, төлем агенті, жүйе құрамдас бөлігі) анықтау болып табылады [13]. Осылайша, Англия Банкі төлем жүйесінің жұмысындағы бұзылу тәуекелінің 3 негізгі түрін ажыратады:

1. Есеп айырысу тәуекелі – төлем жүйесінің қатысушысы қажет болған жағдайда өзінің қаржылық міндеттемелерін орындай алмау немесе осы міндеттемелерді реттеуге жәрдемдесетін басқа мекеме (мысалы, есеп айырысу агенті) төлем қабілетсіздігі немесе операциялық сәтсіздіктерге ұшырау тәуекелі. Бұл есептеулерді жүзеге асыруға кедергі келтіретін жұмыс.

2. Іскерлік тәуекел – төлем жүйесінің немесе оның бір құрамдас бөлігінің (мысалы, инфрақұрылымдық қызмет көрсетуші провайдердің) қаржылық дәрменсіздігі және болашақта төлем қызметтерін көрсетуді тоқтатуы мүмкін жұмыс істей алмайтындығына қатысты тәуекел.

3. Операциялық тәуекел – төлем жүйесінің операторының немесе қызмет көрсетушінің операциялық мәселелерге байланысты төлемдерді өңдеу немесе төлемдер бойынша есеп айырысуды жүзеге асыра алмау қаупі. Мысалы, қатысушылар немесе пайдаланушылар төлем жүйесінің бағдарламалық жасақтамасының, аппараттық құралдың немесе ішкі процестердің істен шығуына, ішкі алаяқтыққа немесе сыртқы оқиғаларға (мысалы, электр қуатының үзілуі) байланысты шығындарға ұшырауы немесе қиындықтарға тап болуы [13].

Англия банкінің әдістемесінің тағы бір ерекшелігі тәуекелдер тізілімін жүргізу болып табылады.

Ұсынылған әдістемеге сәйкес тәуекелдің әрбір түрі шеңберінде әрбір төлем жүйесінде есеп айырысу, іскерлік және операциялық тәуекелдердің ұлғаюына әкелуі мүмкін әртүрлі нақты оқиғалар анықталады. Осындай оқиғаларды терең талдау негізінде Англия Банкі әртүрлі тәуекелдердің жүзеге асу ықтималдығы мен салдарын бағалайды.

Еуропа аумағында таза есеп айырысу жүйесінің өкілі 1998 жылдың аяғында Еуропалық банктер қауымдастығымен іске қосылған EURO1 болып табылады. SWIFT платформасының технологиялық шешімдерін енгізу тәжірибесін ескере отырып әзірленген EURO1 жүйесі ірі төлемдерді (500 миллион еуроға дейін) аударуға арналған. Жүйені 52 ірі еуропалық және халықаралық банк негізін қалаған Еуропалық банктер қауымдастығының клирингтік компаниясы – EBA Clearing басқарады. Қазіргі уақытта 51 банк EURO1 жүйесінің тікелей қатысушылары болып табылады. EURO1 еуро есеп айырысулары бар жалпыеуропалық төлем аймағын дамыту үшін, сондай-ақ еуропалық несиелік мекемелерді Еурожүйе басқаратын RTGS-пен бірге өздерінің көтерме жүйелерімен қамтамасыз ету үшін салынған. EURO1 RTGS жүйесіне қарағанда көбірек өтімділікті қамтамасыз ету үшін таза негізде есеп айырысу үшін әзірленген. Жүйе күніне орта есеппен 180 000-нан астам төлемді өндейді, жалпы сомасы шамамен 200 миллиард еуроны құрайды. Бұл ретте жүйе деңгейінде транзакциялардың 95%-ы нақты уақыт режимінде есептеледі [14].

Банктер, әдетте, RTGS артықшылығына байланысты маңызды төлемдер үшін TARGET2 пайдалануды жөн көреді (операциялық тәуекелдерді басқарудың сенімді құрылымы, орталық банк ақшасын нақты уақыт режимінде есептеу арқылы қамтамасыз етілген тиімділік және қауіпсіздік). Өз кезегінде, EURO1 – үлкен сомада аз шұғыл төлемдерді (ішкі немесе трансұлттық) жүзеге асыру үшін қолданылатын таза есеп айырысу жүйесі. TARGET2-мен салыстырған-

да, EBA Clearing басқаратын жеке жүйе төлемдерді есепке алу есебінен өтімділік тиімділігімен сипатталады [16].

Кейінге қалдырылған таза төлемге (DNS) негізделген ірі төлем жүйелері қауіпсізрек RTGS жүйелерінің дамуына қарамастан қолданыла береді. DNS жүйелері қаржылық тәуекелді айтарлықтай төмендететін сенімді тәуекелдерді басқару құрылымдарын құру арқылы қауіпсіздіктің төменгі деңгейін өтеді. EURO1 және CHIPS RTGS жүйесімен бірге жұмыс істеуін жалғастыру фактісі мемлекеттік мекеме мен жеке сектор басқаратын екі жүйенің қатар өмір сүруімен сипатталатын жоғары құнды төлемдер нарығының «қос» құрылымымен түсіндіріледі.

Банкаралық есеп айырысу жүйелерін дамытудағы келесі маңызды қадам нақты уақыт режиміндегі гибриды есеп айырысу жүйелері мен «неттинг» қасиеттерін біріктіретін гибриды төлем жүйелерін құру және енгізу болды. Жүйе өтімділікті үнемдеу және транзакцияны лезде аяқтау сияқты операциялық сипаттамаларын жақсартты.

Египеттің Орталық банкі 2009 жылдың 15 наурызында гибриды RTGS жүйесін сәтті іске қосты. Ол үлкен сомаға төлем жүйелері саласындағы соңғы бизнес-концепцияларға және ең заманауи технологияларға негізделген. Жүйедегі есеп айырысулар түпкілікті және қайтарымсыз болып табылады. Жүйе гибриды болғандықтан, есеп айырысулар біржолғы төлем талаптары бойынша да, клирингтік палаталардың неттинг нәтижелері бойынша да жүзеге асырылады. Египеттің Орталық банкі банктерге күнделікті тегін несие береді. Жүйеде кепіл ретінде қазынашылық вексельдер (Орталық банктегі күндізгі РЕПО арқылы) және коммерциялық банктердің депозиттері, «овернайт» депозиттерін қоспағанда қабылданады. RTGS сауда күні бойы кассалық тапсырыстарды уақтылы орындауды жеңілдету үшін өтімділікті оңтайландырудың әртүрлі механизмдерін қолдайды. Египеттің Орталық банкінде тіркелген барлық банктер RTGS-тің тікелей мүшелері болып табылады. Жүйенің жұмыс режимі әр жұмыс күні 8:30-дан 16:30-ға дейін [15].

Мысыр жүйесі SWIFT-тің «Y Сору қызметін» пайдаланады, бұл ақшаны аударудың қауіпсіз ортасы. Осылайша, жүйе арқылы жіберілген барлық хабарламалар SWIFT хабар алмасу форматтарына толығымен сәйкес келеді. Жүйеде күн сайын 57 миллиард мысыр фунтынан астам (9 миллиард АҚШ долларынан астам) төлемдер өңделеді, бұл RTGS Мысыр экономикасы үшін жүйелі маңызды элемент екенін көрсетеді. Жүйе жұмыс істеген алғашқы 12 айда 13 трлн Египет фунты (2,5 триллион доллардан астам). Бұл жүйе арқылы елдің жалпы ішкі өніміне тең сома 20 жұмыс күнінде өтеді деген сөз.

Төлем құжаттары бір күн ішінде немесе одан кейін өңдеу үшін жүйеде сақталуы мүмкін. Орталық банктегі банктік шоттарға қатысты барлық операциялары жүйеден өтуі керек. Гибриды RTGS апатты қалпына келтірудің автоматтандырылған жүйелері бар жоғары қауіпсіз ортада жұмыс істейді. Жүйе Халықаралық есеп айырысу банкінің жүйелік маңызды төлем жүйелерінің негізгі қағидағарына толығымен сәйкес келеді және мұндай сәйкестікті қамтамасыз ету үшін тиісті қадағалау жүргізіледі [17]. Египеттің Орталық банкі Египеттің қаржы нарығындағы өзгерістердің негізгі катализаторы ретінде төлем жүйелері саласындағы нарықтық үрдістерді бақылайды.

Германияда 2001 ж. төлем жүйелерін реформалау кезінде соңғы электронды жүйе RTGS plus EIL-ZV-ге ауысты. Екі неміс клирингтік жүйесі Europe Link System (TARGET платформасының бөлігі) және Europe Access Frankfurt бірігуі нәтижесінде құрылған RTGS plus ірі төлемдерге арналған ең ірі, технологиялық дамыған еуропалық жүйелердің бірі болып саналады. Оны құруға Германияның Орталық банкі, сондай-ақ неміс коммерциялық банктері қатысты. RTGS plus гибриды жүйелердің өкілі бола отырып, өтімділікті үнемдеу үшін «неттингті» пайдалана отырып, брутто негізінде ақша аударымдарын жүзеге асырады [16].

Осылайша, ірі төлемдер санатындағы төлем жүйелерін дамытудың маңызды кезеңдері RTGS жүйелерінің пайда болуымен, оларды кейіннен жаңартумен және «гибриды» жүйелерге дейін жаңартумен байланысты, оның ерекшелігі нақты уақыт режимінде ақша аударымдарының комбинациясы болып табылады.

1994 ж. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіне банктер мен олардың клиенттері арасындағы төлемдердің өтуін жеделдету, сондай-ақ пайдаланылатын төлем құжаттарының тізімін кеңейту мақсатында төлем жүйесін жаңарту туралы тапсырма берілді. 1995 ж. Ұлттық банктің базасында еліміздегі бірінші клирингтік орталық – Алматы клирингтік орталығы

ұйымдастырылды, ол көпжақты неттинг әдісі бойынша жұмыс істеді. Бір күн ішінде екінші деңгейлі банктер төлем міндеттемелерімен алмасты. Банктер әрбір қатысушының таза позициясы бойынша сауда-саттық күнінің соңында бір рет түпкілікті есеп айырысуды жүргізді. Соның арқасында банктердің бір күн ішінде шоттарында өтімділік болды. Бұл жүйенің кемшілігі қатысушы банктер күннің соңында төлем тапсырмаларын қағаз жүзінде алмастыруға мәжбүр болды.

1996 ж. бастап Алматы клирингтік орталығы – Қазақстан банкаралық есеп айырысу орталығының құрылтайшысы және уәкілетті органы Ұлттық Банк болып табылатын шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорын (бұдан әрі – ҚБЕО) болып қайта құрылды. Нормативтік құқықтық базаны жетілдіру, заманауи жабдықтар мен бағдарламалық қамтамасыз етуді орнату қағаз тасығышта растауды қажет етпейтін электрондық төлем тапсырмаларымен жұмыс істеуге мүмкіндік берді [17].

1996 ж. тамызда ҚБЕО базасында есеп айырысуларды брутто негізінде уақыттық брутто есеп айырысу жүйесін (RTGS) жүзеге асыратын және перспективалық нақты төлем белгілеріне ие ірі төлем жүйесінің бірінші үлгісін құру банкаралық төлемдердің өтуін жеделдетуге ықпал еткен шешуші сәт болды. Бұл жүйені құру кезінде Еуропалық Одақ елдерінің тәжірибесі зерттеліп, қазақстандық ірі төлемдер жүйесіне Швейцарияның тәжірибесі (SIC жүйесі) негізге алынды. Ұлттық банк және барлық коммерциялық банктерге орталықтандырылған жүйенің пайдаланушысы болды. Қысқа уақыт ішінде қағаз жүзінде растауды қажет етпейтін электрондық құжат айналымы, ақша аударымдарының жылдамдығы мен сенімділігі, сонымен қатар қауіпсіздіктің жоғары деңгейі арқасында ірі төлемдер жүйесі үлкен танымалдылыққа ие болды [18].

Қазақстандағы төлем қатынастарын жетілдіру үдерісіндегі мынадай маңызды тарихи сәттер болды:

- ♦ Қазақстан Республикасының аумағында төлемдер мен ақша аударымдарын жүзеге асыру мәселелерін реттейтін «Төлемдер мен ақша аударымдары туралы» негізгі Заңды бекіту және тиісті нормативтік құқықтық базаны әзірлеу;

- ♦ 1998 ж. қазан-қараша аралығындағы кезеңде екінші деңгейдегі банктердің Ұлттық банктегі корреспонденттік шоттарын орталықтандыру. Бұл аударым Ұлттық Банкке есеп айырысу банкінің функцияларын жедел орындауға және банктік және төлем жүйесіне бақылау функцияларының тиімділігін арттыруға, корреспонденттік шоттардың қосалқы есебін нақты уақыт режимінде жұмыс істеуге көшіруге мүмкіндік берді.

2009–2010 жж. Ұлттық Банк Ұлттық төлем жүйелерінің операциялық сенімділігін және өндірістік тиімділігін арттыру мақсатында төлем жүйелерінің техникалық инфрақұрылымын сәтті жаңартты және оларды жаңа бағдарламалық-аппараттық платформаға көшірді. БААЖ және СМК төлем жүйелерінің жаңа нұсқалары қауіпсіздіктің жоғары деңгейімен және өткізу қабілеттілігінің айтарлықтай ұлғаюымен сипатталады, кластерлік бағдарламалық қамтамасыз ету төлем жүйелерінің негізгі және резервтік орталықтарының серверлерінің біртұтас жұмыс істеуіне мүмкіндік береді.

Сонымен бірге, 2010 ж. ортасында жаңа платформада төлем жүйелеріне банктік шот нөмірі мен банктік сәйкестендіру кодының халықаралық стандарттары ISO 13616: IBAN және ISO 9362: BIC енгізілді, бұл сәйкестендіру жүйесін жетілдіруге мүмкіндік берді. Қазақстанның төлем жүйелеріндегі банктер мен олардың клиенттері төлемдерді өңдеуді автоматтандыру мен жеделдетуді қамтамасыз ету, болашақта ықтимал интеграциялық процестер үшін алғышарттар жасайды.

Банкаралық ақша аударымдарының жүйесі мен банкаралық клиринг жүйесінің Қазақстанның төлем инфрақұрылымы үшін стратегиялық маңызы бар. 2020 ж. қолма-қол ақшасыз төлемдердің 92%-ы БААЖ және СМК арқылы жүзеге асырылды. 10 жыл ішінде осы жүйелер арқылы жүзеге асырылған транзакциялардың көлемі 187,7 триллионнан 3,43 есеге өсті. 2010 ж. 645,5 трлн теңгеден 2020 ж. 2021 жылдың 10 айында БААЖ және СМК арқылы 628,6 трлн сомаға 48,2 млн транзакция жасалды.

Қазақстанда соңғы жиырма жылдағы төлем қызметтері нарығының қалыптасуы мен дамуының нәтижелерін қорытындылай келе, Орталықтандырылған экономикадан қазіргі нарықтық экономиканың барлық субъектілері арасындағы маңызды буын болып табылатын жоғары

технологиялық және сенімді төлем механизмін құруға дейін Қазақстан Республикасында төлем қатынастарын реформалау бойынша ауқымды жұмыстар жүргізілгенін атап өткен жөн. Жүйелі жүргізілген әдістемелік жұмыстың, озық әлемдік тәжірибені зерделеудің, соңғы ақпараттық технологияларды қолданудың нәтижесінде бүгінде Қазақстанда ұлттық төлем жүйелері жұмыс істеп, Ұлттық банктің мемлекеттің ақша-несие саясатын тиімді жүзеге асыруға ықпал етіп, қаржылық тұрақтылыққа және халықаралық стандарттар талаптарына жауап береді.

Орталық банктер елдің қаржылық және төлем экожүйесінің дамуы мен трансформациясының орталығында. Түпкі нәтиже тек технологияға ғана емес, сонымен қатар жүзеге асырылатын шараларға және нарық құрылымына байланысты.

Нарықты дамыту үшін нақты іс-шараларды анықтау және цифрлық төлемдердің инфрақұрылымын дамыту, Қазақстанда жаңа өнімдерді, оның ішінде үздік халықаралық тәжірибе негізінде енгізу бойынша қадамдарды тиімді жүзеге асыру өте маңызды болып қала береді.

Осылайша, қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Ұлттық төлем жүйесін дамыту бағдарламасын іске асыру бойынша жұмыс жүргізуде. Бағдарлама еліміздің төлем нарығының жан-жақты дамуын көрсететін жүйелі құжат болып табылады. Ұсынылған бастамалар төлем қатынастарының барлық субъектілерінің – реттеушінің, банктердің, мемлекеттік органдардың, банктік емес ұйымдардың қызметіндегі өзгерістерге әсер етеді.

Бағдарлама төлем нарығындағы бар проблемалық мәселелерді жою бойынша шаралар қабылдауға және шешімдерді іске қосуға бағытталған және «Лездік төлем жүйесі» және «Банкаралық төлем карточкалары жүйесі» сияқты компоненттерді енгізу арқылы ұлттық төлем жүйесін дамытуды көздейді.

Жедел төлем жүйесі – бұл алушының пайдасына ақшаны лезде аударып, жеңілдетілген деректемелерді (QR коды, ұялы телефон нөмірі және т.б.) пайдалана отырып, нақты уақыт режимінде жылдам төлемдерді жүзеге асыруға арналған банкаралық жүйе. Жүйе жылына 365 күн тәулік бойы жұмыс істейді.

Ұлттық төлем инфрақұрылымының екінші құрамдас бөлігі – төлем карточкаларының банкаралық жүйесі ел ішінде карточкалық операцияларды өндеуге бағытталатын болады. Бүгінгі таңда халықаралық төлем жүйелерінің карталарымен жасалған транзакциялардың 90%-дан астамы Қазақстан аумағында жүзеге асырылады. Бұл жүйені енгізу арқылы отандық операциялардың үздіксіздігі мен сенімділігі қамтамасыз етіледі.

Сондай-ақ, бағдарламаны стандарттау және нарық субъектілерінің оперативтік өзара іс-қимылын қамтамасыз етуге бағытталған шараларды (QR код пішімін біріздендіру, ISO 20022 қаржылық хабарламалардың халықаралық стандартының форматына көшу, Open API және Open Banking әзірлеу) көздейді.

Көп жылдық тәжірибе көрсеткендей, ұлттық төлем жүйелерінің даму векторы бұрындары коммуникациялық технологиялардың тарихи қалыптасқан үлгісіне және банк секторындағы мемлекеттік саясатқа қатты тәуелді болды.

Жүргізілген мақсатты жұмыстардың нәтижесінде халықтың, бизнестің және мемлекеттің ақшалай операцияларды жүргізудегі қажеттіліктерін қанағаттандыратын тиімді төлем инфрақұрылымы қалыптасты. Осылайша, қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының аумағында елдің қаржы жүйесінің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін Қазақстан Ұлттық Банкінің төлем жүйелері (банкаралық ақша аудару жүйесі және Банкаралық клиринг жүйесі) жұмыс істейді.

Сонымен бірге, халықаралық тәжірибе барлық уақытта көрсетіп отырғандай, жаһандық төлем индустриясы экономикадағы, демографиялық жағдайдағы және клиенттердің төлемдерді жүзеге асырудың жылдам, арзан және дәлірек құралдарына деген қажеттіліктерінің өзгеруіне байланысты парадигмалардың өзгеруін бастан кешіруде.

Осылайша, бүкіл әлем бойынша ұлттық төлем жүйелерін реформалаудың жаңа кезеңі бөлшек төлемдер мен ақша аударымдарын қамтамасыз ететін банкаралық жүйелерді құру және енгізу болып табылады. Сонымен, соңғы уақытта халықаралық аренада жергілікті карточкалық транзакцияларды өндеу үшін жылдам төлем жүйелері мен ұлттық карта жүйелері құрылды.

Көптеген елдер бір-біріне ілесе отырып, төлем инфрақұрылымын жаңғырту бағдарламаларын іске қосты, зерттеулер жүргізу және инновацияларды енгізу бойынша бірлескен жобаларды бастады. Қоғамдық инфрақұрылымдарды жеткізушілер ретінде орталық банктер өздерінің төлем жүйелерінің жағдайын жақсарту және нығайту үшін жаңа технологияларды енгізуде.

Мысалы, АҚШ-та олар FedNow жылдам төлем жүйесінде жұмыс істейді, ол тәулік бойы нақты уақыт режимінде бөлшек банкаралық қызметтерді ұсынатын болады. Англия Банкі сандық өзара әрекеттесуді қамтамасыз ету үшін, мысалы, «токендер» арқылы жаппай төлем жүйесін жаңартады.

Қазақстанда 2020 ж. Ұлттық төлем жүйелерін дамыту бағдарламасы да қабылданды. Осы бағдарламаны іске асыру шеңберінде Қазақстан Ұлттық Банкі ұлттық төлем жүйесін реформалау бойынша жұмыс жүргізуде, оның негізгі құрамдас бөліктері жедел төлем жүйесі және банкаралық төлем карточкалары жүйесі (карточкалық операцияларды өндеудің жергілікті жүйесі), сондай-ақ басқа да іс-шараларды жүзеге асыруда төлем жүйелерінде ISO 20022 стандартын енгізуге, QR код пішімін біріздендіруге және қаржы нарығында Open API мен Open Banking жүйесін енгізуге байланысты.

Қорытынды

Осылайша, Қазақстанның ұлттық төлем жүйесін реформалаудың жаңа кезеңінің жалпы бағыты үздік халықаралық тенденцияларға сәйкес келеді және нарық сұранысына жауап береді. Ұлттық төлем жүйесін дамытудың 2025 ж. дейінгі бағдарламасын жоспарлы түрде жүзеге асыру ел ішіндегі төлемдерді жеделдетуге, қолма-қол ақшасыз төлемдер үлесін арттыруға, қолма-қол ақша қозғалысының ашықтығын арттыруға және Қазақстандағы төлем нарығының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Сонымен бірге, халықаралық аренада төлем саласын дамытудың жаңа бағыттарының бірі жылдам, ыңғайлы және арзан трансшекаралық төлемдерді дамыту жұмыстарының барған сайын артып келе жатқанын атап өткен жөн. Трансшекаралық төлемдер бойынша ыңғайлы, жылдам және арзан қызмет көрсетуді ұйымдастырудың қиындығы елдердің ұлттық төлем жүйелері қолданатын форматтардағы, стандарттардағы және шетел валютасымен операцияларды жасау кезіндегі бағамдық айырмашылықтардағы айырмашылықта. Сингапурдың Орталық банкі трансшекаралық төлемдерді дамыту бағытында жұмыс істеуде, 2021 ж. сәуірінде Тайланд Банкімен бірлесіп, әлемдегі алғашқы трансшекаралық жылдам төлем жүйесін іске қосты. Еуропалық Одақ сондай-ақ аймақтағы төлем процестерін үйлестіру және трансшекаралық төлемдердегі кедергілерді азайту бағытын ұстанды. ЕО-ның ең соңғы бастамасы еуропалық бөлшек төлем жүйелерінің фрагментациясын шешуге арналған ЕРІ болып табылады.

Осылайша, жаһандану мен ұлттық экономикалардың өсуін ескере отырып, ұлттық төлем жүйесін дамытудың келесі кезеңі трансшекаралық төлемдерді жүзеге асыру қызметін құру болып табылады деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Савинская Н.А. Национальная платежная система России: проблемы и перспективы развития / Н.А. Савинская и др.; под ред. д-ра экон. наук, проф. Н.А. Савинской, д-ра экон. наук, проф. Г.Н. Белоглазовой. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – 131 с.
- 2 Банковское дело и финансирование инвестиций. Т. 1. Теория и концепции. Ч. 1 / ред. Н. Брук. – Ин-т Экон. развития Всемирного Банка, 1995. – 244 с.
- 3 Коробов Ю.И., Рубин Ю.Б., Солдаткин В.И. Банковский портфель-2. – М.: «СОМИНТЕК», 2011. – 752 с.
- 4 Эдвин Дж. Долан. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – СПб.: «Санкт-Петербург ОРКЕСТР», 2001. – 496 с.
- 5 Angelakis E., Azhar E.I., Bibi F., Yasir M., Al-Ghamdi A.K., Ashshi A.M., Elshemi A.G., Raoult D. Paper money and coins as potential vectors of transmissible disease // *Future Microbiol*, 2014, no. 9(2), pp. 249–261.
- 6 Chen S.C., Chung K.C., Tsai M.Y. How to achieve sustainable development of mobile payment through customer satisfaction – the SOR model // *Sustainability*, 2019, no. 11(22), p. 6314.
- 7 Choi H., Park J., Kim J., Jung Y. Consumer preferences of attributes of mobile payment services in South Korea // *Telemat Inform*, 2020, no. 51, p. 101397.
- 8 Роуз П. Банковский менеджмент. – М.: «Дело Лтд.», 2003, 341 с.
- 9 Committee on Payment and Settlement Systems (CPSS). Payment systems in Kazakhstan. URL: <https://www.bis.org/cpmi/publ/d57.pdf>

- 10 Morten Linnemann Bech, Jenny Hancock, Wei Zhang. BIS Quarterly Review. Fast retail payment systems. March 2020. URL: https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt2003x.htm
- 11 Сейткасимов Г.С. Банковское дело. – Алматы: Қаржы-қаражат, 2007. – С. 178
- 12 Банковское дело: учеб. пособие / С.Б. Макыш, А.А. Ильяс. – Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 190 с.
- 13 Holti Banka. Fast Payment Systems: Preliminary Analysis of Global Developments. April 2021. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/8f85b06f02562c802e97d9ec9d413b0e-0350012021/original/Fast-Payment-Preview-April21.pdf>
- 14 Badev Anton, Lauren Clark, Daniel Ebanks, Jeffrey Marquardt, David Mills. Fedwire Funds Service: Payments, Balances, and Available Liquidity // Finance and Economics Discussion Series 2021-070. Washington: Board of Governors of the Federal Reserve System. 2021. URL: <https://doi.org/10.17016/FEDS.2021.070>
- 15 Central Bank of Egypt. RTGS Snapshot. URL: <https://www.cbe.org.eg/en/PaymentSystems/Pages/SnapshotRTGS.aspx>
- 16 Committee on Payment and Settlement Systems (CPSS). Payment systems in Kazakhstan. URL: <https://www.bis.org/cpmi/publ/d57.pdf>
- 17 Deutsche Bundesbank. Monthly Report April 2002. RTGSplus – successfully established. URL: <https://www.bundesbank.de/resource/blob/706198/1cca20426476b86b8c663d3dda6afa4/mL/2002-04-rtgsplus-data.pdf>
- 18 Ebaclearing. EURO1 overview. URL: <https://www.ebaclearing.eu/services/euro1/overview/>
- 19 Банковское дело: современная система кредитования: учеб. пособие / О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева, С.Л. Корниенко. Финансовая академия при Правительстве РФ. – 3-е изд., доп. – М.: КНОРУС, 2007. – 264 с.

REFERENCES

- 1 Savinskaya N.A. (2011) Nacional'naya platelynaya sistema Rossii: problemy i perspektivy razvitiya / N.A. Savinskaya [i dr.]; pod red. d-ra ekon. nauk, prof. N.A. Savinskoj, d-ra ekon. nauk, prof. G.N. Beloglazovoj. [Tekst]– SPb. : Izd-vo SPbGUEF, 131 p. (In Russian).
- 2 Bankovskoe delo i finansirovanie investicij. V. 1. Teoriya i koncepcii.CH.1 / red. N. Bruk.: In-t Ekon. Razvitiya Vsemirnogo Banka, 1995. 244 p. 500 tg. (In Russian).
- 3 Bankovskij portfel'-2. Pod red. YU.I. Korobov, YU.B. Rubin, V.I. Soldatkin. M.: «SOMINTEK», 2011. 752 p. (In Russian).
- 4 Edvin Dzh. (2001) Dolan. Den'gi, bankovskoe delo i denezhno-kreditnaya politika. SPb.: «Sankt-Peterburg ORKESTR», 496 p. (In Russian).
- 5 Angelakis E., Azhar E.I., Bibi F., Yasir M., Al-Ghamdi A.K., Ashshi A.M., Elshemi A.G., Raoult D. (2014) Paper money and coins as potential vectors of transmissible disease Future Microbiol, no. 9(2), pp. 249–261. (In English).
- 6 Chen S.C., Chung K.C., Tsai M.Y. (2019) How to achieve sustainable development of mobile payment through customer satisfaction – the SOR model Sustainability, no. 11(22), p. 6314. (In English).
- 7 Choi H., Park J., Kim J., Jung Y. (2020) Consumer preferences of attributes of mobile payment services in South Korea Telemat Inform, no. 51, p. 101397. (In English).
- 8 Rouz P. (2003) Bankovskij menedzhment. M.: «Delo Ltd.», 341 p. (In Russian).
- 9 Committee on Payment and Settlement Systems (CPSS). Payment systems in Kazakhstan. URL: <https://www.bis.org/cpmi/publ/d57.pdf> (In English).
- 10 Morten Linnemann Bech, Jenny Hancock and Wei Zhang. March 2020. BIS Quarterly Review. Fast retail payment systems. URL: https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt2003x.htm (In English).
- 11 Sejtikasimov G.S. (2007). Bankovskoe delo. Almaty: Karzhy-Karazhat, p. 178. (In Russian).
- 12 Bankovskoe delo: ucheb. posobie / S.B. Makysh, A.A. Il'yas; KazNU im.Al'-Farabi. Almaty: Kazak universiteti, 2006. 190 p. (In Russian).
- 13 Holti Banka. “Fast Payment Systems: Preliminary Analysis of Global Developments.” April 2021. – URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/8f85b06f02562c802e97d9ec9d413b0e-0350012021/original/Fast-Payment-Preview-April21.pdf> (In English).
- 14 Badev Anton, Lauren Clark, Daniel Ebanks, Jeffrey Marquardt, and David Mills (2021). “Fedwire Funds Service: Payments, Balances, and Available Liquidity,” Finance and Economics Discussion Series 2021-070. Washington: Board of Governors of the Federal Reserve System. URL: <https://doi.org/10.17016/FEDS.2021.070> (In English).

15 Central Bank of Egypt. RTGS Snapshot. URL: <https://www.cbe.org/en/PaymentSystems/Pages/SnapshotRTGS.aspx> (In English).

16 Committee on Payment and Settlement Systems (CPSS). Payment systems in Kazakhstan. URL: <https://www.bis.org/cpmi/publ/d57.pdf> (In English).

17 Deutsche Bundesbank Monthly Report April 2002. RTGSplus – successfully established. URL: <https://www.bundesbank.de/resource/blob/706198/1cca20426476b86b8c663d3ddae6afa4/mL/2002-04-rtgsplus-data.pdf> (In English).

18 Ebaclearing. EURO1 overview. URL: <https://www.ebacclearing.eu/services/euro1/overview/> (In English).

19 Bankovskoe delo: sovremennaya sistema kreditovaniya: ucheb. posobie / O.I. Lavrushin, O.N. Afanas'eva, S.L. Kornienko; Finansovaya akademiya pri Pravitel'stve RF. – 3-e izd., dop. M.: KNORUS, 2007. 264 p. (In Russian).

А.Б. АМАНГОЖАЕВА,*¹

М.Э.Н., докторант.

*e-mail: a.amangozhayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5044-8418

М.А. МАРКЕЛОВА,¹

М.Э.Н., сениор-лектор.

e-mail: m.markelova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-1138-5404

Д.Т. ДЖАРИКБАЕВА,¹

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: jarikbayeva_di@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2336-9690

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

АНАЛИЗ РЕФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПЛАТЕЖНОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические, методологические и практические аспекты оценки рисков национальной платежной системы. В связи с ростом рыночной инфраструктуры во всем мире, технологическими изменениями и развитием мировой и национальной нормативно-правовой среды увеличение объемов производства и, соответственно, увеличение количества операций субъектов хозяйствования, развитие технологий требуют постоянного развития и адаптации национальных платежных систем к вызовам рынка и необходимости их трансформации в более современные и удобные сервисы, отвечающие требованиям рынка. Наличие платежной системы, обеспечивающей потребности государства, финансового рынка, физических и юридических лиц в безопасном и оперативном переводе денежных средств, является важным элементом национальной инфраструктуры любой развитой страны. Во все времена требовались своевременные реформы в этой сфере, отвечающие новым требованиям к организации, регулированию и рыночному спросу платежных систем. За прошедшие годы платежные системы претерпели ряд существенных изменений в связи с появлением новых способов оплаты, платформ и интерфейсов. Это связано с бурным развитием сферы информационных и коммуникационных технологий. До недавнего времени создание и развитие сервисов, позволяющих осуществлять платежи в розничном сегменте, возлагалось на банковское сообщество, в том числе и на обслуживание операций розничных клиентов. Однако в последние годы в связи с необходимостью организации межбанковских сервисов для быстрых, гарантированных и дешевых платежей центральные банки все больше внедряют собственные платежные системы для межбанковских розничных платежей.

Ключевые слова: реформирование, платежная система, управление рисками, рыночная инфраструктура, финансовый рынок, межбанковский сервис, денежные средства.

A.B. AMANGOZHAEVA,*¹

m.e.s., PhD student.

*e-mail: a.amangozhayeva@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5044-8418

M.A. MARKELOVA,¹

M.E., senior lecturer.

e-mail: m.markelova@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-1138-5404

D.T. DZHARIKBAEVA,¹

PhD, associate professor

e-mail: jarikbayeva_di@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2336-9690

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

ANALYSIS OF REFORMING THE NATIONAL PAYMENT SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article deals with theoretical, methodological and practical aspects of risk assessment of the national payment system. A comparative analysis of world models for assessing the risks of payment systems is presented. Due to the growth of market infrastructure around the world, technological changes and the development of the global and national regulatory environment, an increase in production volumes and, accordingly, an increase in the number of operations of business entities, including individuals and enterprises in the field of material production, as well as in the field of financial services, the development of technologies requires the constant development and adaptation of national payment systems to the challenges of the market and the need to transform them into more modern and convenient services that meet the requirements of the market. the demands of his time. The presence of a payment system that meets the needs of the state, the financial market, individuals and legal entities in the safe and prompt transfer of funds is an important element of the national infrastructure of any developed country. At all times, timely reforms in this area were required to meet the new requirements for the organization, regulation and market demand of payment systems. Over the years, payment systems have undergone a number of significant changes due to the emergence of new payment methods, platforms and interfaces. This is due to the rapid development in the field of information and communication technologies. Until recently, the creation and development of services that allow making payments in the retail segment was entrusted to the banking community, including servicing the operations of retail customers. However, in recent years, due to the need to organize interbank services for fast, guaranteed and cheap payments, more and more central banks are introducing their own payment systems for interbank retail payments.

Key words: reform, payment system, risk management, market infrastructure, financial market, interbank service, money.

**ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ
БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОҚЫТУ: ӘДІСТЕМЕ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ
EDUCATION AND TRAINING: METHODOLOGY, THEORY, TECHNOLOGY**

IRSTI 06.81.23
UDC 332.05
JEL H75; I23; I25

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-288-299>

D.N. KELESBAYEV,^{*1,2}

PhD, associate professor.

*e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4193-8121

M.O. BEKEBAYEVA,¹

PhD student.

e-mail: mira.bekebayeva@ayu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4852-6859

L.T. TAIZHANOV,^{1,2}

PhD, senior lecturer.

e-mail: lesbek.taizhanov@ayu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-5067-6530

G.ZH. TAYAUOVA,³

PhD, associate professor.

e-mail: g.tayauova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8061-3955

¹Akhmet Yassawi University, Turkestan, Kazakhstan

²George Washington University, Washington DC, USA

³Turan University, Almaty, Kazakhstan

**CHANGING ROLE OF UNIVERSITIES IN THE SOCIO-ECONOMIC
TRANSFORMATION PROCESSES OF CITIES**

Abstract

New actors and new understandings created by the modern world force countries and cities to develop themselves in various areas. As a part of this development, universities have recently emerged as important actors in the economic, cultural, and social transformation of cities. Universities not only promote economic development in the region where they are established but also have various effects on the socio-cultural structure of their societies. Universities bring together students and academic staff from different cultural backgrounds and enable interaction between cultures. This research aims to examine the university-city interaction and to reveal the social, cultural, and economic effects of universities on cities. In other words, our study aimed to determine the contribution of the university to the economic, social, and cultural life of the city by analyzing the perceptions and expectations of the local people towards the university in their city. Akhmet Yassawi University, one of the young universities of Kazakhstan, and the city of Turkistan is chosen as the research sample. The research data are collected using the questionnaire method and the questionnaires are administered in face-to-face interviews. Our study showed that Akhmet Yassawi University brought vitality to the economic life of the city, attracted new investments to the city, and improved the life quality of the city day by day. The results show the transformation of Turkistan over time, will provide a source for new researchers interested in Akhmet Yassawi University and the city of Turkistan and will set an example for other cities and universities.

Key words: university and city, transformation process, socio-economic development, contribution of universities, areas of development, city life.

Introduction

The developments in the modern world due to globalization are changing the role of universities gradually. Universities are emerging as important actors in the economic, cultural, and social transformation of cities. As a universal value, universities provide very important opportunities for their cities in terms of business, knowledge, education, culture, social services, and economic development. Moreover, they affect all values in the formation and later shaping of the city culture. In this context, the expectations and needs that change and diversify in parallel with the global trends impose a great task on universities. Universities, on the other hand, work hard to fulfill their duties with great devotion and responsibility towards the city and the people of that city [1]. Universities respond to the dynamics of the changing system and fulfill their responsibilities through services such as education, research, project production, and implementation, social responsibility activities, community service practices, and employment creation.

However, parallel to the expansion of regional policies, the expectations of cities and regions from universities have increased and spread to a wider base [2]. These expectations are the result of a necessity. A necessity arises from national, supranational, and global competition as well as from the national macroeconomic situation. At this point, the local socio-economic infrastructure potential of the region becomes as important as the physical infrastructure and universities come to the fore as key elements for economic development [3].

Main provisions

Universities are organizations that influence the region in which they were founded on an economic, social, and cultural level. The key benefit anticipated in our nation, where there are an increasing number of institutions, is the contribution of universities to the local economy. because the economic, social, and cultural landscape of the towns in which they are situated is greatly and significantly influenced by universities. In particular, university students' spending represents a substantial source of revenue for the city's economic revival.

The increasing number of universities in our country and the small number of studies on their interaction with cities necessitated new field research that will provide a wide range of information on the subject, both quantitative and qualitative. Therefore, our study aims to examine the university-city relationship and to reveal the social, cultural, and economic effects of universities on cities. In other words, our study aimed to determine the contribution of the university to the economic, social, and cultural life of the city by researching the perceptions and expectations of the local people. For this reason, local and central administrators, non-governmental and professional organizations that are responsible for the development of both the city and higher education institutions, as well as the local people, are included in the fieldwork. For these reasons, Akhmet Yassawi University (AYU), one of the youngest universities in Kazakhstan [4], and the city of Turkistan are chosen as the research sample. A field study was carried out using qualitative and quantitative data collection methods. In the quantitative study, the data are collected using a questionnaire and the questionnaires are administered in face-to-face interviews. The qualitative study is carried out through face-to-face interviews with city representatives, including non-governmental organizations, press organizations, chambers, and local administrations operating in the city. The results showed that AYU brought vitality to the economic life of the city, attracted new investments, and improved the life quality of the city day by day. Therefore, our study revealed that there is a mutual and strong interaction between AYU and the people of Turkistan. The results show the transformation of Turkistan over time, provide an important resource for new researchers interested in AYU and the city of Turkistan, and set an example for other cities and universities.

Literature review

Universities not only produce universal value in the form of scientific knowledge but also interact with their cities in a wide variety of ways. Members of the university and the people of the city have perceptions, expectations, and evaluations about each other. Although there are many studies in the

literature on university-city interaction, local studies are still very scarce. However, with the increase in the number of universities, there is an increasing interest in this subject in Kazakhstan. Therefore, although they do not fully cover our subject, some studies deal with various dimensions of the subject, and those are given below.

In the study titled “Town and Gown: The Power Structure of a University Town” by Miller [5], a university city was examined in terms of its reputation and history, and it was shown that the most effective function in solving social problems in the power structure of the city is education. The study showed that the university made contributions at the national and international levels as well as at the local level. But the study of the socio-cultural and economic effects of universities started with a report published by the American Education Council in 1971 [6]. This study focused on the socio-cultural and economic effects of universities, and its results showed that universities contribute positively to the economy of their city.

The study titled “Universities and Knowledge-Based Economic Growth: The Case of Delft (NL)” by Van Geenhuizen et al. [7] showed that universities are the main determinant in providing knowledge on new technologies and improving the competitiveness of their cities and regions. They also stated that universities help to establish new companies and restructure the existing ones. The empirical part of the research examined the knowledge-based development policies carried out locally, namely in Delft, Netherlands.

In his study titled “Gown and Town: The University and the City in Europe, 1200–2000”, Brockliss [8] discussed the historical development of university-city relations in Europe from the perspective of universities. This development was analyzed in two periods. This study showed that universities were in cities, but they were not an element of their cities in the period of 1200–1800, but university-city relations increased in the second period that begins from 1800 and examined the effects of the American campus style on the European university system.

When we look at the contributions of universities to their regions, we see that they provide many benefits in areas that can be categorized as “other benefits” in addition to their contributions related to education, research/technology transfer, which are their main activities. For example, in their studies on the contributions of universities to their regions, Boucher et.al. drew attention to features such as “encouragement of entrepreneurship, formation of the regional consortium, cultural networks, regional promotion, city renewal” as “other benefits”. They also showed that the city-university interaction takes place both in a wide area and at different levels [9].

Lazzereti and Tavoletti’s [10] study titled “Higher Education Excellence and Local Economic Development: The Case of the Entrepreneurial University of Twente” has shown that universities aim to increase and transfer knowledge at the international level. This study argues that universities should have a strong entrepreneurial vision, harmonize knowledge, and thus be a guide for other universities to achieve both local economic importance and international excellence. Bruning et.al. [11], on the other hand, investigated the university-society relationship from the point of community members in their study titled “Town-Gown Relationships: Exploring University–Community Engagement from the Perspective of Community Members”. Most of the participants stated that the university is an important value for their society.

Torun et al. [12] examined the effect of the Caucasus University in Turkey on the economic development of the city of Kars, the institutional image of the university, and the expectations of the people of the city from the university. The study showed that the university is an institution recognized by the people of Kars and that the university is accepted by most of society. Çalışkan [13], on the other hand, examined the expenditures of Uşak University students in terms of amount, sector distribution, and impact on the city economy, and took gender differences into account in his analysis. The results of the research showed that the expenditures of the students made a very important economic contribution to Uşak.

Brandt and Mortanges [14] evaluated the role of the city’s history, heritage, and culture in shaping the perceptions of students who choose a university in their study called “City Branding: A Brand Concept Map Analysis of a University Town” and investigated whether a city brand is possible. In other words, the city brand image was examined within the scope of university students’ preferences.

The goal of Sankır and Gürdal [15] was to provide Bülent Ecevit University with the basic data necessary for integration with the city and to contribute to literature. The research determined that the city of Zonguldak and the University have a mutual interaction in terms of growth and development.

Gümüş et.al. [16] aimed to learn how Kastamonu University is perceived by the people of Kastamonu. They identified the dimensions of perception and examined the difference between the participants in terms of demographic variables. It showed that people's perceptions can be grouped under seven factors, namely local support, commercial influence, cultural cohesion, local image, recognition, local communication, and economic contribution.

Uygun et.al. [17] aimed to examine the perception of the local people about the socio-economic, cultural, and environmental effects of the University and University students on the city, depending on personal characteristics. The research was based on the quantitative method, research type was "relational research", and the "field research" design was used. The results showed that local people's perceptions of the effects of the University and students can be grouped into three dimensions: economic, social-cultural, and environmental. It has also been determined that the perceptions are mostly positive and can differ according to personal characteristics such as gender, age, educational status.

As a result of reviewing the above literature, I can say with the increase in the number of universities, the interest in the subject of city-university interaction is on the rise in Kazakhstan. However, there are very few studies on this subject in the literature. However, recently, new studies began to emerge that focus on the relations of newly established universities with the city they are established in. Among these, we only included those which are important for this study. The study of the socio-cultural and economic effects of universities began with a report published by the American Education Council in 1971 [6]. The following studies generally focused on the economic effects of universities and the results showed that universities contribute positively to the urban economies [17]. In addition, the number of studies measuring the effects of universities on urbanization, their socio-cultural contributions, and the perception of urban people have begun to increase [16, 17]. Universities provide many benefits in areas that can be categorized as "other benefits", in addition to their contributions in education, research, and technology. For example, Boucher, Conway, and Van Der Meer drew attention to features such as 'entrepreneurship promotion, regional consortium formation, cultural networks, regional promotion, city renewal' in the category of 'other benefits' and suggested that city-University interaction occurs both in a wide area and at different levels [9].

The literature review has shown that studies on university-city interaction are mainly handled with their economic and social dimensions. In other words, the literature review revealed that the university-city interaction was examined through social, spatial, and economic dimensions. In addition to these, studies involving socio-economic, socio-spatial, and spatial interactions were also carried out. Thus, the literature review showed that most of the studies on university-city interaction examine the interactions between new universities and their cities from different perspectives and deal with them in the context of the economic and social dimension of university-city interaction.

There are also studies on socio-economic, socio-spatial, and spatial interactions. Thus, although there are few perception studies on university-city interaction, these studies investigated the economic and socio-cultural effects of the University and its students on the city, as well as the contribution of the University to regional equality of opportunity. As Arap [18] states, while most of the studies on university-city interaction examine the interaction of newly established Universities with the city, few studies are examining the interaction of old universities with their cities.

Materials and methods

This study aims to examine the university-city relationship and to reveal the social, cultural, and economic effects of universities on cities. In this context, AYU, one of the young universities of Kazakhstan, and the city of Turkistan were taken as an example. The hypotheses developed are presented below.

H1: The participants' thoughts on the impact of the university on traditions and customs affect their thoughts on the socio-cultural impact of the university in a meaningful and positive way.

H2: The participants' thoughts on the impact of the university on the economy affect their thoughts on the socio-cultural impact of the university in a meaningful and positive way.

H3: The opinions of the participants about the effect of the university on the economy affect their thoughts on the effect of the university on traditions and customs in a meaningful and positive way.

H4: The participants' thoughts on the socio-cultural impact of the university affect their thoughts on the impact of the university on traditions and customs in a meaningful and positive way.

H5: The participants' thoughts on the impact of the university on the economy affect their thoughts on the impact of the university on services and opportunities in a meaningful and positive way.

Here, in accordance with the aims, research questions, and hypotheses of the study, the descriptive research method was adopted, it was decided to measure the determined variables and the relations between them using primary data, and to use quantitative and qualitative methods together.

The survey consists of 3 parts. The first part consists of questions about demographic characteristics such as gender, residence time, occupation, education, age, and monthly income of the participants. We took care to select participants from different groups and to create a sample that best represents the general population. The second part consists of questions measuring the interaction of the people of Turkistan with the AYU. The last part of the questionnaire consists of propositions that measure the opinions of the participants about the university according to a 5-point Likert scale. Questions about the interaction between the people of Turkistan and the university consist of questions that measure the public's knowledge about the university, the level of benefiting from the university's facilities, the sources of information about the university, and their expectations from the university. The questionnaire consists of a total of 22 questions and 47 propositions. The survey was applied to 500 people reached in the main campus of the university where tradesmen are concentrated. These places have been chosen because they are regions where the university-city relationship is intense. A predetermined number of questionnaires were applied to the above-mentioned sample groups. The quantitative data collected in the survey application were analyzed in SPSS in two groups, namely descriptive and explanatory.

Results and discussion

A lot of data on demographic characteristics has been collected. The features considered to be the most important for research are presented here. Questions about education level showed that 65.5% of the participants were university graduates (undergraduate and graduate). Questions on income show that 50.5% of the participants have an income between 150 thousand and 200 thousand tenges, 25.5% between 200 thousand and 250 thousand tenges, 24.0% between 50 thousand and 100 thousand tenges. Therefore, most of the participants come from the middle-income group.

Chi-square analysis was conducted to reveal whether the participants evaluated the survey questions independently from each other [19]. The chi-square analysis showed that the participants differed significantly from each other at the 95% confidence level.

The scale used in the study consisted of 47 questions measuring different characteristics. The questions are coded as "ECO" for economic characteristics, "NFS" for population characteristics, "SK" for social-cultural characteristics, "GG" for customs and traditions, "HVO" for service and amenities features, and "CD" for environmental features. Cronbach's alpha values were calculated to test the reliability of the scales used in the study. Cronbach's alpha results are presented in Table 1. In social sciences, the acceptable range of Cronbach's alpha value is generally considered as 0.70-0.95 [20]. But some researchers consider the acceptable value as 0.50 [21].

Table 1 – Reliability Results

Scale	Cronbach's Alpha
EKO	0.714
NFS	0.471
SK	0.755
GG	0.496
HVO	0.718
CD	0.643
Note: Compiled by the authors.	

As seen in Table 1, the Cronbach values of the scales related to economic characteristics (0.714), social-cultural characteristics (0.755), services, and facilities (0.718) are all above the recommended value. The value of the scale for environmental characteristics (0.643), although relatively low, can also be considered acceptable. On the other hand, Cronbach's alpha values of population characteristics (0.471) and tradition (0.496) scales are below the recommended value.

In the study, many data were collected for frequency analysis. Below are the features that are most important in terms of the effects of this research.

Table 2 – What are your expectations from AYU?

Expectation	n	%
Promoting the city with scientific studies	167	40.8
Contributing to the image of the city	150	37.0
Contributing to the development of the city by cooperating with local governments	160	40.2
Producing policies for the city's main problems	130	32.5
Attracting more students to the city	106	26.0
Providing more job opportunities within the university	88	23.0
Being one of the leading universities of Kazakhstan	147	36.8
Organizing artistic, sportive, social and cultural events	119	29.8
Note: Compiled by the authors.		

When the expectations are listed, the participants expect the university to promote the name of the city with scientific studies (40.8%), then to contribute to the development of the city by collaborating with local governments (40.2%), and then to contribute to the image of the city (37.0%). Few people expect the university to provide more job opportunities with a rate of 23.0%.

Table 3 – What kind of activities would you like to be organized by the university?

	n	%
Scientific conferences, symposiums, and meetings	138	34,5
Studies on the problems, socio-economic and socio-cultural development and promotion of Turkistan province	181	46,0
Training or informative meetings and courses on the subjects needed by the people of Turkistan	142	34,8
Social, cultural, artistic, and sports activities for the needs of the people of Turkistan and AYU students	119	30,2
Studies for the development of the university, increasing its success and promoting it	130	32,9
Studies such as free health screenings or meetings that will raise public awareness about health	73	18,3
Note: Compiled by the authors.		

While most of the participants (46.0%) expect the university to organize studies on the problems, socio-economic and socio-cultural development, and promotion of the province of Turkistan, some (34.8%) expect the university to provide training or informative meetings and courses on the subjects needed by the people of Turkistan and others expect the university to organize scientific conferences. Few of the participants (19.1%) expect the university to carry out studies such as free health screenings or meetings that will raise public awareness in the field of health.

In line with these hypotheses, regression analyzes were also conducted for the characteristics of the participants.

Table 4 – Statistics on the predicted model

Model	R	R square	Adjusted R square	Standard error of prediction
1	.557a	.310	.307	.62911

Note: Compiled by the authors.

- a. Predictor: (Constant), YORTGG, ORTEKO
- b. Dependent Variable: ORTSK

The calculated adjusted coefficient of determination of the model is $R^2=0.307$. About 31% of the changes related to socio-cultural activities are explained by economic and tradition. The regression model was found to be significant with the F test ($F=89,175$ $p<0.05$), which is the coefficient significance test. Also, variance inflation factor (VIF) statistics show that there is no multicollinearity problem.

Table 5 – Variable Coefficients of the Predicted Model

Model		Non-standardized coefficients		Standard coefficients	t	Significance		
		B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
1	(Constant)	.764	.198		3.854	.000		
	ORTEKO	.142	.041	.152	3.462	.001	.906	1.104
	YORTGG	.655	.058	.491	11.210	.000	.906	1.104

Note: Compiled by the authors.

- a. Dependent Variable: ORTSK

The independent variable coefficients show that both coefficients are positive and significant at the $p<0.01$ level. Positive changes in the thoughts of the participants about the economic characteristics cause their thoughts about the socio-cultural characteristics to change in a positive direction. Similarly, the positive changes in the thoughts of the participants about the traditions and customs cause their thoughts about the socio-cultural characteristics to change in a positive direction.

Table 6 – Statistics of the Predicted Model

Model	R	R square	Adjusted R square	Standard error of prediction
1	.559a	.312	.309	.47091

Note: Compiled by the authors.

- a. Predictor: (Constant), ORTEKO, ORTSK

According to the regression analysis findings, the adjusted coefficient of determination of the model was calculated as $R^2=0.309$. Approximately 31% of the changes in tradition and tradition are explained by economic and socio-cultural characteristics. The regression model was found to be significant with the F test ($F=90,091$ $p<0.05$), which is the coefficient significance test. Also, variance inflating factor (VIF) statistics showed that there was no multicollinearity problem.

Table 7 – Variable Coefficients of the Predicted Model

Model		Non-standardized coefficients		Standard coefficients	t	Significance		
		B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
1	(Constant)	1.518	.130		11.637	.000		
	ORTSK	.367	.033	.490	11.210	.000	.908	1.101
	ORTEKO	.112	.031	.159	3.645	.000	.908	1.101

Note: Compiled by the authors.

- a. Dependent Variable: YORTGG

The independent variable coefficients show that both coefficients are positive and significant at the $p < 0.01$ level. Positive changes in the participants' thoughts on socio-cultural characteristics cause their thoughts on tradition and tradition to change in a positive direction. Similarly, positive changes in the thoughts of the participants about the economic features also cause their thoughts about the traditional and customary features to change in a positive direction.

Table 8 – Statistics of the Predicted Model

Model	R	R square	Adjusted R square	Standard error of prediction
1	.204a	.042	.039	.54847

Note: Compiled by the authors.

a. Predictor: (Constant), ORTEKO

According to the regression analysis findings, the adjusted coefficient of determination of the model was calculated as $R^2 = 0.039$. About 4% of the changes in services and facilities are explained by economic characteristics. The regression model was found to be significant with the F test ($F = 17.247$, $p < 0.05$), which is the coefficient significance test. Also, variance inflation factor (VIF) statistics show that there is no multicollinearity problem.

Table 9 – Variable Coefficients of the Predicted Model

Model		Non-standardized coefficients		Standard coefficients	t	Significance		
		B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
1	(Constant)	2.552	.124		20.637	.000		
	ORTEKO	.141	.034	.204	4.153	.000	1.000	1.000

Note: Compiled by the authors.

a. Dependent Variable: ORTHVO

The coefficients of the independent variables are positive and significant at the $p < 0.01$ level. Positive changes in the opinions of the participants about the economic features cause their thoughts about the service and facility features to change in a positive direction.

Table 10 – Hypothesis Acceptance/Rejection Status

H1: The opinions of the participants about the impact of the university on tradition and tradition affect their opinions about the socio-cultural impact of the university in a meaningful and positive way.	Accepted
H2: The opinions of the participants about the impact of the university on the economy affect their opinions on the socio-cultural impact of the university in a meaningful and positive way.	Accepted
H3: The opinions of the participants about the impact of the university on the economy affect their opinions on the impact of the university on traditions in a meaningful and positive way.	Accepted
H4: The opinions of the participants about the socio-cultural impact of the university affect their opinions on the impact of the university on traditions in a meaningful and positive way.	Accepted
H5: The opinions of the participants about the impact of the university on the economy affect their thoughts on the impact of the university on the services and opportunities in a meaningful and positive way.	Accepted

Note: Compiled by the authors.

The test results of the hypotheses developed in accordance with the purpose and research questions of this study are shown in Table 10. All hypotheses are accepted.

Conclusion

This study is research on the cultural, social, and economic effects of the university as well as on public relations. The effects of AYU on the city are not unidirectional but emerge as a result of a mutual relationship. Although they are satisfied with the scientific studies carried out by AYU, the results show that the people of Turkistan expect more scientific studies from the university. This shows that the expectations are focused on making the name of the city known with the scientific studies carried out by the University, contributing to the development of the city by collaborating more with local governments, contributing to the image of the city, and being one of the few universities in Kazakhstan. This shows that the people protect Turkistan and see the university as a tool that will help the city's promotion, development, and problems. This is an evaluation to be taken into account in terms of the interaction of the public and the university.

The people of Turkistan are aware that Turkistan has grown and developed thanks to the growth of the university and that the university has made significant contributions to the promotion of the city in the country and abroad. However, it has been determined that the expectations for opening new departments at the university and increasing the number of students are high. To meet the expectations of the public, the university may open new faculties and departments in areas where the region is at the forefront and advantageous. This may make the University more preferable by students both of the city and from abroad. In addition, while trying to meet expectations, it is necessary to act in line with objective facts, not just these requests. With the opening of new departments, the increase in the number of students will also have effects. New students will bring new demands to the table, and these demands need to be determined in advance and precautions must be taken.

The fact that the people of Turkistan expect the university to conduct studies on the socio-economic and socio-cultural development of the city, expect the university to contribute to the promotion of the city, and demand training, informative meetings, or courses on the subjects they need from the university, shows that the people see the university as an institution that will meet their own needs. These expectations show that AYU is an important tool in the eyes of the public. For this reason, AYU should organize more social, cultural, and scientific activities in line with the needs of the people and try to establish a more intense relationship with the public. The university should provide training that focuses on the people of the city, and organize certificate programs and different social activities. In this process, the expectations of the public should be taken into account and the university should make more efforts to announce its activities. It is necessary to reach out to the people of the city by collaborating with the local press and other regional actors.

It turns out that AYU makes very important contributions to the economic life of the city and revitalizes the city's economy. Moreover, the opening of new workplaces, the construction of new residences, the increase in the number of hostels and residences have given the city a separate economic momentum. The cultural differences of students coming to AYU from different cities of the country have contributed positively to social life and created a democratic and tolerant environment. The university created environments that bring the public and students together and provided the public with the opportunity to get to know different cultures.

In line with all these evaluations and regional changes, it has been seen that AYU has benefited Turkistan in social, cultural, economic, and scientific terms, and the city has grown and developed with the development of the university.

This study was carried out in Turkistan, the center of Kazakhstan's newest province. Since AYU is a newly established boutique university, the effects of the university on the city may differ from the effects of universities established in big cities. It is known that a significant part of the Turkistan economy operates depending on the university. Therefore, the expectations of the residents of the city of Turkistan from the university are similarly high. This issue can be considered as one of the limitations of the study. Therefore, these results may differ for studies conducted in large cities and may provide more important results.

An important suggestion revealed by this study is that the interaction between the city and the university should be positive to increase the contribution of universities to the city. Universities should contribute to the development of their cities and the regions with information and technology-based research, taking into account the local requirements and the cultural, economic, and social assets of the city, rather than unilateral knowledge transfer and project production. On the other hand, society and the city should also contribute to the development of universities. Otherwise many positive processes may end even before beginning.

REFERENCES

- 1 Goddard J., Kempton L. Connecting universities to regional growth: a practical guide. Report. Brussels: European Commission, 2021.
- 2 Goddard J., Puukka J. The engagement of higher educational institutions in regional Development: an overview of the opportunities and challenges. *Higher Education and Policy*, 2018, no. 20, pp. 2–33.
- 3 Chatterton P., Goddard J. The response of higher education institutions to regional needs. In R. Rutten, F. Boekema, E. Kuijpers (Eds.). *Economic geography of higher education, knowledge infrastructure and learning regions*. New York: Routledge, 2020.
- 4 Kelesbayev D., Alibekova Z., Izatullayeva B., Dandayeva B., Mombekova G., Taizhanov L. Establishing a quality planning scheme with kano model and a case study. *Quality – Access to Success*, 2020, no. 21, pp. 56–64.
- 5 Miller D.C. Town and Gown: The Power Structure of a University Town. *American Journal of Sociology*, 1963, no. 68, pp. 432–443.
- 6 Lester R. Universities, innovation, and the competitiveness of local economies. A summary report from the local innovation systems project: phase I. Massachusetts Institute of Technology, Industrial Performance Center, Working Paper Series, 2017.
- 7 Van Geenhuizen M., Peter N., Hans R. Universities and Knowledge-Based Economic Growth: The Case of Delft (NL). *GeoJournal*, 2017, no. 41, pp. 369–377.
- 8 Brockliss L. Gown and Town: The University and the City in Europe, 1200–2000. *Minerva*, 2020, no. 38, pp. 147–170.
- 9 Boucher G., Conway C., Van Der Meer E. Tiers of engagement by universities in their region's development. *Regional studies*, 2018, no. 37, pp. 887–897.
- 10 Lazzaretti L., Tavoletti E. Higher Education Excellence and Local Economic Development: The Case of the Entrepreneurial University of Twente. *European Planning Studies*, 2019, no. 13, pp. 475–493.
- 11 Bruning S.D., McGrew S., Cooper M. Town–Gown Relationships: Exploring University–Community Engagement from the Perspective of Community Members. *Public Relations Review*, 2018, no. 32, pp. 125–130.
- 12 Torun İ., Öztürk S., Gelibolu L. Yöre Halkının Üniversiteye Bakışı ve Beklentileri: Kars Kafkas Üniversitesi Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, no. 11, pp. 169–188.
- 13 Çalışkan Ş. Üniversite Öğrencilerinin Harcamalarının Kent Ekonomisine Katkısı: Uşak Üniversitesi Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, no. 9, pp. 169–179.
- 14 Brandt C., Mortanges C.P. City Branding: A Brand Concept Map Analysis of a University Town. *Place Branding and Public Diplomacy*, 2021, no. 7, pp. 50–63.
- 15 Sankır H., Gürdal D.A. Bülent Ecevit Üniversitesi'nin Zonguldak'a etkileri ve kentin üniversite algısı. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2014, no. 4, pp. 90–98.
- 16 Gümüş N., Ertürk E., Şen Ş. Kastamonu Halkının Kastamonu Üniversitesi'ne Yönelik Algılarının İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015, no. 6, pp. 293–312.
- 17 Uygun M., Mete S., Kara F.Z., Bağcı H. Üniversitelerin Kente Olan Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Çevresel Etkilerine Yönelik Yerel Halk Algısı. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016, no. 8, pp. 66–85.
- 18 Arap S.K. Üniversite-kent etkileşiminden beklentiler. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2015, no. 8, pp. 105–119.
- 19 Creswell J.W. *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (5th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2018.
- 20 Hair J.F., Black W.C., Babin B.J., Anderson R.E. *Multivariate Data Analysis*. NJ, USA: Pearson Education Limited, 2019.
- 21 DeVellis Robert. *F. Scale Development: Theory and Applications*. Thousand Okas, CA: SAGE Publications, 2021.

Д.Н. КЕЛЕСБАЕВ,^{*1,2}

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4193-8121

М.О. БЕКЕБАЕВА,¹

докторант.

e-mail: mira.bekebayeva@ayu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4852-6859

Л.Т. ТАЙЖАНОВ,^{1,2}

PhD, аға оқытушы.

e-mail: lesbek.taizhanov@ayu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-5067-6530

Г.Ж. ТАЯУОВА,³

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: g.tayauova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8061-3955

¹Ахмет Ясауи университеті, Түркістан қ., Қазақстан

²Джордж Вашингтон университеті, Вашингтон КО, АҚШ

³«Тұран» университеті, Алматы қ., Қазақстан

ҚАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАНУ ҮРДСІНДЕГІ УНИВЕРСИТЕТТЕРДІҢ РӨЛІНІҢ ӨЗГЕРУІ

Андатпа

Заманауи әлемнің жаңа акторлары мен жаңа түсініктері елдер мен қалалардың әртүрлі салаларда дамуына мәжбүрлеуде. Соңғы кездері университеттер осындай дамудың аясында қалалардың экономикалық, мәдени және әлеуметтік трансформациясының маңызды актерлерінің біріне айналды. Университеттер өздері құрылған аймақтың экономикалық дамуына ғана ықпал етіп қана қоймай, қоғамның әлеуметтік-мәдени құрылымына да әртүрлі деңгейде әсер етуде. Университеттер әртүрлі мәдени ерекшеліктері бар студенттер мен академиялық немесе ғылыми қызметкерлерді бір ортаға біріктіріп, мәдениеттер арасындағы өзара әрекеттесуді қамтамасыз етеді. Университет пен қаланың өзара әрекеттесуінен бастау алатын бұл зерттеу жұмысы университет пен қаланың өзара әрекеттесуін зерттеуге және университеттердің қалаларға әлеуметтік, мәдени және экономикалық әсерін анықтауға бағытталған. Басқаша айтқанда, біздің бұл зерттеу жұмысымыз жергілікті халықтың өз қаласындағы университетке деген көзқарасы мен күтетін нәтижелеріне талдау жасау арқылы университеттің қаланың экономикалық, әлеуметтік және мәдени өміріне қосқан үлесін анықтауды мақсат етеді. Зерттеу үлгісі ретінде Түркістан қаласында орналасқан, Қазақстанның жас жоғары оқу орындарының бірі Ахмет Ясауи университеті таңдалды. Зерттеу деректері бетпе-бет жүргізіген сұхбат арқылы алынған сауалнама әдісімен жиналды. Біздің зерттеуіміз Ахмет Ясауи университеті қаланың экономикалық өмірін жандандырып, жаңа инвестицияларды тарта отырып, қаланың өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал еткенін көрсетті. Авторлардың пікірінше, зерттеу нәтижелері, Түркістан қаласының уақыт өте келе дамуының аспектілерін көрсетеді және Ахмет Ясауи университеті мен Түркістан қаласына қызығушылық танытқан басқа зерттеушілер үшін жаңа ізденістер көзіне айналып, басқа қалалар мен университеттерге үлгі болады.

Тірек сөздер: университет және қала, трансформациялық үрдіс, әлеуметтік-экономикалық даму, университеттердің үлесі, даму салалары, қала өмірі.

Д.Н. КЕЛЕСБАЕВ,^{*1,2}

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4193-8121

М.О. БЕКЕБАЕВА,¹

докторант.

e-mail: mira.bekebayeva@ayu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4852-6859

Л.Т. ТАЙЖАНОВ,^{1,2}

PhD, стар. преподаватель.

e-mail: lesbek.taizhanov@ayu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-5067-6530

Г.Ж. ТАЯУОВА,³

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: g.tayauova@turand-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8061-3955

¹Университет Ахмета Ясави, г. Туркестан, Казахстан

²Университет Джорджа Вашингтона, Вашингтон ОК, США

³Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

ИЗМЕНЕНИЕ РОЛИ УНИВЕРСИТЕТОВ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ ГОРОДОВ

Аннотация

Новый тип людей и восприятие жизни, созданные современным миром, заставляют страны и города развиваться в самых разных областях. В рамках этого развития университеты в последнее время стали важными участниками экономической, культурной и социальной трансформации городов. Университеты не только способствуют экономическому развитию в регионе, где они созданы, но и оказывают различное влияние на социокультурную структуру общества. Университеты также объединяют студентов и преподавателей из разных культур и обеспечивают взаимодействие между культурами. Это исследование направлено на изучение взаимодействия университетов и городов и выявление социального, культурного и экономического влияния университетов на города. Другими словами, наше исследование было направлено на определение вклада университета в экономическую, социальную и культурную жизнь города путем анализа восприятия и ожиданий местных жителей в отношении университета в их городе. В качестве объекта исследования выбран Университет имени Ахмета Ясави города Туркестана, один из молодых вузов Казахстана. Данные исследования проводились с использованием метода анкетирования посредством личных интервью. Наше исследование показало, что Университет Ахмета Ясави оживил экономическую жизнь города, привлек новые инвестиции и способствовал повышению качества жизни города. Результаты исследования, по мнению авторов, показывают аспекты развития города Туркестана с течением времени, служат источником новых изысканий для других исследователей, интересующихся Университетом Ахмета Ясави и городом Туркестаном, и станут примером для других городов и университетов.

Ключевые слова: университет и город, трансформационный процесс, социально-экономическое развитие, вклад университетов, области развития, жизнь города.

МРНТИ 72.75.39
УДК 339.338
JEL M31

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-300-310>

В.Р. ЗАРУБИНА,*¹

к.э.н., профессор.

*e-mail: zarubina_v@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1376-9172

М.Ю. ЗАРУБИН,¹

к.т.н., профессор.

e-mail: zarubin_mu@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1415-5244

Е.В. ВАСИЛЬЧУК,²

д.э.н.

e-mail: elenavasilchuk@mail.ru

ORCID ID 0000-0003-1960-2928

¹ЧОУ «Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова», г. Костанай, Казахстан

²НАО «Костанайский региональный университет им. А. Байтурсынова», г. Костанай, Казахстан

ПРОДВИЖЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ ВУЗА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация

В современных условиях постоянной конкурентной борьбы казахстанские вузы используют различные каналы продвижения образовательных услуг. Это и офлайн, и онлайн маркетинговые каналы продвижения. И если традиционные каналы продвижения достаточно хорошо изучены и понятны, то цифровые каналы требуют проработки и повышения эффективности их использования. Интернет является главным источником информации для молодежи. Интернет-продвижение образовательных услуг становится лидирующей сферой маркетинга любого уровня и потребительского сегмента. Этот процесс коснулся и вузов. Казахские вузы в недостаточной мере используют цифровой маркетинг для продвижения образовательных услуг. Трансформация использования каналов передачи информации требует изменения в подходах по продвижению образовательных услуг. Целью статьи является разработка алгоритма онлайн-продвижения образовательных услуг на основе анализа цифровых методов продвижения. Используются методы анализа и синтеза, метод системного анализа, ретроспективный анализ литературы, веб-аналитика, сравнительный анализ, анализ статистических данных, неформализованный анализ документов. Инструментом для анализа использован ресурс similarweb.com. Выполнен компаративный анализ сетевого трафика и действий клиентов и конкурентов сайтов ведущих вузов Республики Казахстан. На основе проведенного анализа сделаны выводы о недоиспользовании источников трафика на сайт. Разработан алгоритм онлайн-продвижения образовательных услуг. Сделаны выводы о необходимости проведения ретаргетинга продвижения образовательных услуг вуза и комплексном использовании традиционного и цифрового маркетинга для обеспечения и роста конкурентоспособности вуза. Результаты исследования могут быть использованы образовательными учреждениями при разработке маркетинговой стратегии продвижения образовательных услуг.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, образовательные услуги, вуз, онлайн-маркетинг, каналы продвижения, социальные сети, сайт.

Введение

Одной из приоритетных задач «Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020–2025 годы» является повышение глобальной конкурентоспособности, увеличение вклада науки в социально-экономическое развитие страны [1]. Продвижение образовательных услуг в современном мире происходит не только в традиционном (офлайн) формате, но и в интернет-пространстве. Интернет-продвижение образовательных услуг стано-

вится лидирующей сферой маркетинга любого уровня и потребительского сегмента. Этот процесс коснулся и вузов. Цифровой маркетинг обеспечивает максимальную отдачу от вложенных средств, позволяет контролировать в режиме реального времени эффективность продвижения и получать новый пласт потенциальных студентов.

В динамично изменяющейся внешней среде организации высшего образования должны активно осуществлять работу по популяризации образовательных услуг и их продвижению. Технологии традиционного и интернет-маркетинга направлены на позиционирование образовательных учреждений, их выделение среди конкурентов и привлечение обучающихся. Сегодня интернет-экономика растет с темпами до 25% в год в развивающихся странах, при этом ни один другой сектор экономики не может даже приблизиться к таким темпам. 90% всех глобальных сервисов были созданы всего за два последних года. Усилия по цифровизации приводят к созданию нового общества, повышаются эффективность и скорость работы за счет автоматизации и других новых технологий. За последнее десятилетие аудитория соцсетей росла быстрее, чем аудитория Интернета, в среднем на 12% в год [2]. По результатам исследования, 96% экспертов отметили, что приоритетной тактикой на данный момент у организаций является вовлечение и удержание потребителей услуг с помощью прежде всего email-канала и социальных сетей [3].

Казахстанские вузы не в достаточной мере используют цифровой маркетинг для продвижения образовательных услуг. Это приводит к снижению конкуренции за привлечение абитуриентов с зарубежными вузами.

Материалы и методы

При написании статьи авторами использованы методы анализа и синтеза, метод системного анализа, ретроспективный анализ литературы, веб-аналитика, сравнительный анализ, анализ статистических данных, неформализованный анализ документов. Оценка цифрового маркетинга в продвижении образовательных услуг вуза базировалась на сравнительном анализе сайтов ведущих национальных университетов Республики Казахстан. Инструментом для анализа использован ресурс similarweb.com. Проведен компаративный анализ каналов, направляющих на веб-сайт национальных вузов, распределения трафика на сайты вузов по странам, основных конкурентов сайтов. Авторами разработан алгоритм онлайн-продвижения образовательных услуг.

Основные положения

Рынок учебных заведений – основной рынок, на который приходят сегодня выпускники школ. По выражению администратора одного из американских университетов, «сегодня родители и студенты выбирают вуз, как в магазине выбирают продукты. За каждый доллар они хотят получить лучшее качество». Эта проблема становится актуальной и для казахстанских вузов, так как студенты и родители стали более критически относиться к выбору высшего учебного заведения.

Престижность университетов подтверждается высокими рейтинговыми позициями, что, в свою очередь, позволяет рассчитывать на приток талантливой молодежи.

Согласно отчету по статистике Интернета, больше чем две трети (67,1%) людей в мире пользуются мобильными телефонами, пользователи социальных сетей составляют 58,4% от общей численности населения мира. Мета-платформу WhatsApp используют 15,7% интернет-пользователей трудоспособного возраста, Facebook – 14,8%, Instagram – 14,5% [3]. Такая трансформация использования каналов передачи информации требует изменения в подходах по продвижению образовательных услуг.

Предпосылками применения новых методов коммуникаций образовательных услуг являются рост конкуренции на рынке и структура используемых каналов коммуникаций. Трансформация продвижения образовательных услуг вуза в Республике Казахстан, рост конкуренции среди отечественных и зарубежных образовательных учреждений требуют определения системы маркетинговых цифровых каналов продвижения, разработки программы продвижения.

Обзор литературы

Исследования, направленные на изучение сущности маркетинга, его роли в продвижении услуг, представлены еще в трудах Ф. Котлера. В «Маркетинге 5.0» знаменитый пропагандист «четырёх составляющих маркетинга» Филип Котлер объясняет, как маркетологи могут использовать технологии, чтобы удовлетворить потребности клиентов и изменить мир к лучшему. В условиях, когда маркетологи борются с цифровой трансформацией бизнеса и меняющимся поведением клиентов, он предлагает использование автоматизации маркетинга [4]. В работе Charfi S. отмечается, что эффективность маркетинга может повысить эффективность организации, ориентированной на прибыль [5].

Маркетинг должен обеспечить непрерывный и бесперебойный поиск и привлечение потенциальных клиентов для их последующей конверсии в реальных клиентов.

Ник Браун рассмотрел маркетинговую стратегию для SaaS, где предложил 12 элементов: контент-маркетинг, поисковая оптимизация сервиса, контекстная реклама, реферальный маркетинг, привлечение внимания отрасли, выбор клиентов, цены, предложение бесплатных пробных версий и/или модели Freemium, упрощение регистрации, повышение удобства использования сервиса, предложения и скидки, использование четких призывов к действию [6].

Саймоном Холлом исследована стратегия цифрового маркетинга B2B, новейшие цифровые методологии в критически важных процессах, таких как генерация лидов, удержание клиентов и персонализация клиентского опыта [7].

Вопросы развития цифрового маркетинга, основные направления развития, методы и инструменты цифрового маркетинга, поддержки маркетинговых решений на различных уровнях управления с помощью информационно-коммуникационных технологий и систем представлены зарубежными учеными Т.П. Данько, О.В. Китовой [8]. Вопросы формирования маркетинговой политики в условиях цифровизации экономики рассмотрены в трудах отечественных ученых М.У. Рахимбердиновой [9], управления маркетинговым потенциалом Ж.М. Дюсембековой [10].

Т.Н. Соболева отмечает, что на сегодня продвижение образовательных услуг с помощью цифровых услуг, а именно Интернета, является результативным [11].

Главная проблема в использовании Интернета в качестве основного инструмента популяризации образовательных услуг заключается в необходимости привлечения квалифицированных кадров на этапе создания сайта, его раскрутки и продвижения. Методы интернет-продвижения образовательных услуг вузов рассмотрены в трудах Е.А. Муратовой [12], инструменты продвижения – О.В. Андреевой [13]. Автором исследованы маркетинговые инструменты, обеспечивающие коммуникативный потенциал образовательного учреждения.

Исследование эффективности продвижения образовательных услуг инструментами интернет-маркетинга представлено в трудах российских ученых И.А. Байковой, В.В. Канафьевой [14]. Возможности развития интернет-маркетинга в Республике Казахстан рассмотрены Б.Е. Насакаевой [15], сделаны выводы о перспективности использования социальных сетей для продвижения услуг.

Вопросы продвижения образовательных услуг в Интернете, повышения эффективности сайта вуза рассмотрены в трудах российских ученых Д.А. Шевченко [16], М.П. Прохоровой [17] и казахстанских Г.Е. Накиповой [18], М. Серикбаева [19]. Предпосылками применения новых методов коммуникаций образовательных услуг являются рост конкуренции на рынке и структура используемых каналов коммуникаций. Развитие маркетинга отношений стейкхолдеров в образовательной деятельности рассмотрено в трудах Л.В. Глухова, Е.Н. Корнеева, Р.К. Крайнева [20].

Инструменты интернет-продвижения – раскрутка контента, продвижение в социальных сетях требуют проработки и активизации. Недостаточное их использование приводит к снижению конкуренции на международном образовательном рынке.

Марка, репутация, маркетинговая стратегия завоевания рынка – эти понятия – часть деятельности каждого вуза. Только таким образом система образования Казахстана сможет успешно провести модернизацию, обеспечить свою конкурентоспособность и стать субъектом мирового образовательного пространства.

Результаты и обсуждение

Интернет-маркетинг включает в себя составляющие: оптимизация сайта для поисковых систем (SEO), контекстная реклама, медийная реклама, RTB, таргетированная реклама, социальные сети, email-маркетинг и т.д. При использовании интернет-маркетинга не требуются физические контакты, что снижает затраты на содержание офисов или представительств.

Разработка маркетинговой стратегии продвижения образовательных услуг вуза начинается с определения целей, коррелирующих с маркетинговой стратегией самого университета. И здесь возможны варианты фокусирования на продвижении отдельных уникальных услуг, использования минимальных цен на образовательные услуги, работе с определенной целевой аудиторией. Сегментирование и позиционирование образовательных услуг должно учитывать конкурентный анализ вузов: предоставляемые услуги, ценовая политика, сервис, анализ рекламы в интернет-пространстве, социальных сетях. Эффективными инструментами для анализа могут быть следующие ресурсы: similarweb.com, megaindex.ru, yandex.direct, google.adwords. Эффективность можно обеспечить за счет интеграции онлайн- и офлайн-продвижения образовательных услуг, использования социальных сетей, электронного маркетинга, а также позиционирования актуализированного сайта. Популярными социальными сетями, используемыми казахстанскими вузами, являются WhatsApp, Facebook, Instagram. При этом важен постоянный мониторинг количества участников группы, активных пользователей, аудит публикаций (частота, регулярность выхода, качество, грамотность написания, лайки, комментарии, репосты). Это дает возможность понять, на что подписчики больше реагируют, какие темы их больше интересуют. И далее создавать контент уже с учетом их интересов.

Анализ каналов, направляющих на веб-сайт национальных вузов enu.kz, kaznu.kz в июле 2022 г., согласно данным сервиса similarweb.com, представлен на рисунке 1 и в таблице 1.

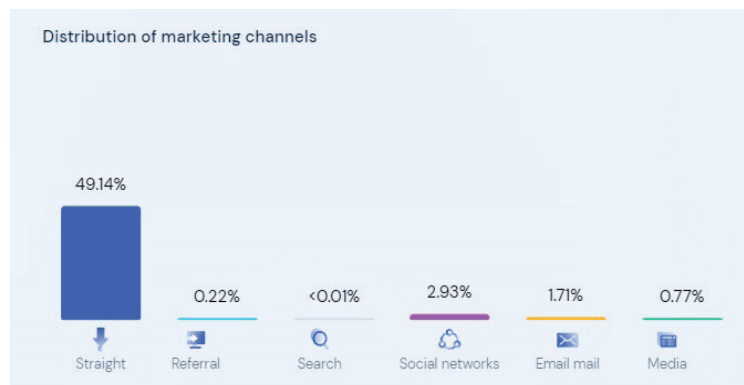

Рисунок 1– Распределение маркетинговых каналов, направляющих на веб-сайт enu.kz

Примечание: Составлено на основе источника similarweb.com

Таблица 1 – Сравнительный анализ распределения маркетинговых каналов, направляющих на веб-сайт вузов, %

Маркетинговый канал	Enu.kz	Kaznu.kz
direct	49,14	40,19
referrals	0,22	2,29
search	0,01	0,01
Social networks	2,93	1,16
e-mail	1,71	1,3
media	0,77	0,01
Примечание: Составлена авторами на основе источника similarweb.com		

Анализ каналов, направляющих на веб-сайт национальных вузов enu.kz, kaznu.kz, позволяет сделать вывод о недоиспользовании источника трафика на сайт – запросов пользователей в поисковых системах. Основным источником трафика на сайт является прямой трафик с компьютеров – 49,14%, 40,19% соответственно. Трафик с социальных сетей составляет 2,93% и 1,16%. Компаративный анализ количества посещений сайта за этот же период представлен на рисунке 2.

Рисунок 2 – Компаративный анализ количества посещений сайта

Примечание: Составлено на основе источника similarweb.com

Как показывают статистические данные, популярность посещения сайта enu.kz значительно выше. В условиях интеграции в международное образовательное пространство немаловажным является мониторинг известности, привлекательности и популярности сайта вуза в зарубежных странах.

Распределение трафика на сайт вузов по странам представлено на рисунке 3 и в таблице 2.

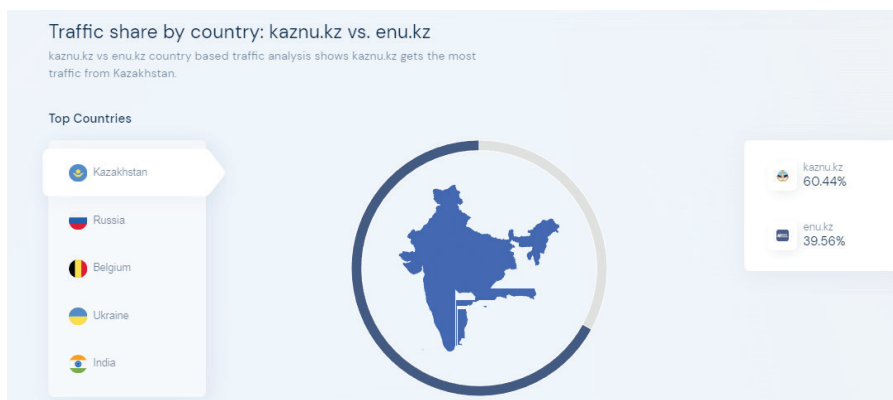

Рисунок 3 – Распределение трафика на сайт по странам

Примечание: Составлено на основе источника similarweb.com

Таблица 2 – Распределение трафика на сайт по странам, %

Страны	Enu.kz	Kaznu.kz
Казахстан	39,56	60,44
Россия	14,86	85,14
Бельгия	-	100,0
Украина	5,09	94,91
Индия	67,08	32,92

Примечание: Составлена авторами на основе источника similarweb.com

Страна, направляющая наибольший трафик на сайты, – это Казахстан. Наибольшее количество посещений на сайты вузов в страновом разрезе обеспечивают Российская Федерация, Бельгия, Украина, Индия. При этом количество запросов на сайты вузов существенно различается.

На отечественном образовательном пространстве большей популярностью пользуется сайт kaznu.kz, в большинстве своем аналогичная ситуация для зарубежных государств, обеспечивающих наибольшую популярность сайта. Исключение составляет популярность сайта enu.kz для посетителей из Индии.

На рисунке 4 представлены основные конкуренты сайтов. Анализ показывает высокую конкуренцию между казахстанскими вузами. Основные конкуренты веб-сайтов enu.kz, kaznu.kz являются ektu.kz, vkgu.kz, kazntu.kz, wkau.kz.

Web site	Proximity	Visits per month	Category	Category rating
 ektu.kz	100% 	33.4K	Science and education > Education	#24,923
 vkgu.kz	100% 	< 5K	Science and education > Education	#90,960
 kazntu.kz	96% 	< 5K	Science and education > Education	#162,266
 wkau.kz	91% 	9.4K	Science and education > Education	#43,062
 infourok.ru	90% 	5.6M	Science and education > Education	#293
 stud.kz	90% 	103.7K	Science and education > Education	#15,320
 uchi.kz	89% 	< 5K	Science and education > Education	#98,113

Рисунок 4 – Основные конкуренты веб-сайтов

Примечание: Составлено на основе источника similarweb.com

В условиях динамично изменяющейся внешней среды, глобальной интеграции в международное образовательное пространство, популярности цифровых каналов передачи информации предлагается использовать следующий алгоритм онлайн-продвижения образовательных услуг (рисунок 5, стр. 306).

На первоначальном этапе необходимо определиться с потребностями клиента. Продвижение образовательных услуг должно согласовываться с маркетинговой стратегией вуза. На этом этапе выявляются конкурентные преимущества вуза на основе оценки внутренней и внешней среды. На следующем этапе необходим конкурентный анализ отечественных и зарубежных вузов в интернет-пространстве. Важным этапом является проработка уникальности услуг, сегментирование целевой аудитории, позиционирование. Этот этап важен тем, что в результате нужно будет подстраивать свое коммуникативное сообщение под целевую аудиторию. Аудит используемых инструментов цифрового маркетинга направлен на выбор эффективных инструментов цифрового маркетинга и каналов для продвижения услуг. Необходим анализ сайта с позиции юзабилити: удобство системы навигации, качество верстки, адаптивность под мобильные устройства, наличие обратной связи.

Для понимания траектории движения сравнительный анализ необходимо проводить как с лучшими отечественными вузами, так и с зарубежными, а также с молодыми успешными университетами. Этот процесс должен сопровождаться созданием бизнес-аналитики, баз данных. На основе полученных результатов необходимо осуществлять ретаргетинг, направленный на достижение целей продвижения образовательных услуг и вуза в целом.

Рисунок 5 – Алгоритм онлайн-продвижения образовательных услуг

Заключение

Конкурентоспособность вузов в современных условиях может быть обеспечена за счет комплексного использования традиционного и цифрового маркетинга. Роль и значимость цифрового маркетинга неоспоримы. Ключевыми каналами продвижения образовательных услуг в цифровом пространстве становятся сайт, социальные сети. Выбор каналов продвижения образовательных услуг осуществляется на основе интеграции потребительских предпочтений стейкхолдеров образовательных услуг. Распределение маркетинговых каналов, направляющих на веб-сайт, позволяет определить эффективные инструменты продвижения. Анализ показал недоиспользование источников трафика на сайт – запросов пользователей в поисковых системах. Алгоритм онлайн-продвижения образовательных услуг базируется на маркетинговой стратегии вуза и образовательных программ. Для обеспечения роста конкурентоспособности отечественных вузов необходимо проводить мониторинг как с отечественными, так и с зарубежными образовательными учреждениями.

Выбор оптимальных инструментов цифрового маркетинга, определение каналов продвижения должны сопровождаться созданием бизнес-аналитики – баз данных. На основе полученных результатов необходимо осуществлять ретаргетинг, позволяющий на постоянной основе осуществлять корректирующие действия для достижения целей маркетинговой стратегии вуза и образовательных программ.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726. «Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020–2025 годы» URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> (дата обращения 10.10.2022)
- 2 Статистика интернета и соцсетей на 2022 год – цифры и тренды в мире и в России. URL: <https://www.web-canape.ru/business/statistika-interneta-i-socsetej-na-2022-god-cifry-i-trendy-v-mire-i-v-rossii> (дата обращения 10.10.2022)
- 3 Indiani N., Fahick G. Transforming Online Purchase Intent Into Actual Purchase: The Regulatory Role Of Transaction Security And Convenience // *Business: Theory and Practice*, 2020, no. 21(1), pp. 18–29.
- 4 Kotler P., Kartajaya H., Setiawan I. Marketing 5.0: Technology for Humanity. URL: <https://www.wiley.com/enus/Marketing+5+0%3A+Technology+for+Humanity-p-9781119668541> (дата обращения 10.10.2022)
- 5 Chari S., Katsikeas K., Balabanis G., Robson M. Emergent Marketing Strategies and Effectiveness: The Impact of Market Uncertainty and Strategic Feedback Systems // *British Management Journal*, 2014., no. 25(2). – pp. 145–165.
- 6 Brown N. SaaS marketing strategy: 12 proven tactics to execute and exactly how. URL: <https://accelerateagency.ai/saas-marketing-strategy> (дата обращения: 10.10.2022)
- 7 Hall S. B2B Digital Marketing Strategy: How to Use New Frameworks and Models to Achieve Growth. URL: <https://www.amazon.com/B2B-Digital-Marketing-Strategy-Frameworks/dp/1789662540> (дата обращения 10.10.2022)
- 8 Данько Т., Китова О. Вопросы развития цифрового маркетинг // *Проблемы современной экономики. Евразийский международный научно-аналитический журнал*. – 2013. – № 3(47). – С. 261–265.
- 9 Рахимбердинова М. Формирование и реализация маркетинговой политики телекоммуникационной компании в условиях «цифрового Казахстана» и общемировых трендов // *Central Asian Economic Review*. – Алматы: Экономика, 2019. – № 4(127). – С. 156–170.
- 10 Дюсембекова Ж. Управление маркетинговым потенциалом предприятий легкой промышленности // *Central Asian Economic Review*. – Алматы: Экономика, 2019. – № 4(127). – С. 67–75.
- 11 Соболева Т. Интернет маркетинг образовательных услуг // *Междисциплинарный диалог: современные тенденции в общественных, гуманитарных, естественных и технических науках*. – 2014. – № 1. – С. 148–155.
- 12 Муратова Е. Методы интернет-продвижения образовательных услуг вузов // *Московский экономический журнал*. – 2019. – № 9. – С. 646–652.
- 13 Андреева О. Стратегии и инструменты продвижения дополнительных образовательных услуг вуза в цифровой среде // *Актуальные исследования*. – 2021. – № 20(47). – С. 46–50.
- 14 Байкова И., Канафьева В. Исследование эффективности продвижения образовательных услуг инструментами интернет-маркетинга // *Петербургский экономический журнал*. – 2021. – № 1. – С. 60–77.
- 15 Насакаева Б. Возможности развития интернет-маркетинга в республике Казахстан // *Практический маркетинг*. – 2021. – № 5. – С. 22–29.
- 16 Шевченко Д. Цифровой маркетинг в сфере образования // *Практический маркетинг*. – 2018. – № 1(251). – С. 3–11.
- 17 Прохорова М., Булганина С., Григорян Н., Вдовина О. Продвижение образовательных услуг вуза на сайте вуза: проблемы и возможности // *Московский экономический журнал*. – 2020. – № 1. – С. 390–396.
- 18 Накипова Г. Образовательный маркетинг: теория и практика. URL: <https://rep.keu.kz/bitstream> (дата обращения: 15.09.2022)
- 19 Серикбаев М. Конкурентоспособность вузов Казахстана в условиях глобальной интеграции // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39166058&pos=6;-106#pos=6;-106 (дата обращения: 15.09.2022)
- 20 Глухова Л., Корнеева Е., Крайнева Р. Развитие маркетинга отношений стейкхолдеров в образовательной деятельности // *Вестник ВУиТ*. – 2020. – № 1(45). – С. 41–49.

REFERENCES

- 1 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 oktyabrya 2021 goda no. 726. «Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan na 2020–2025 gody» URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> (data obrashcheniya 10.10.2022) (in Russian).
- 2 Statistika interneta i socsetej na 2022 god – cifry i trendy v mire i v Rossii. URL: <https://www.web-canape.ru/business/statistika-interneta-i-socsetej-na-2022-god-cifry-i-trendy-v-mire-i-v-rossii> (data obrashcheniya: 10.10.2022) (in Russian)
- 3 Indiani N., Fahick G. (2020) Transforming Online Purchase Intent Into Actual Purchase: The Regulatory Role Of Transaction Security And Convenience// *Business: Theory and Practice*. No. 21(1), pp. 18–29. (In English).
- 4 Kotler P., Kartajaya H., Setiawan I. (2021) *Marketing 5.0: Technology for Humanity*. URL: <https://www.wiley.com/enus/Marketing+5+0%3A+Technology+for+Humanity-p-9781119668541> (data obrashcheniya: 10.10.2022)
- 5 Chari S., Katsikeas K., Balabanis G., Robson, M. (2014) Emergent Marketing Strategies and Effectiveness: The Impact of Market Uncertainty and Strategic Feedback Systems // *British Management Journal*. No. 25(2). P. 145–165. (In English)
- 6 Brown N. SaaS marketing strategy: 12 proven tactics to execute and exactly how URL: <https://accelerateagency.ai/saas-marketing-strategy> (data obrashcheniya 10.10.2022) (in English)
- 7 Hall S. B2B Digital Marketing Strategy: How to Use New Frameworks and Models to Achieve Growth. URL: <https://www.amazon.com/B2B-Digital-Marketing-Strategy-Frameworks/dp/1789662540> (data obrashcheniya: 10.10.2022) (in English)
- 8 Dan'ko T., Kitova O. (2013) Voprosy razvitiya cifrovogo marketinga [Digital marketing development issues] // *Problemy sovremennoj ekonomiki. Evrazijskij mezhdunarodnyj nauchno-analiticheskij zhurnal*. No. 3(47). P. 261–265. (In Russian)
- 9 Rahimberdinova M. (2019) Formirovanie i realizaciya marketingovoj politiki telekommunikacionnoj kompanii v usloviyah «cifrovogo Kazahstana» i obshchemirovnyh trendov [Formation and implementation of the marketing policy of a telecommunications company in the conditions of “digital Kazakhstan” and global trends] // *Central Asian Economic Review*. Almaty: «Ekonomika». No. 4(127). P. 156–170. (in Russian).
- 10 Dyusembekova ZH. (2019) Upravlenie marketingovym potencialom predpriyatij legkoj promyshlennosti [Managing the marketing potential of light industry enterprises] // *Central Asian Economic Review*. Almaty: «Ekonomika». No. 4(127). P. 67–75. (in Russian).
- 11 Soboleva T. (2014) Internet marketing obrazovatel'nyh uslug [Internet marketing of educational services] // *Mezhdisciplinarnyj dialog: sovremennye tendencii v obshchestvennyh, gumanitarnyh, estestvennyh i tekhnicheskikh naukah*. No. 1. P. 148–155. (in Russian).
- 12 Muratova E. (2019) Metody internet-prodvizheniya obrazovatel'nyh uslug vuzov [Methods of Internet promotion of educational services of universities] // *Moskovskij ekonomicheskij zhurnal*. No. 9. P. 646–652. (In Russian).
- 13 Andreeva O. (2021) Strategii i instrumenty prodvizheniya dopolnitel'nyh obrazovatel'nyh uslug vuza v cifrovoj srede [Strategies and tools for promoting additional educational services of the university in the digital environment] // *Aktual'nye issledovaniya*. No. 20(47). P. 46–50. (In Russian).
- 14 Bajkova I., Kanaf'eva V. (2021) Issledovanie effektivnosti prodvizheniya obrazovatel'nyh uslug instrumentami internet-marketinga [Research on the effectiveness of the promotion of educational services by Internet marketing tools] // *Peterburgskij ekonomicheskij zhurnal*. No. 1. P. 60–77. (In Russian).
- 15 Nasakaeva B. (2021) Vozmozhnosti razvitiya internet-marketinga v respublike Kazahstan // *Prakticheskij marketing*. No. 5. P. 22–29. (In Russian).
- 16 Shevchenko D. (2018) Cifrovoj marketing v sfere obrazovaniya // *Prakticheskij marketing*. No. 1(251). P. 3–11. (In Russian).
- 17 Prohorova M., Bulganina S., Grigoryan N., Vdovina O. (2020) Prodvizhenie obrazovatel'nyh uslug vuza na sajte vuza: problemy i vozmozhnosti // *Moskovskij ekonomicheskij zhurnal*. No. 1. P. 390–396. (In Russian).

18 Nakipova G. Obrazovatel'nyj marketing: teoriya i praktika [Opportunities for the development of Internet marketing in the Republic of Kazakhstan] URL: <https://rep.keu.kz/bitstream> (data obrashcheniya 15.09.2022) (in Russian).

19 Serikbaev M. Konkurentosposobnost' vuzov Kazahstana v usloviyah global'noj integracii [Competitiveness of Kazakhstan's universities in the context of global integration] // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39166058&pos=6;-106#pos=6;-106(data obrashcheniya 15.09.2022) (in Russian).

20 Gluhova L., Korneeva E., Krajevna R. (2020) Razvitie marketinga otnoshenij stejkkholderov v obrazovatel'noj deyatel'nosti [Development of marketing relations of stakeholders in educational activities] // Vestnik VUiT. No. 1(45). P. 41–49. (In Russian).

В.Р. ЗАРУБИНА,*¹

Э.Ф.К., профессор.

*e-mail: zarubina_v@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1376-9172

М.Ю. ЗАРУБИН,¹

Т.Ф.К., профессор.

e-mail: zarubin_mu@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1415-5244

Е.В. ВАСИЛЬЧУК,²

Э.Ф.Д.

e-mail: elenavasilchuk@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1960-2928

¹ШУМ «М. Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті»,
Қостанай қ., Қазақстан

²«А. Байтұрсынов атындағы Қостанай Өңірлік университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы, Қостанай қ., Қазақстан

ЦИФРАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТТЕРІН ІЛГЕРІЛЕТУ

Аннотация

Тұрақты бәсекелестіктің заманауи жағдайында қазақстандық жоғары оқу орындар білім беру қызметтерін ілгерілету үшін әртүрлі арналарды пайдаланады. Бұл офлайн және онлайн маркетингті ілгерілету арналары. Ал дәстүрлі жарнама арналары жақсы зерттеліп, түсінілсе, цифрлық арналар пысықтауды және оларды пайдалану тиімділігін арттыруды қажет етеді. Интернет – жастардың негізгі ақпарат көзі. Білім беру қызметтерін интернетте ілгерілету кез келген деңгейдегі және тұтынушылық сегменттегі маркетингтің жетекші саласына айналуға. Бұл үрдіс жоғары оқу орындарына да әсер етті. Қазақстандық университеттер білім беру қызметтерін ілгерілету үшін цифрлық маркетингті дұрыс пайдаланбайды. Ақпаратты беру арналарын пайдалануды түрлендіру білім беру қызметін ілгерілету тәсілдерін өзгертуді талап етеді. Мақаланың мақсаты – цифрлық ілгерілету әдістерін талдау негізінде білім беру қызметтерін онлайн ілгерілетудің алгоритмін әзірлеу. Жұмыста талдау және синтез әдістері, жүйелік талдау әдісі, әдебиеттерді ретроспективті талдау, веб-аналитика, салыстырмалы талдау, статистикалық мәліметтерді талдау, құжаттарды ресімделмеген талдаулар қолданылды. Талдау құралы ретінде similarweb.com ресурсы пайдаланылды. Қазақстан Республикасының жетекші жоғары оқу орындарының веб-сайттарының клиенттері мен бәсекелестерінің желілік трафигі мен әрекеттеріне салыстырмалы талдау жүргізілді. Талдау негізінде сайт трафигін толық пайдаланбау туралы қорытындылар жасалды. Білім беру қызметтерін онлайн ілгерілету алгоритмі әзірленді. Университеттің білім беру қызметтерін ілгерілету және университеттің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету, арттыру үшін дәстүрлі және цифрлық маркетингті кешенді пайдалану үшін қайта жоспарлау қажеттілігі туралы қорытындылар жасалды. Зерттеу нәтижелерін білім беру ұйымдары білім беру қызметтерін ілгерілетудің маркетингтік стратегиясын әзірлеу кезінде пайдалана алады.

Тірек сөздер: цифрлық маркетинг, білім беру қызметтері, жоғары оқу орындары, онлайн маркетинг, жарнамалық арналар, әлеуметтік желілер, веб-сайт.

V.R. ZARUBINA,*¹

c.e.s., professor.

*e-mail: zarubina_v@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1376-9172

M.Y. ZARUBIN,¹

c.t.s., professor.

e-mail: zarubin_mu@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1415-5244

E.V. VASILCHUK,²

d.e.s.

e-mail: elenavasilchuk@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1960-2928

¹M. Dulatov Kostanay University

of Engineering and Economics,

Kostanay, Kazakhstan

²Kostanay Regional University

named after. A. Baitursynov,

Kostanay, Kazakhstan

PROMOTION OF EDUCATIONAL SERVICES OF THE UNIVERSITY IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

Abstract

In modern conditions of constant competition, Kazakh universities use various channels to promote educational services. These are both offline and online marketing promotion channels. And if traditional promotion channels are well studied and understood, then digital channels require elaboration and increase in the efficiency of their use. Internet is the main source of information for young people. Internet promotion of educational services is becoming a leading area of marketing at any level and consumer segment. This process also affected universities. Kazakh universities do not adequately use digital marketing to promote educational services. The transformation of the use of information transmission channels requires a change in approaches to the promotion of educational services. The purpose of the article is to develop an algorithm for online promotion of educational services based on the analysis of digital promotion methods. Methods of analysis and synthesis, method of system analysis, retrospective analysis of literature, web analytics, comparative analysis, analysis of statistical data, non-formalized analysis of documents were used. Similarweb.com resource was used as a tool for analysis. A comparative analysis of network traffic and actions of clients and competitors of the websites of the leading universities of the Republic of Kazakhstan was carried out. Based on the analysis, conclusions were drawn about the underutilization of traffic sources to the site. An algorithm for online promotion of educational services has been developed. Conclusions are drawn about the need for retargeting to promote the educational services of the university and the integrated use of traditional and digital marketing to ensure and increase the competitiveness of the university. The results of the study can be used by educational institutions when developing a marketing strategy for promoting educational services.

Key words: digital marketing, educational services, university, online marketing, promotion channels, social networks, website.

МРНТИ 14.15.15

УДК 378.1

JEL I23

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-311-322>

Д.И. ЗАКИРОВА,*¹

PhD, профессор-исследователь.

*e-mail: ulasdila@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5161-959X

¹Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОСИСТЕМЫ ВУЗА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

В современных условиях в контексте модернизации системы высшего образования определяющую роль играет цифровая экосистема высших учебных заведений. Как цифровые аналоги природных экосистем, цифровые экосистемы состоят из множества независимых объектов, таких как отдельные лица, организации, службы, программное обеспечение и приложения, которые выполняют одну или несколько задач и сосредоточены на взаимодействиях и взаимосвязях между собой. Контент-анализ научных исследований продемонстрировал различные подходы к концепции цифровой экосистемы. В настоящем исследовании цифровая экосистема рассматривается в контексте трансформационных процессов. На основе дорожной карты цифровой трансформации, рекомендованной миллиардным компаниям, автором предпринята попытка ее адаптации для высших учебных заведений, которая будет способствовать эффективному развитию цифровой экосистемы. Определено, что основными направлениями, которые должны быть подвергнуты цифровым изменениям, являются взаимодействие со стейкхолдерами, операционная деятельность, опыт сотрудников, а также преобразование бизнес-модели и развитие цифровых платформ. Каждое отдельное направление представляет собой инструмент, использование которого позволит инициировать и стимулировать цифровую трансформацию. При этом цифровая трансформация требует сильного лидерства, четко определенного направления развития и видения, согласованного со стратегией развития вуза. Также любые цифровые изменения предполагают инвестиции и эффективные коммуникации для обеспечения гарантии развития в верно определенном направлении. Настоящее исследование может быть полезно руководителям вузов на разных этапах цифровой трансформации.

Ключевые слова: цифровизация образования, цифровая экосистема, экосистема вуза, цифровая трансформация, высшее образование, цифровой университет.

Введение

В эпоху цифровой трансформации использование технологий способствует радикальному повышению производительности и развитию предприятий всех отраслей. Цифровые достижения совершенствуют использование традиционных технологий для изменения отношений с клиентами, внутренних процессов и ценностных предложений. Данная тенденция не обходит стороной и систему образования. Образовательные и управленческие процессы в высшем образовании также подвергаются цифровой трансформации, и на этой основе возникают и развиваются новые концепции. Так, актуальной представляется концепция цифрового университета, фундаментальным базисом которого является соответствующая экосистема.

Цифровую экосистему как новую область исследований важно изучать для поддержки организации взаимодействия и сотрудничества между отдельными лицами и организациями из разных секторов, в том числе системы высшего образования.

Материалы и методы

Данное исследование основано на контент-анализе докладов и исследований международных организаций, работ экспертов по стратегическому развитию и ученых в области образования и управления, а также на выводах, полученных в результате включенного наблюдения

автора. Предпринята попытка экстраполяции опыта крупных международных компаний на деятельность высших учебных заведений в ходе цифровой трансформации.

Основные положения

Опыт традиционных корпораций показывает, что, несмотря на то что они значительно отличаются от цифровых компаний, успешно трансформировать свой бизнес с помощью цифровых технологий вполне возможно. Это даже неизбежно ввиду того, что компании все чаще сталкиваются с общим давлением со стороны клиентов, сотрудников и конкурентов, которые вынуждают их ускорить цифровую трансформацию. Однако они трансформируются с разной скоростью и с разными результатами. Успех цифровой трансформации достигается не за счет внедрения новых технологий, а за счет преобразования организации с целью использования возможностей, предоставляемых новыми технологиями. Иными словами, происходит преобразование традиционных экосистем в цифровые.

Исследователи из MIT Center for Digital Business и Capgemini Consulting предложили дорожную карту для организаций по цифровой трансформации. Они выяснили, что основные инициативы компаний, которые успешно адаптировались в условиях цифровизации, были сосредоточены на переосмыслении клиентского опыта, операционных процессов и бизнес-моделей. Каждое из этих направлений, в свою очередь, состоит из трех элементов. Эти девять элементов образуют основу для цифровой трансформации [1].

Так, преобразование отношений с клиентами в цифровой формат обеспечивается за счет понимания клиентов, обеспечения роста выручки и улучшения точек соприкосновения с клиентами. Необходимо понимать, что делает клиентов счастливыми и что приводит к их неудовлетворенности. Для этого компании используют цифровые медиа и аналитику, создают новые онлайн-сообщества и пр. Компании также получают значительные преимущества от преобразования внутренних процессов за счет их оцифровки, расширения возможностей сотрудников и управления производительностью. При преобразовании бизнес-модели компании под воздействием цифровых технологий меняют не только свои функции, но и переосмысливают их взаимосвязи и расширяют границы своей деятельности. Подобные преобразования осуществляются за счет цифровой модификации бизнеса, создания новых цифровых предприятий и цифровой глобализации.

При внедрении цифровых изменений необходимо сосредоточиться больше на «как», а не на «что». Опыт показывает, что наиболее успешные преобразования были сосредоточены в большей степени на том, как стимулировать изменения, нежели на содержании изменений. То есть для успешной цифровой трансформации не нужно создание новой организации, необходимо по-новому использовать имеющиеся стратегические активы. Ключом к цифровому преобразованию является переосмысление и изменение методов работы компании, что представляется вызовом в управлении не только для технологий, но и для людей [2].

Также отмечается, что успешная цифровая трансформация не происходит снизу вверх, ее нужно вести сверху. Ученые обнаружили, что лучшие компании, которым в исследовании был присвоен статус наиболее развитых в плане цифровой зрелости, сочетают цифровую деятельность с сильным лидерством. Происходящие цифровые изменения требуют от руководства представления о том, как преобразовать свою компанию в цифровом мире.

Спустя некоторое время, продолжая изучать опыт цифровой трансформации крупных компаний, исследователи пересмотрели ранее предложенную модель. Некоторые из первоначальных элементов остались относительно неизменными, некоторые были изменены, а также появились новые элементы [3].

Элементы, направленные на улучшение качества обслуживания клиентов и внутренних операций, сохраняют свою важность. В их ряду появляется новое направление, связанное с опытом сотрудников. Действительно, сотрудники принимают непосредственное участие в управлении бизнесом, и первые получают информацию о том, где процессы необходимо улучшить. Элементы инновационной бизнес-модели также расширились с появлением многосторонних платформенных компаний и растущего доминирования глобальных платформенных игроков. Также исследователи выделили особое место цифровой платформе, которая лежит в основе всех остальных элементов трансформации компании.

Подобные подходы вполне применимы и к высшим учебным заведениям, поскольку одной из современных тенденций менеджмента образования в Республике Казахстан является корпоративное управление. Начало внедрения принципов корпоративного управления было положено еще в Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 гг. [4]. В настоящее время данная идея продолжает развиваться. В соответствии с Планом действий по реализации Концепции обучения в течение всей жизни (непрерывное образование) предполагается «совершенствование менеджмента в образовании, в том числе внедрение принципов корпоративного управления» [5].

Обзор литературы

Впервые в начале 1990-х годов Дж. Мур использовал термин «экосистема» применительно к концепции бизнес-стратегии, которая, по его мнению, представлялась в качестве экономического сообщества, образованного взаимосвязанными фирмами и отдельными лицами. Всю совокупность товаров и услуг, продавцов и покупателей, конкурентов и стейкхолдеров Дж. Мур включил в экосистему предприятий [6]. В бизнес-экосистеме, охватывающей множество отраслей, организации сотрудничают, конкурируют и совместно развивают возможности вокруг новой инновации, поддерживают новые продукты, удовлетворяют потребности клиентов и в итоге внедряют следующий этап инноваций. Таким образом, бизнес-экосистема ассоциируется с участниками, сетями и стратегиями.

Под знаменем «инновационных экосистем» Дж. Дэвисом была проанализирована групповая динамика, предполагающая более высокую инновационную эффективность и доверие, полученные от триад с определенной деятельностью ряда взаимосвязанных партнеров [7]. Самые ранние упоминания данного термина относятся к региональным технологическим инновационным экосистемам в работе Л. Хуанг и Я. Луо [8]. Здесь невозможно не упомянуть представление инновационной экосистемы, формируемой наукой, технологиями и политикой, известной всем модели тройной спирали Г. Ицковиц [9].

В настоящее время исследователи все больше связывают бизнес-экосистемы с цифровыми технологиями, равно как и инновационные экосистемы подразумевают использование цифровых решений. То есть цифровые экосистемы сегодня можно рассматривать как некий контекст, приложение или способ технологического исполнения как инновационных, так и бизнес-экосистем.

Цифровая экосистема – это новая междисциплинарная концепция, понимание которой затрудняет то, что существует множество ее определений в зависимости от точки зрения, с которой она рассматривается (экология, экономика, технология и пр.). С экономической точки зрения цифровая экосистема представлена Дж. Чаттерджи и др. как «полезная метафора для понимания динамики бизнес-сетей на региональном и отраслевом уровнях и их взаимодействия с информационно-коммуникационными технологиями и через них» [10]. С технологической точки зрения цифровая экосистема рассматривается Ф.Д. Дорлофф как цифровой аналог биологических экосистем, которые считаются надежными, самоорганизующимися и масштабируемыми архитектурами, способными автоматически решать сложные динамические задачи [11].

Цифровые экосистемы – это метафора, вдохновленная природными экосистемами, которая описывает набор распределенных, адаптивных и открытых социотехнических систем. Являясь частью таких экосистем, отдельные лица, общественные и частные организации становятся все более зависимыми друг от друга. Когда такое сотрудничество выходит за рамки простой покупки и продажи товаров и четко определенных услуг, возникает потребность в гибкой инфраструктуре, которая поддерживает не только обмен информацией, но и совместное создание, развитие и использование знаний в ряде сетей сотрудничества и взаимодействия, которые традиционно работают снизу вверх [12].

Цифровая экосистема также определяется как самоорганизующаяся цифровая инфраструктура, направленная на создание цифровой среды для сетевых организаций, которая поддерживает сотрудничество, обмен знаниями, разработку открытых и адаптивных технологий и эволюционных бизнес-моделей [13].

ЕАЭС определяет цифровую экосистему как «открытую устойчивую систему, которая включает в себя физические, юридические, виртуальные и пр. субъекты, а также связи и отношения этих субъектов в цифровой форме на основе сервисов цифровой платформы» [14].

Основываясь на определении, приведенном в Государственной программе «Цифровой Казахстан», где цифровой экосистемой считалась «взаимозависимая группа субъектов и объектов цифровой экосистемы, которые используют стандартизованные цифровые платформы для достижения взаимовыгодных целей (таких как коммерческая прибыль, инновации или общие интересы)» [15], цифровую экосистему вуза можно представить как совокупность субъектов и объектов образовательного процесса, взаимодействующих посредством либо с использованием цифровых технологий.

Отныне цифровые технологии являются частью повседневной жизни нового поколения или группы людей, называемых цифровыми аборигенами, а также всех, кто использует эти технологии. Современные технологии являются неотъемлемым элементом экосистемы, где все может быть использовано в учебных целях как в формальных, так и в неформальных ситуациях, чтобы побудить учащихся участвовать в собственном учебном процессе, не ограничиваясь классной комнатой или учебным заведением. С развитием экосистемы цифрового обучения учителя, учащиеся, образовательное учреждение и заинтересованные стороны могут использовать новые обучающие инструменты и материалы, которые можно предложить и поделиться для совместного использования, чтобы повысить эффективность образования [16].

Экосистема электронного обучения – это совокупность обучающегося сообщества и организации образования, объединенная системой управления обучением (LMS) [17].

Модель цифровой экосистемы преподавания и обучения предложена в работе Х. Рейна. Автор применяет экосистемный подход для описания сложностей взаимодействия между обучающимся и интерфейсом, обучающимся и преподавателем, обучающимся и контентом, а также между обучающимися. Использование авторской модели позволяет педагогам разрабатывать, описывать и оценивать современные методы онлайн-обучения, а у обучающихся развивает понимание учебной деятельности и способствует извлечению большей пользы из собственного учебного опыта. Кроме того, модель позволяет ранжировать различные онлайн-методики с точки зрения дизайна, навигации и доступности, содержания, интерактивности, оценки и вовлеченности учащихся [18].

В исследовании И.К. Фичеман и Р.Д. Лопес представлена модель экосистемы цифрового обучения, которая, как и природные экосистемы, состоит из видов, популяций и сообществ, взаимодействующих друг с другом и с окружающей средой. Предлагаемая модель поддерживает анализ четырех важных аспектов средств обучения: авторская работа, совместная работа, погружение и мобильность [19].

Влияние экосистемы вузов на развитие региональной инновационной системы исследуется в работе Ф. Брунетти и др. Авторы предлагают адекватные стратегии, которые компании, государственные администраторы и организации в сфере образования могут использовать для успешного решения задач цифровой трансформации. основополагающими элементами выступают «культура и навыки», которые включают в себя цифровое образование, развитие талантов и цифровой культуры; «инфраструктура и технологии», что указывает на необходимость информации, взаимодействия и искусственного интеллекта в качестве ключевых направлений деятельности; а также «экосистемы», что подчеркивает важность инвестирования в среднесрочные и долгосрочные концепции, партнерство и качество жизни. В исследовании подчеркивается важность развития цифровой культуры и навыков, прежде чем инвестировать в цифровую инфраструктуру и технологии. Компании должны изменить свое видение, прежде чем перенастраивать свои бизнес-модели, инвестировать в интеллектуальную деятельность и устанавливать контакты со стартапами. Кроме того, исследование рекомендует, чтобы государственное управление в основном инвестировало в цифровое образование и партнерские отношения с вузами в обмен на формирование цифровых навыков у населения, что положительно скажется на развитии региональных инновационных систем [20].

Несомненно, цифровую экосистему по аналогии с инновационной экосистемой можно рассматривать в нескольких последовательно преобразующихся уровнях: корпоративный, регио-

нальный, национальный, международный и т.д. В ходе проведения литературного обзора было выявлено два подхода к исследованию цифровой экосистемы вузов. Первый подход основывается на влиянии внутренних факторов формирования и развития экосистемы, то есть предполагает анализ микроуровня. Здесь экосистема сформирована внутри вуза и включает в себя в первую очередь образовательную среду со всем многообразием технологий и методик учебной деятельности, а также ее непосредственных участников в лице студентов, преподавателей, руководства и пр. Второй же подход построен на внешних факторах и отражает взаимодействие вузов с рынком и бизнесом.

Что бы мы ни подразумевали под цифровой экосистемой, какой подход к данной концепции ни использовали бы, очевидно, что экосистема должна находиться в постоянном развитии. При этом факторами развития должны выступать не только внешние воздействия, как это наблюдается традиционно, а внутренние изменения, побуждаемые осознанным желанием вузов и их руководства быть лидерами цифровой трансформации экономики и общества.

Результаты и обсуждение

Понятие цифровой экосистемы имеет достаточно большое количество различных интерпретаций – от комплекса цифровых инструментов, используемых компаниями в своей деятельности, до максимальной интеграции отдельного субъекта в мировые цифровые процессы. Для системы высшего образования в этих условиях важным представляется не только внедрение и использование в образовательной и управленческой деятельности цифровых технологий как таковых, а полное погружение в цифровую действительность, присущую современной экономике и обществу. Это в первую очередь должно отразиться на результатах деятельности вузов в части подготовки востребованных, высококвалифицированных кадров, обладающих новыми актуальными компетенциями.

Компании в ходе цифровой трансформации сильно различаются в том, как они используют технологии. Выделяют три уровня использования цифровых технологий.

- ♦ Замещение – это использование новой технологии в качестве альтернативы или замены практически той же функции, которую предприятие уже выполняло с помощью другой технологии и процесса. В вузах инструменты бизнес-аналитики и электронный документооборот заменяют подробные отчеты и аналогичные источники информации, доступные с помощью других методов. В аудитории произошла замена раздаточного материала, отдельных контрольных мероприятий цифровыми аналогами. Замена полезна, когда она улучшает производительность или более удобна, чем традиционные методы.

- ♦ Расширение – значительно улучшает производительность или функциональность процесса с помощью технологии. Так, расширению подверглись учебные пространства, переместившись за пределы кампуса либо вовсе в онлайн; каналы коммуникаций получили еще большее распространение, в том числе в образовательном процессе, расширяя возможности взаимодействия стейкхолдеров.

- ♦ Прорыв – это фундаментальное переосмысление процесса или функции с помощью технологии. Здесь компании используют комбинацию встроенных устройств и аналитики для создания полностью автоматизированных производств, которые обеспечивают более высокую эффективность, качество и защиту окружающей среды, чем производства с ручным обслуживанием. В образовательной деятельности это может быть вывод учебных курсов на массовые открытые платформы, которые способны функционировать самостоятельно, либо вовсе создание виртуальных образовательных организаций.

Практика демонстрирует, что в большей степени в системе образования используются уровни замещения и расширения. При этом без прорывных инициатив высшее образование не сможет занять то место, которое ему отводит общество в процессе цифровой трансформации.

Следует признать, что под цифровой экосистемой вуза корректнее подразумевать некий комплексный подход, некие устойчивые системные связи, нежели совокупность отдельных методик и технологий, используемых в образовательном процессе. Университет не станет цифровым только за счет внедрения, пусть даже самых передовых, технологий обучения. Для успеш-

ной цифровой трансформации вузов необходимо обеспечить развитие цифровой экосистемы (рисунок 1).

Успешные цифровые преобразования должны происходить по инициативе высшего руководства. Ведь именно руководители оценивают потенциальную ценность существующих корпоративных активов и строят преобразующее видение будущего. Руководители инвестируют в навыки и инициативы, чтобы воплотить свое видение в реальность. Основой трансформации является эффективная коммуникация и управление, чтобы гарантировать, что компания движется в правильном направлении.

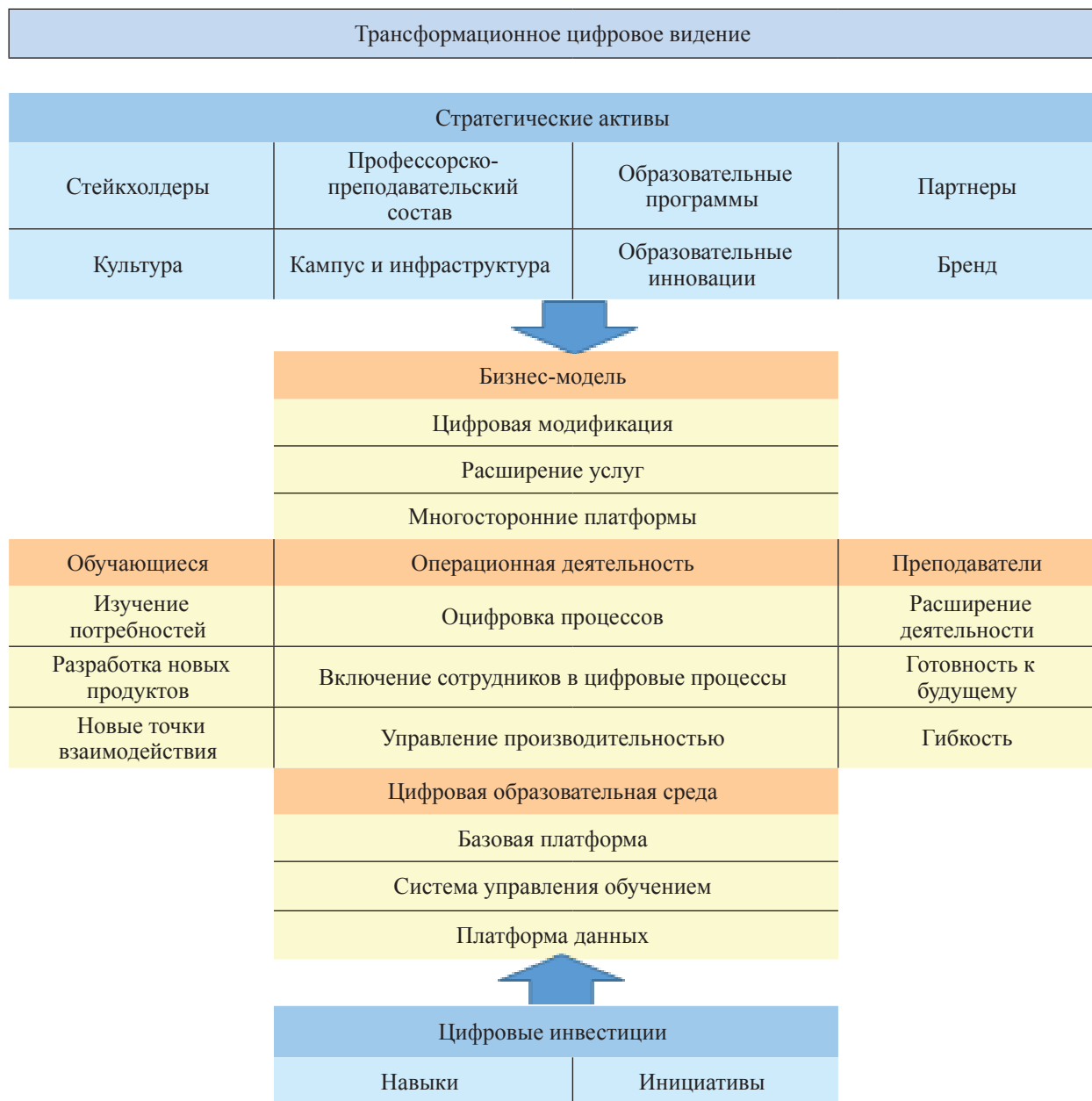

Рисунок 1 – Модель цифровой трансформации экосистемы вуза

Примечание: Составлено автором.

Инициативы вузов по цифровому преобразованию зачастую не могут охватить всю доступную им ценность, потому что их видение не является трансформационным. Только руководство может создать привлекательное видение будущего и распространить его по всей организации. Как показывают исследования, успешная цифровая трансформация не происходит снизу вверх.

Истинная ценность преобразования часто заключается в том, чтобы увидеть ценность в разрозненных подразделениях, а затем помочь всем остальным увидеть эту ценность.

Эта идея подтверждается рекомендациями PWC о том, что задача цифровой трансформации университета не может лежать лишь на департаменте ИТ, а затрагивает деятельность каждого структурного подразделения. Многие университеты, ищущие быстрое цифровое решение, полностью полагаются на свои ИТ-отделы, не понимая более широкой роли цифровых технологий. Преобразования, происходящие под руководством ИТ-отделов, редко приносят ожидаемые результаты и могут поставить университеты в невыгодное положение. ИТ-отделы должны быть вовлечены, но правильно. Для достижения устойчивых результатов необходимы межструктурные программы трансформации при поддержке ИТ-отдела и соответствующих технологий [21].

Серьезные преобразования, в том числе в образовательной деятельности, часто происходят не за счет радикальной замены старого новым, а за счет трансформации некоторых имеющихся у вузов ресурсов и компетенций в новой среде. Поэтому на следующем этапе необходимо понимание, какие традиционные активы и источники преимуществ больше не представляют ценности, а какие активы будут полезны в цифровом преобразованном мире.

К таким стратегическим активам вузов можно отнести следующие компоненты:

- ♦ **Стейкхолдеры.** Накапливая опыт и изучая потребности стейкхолдеров, вузы способны создавать новые продукты, улучшать взаимодействие, увеличивать спектр образовательных услуг за счет сегментации потребителей.

- ♦ **Культура.** Культура является мощным активом любой образовательной организации. Лояльность и понимание современных тенденций упрощают цифровую трансформацию.

- ♦ **Профессорско-преподавательский состав.** Надежным источником лояльности обучающихся является комплекс взаимоотношений, формируемый компетентным профессорско-преподавательским составом и сотрудниками вузов.

- ♦ **Кампус и инфраструктура.** Материально-техническая база является важным источником преимуществ, основанных на местоположении, даже в условиях цифровизации образования.

- ♦ **Образовательные программы.** Содержание образовательных программ является сильным активом, который можно эффективно использовать в цифровой среде. Существует возможность реализации образовательных программ исключительно в цифровом формате.

- ♦ **Образовательные инновации.** Вузы имеют возможности производить инновационные продукты и решения, с которыми немногие другие фирмы могут сравниться на своих нишевых рынках.

- ♦ **Партнеры.** Прочные партнерские отношения могут стать ключевым рычагом трансформации. Сети эксклюзивных или доверительных отношений могут позволить вузам объединить различный опыт и предложить новые образовательные услуги.

- ♦ **Бренд.** Расширяя и укрепляя собственный бренд, вузы способны наращивать партнерские связи и создавать новые точки взаимодействия со стейкхолдерами.

Далее представляются основные направления или элементы экосистемы, развитие которых приведет к цифровой трансформации.

Преобразование бизнес-модели предполагает, что цифровое мастерство может привести к инновациям бизнес-моделей. Три элемента, поддерживающих преобразование бизнес-модели: цифровая модификация, расширение услуг на основе информации и многосторонние платформы. Цифровая модификация образовательной деятельности заключается во все большем дополнении физического взаимодействия преподавателя с обучающимися цифровым контентом, инструментами и технологиями. Обмен информацией между подразделениями организации также должен в большей мере осуществляться по цифровым каналам. На основе сбора информации о потребностях стейкхолдеров на базе вузов могут образовываться новые предприятия по оказанию сопутствующих услуг или производству товаров, которые дополняют традиционные образовательные услуги. О деятельности отдельных университетов, которые сегодня представляются действительно глобальными, мировыми, свидетельствуют их образовательные услуги, доступные в любом уголке мира. Цифровые технологии в сочетании с интегрированной информацией позволяют им получать глобальную синергию, сохраняя при этом возможность успешного функционирования на местном уровне. Подобный успех обеспечивается созданием образовательных платформ. Для запуска успешной платформенной экосистемы требуются осо-

бые экономические условия, крупные инвестиции и большой опыт для достижения прибыльного масштаба. Поэтому не каждый вуз должен пытаться стать лидером и создавать собственную образовательную платформу, существует достаточно возможностей использовать уже раскрученные платформы для трансформации своей образовательной деятельности.

В современных условиях сильно изменяются обучающиеся. Будучи цифровыми аборигенами, они приходят в университет с набором конкретных требований и ожиданий, которым вуз должен не просто соответствовать, а превосходить их. На основе изучения потребностей рынка вуз должен быть готов предоставить обучающимся самые актуальные курсы и сформировать у них востребованные компетенции. Формы предоставления учебного контента и форматы его освоения должны быть разнообразны и удовлетворять особенные потребности каждого. Для университета ограничиться стандартным набором образовательных услуг сегодня уже недостаточно. Нужен постоянный поиск новых точек взаимодействия.

Включенность сотрудников и ППС в цифровые процессы вуза предполагает, что им обеспечен постоянный доступ к необходимым инструментам, информации и ресурсам в цифровом формате в удобное для них время. Также сюда можно отнести постоянную поддержку цифровых знаний и навыков работников в актуальном состоянии. Поэтому периодичность повышения квалификации, определенная нормативными требованиями, представляется сегодня недостаточной.

В последние годы в основе оперативных решений все чаще лежат не ретроспективные отчеты, а данные, поступающие в режиме реального времени. Теперь подключенные устройства, новые алгоритмы машинного обучения, более разумные эксперименты и обширные данные позволяют принимать более обоснованные решения. Эта способность распространяется и на стратегические и маркетинговые решения. То есть необходимо интегрировать операционные и стратегические решения новыми и эффективными способами.

Анализируя опыт цифровых преобразований, происходящих в вузах, можно с уверенностью сказать, что самым серьезным препятствием либо самым важным фактором успеха трансформации является профессорско-преподавательский состав. Важным направлением развития представляется изучение опыта и потребностей преподавателей, равно как и обучающихся. Здесь основными элементами трансформации опыта преподавателей является расширение их деятельности, подготовка к будущему и гибкость.

Расширение деятельности происходит благодаря освоению и внедрению в учебную деятельность цифровых технологий, за счет чего наблюдается повышение продуктивности и производительности преподавателей. Готовность к будущему должна быть неотъемлемой частью развития педагога в условиях современной конкурентной среды, что диктует необходимость формирования у них актуальных навыков для того, чтобы идти в ногу с темпами изменений. Новые модели управления обучением и развитием преподавателей и сотрудников меняют корпоративные возможности и культуру с изменением целей обучения. Развивается мышление и способности, необходимые для эффективной работы сейчас и плавной адаптации в будущем; меняются методы обучения для обеспечения учебного опыта, который является более атомизированным, оцифрованным и персонализированным. Трансформируя функцию обучения и развития, необходимо гарантировать преподавателям и сотрудникам возможности, необходимые для использования цифровых технологий и стимулирования трансформации образовательного процесса. Чтобы реагировать на быстро меняющиеся цифровые возможности и угрозы, университетам также необходимо повысить профессиональную гибкость своих сотрудников. Это также подтверждается все более расширяющейся междисциплинарностью образовательных программ, отдельных учебных курсов и даже модулей.

Основой цифровой трансформации вуза является хорошо структурированная цифровая образовательная среда: технологии, приложения и данные, лежащие в основе образовательного процесса. Ни один из других цифровых элементов не может полностью реализовать свои возможности без соответствующей среды.

Цифровая образовательная среда состоит из трех взаимосвязанных, но различных элементов, которые работают вместе, чтобы обеспечить эффективность образовательной деятельности. Первый элемент – это базовая платформа, прочная основа для операционных и транзакционных систем, обеспечивающих ключевые процессы. Базовая платформа – технологическая

основа организации – должна быть хорошо структурирована, хорошо управляема и настолько сложна, насколько это действительно необходимо. Второй элемент – это система управления обучением, в которой работают учебные приложения и другие процессы, связанные с учебной деятельностью. Эта система должна работать с основной платформой для выполнения ключевых функций и служить привлекательной и гибкой платформой для проведения различных форм взаимодействия с обучающимися и предоставления персонализированного опыта. Третий элемент – это платформа данных, которая дает возможность выполнять интенсивную аналитику, а также создавать и тестировать алгоритмы без нарушения работы операционных систем компании. В образовательной деятельности используется большое количество неструктурированных данных, таких как текст, изображения и голос и пр. Для улучшения качества образования платформы данных являются ключевым компонентом цифровых инноваций.

Таким образом, для эффективного развития цифровой экосистемы вуза необходима планомерная работа, охватывающая все без исключения аспекты образовательной деятельности. Безусловно, цифровая трансформация требует понимания необходимости инвестиций, управления рисками и изменениями, которые в последующем будут способствовать извлечению выгод. Инвестиции должны быть сосредоточены в первую очередь на развитии цифровых навыков, а также поддерживать сообщества, созданные вокруг желающих и способных цифровых новаторов. Сотрудникам и преподавателям необходимо предоставить большую свободу и гибкость, чтобы создавать новые инновационные способы работы с использованием цифровых технологий. Следует поощрять новаторов, которые выступают исследователями технологических изменений и расширяют таким образом образовательные границы с помощью цифровых технологий.

Заключение

Проанализировав модель цифровой трансформации, разработанной на основе опыта международных компаний и предложенной для использования миллиардным предприятиям, а также учитывая то, что современные университеты успешно внедряют принципы корпоративного управления, можно заключить, что данная модель вполне применима высшими учебными заведениями.

Развитие цифровой экосистемы должно опираться на четкое видение и стратегию, определенные высшим руководством с учетом потребностей стейкхолдеров. Для успеха цифровой трансформации необходима ясность в отношении ожидаемых результатов и того, как они связаны с общей стратегией вуза. Отсутствие общего видения может привести к разрозненности проводимых мероприятий, поскольку разрозненное мышление провоцирует создание сложной, негибкой и неспособной быстро реагировать на изменения рынка инфраструктуры. Прежде чем стейкхолдеры смогут принять участие в новых стратегических мероприятиях по улучшению цифровых возможностей, им необходимо знать цель, понять суть проводимых изменений и осознать свою роль в достижении стратегических результатов. Открытая и прозрачная коммуникация будет укреплять доверие между участниками и придавать им чувство собственной значимости в происходящих изменениях.

Таким образом, предложенная модель развития цифровой экосистемы будет способствовать более эффективной трансформации вузов в условиях цифровизации экономики и общества.

Информация о финансировании. Исследование выполнено в рамках грантового финансирования Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (№ AP13268867).

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Westerman G., Bonnet D., McAfee A. The Nine Elements of Digital Transformation. January 07, 2014. URL: <https://sloanreview.mit.edu/article/the-nine-elements-of-digital-transformation/>
- 2 Westerman G., Calmédjane C., Bonnet D., Ferraris P. Digital Transformation: A roadmap for billion-dollar organizations // MIT Center for digital business and Capgemini consulting, 2011.

- 3 Bonnet D., Westerman G. The New Elements of Digital Transformation. November 19, 2020. URL: <https://sloanreview.mit.edu/article/the-new-elements-of-digital-transformation/>
- 4 Алтайбек А.А., Жусупов А.М., Жусупова К.А., Кабатаева Б.С. Применение принципов корпоративного управления в высших учебных заведениях // Вестник КазНУ. Серия педагогическая. – 2016. – № 38. – С. 62–68. URL: <https://bulletin-pedagogic-sc.kaznu.kz/index.php/1-ped/article/view/94>
- 5 Концепция обучения в течение всей жизни (непрерывное образование). Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 8 июля 2021 года № 471. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000471>
- 6 Moore J.F. Predators and Prey: A New Ecology of Competition. Harvard Business Review, 1993.
- 7 Davis J.P. The Group Dynamics of Interorganizational Relationships: Collaborating with Multiple Partners in Innovation Ecosystems // Administrative Science Quarterly. 2016. V. 61(4). P. 621–661. URL: <https://doi.org/10.1177/0001839216649350>
- 8 Huang L., Luo Y. Restrictive factors in the regional technological innovation ecosystem and the strategies for adaptation // PICMET '03: Portland International Conference on Management of Engineering and Technology Technology Management for Reshaping the World, 2003, pp. 106–111. URL: <https://doi.org/10.1109/PICMET.2003.1222784>
- 9 Etzkowitz H. The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action. New York: Routledge, 2008, 180 p.
- 10 Chatterjee J., Prabhakar T., Sarkar R. Evolution of a Digital Ecosystem for Knowledge Services to Indian Agriculture. Digital Business Ecosystems Book, European Commission, 2007.
- 11 Dorloff F.-D. Service descriptions in Digital Ecosystems: based on standards and converters // 4th IEEE International Conference on Digital Ecosystems and Technologies (DEST), 2010, pp. 75–79.
- 12 Krogstie J. Modeling of Digital Ecosystems: Challenges and Opportunities // Information and Knowledge Management in Complex Systems, 2012, pp. 137–145. URL: https://doi:10.1007/978-3-642-32775-9_14
- 13 Chang V., Uden L. Governance for e-learning ecosystem // 2nd IEEE International Conference on Digital Ecosystems and Technologies, 2008, pp. 340–345.
- 14 Решение Высшего Евразийского экономического совета от 11.10.2017 № 12 «Об основных направлениях реализации цифровой повестки Евразийского экономического союза до 2025 года». 11 октября 2017. URL: https://docs.eaunion.org/docs/ru-ru/01415213/scd_10112017_12
- 15 Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан». Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827 (утратило силу).
- 16 Sarnok K., Wannapiroon P., Nilsook P. Digital Learning Ecosystem by Using Digital Storytelling for Teacher Profession Students // International Journal of Information and Education Technology. 2019, No. 9(1), pp. 21–26.
- 17 Price C. E-learning Ecosystems: The Future of Learning Technology. 2004. URL: <https://www.chieflearningofficer.com/2004/08/30/e-learning-ecosystems-the-future-of-learning-technology/>
- 18 Reyna J. Digital teaching and learning ecosystem (DTLE): A theoretical approach for online learning environments // The Australasian Society for Computers in Learning in Tertiary Education. 2011, pp. 1083–1088.
- 19 Ficheman I.K., De Deus Lopes R. Digital learning ecosystems: Authoring, collaboration, immersion and mobility // Proceedings of the 7th International Conference on Interaction Design and Children, IDC 2008, pp. 9–12.
- 20 Brunetti F., Matt D.T., Bonfanti A., Pedrini G., Orzes G. Digital transformation challenges: strategies emerging from a multi-stakeholder approach // TQM Journal, 2020, No. 32(4), pp. 697–724.
- 21 The 2018 digital university. Staying relevant in the digital age. Talking points. PWC, 2018. URL: <https://www.pwc.co.uk/assets/pdf/the-2018-digital-university-staying-relevant-in-the-digital-age.pdf>

REFERENCES

- 1 Westerman G., Bonnet D., McAfee A. (2014) The Nine Elements of Digital Transformation. URL: <https://sloanreview.mit.edu/article/the-nine-elements-of-digital-transformation/> (In English).
- 2 Westerman G., Calmédjane C., Bonnet D., Ferraris P. (2011) Digital Transformation: A roadmap for billion-dollar organizations. MIT Center for digital business and Capgemini consulting. (In English).
- 3 Bonnet D., Westerman G. (2020) The New Elements of Digital Transformation. URL: <https://sloanreview.mit.edu/article/the-new-elements-of-digital-transformation/> (In English).
- 4 Altajbek A.A., Zhusupov A.M., Zhusupova K.A., Kabataeva B.S. (2016) Primenenie principov korporativnogo upravlenija v vysshih uchebnyh zavedenijah [Application of corporate governance principles in higher education institutions] // Vestnik KazNU. Serija pedagogicheskaja. No. 38. P. 62–68. URL: <https://bulletin-pedagogic-sc.kaznu.kz/index.php/1-ped/article/view/94> (In Russian).

- 5 Koncepcija obuchenija v techenie vsej zhizni (nepreryvnoe obrazovanie). Utverzhdena postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 8 ijulja 2021 goda no. 471. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000471> (In Russian).
- 6 Moore J.F. (1993) Predators and Prey: A New Ecology of Competition. Harvard Business Review. (In English).
- 7 Davis J.P. (2016) The Group Dynamics of Interorganizational Relationships: Collaborating with Multiple Partners in Innovation Ecosystems // Administrative Science Quarterly. No. 61(4). P. 621–661. URL: <https://doi.org/10.1177/0001839216649350> (In English).
- 8 Huang L., Luo Y. (2003) Restrictive factors in the regional technological innovation ecosystem and the strategies for adaptation // PICMET '03: Portland International Conference on Management of Engineering and Technology Technology Management for Reshaping the World, pp. 106–111. URL: <https://doi.org/10.1109/PICMET.2003.1222784> (In English).
- 9 Etkowitz H. (2008) The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action. New York: Routledge, 180 p. (In English).
- 10 Chatterjee J., Prabhakar T., Sarkar R. (2007) Evolution of a Digital Ecosystem for Knowledge Services to Indian Agriculture. Digital Business Ecosystems Book, European Commission. (In English).
- 11 Dorloff F.-D. (2010) Service descriptions in Digital Ecosystems: based on standards and converters // 4th IEEE International Conference on Digital Ecosystems and Technologies (DEST), pp. 75–79. (In English).
- 12 Krogstie J. (2012) Modeling of Digital Ecosystems: Challenges and Opportunities // Information and Knowledge Management in Complex Systems, pp. 137–145. URL: https://doi:10.1007/978-3-642-32775-9_14 (In English).
- 13 Chang V., Uden L. (2008) Governance for e-learning ecosystem // 2nd IEEE International Conference on Digital Ecosystems and Technologies, pp. 340–345. (In English).
- 14 Reshenie Vysshogo Evrazijskogo jekonomicheskogo soveta ot 11.10.2017 no. 12 «Ob osnovnyh napravlenijah realizacii cifrovoj povestki Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza do 2025 goda». 11 oktjabrja 2017. URL: https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/01415213/scd_10112017_12 (In Russian).
- 15 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy «Cifrovoj Kazahstan». Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 dekabrja 2017 goda no. 827 (utratilo silu) (In Russian).
- 16 Sarnok K., Wannapiroon P., Nilsook P. (2019) Digital Learning Ecosystem by Using Digital Storytelling for Teacher Profession Students // International Journal of Information and Education Technology. No. 9(1). P. 21–26. (In English).
- 17 Price C. (2004) E-learning Ecosystems: The Future of Learning Technology. URL: <https://www.chieflearningofficer.com/2004/08/30/e-learning-ecosystems-the-future-of-learning-technology/> (In English).
- 18 Reyna J. (2011) Digital teaching and learning ecosystem (DTLE): A theoretical approach for online learning environments. The Australasian Society for Computers in Learning in Tertiary Education. P. 1083–1088. (In English).
- 19 Ficheman I.K., De Deus Lopes R. (2008) Digital learning ecosystems: Authoring, collaboration, immersion and mobility // Proceedings of the 7th International Conference on Interaction Design and Children, IDC, pp. 9–12. (In English).
- 20 Brunetti F., Matt D.T., Bonfanti A., Pedrini G., Orzes G. (2020) Digital transformation challenges: strategies emerging from a multi-stakeholder approach // TQM Journal. No. 32(4). P. 697–724. (In English).
- 21 The 2018 digital university. Staying relevant in the digital age. Talking points. PWC. URL: <https://www.pwc.co.uk/assets/pdf/the-2018-digital-university-staying-relevant-in-the-digital-age.pdf> (In English).

Д.И. ЗАКИРОВА,*¹

PhD, профессор-зерттеуші.

*e-mail: ulasdila@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5161-959X

¹«Тұран» университеті, Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ ЭКОЖҮЙЕСІН ДАМУ

Аңдатпа

Қазіргі жағдайда жоғары білім беру жүйесін жаңғырту контекстінде жоғары оқу орындарының цифрлық экожүйесі шешуші рөл атқарады. Табиғи экожүйелердің цифрлық аналогтары ретінде цифрлық экожүйелер бір немесе бірнеше тапсырмаларды орындайтын және өзара әрекеттесу мен өзара байланыстарға бағытталған

жеке адамдар, ұйымдар, қызметтер, бағдарламалық қамтамасыз ету және қолданбалар сияқты көптеген тәуелсіз нысандардан тұрады. Ғылыми зерттеулердің мазмұнын талдау цифрлық экожүйе тұжырымдамасына қатысты әртүрлі амалдарды көрсетті. Бұл зерттеуде цифрлық экожүйе трансформациялық процестер контекстінде қарастырылады. Автор цифрлық экожүйенің тиімді дамуына ықпал ететін миллиардтаған компанияларға ұсынылған цифрлық трансформацияның жол картасын негізге алды және оны жоғары оқу орындарға бейімдеуге тырысты. Цифрлық өзгерістерге ұшырайтын негізгі бағыттар стейкхолдерлермен өзара әрекеттесу, операциялық қызмет, қызметкерлердің тәжірибесі, сондай-ақ бизнес-модельді түрлендіру және цифрлық платформаларды дамыту болып табылады. Әрбір жеке бағыт цифрлық трансформацияны бастауға және ынталандыруға мүмкіндік беретін құрал болып табылады. Бұл ретте, цифрлық трансформация күшті көшбасшылықты, дамудың нақты белгіленген бағытын және ЖОО-ның даму стратегиясымен келісілген пайымдаманы талап етеді. Сондай-ақ, кез-келген цифрлық өзгерістер белгілі бір бағытта даму кепілдігін қамтамасыз ету үшін инвестициялар мен тиімді коммуникацияларды қамтиды. Бұл зерттеу цифрлық трансформацияның әртүрлі кезеңдерінде ЖОО басшыларына пайдалы болуы мүмкін.

Тірек сөздер: білім беруді цифрландыру, цифрлық экожүйе, ЖОО экожүйесі, цифрлық трансформация, жоғары білім, цифрлық университет.

D.I. ZAKIROVA,*¹

PhD, research professor.

*e-mail: ulasdila@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5161-959X

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

DEVELOPMENT OF THE UNIVERSITY DIGITAL ECOSYSTEM IN MODERN CONDITIONS

Abstract

In modern conditions, in the context of the modernization of the higher education system, the digital ecosystem of higher education institutions plays a decisive role. As digital counterparts of natural ecosystems, digital ecosystems are made up of many independent entities such as individuals, organizations, services, software, and applications that perform one or more tasks and focus on interactions and relationships among themselves. Content analysis of scientific research has demonstrated different approaches to the concept of a digital ecosystem. In this study, the digital ecosystem is considered in the context of transformational processes. Based on the digital transformation roadmap recommended for billion-dollar companies, the author made an attempt to adapt it for higher education institutions, which will contribute to the effective development of the digital ecosystem. It was determined that the main areas that should be subjected to digital changes are interactions with stakeholders, operations, employee experience, as well as the transformation of the business model and the development of digital platforms. Each individual direction is a tool, which will allow initiating and stimulating digital transformation. At the same time, digital transformation requires strong leadership, a clearly defined direction of development and a vision that is consistent with the development strategy of the university. Also, any digital change requires investments and effective communications to ensure development in the right direction. This study can be useful for university leaders at different stages of digital transformation.

Key words: digitalization of education, digital ecosystem, university ecosystem, digital transformation, higher education, digital university.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

Научный журнал «Вестник университета «Туран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» включен в Перечень научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности, отрасль «Экономика»

(приказ Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК № 526 от **25.06.2021 г.**
«О внесении дополнений в приказ № 52 от 28 января 2021 г. «Об утверждении Перечня научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности»)

Научный журнал «Вестник университета «Туран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» размещен в Научной электронной библиотеке (г. Москва, Российская Федерация) в открытом доступе для читателей и включен в аналитическую базу данных «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ) с целью предоставления возможности поиска, просмотра и использования материалов научного журнала в информационных, научных и учебных целях (договор № 361-06/2016 от 16.06.2016 г.)

Регистрация пользователя в Научной электронной библиотеке является необходимым условием для получения доступа к полным текстам публикаций, размещенных на платформе eLIBRARY.RU

**Научная электронная библиотека eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>**

ОҚЫРМАҢДАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесіне енгізілді, «Экономика» саласы.

(«Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті ұсынатын ғылыми баспалар Тізбесін бекіту туралы» 2021 жылғы 28 қаңтардағы № 52 бұйрығына толықтырулар енгізу туралы» ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің **25.06.2021 ж.** № 526 бұйрығы)

«Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы оқырмандар ашық қол жеткізе алатын Ғылыми электронды кітапханаға (Мәскеу, Ресей Федерациясы) енгізілді және ғылыми журналдардың материалдарын ақпараттық, ғылыми және білім беру мақсаттарында іздеу, көру және пайдалану мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін Ресейлік ғылыми дәйексөз алу индексі (РИНЦ) аналитикалық базасына енді (Келісімшарт № 361-06 / 2016 ж. 16.06.2016 ж.).

eLIBRARY.RU платформасында жарияланған жарияланымдардың толық мәтініне қол жеткізу үшін Ғылыми электронды кітапханаға пайдаланушының тіркелуі қажетті шарт болып табылады.

**Ғылыми электронды кітапхана eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>**

INFORMATION FOR READERS

The scientific journal “Bulletin of Turan University” is in the list of scientific publications recommended by the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for publishing main results of scientific activity, the branch “Economy”

(by the order of the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan №. 526 from **25.06.2021** “On Amendments to Order No. 52 from January 28, 2021” On Approval of the List of Scientific Publications Recommended by the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for publishing main results of scientific activity”)

The scientific journal “Bulletin of Turan University”, hosted in the Scientific electronic library (Moscow, Russian Federation), is free to readers and included in the analytical database “Russian science citation index” (RSCI) with the aim of providing search, view and use materials of scientific journal in for information, research and education (contract №.361-06/2016 from 16.06.2016)

User registration in the Scientific electronic library is **a necessary condition** to gain access to the full text publications hosted on the eLibrary platform.RU

Scientific Electronic Library eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»

Материалы принимаются на казахском, русском и английском языках через официальный сайт журнала (<https://vestnik.turan-edu.kz/>), в котором имеется подробная инструкция для авторов о процессе подачи статей, а также об оплате публикации.

Текст статьи должен быть набран в **WINWORD XP** или *. RTF (Reach text format). Шрифт **Times New Roman**, кегль **14**, текст должен быть набран через один интервал и не превышать **16** страниц.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ, УДК и JEL**.

Далее в правой верхней части листа печатаются на трех языках (казахском, русском и английском) фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание, название страны и города, e-mail; если авторов несколько – указать основного автора статьи (знаком*). В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова** (7–8 слов, в том числе не более двух словосочетаний) на трех языках. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов**, соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation)**. **Таблицы, рисунки и схемы** печатаются без заливок.

В тексте в **квадратных скобках** даются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи в количестве 15–30 наименований. Литература, представленная на кириллице, дается в двух вариантах – в оригинале и романизированным алфавитом (**транслитерация** – <http://www.translit.ru>).

После списка литературы должна быть **аннотация** (200–250 слов, 14 кегль) на трех языках, в котором указываются цель статьи и использованные методы исследования. Далее печатается **название статьи** также на трех языках.

Потенциальные авторы журнала должны в соответствии с заголовками придерживаться следующих правил по структуре статьи (**название, аннотация, ключевые слова, введение, основные положения, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информация о финансировании (при наличии), литература, транслитерированный список литературы**).

Заголовки структурных элементов статьи должны быть выделены жирным шрифтом.

Текст статьи должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

Статья проходит «слепое» рецензирование, рецензенты назначаются редколлегией журнала.

В конце статьи просим указать Ф.И.О. полностью, обратный адрес, телефоны, факс, адрес электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения статей.

В целях выявления и предотвращения научного плагиата в соответствии с «Положением об организации деятельности по выявлению и предотвращению научного плагиата в университете «Туран» редакцией журнала проводится проверка на антиплагиат статей, представленных для публикации.

Ссылка на наше издание при перепечатке обязательна.

Наш адрес: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».**

Телефон для справок: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

Редакционная коллегия

«ТҰРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ» ЖУРНАЛЫНДА ЖАРИЯЛАНАТЫН МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде журналдың ресми сайты (<https://vestnik.turan-edu.kz/>) арқылы қабылданады, онда авторларға мақалаларды жіберу үдерісі, сондай-ақ ақы төлеу туралы толық нұсқаулық бар.

Мәтін **WINWORD XP** немесе*. **RTF (Reach text format)** форматында терілуі тиіс. **Times New Roman** шрифт, **14** кегль. Жазба мәтіні бір жол аралығы арқылы теріліп, **16 беттен** аспауы тиіс.

Парақтың үстінгі сол жақ бұрышында **ҒТАМИ, ӘОК** және **JEL** жазылады.

Одан әрі, парақтың оң жақ жоғары бөлігінде автордың тегі мен инициалдары, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы, ел мен қала атауы, e-mail үш тілде сөздер (қазақша, орысша және ағылшынша) жазылады, егер бірнеше автор болса – мақаланың негізгі авторын (* белгісімен) көрсетіңіз. Парақтың ортасына материалдың **атауы** бас әріптермен, одан әрі – **тірек сөздер** (7–8 сөз, екі сөз тіркесінен аспауы керек) үш тілде жазылады. Содан кейін мәтіннің келесі жиек мөлшерін сақтай отырып, **тасымалдаусыз** басу қажет: сол жақ – 30 мм, оң жақ – 10 мм, үстінгі – 15 мм, астыңғы – 20 мм сақтай отырып тасымалсыз жазылады. Азат жол үшінші белгіден басталады. Формулалар тек **формалар редакторы (Microsoft Equation)** қосымшасында терілу керек. **Кестелер, суреттер және схемалар** қосымша бояуларсыз жазылады.

Мәтінде **квадрат жақшалар** ішінде қолданылған әдебиеттерге сілтемелер, ал **қолданылған әдебиеттер** тізімі мақала соңына 15-30 атау көлемінде жазылады. Кириллицада ұсынылған әдебиеттер екі нұсқада - түпнұсқада және романизацияланған алфавитте (**транслитерация - <http://www.translit.ru>**) беріледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімінен кейін мақаланың мақсаты мен қолданылған зерттеу әдістері көрсетілген **андатпа** (200–250 сөз, 14 кегль) үш тілде жазылады. Одан әрі, мақаланың **атауы** үш тілде жазылады.

Журналдың потенциалды авторлары тақырыптарына сәйкес мақаланың құрылымы бойынша келесі ережелерді ұстануы тиіс (**атауы, андатпа, тірек сөздер, кіріспе, негізгі ережелер, материалдар мен әдістер, нәтижелер, талқылаулар, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), әдебиеттер, транслитерацияланған әдебиеттер тізімі**).

Мақаланың құрылымдық элементтерінің тақырыптары қалың қаріппен көрсетілуі керек.

Мақала мәтіні еш жерде жарияланбаған түпнұсқалық нұсқада болуы тиіс.

Мақала жасырын рецензиялаудан өтеді, рецензенттерді журналдың редколлегиясы тағайындайды.

Мақаланың соңында толық аты-жөнін, кері мекенжайын, телефондарын, факсін, электрондық пошта мекенжайын (e-mail) көрсетуіңізді сұраймыз.

Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты. Ғылыми-редакциялық кеңестің пікірі әрдайым автордың (авторлардың) пікірімен сәйкес келе бермейді. Редакциялық кеңес мақалаларды жариялау немесе қабылдамау құқығын өзіне қалдырады.

Ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу мақсатында «Тұран» университетінде ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу жөніндегі қызметті ұйымдастыру туралы ережеге» сәйкес журнал редакциясы жариялауға ұсынылған мақалаларды антиплагиат бойынша тексерістен өткізеді.

Біздің басылымға қайта басылған кезде сілтеме міндетті.

Біздің мекен-жайымыз: **050013, Алматы қ., Сәтпаев көш., 16А, «Тұран» университеті.**

Анықтама телефоны: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: **<https://vestnik.turan-edu.kz/>**

Редакциялық алқа

REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED IN THE JOURNAL “BULLETIN OF TURAN UNIVERSITY”

Manuscripts are accepted in Kazakh, Russian and English through the official website of the journal (<https://vestnik.turan-edu.kz/>), which provides with the detailed instructions for authors about the process of submitting articles, as well as publication fees.

The text of the article must be typed in **WINWORD XP** or *. RTF (Reach text format). **Times New Roman** font, size **14**, the text must be typed in one interval and not exceed 16 pages.

IRSTI, **UDC** and **JEL** are printed in the upper left part of the sheet.

Then, in the upper right part of the sheet, the author's surname and initials, place of work, academic degree and title, name of the country and city, and e-mail are printed in three languages (Kazakh, Russian, and English). If there are several authors, indicate the main author of the article (with the *sign). In the middle of the sheet, **the name of the manuscript** is printed in capital letters, followed by **keywords** (7-8 words, including no more than two phrases) in three languages. Then there is the text that should be printed without hyphenation, observing the following field sizes: left-30 mm, right-10 mm, top-15 mm, bottom-20 mm. The paragraph indent begins with the third character. Formulas must be given in the **formula editor** application (Microsoft Equation). **Tables, figures, and diagrams** are printed without fills.

In the text, references to the literature used are given in **square brackets**, the list of references is printed at the end of the article comprising 15-30 titles. The reference presented in the Cyrillic alphabet is given in two versions – in the original and in the Romanized alphabet (**transliteration** – <http://www.translit.ru>).

A short abstract (200-250 words, 14 size) should be given in three languages after the list of references, which indicates the purpose of the article and the research methods used. Then **the title of the article** is also printed in three languages.

Authors of the journal should adhere to the following requirements concerning the structure of the article in accordance with the headings (**title, abstract, keywords, introduction, main provisions, materials and methods, results, discussion, conclusion, information about funding (if available), references, transliterated list of references**).

The headings of the structural elements of the article should be given in bold.

The text of the article must be original, not previously published anywhere.

The article is subjected to “blind” review, the reviewers are appointed by the Editorial board of the journal.

At the end of the article, please indicate your full name, return address, phone numbers, fax, and e-mail address.

The author (s) is/are responsible for the content of the article. The opinion of the Scientific and Editorial Board does not always coincide with the opinion of the author (s). The Editorial Board reserves the right to publish or reject articles.

In order to identify and prevent scientific plagiarism, in accordance with the “Regulations on the organization of activities for the identification and prevention of scientific plagiarism at Turan University”, the Editorial board of the journal checks articles submitted for publication for anti-plagiarism.

A link to our publication is required when reprinting it.

Our address: **050013, Almaty, Satpaev ave. 16a, Turan University**

Phone: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Website: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

Editorial board

УВАЖАЕМЫЕ ПОДПИСЧИКИ!

Наш индекс: **75665**

Стоимость подписки на 3 месяца – **460 тенге**

Учредитель: университет «Туран»

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А.

Тел.: 260-40-18, 260-70-00

E-mail: may60@list.ru;

m.zhuikova@turan-edu.kz;

vestnik@turan-edu.kz

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

ҚҰРМЕТТІ ЖАЗЫЛУШЫЛАР!

Біздің индекс: **75665**
Жазылу құны 3 айға – **460 теңге**

Негізін қалаушы: «Тұран» университеті

Алматы қ., Сәтпаев көш., 16А.

Тел: 260-40-18, 260-70-00

E-mail: mayab0@list.ru;

m.zhuikova@turan-edu.kz;

vestnik@turan-edu.kz

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

DEAR READERS!

Our index: **75665**

Subscription cost for 3 months – **460 tg**

Founder: Turan University

16 A Satpaev ave., Almaty

Tel: 206-40-18, 260-70-00

E-mail: maya60@list.ru;

m.zhuikova@turan-edu.kz;

vestnik@turan-edu.kz

Website : <https://vestnik.turan-edu.kz/>

«ТҰРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Ғылыми журнал

№ 4 (96) 2022 ж.

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»

Научный журнал

№ 4 (96) 2022 г.

Компьютерная верстка: Жуйкова М.А.

Корректор: Скуратова И.М.

Подписано в печать 14.12.2022 г.

Бумага офсетная № 1,62 x 84/16. Плотность 80 г/м².

Усл.печ.л. 41,5 Уч.изд.л. 43,2 Тираж 500 экз.

Заказ № 423

Адрес редакции:

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».

Оригинал-макет подготовлен редакционно-издательским
отделом университета «Туран».

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А.

Тел.: 260-40-18, 260-70-00.

Отпечатано в ТОО «Технология изображений».

г. Алматы, ул. Нурмакова, 30, офис 2

Тел.: 258-48-02, 250-96-69.